

Mir Cəlal

Ədəbi tənqid

1931-1974

Bakı–2018

KBT III5(2=A3) 7
UOT 8 A3

Layihənin rəhbəri: **Əbülfəs Qarayev**
*Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət naziri,
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Elmi məsləhətçi: **Nizami Cəfərov**
Akademik

**Tərtibçi və
elmi redaktor:** **Kərim Tahirov**
*Professor,
Əməkdar mədəniyyət işçisi*

Ön sözün müəllifi: **Asif Rüstəmli**
*Filologiya elmləri doktoru,
professor*

**Redaktor və çapa
hazırlayanlar:** **Ədibə İsmayılova**
Əməkdar mədəniyyət işçisi
Validə Həsənova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Dizayner: **Fikrət Məlikov**

**Mir Cəlal. Ədəbi tənqid (1931-1974) /Layih. rəh. Ə.Qarayev;
elmi məsləh. N.Cəfərov; tərtib. və elmi red. K.Tahirov; ön sözün
müə. A.Rüstəmli; red. və çapa haz. Ə.İsmayılova, V.Həsənova.-
Bakı, 2018.- 520 s.**

Milli Kitabxana Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi ilə birlikdə Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinə dair tanıtım nəşrləri layihəsinin icrasına başlamışdır. Bu layihəyə əsasən görkəmli şəxsiyyətlərin, alim və ziyalılardan heç zaman çap olunmayan əsərləri, habelə onların dünyada tanınmasına xidmət edən bioqrafik materialların nəşri nəzərdə tutulur. Həmin seriyadan oxuculara təqdim olunan bu nəşrdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, istedadlı ədib, Əməkdar elm xadimi, professor Mir Cəlal Paşayevin indiyədək ayrıca kitab şəklində çap olunmayan ədəbi-tənqidi məqalələri küll halında toplanaraq oxuculara və tədqiqatçılara təqdim olunur.

ISBN 978 9952 476 95 8

© M.F.Axundov adına Milli Kitabxana, 2018

Tərtibçidən

Bütövlükdə Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin və ədəbiyyatının, klassiklərinin və görkəmli nümayəndələrinin elmi, mədəni və ədəbi irsinin təbliği Azərbaycan Milli Kitabxanasının əsas vəzifələrindən biridir. Bu şərəfli vəzifəni layiqincə yerinə yetirmək üçün Milli Kitabxana 2005-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi ilə birlikdə bu istiqamətdə əhəmiyyətli layihələr həyata keçirir. Belə ki, həmin ildən “Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” seriyasından ölkəmizin görkəmli elm, mədəniyyət və ədəbiyyat xadimlərinin elmi, mədəni və ədəbi irsini özündə əks etdirən fundamental bibliografiyalar nəşr edir və yayır. Belə bibliografiyalar Nizami Gəncəviyə, Məhəmməd Füzuliyə, Mirzə Fətəli Axundzadəyə, Mirzə Ələkbər Sabirə, Səməd Vurğuna, Mir Cəlala, Bəxtiyar Vahabzadəyə, Yusif Vəzir Çəmənəminliyə, İlyas Əfəndiyevə, Elçinə, İsa Həbibbəyliyə, Xəlil Rzaya, Qəzənfər Paşayevə və onlarla bu kimi ədəbiyyatımızın klassiklərinə həsr olunmuşdur. Eyni zamanda Azərbaycan xalqının böyük oğlu, ulu öndərimiz Heydər Əliyevə, Akademik Zərifə xanım Əliyevaya, Əziz Əliyevə və digər ictimai və dövlət xadimlərinə də belə bibliografiyalar həsr olunmuşdur.

Digər bir layihəmiz isə bu görkəmli elm, mədəniyyət və ədəbiyyat xadimlərinin indiyədək nəşr olunmuş əsərlərini və haqqında materialları rəqəmsallaşdıraraq onlara dair elektron məlumat bazalarının yaradılmasından və kitabxananın veb saytı vasitəsilə bütün dünyada təbliğini təmin etməkdən ibarətdir. Demək olar ki, fundamental bibliografiyaları nəşr olunan bütün görkəmli şəxsiyyətlərin hamısına elektron məlumat bazaları da tədtib olunaraq kitabxananın saytında yerləşdirilmişdir.

2018-ci ildən Milli Kitabxana Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi ilə birlikdə daha bir layihəyə stərt vermişdir

ki, bu layihənin məqsədi Azərbaycanın görkəmli elm, mədəniyyət və ədəbiyyat xadimləri haqqında tanıtım nəşrlərinin və onların indiyədək çap olunmamış və yaxud da çox uzun müddət öncə çap olunan və hazırda kitabxanalarda az tapılan əsərlərinin yenidən nəşrindən ibarətdir.

Hazırda oxuculara, ədəbiyyatşünas mütəxəssislərə, ədəbiyyatsevərlərə təqdim olunan bu nəşr XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, istedadlı ədib, “dadlı-duzlu” hekayələr və povestlər, romanlar müəllifi, Əməkdar elm xadimi, professor Mir Cəlal Paşayevə həsr olunmuşdur. Professor Mir Cəlalin Ədəbi-tənqidi məqalələrini əhatə edən bu nəşr heç də görkəmli ədəbiyyatşünas alimin ötən illərdə nəşr olunmuş kitablarını təkrar etmir və istedadlı ədibin ədəbi-tənqidi görüşlərini əks etdirən məqalələrini küll halında oxuculara və mütəxəssislərə çatdırmağa xidmət edir.

Mir Cəlalin ədəbi-tənqidi məqalələrinin ayrıca kitab halında indiyədək nəşr olunmadığını nəzərə alsaq, bu nəşr görkəmli alimin bu mövzuda oxucuları və mütəxəssislərlə ilk görüşü hesab oluna bilər. Materiallar əsasən Milli Kitabxananın arxiv fondunda mühafizə olunan dövrü mətbuat nəşrlərindən, ölkəmizin digər iri kitabxanalarının zəngin kolleksiyalarından və Salman Mümtaz adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət arxivinin fondlarından toplanmışdır. Əski əlifbada, köhnə latın əlifbasında və kiril qrafikası ilə Azərbaycan dilində dərc olunmuş materiallar bir-bir zərgər dəqiqliyi ilə nəzərdən keçirilmiş və yaradıcı kollektivin gərgin əməyinin bəhrəsi olaraq meydana gəlmişdir. Bu işdə bizə Salman Mümtaz adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət arxivinin, ölkəmizin digər iri kitabxanalarının, Mir Cəlalin Gəncə şəhərindəki Ev muzeyinin və Bakıdakı “Ədibin Evi”nin əməkdaşları yaxından kömək etmişlər. Mən fürsətdən istifadə edərək bu layihənin həyata keçirilməsində bizə dəstək olan hər kəsə, xüsusilə yuxarıda qeyd etdiyim müəssisələrin əməkdaşlarına təşəkkürümüzü bildirirəm.

Bu nəşrin tərtibi zamanı yaradıcı kollektiv çox ciddi problem-

lərlə də qarşılaşmalı olmuşdur. Belə ki, materialların əksəriyyəti ilk dəfə dərc olunduğundan 20-30-cu illərin repressiyasına uğramış dövrü mətbuat nümunələrindən götürüldüyünə görə, həm bilərəkdən deformasiyaya edilmiş və həm də təbii olaraq deformasiyaya uğramış qəzet və jurnallardan oxunması ciddi çətinliklər törətmişdir. Bir sıra qəzetlərdə olan poliqrafiya-çap xətalrı da bizi bəzən çətin durum qarşısında qoymuşdur. Amma bütün bunlara baxmayaraq biz mövzuya uyğun materialları tam şəkildə əhatə etməyə çalışmışıq və buna nə dərəcədə nail ola bildiyimizi isə hörmətli oxucular, mütəxəssislər deyəcəkdir.

Bir sıra materiallar (xüsusilə 20-30-cu illərin materialları) dövrün, zamanın ruhuna uyğun olaraq fərqli redaksiyada çap olunmuşdur və biz görkəmli ədəbiyyatşünas və dilçi alimlərlə məsləhətləşərək bütün materialları olduğu kimi, yəni həmin dövrdə çap olunduğu şəkildə vermək qərarına gəldik. Nə dərəcədə düzgün yol seçdiyimizi yenə də siz oxucular deyəcəklər.

Görkəmli ədəbiyyatşünas alim və istedadlı publisist olan Mir Cəlal sovet rejimi dövründə yaşayıb yaratmış elə müdrik müəlliflər sırasına daxildir ki, bu gün onun ədəbi-tənqidi yazılarının altından yazıldığı tarixi götürsən, həmin materialların elə bu gün yazıldığı zənn etmək olar. Bu səbəbdən də biz yaradıcı kollektiv olaraq istedadlı ədibin bir sözünə, necə deyərlər bir nöqtə və vergülünə də toxunmamaq qərarına gəldik və bütün yazıları orijinalda olduğu kimi verdik. Nə dərəcədə haqlı olduğumuzu da oxucular və zaman deyəcək.

Biz belə hesab edirik ki, Mir Cəlal Paşayev kimi istedadlı şəxsiyyətlərin yaradıcılığına, o cümlədən onun ədəbi-tənqidi məqalələrinə gələcək nəsillər dəfələrlə yenidən dönəcəklər və hər dəfə də bizim kimi ədibin bir sözünə, nöqtəsinə və vergülünə də toxunmayacaqlar!

İndi isə söz oxucularındır!

Bakı şəhəri,
09 sentyabr 2018-ci il

ƏDƏBİ TƏNQİD

MƏNƏVİYYAT MƏCRASINDA

Böyük yazıçı, əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Mir Cəlal Paşayevin çoxşaxəli yaradıcılığında, zəngin və mənalı həyat yolunda üçrəngli milli bayrağımızın rəngləri kimi mənəvi bütövlüyü rəmzləndirən və eyni zamanda heç bir vaxt kəşiməyən, paralel olaraq ömrü boyu cəmiyyətə, mühitə nur saçan üç ilham qaynağı, sənət eşqi yuvalanaraq istedad və zəhmətin mənəviyyat məcrasında sıralanmış - müəllim, alim, yazıçı taleyi görünməkdədir. Bu elmi-pedaqoji və ədəbi-bədii yaradıcılıq sahələrinin fərqli, müstəqil fəaliyyət istiqamətləri olduqları qədər də bir şəxsin timsalında eyni məqsədə və marama xidmət missiyası baxımından mükəmməlliyin, idrak və bədii təfəkkürün zəhmət, fədakarlıq müstəvisində mükəmməllik təzahürüdür. Böyük ədib, alim və pedaqoqun həyat və yaradıcılığının elmi tədqiqatların, ciddi araşdırmaların gündöyənində olduğu bir vaxtda Mir Cəlal müəllimin bu yaradıcılıq sahələrindən hansına birinci olaraq qəlbində hissiyyat oyandığını, rəğbət yarandığını müəyyənləşdirmək çətin olduğu qədər də duyulan və dərkolunandır. Şübhəsiz ki, onun ötən əsrin 30-cu illərində yazdığı anket və tərcümeyi-hal xarakterli sənədlər müəyyən fikir aydınlığına, dəqiqləşdirmələr aparmağa və qənaətlər söyləməyə əsas verir.

Ədibin 1938-ci il 21 may tarixində yazdığı tərcümeyi-halı və "Kadrların uçotu üzrə şəxsi vərəqə"sinə əsasən o 1908-ci ildə Əndəbil kəndində (Şərqi Azərbaycanın Ərdəbil vilayəti Xalxal şəhəri yaxınlığında, Xəzər yaxasında yaşayış məskənində – A.R.) dünyaya göz açıb. Atasını Mir Əli Mir Paşa oğlu onu və böyük qardaşını 1916-17-ci illərdə Gəncə şəhərinə gətirir. Onlar burada aşbaz, çörəkçi peşəsində halal zəhmətlə çalışır, Mir Cəlal isə Gəncə

şəhərində ibtidai məktəbə daxil olur. Lakin ailənin sevincli günləri uzun sürmür. 1918-ci ildə Mir Əli Mir Paşa oğlu dünyasını dəyişir (Mir Əli kişinin dünyasını dəyişməsinin Gəncədəki hərbi, ictimai-siyasi hadisələrlə bağlılıq dərəcəsini müəyyənləşdirmək, erməni quldur bəndələri tərəfindən qətlə yetirilməsi ehtimalını dəqiqləşdirmək üçün ciddi tədqiqata ehtiyac vardır – A.R.). Dövrün kəşmə-kəşinə, sosial ehtiyacların sərtiləşməsinə baxmayaraq Mir Cəlal Mir Əli oğlu böyük qardaşının himayəsi və xeyriyyə cəmiyyətlərinin maddi dəstəyi ilə təhsilini davam etdirir. O, 1923-cü ildə Gəncədəki I dərəcəli şəhər məktəbini bitirərək buradakı Darülmüəlliminə (Pedaqoji Texnikuma – A.R.) daxil olur. Cəncə Darülmüəllimində oxuduğu illərdə (1923-1927) Mir Cəlal Mir Əli oğlunun elmə və bədii yaradıcılığa böyük həvəsi, müəllim və tələbələrə ünsiyyət qabiliyyəti, yüksək təşkilatçılıq bacarığı üzə çıxır. Darülmüəllimin kollektivi tərəddüd etmədən gənc Mir Cəlali həmkarlar təşkilatının sədri seçirlər.

Mir Cəlal Paşayev 1927-ci ildə Gəncə Darülmüəllimini (Pedaqoji Texnikumu) bitirərək vaxtilə təhsil aldığı Gəncə şəhər I dərəcəli məktəbdə müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. 1928-29-cu illərdə isə Gədəbəydə 7 illik natamam orta məktəbin direktoru vəzifəsində işləyən gənc pedaqoga böyük etimad göstərilir. O, ictimai fəallığına görə Gədəbəy Rayon Xalq Deputatları Sovetinin və plenumun üzvü seçilir.

Mir Cəlal müəllimin pedaqoji fəaliyyətlə paralel elmi və bədii yaradıcılığa ciddi marağı da Gədəbəydə işlədiyi dövrdə özünü büruzə vermişdir. Ədibin “Maarif yolu” jurnalının 1928-ci il 10-11, 12 və 1929-cu il 1-2-ci saylarında işıq üzü görün “Ədəbiyyatdan romantizmə” adlı ədəbiyyatşünaslığa dair ilk sanballı və irihəcmli məqaləsi ədəbi-elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. “Dənizin cinayəti” (“Maarif yolu” jur., 1928, № 9), “Şimaldan səs” (“Qızıl Gəncə” qəz., 1928, № 2), “Ananın vəsiyyəti” (1929) şeirləri onun bədii təxəyyülünün genişliyindən, obrazlı düşüncə tərzindən, poetik təfəkkürünün üfqlərindən xəbər verirdi. O çox gənc yaşlarından sevimli müəllim, ədəbiyyatşünas-alim və şair kimi tanınırdı.

Çalışdığı sahələrdə uğurlar qazanmasına rəğmən gənc Mir Cəlal ali təhsil almağa, sistemli elmi araşdırmalar üzərində çalışmağa güclü mənəvi ehtiyac duyurdu. Beləliklə, 1930-cu ildə Qazan Dövlət Universitetinin ədəbiyyat-linqvistika şöbəsinə (bəzi sənədlərdə Qazandakı Şərqsünaslıq İnstitutuna – A.R.) daxil olur. Ədibin həyat yolundan bəhs edilən əksər monoqrafiyalarda böyük sənətkarın ali təhsilini yarımçıq qoyaraq Qazandan Bakıya qayıtması yanlış olaraq 1932-ci ilə aid edilmişdir.

Lakin, Mir Cəlalin 1938-ci ildə yazdığı və şəxsən imzaladığı ömürnaməsində indiyədək məlum olmayan yarımçıq qayıdışın səbəbi və tarixi haqqında qeydlər mövcuddur. O yazır: “1930-cu ilin sonunda təhsil almaq üçün Qazana getdim. Şimal mühiti səhətimə mənfi təsir etdiyi üçün 1931-ci ilin əvvəllərində Bakıya qayıtdım, Az.DETİ-nin I kursuna imtahan verdim. Az.DETİ 1932-ci ildə ləğv edildikdən sonra isə API-nin aspiranturasına köçürüldüm.”¹

Ədibin eyni vaxtda doldurduğu “Kadrların uçotu üzrə şəxsi vərəqə”sində isə qeyd edilmişdir ki, o “1931-ci ilin aprel ayında” təhsil almaq üçün Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutuna daxil olmuşdur. Rəsmi sənədlərinə əsasən Az.DETİ-nin Dil və Ədəbiyyat Bölməsi üzrə aspiranturasına 1931-ci ilin aprelində 8 nəfər qəbul edilmişdir. Bu elmi-tədqiqat ocağının 6 iyun 1932-ci il tarixli iclasının protokoluna əsasən attestasiyadan keçirilən dilçi və ədəbiyyatşünas aspirantlar haqqında belə qərar verilmişdi: “Dil və Ədəbiyyat bölməsi. II kursa keçirilsin: 1.Vəkilov S. 2.**Paşazadə Mir Cəlal**. 3.İbrahimov M. 4.Nəsirli Y. 5.Məmmədov Ağası. Çıxarılsın: Həsənzadə Pəri və Kərimova Q. MK-ya göndərilsin: Jamkoçan.”²

Bu mənbədə və daha əvvəlki qaynaqlarda Mir Cəlalin soyadının Paşazadə variantına rast gəlinməsi də, 1934-cü ildən böyük yazıcının rəsmi sənədlərdə familyası Paşayevdir. O, Qazandan Bakıya qayıt-

¹ AMEA RH Arxiv, fond-39, s.v.-250, qutu-74, səh. 21

² Azərbaycan Dövlət Arxiv, fond-387, siyahı-1, s. v.-107

dıqdan sonra təhsilini davam etdirmək, elmə xidmət yolunu seçmək üçün dövrünün ən nüfuzlu elmi-tədqiqat müəssisəsinə - Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin (1923-1929) bazasında yaranan Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutuna daxil olur.

Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu güclü və çoxsahəli elmi potensiala, müstəqil fəaliyyət dairəsinə, diqqətçəkən uğurlara nail olsa da, 1932-ci ilin iyul ayında Moskvanın göstərişi və Azərbaycan MK-nın (Polonski) qərarı ilə ləğv edilir. Professor Vəli Xulufunun rəhbərlik etdiyi bölmənin bazası əsasında Xalq Maarif Komissarlığının 29 iyul 1932-ci il tarixli qərarı ilə əsasən təhsil yönümlü Azərbaycan Dil, Ədəbiyyat və Sənət İnstitutu (Az.DƏSİ) təsis edilir. Az.DETİ Dil və Ədəbiyyat Bölməsinin aspirantları, o cümlədən Mir Cəlal Paşazadə yeni yaradılmış Az.DƏSİ-yə köçürülür. Lakin bu institut da uzun müddət fəaliyyət göstərə bilmir. Professor Vəli Xulufunun direktor, sənətşünas, professor Pyotr Fridolinin tədris hissə müdiri işlədiyi, Hüseyn Cavid, Əli Nazim, İdris Həsənov, Qulam Bağırzadə, Abdulla Tağızadə və b. görkəmli ziyalıların çalışdığı elm və təhsil ocağı 1932-ci il dekabr ayının 22-də ləğv edilir, bu qrupun bütün əmlakı yeni yaradılan SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan Bölməsinə (Az.OZFAN) təhvil verilir, aspirantları isə Ali Pedaqoji İnstitutun müvafiq şöbəsinə köçürülür. Mir Cəlal Paşazadə 1934-cü ilin yazında (Bu tarix bəzi sənədlərdə təhrif olunaraq 1935-ci ilə aid edilir – A.R.) API-nin aspiranturasını əla qiymətlərlə bitirdiyinə görə institutun rəhbərliyi tərəfindən qiymətli hədiyyələrlə təltif olunur və burada müəllim vəzifəsində saxlanılır.

Rəsmi sənədlərdə Mir Cəlal müəllimin 1931-34-cü illərdə aspirant olmaqla yanaşı, əvvəl “Kommunist” qəzetində şöbə müdiri, sonra isə “Gənc işçi”də məsul katib vəzifəsində işlədiyi və səmərəli fəaliyyətinə görə qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırıldığı qeyd olunmuşdur. Professor Vəli Xulufu hələ Az.DETİ-nin aspiranturasına daxil olanda (1931) diqqətini cəlb edən, uğurlarını fərəh hissi ilə izlədiyi Mir Cəlalı 1934-cü ilin noyabr ayında Az.OZFAN-ın

tərkibində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Şura Ensiklopediyasına işə dəvət edir. AŞE-nin elmi katibi V.Xulufunun 15 noyabr 1934-cü ildə (M.C.Paşayevin AŞE-yə qəbul olduğu tarix) imzaladığı 35 saylı əmrə göstərilirdi ki, Mir Cəlal Paşayev bu il noyabr ayının 14-dən üç yüz manat əməkhaqqı ilə AŞE-nin terminlərlə iş üzrə mütəxəssis vəzifəsinə təyin edilir. Bu əmr ədibin akademiya sisteminə daxil olduğu tarixi təsdiqləyən ilk sənəddir.

Az.DETİ-nin aspiranturasında onunla eyni vaxtda (1931-1932) oxuyan Heydər Hüseynovun 1936-cı ildə SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan Filialının Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutuna (ELİ) direktor təyin edilməsi Mir Cəlalin fəaliyyətində müsbət dəyişikliyə səbəb oldu. O, səmərəli işinə və təşkilatçılıq bacarığına görə terminlərlə iş üzrə mütəxəssislikdən elmi işçi, daha sonra isə ədəbiyyat şöbəsinin müdiri vəzifəsində irəli çəkildi. M.C.Paşayev 1934-cü ilin noyabrın 14-dən 1939-cu il fevral ayının 5-dək böyük həvəslə Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutunda çalışmışdır. Amma təəccüblüdür ki, böyük ədibin dörd ildən çox Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutunda göstərdiyi fəaliyyət onun haqqında yazılmış bir sıra monoqrafiyalarda öz əksini tapmamışdır.

Mir Cəlal Paşayevin Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutundan çıxmasının səbəbləri yaranmış mövcud maliyyə böhranı, bu elmi-tədqiqat ocağında fəaliyyətin zəifləməsi və bir sıra obyektiv zərurət ilə şərtlənsə də, çox güman ki, ən başlıca qayə - böyük elm yolları ilə ədəbiyyatşünaslıq məbədinə doğru addımlamaq arzusu olmuşdur.

Heydər Hüseynov Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutunun rəhbəri olmaqla yanaşı, 1939-cu ilin yanvar ayının 1-dən Az.FAN Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun da yarım ştat (0,5) direktoru təyin edilmişdir. O 1939-cu il 4 fevral tarixli Az.FAN Rəyasət Heyətinin sədr müavini Əhəd Yaqubova ünvanladığı məktubda yazırdı: “Ensiklopediyada işlərin müvəqqəti dayandırıldığına görə Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutu Ədəbiyyat şöbəsinin müdiri Mir Cəlal Paşayev yoldaşın

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna köçürülməsi üçün sə-rəncam verməyinizi Sizdən xahiş edirəm.”

H.Hüseynovun müraciəti özünü çox gözlətmədi. Ertəsi gün, fevralın 5-də Az.FAN Rəyasət Heyətinin iclasında müraciətə baxıldı. Seçim çox dəqiq idi. Fəaliyyət meydanını genişləndirməyə çalışan Ədəbiyyat İnstitutuna istedadlı, gənc, böyük potensiala malik bir ədəbiyyatşünas göndərilirdi. Az.FAN Rəyasət Heyətinin 1939-cu il 5 fevral tarixində keçirdiyi 8 sayılı protokolda yazılırdı: “Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutu Ədəbiyyat şöbəsinin müdiri Mir Cəlal Paşayev yoldaş bu ilin fevralın 5-dən aylıq əməkhaqqı 700 manat olmaqla Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna böyük elmi işçi vəzifəsinə köçürülsün. Sədr – Yaqubov Ə.Ə. Katib – Ostrousov N.N.”³

Onu da vurğulamağa ehtiyac duyulur ki, Heydər Hüseynov 26 fevral 1939-cu il tarixli, 32 sayılı əmri ilə fevralın 16-dan Ədəbiyyat şöbəsinə müvəqqəti müdirliyi Ədəbiyyat İnstitutuna yenidən daxil olan Mir Cəlal Paşayevə həvalə etmişdir. Doğrudur, müvəqqəti şöbə müdirliyi uzun sürməsə də, bu fakt gənc Mir Cəlal üçün onun elmi-təşkilatçılıq imkanlarından xəbər verən sevindirici hadisə idi.

1939-cu il mart ayının 23-də (protokol № 2) Ədəbiyyat şöbəsinin geniş iclası keçirilir, plan işləri təsdiq olunur. Protokola əsasən bir il müddətində Mir Cəlal Paşayev “Füzuli yaradıcılığının poetik xüsusiyyətləri” (5 ç.v.) adlı monoqrafiyasını və Ə.B.Haqverdiyevin əsərlərinin III cildinin (20 ç.v.) tərtibini başa çatdırmalı idi. Nəzərə alınmalıdır ki, tədqiqat və tərtib işlərinin oxunub rəyləşdirilməsi kimi vacib sahə ümumi həcmə daxil deyildir və Ədəbiyyat şöbəsində plandankənar yerinə yetirilən resenziyalara çox ciddi yanaşılır, böyük əhəmiyyət verilirdi. Şöbə müdiri Həmid Araslının 22 səhifəlik “Qarabağ yazıçıları” adlı məqaləsinə həmin şöbənin böyük elmi işçisi Feyzulla Qasımzadənin redaktəsindən sonra Mir Cəlalin rəyi obyektivlik baxımından maraqlıdır: “*Resenziya*. Araslı yoldaşın “Qarabağ yazıçıları” adlı mə-

qaləsini oxudum. Bu məqalə 18, 19 və 20-ci əsrlərdə Azərbaycanın Qarabağ mahalında yetişib yaşamış şairlər haqqında, Şuşada olan ədəbi məclislər və ədəbi həyat haqqında maraqlı məlumat verdiyi üçün faydalıdır.

Lakin, bu aşağıdakı nöqsanlar, yaxud natamamlıqlar düzəlsə yaxşı olar.

1. Əsərin başında Qarabağ haqqında yazan yazıçılardan, onların əsərinin təhlilindən danışılır. Həmçinin Şuşa şəhərinin tarixindən və milli qırğınlardan danışılır. Bu, əsl tema ilə az əlaqədardır.
2. 12, 13, 14, 15-ci səhifələrdə gətirilən şeir sitatı çox uzundur. İxtisar oluna bilər.
3. Qrankalarda olan sual işarələrinin göstərdiyi söz və ifadə anlaşılmazlıqlarını avtor düzəltməlidir. Mir Cəlal Paşayev. 25.V.39”⁴

Rəyin məzmununda, ruhunda obyektivlik və xeyirxahlıq hissinin çırpındığı göz önündədir. Böyük elmi işçi vəzifəsini icra edən şöbə müdirinin məqaləsi haqqında qüsurları cəsarətlə vurğulaması da diqqətdən yayınmamalıdır. Mir Cəlalin iradlarını Həmid Araslı səmimiyyətlə qəbul etmiş, məqalə üzərində işlədikdən sonra “Qarabağ yazıçıları”nı “EA Azərbaycan Filialının Xəbərləri” jurnalında (1939, № 4, səh., 63-72) dərc etdirmişdir.

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna qəbul edildikdən dörd ay sonra böyük ədibin fərdi iş planı ilə bağlı hazırladığı yarımillik hesabat Akademiya sistemində yaradıcı əməyə yeni baxışların təzahür forması olmaqla yanaşı, nümunə etiketidir. Ədəbiyyatşünaslıq sahəsində görülən nəhəng işlərin miqyasını təsəvvür etmək üçün də Mir Cəlal Paşayevin hesabatı müqayisə baxımından yetərlidir: O yazır: “Ədəbiyyat şöbəsinə (Yarımilliyin yekunları haqqında məlumat). 1939-cu ildə plana görə mən 1.Haqverdiyevin prozaçılığını çapa hazırlamalı 2. Füzulinin poetik xüsusiyyətlərini yazmalı idim.

³ AMEA RH Arxiv. Fond-39, s.v.-250, qutu-74

⁴ AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Arxiv. İnv. 179

İyunun 15-nə qədər Haqverdiyevin əsərlərinin prozaçılığını kommentariyası ilə bərabər hazırlayıb, şöbəyə təhvil vermişəm. Plandankənar Füzulinin I cildini resenziya etmişəm. Dissertasiya temasının əsas materiallarını (Füzulinin divanını) oxumuşam, qeydlər götürmüşəm.

Məzuniyyətdən sonra qalan üç ayda (X-XII) tamamı yazıb qurtaracağam. İnstitutun elmi işçisi: Paşayev Mir Cəlal.”⁵

Bir elmi işçinin qısa müddət ərzində bu qədər ağır və əhatəli işi öz üzərinə götürməsi, həm də müxtəlif mövzularda elmi-tədqiqat planını uğurla yerinə yetirməsi ciddi və mötəbər ənanənin mövcudluğundan xəbər verməklə yanaşı, Elmlər Akademiyasında çalışanlar üçün də örnək sayılmağa layiqdir. Heç təsadüfi deyildir ki, institutun 1939-cu il üzrə elmi nailiyyətləri sırasına Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinin elmi-tənqidi mətninin və Azərbaycan dilində akademik nəşrinin hazırlanması, “Sabirin yaradıcılığı haqqında” və “Mirzə Şəfi haqqında” monoqrafiyaları ilə yanaşı, Mir Cəlal Paşayevin “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” adlı tədqiqat işi də daxil edilmişdir.

İnstitut Elmi Şurasının 1940-cı ilin yekunlarına həsr edilmiş iclasının qərarında 1941-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin qısa kursu adlı işin yazılması diqqət mərkəzinə çəkilmişdir ki, sonralar da bu monoqrafiyanın bütün ağırlığı, məsuliyyəti Mir Cəlal müəllimin üzərinə düşmüşdür.

M.C.Paşayev 1940-cı ildə ədəbi-ictimai gərginliyə baxmayaraq həyata keçirəcəyi çoxsaylı planlarının meydanını daraltmadan böyük mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin yubiley tədbirlərinin hazırlıq prosesinə böyük həvəslə qoşulur. “Yeddi gözəl” poemasından “Çin qızının hekayəsi”ni nəsrə çevirərək “Revolusiyaya və kultura” jurnalının 1940-cı il 8-ci sayında (səh.80-87) çap etdirir. Həmin il böyük ədəbiyyatşünasın elmi və bədii yaradıcılığı uğurlu olur. M.C.Paşayev “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” adlı dissertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi elmi dərəcə alır

və eyniadlı monoqrafiyasını (1940, 96 səh.) Az.FAN-ın nəşriyyatında çap etdirir. Ədəbi-tənqidi və publisistik məqalələri ilə yanaşı, Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı dekadasında “Bədii nəsrimizin baniləri” adlı məruzəsində Cəlil Məmmədquluzadə və Əbdürəhim bəy Haqverdiyev yaradıcılığından geniş söz açmış, Cəfər Xəndanın “Azərbaycan ədəbiyyatı” (“Azərnəşr”, 1940, 112 səh.), “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” (“Azərnəşr”, 1940, 68 səh.) kitabları və “Bayatılar” (“Azərnəşr”, 1940, 188 səh.) toplusu üzərində ciddi redaktə işi aparmışdır...

Onun elmi, ədəbi-bədii yaradıcılıq sahəsindəki ziyalı mövqeyi, alim fədakarlığı yüksək dəyərləndirilir. Mir Cəlal 1940-cı ildə Azərbaycan ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətlərinə görə Respublika Ali Sovetinin Fəxri Fərmanı ilə təltif edilir.

Təəssüf ki, Böyük Vətən müharibəsinin başlanması çoxları kimi 33 yaşlı Mir Cəlalı da çox sevdiyi və böyük həvəslə çalışdığı elmi yaradıcılıq sahəsindən müvəqqəti də olsa ayırdı. Müharibənin ilk günlərində hərbi komissarlıq tərəfindən o da səfərbərliyə alınır. Hətta, buna görə çalışdığı Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutundan da azad edilir. Bir aylıq həyəcanlı günlər, intizar dolu gözləntilər Bakı şəhər Hərbi Komissarlığının 1941-ci il 22 iyul tarixli 2207 sayılı rəsmi sənədi ilə nəticələnir. Bu münasibətlə İnstitut üzrə verilən əmrə yazılmışdı: “Az.FAN Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu üzrə əmr № 91, 22.VII. 1941.

Paşayev Mir Cəlal Əli oğlu – Ədəbiyyat şöbəsinin böyük elmi işçisi, xüsusi sərəncam verilənə qədər hərbi səfərbərlikdən azad edilən, bu ilin iyul ayının 22-dən İnstitutda işdə hesab edilsin. Əsas: Şəhər Hərbi Komissarlığının 22.VII. tarixli və 2207 sayılı məktubu və institut direktoru yol. Dadaşzadənin dərkənarı.

Az.FAN Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun direktoru M.A.Dadaşzadə.”⁶

Bəzi tədqiqatçılar ədibin sonralar “Qafqazın müdafiəsinə görə” (1944), “1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsində

⁵ AMEA RH Arxiv, fond-23, arxiv-46, qutu-2

⁶ AMEA RH Arxiv, Fond-39, s.v.-250, qutu-74

fədakar əməyinə görə” (1946) medalları ilə təltif olunmasına əsaslanaraq onun müharibədə iştirak etdiyini (bax: A.Qorxmaz. “Mir Cəlal Paşayevin dosent qızı”, Modern.az, 25.01.2015) vurğulamışdır. Bu sənəddən də görüldüyü kimi gənc alim səfərbərliyə alınmamış və onun müharibədə iştirak etdiyini təsdiqləyən faktlar da mövcud deyil. Çox güman ki, Komissarlıq Mir Cəlal Paşayevi hərbi səfərbərlikdən azad edəndə şübhəsiz ki, istedadlı alimin və gənc yazıçının arxa cəbhədə daha böyük və əhəmiyyətli işlər görəcəyinə ümidlər bəsləyirdi... İrəli sürülən ehtimalda sanballı həqiqət payının olduğunu vurğulamaqla yanaşı, problemə böyük ədibin oğlu tam aydınlıq gətirmişdir. Bu sətirlərin müəllifi ilə telefonla söhbət zamanı (18.02.2015) ADA Universitetinin rektoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Hafiz Paşayev qeyd etdi ki, rəhmətlik Mir Cəlal müəllim həmişə əsgərlikdən söz düşəndə yumorla deyirdi ki, Şəhər Hərbi Komissarlığında rus millətinə mənsub bir mayor anketi doldurmaq üçün ona suallar verib cavabını isə qarşısındakı kağıza yazırdı. Mayorun növbəti sualı belə olur: “Xaricdə qohularınız yaşayırmı?” Mir Cəlal müəllim cavab verir ki, bəli, İranda qardaşım yaşayır. Mayor təəccüblə ayağa qalxır, hərbi qaydada sağ əlini gicgahına qaldıraraq deyir: “Vı svobodeni!” (Siz azadsınız). O vaxtın qanunlarına görə xaricdə yaxın qohumları olanları müharibəyə aparmırdılar. Mir Cəlal müəllim komissarlıqdan məyus evə qayıdır və elmi-pedaqoji fəaliyyətini və bədii yaradıcılığını yenidən davam etdirməyə başlayır.

M.C.Paşayev müharibədə iştirak etməkdən azad olunsa da, ictimai-siyasi, sosial-mənəvi təzyiqlərindən kənar qala bilmədi. Müharibənin qara kölgəsi və boz bürküsü bütün yaradıcı ziyalılarımız kimi onun da elmi, ədəbi-bədii yaradıcılığında dərin və unudulmaz izlər buraxdı.

Ədibin son bibliografiyalarından birində (Bakı, 2006, səh.15) Mir Cəlalin Ədəbiyyat İnstitutunda 1944-cü ildən şöbə müdiri işlədiyini qeyd edilmişdir. Lakin arxiv sənədləri bu faktın dəqiq olmadığını göstərir. Az.FAN Rəyasət Heyətinin 1941-ci 15 sentyabr tarixli, 18 sayılı protokoluna əsasən böyük elmi işçi Mir Cə-

lal Paşayev ştat cədvəlinə uyğun olaraq 900 manat əməkhaqqı ilə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu ədəbiyyat şöbəsinin müdiri təyin edilmişdir.

Etiraf edilməlidir ki, müharibəyə səfərbərlikdən tərxis olunan Mir Cəlalin elm cəbhəsinə, Ədəbiyyat şöbəsinin rəhbərliyi sükani arxasına gətirilməsi hadisəsi çox ağır və mürəkkəb bir zamanda baş verirdi. İki ildən çox üzərində bir institutun çalışdığı fərdi və kollektiv iş planlarına müharibə ağır zərbələr endirdi. Hərbi şəraitə uyğun olaraq ciddi struktur dəyişikliyi və ixtisarlar aparıldı. Alimlərin, ziyalıların arxa cəbhədə ideoloji-ədəbi məretialların tədqiqinə və təbliğinə meyllənməsi birbaşa ictimai-siyasi mühitin, ön cəbhənin sifarişi idi. Nüfuzlu qələm əhli, qabaqcıl elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri əsgərlər arasında vətənpərvərlik ruhunda təbliğat işi aparmaq üçün ön cəbhəyə, ciddi təhlükənin gözlənilməli Uzaq Şərqlə göndərilirdi. Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri Mir Cəlal Paşayev də bu müqəddəs missiyadan kənar qalmadı. O, Az.FAN Rəyasət Heyətinin 1942-ci il 9 may (Bu tarix 3 ildən sonra faşizm üzərində qələbə gününə çevriləcək - A.R.) tarixli (Əmr № 56) qərarı ilə iki ay müddətinə - mayın 10-dan iyulun 10-dək Uzaq Şərqlə xüsusi ezamiyyətə göndərilir. Vladivostokdan qayıtdıqdan sonra isə Az.FAN Rəyasət Heyətində hesabat xarakterli məruzə edir, təəssüratlarını mətbuatda yayımlayır.

Az.FAN-ın avqust ayında keçirilən iclasında Mir Cəlal Paşayevin elmi-təşkilatçılıq fəaliyyətinin miqyasını genişləndirən, məsuliyyətini artıran daha bir tarixi qərar qəbul edildi. SSRİ EA Azərbaycan Filialı Rəyasət Heyətinin 1942-ci il 15 avqust tarixli Büro iclasının 13 sayılı protokolunda yazılırdı: “1. Az.FAN Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu Əlyazmalar fondunun işi haqqında.

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yazılmasına yüksək şərait yaratmaq məqsədilə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu Əlyazmalar fondu ilə həmin institutun Ədəbiyyat və dil şöbəsinin birləşdirilməsi məqsəduyğun hesab edilsin.

2. Fond işinə rəhbərlik Ədəbiyyat və dil şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri namizədi Mir Cəlal Paşayevə həvalə edilsin...

Protokolu imzaladılar: Büro iclasının sədri – H.N.Hüseynov, Büro üzvləri – Ş.A.Əzizbəyov və A.A.Klimov.”⁷

Elmlər Akademiyasının tarixində ilk dəfə idi ki, ədəbiyyat, dil, folklor, mətnşünaslıq və əlyazmalar fondu bir şöbənin strukturuna daxil edilirdi və institut səlahiyyətlərinə bərabər bu birləşmiş qurumun ilk rəhbəri *Mir Cəlal Paşayev* seçilmişdir. Qaçılmaz struktur dəyişikliyi zərurətə çevirən amillərdən biri müharibənin təsiri ilə şöbələrdə işçilərin seyrəlməsi, ştatların ixtisarı idisə, digəri gənc alimin yüksək istedadının, zəhmətsevərliyinin və təşkilatçılıq qabiliyyətinin özünü parlaq büruzə verməsilə şərtlənir.

Onu da qeyd edək ki, müharibədən əvvəl İnstitutda fəaliyyət göstərən mətnşünaslıq və folklor şöbələri ləğv edilmiş, Ensiklopediya və Lüğət İnstitutunun bazasında lüğət şöbəsi yaradılmışdır. Beləliklə, Az.FAN Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu 1942-ci ildə iki şöbədən: 1. Ədəbiyyat və dil, 2. Lüğət şöbələrindən ibarət idi. Mir Cəlal müəllim bu şöbələrdən ən böyüyünə - özündə Əlyazmalar fondunu, folkloru və mətnşünaslığı da ehtiva edən Ədəbiyyat və dil şöbəsinə rəhbərlik edirdi.

Bu yığcam məlumat Mir Cəlal müəllimin rəhbərlik etdiyi şöbənin mövzu, tarixi mərhələ, ixtisas sahələri baxımından nə qədər geniş, əhatəli, ağır və məsuliyyətli problemlərin altına çiyin verdiyini, az qüvvə ilə nəhəng işlərin qulpundan yapıldığını, nəhayət böyük bir boşluğun yığcam zaman müddətində doldurulmasına təşəbbüs göstərdiyini özündə əks etdirir.

Etiraf edək ki, M.C.Paşayev elmi, bədii yaradıcılıqla pedaqoji fəaliyyəti böyük ustalıqla əlaqələndirməyi, hər üç sahədə böyük uğurlar qazanmağı yüksək səviyyədə bacarırdı. O paralel olaraq Azərbaycan Dövlət Universitetində dərslər deyir və məhz bu təhsil ocağının təqdimatı əsasında Ali Attestasiya Komissiyasının 4 iyul 1942-ci il tarixli (Protokol № 16) qərarı ilə ona “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” ixtisası üzrə dosent elmi adı verilmişdir.

Mir Cəlal Paşayevin yazdığı “Alovlu vətənpərvər Məhəmməd Hadi” monoqrafiyası və onun rəhbərliyi ilə “Qızıl əsgərin kitabxanası” seriyasından “Faşist işğalçılarına ölüm” devizi altında 10 m.v. həcmində 10 kitabça hazırlamaq diqqəti cəlb edirdi. Vətənpərvərlik ruhunda yazılacaq kitabçaların adları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir: 1. “Vətənə məhəbbət”, 2. “Poetik sözün qüdrəti”, 3. “Bizim andımız”, 4. “Azərbaycanın qəhrəman qızı”, 5. “Düşməne nifrət”, 6. “Dədə Qorqud” eposundan xalq qəhrəmanını Qaraca Çoban”, 7. “Kişilik və dəyanət”, 8. “Xalqların döyüş dostluğu”, 9. “Hitlerçilər sovet xalqına nə gətirir?” və 10. “Düşmənin hiyləgər niyyətini ifşa edən məqalə”.

Şübhəsiz ki, Ədəbiyyat və dil şöbəsinin nəzərdə tutulan fəaliyyət istiqaməti diqqətə çatdırılan mövzular ilə yekunlaşmırdı. Əlyazmalar fondunun materialları, elmi publisistik məqalələr əsasında, çoxəsrlik xalqlar dostluğunu özündə əks etdirən “Qafqaz xalqlarının dostluğu” adlı topla da nəşr etmək plana salınmış, işin icrası Mir Cəlal Paşayevə və Həmid Araslıya həvalə olunmuşdur.

İnstitutun və şöbənin illik hesabatına əsasən öncədən planlaşdırılan tədqiqat mövzuları yüksək səviyyədə yerinə yetirilməklə yanaşı, plandankənar işlər də həyata keçirilmişdir. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin I cildi (qısa kurs) 40 m.v. həcmində redaktə olunmuş və nəşrə təqdim edilmişdir. İkinci cildin materialları maqinada yığılmış və icraçıları – Heydər Hüseynov, Məmməd Arif Dadaşzadə, *Mir Cəlal Paşayev* və Həmid Araslı idi.

Dosent Mir Cəlal Paşayevin ədəbiyyatşünaslığa dair məqalələrindən böyük şair Məhəmməd Hadinin yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə həsr etdiyi “Şair-vətəndaş” (“EA Azərbaycan filialının Xəbərləri”, 1943, № 4, s.66-80), “Haqverdiyevin yaradıcılığı” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 1943, 12 dekabr), “Nizaminin müsbət obrazları” (“Vətən uğrunda”, 1943, № 6, s.77-92), “Unudulmaz ədib” (Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev haqqında, “Kommunist” qəz., 1943, 12 dekabr), “Vətən və ədəbiyyat” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 1943, 24 sentyabr) və s. əsərləri dövrünün, zamanın ruhu ilə səsleşir, mühüm aktualıq, müstəsna əhəmiyyət kəsb edirdi.

⁷ AMEA RH Arxivi, fond-39, s.v.-250, qutu-74

1943-cü ildə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunda struktur dəyişikliyi edilmiş, dosent Mir Cəlal Paşayevin rəhbərlik etdiyi Ədəbiyyat və dil şöbəsindən folklor və əlyazmalar ayrılaraq müstəqil şöbələrə çevrilmişdir. Folklorşünas Əhliman Axundov Əlyazmalar fondu və nadir kitablar qurumunun müdiri təyin edilmiş, Mir Cəlal Paşayev isə noyabr ayının birinci dekadasında Lügət şöbəsinin rəhbərliyinə gətirilmişdir.

1944-cü ilin elmi-ədəbi hadisələrindən biri şübhəsiz ki, uzun illər Mir Cəlal Paşayevin və onun həmkarlarının fasiləsiz üzərində çalışdığı ikicildlik "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" (50 ç.v. həcmində) kitabının nəhayət ki, işıq üzü görməsi oldu. Bu dərslik həm geniş ədəbi ictimaiyyət, həm də ali məktəblərin humanitar fakültələri üçün böyük bir boşluğu aradan qaldırmaqla yanaşı, yazılmaqda olan altıcildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" üçün də mükəmməl model, misilsiz nümunə missiyasını daşıyırdı. Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin 2-ci cildinin XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı hissəsi (Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1944, 2-ci cild, səh.145-249) Mir Cəlal müəllimin təfəkkürünün və gərgin əməyinin məhsulu idi.

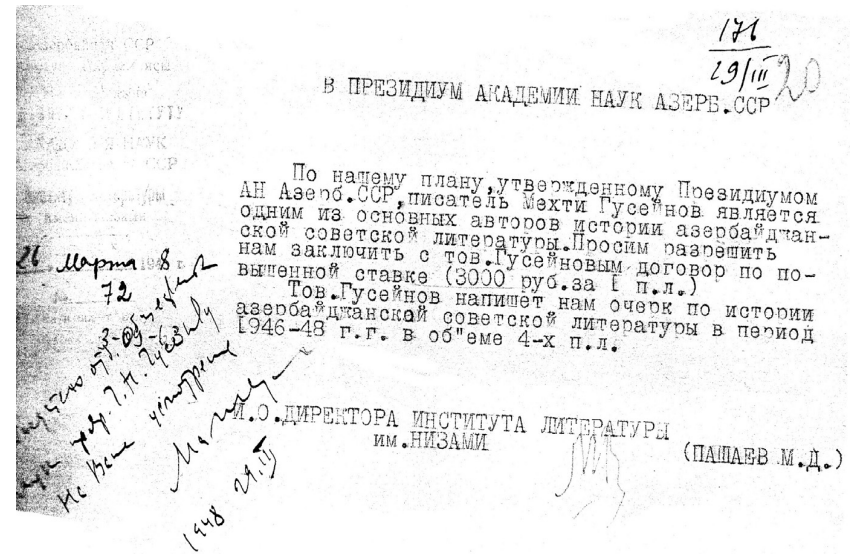
Həmin hesabatın elmi təbliğat sahəsində görülən işlər barədə qeyd olunmuşdur ki, Az.FAN-ın elmi sesiyalarında, ictimai təşkilatlarda və hospitallarda Mir Cəlal Paşayev "Cənnətinin vətənpərvər şeirləri", "Cənnətinin yaradıcılığı, dövlət teatrında və Yazıçılar İttifaqında fəaliyyəti", "Vətən və ədəbiyyat", "XX əsr ədəbiyyatı" və b. mövzularda insanlara milli-mənəvi ruh yüksəkliyi aşılamaq, gənclərdə vətənpərvərlik və yurdsevərlik hissini oyatmaq, gələcəyə ümidlə baxmaq, milli ədəbiyyatın təbliği istiqamətində məruzələr etmişdir.

Professor Mir Cəlal Paşayevin həyatı, elmi ictimai fəaliyyəti ilə bağlı çoxsaylı naməlum faktlardan biri də onun Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda çalışdığı dövrdə bu mötəbər elm ocağına rəhbərlik etməsidir.

1948-ci ilin mart-aprel aylarında direktor Məmməd Arif Dadaşzadə Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunun təşkilatçılığı

ilə keçirilən Maksim Qorkinin 80 illik yubiley tədbirlərində iştirak etmək, arxivlərdə elmi-tədqiqat işi aparmaq üçün Moskvaya ezam olunmuşdur. Həmin müddətdə Sovet ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Mir Cəlal Paşayev Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru vəzifəsini icra etmişdir.

M.C.Paşayev direktor vəzifəsini icra etdiyi müddətdə müqavilələr bağlamış, Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinə müraciətlər ünvanlamışdır. Onun 26 mart 1948-ci ildə Rəyasət Heyətinə göndərdiyi məktubda yazılır: "Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinə. RH-nin təsdiqlədiyi plana uyğun olaraq yazıçı Mehdi Hüseyn "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi"nin əsas müəlliflərindən biridir. M.Hüseynlə tarif dərəcəsini qaldırmaqla (1 ç.v. 3000 rub.) müqavilə bağlamaq üçün bizə icazə verməyinizi xahiş edirik.

Mehdi Hüseyn Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi üçün 1944-1946-cı illər dövrünə aid 4 ç.v. həcmində bizə очерк yazacaqdır.

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru vəzifəsini icra edən **M.C.Paşayev.**⁸

⁸ AMEA RH Arxivi, fond-39, s.v.-250, qutu-74

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik Yusif Məmmədəliyev M.C.Paşayevin məktubuna 29 mart 1948-ci ildə dərkənar qoyaraq onu İctimai Elmlər bölməsinin rəhbəri, professor Heydər Hüseynova ünvanlamış, nəticədə iş müsbət həllini tapmışdır.

İstinad edilən arxiv materiallarından, sənədlərdən də göründüyü kimi, professor Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığında, geniş fəaliyyət sferasında müəllimlik və yazıçılıq ilə paralel bütövlükdə ədəbiyyatşünaslıq - ədəbiyyat tarixçiliyi, ədəbi tənqid və ədəbiyyat nəzəriyyəçiliyi mühüm yer tutur. Araşdırıcılıq, yenilik, düşüncənin üfüqlərini genişləndirmək onun həyat kredosu idi. İstedad və zəhmətdən doğulmuşdur. Əldə etdiyi, qazandığı elmi bilikləri əvvəl şagirdləri, sonra isə tələbələri ilə bölüşməyi çox sevərdi. Öyrənci auditoriyasında sevildikcə, onların mənəvi ehtiyaclarını ödəmək üçün hekayələrini, ədəbi-tənqidi düşüncələrini çap etdirdikcə istedadlı yazıçı, fədakar alim obrazı günü-gündən böyüyür və tanınırdı. Mir Cəlal müəllim bədii əsərlərin məzmunundan, mahiyyətindən, məziyyətlərindən söz açanda bildirirdi ki, “bədii yaradıcılıq işi də elm kimi ciddi tədqiqat tələb edir”. O pedaqoji fəaliyyətində və elmi yaradıcılığında inandırıcılığa, sadəliyə, aydınlığa, yaddaqalan obrazlılığa fəvqəladə üstünlük verirdi.

Mir Cəlal Paşayev ədəbi tənqidi məqalələrində ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi cərəyanlar və şəxsiyyətlər, forma-məzmun, dil-üslub məsələlərinə xüsusi diqqət ayırırdı. Onun ilk irihəcmli elmi-nəzəri əsərlərindən biri Mahaçqalada çıxan “Maarif yolu” jurnalının 1928-ci il tarixli 10-11 və 12-ci, 1929-cu il nəşrinin 1-2-ci sayında çap olunan “Ədəbiyyatdan romantizmə” adlı ədəbi-tənqidi məqaləsidir. Bu vaxt Mir Cəlal müəllimin cəmi iyirmi yaşı var idi. İndiki zamanda bu yaşda oxuyan gənclərimiz təhsilin yalnız bakalavr pilləsində qərar tuta bilirlər. “Ədəbiyyatdan romantizmə” oxuduqca müəllifin problemə yanaşma tərzinə, onun qoyuluşuna, dünya romantizminə bələdliliyinə, dəyərləndirmə metoduna heyran qalmaya bilmirsən.

Mir Cəlal yazır: “Romantiklər ibtidai cəmiyyətə, ibtidai həyata rəğbətlikləri ilə şəfqət və mərhəmətli görünür, səmimiyyəti sevirilər. Sevgi, məhəbbət mamentləri istər-istəməz bu halları doğurası idi. İnsanlar arasındakı səfalət, rəzalət uyğunsuzluqları insan cəmiyyətinin yaramaz quruluşunda görərək dəyişmək istəyor, əvəzində yeni “Əsas qardaşlıq” bir cəmiyyət qurmaq istəyorlar. Tolstoyun “Biri-birinə məhəbbət ediniz” əsəri, Hamidin “Dox-təri-hindu”sundakı mühüm nöqtələr, Əhməd Hikmətin “Bir damla qan” adlı kiçik əsərləri, Cavidin “Köydə” sərlövhəli “Azər”dən buraxdığı parçalardakı səmimiyyətə rəğbət, mərhəmət tələqqilər yığıncağıdır.”⁹

Gənc Mir Cəlalin romantiklərə xas hissiyyat kimi vurğuladığı səmimiyyət, şəfqət və mərhəmət kimi insani keyfiyyətlər ilk növbədə onun özünə aid kökdən, gəndən gələn və həyatda qazandığı mənəvi xüsusiyyətlər idi.

Müəllifin qənaətlərinə əsasən türk romantizmi Fransa ədəbiyyatından təsirlənərək XIX yüzilliyin ortalarından özünü büruzə verməyə başlamış, qüdrətli simalar yetişdirməsə də, klassizmin və realizmin təsiri ilə inkişaf yolunu tutmuşdur. Fərqli cəhəti müxtəlif ədəbi cərəyanlarla qarışıq olması və “sırf romantik olan bir türk şairi” yetirə bilməməsidir.

Sonralar müəllif Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndələri Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Əbdülxalıq Cənnəti, Abdulla Şaiq, Abdulla bəy Divanbəyoğlu, Abdulla Tofiq və b. haqqında əsərlər yazıb bu cərəyanın yerli nümayəndələrinin yaradıcılığını dəyərləndirərkən romantizm haqqında onun ilk araşdırmaları elmi qənaətlərinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, XX yüzilliyin iyirminci illərində romantizm ədəbi cərəyanı haqqında yetərincə bilgilərin olmadığı bir mühtdə Mir Cəlalin “Ədəbiyyatdan romantizmə” adlı

⁹ Mir Cəlal. Ədəbiyyatdan romantizmə. “Maarif yolu”, Mahaçqala, 1929, № 1-2 səh.18

elmi-nəzəri əsəri orta və ali məktəb öyrənciləri üçün dərslik mis-siyasını öz üzərinə götürmüşdür. Müəllif mülahizələrinin yeku-nunda materializm ilə idealizmin hədudlarının konkretləşdirilmə-sində romantizmin əhəmiyyətini vurğulayaraq qeyd edirdi: “Elm və fənn sahəsində idealizmi öldürən maddiyyətçilik (materializm) ədəbiyyat sahəsində də həyatı və həqiqiliyi hakim mövqeyə çıxar-dı. Bu həqiqilik (realizm) ilk dəfə neoromantizm (yeni roman-tizm) şəklində əsaslar qoydu və nəhayət idealizmdən əlaqəsini ta-mamilə kəsdi.”

“Ədəbiyyatdan romantizmə” adlı araşdırma gənc Mir Cəlalın parlaq istedadından və böyük elmi-nəzəri hazırlığa malik, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə xüsusi meyl göstərən tədqiqatçı olmasından xə-bər verirdi. O sonralar da yazıçı və şairlərin yaradıcılığını təhlil edərkən və dəyərləndirərkən ədəbi nümunələrə nəzəri aspektdə münasibət bildirmiş, müəllifin bənzərsiz ədəbi portretini yaratma-ğı bacarmışdır. O yazıçı Ənvər Məmmədخانlı haqqında bir mə-qaləsində yazır: “Ənvər istedadlı və ümidli ədiblərimizdəndir. Mən onu nəsrimizdə bir romantik kimi tanıyıram. Ənvərin ro-mantikası faydalı romantikadır. Doğrudur, bəzi yoldaşlar onun bədii qidasını kənarında – Avropa və ya rus ədiblərində görürlər. Məncə bu azdır. Ənvər Azərbaycan klassik nasirlərimizə də yad deyil. Onun xəyalında, lirikasında “Can yangısı” kimi gözəl bir əsər ilə, Süleyman Sani yaxud, Şaiqin bəzi hekayələri ilə mehri-ban bir səsləşmə vardır. Ənvər heç kəsə oxşamaq istəmir, tamam başqa cür yazmaq istəyir. O, adi və hər kəsə məlum hadisələrdən yox, seçilən, müstəsna və bəzən də nadir hadisələrdən yazmağa çalışır. Onun təsvir etdiyi adamlar daxilən güclü, məğrur olurlar. Öz aləmləri ilə yaşayır, ətraf ilə hesablaşmaq istəmirlər.”¹⁰

Böyük ədib Ənvər Məmmədخانlı yaradıcılığında romantikani təqdir etsə də, onun “Burulğan” romanına münasibət bildirərkən realizm elementlərini bəyənməmiş, əsərdə “hadisə və ziddiyyətlər

əsas etibarilə realistsəsinə verilmişdir. Lakin bu realizm sönük və olduqca ibtidai bir realizmdir” – deyərək dəyərləndirmişdir.

Ədəbi tənqiddə bu düşüncələr Ənvər Məmmədخانlı yaradıcı-lığına yeni yanaşma, obyektiv baxış sistemidir və bu gün də elmi dəyərini, aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

Professor Mir Cəlal Paşayev elmi-nəzəri görüşlərində, ədəbi-tənqidi məqalələrində, mötəbər məclislərdəki məruzələrində for-malizm və naturalizm probleminə hələ ötən yüzilliyin 30-cu illə-rində tam aydınlıq gətirirdi. Onun müşahidələrinə əsasən “müasir formalizm bədilik şüarı altında, naturalizm isə realizm şüarı al-tında çıxır, həm də gizlənir”.

Bədii yaradıcılığın mühüm elementi və məzmunla sıx bağlı olan, onun təzahür görüntüsü kimi özünü bürüzə verən forma prob-lemi zaman-zaman mübahisələrə səbəb olmuş, məsələyə düşüncə adamları fərqli mövqələrdən yanaşmışdır. Mir Cəlal müəllimin “forma” və onun ifrat aludəçilərinin təqdim etdiyi “formalizm” haqqında elmi qənaətləri, dəyərləndirməsi isə qısa və aydındır. Mir Cəlal yazırdı: “Forma mündəricənin daxili strukturasıdır. Forma əsərin yalnız qafiyəsi, ölçüsü, dili, stilistikası məcazları deyil, həm də əsərin mündəricəsini formalaşdıran strukturası, quruluşu, kom-pozisiyası, daxili rabitələri, maneraları, motivləri və bu motivlərin veriliş şəkildir. Çıplaq forma axtarmaq fikri ona görə yanlışdır ki, hazır bir forma yoxdur və olmamışdır.”

Ədəbi terminlərə, metodlara, cərəyanlara yetərinə diqqət ye-tirilmədiyi, dəqiq və dərin münasibət bildirilmədiyi, nəzəriyyələ-rin, baxışların stabil olmadığı dövrdə məsələyə tam aydınlıq gəti-rilmiş, problemə müasirlik müstəvisindən yanaşılmışdır.

Professor Mir Cəlal Paşayevin düşüncələri naturalizm məsə-ləsində də əsaslandırılmış məntiqə söykənir, yetərinə konkret və aydındır. O problemə toxunaraq yazırdı: “Hər gözə görünən, hər yazan, hər hiss olunan şeyi şərtsiz, təhlilsiz, seçkisiz alıb, bədii əsərə doldurmaq, həyatın hər təsadüfi faktı və hadisəsini bədii ədəbiyyat obyektinə saymaq müasir naturalizmin ilk başlıca xüs-u-siyyətidir. Naturalist, qələmə aldığı səhnənin, tədqiqatçılara layiq

¹⁰ Mir Cəlal. Yazıçı M.Ənvərin yaradıcılıq hesabati. “Ədəbiyyat qəzeti”. 1944. 12 aprel

dəqiq şəkildə, onun ehtiva etdiyi bütün ünsürlər kompleksi ilə fotoqraf qədər “obyektiv” verməyə çalışır.”

Qeyd edildiyi kimi, naturalist əsərlərdə çox vaxt bədii-estetik keyfiyyət, zövqün və dünyagörüşün inkişafı məsələləri arxa plana keçir, intim səhnələrə, jarqon və biədab sözlərə geniş meydan açılır, yüngül və ucuz oxucu marağına hesablanmış “əsərlər” cəmiyyətə və ədəbi mühitə mənfi emosiyalar ötürür. Görkəmli tənqidçi, istedadlı ədəbiyyatşünas Mir Cəlal müəllim əsərlərində naturalizm pərdəsi altında işlədilər xüsusilə biədab sözlərə öz münasibətini olduqca dəqiq və sərt bildirərək demişdir: “Bizim əsərlərdə isə ədəbsiz çıplaq təsvir, ifadə moment olaraq vardır. Qantəmirde biədab söz əsərin canıdır. Bizim hekayələrdə biədab söz əsərin nöqsanıdır. Yəni bu sözləri atsan hekayə pozulmaz, biləks sağlamlaşar.”

Milli ədəbiyyatımızın saflığı, büllurluğu, duruluğu, sağlamlığı həmişə Mir Cəlal müəllimi düşündürmüş, onun bədii yaradıcılığa yeni gələn, gələcəyinə ümidlər bəslənilən gənclərin əsərlərinə tənqidi münasibəti də sabit və birmənalı olaraq xeyirxahlıq, qayğıkeşlik səciyyəsi daşıyırdı. Ədibin aspirantlığının ilk illərində Həmid Araslı ilə müştərək yazdığı və “Kommunist” qəzetində çap etdirdiyi “Hücum” adlı məqaləsində (1931. №239. 16 oktyabr) həmyaşdılarının yaradıcılığına dövrün ədəbi-estetik meyarları nəzərə alınaraq obyektivlik, prinsipallıq müstəvisindən qiymət verilmişdir. Məqalədə yazılırdı: “Dilbazinin “Pambıqlı çöllərdə” parçası mövzu etibarilə ən aktual olsa da, kolxoz tarlalarında gedən kəskin mübarizə və əmək həyatını göstərməkdən çox aciz və bədii qiymətcə zəifdir. “1 avqust” münasibəti ilə brakılan “Baltıkdan Atlantikə” şeiri müvəffəqiyyətli parçadır. Osman yoldaş (Osman Sarıvəlli nəzərdə tutulur – A.R.) müharibə haqqında yazan gənclərin bir çoxundan irəli gəlmişdir. Səməd (Vurğun), “Ölən şeirlərim”də sadaladığı şeylər ilə “ağır və çətin dəqiqələrə qatlanaraq”, ələmlər içərisindən ayrılır... Zərbəçi yazıçılardan Mirzə yoldaşın (Mirzə İbrahimov – A.R.) “Yanlandır yalan” parçası keçmişlərə nisbətən iləri atılmış bir adımdır. Bu parça dünya görüşü uğurunda mübarizədən danışır. Mirzə, Müşfiqin

“Həyatı gözəl duyan mənə şair olandır.” ...təsəvvufi fikrinə, doğru cavab verə bilməmişdir... Nədənsə Mirzə həyatı duyma məsələsini proletaryata aid edir. Və hətta proletaryatın və onun rəhbərlərinin böyüklüyünü həyatı duyub dəyişməklərində görür. “Cavad, Cavid duydularmı biz duyan kibi həyatı?” Mirzə bu sualına mənfi cavab verməklə (Cəfər Xəndan kibi və başqaları kibi) burjuazyanın düşünmədiyi, hətta duymadığına inanır. Elə çığır ki, burjuya sınıfi inkilab və sosializm quruluşunun doğruluğunu anlamadıqları üçün buna tərəfdar olurlar.”

O dövr üçün Mir Cəlal Mir Əli oğlunun proletar - burjuaziya ziddiyyətləri və ikincilərin təmsilçiləri haqqında yanlış, əsassız düşüncəni cəsarətlə təkzib etməsi, haqqa, həqiqətə, düzlüyə sadıqlığı, ədalətlik, obyektivlik prizmasından həmyaşdılarının əsərlərinə tənqidi yanaşması, repressiya buludlarının ziyalıların, qələm əhlinin başı üzərində sıxlaşdığı bir ərəfədə cəmiyyətdə heyrat və rəğbətlə qarşılınır, sözə və onun sahibinə saygını artırır. Gənc yazarların əsərlərinin yüksək peşəkarlıqla təhlili, ciddi qüsurların aşkara çıxarılması, həlli yollarının araşdırılması istiqamətində metodik tövsiyələr, müsbət xüsusiyyətlərin vurğulanması, uğurlu bədii nümunələrin ürək genişliyi, sevinc hissi ilə təqdir olunması şair və yazıçıların formalaşmasına, sənətkarlıq keyfiyyətlərinin yüksəlişinə təkan verirdi. Etiraf edilməlidir ki, XX yüzilliyin 30-60-cı illərində Azərbaycan ədəbi mühitində yetişən görkəmli şair və yazarların, qələm əhlinin uğurlarında Mir Cəlal tənqidinin böyük töhfəsi, əhəmiyyətli təsiri və sanballı çəkisi hiss olunmaqdadır.

Mir Cəlal Mir Əli oğlunun ədəbi-tənqidi yaradıcılığında poeziyasına dəfələrlə istinad edilən, işıqlı, tutumlu poetik düşüncələri, obrazlı deyim tərzini təqdir olunan, Azərbaycan dilinin gözəlliyini, şirinliyini, axıcılığını ədəbiyyata gətirməklə yeni məktəbin təməlini qoyan istedadlı gənclərdən biri də Səməd Vurğundur. O, Vurğunla ilk tanışlığını belə xatırlayırdı: “1926-cı ilin, gərək ki, payızında Kirovabadın (indiki Gəncə şəhəri – A.R.) Maarif Evinə, mərkəzdən gələn yazıçı nümayəndələrinin iştirakilə bir ədəbi

məclis tərtib olunmuşdur. Zal müəllimlər, tələbələr, həvəskarlarla dolu idi. Məruzə, çıxışlar, şeir oxunması, alqışlar... hər şey öz qaydası ilə aparılırdı.

Məclisdəkilərin çoxunun tanımadığı boz şinelli, qara və sıx saçlı bir oğlan tribunada göründü. O, özündən əvvəl oxunan bir şeirə işarə edərək nitqini təhlili sual ilə başladı:

– Buna siz şeir deyirsiniz və alqışlayırsınız? Bu şeir deyil, açıq məktubdur!

Bu qara oğlanın nitqi də, şeiri də məclisdəkilərin diqqətini topladı. Onun çıxışı çoxlarının dediyini demirdi. Onun sözlərində xüsusi bir cürət, orijinallıq duyulurdu. Onun səsi, hər eşitdiyini alqışlamağa adət etməyən, ürəyinin sözünü deyən, bu günün şeirinə yüksək tələblə yanaşan, axına qarşı getməkdən qorxmayan bir gəncin səsi idi. Bu natiq, o zaman hələ ilk şeirlərini yazan gənc Səməd Vurğun idi.”

“O zaman hələ ilk şeirlərini yazan gənc”in 20, Mir Cəlalin isə 18 yaşı vardı. Ədəbiyyata sevgi, poeziyaya məhəbbət bu iki gənci tezliklə yaxın məsləkdaşlara çevirdi. O vaxt Mir Cəlalin da ilk şeirləri kütləvi mətbuat orqanlarında, o cümlədən “Qızıl Gəncə” qəzetində, “Maarif yolu” jurnalında nəşr edilirdi. 1929-1930-cu illərdə bu gənclər Gəncə mühitindən ayrılaraq Moskvada və Kazanda təhsil almağa getsələr də, tale onları 1931-ci ildə Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasında yəni birləşdirdi. Təhsil illəri, ədəbi mübahisələr, yeni ədəbiyyat və sənət uğrunda mübarizələr onların bir-birinə inamını, dostluğunu daha da möhkəmləndirdi. Səməd Vurğunun şeirdən-şeirə inkişafı Mir Cəlal tənqidinin nəzərindən yayınmırdı. 1932-ci ildə Səməd Vurğunun yaradıcılığına həsr etdiyi ilk irihəcmli “Özünü yəni dənqurma yollarında” adlı məqaləsini “Hücum” jurnalında (1932. №5-6. səh.31-35) çap etdirən Mir Cəlal yazırdı: “Səmədin yaradıcılığı haqqında indiyə qədər prinsipli, ...möhkəm bir tənqidimiz yox dərəcəsidir. Ümumiyyətlə ...ədəbiyyatımızdan danışarkən 5-3 sətirdə Səmədə həsr edilmiş məqalələrə rast gəlmək olar. Bunlar isə, bəzi parçalara əsaslanaraq, onu damğalamaq və qiyy-

mətləndirməklə kifayətlənmiş, Səmədin yaradıcılıq inkişafına konkret köməkədi bir mahiyyətdə olmamışdır. “Şairin andı” haqqında son zamanlarda yazılan “tənqid”lər isə, Səmədin yazılarını düzgün ...tənqidi süzgəcindən keçirmək, onun yaralı xəstəliklərini açıb şərh etmək əvəzində daha da oxucuları dolaşdırmışdır. Bu tənqidlər Səmədi ayrı-ayrı misraları ilə cilovlayaraq istədikləri tərəfə çəkmiş, onun yaradıcılığının ana xəttini belə müəyyən etməmişlər.

...Səmədin yazıları həqiqi, bədii əsərdir, sənətkar məhsuludur. Bu hal bizi Səmədə qarşı olan tələblərimizi kəskin qoymağa və ondan ədəbiyyat “maqnitostroyu” yaratmaq üçün qəti və zərərli mübarizəyə keçməsinə, sənətindəki xəstəliklərdən azad olmasını tələb etmək zərurəti qarşısında qoyur.”

Qeydlərdən də görüldüyü kimi, tənqidçi Səməd Vurğun yaradıcılığına qeyri obyektiv yanaşmalara, əsassız damğalara, qərəzli münasibətlərə sətir etirazını bildirmiş, “Səmədin yazıları həqiqi, bədii əsərdir, sənətkar məhsuludur” – deyərək onu yüksək dəyərləndirmişdir.

Mir Cəlal Mir Əli oğlu dönə-dönə qayıtdığı Səməd Vurğun yaradıcılığını şərh edərkən onun poetik dil xüsusiyyətlərini, üslub cazibədarlığını, bədii təsvir vasitələrindən yerli-yerində işlədilməsini vurğulamaqla yanaşı, xüsusilə poema və dram əsərlərində konfliktlərin kəskinliyinə, obrazların təbiliyinə, inandırıcılığına diqqət çəkir, bədii əsərlərdə sənətkarlıq keyfiyyətini gənc yazarlar üçün örnək sayırdı. Onun “Gənc işçi” qəzetində dərc etdirdiyi “Yaxşı bir əsər haqqında” (1938. 16 oktyabr) adlı məqaləsi Səməd Vurğunun “Vaqif” dramının səhnə həyatından bəhs edir. Tənqidçi əsərin tamaşasına baxdıqdan sonra ilkin təəssüratlarını belə bildirirdi: “Səməd mənfi obrazları da eyni qüvvətdə, real və zəngin boyalarla vermişdir. O, bəzi şablona alışıq avtorlar kimi düşməni axmaq, ağılsız göstərmir, düşmənin əl-qolunu bağlayıb müsbət obrazın qarşısına yıxmır. O, konfliktli çox çətin və mürəkkəb yollarla inkişaf etdirir. İstər mənfi, istər müsbət tipləri bərkə-boşa salıb çıxarır, onları mürəkkəb situasiyalarda verir.”

Mir Cəlalın müxtəlif illərdə yazdığı ədəbi-tənqidi məqalələrini nəzərdən keçirdikdə gənc yazarların yaradıcılığına diqqət yetirdiyinin, onlara qayğı və sayğı ilə yanaşdığına şahidi oluruq. 1933-cü ildə çap etdirdiyi “Gəncliyin səsi” adlı məqaləsində Səməd Vurğunun “Fənər”, Süleyman Rüstəmin “Yanğın”, Mehdi Hüseynin “Bahar suları”, Rəsul Rzanın “Böşevik yazı”, eləcə də “Azad qadın ədəbiyyatda” adlı yazısında, Mikayıl Müşfiqin “Əfşan”, S.Vurğunun “Kənd səhəri”, Osman Sarıvəllinin “Əsrimizin qızı”, Nigar Rəfibəylinin “Komsomol qızlar” və digər gənc müəlliflərin əsərləri təhlil edilərək obyektiv münasibət bildirilmişdir. Tənqidçinin adını vurğuladığımız son yazısında rəğbət və ehtiram hissi ilə qadın şairələrdən Mirvarid Dilbazinin və Nigar Rəfibəylinin poetik uğurları yüksək dəyərləndirilərək: - “Ədəbiyyat cəbhəmizdə Dilbazi, Nigar kibi irəli getmiş şairələrin olduğunu xüsusi qeyd etməliyik. Bu, fəxr etməli müvəffəqiyyətdir” – deyər qürur hissi ilə onlar gənc yazarlara örnək göstərilirdi.

Bədii nümunələrdə müsbət meylləri, işıqlı cəhətləri yüksək qiymətləndirən Mir Cəlal uzunmüddətli müşahidələrinə əsasən belə bir qənaətə gəlirdi ki, “Gənclərimiz hələ də sxematizm, biologizm, sözcülük və xaltura ünsürlərindən yaxa qurtara bilməyirlər. Onlar yüksək sənət texnikasını mənimsəməyə, aldıkları mövzular ətrafında geniş surətdə işləməyə az fikir verirlər.”

Göstərilən qüsurlar ədəbiyyatın oxucu qarşısında gözdəndüşməsinə, estetik zövqün korlanmasına səbəb olur, meydan açır. Qeyri-peşəkarlıq, səriştəsizlik və məsiliyyətsizlik ədəbiyyatı sxematizmə, xalturaya, sözcülüyə sürükləyən əsas amillərdir.

Mir Cəlal müəllimin tənqid hədəfləri abstrakt, mücərrəd olmur, fikrini, sözünü çox vaxt konkret yazıçıya ünvanlayır. Birbaşa müəllifin və əsərin adını nişan verir.

O hələ 1934-cü ildə Məmməd Səid Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” əsəri haqqında yazdığı “Böyük problemlər romanı” (“İnqilab və mədəniyyət” jur., 1934. №3-4. səh. 47-51) adlı məqaləsində müsbət məziyyətlərlə yanaşı, inandırıcı olmayan, səmimiyyətdən uzaq məqamlar haqqında da mülahizələrini bildi-

rirdi: “Yumor yaxşıdır, lakin qondarma, qıraqdan gətirmə olduqda təsirini itirir. Yumor əsərin öz mündəricəsindən və ümumi hərəkətindən çıxmalıdır. “Yumor üçün yumor” oxucuya heç bir təsir edə bilməz.

...Tiplərin hamısı eyni dildə danışdırılır. Hətta İran kübarları, Siqətül-İslam kimisi ilə (Təhminə xanımın) ifadəsi arasında fərq yoxdur. Müəllif hamını bir dildə danışdırır. Hətta 5 gün içərisində Rusiyadan gəlmiş Nina da xalis türkcə danışır.” Əlbəttə, iradlar çox incə məqamlarla – sənətkarlıq məsələləri ilə bağlıdır.

Və yaxud Mir Cəlal müəllim 1939-cu ildə keçirilən nasirlərin konfransında “Dünya qopur” əsərinin dili haqqında söz açarkən deyirdi: “Əbülhəsən yoldaşın əsərləri az oxunur. Bunun başlıca səbəbi onun dilindəki nöqsanlı cəhətlərdir. Əbülhəsənin əsərlərində elə cümlələr vardır ki, dəfələrlə oxuduqdan sonra avtorun nə demək istədiyi güclə anlaşılır. Əbülhəsənin dilindəki qarışıqlıq, ağırlıq əsərin maraqla oxunmasına mane olur.”

Problemə geniş miqyasdan baxan tənqidçi oxucu marağının müdafiəçisi olmaqla yanaşı, yazıçının ən yaxın məsləhətçisi, yol göstərəndir. Mir Cəlalın təbirincə desək “kənardan komanda vermək”lə problem həll olunmaz. Gərək yazıçının çəkdiyi psixoloji gərginliyin incəliyinə, dərinliyinə, müşahidələrinin zənginliyinə bələd olasan ki, məsləhət və tövsiyələr səmimiyyətlə qəbul edilsin. Bu baxımdan yazıçı-tənqidçilər öz həmkarları olan yazıçıların yaradıcılığına müraciət edəndə daha dəqiq və obyektiv fikirlər söyləməyi, əsəri realistcəsinə dəyərləndirməyi bacarırlar.

Mir Cəlal müəllim “Yaradıcı tənqid uğrunda” məqaləsində tənqidçinin bilik və bacarığı ilə yanaşı, mənəvi-etik dünyagörüşünün, insani keyfiyyətlərinin önəmliliyini gündəmə gətirir, əsərdə mənfi çalarlarla yanaşı, işıqlı məqamların vacibliyini də vurğulayırdı: “Tənqidçi öz əxlaqi məziyyəti, insani xasiyyəti, ictimai aləmdəki əlaqələri ilə də yazıçıya və oxucuya nümunə olmağa çalışmalıdır. Mən Ə.Əbülhəsənin və ya H.Mehdinin bir hekayəsində zərərli bir meyl, pis tərəflər görürəmsə, mütləq bunu müəllifə bildirməli, ondan bunun izahını və düzəltməsini istəməli, gözlə-

məliyəm. Axı tənqidçi yaradıcının köməyi, inkişaf yolunda onun qolundan tutandır.

Tənqid yalnız yazıçılara və oxuculara “pis nümunələr” təqdim etməməlidir. Tənqid ədəbiyyatımızın parlaq, işıqlı tərəflərini də görməli və cəsarətlə göstərməlidir.”

Bir neçə cümlə ilə müəllif müasir tənqidçi necə olmalıdır? – sualına cavab verir, mənəvi-əxlaqi portretini yaradır və onunla da kifayətlənmişdir. Bu portretin mükəmməliyini artırmaq, təkmilləşdirmək üçün ona “Ədəbi söhbətlər”ində yeni ştrixlər əlavə edir: “Tənqidin və ya tənqidçinin sözü kəsərli, nüfuzu böyük olmalıdır. Belə bir nüfuzla tənqidçi nə ilə nail ola bilər? Bizcə hər şeydən əvvəl həqiqilik, obyektivliyi ilə. Əsərə təhlil və qiymət verəndə tənqidçinin qanunnaməsi məhz müqəddəs ...həqiqət, prinsipallıq, ...elmin müqəddəs hökmləri olmalıdır.”

Müəllifin doğru qeyd etdiyi kimi, tənqidçi hər hansı bir əsəri təhlil edərkən və dəyərləndirərkən onun istinad nöqtəsi, güvənc yeri, söykəndiyi mötəbər dayaq şübhəsiz ki, yalnız həqiqət və elm arqumentlər olmalıdır. Əks halda tənqidçi ləyaqəti, tənqidçi nüfuzu üzərinə kölgə düşə bilər.

Heç kəsə gizli deyil ki, 1937-ci ildə ölkədə tüğyan edən repressiyalar dövründə bir çox alimlərin, şair və yazıçıların həbs olunması üçün bəzi “tənqidçilər”in donos səviyyəli cızma-qaraları məhkumluq orderi səviyyəsinə qaldırılmışdı. Həqiqətə, elmi dəlillərə söykənməyən, cəmiyyətdə sinfi parçalanma yaradan, asanlıqla mətbuata yol tapan “tənqidçi” iradları bəzən prokuror ittihamlarından sərt olurdu. Mir Cəlal həmkarlarının yanlış mövqeyinə, subyektiv müşahidələrdən qaynaqlanan baxışlarına aydınlıq gətirərək cəmiyyətdəki reallıqlardan “Sənət və həqiqət” məqaləsində müdrikliklə bəhs edirdi: “Bugünkü nəzəri mülahizələrdə ən yanlış və ən ziyanlı şey, cəmiyyəti bir-birinə zidd iki qütbə ayırmaq, hadisələri, insanları, duyğuları qara və qırmızı, pis və yaxşı deyərək iki yerə bölməsidir. Belə olsaydı, cəmiyyət bu yazıçıların dediyi kimi, iki bir-birinə zidd və bir-birindən ayrı bölünmüş olsaydı, bir günün içində oğrunu da, əyrini də, rüşvətxoru da, xaini

də, canını də taxtabiti kimi lap dağ su ilə qırmaq, cəmiyyəti din-cəltmək olardı. Amma təəssüf ki, cəmiyyət belə deyil və heç bir zaman belə olmamışdır...”

Bəli, doğrudan da cəmiyyət mürəkkəbdir və bu mürəkkəbliyi ilə bütöv, dolğun, cazibədar və qeyri-adidir. Yaxşıdan pisə, ağdan qaraya, işıqdan qaranlıqadək nə qədər çalar, məqam və mərhələlər var?! Böyük ədibin ədəbi-tənqidi məqalələrində birinci komponent özünü gənc yazarlara münasibətdə daha qabarıq bürüzə verir.

Mir Cəlal müəllim 1930-cu illərdə ədəbiyyata gələn gəclərdən Osman Sarıvəllinin və İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığına fərqli rakurslardan yanaşaraq müsbət meylləri, fərqli xüsusiyyətləri zərğər dəqiqliyi ilə araşdırır, üzə çıxarır və qiymətləndirirdi. Tənqidçi “Gənc qələmlər” (“Ədəbiyyat qəzeti”. 1934. 30 may) yazısında Osman Sarıvəllinin yaradıcılıq mühitini ən xırda detalına qədər belə təsvir edir: “Osmanın yaradıcılığında ən dərin iz buraxan faktor onun öz bioqrafıyasıdır. Yaradıcılığının ta ilk addımlarından o yetişdiyi kəndin dağları, yamaqları, dərələri, yaşılıqlarını unutmur, unuda bilmir. Osman kənddə ağır zəhmətlər, ağırılar içərisində böyümüş və nəhayət oxumaq üçün şəhərə gəlmiş, Moskva-da oxumuş... bir gəncdir.”

Ədub bu istedadlı gəncin yaradıcılığını kənd mühitindən ayırmır, əksinə təbiətə, torpağa, sevgiyə həsr olunmuş şeirlərinin gözəlliyini səmimiyyətdə və təbiilikdə arayıb, müəllifə sayğı ilə yanaşaraq onun əsərlərini layiqincə dəyərləndirir.

Digər gənc və istedadlı yazıçı İlyas Əfəndiyevin 1939-cu ildə nəşr olunmuş ilk hekayələr kitabçası haqqında da eyni səmimiyyət və rəğbət hissi ilə “Yeni qüvvələr” (“Ədəbiyyat qəzeti”. 1941. 5 may) adlı məqaləsində yazırdı: “Mən, İlyas Əfəndiyevin “Kənddən məktublar” kitabçasını oxuyanda çox sevindim. Bu qələmin sahibində, adi insanlarda, adi savadlı adamlarda olmayan bir sıra əlamətləri kitabça aydın göstərir. Bu əlamətlər: yazıçılıq hissindən, incə müşahidə qabiliyyətindən, mənəvi yüksəklikdən, təmkindən, sevinməyi, kədərlənməyi bacarmaqdan ibarətdir.”

Mir Cəlal müəllim gənc yazarların işıqlı tərəflərini görməyi

və qiymətləndirməyi bacarırdı. O “Ədəbi söhbətlər”ində vurğulayırdı ki, Səməd Vurğun poeziyası yalnız respublikamızda yox, bütün Sovetlər İttifaqında şöhrət və hörmət qazanmışdır. Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Zeynal Xəlil, Əhməd Cəmil, Mirvarid Dilbazi və başqalarının müvəffəqiyyətli əsərləri oxucu kütlələrinin mənəvi qidası olmuşdur. Təcrübəli şairlərin ardınca H.Hüseynzadə (Arif), İ.Qabil, N.Babayev (Xəzri), B.Adil, Q.Qasımzadə, İ.Səfərli, B.Vahabzadə, Ə.Kürçaylı, H.Abbasızadə və sairələri kimi istedadlı gənclər gəlirlər... “Ədəbiyyatımızın gənc qüvvələri” məqaləsində isə İkinci dünya savaşından sonrakı illərdə ədəbiyyata gələn yeni istedadlar sırasına İslam Səfərli, Hüseyn Hüseynzadə, Bəxtiyar Vahabzadə, Qasım Qasımzadə, Əliağa Kürçaylı, Ənvər Əlibəyli, Nəbi Babayev, Salam Qədirzadə, İsa Hüseynov, Seyfəddin Abasov, Pənah Xəlilov, Məsud Vəliyev, Qulu Xəlilov və başqalarının adını vurğulamışdır. Tənqidçi gənc ədiblərin ötən əsrin 50-ci illər dalğasına Əli Kərim, Sərdar Əsəd, Davud Ordubadlı, Məmməd İbrahim (Araz), İlyas Tapdıq, Famil Mehdi, Cabir Novruz, Ramiz Məmmədzadə, Tofiq Mütəllibov, Xəlil Xəlilov (Xəlil Rza Ulutürk), Sabir Əhmədli, Altay Məmmədov, Emin Mahmudov, Bayram Bayramov, Rauf İsmayilov, Ağamusa Axundov, Bəkir Nəbiyev və qeyrilərini daxil etmişdir. Tənqidçinin gənclərə bəslədiyi ümidləri özünü doğrultmuşdur. 1950-ci ilin ortalarında ilk əsərlərini oxuculara ünvanlayan tənqidçilər, şair və yazıçılar sonrakı dövrün tanınmış elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləridir.

Mir Cəlal müəllim gənc və istedadlı yazarların uğurlu əsərlərini mütəmadi oxuyar, ondan zövq alardı. Etimadını doğruldanların yaradıcılığı haqqında ağsaqqal sözü, ədəbiyyatşünas xeyrduası verər, onlara xüsusi məqalə həsr edər. Belə şərəfə layiq görülən gənc istedadlardan Nəriman Həsənzadə, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Yəhya Seyidov, Məmməd Məmmədov, Nazim Axundov, Məmməd Əkbər və başqalarının ayrı-ayrı əsərləri haqqında mətbuatda dolğun fikirlər söylənilmişdir.

Mir Cəlal Paşayev 1965-ci ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qə-

zetində dərc etdirdiyi “Ədəbi növlərin tədqiqinə diqqət” sərlovhəli məqaləsində gənc yazıçıların daha yeni bir qrupunun bu gününə inamını, gələcəyinə ümidlərini belə ifadə edirdi: “Azərbaycan oxucusu Qılman Musayev, Seyfəddin Dağlı, Altay Məmmədov, Gülhüseyn Hüseynoğlunu, İsa Hüseynov, Salam Qədirzadəni, Bayram Bayramov, Ələviyyə Babayevanı, Çingiz Hüseynov, Sabir Əhmədov, Emin Mahmudov, Hüseyn İbrahimov, Anarı, Yusif Səmədoğlunu və bir çox başqalarını yaxşı hekayə müəllifi kimi tanıyır.”

Milli ədəbiyyatşünaslığımıza “altmışıncılar” terminini gətirən, özündə mühüm bir ədəbi mərhələni ehtiva edən, sovet rejiminin ideoloji basqılarına müqavimət göstərən, adları xüsusi vurğulanan bu ədəbi nəslin görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığına professor Mir Cəlal Paşayev tənqidi təsirsiz qalmamış, onların bir yazıçı, tənqidçi, düşüncə adamı kimi yetişməsində ədibin xidmətləri böyük olmuşdur.

Mirzə Fətəli Axundzadə adına Milli Kitabxananın direktoru, professor Kərim Tahirlinin təşəbbüsü və tərtibçiliyi ilə ilk dəfə küll halında toplanaraq bir araya gətirilən Mir Cəlalin “Ədəbi-tənqidi məqalələr”ini nəzərdən keçirdikcə oxucuda dərin təəssürat yaranır, müəllifin peşəkarlığı, cəsarəti, zəhmətsevərliyi, geniş erudisiyası böyük maraq doğurur. O 1955-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdiyi “Ədəbi tənqid” məqaləsində tənqidçi və bu sənət sahəsinin problemləri ilə bağlı, öz təcrübəsinə əsaslanaraq çox fərqli və cəsarətli düşüncələrini bölüşmüşdür. Mir Cəlal müəllim tənqidin və tənqidçinin çətinlikləri barədə açıq yazırdı: “Təndiq yazmaq üçün mədəni - ədəbi səviyyə, müəyyənlanmış zövq və bir qədər də cürət lazımdır. İkinci tərəfdən tənqid əsərini hər qəzet və jurnalda çap etdirmək o qədər də asan olmur. Ən yaxşı tənqidi məqalə uzaqbaşı bir dəfə çap olunur. Üçüncüsü – istər redaksiyalar, istər İttifaq rəhbərliyi tənqid yazanın fikir və mülahizələrini daha çox kontrol altına alır, yaradıcılıq işinə qarışır, nəinki şeir, ya nəsr yazanın...”

...Bütün bu səbəblərə görə tənqid sahəsinə gələnlər azdır.”

1955-ci ildə qələmə alınan, olduqca cəsarətlə söylənilən bu fikirlər sovet rejiminə, onun ideoloji əsaslarına qarşı açıq etiraz əlaməti idi. “İttifaq rəhbərliyinin tənqid yazanın fikir və mülahizələrini nəzarət altına alması” birbaşa fikir, söz azadlığının məhdudlaşdırılması, mətbuat azadlığının boğulması kimi qiymətləndirilməlidir.

Professor Mir Cəlal Paşayevin mətbuat, söz azadlığı haqqında sovet rejiminə qarşı bu cürətli düşüncələri Sitalin repressiyalarından sonra siyasi mülayimləşmənin ilk simptomları, “altmışıncılar”a hazırlıq mərhələsinin başlanğıcı kimi də dəyərləndirmək olar. Altmışıncıların yaradıcılığı isə milli müstəqilliyə aparan yolda cəsur, mübariz, vətənpərvər istiqlalçılar nəslinin yetişməsində, formalaşmasında mühüm rol oynadı.

Fəaliyyət sferasının mündəricəsini və mahiyyətini vizual nəzərdən keçirməklə böyük ədibin elm, tənqid cəbhəsində, bədii yaradıcılıq sahəsində göstərdiyi şücaəti, fədakar müəllim əməyi heyran doğurur desək – bəlkə də görülən titanik işlərin sanbalı, əhəmiyyəti haqqında gerçək, doğru mənzərənin ən zəruri təfərrüatlarını əks etdirməkdə çətinlik çəkmiş olarıq. Professor Mir Cəlal Paşayevin elmi, ədəbi-tənqidi araşdırmaları, bədii yaradıcılığı və pedaqoji fəaliyyəti Azərbaycan xalqının davamlı tərəqqisinə hesablanmış təmənnəsiz övlad borcu, müqəddəs vətənpərvərlik missiyasıdır.

Asif Rüstəmli,
filologiya elmləri doktoru, professor

ƏDƏBİYYATDAN ROMANTİZMƏ

(Sonu)

Romantiklər ibtidai cəmiyyətə, ibtidai həyata rəğbətlikləri ilə şəfqət və mərhəmətli görünür, səmimiyyəti sevirilər. Sevgi, məhəbbət mamentləri istər-istəməz bu halları doğurardı idi. İnsanlar arasındakı səfalət, rəzalət, uyğunsuzluqları insan cəmiyyətinin yaramaz quruluşunda görərək dəyişmək istəyər, özündə yeni “Əsas qardaşlıq” bir cəmiyyət qurmaq istəyər. Tolstoyun “Biri-birinizə məhəbbət edin!” əsəri, Hamidin “Duxtəri Hindi”sindəki mühüm nöqtələr, Əhməd Hikmətin “Bir damla qan” adlı kiçik əsərlərindəki “əcrin qüvvətə tabeliyinin şəkli-həzini...” təsvirləri, Cavidin “Köydə” sərlövhəli “Azər”dən buraxdığı parçadakı səmimiyyətə rəğbət, mərhəmət tələqqiləri yığıncağıdır.

Bu parçada el adət və ənənələrindəki səmimiyyətlər boyalarla müzəyyən (bəzədilmiş – A.R.) surətdə “qoxulu, sitəma və rəmli” şərhlərindən üstün göstərilir. El aşıqlarının “yürəgindən çıxma tərənnümləri”, güləşmək adəti, xalq rəqsi, köy həyatı bütün təbiiliyi ilə qiymətləndirilir.

7 – Romantiklərdə nə qədər eyni səciyələr varsa da ümumi sahədə xüsusən həyat məsələsində fərqiyyət ikiligi dəxi vardır. Romantiklərin bu ikiligi qısaca dinilsə 1. məhzun, 2. coşğun şəxsiyyətlər adlana bilər. Sərbəst həyat bəziləri həyatı təsirlər önündə ağlamaq, inləmək, hıçırmaq ilə təsəlli bulmaq istəyər, fəryad və çarpıntılarla uğraşır ki, biz də böylələrinin canlı nümayəndəsi oğlunun ölümü ilə kainata bir daha gülməyən Rəcaizadə Əkrəm Bəydir.

Bu adam “Təfəkkür” mənzuməsində yetim Nədimə ruhim, təfəkküratımdır, dəm təfəkkürüm ən xoş dəm həyatımdır...” deməsilə həyatda ən xoş dəqiqəsini düşüncə, həm də göz yaşları ilə bağlı düşüncə zamanı olduğunu göstərir. “Sevərim bəzi nəcaib təri – Verərim sübhi-novbahari ana – Düş nazında zülfi zər təri –

Görünür yarımın xiyalı bana” – deyə Rəcaizadə ancaq sükut qaranlıqlarından həzz alır. Böylə romantiklərdə çox zaman bədbinliyə oxşar bir “həyatdan narazılıq” törəyir. Səfanın bu tipli “Yenə gəldi iştə novbət – Daha keçmədən müsibət – Nə şərab olur əlacım, Nə də dürlü-dürlü şərbət” – parçası ölümünə yaxın zaman dedigi “Qurtardı bəni qəhr şərindən, Fötimdə zaman ilə zamanın – Toprakda vücudimi buraxmaq, At xaticinə bu asimanın” - deyə sərd etdiyi qənaətlər həyatından bıkan (bezən – A.R.) bədbinlərdəki düşüncələrdən az fərqlənir.

Romantizmdə özünəməxsus böyük bir cığır açan Bayronda da bu nöqtə görülməkdədir. Xüsusən qadınlar haqqında bu adam lap mənfi fikirdədir.

2-ci növ fərdiyyətlər həyatı coşğun tərəfindən qurulmuş bu haqsız quruluşu yıxmaq, parçalamaq istəyərəm. Bən günlüğü, qulluğu mühakimə edirəm, yoxsulluq, dilənçiliği araşdırıram. Təəssüb və cəsarəti ögrənir, tədqiq edirəm. Gecə və qaranlıqları aydınlatıram. Haqsızlığı görmək və onu məhv etmək istəyərəm. İştə bən “Səfillər”i bunun üçün yazdım. Bu öylə kitab ki, *Əsas qaradaşlıq qayəsi tərəqqidir.*” Görülür ki, Fransa romantizmində ictimai məsələlər bağı möhkəmdir.

Fransa ictimai həyatındakı mühüm hadisələr, üsyan və inqilablar (İnqilabi kəbir, Paris Kommunası) romantizmi həyatiləşdirmişdir. Ancaq sonralar inqilabın müvəffəqiyyətsizliyini bədbinliyə oxşar bir tərz doğurmuşdur. Bu romantizm “Həyat, ədalət, müsavət”, əxəvvət şüarı ilə doğub yapılmışdır.

Türk romantizmi: Ən çox Fransadan mütəəssir olan Türk romantizmi hər nə qədər XIX əsrin yarılardan özünü göstərməyə başlamış və nisbətən müqtədir adamlar yetişdirmişsə də müəyyən bir sima kəsb etməmiş klassizm, hətta romantizm təsirləri ilə müvazi kibi inkişaf etmişdir. Türk romantizmi başqalarından ancaq qarşıqlığı ilə səciyyələndirilə bilər. Bu gün sırf romantik olan bir türk şairi az və bəlkə də yox olar.

Türk romantizminin inkişafı haqqında İsmail Hikmət yazır: “Əbdülhəmidin xəlifəlik sifətindən istifadə edərək dindarlıq kis-

vəsi (qiyafə -A.R.) altında hürriyyət və mədəniyyət fikirləri ortaya atılırsa... Kəmalın teatrolarını oxuyan xəlq, xüsusən gənclər bir vücud dindar ataya qapılaraq romantizmə, idealizmə doğru gediyorlardı. Kəmalın tarixi qəhrəmanlarının parlaq və şəfqətli sözləri xəlqi coşdururdu...”

Romantizmin son nümayəndələri qələmlərini həyatilığə, ictimai mühitin tələbi olan realistliğə çevirməyə məcbur olmuşlardı.

Süğütə qədər romantika eyni zamanda realizmə də ilk təmayül göstərmişdir. Xüsusən Oktyabr inqilabının müdhiş sarsıntı və təbəddülatı romantizm cərəyanının artıq ictimai zehniyyəti təmin (təmin) etməkdən aciz olduğunu göstərdi və ədəbiyyatda hüquqlilik, xəlqi və həyatiliyi ilə sürdü. Elm və fənn sahəsində idealizmi öldürən maddiyyətçilik (materializm) ədəbiyyat sahəsində də həyatı və həqiqiliyi hakim mövqeyə çıxardı. Bu həqiqilik (realizm) ilk dəfə neoromantizm (yeni romantizm) şəklində əsaslar qoydu və nəhayət idealizmdən əlaqəsini tamamilə kəsdi.

“Maarif yolu” jur., Mahaçqala, 1929, № 1-2, səh. 18-20.

1931

Komsomol tematikası uğrunda

Sosyalizm kurluşunun elə bir cəbhəsi yoxdur ki, komsomolun böyük kuruculuk rolu orada hiss olunmasın. 5 milyonluq Lenin komsomolu ilə irəlidə gedən sosializm kəhrəmanları arasında özünə fəxri yer kazanmışdır. Komsomol təkcə kuruculuk yox, hər tərəfli inkişaf etmiş yeni sosializm kurucusu tipi yaradır. Birinci nevbədə gənclər arasında yeni sosializm münasibəti, kommunist tərbiyəsi yaranır. Lenin mədəni inkılab şüarı komsomolun zərbəli hərəkət şüarıdır. Komsomol sozyalizm yarışının siqnalçısı zərbəçiliyin mütəşəbbisidir.

Proletar ədəbiyyatının dikkəti komsomolun aktiv praktikasına cəlb olunmaya bilməz. Proletar ədəbiyyatı və yaradıcılığı komsomol ilə sıxı surətdə bağlanmalıdır. Bu əlakə bir tərəfdən komsomol ilə birlikdə proletaryatın ideoloji cəbhəsindəki hücu-

munu genişləndirmək, sınıf düşməni ifşa etmək, marksizm-leninizm nəzəriyyəsi uğrunda mübarəzə aparmakdan ibarət olmalıdır. O biri tərəfdən proletar ədəbiyyatı komsomolun sosializm uğrunda mübarizəsini, bütün istehsalat əmək və məişət proseslərinin mürəkkəbliyi içərisində gənc zərbəçi işçinin və nihayət komsomol sıralarında əmələ gələn bütün yenilikləri bədii şəkildə ifadə etməlidir.

Proletar ədəbiyyatının əsas okucuları gənclərdən ibarətdir. Ona görə də proletar ədəbiyyatı komsomolu maraklandırان bütün məsələləri aydınlatmalı, sənət dili ilə bu məsələləri muzakirə və həll etməlidir. Bu isə ədəbiyyatın geridə kalmaklığı ilə və böyük bolşevizm sənəti uğrunda mübarəzənin əsas halkasıdır.

Məsələnin böyük əhəmiyyət daşımasına baxmayaraq bizdə, Azərbaycan proletar yazıçıları sıralarında “ədəbiyyat komsomola doğru!” şuarı işlənməmiş, həllini yok, geniş müzakərəsini belə tapı bilməmişdir. Bu onun bu mərhələdə, Lenin komsomolu mübarəzə bacarığının son dərəcə genişləndiyi bir devrdə komsomol tematikası proletar ədəbiyyatının baş mevzularından olmalıdır; çünki komsomol tematikasını işləmək, kuruluş müvəffəkiyyətimizi və kəhramanları göstərmək, “fabrika, zavodların tarixini” yaratmaq ilə bağlı məsələdir.

Az. P.Y.C-ti sıralarının əksər fayizi komsomolçu və ya komsomol ilə üzvi əlakəsi olan yoldaşlardan ibarətdir. Ancak yazıçılar arasında sistematik olaraq komsomol tematikası ilə uğraşan yok dərəcəsindədir.

Komsomol hakkında yazılmamışdır desək düz olmaz. Nə inki proletar yazıçıları, hətta başqa yazıçılar da yazmışdır. Lakin başlanğıcda ədəbiyyatda komsomola “şeyirlər hədiyyə etmək”, “salamlamaq”, “səmələrə” qədər yüksəlməyə çağırmaq hakkında bəhs olunmuşdur. Məcmuələrimizin köhnə nömrələrini vərəqləsəniz komsomola deyilən “mədhiyyələr” taparsınız.

Az-çok komsomolun praktika və mübarəzəsindən bəhs edən gənc və komsomolçu yazıçılar isə səthi sxematik ümumi ibarələr ilə kifayətlənmişlər. Belə parçalar komsomolun mübarəzəsi-

nə kömək etməkdən onu adiləşdirmiş sınıf mübarəzəsindən kənara çəkmişlər.

H.Fərrux “Gənc İşçi”nin, komsomol mətbuatının mərkəzi olan bir qəzetənin yubiləsinə yazdığı parçada “Gənc İşçi”ni mübarəzədən kırıqda, ümumi, öz başına akına koşulan bir qüvvə kibi göstərir:

*“Qurtuldu nəft oymağı son güllə son atəşlə
Şura Azərbaycanı diyə tanıldı adı.
Səndə bu şənliklərə koşuldun dəstərlə”.*

Rahim bir az iləri gedir. O kənt komsomolçularının işini “çiçək” basdırmakda “görür”, kayalıkların çiçəklərlə dolacağına inanır.

“Keçdiyın kayalıklar çiçəklərlə dolacak”

Cəfər Xəndan komsomolun mübarizəsinə koşulmaq əvəzinə kənardan komanda verir:

“Hazır ol! Komsomol!” Lakin bu komanda komsomolun yürüşünü küvvətləndirmir, bəlkə onu “tənəffüs etməyə” dayandırır. “Getdiyın yol doğru yol! Arkadaş arş!”

Fərrux komsomolun proqram işlərindən olan gənc nəslin tərbiyəsinə dayır mevzulardan yapışır. Lakin bu təşəbbüs bir yapışmaqdan ibarət olaraq kalır, yaxud məsələni komsomol xəttinə zidd bir halda həll etməyə çalışır. Fərrux “yurdsuz bir çocuğa acıyarak” ona gönlüdəki insaniyyət duyğusu ilə yanaşır və ona tərbiyə üçün yol göstərir: “dedim yavrum çalış, cabala!”. Bu şərtsiz və abstrakt məsləhətin kommunist tərbiyəsilə heç bir əlakəsi yoxdur. “Çalışmaq” haqqında heç bir burjua yazıçısının bu görüşə etirazı ola bilməz.

Fərrux kommunist çocuklar hərəkatı karşısında duran məsələləri öyrənsə, komsomolun 9-cu kurultayı kərarlarını dərindən okusa tərbiyyə probleminde komsomol xəttini düzgün apara bilərdi.

“Komsomol şərki”lərinin vəziyyətindən danışmağa gəlməz. Bu şərqilər komsomol praktikasından aksamakdadır. Bərpa dev-

rində romantikəsinə yazılar, hətta son zamanlarda da gənclər tematikasında tətbiq olunur. Keçən il “Ədəbiyyat Cəbhəsində” Əb. Şaikin komsomola “üfukləri tənvir edən gülgün şafək”, “ahəngdar bahar nəğməsi, ilham xəzinəsi” kibi baxışı təsadüfi deyildir.

Komsomolu, ümumi sos. kuruluşu mübarizəsi sferasından ayırıb kuru, sxematik, deklarasiyalarda verən parçalar arzı olunmasa da, təəssüf ki, çoxdur.

S.Rüstəm və Mehdimin (“Komsomolçu şüay”) adlı müvəffəqiyyətli parçalarını inkar etməq olmaz. Lakin bu, proletar ədəbiyyatda komsomolun yerini doldurmuş, bir sistem halında deyildir.

Proletar ədəbiyyatı səhifələrində komsomol tematikası haqqında ciddi danışmaq vaxtı çatmışdır. Az. P.Y.C-tində komsomol yazıçılarının bədii yaradıcılıq qrupunu təşkil etməklə komsomolun kəhraman praktikası, gənc nəslin kommunist tərbiyəsi ilə böyüdülməsi, dünya miqyasında kapital ilə firkanın baş xətti uğrunda, köhnə həyat əleyhinə mübarizəsini göstərmək məsələsini konkret plan üzrə müzakərə etməlidir.

Fabrika və zavodların tarixini yazırkən komsomol özəklərinin necə doğulub inkişaf etdiyini tarixini yazmalı, köhnə komsomol işçilərinin xatirələrin dinləməlidir. Proletar ədəbiyyat komsomola dolmaqda olan gəncliyin yenidən tərbiyə işində komsomola köməklik etməlidir. Bu işi birinci nevbədə yerinə yetirmək proletar ədəbiyyatı cəbhəsində çalışan komsomolçuların vəzifəsidir.

Gənc bolşeviq. 1931. fevral-mart. 5-6.

“Hücum”

Azərbaycan P.Y. Cəmiyyəti Nəşriyyatı № 8. 1931.

“Hücum” Azərb. Proletar yazıçılar təşkilatının yeganə gənc mübariz orqanı olmaqda “böyük bolşevizm sənəti” uğurundakı mübarizəmizin kəşgin silahıdır. Bu məcmuə 2 illik fəaliyyəti nəticəsində istər tematika, istərsə də ümumi kuruluş və mevke etiba-

riylə proletar ədəbiyyatı hərəkatının aktual məsələlərinə üz çevirməkdə, işçi sinifinin öz ədəbiyyatına verdiyi tələbləri müzakərəyə koymaqladır.

Yay mevsimində Azərbaycanda aparılan birinci zərbəli pambuk kampanyasına dair bədii məhsul, bu nömrə də yok kimidir. Günün zərbəli məsələlərinə dair bəzi dəyərli oçerklər (kızıl karvan arasın dedikləri) verən Əkbər, bu parçasında Əli Bayramlı kolxozçularının Kür daşqını ilə mübarizəsini vermək istəmişdir. “Radio dinləyən yoldaşlar bu gün Kür Xıla Mirzəli kəndi yaxınlığında bəndi uçurmuşdur. Daşqın qorxuludur. Bir nəfər də olsun kənddə kalmamalı, hamı daşqınla mübarizə cəbhəsinə!”. Daşqın haqqında deyilən bu sözlərdən sonra, Əkbər yoldaş ümumi məsələlərə “pambuk uğrunda mübarizəyə” “Astanası çürüyən Amerikaya”, zərbəçilik və Kur ilə “söhbətə” keçir. Pambuk mübarizəsi bu parçada ümumi sosializm kuruluşu uğrundakı mübarizədən ayrılmış, “kəndin çirkin yaşayışını alt-üst edən düşmən sinifi kuru odun parçasına döndərən” bir şərtsiz mübarizə kibi izah edilmişdir. Fəkət pambuk cəbhəsindəki qələbələrin nə yol ilə əldə edildiyini Azərbaycanda pambuk mübarizəsi nə üçün firkanın baş xətti uğrunda mübarizə sayıldığını, kolxozçunun maraklandığı bu məsələləri, yazıçı karanlıqda brakmışdır. Əkbər düşmən sinifə anlamaz səfih “kuş beyin” adamlar yığını kibi baxır. Opportunistlər haqqında “biz onları özümüzə hesab etmirik, əlbətdə, bunlar kimləri kuş beyindirler” deyir. Mənfi tiplərə belə baxış bir tərəfdən yanlış, o biri tərəfdən zərərli, okucunu tərki silah olunmağa çağırır. Kolxozçular “toprak daşdığı, taxta mıxladığı, dairənin bütün məsul işçiləri kan-tər içində çalışdığı” halda, Əkbər Kürə qarşı həyəcanını yenə bilməyib, çəmənli bir güşəyə çəkilərək” kabırğa söhbətinə başlayır; Özünü mübarizədən kənara çəkir. Halbu ki, varlıq haqqında doğru düşünmək üçün praktikanın rolu əsasdır. “İnsan təfəqqurunun varlığı olduğu kibi dərk edə bilməsi məsələsi nəzərindən ziyada praktiki məsələdir. İnsan praktika ilə öz

fikirinin doğruluğunu isbat edir”. Marksın bu sözləri həyatın bədii ifadəsini vermək istəyən hər bir yazıçının xatırında olmalıdır. Əkbərin bu oçerkində mənfi cihətlər çoxdur; bunlardan ayrıca danışmaq lazım gəlir. Dilbazının “pambuklu çöllərdə” parçası mevzu etibariylə ən aktual olsa da, kolxoz tarlalarında gedən kəsgin mübarizə və əmək həyatını göstərməkdən çox aciz və bədii qiymətcə zəifdir. “1 avqust” münasibəti ilə brakılan “Baltıkdan atlantikə” şeiri müvəffəkiyyətli parçadır. Osman yoldaş müharibə haqqında yazan gənclərin bir çoxundan irəli gəlmişdir. Səməd, “Ölən şeirlərim”də sadaladığı şeylər ilə “ağır və çətin dəkikələlərə katlanaraq”, ələmlər içərisindən ayrılır. Bu parçada vəhdət yoxdur; Şair Dilican dərəsindən atılıb Amerikaya düşür. “Qırmızı Polad nəslimiz” ilə “Platon” və “Berkliyi” bir misrada əyləşdirir. “Bayrağın damarlarındakı kanlar kibi kırmızı” deməkdə Səməd çox cəsarət edir. O, kanını kızıl bayrağa okşatmağa çalışsa, daha düz yol dutmuş olar. “Uçuşdur kuşdur”, “gözəllərin gözəllərim”, “palton beton” kibi kalıb kafiyələr Səmədin sənətindən üzvləşmiş nuksandır. Zərbəçi yazıçılardan Mirzə yoldaşın “Yanlandıran yalan” parçası keçmişlərə nisbətən iləri atılmış bir adımdır. Bu parça dünya görüşü uğurunda mübarizədən danışır. Mirzə, Müşfikin **“həyatı gözəl duyan mənə şair olandır:”** Savadsız, qeyri elmi, təsəvvüfi fikrinə, doğru cavab verə bilməmişdir. O, bioloju əlifbasından bilir ki, həyatı duyan bütün insanlar istəsəniz bütün canlılardır. Nədənsə Mirzə həyatı duyma məsələsini proletaryata aid edir. Və hətta proletaryatın və onun rəhbərlərinin böyüklüyünü həyatı **duyub** dəyişməklərində görür. “Cavad, Cavid duyduqlarmı biz duyan kibi həyatı?” Mirzə bu sualına mənfi cavab verməklə (Cəfər Xəndan kibi və başqaları kibi) burjuazyanın düşünmədiyini, hətta duymadığına inanır. Elə çığır ki, burjuya sınıfi inkilab və sosializm quruluşunun doğruluğunu anlamadıqları üçün buna tərəfdar olurlar.

M.Soltanın “Bolşevik zavodu” konkret faktlarla yazılsa kuru-

luş müvəffəqiyyətlərimizin ifadəsini verməyə xidmət edə bilərdi.

H.Mehdinin APYC-i plenumu münasibəti ilə yazdığı “Bütün cəbhə boyu”, bizdə konkret tənqid və “Popuşçilik – müttəfiklik” kimi yeni məsələlərin yeni şəraitdə koyuluşudur.

Məcmuə, Proletar ədəbiyyatının mərkəzi bir məsələsini, zərbəçilərin çağırışını zəif işıqlandırır. İllik yubleyini keçirir; lakin bu hərəkət üçün, işçi və zərbəçi yazıçıları tərbiyə etmək, onlar ilə işləmək şəraitini yaxşılaşdırmaq, onları daimi, planı ədəbiyyat işinə cəlb etmək, nəzəri rəhbərlik və dərs kitabından ödəmək kimi adi və vacib tədbirləri lazımınca həyata keçirməmişik. “Hücum” illik yubley ilə əlakədar olaraq çağırış sahəsindəki kəsirləri düzəltməlidir. Kütlənin nəzərini cəlb etməli, bu məsələnin müzakərəsini artırıb sürətləndirməlidir. Kuruluşumuzun müvəffəkiyyətindən danışan işçi yazıçıların əsərlərini sisteməlik surətdə çap etməli, işçi tənqidinin nəzərini bu məhsullara çəkməlidir.

“Hücum” Proletar ədəbiyyatı, mübarizə ştabının Az PYC-in möhkəm bir postu olmaq üçün inqilabımızın rekonstruksiya tempini kavrayacaq bir plan ilə işləməlidir. Proletar yazıçıların təcrübə dəyişməsi, yaradıcılıq yarışları aparması bir-birini okuyub tənqid və təhsil etməsi üçün geniş səhifələr açmalıdır, məcmuə praktiki işi ilə okucu və yazıçıların sosializm kuruluşundakı aktiv iştirakına kömək etməlidir. “Hücum” Nəft hakkında susur, Pambuk uğrunda mübarizəyə dair əsərlər azlığının əsas səbəbi, kolxozçular ilə apardığımız işin zəifliyi və proletar kolxozçu yazıçıların təşkilinə hələ də başlamamağımızdır. Məcmuənin texniki cəhəti zəifdir.

Gəniş okucu kütlələrini əhatə etmək və Az. PYC-nin mübarizəsini ifadə etmək və bu mübarizənin silahı olmaq üçün “Hücum” əsaslı bir dönüş yapmalıdır. İşini yenidən qurmaq üçün məcmuə idarəsi, Stalin yoldaşın göstərişini bir bayraq kimi almalıdır.

MİRCALAL, ARASLI

Kommunist.1931. №239. 16 oktyabr.

Bolşeviq ədəbiyyatı kadroları

(“Proletar firkəvi ədəbiyyat prinsipini irəli sürməli, bu prinsipin inkişaf etdirməli mümkün kədər möhkəm və məqsədə uyğun şəkildə həyata keçirməlidir”. Lenin. 13 noyabr 1905-ci il).

Proletar ədəbiyyatının bolşevikləşdirilməsində əsas momentlərdən biri işçi zərbəçilərin ədəbiyyata çağırılışıdır. Bu şiarın meydana atılması bir tərəfdən işçi sinfinin öz silahına aktiv əlakəsi, digər tərəfdən isə mədəni inkişabın muhum və carı bir tədbirdir.

Zərbəçilərin proletar ədəbiyyatına akını proletar ədəbiyyatı hərəkətində tamamilə yeni və parlaq bir devr açır. “Proletar yazıçıları təşkilatının əsil tarixi bu çağırışından başlanır. Çağırış proletar ədəbiyyatında böyük bir dönüş məmentidir” (Averbax). Proletar ədəbiyyatı indiyə kədər məfqurevi təşkilat devri keçirmişdir. Mübarəzə günləri bu çağırışdan sonra başlanır. Şübhəsiz ki, proletar ədəbiyyatı hərəkəti kəsgin mübarizə səngərlərində doğmuş və böyük sinfi sınaqlar qoymuşdur. Bu devr sinfi hegemonya kazanmaq, bədii yaradıcılıq metodu aramak və ədəbi siyasət xətti cızmaqdan ibarət olmaqla, gələcək üçün təcrübə cihətindən də çox kiymətlidir. İndi proletar ədəbiyyatı başqa şərayit yaratmaq və böyük tələblərin icrası uğrunda əzəmi çarpışmalarla inkişaf edir. Xüsusən bütün cəbhə boyu genişlənən sosializm hücumunun gələbəsi, kapitalizm kalıklarının təşviyəsi, sosializm iktisadiyyatının bnevresisi koyulduğu üçüncü kəti ildə proletar ədəbiyyatının döyüş yolu böiyür və mürəqqəbləşir.

İndi proletar ədəbiyyatı “dünyanı izah etməklə deyil, dəyişməklə” (Marks) məşğul olur. Bir tərəfdən müxtəlif şəkillərdə və “dost” giyimində təzahür edən düşmən məfqureləri Lenin xəttindən atəşə dutmaq bütün sapkıntı və əyntilərə rəhmsiz zərbə endirmək, digər tərəfdən sosializm quruluşu müvəffəqiyyəti və gələbələrinin bədii ifadəsini vermək “əsrimizin kahramanlarını öz səhifələrinə almak” kibi böyük məsələlər proletariyatın öz ədəbiyyatından

yerli və qəsgin tələb edir. Proletaryat öz sinfi mübarəzə silahının ifa edəcəgi rolu həmişə nəzərdə tutur, hazırda proletar ədəbiyyatı sinfi mübarəzə cəbhəsinin aktivi ola bilməmişdir. O hələ də sıralarını işçiləşdirməmiş, Proletar ictimaiyyatının irəlidə gedən alayları (firkə, komsomol zərbəçilər - M.C.) ilə lazımcına bağlanmamış, işçi sinfinin inkilabı praktikasına bağlanmamış, işçi sinfinin inkilabı praktikasına koşula bilməmişdir. Proletar ədəbiyyatı əsrimizin kahramanını – sosializm kuran işçini – bütün mübarəzə poseslərində mürəqqəbliyi və müxtəlifliyi ilə göstərməlidir.

Ədəbiyyat bilavasitə s o s y a l i z m kuruluşunun əməli məsələlərinə koşulmalıdır...” Putilov zavodu işçiləri müracətnaməsində deyilən bu sözlər proletar ədəbiyyatının təxir kəbul etməz, plan məsələləridir.

İşçi sinfi, polad kibi səslənən bu tələblərinə cavab istəyir. Sosializm kuruluşunun bədii ifadəsi, “yeni insan” profili, əməyə olan aktiv bolşevik əlakəsi, əməgin sosializm yarışı zərbəçiliq metodu ilə təşkil və icrası; firkənin baş xətti uğrunda iki cəbhəyə mübarəzə proletar ədəbiyyatının bu günkü aktual, hətta mərkəzi vəzifələridir.

Bu vəzifələrin vaktında və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi, işçi zərbəçilərin ədəbiyyata çağırılmasının mükəmməl keçirilməsindən asılıdır. Buna görədir ki, çağırışa proletar ədəbiyyatının bolşevikləşdirilməsi kibi baxmalı, ikincini müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün birinci (çağırışı) qüvvətləndirilməlidir... Çağırışın ilk yekunlarına əsasən demək olar ki, sənaye mərkəzlərində ədəbiyyata böyük akın başlamışdır. İşçilər konkret tələblər verir, dərnəklər açır, ədəbiyyat təşkilatlarını hamiliyə götürür, ədəbiyyata “öz işləri” kibi bakırlar.

Bu, ilk və böyük müvəffəqiyyətdir ki, proletar ədəbiyyatı cərgələri yüzlərlə işçi hesabına sıklaşır. Lakin bu müvəffəqiyyətləri “daha nə işlər görməliyiz?”. Suahı ilə dutuşdurduqda ağır və daha məsuliyyətli işin iləridə olduğunu görmək çətin deyildir. Bu sahədə istənilən nəticələri maksimum ödəmək üçün, əlbəttə, o qərdə az vakt kifayət etməz. Bəzi köhnə yazıçılar kibi dünən əlinə

kələm alan bir zərbəçinin “sənəti”nə dodaq büzmək olmaz. Çağırış müvəffəqiyyətlərini bərkitmək və son nəticələrini zərbəçilər ilə aparılmalı işlərin sürətini artırmaq lazımdır. Bu işin gələcəyini bolşevikcəsinə planlı və sistemativ kurmalıdır. Zərbəçilərin bu akını proletar yazıçıları təşkilatının yoklama imtahanı olmalıdır. Tarixin iləri sürdüyü bu hərəkətdə müvəffəkiyyətlə imtahan vermək ən əsas məsələdir. İşçi zərbəçilər aşağı elmi, ədəbi səviyyə ilə ədəbiyyat təşkilatına gəlirlər. Onların səviyələrini yüksəltmək, dünya görüşlərini genişləndirmək, onlarda sınıfi şüuru qüvvətləndirmək, nəzəri ehtiyatı böyütmək üçün sistemativ təhsil və tərbiyə işləri aparmalıdır. Zərbəçi yoldaşların şəxsiyyətində fikiri və fiziki əməyin bolşevik birliyi canlanmalıdır. Bu iki əmək forması arasındakı “Çin sərhədi” yox edilməlidir.

Mücadiləçi proletar şeir və ya incəsənət məhsulu vermək üçün zərbəçiləri Marks-Lenin mübarəzə metodu ilə silahlandırılmalı, siyasi təhsil işini möhkəm kurmalıdır. “Hər bir ədəbi dərnək, siyasi dərnək olmalıdır”. Bu işdə nəinki yalnız ədəbiyyat təşkilatları, hətta zərbəçilərin mənsub olduğu təsərrüfat orqanları da çalışmalıdır. Zərbəçilərin tərbiyə və böyümə məsələlərinə “xalis” ədəbi məsələ kimi bakanlar yanılırlar. Bu akının siyasi və ictimai mahiyyəti böyükdür.

Zərbəçilərin təhsil və tərbiyə məsələlərində ağırlıq mərkəzini dərnəklərə salmalıdır. Ədəbiyyat dərnəkləri, zərbəçiləri Asosatsiyaya verən bir kayışdır.

Dərnək işlərini; Marksizm nəzəriyyəsiindən təmin və rətsional təhsil vəzifə və vəsaitindən ödəmək əsasında **yenidən kurmalıdır.** Bu iş əsosiatsiyaların gələcək möhkəmliyinə səbəb olacaqdır.

Rekonstruksya devrinə kefiyyətə yeni mütəxəsislər, ha belədə, yazıçılar lazımdır. Onların siyasi dünya görüşü ictimai istedadı olmalıdır. Onlar yalnız düzmək, yazmaq, bəstələmək, mühazərə oxumakla kifayətlənməməlidirlər, onlar eyni zamanda sosializm quruluşu təsərrüfatı cəbhəsində kütlənin ruh yüksəkliyini təşkil etməyi, öz işlərini kollektiv mübarəzənin bir hissəsi kibi qiymətləndirməyi, ədəbiyyata işçi sınıfının praktikasında qüvvətli bir

slahı kimi bakmağı bacarmalıdırlar. Buna görədir ki, yeni yazıçı kadroları ədəbi, siyasi savaddan əlavə texniki savad və bacarıqlı, savadlı olmalıdırlar. Zərbəçilərin vahid yaradıcılıq metodu şübhəsiz dialektik materyalizm metodu olmalıdır. Ancaq bu metod sözdə hər kəs tərəfindən “qəbul” olunmasına baxmayaraq – bəzən düz tətbiq olunmayı, təhrif olunur: mexanistcəsinə koyulur. VAPP-da gedən yaradıcılıq münaqişələrini izləyənlərə aydındır ki, “canlı insan”, “klassiklərdən öyrənmə”, “psixologizm” kibi bir çox məsələlərdə tapıntılar vardır. Bu cəbhədəki düşmən və zərərli əyintiləri öyrənmək, bu əyintilərlə mübarəzə üçün zərbəçi yazıçılara tənkid görüş silahı verməlidir. Dialektik materyalizm metodunun doğru tətbiqi üçün yaradıcılıq məsələlərini konkretləşdirməli, “obyektiv”likdən azad etməli və ən xırda cəmiyyətlərin belə Marksizm, Leninizm əsasları ilə ışıqlandıraraq zərbəçi yazıçılara verməlidir.

Peşəkar (yazıcılığı özünə gəlir mənbəyi edən) yazıçılarla mübarəzə aparmaq üçün zərbəçilərin əməyə olan əlakəsini daha da bərkitməlidir. Peşəkar yazıçılarda keyfiyyət, dəyər, ümumiyyətlə xəsdə olur. Zərbəçi işçi yazıçılar hətta köhnə yazıçı kadrlarını da özü ilə bərabər dəzğahlara və tarlalara çəkməlidirlər. Sosializm quruluşunun həddi inikasını o yazıçılar daha gözəl verə bilir ki, bu quruluş binevrəsinə tərlər tökmüş, kahramancasına əmək çəkmiş olsunlar. **Əmək həyatını yaşamak onun düzgün ifadəsini tapmaqdır.** “İnsan praktika ilə öz fikrinin doğruluğunu isbat edir” (Marks). Sənətgərin obyektə olan əlakəsi praktikaya əsaslanmalıdır. Bunsuz isə sənətgər ilə obyektivin əlaqəsini düzgün təyin etmək olmaz. Bədii metodun açarı sənətgərlə varlığın münasəbatını doğru anlamaqdadır (Averbax). Bu münasəbatı anlayış üçün yazıçı mübarəzənin dinamosu, məhrəqi olmağa çalışmalıdır.

Təcrübəli və köhnə yazıçılar ilə zərbəçilərin qarşılıqlı əlakəsi, qarşılıqlı yardım əsasında kurulmalıdır. Zərbəçi və yeni ədəbiyyata gələn işçilər ədəbiyyata maddi silah verdikləri kibi ədəbiyyat da onlara mənəvi silah (teorija) verməlidir. Zərbəçilər proletar yazıçılar təşkilatının tarixi səhifələrini və uzun təcrübələr yı-

ğını və tarixini öyrənməlidirlər. Köhnə yazıçıların yaradıcılıq müvəffəqiyyətlərini mənimsəməli, istifadə etməli, tənkid ələkə saxlamağı bacarmalıdır.

Burada zərbəçilərin əməyə olan “ruh yüksəkliyi, şərəf və könüllülük, aktiv bolşevik əlakəsi bəsləmələri rəhbərlik rol oynamalıdır. “Proletar yazıçılar təşkilatını zərbəçilər təşkilatına çevirməlidir” (Averbox).

Yeni, proletar ədəbiyyatı sıralarını sıqlaşdıran bolşevik zərbəçi kadrolara əsaslanaraq proletar və proletar kolxozçu ədəbiyyatı sıralarından kənardakı yazıçı qruplarının yenidən tərbiyə işində dönüş yaratmalıdır. “Poçtik” əvəzinə “ya müttəfik, ya düşmən şiarını koymalıdır” və bu problemanın muzakirə və həllində proletar yazıçıları aktivini səfərbərliyə almalıdır. Proletar ədəbiyyatı platformasına yaxınlaşan əməkçi yazıçılardan yaxşı müttəfiklər və daha sonra proletar yazıçıları yaratmaq; bizdən uzaqlaşan düşmən yazıçılara isə son zərbə əndirmək hər bir zərbəçi yazıçının həm sınıfı, həm də yaradıcılıq vəzifəsidir. İki cəbhənin (dost-düşmən) birini seçməyən, müdafiə etməyən, daha doğrusu, etmək istəməyən, “aralıqda kalmak” istəyən yazıçılar şübhəsiz ki, düşmən cəbhədə kalırlar. Çünki “siyasətsizlik” özü burjuazyanın ata-baba siyasətidir. Proletar ədəbiyyatı firqəviləşdiyi sınıf mübarizəsi kəskinləşdiyi bir zamanda “Bitərəf” cəbhə tutmaq və “siyasətsizlik” çadrası bürünmək ölən burjuazya sınıfının son manevralarındandır. “Dünya iki düşmən cəbhəyə bölünmüşdür” (Marks) və “kim bizimlə deyilsə düşmənimizdir” (Mayakovski) proletar ədəbiyyatı cərgələrinə gələn zərbəçi işçilər ədəbiyyat məhsulunu dəyərcə möhkəmləşdirəcək və proletar ədəbiyyata firqə baş xətti əsasında, qurluş tempimizlə barabər inkişaf etməsinə lazım olan şərait yaradacaklar. Zərbəçi proletar ədəbiyyatının mərkəzi siması olmalıdır. Zərbəçi işçilər ədəbiyyatda kommunist qüvvələrinin mərkəzləşdirilməsi (konsolidasiyası) məsələsi həyata keçirilməklə proletar ədəbiyyatının mübarizə silahı və bacarığı artacaqdır.

Hücum.1931. №11. S.15-16

Proletar ədəbiyyatını komsomola doğru

Proletar ədəbiyyatı milyonlarla gənc zəhmətkeşlərin əqlinə malik olan və onlara nümunə ola bilən sosializm quruluşu və sınıf mübarizə qəhrəmanları yaratmalı; **firqə və komsomola kömək etməli – gənc nəsə həyat üçün istiqamət verməlidir.**

KOSARJEV

Bütün cəbhə boyu genişlənən sosializm hücumu, sosializm quruluşu və dünya inqilabı uğrunda mübarizə qəhrəmanları arasında çox milyonlu Lenin komsomolu özünə fəxri yer qazanmışdır.

Kommunist firqəsinin rəhbərliyi altında komsomol təşkilatı təkə qurucular yox, hər tərəfli inkişaf etmiş yeni sosializm insanı tipi yaradır. Firqə direktivlərinə ilk səs verib zərbəli surətdə bu direktivlərin icrasına çalışan komsomol təşkilatının quruculuq rolu bütün yarışın mütəşəbbisi, məcburi təhsil və həva flotunun şefidir. İlk növbədə komsomolçular arasında sosializm quruluşu və firqə baş xətti uğrunda düşmən məfkurə və əyintilər, müqavimətlər, köhnə adət, vərdislər, köhnə həyat əleyhinə sınıfı mətanətə mübarizədə komsomolun siyasi səviyyəsi, aktivlik rolu və mübarizə bacarığı gündən-günə artır.

Ədəbiyyat Lenin komsomolunu həyat və mübarizəsini ifadə etmək onun bədii tərəflərini ödəməkdən geri qalmışdır. Bunu heç kəs inkar edə bilməz. Bu gün komsomolun qəhrəman mübarizəsini əks edən və minlərcə mübariz zərbəçi komsomolçuları göstərə bilən “əsrimizə layiq əsərimiz yoxdur”. Komsomolun əsas diqqəti sosializm quruluşu qələbələrini bərkətmək, irəlilətmək, gənc nəsli təmamilə kommunizm ruhunda yetişdirmək üçün konkret əməli məsələlərə çevrildiyi bir zamanda proletar ədəbiyyatına olan komsomol tələblərinin təxirsiz icrası zərurəti qarşımızda durur. Odur ki, son zamanlarda komsomolun və komsomol mətbuatının proletar ədəbiyyatı məsələlərinə daha yaxından yanaşdığı təsadifi yox, təbiidir.

Komsomol proletar ədəbiyyatından sosializm quruluşu qəhrəmanlarının, quruluş müvəffəqiyyətlərimizin, qələbələrimizin, mübarizəmizin, yeni həyatın bədii ifadəsini verə biləcək əsrimizə layiq, böyük bolşevizm sənəti tələbinə müvafiq əsərlər istəyir. Proletar ədəbiyyatı vətəndaş müharibəsi tarixini, fabrika və zavodların tarixini, ayrı-ayrı komsomol təşkilatlarının və özlərinin mübarizə və inkişaf mərhələlərini və inqilabi təcrübələrini bədii şəkildə verməli. Gənc nəslin tərbiyə işinə çocuklar üçün yeni bədii məhsullar yaranması Leninizm əsası üzərində əxlaq məsələlərinə gənclərin mədəni məişətinə ailələrimizdə əmələ gələn inqilabi dönüş və kommunizm əlaqələrinə proletar ədəbiyyatı indiyə qədər az məna vermiş, zəif ifadə etmiş, bu uğurda sisteməlik çalışmamışdır. Dialəktik materializm əsası Marksizm və Leninizm dünya görüşü ilə rekonstruksiya devrinin mübarizələri və həyatı bütün mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi ilə bədii ədəbiyyatda öz ifadəsini tapmalıdır. Komsomolun inqilabçı, mübariz, aktiv şüur və iradəsini təşkilatlandıraraq əsərlərin yaradılması böyük bolşevizm sənətini əsas tələblərindən komsomolun döyüşlərdə bərkıyən hiss, fikir, dərəcəsi yüksəkliyində hələ də bir marş şərqi yoxdur. Komsomol “ədəbiyyat təşkilatları və proletar yazıçıların işini təkə qərarlar, tezislər, nutkilərdə yox, proletar ədəbiyyatının oxucuya verdiyi əsərlərində” aktarır. Komsomolu ancaq bu əsərlərin müvəffəqiyyətli verilməsi kifayətləndirə bilər.

Proletar ədəbiyyatı hərəkətində inkar etmək olmaz ki, böyük və inqilabi müvəffəqiyyətlər əldə etməmişik. Lakin bu müvəffəqiyyətlər bizim heç də quruluş tempimizin tələblərini ödəmir. Bu müvəffəqiyyətləri işçi sinifinin yüksəlməkdə olan maddi və mədəni səviyyəsi ilə dutuşdurdukdə daha ağır və mühüm vəzifələrinin icrasını gələcəkdə görmək çətin deyildir.

Proletar yazıçıların əsas kadrosunun komsomolçulardan olmağına baxmayaraq indiyə qədər komsomol haqqında ədəbi məhsulumuz çox azdır.

Komsomol yazıçısı olmaq bəzilərinin düşündüyü kibi “xalis” komsomol məsələlərindən yazmaq demək deyildir. Komsomolun

ümumi sosializm quruluşu cəbhəsindən başqa mübarizə cəbhəsi yoxdur. Komsomolun qarşısında duran vəzifələr firqənin qarşısında duran vəzifələridir. Komsomol sosializm quruluşu və inqilabın dünya miqyasında son qələbəsi üçün, böyük işlər planı vaktindən əvvəl həyata keçirilməsi üçün firqə tərəfindən iləri sürülən məsələlərin ən aktiv icraçısıdır. Komsomol yazıçısı olmaq istəyən hər şeydən əvvəl Marksizm-Leninizm dünya görüşü ilə silahlanmalıdır.

Bununla bərabər o komsomolun spesifik xüsusiyyəti həyat və mübarizə məsələləri ilə üzv olaraq əlaqədə olmalı, komsomolun apardığı mübarizədən kənarında yox, bu mübarizənin içərisində aktiv bir iştirakçı olmalıdır. Komsomol məsələlərinə dair yazdıkdə tamaşaçı surəti ilə qıraqdən komsomola bir obyekt yanaşdıgındandır ki, bu sahədə verilən məhsullar dəyər etibarilə zəif olmuşdur. Yeniyetmə gənc yazıçılar komsomol tematikasına tokunmamış dəyillər. Lakin bu “tokunmalar” komsomolu səhləmləməyə ona hədiyyələr etmək, tərifi ilə “onun səhlərə qədər yüksəlməsini arzu etmək”, yaxud da “iləri“, “yürü“, “dön qırmızı gənc ol“, “yüksəl“,... diyə komandaçılıqdan iləri gedə bilməmişlər. Halbuki Kosaryef yoldaşın 9-cu qurultayda komsomolun konkret həyat məsələlərində, konkret rəhbərlik və işləmək barədəki tapşırıqları işimizdə dönüş etmək lizumunu bizə öyrətmişdir. Biz özümüzü əhatə edən ən kiçik həyatı məsələlərə belə komsomol nukteyi nəzəri yeritməli, Marksizm-Leninizm dünya görüşü ilə inqilabi praktika əlaqəsi bəsləməliyik. Komsomol bədii ədəbiyyatda müsbət qəhrəmanlar yaradılmasını tələb edir. Bu böyük məsələdir. Bunu həyata keçirmək ədəbiyyat sahəsində çalışan komsomolçuların həm də təşkilatı məsələsidir, bizdə imdiyə qədər komsomol qəhrəmanları yalnız geyimi və döşündəki KİM nişanı ilə xarakterləndirilmişdir. Komsomolun öz keyfiyyəti Leninqiliyi, bolşevikliyi həyatı hadisələrə inqilabçı praktika nukteyi nəzəri ilə yanaşması ilə bədii ədəbiyyatda göstərilməmişdir.

Komsomol yazıçılarımız belə komsomol həyatını doğru ifadə edə bilmirlər. Bunun əsas səbəbi komsomolun sənaye və tarlalar-

dakı mükəmməl desək, bütün sahələrdəki mübarəzəsi ilə üzvü əlaqə saxlamamaq yazdığımız komsomolçu və ya komsomol kollektivini bir cəhəti haqqında ancaq təsəvvürlə işə başlamaq əmək həyatını daxili mənəvi cihətdən yaşamamız, ancaq – Yungşterm giyirkən özlərini komsomol hiss etməkdəndir.

Biz proletar ədəbiyyatı cəbhəsində çalışan komsomolçular yeni gənclər ədəbiyyatı yaranmasında gəncliyə nümunə ola bilən müsbət komsomol qəhrəmanları verilməsində özümüzə komso-mol məsuliyyəti hiss etməmişik. Kosaryef yoldaş bunu nəzərə alaraq, “qəhrəmanların göstərilməsi işinə məsuliyyətlə, istək və sevgi ilə yanaşmalıdır” deyir. İbtidai məktəblərə, kommunist tərbiyəsi qucağına atdığımız gənc nəsle ki, (100% oktyabr nəsli nəhatə edir). Yeni məzmun və şəkildə şərqilər belə verə bilməmişik. Kolxoz fabrika, zavod, istehsalat döşündə göz açan, boy atan gənc nəslin bədii tələbini ödəyə bilməməzdəndir ki, “qarlı dağlar”, “qürbət dənizi” “türk qızı” və qeyri bu kibi murtəcə Liberal, köhnə ruhlu zərərli parçalar, məktəblərin divarları arasından çıkmır, hətta pionerlərin belə (hər yerdə olmasa da) ağızından düşmür.

Komsomolun ailə məsələlərindən bəhs etməyə çalışan yoldaşlar komsomol qızları qeyri təbii şəkildə göstərirlər. Onları ömür boyu evlənməkdən və ailə qurmaqdan uzaqlaşdırırlar. Hətta ailə qurduqdan sonra savadlanmış qadınları savad və bilik aldıqdan sonra boşanmağa dəvət edirlər. İndiyə qədər ailə münasibətini kommunistcəsinə ifadə və izah ilə göstərən yeni mədəni ailə qurmağa hərtərəfli imkanlara malik olan proletar gəncliyinə tərbiyəvi kömək edən nə şeir və nə də nəsr parçalarımız kafi qədər yoxdur.

Pioner təşkilatının, böyük gələcək quruluş ordumuzun bədii ehtiyacını ödəmək məsələsi hər kəsdən əvvəl komsomol yazıçılarıdır. Biz bu məsələnin nəinki həlli, hətta müzakirəsi ilə lazımınca uğraşmamışıq.

Quruluşumuzun hər sahəsində aktiv iştirak edən pionerə planlı, sistemli günün zərbəli məsələləri ilə əlaqədar ədəbi məhsullar verə bilməmişik.

Ədəbiyyata çağırılmış zərbəçilərin əksəri komsomolçudur. Onlar ilə ciddi planlı, sistemli iş aparmaq onları “proletar ədəbiyyatının mərkəzi siması” halına salmaq, biz komsomolçu yazıçıların ən əsas işlərimizdəndir.

Türk qızlarının istər ədəbiyyatə çəkilməsi və istərsə onlarda artan quruculuq bacarığını (ki bütün şərq üçün xarakterik məsələdir) proletar ədəbiyyatının zəif cəhətidir. Proletar ədəbiyyatı cərgələrində əməkçi, komsomolçu türk qızları yok kibidir. Halbuki türk işçi, əməkçi qızları quruluşumuzun hər sahəsində kişilərdən geri qalmaqaraq çalışırlar.

Prakurorluk edib, cəmhuriyyət komsomol təşkilatına rəhbərlik edib rəhbər postlarda bolşevikcəsinə başçılıq edirlər. Komsomolçu qızların və ümumiyyətlə əməkçi türk qadınlığının bu böyük müvəffəqiyyət və tarixi dönüşünü göstərmək əvəzinə yazıçılarımız fahişələrdən yazırlar.

Komsomolun mübarəzə təcrübələrini bədii şərqidə dünya proletar gəncliyinə göstərmək lazımdır. Bu ən yüksək vəzifələrimizdəndir. Komsomol yazıçılarıımıza bütün Şərq proletarı və əməkçilərinə inqilab dərsləri vermək vakti çoxdan çatmışdır. Komsomolun Marksizm-Leninizm dünya görüşü əsasında proletar inqilabı üçün apardığı mübarizələr yaxın şərq zəhmətkeş gəncliyinə verilməlidir. Bu barədə şərqin qapısı sayılan Azərbaycanda türk proletar yazıçıları çox geri sırada dururlar.

Bütün bu nöqsanlar böyük bolşevizim sənəti uğurunda mübarəzə apardığımız və nəzəriyyə cəbhəsində sosializm hücumunu genişləndirdiyimiz bir zamanda ortadan qaldırılmalıdır. Bunun üçün isə A.P.Y. ilə Lenin komsomolunun əlbir işləməyi əsas şərtidir. Leninin komsomolu ədəbiyyat sahəsində çalışdırdığı üzvlərinə konkret və zərbəli tapşırıqlar verməklə proletar ədəbiyyatı cəbhəsində komsomolun aktivlik və iştirakını artırmalıdır. Proletar yazıçılar təşkilatı komsomolun mübarəzə məsələlərinə daha yaxından yüz çevirməlidir. Firqə baş xətti uğurunda UİK (b) Firqəsi Mərkəzi Komitəsinin oktyabr plenumu qərarlarının həyata keçirilməsi.

rilməsi uğurunda mübarizə üçün proletar yazıçılar təşkilatı sıralarında zərbəçiliyi, aktivliyi artırmaq lazımdır.

Stalin yoldaşın 6 şərti başda olmaq üzrə proletar yazıçılarımızın və komsomolun bu barədəki işinin yenidən qurulması vacibdir. Biz ədəbiyyat sahəsində ilk növbədə dünya görüşü və diyalektik materyalizm metodu işlənməsi uğrunda böyük hücum təşkil etməliyiz. Komsomol yazıçılarının qrupu ədəbiyyat briqadası düzəltməlidir. **İşlərimizdə şəxsi tənqiddə firqəvi əlaqə bəsləməyi** işçi tənqidini ədəbiyyat məsələlərinə cəlb etməyi bir silah kimi almalıyıq.

Bütün bu vəzifələrin tez bir zamanda komsomol və proletar yazıçılarının möhkəm iradəsi və inqilabi bacarığı ilə həyata keçiriləcəyinə şübhə ola bilməz: Qarşımıza qoyulan vəzifələr böyük və məsuliyyətlidir.

Ancaq “böyük sənət, sənət işçiləri önündə böyük məsələlər qoyulan yerdə yaranır (Averbax). Qarşımıza qoyulan böyük məsələlərinin icrası ilə böyük bolşevizm sənətini müvəffəqiyyətlə yaradacağımıza şübhə edənlər proletar ədəbiyyatı hərəkatının bu günkü mərhələsini anlamıyanlardır.

Zəhmət. 1931. 13,17 dekabr

1932

Bədii dəyər uğrunda

Proletar ədəbiyyatı hər şeydən əvvəl inqilabi bir ədəbiyyatdır.

Proletar ədəbiyyatçıları burjua, mülkədar, istismarçılar ədəbiyyatının maska, hiylə, örtü və iki yüzlülüynə qarşı, dünyada ilk olaraq işçi sinfinin, kommunist firqəsinin məsələlərini, Marks-Lenin nəzəriyyəsini qoyurlar.

Proletar ədəbiyyatı barışılmaz sinfi mübarizə ədəbiyyatıdır. Proletar ədəbiyyatın xüsusiyyətlərindən biri də onun kütləvi işçi sinfi hərəkatı əsasında yaranmasıdır.

Proletar ədəbiyyatı bütün mədəni imkanlara sahib olaraq, öz mübarizəvi yolları vasitəsilə yeni talantlar içərisində böyük bolşevik sənətini yaradır.

Proletar ədəbiyyatı mahiyyət, mündəricə və məzmun etibarilə internasyonal, forma etibarilə isə müxtəlif və millidir.

Bundan başqa proletar ədəbiyyatı öz ideya, bədii dəyəri və qüvvətliliyi cəhətindən nəinki şuralar ittifaqı içərisində, bəlkə bütün dünyada ən qüvvətli bir ədəbiyyat sayılır.

Proletar ədəbiyyatının bütün bu keyfiyyət başqalıqlarını tamamilə mənimsəmədən, nəzəriyyə və praktikada düzgün işləmək olmaz.

Bunun üçün isə imkanlarımızın və ümumən inqilabi nəzəriyyəmizin Marksizm-Leninizm nəzəriyyəsinin mənimsənməsi əsasıdır. Ayrı cür desək bu günkü mərhələdə Marksizm-Leninizm nəzəriyyəsi ilə silahlanmayan bir ədəbiyyatçı, proletar ədəbiyyatçısı səhvdən qurtara bilməz. İşçi sinfinin tələblərinə uyğun, dəyərli, yüksək əsərlər verə bilməz.

Buna görədirki istər RAPP-ın (Rusiyyə Proletar Yazıçılar Cəmiyyəti) qərarları və istərsə müxtəlif ədəbi münaqişələrin ən böyük hissəsini proletar yazıçılar və sənətkarları sıralarının nəzəri yenidən qurulma işi təşkil edir.

Geridə qalmağımız haqqında

Bəzi yoldaşlar proletar ədəbiyyatının praktikamız, quruluşumuz sürətlərindən geri qalması məsələsini anlaya bilməyir. Və ona görə də böyük səhvlər buraxır. Xırda burjua görüşlərinin əsiri olurlar. Bir çoxlarının fikrinə görə “**ədəbiyyat və sənət ictimai həyatın ifadəsidir**”. Həyatda təcrübədə bu gün baş verən bir hadisə, yenilik müəyyən bir müddətdən sonra “həyat stilləşəndən sonra” ədəbiyyat və sənət sahəsində görülə bilər. Bu “nəzəriyyəçilərin” fikirlərindən belə çıxır ki:

Bu gün, ümumiyyətlə, inqilab teoriyamızın və o cümlədən proletar ədəbiyyatının sosializm quruluşu təcrübəsindən geri qalması “qanunu”dur. Bu ayrı cür ola bilməz. Marksizm-Leninizm nəzəriyyəsinin əleyhinə olan bu “nəzəriyyə” qəhrəmanları firqəmizin proletar ədəbiyyatına verdiyi zərbəli tələblərin icrasını ləngitmək, proletar ədəbiyyatı passiv bir hala salmaq istəyirlər.

Zahirdə buna qarşı qoyulan və həqiqətdə isə bu “nəzəriyyədən” az zərərli olmayan “util seryo” nəzəriyyəsi isə “Litfrontçılardan” gündəlikləri yazın, oçerk yazın, tez-tez yazın deyən təşviqatını daha kobud şəkildə iləri sürür. “30 gün” jurnalında (7-ci nömrədə) öz oçerkinə müqəddəmə yazan Seyfullina yazır:

“Harada isə, gələcəkdə qəhrəmanlarımız ədəbiyyata salan şair yetişir... Biz isə bu böyük şair üçün materyal hazırlayıb qoymalıyıq”

“Util seryo” “nəzəriyyəatçıları”nın fikrinə:

Əsrimizdə təcrübə surətləri ilə bərabər, böyük sənət yaratmaq mümkün deyil, vakt yoxdur, biz ancaq surətlərdən geri qalmamalı, həyatda əmələ gələn dəyişmələrə səs verməliyik... Aydın görünür ki, burada proletar ədəbiyyatının mahiyyəti təمام kənara atılır, “ancaq səs vermək” məsələsi əsas dutulur, necə səs vermək məsələsi isə yuxarıdakı fikir sahiblərini maraklandırır, əlbətki bu cür “nəzəriyyə” və ya “mühakimə”lərin “böyük bolşevizm sənəti uğrunda” şuarımız ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Ancaq bunlar inqilabi tarixi şuarımızın mahiyyətini, pərdələməklə icrasına böyük əngəl, mənəcə təşkil edirlər.

Anlamaq lazımdır ki proletar ədəbiyyatı cəbhəmizdə geridə qalmanız əsas etibarilə bədii dəyər keyfiyyət cəhətdəndir.

Bədii dəyəri olmayan, ideyaca zəif, zərərli, yarımçıq, sxematik, səthi, başdan savma “şeir”lər, əsərlər bizdə nə kadar istəsəniz çoxdur. Məcmuə, qəzetə idarələrində belə məhsulların yığını tapmaq olar. Lakin işçi s i n f i n i n bu günkü ideya yüksəkliyinə cavab verən, dəyər etibarilə tələblərimizi ödəyən əsərlərimiz kafi kadar deyil, əsas geridə qalmağımızda bundan, firqəmizin, işçi sinfinin qəhrəman təcrübəsini verə bilən yüksək keyfiyyətli əsərlər kasıblığımızdan ibarətdir.

Bədii obraz uğrunda

Firqənin ədəbiyyat Magnitstroyi yaradılması, sosializm quruluşu qəhrəmanlarının bədii obrazını vermək, sosializm quruluşu təcrübəmizi göstərmək barədəki düzgün və vaktında olan tələblə-

rini ödəmək üçün əlimizdə imkanlar vardır. Bu imkanları təşkil edib təcrübədə tətbiq etmək üçün ən mühimm fikir və diqqət veriləsi yer proletar ədəbiyyatı cəbhəmizdə dünya görüşü uğrunda işlərimizin sürətləndirilməsi, bərkidilməsidir.

Biz dünya görüşü uğrunda mübarizə dedikdə, əsərin, ədəbi məhsulun bədii dəyərini də nəzərdə tuturuq. Əsərin bədii cəhətini onun məzmunundan ayırmaq doğru deyil; əslinə baxsaq: hər bir sənət əsərinin bədiiliyinin qiyməti onun ifadə etdiyi ideya və bu ideyanın nə kadar ətraflı əlakələrdə verilməsindəndir.

Lakin təəsüf etməliyiz ki, gənc yazıçılar arasında mexaniki görüşlər, mühakimələr özünə yer aldığından çox zaman bədiiyyət ideyaya qarşı qoyulur; yaxud inqilabi terminlər, gurultulu kəlmələr, ibarələr altında təmmilə yanlış ideya yürüdüür.

Nəzəri savadsızlıq, Marks-Lenin nəzəriyyəsiindən xəbərsizlik, firkə baş xətti və təcrübəsi ilə sıki surətdə bağlanmadan proletar ədəbiyyatının baş mövzuu olan qəhrəmanların obrazını vermək, işində bir çox səhvlər və əyintilərə təsadif etmək olar. Əvvəlcə bunu bilməlidir ki, qəhrəmanların ədəbiyyatda göstərilməsinin problemasına təsadufi və ya bir kampaniya deyil, proletar ədəbiyyatı hərəkətinin müəyyən mərhələsində meydana çıxan təmmilə zəruri bir məsələdir.

Bu məsələnin müvəffəqiyyətlə həll edilməsinin beynəlxalq bir əhəmiyyəti vardır.

Çünki qəhrəmanların ədəbiyyatda göstərilməsi problemi tək-cə bizdə yox, həm də burjaziya ədəbiyyatında vardır.

Onlar da bu məsələ ilə məşğuldurlar.

Burjuaziya ədəbiyyatının da özünə görə “qəhrəmanları” və “zərbəçiləri” vardır:

Son zamanlarda burjuaziya ölkələrində “bioqrafiya” romanlarının rolu artmışdır. Məşhur Fransız yazıçısı DELTEY özünə görə bir qəhrəmanı göstərdiyi üçün böyük bir əsər yazır:

Bu əsərdə göstərilən qəhrəman Parijin böyük gastronomiya mağazaçısı (nahar, yemək, süfrə tədariki ləvazimatı, qabları satan məgazə)dir. Yazıçı, bağladığı müqaviləyə görə öz əsəri ilə onun

mağazəsini, satışı və əmtəəsini cürbəcür boyalar, ifadələr, obrazlar, ədalətlə tərif ədəcək onun müştərisini, roman okuyan xanımlar meşcankalar hesabına artıracaqdır.

19 avqust tarixli “BERLINER TA GEBLAT” gəzetəsi məşhur Amerikalı milyoner qadın ELEN ASTORUN Berlinə gəlməsini təsvir edərək böyük bir oçerk çap etmişdir: tipik Amerika qadını, 30 yaşında, yüzində incə, əkilli çizgilər sadə və nizamlıdır”...

Gazetə bu “zərbəçini” qəhrəmanlığını böylə təsvir edir: “Biz ELEN ASTORAYA bəkdikdə nə inki təkə onun fantastik zənginliyi, həm də onun kibi bir çox adamların bu möhkəm, dönməz milyonlarını düşünürük...” hələ bu azdır.

Həmin bu qəzetənin bir nömrəsində də daxı böyük burjua “zərbəçisinə” daha böyük bir oçerk həsr edilmişdir: bu “zərbəçi” polis XEYMANSBERG-dur. Oçerk muəllifi: “bu zəmanədə, xüsusən kommunistlərin düzgün dolanmadığı, Berlin kibi bir yerdə polis olmağın çətinliyindən və öz qəhrəmanının “əkilli, cəmiyyətə xeyri asayış düzəldən” olmasından bəhs edərək onun qarşısında səjdəyə əyilir və XEYMANSBERG həzrətlərinə yürəkdən səlam” göndərir.

Proletar inqilabı və sosializm quruluşunun günü-gündən böyüyən və artan qələbələrini önində özünü itirən burjua sinfi bütün silahları sinif mübarizəsinə səfərbərliyə almışdır.

Onlardan ədəbiyyat əsas etibarilə kommunizm hərəkatı, əməkçi sinfinin nəzər diqqətini mübarizədən çəkəndirmək, onu aldatmağa çevirilmişdir.

Ona görə də işçi sinfi əleyhinə yapılan hücum, höps, kırqın və qeyri tətbiqlərin icrası və təşəbbüslərinin burjua ədəbiyyatı səhifələrində “zərbəçi” diyə göstərilməsi və başqalara da “belə olsun” deyilməsi heç də təsadüfi və təəcüblü deyil. Bu burjua sinfi və ideoloji vasitələrini bizə qarşı daha açıq mübarizəyə çıxmağa məcbur olduqlarını göstərir.

İnqilabçı, proletar sosializm ədəbiyatı istismarçı burjuaziya ədəbiyyatının fərdiyyətçi, xüsusiyyətçi qəhrəmanlarına qarşı sosializm quruluşu və sinfi mübarizənin böyük, tarixi vəzifələr ifa

ədən əmək, ictimai, zərbəli, sosializm əməyi qəhrəmanlarını qoyur. Köhnə dünyanın, burjua cəmiyyəti qəhrəmanları ilə sosializm quruluşu işçi sinfi qəhrəmanları arasındakı keyfiyyət təfəvütünü dərin mənada anlamak nə kadar vacibdirsə, bu qəhrəmanların bizdə, proletar ədəbiyyatımızda göstərilişi obrazındakı keyfiyyət başqalarını bərkətmək lazımdır. Bunsuz zərbəçilərin, quruluşumuz qəhrəmanlarının bədii ədəbiyyatda göstərilişini koymak olmaz. Bəzən qəhrəmanları göstərmək nümunə qəhrəman obrazı vermək əvəzinə onların mahiyyət və keyfiyyətini alçaldır, onlara lazım olmayan tərəflərdən yanaşır, hətta gülünc şəkildə təsvir edirlər.

Məsələn: Zərbəçi işçinin xüsusiyyətini kalın əzələ, geniş sinə, uca boy, uzun əl, “dəmir yürək”, “gaz nəfəs” “dalğalı kan”da, xalis bioloji ünsürlərdə arayıb və verirlər. Oxucuya öylə gəlirki zərbəçi, foquladə qüvvəyə malik bir pəhləvandır. Gücünü yoqlamağa vasitə axtarır. İş zəmanı bu qüvvət və enerji özi özünə tökülür, iş vaktından əvvəl icra olunur... və sairə. Həlikətdə isə məsələ başqa cürədir:

Bizim, sosializm quruluşumuzda tər təkən, kollektiv əmək çəkən qəhrəman, zərbəçilərimiz hər şeydən əvvəl əməyə düşüncəli sinifi əlaqə bəsləyirlər. Zərbəçilərimizin sürətlə çalışması onların sosializma quruluşu və dünya inqilabı uğrunda mübarizə aparması üçün varlığını verməyə hazır olmaq həvəsindən, köhnə dünyanı yıkıb dağıtmaq, azad, sinifsiz cəmiyyət qurmaq, maraqlı və arzusundan iləri gəlir.

Bunu görmək çətin deyil. Fabrika, zavod, və kolxozlarda: günü-gündən artan zərbəçi briqadalar, yarış səsləri qarşılıqlı sənaye maliyyə planı iləri sürmək, könüllü, qarşılıqlı ictimai yardım, və yüzlərlə gənc qəhrəmanların artdığı, milyonların müdafiə, minlərcə yeni təşəbbüslər: qəhrəmanların təsviri bu əməyə bəslənən aktiv, kommunist əlaqəsi əsasında bütün mübarizə prosesləri, inkişaf, ziddiyət öyrənilərək, hesaba alınaraq verilməlidir. Bizim qəhrəmanlarımız həm də kollektivin içərisində yaranır, mübarizə öyrənilər. Ona görə, bir çox şeir və hekayələrdə görüldüyü gibi, qəhrəmanı kollektivdən təməmilə ayraraq vahid bir şəkildə ideal

laşdırmaq, onu, hər şeyin fokində dutub tərif etmək də zərərli. Bizdə fərdiyyətçilik (individualizm) yoxdur, ola da bilməz. Bizim qəhrəmanlarımız, hamımız bir ictimai, sinfi məqsəd, işçi sinifi, kommunist firqəsinin məqsədi üçün çalışırıq, bu çalışma və təcrübəmizdəki müvəffəqiyyətlər, qəhrəmanlığımızın memarı olmalıdır. Öylələri proletar ədəbiyyatı ola bilməzlər.

Əsaslı dönüş uğrunda

Xüsusən son zəmanda proletar ədəbiyyatı qarşısındakı vəzifələr hər cəhətcə böyüməkdə və Leninin sənət ədəbi irsi əsasında bütün ədəbi, siyasi və nəzəri xəttimizdə aparılan işlərin yenidən qurulması, həm də kökündən yenidən qurulması məsələsi kəskinliyi ilə durur.

MOLOTOV yoldaşın məruzəsi və 17-ci firqə konfransı qərarlarında 2-ci 5 illik müddətində bütün kapitalist sinifləri və elementlərinin yok edilməsi təmənilə sinifsiz bir cəmiyyət qurulması, insanların düşüncələrində olan köhnə həyat qalıqları, görüşlərinin rədd edilməsi məsələsi çox aydın qoyulmuşdur. Böyük tarixi çətinliklərin imtahanından çıxan, mübariz Şuralar ittifaqı proletarları kommunist firqəsinin rəhbərliyi altında 2-ci 5 illiyi də təmənilə, artıqlamasızla həyata keçirəcəkdir. Buna şübhə ola bilməz.

Bu tarixi məsələlərlə əlaqədar olaraq, proletar ədəbiyyatı öz geridə qalmaqlığını yok etməli, **“Bütün vətəndaşları aktiv sosializm qurucuları əməkdaşlarına çevirmək”** onların düşüncələrindəki köhnəlikləri silmək işində böyük tərbiyəli işlər görməlidir.

Bunun üçün isə biz, proletar ədəbiyyatı cəbhəmizdə Marksizm-Leninizm inqilabı nəzəriyyəsini lazımı yüksəkliyə qaldırmalı, işlərimizin gələcəyini, yolunu bu nəzəriyyə ilə işıqlandırmalıyıq.

Bədii yaradıcılıq təcrübəmizdə xalturaçılıq, başdan savma yazılar, üzdən düşünmə, sxematizm, bədii məsuliyyətsizlik əleyhinə atəş açmalı, jurnal və qəzetə stünlarımız böylə əsərlərə sinfi ayıqlıq ilə yanaşmalı, və düzgün qiymət verməlidir.

Quruluş qəhrəmanlarımızın göstərilməsindəki kobudlaşdırma

biologizm, mexanizm faktlarını tapıb damğalamalı, başqa gənc yazıçıları, böylə təsirlərə qapılmağa imkan verməməlidir.

O biri tərəfdən yaxşı, dəyərlə əsərləri yazıçının məşhur olub olmamasına baxmayaraq, bir müvəffəqiyyət kibi qeyd etməli, yeni yetmə yazıçılara “bərabərçilik” görüşlərini aradan qadırmağı öyrətməli.

Gənc proletar yazıçı və dərnəkçilərinin sistemətik təhsilini təşkil etməli, onları Marksizm-Leninizm nəzəriyyəsi minimumundan ödəməli, bunun üçün Marsistlər cəmiyyəti və ali məktəbin ictimai elmlər kafedraları ilə sıki əlaqə saxlamalı, gənc yazıçılar dərnəklərini siyasi dərnəyə çevirməli.

Ədəbiyyatda kadroların nəzəri, cəhətdən hazırlaşmaları üçün şərait yaratmalı, onları həddindən artıq vəzifələr altında boğmamalıdır. Nəzəri cəhətdən proletar ədəbiyyatı sıralarının, yenidən qurulmasını planlaşdırmalı, özünü tənqid və kollektiv çalışma əsasında təşkilatın boyundan ziyadə dərinləşmə və möhkəmləməsinə, işin dəyərcə yüksəlməsinə bədii dəyər uğrunda mübarizəyə daha ciddi fikir verməlidir.

Yeni mərhələdə proletar ədəbiyyatının qarşısında duran bu böyük məsələlər STALİN yoldaşın 6 şərtinin həyata keçirilməsi PLEXANOV “Ordutuks”nın tənqid və ifşa edilməsi Lenin ədəbi irsinin gənc kadrolar tərəfindən mənimsənməsi ilə ola bilər. Proletar yazıçıları bədii dəyər uğrunda hücum açmaq, sürətli mübarizə aparmaqla ədəbiyyatda magnistroy yaradacaqlar. Bu firqəmizin zərbəli tapşırığı zərbəli surətdə həyata keçiriləcəkdir.

Zəhmət. 1932. 28 mart, 6, 16 aprel.

Özünü yenidən qurma yollarında (Səməd Vurğunun yaradıcılığı haqqında)

Bəzi yodaşlar özünü yenidən qurma işinə abstrak yanaşaraq, ona “ümumi” və “təşkilat” məsələsi kimi baxırlar və bu baxış nəticəsində də özlərini yenidən qura bilməyir, günü-gündən çoxalan və yüksələn həyat tələblərinin altında qalib əsəbləşirlər. Əsaslı

özünü yenidən qurma işi yaradıcılıq praktikasında və onun nəzəri cihətdən şüurundan keçirilməsində, idrakında təzahür etməlidir.

Yazıcılarımız hər şeydən əvvəl öz praktikalarında dönüş zərurətini anlayıb işə başlamalıdır. Yaradıcılarımız öz pratika yollarını iləridə gedən marksizm-leninizm teoriyasilə işıqlandırmadan dialektik materializm metodu ilə silahlandırılan firqəmizin “Ədəbiyyat magnitostroj” şiarını həyata keçirə bilməzlər. Bu zərbəli şiar yazıcılarımızın öz əsərlərində mükəmməl proletar dünya görüşü səviyyəsi yüksəkliyinə qalması və həyatı dərinədən anlamaq bütün incəliklərə qədər ihatə edə bilməsi zərurətini meydana qoymuşdur. Bunu yazıcılarımız ancaq ideoloji səviyyələrini lazımi dərəcədə yüksəltmək və öz yaradıcılığında əsaslı bir dönüş etməqlə nail ola biləcəklər.

Bu zəruriyyəti bütün kəskinliyi və təbiiliyi ilə duyan şairlərimizdən birisi **Səməd Vurğundur**. O, bu zərurəti görür, duyur, unuda bilməyir. Dünənki fəaliyyəti ilə bu günkü işini müqayəsə edir, özünü yoklayır və bu yoklayışdan müəyyən nəticələr çıxarır.

Lakin onun yeniləşmə yolları düz deyil, ayrim-üyrüm çətinlikli və ağır yollardır. Bu cəhətlər Səmədi qorkudmayır. O hər addımda müəyyən dərəcə irəli düşür. Bu xüsusda aşağıda müfəssəl danışacağımızdan bir az da Səməd haqqında olan tənqidimizdən demək istəyirik.

Marksist tənqidimiz Səmədin yenidən qurmasında öhdəsinə düşən vəzifələri ifa etmişdirmi? Əsasən bu suala müsbət cavab verməliyik. Marksist tənqidimiz, firqəmizin ədəbiyyat cəbhəsindəki xəttin həmişə keşigində durmuş, düşmən ideolojilərlə çarpışmışdır. Bu isə bütün sənətkarlarımıza, o cümlədən Səmədə böyük köməklik və rəhbərlik etmək, istiqamət vermək deməkdir. Lakin yazıcılarımızın inkişafı üçün ən zəruri olan konkret tənqid bizdə hələ zəifdir, geridədir. Səmədin yaradıcılığı haqqında indiyə qədər prinsipli, kommunistcəsinə möhkəm bir tənqidimiz yok dərəcəsindədir. Ümumiyyətlə proletar ədəbiyyatımızdan danışarkən 5-3 sətirdə Səmədə həsr edilmiş məqalələrə rast gəlmək olar.

Bunlar isə, bəzi parçalara əsaslanaraq, onu damğalamaq və qiymətləndirməklə kifayətlənmiş, Səmədin yaradıcılıq inkişafına konkret kömək edici bir mahiyyətdə olmamışdır. “**Şairin andı**” haqqında son zamanlarda yazılan “tənqid”lər isə, Səmədin yazılarını düzgün kommunist tənqidi süzgecindən keçirmək, onun yaralı xəstəliklərini açıb şərh etmək əvəzində daha da oxucuları dolaşdırmışdır. Bu tənqidlər Səmədi ayrı-ayrı misraları ilə cilovlayaraq istədikləri tərəfə çəkmiş, onun yaradıcılığının ana xəttini belə müəyyən etməmişlər.

8-9 illik bir yazıçılıq təcrübəsinə malik olan Səməd Vurğunun yaradıcılığı çox mürəkkəb bir prosesdir.

Buna geniş izah və qiymət vermək, dərinə-dərinə təhlil və tənqiddən keçirmək ağır və çətindir. Biz, bu ağır məsələni öhdəmizə almağı, qüvvəmizdən də yüksək bilirik. Bu məqaləmizdə Səməd Vurğunun yaradıcılığının inkişafının ana xəttlərini müəyyən etmək və mühüm kəsirlərini, bunların səviyyələrini göstərməyə çalışacağıq.

I

Səməd yaradıcılığının ilk dövrlərində (26-27-ci il) xırda burjua dünyagörüşünün şiddətli təsirinə məruz qalmışdır. O, əsas etibarlı ilə xırda burjua sınıfının içərisindən çıkmış gəncliyinin ilk maddi və mənəvi qidasını burdan almışdır. Aprel inqilabı onu mühiti dairəsindən alaraq şura məktəbi və Lenin komsomolu sıralarına atır, o, köhnə kənd mühitindən ayrılmağa məcbur olur. Bu ayrılıq Səmədi sevindirməkdən ziyada narahat edir. O, köhnə kəndin, istismar əsasında tikilən bu quruluşun çürüklük və məhvə məhkum olduğunu görür, lakin bu faktın əsas mahiyyətini dərk edə bilməyir. O, bir tərəfdən yeni həyata qoyulmuş arzu və ciddi-cəhtindədir; o biri tərəfdən də:

*“Hanı ağ suların xoş tərənəsi...
Yadıma düşdükcə Dilcan dərəsi
Başımdan tüstülər, dumanlar kalkar”.*

deyə kəndin həsrətindən qəfəsə düşmüş kibi çırpınır, şəhərdə şura məktəbində təhsil alarkən mübarəzələrlə dolu, yeni ictimai həyatda özünü bir yetim, bədbaxt kibi hiss edir, göz yaşı tökür. Bərpa devrinin şəhərini, “ana yurdu”, “ellər dünyası” dediyi kəndə qarşı qoyaraq, nifrət edir. Şəhərə ögey nəzərlə baxır:

*“Burada (şəhərdə – M.C.) hər tərəf yerdən göyədək
Doğrudan yandırır yakır insanı.
Acı bir hisslə gülümsəyərək
Deyirəm, gəzdiyim o yerlər hanı?
Gecələr ay gülməz buludlar qara,
Boğulur varlığın hər bir addımda.*

Səmədin şəhərə olan baxışı xırda burjua romantikinın baxışıdır. O, şəhərin ancaq mənfi tərəflərini görür. Hətta onları həddindən artıq şişirir, biləks, kəndi, təbiəti idealizə edərək yüksəldir və bütün ələmlərini bununla unutmağa çalışır:

*“Yenə gördüm səni, Dilcan dərəsi,
Yadıma çox köhnə zamanlar gəlir.
Yazda gülümsərkən bütün kainat,
Sən də bəzənərsən, açarsan qanat.
Daşlar yarılrkən günüün telindən
Əmərsən dağların qarlı selindən,
Sənə qonşu olan Qazax elindən,
Vəfalı, vəfasız məhmanlar gəlir”.*

Daxili hissiyatı ilə həddindən artıq uğraşmaq, bədbin xəyalatın ictimai kökünü tapıb, komsomolcasına qırmaq, cəsarətsizliyi və bacarıqsızlığı Səmədi daha da çəkir, onu bəzən umudsuzluq ölü etiraza aparır. Səməd bərpa devrinin və “NEP”-in siyasi mahiyyətini anlaya bilməyir. O, nepi geri çəkilmək kibi başa düşür. Müvəqqəti olaraq, dirçələn burjua və xırda burjua ünsürlərini görərək, Səməd sol ifadələrlə etiraz edir.

*“Dokunma fikrimin dərinliyinə,
Enir qaranlığa qəlbi sadələr.
Nədən şöhrət bulub yüksəlir yenə
Nəciblər, incələr, əsilzadələr”.*

O, könə ziyalılardan istifadə etdiyimizi **“əsilzadələrin şöhrət bulub yüksəlməsi”** kibi qiymətləndirir. Bununla xırda burjua sınıfına məxsus olan ikilik Səməddə açıqcasına görünməkdədir.

O, şəhərdə gedən yeni quruculuğa, təbəddülata **“gülən ruzigara”** qoşula bilməyir, **“həqiqət”** deyə suallar verir. Cavabını isə könə kəndin romantikəsində görür. **“Kür çayı”**nın ictimai, iqtisadi bünevrəsini itirmiş olan sınıf adamları tərəfindən səvilə-səvilə oxunması təsadüfi deyildir. (Bir aşıq “Dilcan dərəsini” 400 il əvvəl yazıldığını çox təbii olaraq iddia etmişdir).

Bu zamanlarda Səmədin “Girami” və “Lirik parçalar” adlandırdığı bəzi əsərləri müəyyən dərəcədə, hətta son zaman qolçomaq görüşləri təsiri altında qalmışdır.

“Dilcan dərəsi”, “Kür çayı” və hətta son zamanlara ayid olan parçaları belə Səmədi qolçomaq şair olan Sanilinin təsirindən qurtara bilməmiş, “ana kəndinə” özünün “səmimiyyət” prinsipi ilə yanaşmışdır.

Bütün bunlara bakmayaraq, yuxarıda dedimiz kibi, Səməddə bir yeniləşmək arzısı vardır. Lakin bu arzı zəif silahsızdır. Səmədin dünya görüşü, yoksulluğu və buna qarşı el aşıqları, Sanili kibi köhnə, kənd ideologisi təsiri altından hələ də qurtula bilməməsi, onun yeniləşmək təşəbbüsü önündə əsas əngəldir. O, atıldığı yeni cəbhədə möhkəm dura bilməyir. Çünki köhnə “ana yurdu”nun qara ipləri onu geri çəkir. Səməd “İngilis” şeirində tamamilə yeni və daha ictimai bir temadan yapışmışdır. Okucuya oylə gəlir ki, İngiltərə imperializmin müstəmləkə xalqları üzərində olan təzyiq və istismarı göstəriləcəkdir. Həqiqətdə isə Səməd məsələni ayrı cür qoymuşdur:

*Şərqdə – gönüllər hicranlı zədəlidir.
İngilis – “o insan donunda qoçaman iblis,
Çok da ogünməsin xain ingilis,
Mənim aslan könlüm dəliqanlıdır”*

Səmədə görə ingilislər “əqrəb”ə, əfi ilana bənzəyən xain iblisdir, duyğusu, hissi yokdur...” Şərq isə məzlum “həyəcanlıdır”. Bu şeir Səmədin dünya görüşü yoksulluğunu göstərmək üçün bir nümunə ola bilər.

O, İngiltərə ilə şərq arasındakı zıddıyyəti, sınıfi zıddıyyəti, sınıflar mübarəzəsi və tarixi proses nəticəsi olaraq almayı, təsadüfi bir şey hesab edir. İngilis duyğusuz, hissiz, iblis olmas idi, Şərqdə də bu həngaməni qurmaz və istismar etməzdir. Səmədin məsələyə olan şəxsi münasibəti isə firqəvi deyil, Tolstoycasına simpatiya və nifrətdən irəliyə gedə bilməmişdir. Şərq işçi və əməkçilərinin azadlığı imperializmin devrilməsi üçün Səməd yeganə bir qüvvə görür: “dəliqanlı gönlünü” əlbət ki, Səməd buna etiraz edə bilər. “Mən” müəyyən kollektivin nümayəndəsi kibi göstərilir – deyə bilər. Lakin unutmamalıdır ki, işçi sınıfi dəliqanlılıq vasitəsilə çapkıncılıq metodu ilə mübarizəyə girməyir. Demək lazımdır ki, Səməd burada İngiltərəni duyğusuz, hissiz adlandırmaqla mübarizə qarşısında bizi tərki silaha çağırır.

Düşmənin qüvvəsini alçatmağa çalışır. O biri tərəfdən Şərqi azadlıq və son qüvvəsini qurtuluşunun əsas faktorunu, proletar inqilabını görməyir və göstərməyir.

Səməd yaradıcılığının ilk dövrində qarşısına qoyduğu məsələlərin heç birini proletar sınıfi nöqtəyi-nəzəri ilə həll edə bilməmişdir. Onun dünya görüşü səviyyəsi çox aşağı, işçi sınıfının praqtikasından xəbərsiz, xırda burjua təsiri altındadır. O, bu zamanda tipik bir romantika bənzəyir. Şeirləri “bəşəri” humanizim siması daşıyır. İctimai hadisələrə, nep devrinin böyük təbəddülət və yeniliklərinə kənardan bir tamaşaçı kimi, müşahədəçi kibi baxır.

II

“Şairin andı” şairin yaradıcılığında yeni bir başlanğıcdır. İndi onu düşündürən dərələr, dağlar, çaylardan ziyada bilavasitə ictimai həyat “Hərəkət”, “İnqilab yurdu”, “Şərqi qapısı” və sairədir. Səməd suçunu anlamış, özünü ictimai hadisələrin qucağına atmışdır. O əlini komsomol qəlbinə qoyaraq, Lenin bayrağına and içir.

*Son andım
Leninizm bayrağımız
Hindin uzaq sahilində
Alınacaq sorağımız...,”*

Bu anddan sonra Səməddə, doğrudan da, bir dönüş var. O dünya görüşünü irəlilətməklə, hər şeydən qabaq tematikasını dəyişmişdir: “**Ölümün məhkəməsi**”, “**Əmək və təbiət**”, “**Hazır olun**”, “**İnqilab yurdu**”, “**Səriyyənin ölmü**” proletariatin aktiv praqtikası ilə, dünyanı dəyişməsi, Şərqi istismar pəncərəsindən qurtarması üçün vahid və təşkilati çıxış zərurəti, köhnə həyat qalıqlarının məhv edilib atılması... Səməd bu məsələlərlə uğraşmağa çalışır. O, bununla qalmayı, bu məsələlərin proletar dünya görüşü nöqtəyi-nəzəri ilə həll etmək istəyir. Lakin demək lazımdır ki, Səməd hələ ictimai həyatın sınıfi mübarizələrinin dərinliyinə, içinə, konkret mehzulərə, konkret hadisələrə cəsarətlə girişə bilməyir, onda müəyyən dərəcədə abstraksiya hakimdir. Bu hal dünya görüşü zəif olan bir yazıçı üçün xarakterikdir. Səmədin “**Göydən yerə**”, “**yeni dünya**”sı xalis abstraksiyadır. Burada Səməd Allaha qarşı isyan təşəbbüsündə “Oqtay” dili ilə danışır. Allah nədir sualına belə cavab verir:

*“Allah nədir? Məncə təxəyyül cərəyanı,
Lakin onu məhv etdi xəyalən bəşəriyyət”*

Səmədin burada hansı bəşəriyyətdən bəhs etdiyi məlum deyildir. Əvvəlcə işçi sınıfi və mevhumatı xəyalən yox, həqiqətən məhv edir və etməkdədir. İkincisi burjua sınıfında isə Allah nəin-

ki xəyalən məhv edilmişdir, bəlkə həqiqətən yüksəldilməkdə, sınıfı silah kimi istismar üçün istifadə edilməkdədir. Səməd ictimai hadisələrin içinə girərək öz aqktiv münasibətini göstərmək və həyatı inkişafda, ziddiyətli hərəkətdə dərk etmək əvəzində yüksəkdən bakaraq, “ümumiyyətlə” həyat və kainatın yaradılışı və gedişini təyin etmək niyyətindədir.

“Hərəkət” şeirində deyilir:

*“Dağlarla qucaqlaşan əlvan bulutlar,
Yam-yaşıl otlar,
Uçurar fikrimi dumanlar kimi
Bunlar, bu saydıqlarım,
Sən və mən.
Hər ikimizdən törəyən
Həp bu hərəkətdəndir,
Sonsuz surətdəndir”.*

Səməd burada **varlığı** idealiscəsinə alaraq subyektə bağlayır, **insan hərəkəti və surətinin məhsulu və nəticəsi kimi** alır. Hələ onun bəhs etdiyi hərəkətin mütləq və ziddiyyətsiz, mexanistcəsinə, xarici hərəkət olduğunu bir tərəfə burakırıq. O, həmin şeirdə özündə yeni hiss, həyəcan oyandığından və qanında təbəddülət əmələ gəldiyindən bəhs edərək, bizi inandırmaq isdərkən deyir:

*“Bu hissi həyəcan qəlbimdən gəlmədi,
fikrimdən doğdu
hərəkət, hərəkət”*

Çünkü, Səmədə görə könül qəlbədən “gələn sözlər” başqa, fikirdən gələn isə bambaşqadır. Səmədin həyatı hadisələrə subyektiv və qismən idealiscəsinə baxışı “Hazır olunuz” şeyrində daha müəyyənləşmiş şəkildədir.

*“Çılğın dəhalər ki hökm edər qərbə,
Həp səbəb olmuşdur bu geniş hərba...”*

Güya müharəbə və mübarizələrə səbəb olan yalnız dahilərdir. Məsələ Səmədin dedigi kimi olsa idi cəmiyyətin işi çox “asanlaşardı”, çılğın “dahi”lərin işini bitirməklə cəmiyyət ziddiyətlər, qırğın və istismardan xilas olardı. Lakin “çılğın dahi”lərin özünü yaradan müharəbə deyilsə də, mübarizə həm də sınıfı mübarizədir. Hər bir dahi müəyyən bir sınıfın nümayəndəsi olaraq, o sınıfın mənafeyi uğrunda “höküm edir”.

Səməd məsələni əksinə qoyduğu üçün əksinə də həll etmişdir. Lakin bu xilasgarlıq dahiliyi başqasına etibar etmədən öz öhdəsinə alır. Kazbek təpəsindən qafqaza komanda verir:

*“Önümdə tufan var, hazır olunuz,
İlit qafqasımın kəhlən atları.
Poladdan məhkəmdir sizin qolunuz,
Quraq tərkinizdə pulemyotları”*

Səməd inqilabı necə anlayır? Yukarıda dediyimiz kimi, Şairin adındakı parçaların cökündə abstraksiya hakimdir. Bu xəstəliyi Səmədin inqilabı anlayışında da görürük. O, aprel inqilabının işçi sinifinə və Azərbaycanın əməkçi kəndcələrinə gətirdiyi yenilikləri dərinə-dərinə dərk edə bilməyir və bu yeniliklərin yaranma və inkişafı prosesini konkret şəkildə təsəvvür etməkdə acizdir.

Səməddə stixiyaçılıq elementləri də təsadüfi deyil. Onun inqilab, hərəkət, mübarizələrində işçi sinifinin praktikası, sınıfı mübarizə bir faktor olaraq gözə çarpmayır. İnqilab guya ki, ediləməyir, öz-özünə olur, dünya dəyişilmir, öz-özünə dəyişir. Səmədin obrazlarının çoku (dəniz, yel, sel, axın)dır: həyatı öz başına axın şəklində verir. Sanki inqilab üçün planlı hərəkət zəruri deyil, o, həyatı “akın selləri” (ölümün məhkəməsi) sosializm quruluşunun “dalğalanan akın” (Əmək və tərbiət) rekonstruksiya devrini “tufanlar əsiri” (Səriyyənin ölümü) təşbehləri ilə verir.

Səməd qarşısına qoyduğu məsələləri bəzən də yarımçıq burakır. “Səriyyənin ölümü” çox bədii yazılmış, aktual bir məsələni müzakirəyə qoymuşdur: Qısqançlıq “Namus” kimi köhnə adət və

vərdişlərin törətdiyi faciələrə qarşı çevrilən parça aprel inqilabı nəticəsində çadralı bir qızın necə yeniləşdiyini təsvir edir.

*“ O gündən ki, al şəfəqli bir günəşin dalqası
Bulutların arkasından, sirilib cilovlandı
Artıq sənə ilham verdi yeni həyat, yeni saz
Sən də sevinmək istədin, gülmək istədin bir az ”.*

Yeni həyata atılmış bir qızın “duygusuz bir əlin zərbəsi ilə qızıl qana boyandığını” söyləməklə Səməd vəzifəsini bitirir, o, okucunun bu məsələ ətrafında toplamaq, qısqanclığın kökünü və onu qazıb atmaq çarə və vasitələrini vermək əvəzinə Səriyyənin tabutunu romantik şişirmələrlə təsvir etmişdir.

“Ölümün məhkəməsi” və başqaları bunun kibi məsələnin ən mühüm ictimai mahiyyəti olan cəhətini bir tərəfə burakır. Səməd azacıq özünə maraqlı gələn cəhətini qələmə alır. Onun mərakı isə ictimai mühitimizin marağından çox alçakdır. “Konsert axşamı”ndan bir talibənin (Moskvada) hanki məqsəd, hanki qüvvət sizi bu yerlərə çəkdi? Sualından istifadə edərək, Azərbaycan proletariyatının dar pəncərəsi altında iki tərəfli istismar içində inqilabdan əvvəlki həyatı və yaxud Aprel inqilabı nəticəsində əldə etdiyimiz nailiyyətlər və quruluş müvəffəqiyyətlərimizdən proletar gənclərinə böyük darılfinunlarının qapısını açan Lenin mədəni inqilabımızdan bəhs etmək əvəzində Səməd lalələr, yamaclar, təbiətin qoynunda gecələməsindən nağıl açır.

“İnqilab yurdu”nda Səməd Moskvanı vermək istərkən təhrif etmişdir. Şəhərin yarısından çoxunu anasından ayırdığı xatirələr, təsirlər və ələmlərə həsr edərək Moskva haqqında bir neçə misra yazır, hətta şeirini:

“Fikrim çox axtarır uca dağları”

deyə həsrətlər və göz yaşları ilə bitirir. Səməd bu şeirdə hicrandan danışarkən qüvvətli, obrazlı parça verdiyi halda bilavasitə Moskvadakı əmək həyatını, quruluşunu quru sözlərlə ifadə edir.

*“İşçinin əməyi, qüdrəti, canı
Dəyişdi hər şeyi yenidən qurdu.
Düşündü hər yeri, duydu hər yanını,
Bu inqilab evi, inqilab yurdu”.*

*Get deyirdi mənə o bakişların,
Hicran günlərinin ömrü az olar.
Qaydadır boranlı, qarlı qışların,
Sonunda çiçəkli- güllü yaz olar.*

Yaxud “şərqin qapısı”nda:

*Xumarlandı gecə, istilər söndü
Yüksək bulutlardan gülümsədi ay,
Canlı insan kibi dil açdı birdən
Gördüyüm bu bina bu yüksək saray...*

*Artıq dəyişmişdir, dönmüşdür aləm.
Qalmamışdır nə çar, nə də müsəvat.
Əsrinin binası qoyuldu möhkəm
Gülümsər kainat, gülümsər həyat.*

Səmədin yaradıcılığı bu devrdə şübhəsiz ki, bir çox kefiyyət müvəffəqiyyətləri ilə qeyd edilməlidir. O bu devrdə rekonstruksiya devrini, Lenin mədəni inqilabının tələblərini duyur, proletar ədəbiyyatı qarşısında qoyulan məsələlərin həlli üçün çalışır. Onun özünü yenidən qurması quru sözlərdə deyil, qələmə aldığı hadisələrin hamısında köhnə təsirlərdən qurtarmaq istəgində görülür. Onlarla mübarizə zərurətini hiss edir. Özünü geriye çəkən bağları qırıb atmaq üçün çalışır.

*“Burak – burak mən görməyim bu gündə
Qara qanlı keçmişlərin, ölüm rəngli yazını...”*

Buna görədir ki, Səmədin yenidən qurulması şüurlu və davamlıdır. Bunun asanca müstəqim yollarla getdiyini və ya birdən birə əmələ gəldiyini düşünmək yanlış olar. Biləks bu yenidən qurulma çox mürəkkəb bir prosesdir. Səməd yollarda topuq çalmamış, ağsamamış, gicəllənməmiş deyil. Lakin bu çətinliklər onun iradəsini qırmayıdır. Köhnə dünyanın sədəfli sazlarının təsirlərini rədd etmək üçün Səməd səviyyəsini artırır, özünü dəyişir, yeni tematikadan yapışır.

*“Bütün arzularım gülür yarına
Xəyalından ilhamlar almamaq üçün.
Bakıram Leninin kitablarına
Dəstənin dalında qalmamaq üçün...”*

Lakin bu hec də o demək deyil ki, Səməd çətinlikləri rəf etmiş və şeirindəki xəstəliyi tamamilə müalicə etmişdir. Heç vakt. Məsələn: təbiəti, cəmiyyətə, kəndi, şəhərə, “mən”i (öz şəxsiyyətini) kollektivə qarşı qoyaraq, idealizə etmək xəstəliyi yaradıcılığının ikinci devrində də öz təsirini kəsməmişdir. Səməd öz mənliliyini və təbii levhələri sənətinin bir zəruri ünsürü olaraq, bütün şeirlərinə sokur. O, ilk kitabçasında “and”-ını bəraətləndirə bilməmişdir. Onun çox zaman dünya görüşü səthi, sosializm quruluşuna əlaqəsi passiv, ictimai məsələlərin həllində acizdir.

III

Səmədin yaradıcılığının bir istiqamətlə və yüksək xəttlə müəyyənlişməsi dövrü 30-cu ildə başlar. O, bu zamanda yazdığı “Fənar” şeirində irəliyə doğru iti bir sıçrayış yapmışdır. Burada qüvvələrə xitab edərək deyir:

*“Ey, sən yel kibi hər tərəfə asən,
Qəlbi qırıq sazlar kibi zingildəyən
Və döyüş meydanında qulaqları cingildəyən,
Kiçik burjua minəvvəri,
“Tarixin təkəri dönmyir geri...”*

Səməd bu sözləri dərinlən kəskinləşən sınıf mübarizəsi, işçi sinifinin qalib, quruculuq, praktikasını rekonstruksiya devrini sürətləri və dev addımlarıdır. Həqiqətən bu şeirində Səməd “komintərin” işçi sinifi və Şərqi məzlumlarının azadlığı **cırağı** kibi göstərməyə çalışmış və oradakı obstraksiyanı nəzərə almasaq, müvəffəq də olmuşdur. İndi Səməd artıq üzərində “bütün dünya işçiləri birleşiniz” yazılı fənarın işığı ilə yürüyür və sınıfı mübarizə cəbhəsindən çıxışda bulunur.

*Bəzən ac,
Bir parça əkməyə möhtac,
Sərdik sinəmizi səngərlərin daşına.
Biz, anladığımız və yanmadığımız
Ağlayanlarımızın göz yaşına.
Dönmərik geri,
Dərəbəylərin at çapdığı yeri,
Yazdığı sosializm ölkəsi...”*

Əvvəllər lələ, dərə, çay, yamaqlarla maraqlanan Səməd indi sosializm quruluşu, şərqi məzlumlarının həqiqi azadlığı məsələsi ilə uğraşır. Səməd “Fənar”dan sonra “Raport”, “Gürcüstan”, “Qızıl şərqi”, “Pambıq yığılır”, “Yoldaş komandan”, “Məndə bir əsgər kibi”, “Rot front” şeirlərində daha qüvvətli özünü yenidən qurma nümunələri vermişdir. Səməd son yazılarında sosializm quruculuğu aktivliyini ifadə etmək üçün işçi əməkçi gənclərin iradəsini təşkil və “qəlbini alavlandıracaq” yüksək sınıfı ideya səviyyəli əsərlər yaratmaq yoluna düşməkdədir: çünki öz xəstəliyinin müalicə üsulunu tapmışdır. O bu yolda hər şeydən əvvəl keçmiş səhvlərini düzəltməkdədir. O yaradıcılıq metodu uğrunda mübarizə aparır.

Səməd yaradıcılığının indiki devrində təbiət, kənt, mənlilik, hərbi, komsomol və sayir bu kibi keçmişdə böyük sapqıntılar, səhvlər ilə həll etdiyi məsələlərə indi nə cür və nə şəkildə münasibət bəsləyir?

İndi Səmədin yaradıcılığında “mən”lik sadə fərdiyyət olaraq, cəmiyyətə qarşı qoyulmamışdır. O, bir kollektivin işçi sınıfının adından, cəbhəsindən çıxışda bulunan “mən”likdir.

*“Mən orağı çəkiqlə birləşdirən
Bir ölkənin nümayəndəsiyəm;
Məzlumların haq bağırən səsiyəm”*

Və ya “Raport”da:

*“Yenə dedim
Əlimi mən də qatmalıyam
İşçilərin əlinə,
Mən də daş atmalıyam
Sosializim vətənimizin təməlinə...”*

Bu mənlik akdivləmiş proletariata yakın mənlikdir. “Gür-cüstan” şeirində Səməd bu cəhəti daha müvəffəqiyyətlə göstərə bilmiş, şəxsiyyəti işçi sınıfının işi, mübarəzəsi ilə bağlı vermişdir.

*“Mənim güc aldığım, qüvvət aldığım,
Düşmənin qəlbinə qorxu saldığım
Milyon işçilərin polad qoludur.
Bizim getdiyimiz Lenin yoludur...”*

Proletar ədəbiyyatı ən inqilabi ədəbiyyat olmaq etibarilə ən geniş inkişaf yoluna malikdir; həm də həyatın bütün cihətlərini dərinədən əhatə edən işçi sınıfının tam dialektik materializim dünyə baxışını obrazlarla mükəmməl və hər tərəfli praktikada verən ədəbiyyatdır. Ona görə də ictimai həyatın bu və ya digər cəhətindən bəhs etməyi proletar ədəbiyyatına, eləcə də hər hankı bir yazıçıya – yasaq etmək, ədəbiyyatımızın mahiyyətini alçatmaq və sahəsini daraltmaqdan başqa bir şey deyildir. Əsas məsələ yazıçının nədən yazmasında yox, necə yazmasındadır. Bizim üçün nə sualı həmişə və hər hansı şəraitdə olur olsun “necə” sualı ilə bağ-

lıdır. Doğrudur, tematikanın rolu böyükdür, hər hansı yazıçının yaradıcılığı əsil cihətlərindəndir. Lakin biz tematikaya da dünya görüşünə tabe və onunla müəyyən edilən bir cihət kibi baxırıq. Çünki yazıçının bu və ya digər tema ilə maraqlanması hər şeydən əvvəl onun dünya görüşü ilə bağlı məsələdir. Demək proletar yazıçısı “fərdiyyət” hətta fərdiyyətçilikdən də bəhs edə bilər. Ancaq məsələ necə bəhs etməsindədir. Əlbətdə fərdiyyətçilik ələhinə mübarəzəni genişləndirməklə biz, öz fərdiyyətçiliyimizin yüksəlməsinə də geniş imkan veririk. Ancaq proletar inqilabı sayəsindədir ki, insanlığın ən iləridə gedənləri (zərbəçilər, əmək qəhrəmanları, yarışçılar) yüksəlmək üçün geniş imkanlar əldə etmişlərdir. Biz, sosializim quruluşu uğrunda yorulmadan yarışan 5 illik plan qəhrəmanlarının arasında bərabərçilik apara bilmərik. Biz, işçi sınıfının ümumi sınıfı kollektiv işi uğrunda çarpışan fərdlər ayrı-ayrı, öz xüsusiyyətinə görə, müəyyən edib ədəbiyyatımızın səhifələrində göstərməli, ölkəmizə tanıtmalıyıq. Proletar ədəbiyyatımızın qarşısında duran qəhrəmanlar probleminin mahiyyəti də bundan ibarətdir. Lakin bu heç də o demək deyil ki, fərdləri həyat və cəmiyyətdən kənarında alıb, ideallaşdırən romantik vurqarlaşdırmağa meydan verməliyik. Yox, bizim kollektivdən kənar qəhrəmanımız yoxdur. Onlar kollektiv tərəfindən irəli sürülür, kollektivin işi uğrunda qəhrəman olurlar. Onların böyüklüğü də burasındadır.

Səməd qəhrəmanlar problemini bu cihətdən düzgün qoymuşdur. O, “Pambuq yığılır” şeirində bir kollektivi alaraq, ziddiyətləri ilə verir:

*“Olmaz, olmaz, komsomol Pəri,
Biz, çox az yığmışıq gələndən bəri.
Ne tez yorulduunuz, qoyun iş görək.
Əhməd bir asqırıb bir öskürək:
Çox saq ol, ay qızım, yamanca şeysən,
Yaraşır adına komsomolkalıq.
Qarıxdı səslənib birdən aralıq
Yaşasın zərbəçi komsomol Pəri”*

Səməd bu kollektivi bir az şablon halında, süni vermişdir. Şiddətli iş prosesində sanki iclas açılır, hər yerindən qalkan bir nitq söyləyir.

Səməd pambuq məsələsini bəzi yazıçılar kibi son məqsəd olaraq, almamış, işçi sınıfının işi və sosializim sənəimiz “kim-kimi”, “çatıb ötmək” şiarımız ilə bağlamışdır.

Səmədin yaralarından biri kənd məsələsi idi. Məqalənin əvvəlində göstərdiyimiz misallardan aydın oldu ki, Səməd kəndi şəhərə qarşı qoyur, ilhamını kənddən alır. Şəhəri görməyə gözü yoxdur. Bunu açıqcasına deyirdi:

*“Mən üsdün dutmadım kəndimizdə
Şəhərin cigərlərini dolaşan bu ağ qurdu
Şəhər aldı,
Bu yarı insan, yarı şarlatan yurdu...”*

Səməd nəinki bu böyük nüqsandan xilas olmuş, hətta kənd-şəhər məsələsini günümüzün tələbinə müvafiq olaraq, daha düzgün qoyub nisbətən də düzgün də həll etmişdir. İndi Səmədin bəhs etdiyi kənt kollektivləşən, yeniləşən, ancaq və ancaq proletariyatın sosializm şəhərinin əli və yakın köməgliyi ilə qızdırma və yarım feodal çərçivəsində, xilas olaraq tam bir rekonstruksiya yoluna düşən kolxozlaşan sosializm kəndidir. Səməd bu səhvini işçi sınıfının praktikasını izləmək və onun dalınca getmək və ona qoşulmaq, davamlı arzı və həvəs ilə düzəldə bildi. Özü bunu “Raport”da açıq etiraf edir.

*“Bu həyatda gördüm kirli gömləyini
Əynindən atanların
Döşündəki beş bucaqlı qırmızını.
Ayaqları dolaşa-dolaşa məktəbə gedən
Anamın qalstuklu qızını.
Gördüyüm adsızlığını,
Savadsızlığını ləğv edən,
Kəndimizə özək katibi gedən*

*Bolşevik işçiləri,
Günlər ağır iləri...”
“Vur dedim, vur
Zərbələrini bərk vur,
Mənim arzım budur:
Qollarına yeni qüvvələr gəlsin,
Sənin əlinlə yüksəlsin
Kirli yamalıqlı kəndimiz,
Yükli alıqlı kəndimiz.
Qoy kəndimizə su gəlsin
Və dəmir yolu çəkilsin,
Minsin qatarına,
Səlam versin yarına
Yarışa çıxanların zərbəçi dəstəsi...”*

Səmədin ilham mənbəi olan təbiət də indi o təbiət deyildir. Əvvəlcə demək lazımdır ki, Səməd 29-30-cu illərdə olduğu kimi cansız təbiət levhələri məftunu deyildir. İndi Səmədi güldürən əmək, təbiəti “dəmir əllərdə sökülən” təbiətdir.

*“...dağların döşündə yollar çəkilsin,
Ətəkli çöllərdə pambıq əkilsin.
Toplayaq onları al sümbül kimi,
Açılsın qozalar qızıl gül kibi,
Beynimi yormasın sınıq tar səsi,
Qarışsın Qazaxa Dilcan dərəsi.*

Yaxud:

*Çöldə traktorun səsi canlanır,
Ovalar şənlənir, həyəcanlanır.
Səslənir yamaclar, dərələr, dağlar,
İnsanı güldürür bu mənzərələr”*

İndi Səmədin müharəbəyə olan əlaqəsini görmək də az ma-

raqlı deyildir. O, əvvəllər müharəbənin yalnız dahilər vasitəsi ilə əmələ gəldiyini və “bəşəri” tərzdə bir simpatiya ilə kifayətləndiyinə inanırdısa, indi müharəbə məsələsini proletar nüqtəyi-nəzəri ilə qoymaq istəyir: “Mən də bir əskər kibi” şeirində deyir:

*“Nəbilərin, kralların,
Allahların,
Şahların
Ölümünə qərar yazırıq.
Biz hər b istəmirik,
Hər bə hazırıq”*

“Yoldaş komandanı”nda isə:

*Bu gün dünya boyu bir akın var ki,
İnsanlar ayrılır iki cəbhəyə.
Biz az döyüşmədik qoca dünyada,
Qorkub çəkilmədik isti qanlardan.
Atımız olduqca getdik piyada,
Çıxdıq o qarışıq imtahanlardan...*

Səməd xüsusən son zamanlardakı məhsulları ilə özünü yenidən qurmada müvəffəqiyyətlərlə iləriləyir. O, dünya görüşü və nəzəri səviyyəsi ilə barabər sənətkarlıq qabliyyət və bacarığını yüksəltmişdir. Okucu Səmədin yazılarında canlı obrazlar, sadəlik və ifadənin təbiiliyindən həz alır. O indi quru sözlərdən, ifadələrdən qaçır.

Səmədin işlətdiyi əcnəbi kəlmələr oxucunun zəhləsini qaçıran kəlmələr deyil, biləks, o, bununla şeirlərinin qiymətini artırır.

*“Daha da birləşib olsunlar bir can,
Yoldaş Azərbaycan, Hnger Hayıstan
Bir də amxanaqo, qızıl Gürcüstan...”*

Səməd yaradıcılığında dünya görüşünün, metodun həll edici qəti rolunu düşünmüş və bütün qüvvəsini də bu uğurda mübarə-

zəyə çevirmişdir. Yaradıcılığının ayrı-ayrı elementlərindən görülən müvəffəqiyyətlərinin əsasını da burada aramaq lazımdır. Nə üçün Səməd vəzinləri, ümumiyyətlə, vəzn ölçüsünü əlində mum kibi yumuşaldaraq isdəyi şəkildə, həm də müvəffəqiyyətlə tətbiq edir?

Səməd bir proletar şair olaraq, özünün nöqsanlarından qurtara bilməmişdirmi? Əlbətdə, yok. Bu müvəffəqiyyətlərə baxmayaraq, Səmədin yaradıcılığında, hətta ən prinsipli və böyük nöqsanlara təsadüf etmək olar.

Onun yüksəlişi, inkişafı mütləq iləriləməlidir. Sosializm quruluşumuz, mədəni inqilab və okucu kütləmizin qat-qat artan və yüksələn səviyyəsi tələbləri ilə Səmədin yaradıcılığını qarşılaşdırmaq dözülməz dərəcədə geri qaldığını görə bilərik. Onun əsas nöqsanı nədir?

Bizcə, Səməd indi özünü yenidən qurarkən, köhnə praktikasını kriteriya almamalıdır. O geriyə yok (özü dediyi kibi), irəliyə baxmalıdır. O, öz yaradıcılığının müvəffəqiyyət və kəsirlərini ancaq bu zərbəli prinsip əsasında atdığı addımları ilə ölçməlidir. Həqiqətən Səmədin ən böyük nöqsanı da burasındadır ki, o öz dünyagörüşü səviyyəsini işçi sınıfı, firqəmizin dünya görüşü səviyyəsinə qədər yüksəltmək üçün bütün imkanları səfərbəyliyə ala bilməmişdir. Bu cihətdən Səmədin yaradıcılığına (son devrdən danışırıq) yanaşdıqda müəyyən dərəcə abstraksiya (“Qızıl şərq”) quruluşumuza olan əlaqəni kənardan gələn bir tənbel simpatiya halında verilməsi (“Gürcüstan”) qahramalara bioloji karikatura cizmaq, şikəstə, bayatıdan ilhamlanmaq (“Pambuq yığırlar”) və bəzən də **sunillik**, **səthi**, başdan sovmalı olduğunu göstərmək çətin deyildir. O öz sənətində firqəvilik uğrunda az çalışır. Sosializmə giriş dövrümüzün şeiri hər şeydən qabaq **firqəvi olmalıdır**. Yoldaş Lenin deyir ki: “firqəvilik dialektik materializm metodunu davamlı, möhkəm surətdə tətbiq etməkdən ibarətdir”. Proletar ədəbiyyatını vulqarlaşdırmaq, nüfuzdan salmaq istəyən düşmənlər marksizm cümlə-pərdazlığı altında çıxışda bulunaraq, şeirin, əsərin firqəliyini inqilabı terminlərin sayı və ya “pam-

buq, neft” sözləri ilə **müəyyən etmək istəyirlər**. Əlbəttə, bu hərəkətlər proletar ədəbiyyatımızın inkişafı ələhinə çevrilmişdir. Bu sınıfı düşmənin çıxışı kibi qiymətləndirilməlidir. Bizim bəhs etdiyimiz firqəçilik əsərin bütün daxili ziddiyyətlərini, vəhdəti etibarını ilə alındıqda qoyulan məsələni firqə nöqtəyi-nəzəri ilə nə qədər dərinləndirən həll edə bilməsi cihətdən müəyyən edilməlidir. Səmədin yazıları həqiqi, bədii əsərdir, sənətkar məhsuludur. Bu hal bizi Səmədə qarşı olan tələblərimizi kəsgin qoymağa və ondan ədəbiyyat maqnitostroyu yaratmaq üçün qəti və zərbəli mübarəzəyə keçməsinə, sənətindəki xəsdəliklərdən azad olmasını tələb etmək zərurəti qarşısında qoyur. Bunu biz ona görə edirik ki, Səmədə, verdiyimiz tələblərin ödənməsi üçün tamamilə və bütün imkanlar vardır. Səmədin yaradıcılıq praktikası bizə göstərir ki, o öz inkişaf sürətini artıraraq zərbəli surətdə çalışarsa sosializm quruluşu və sınıfı mübarizə qahramanlarımızın ədəbiyyatda göstərilməsi işində daha böyük müvəffəqiyyətlərə çata biləcəkdir. Bu bacarıq onda vardır.

Hücum.1932. №5-6. S.31-35.

Quruluş qahramanlarımızın bədii ifadəsi uğrunda

Ədəbiyyat ilə az-çox əlaqədar olan elə yoldaşlar tapılmaz ki, "Quruluş qahramanlarımızın ədəbiyyatda göstərilməsi" məsələsi ilə tanış olmasın. 2 ildən artıqdır firqəmiz və işçi sınıfı bu məsələni ədəbiyyat hərəkətimizin qarşısında cök kəsgin Şura ədəbiyyatının baş mövzuu kibi qoymuş və həllini tələb edir.

Demək olmaz ki, biz sosializm quruluşu və sınıfı mübarizə qahramanlarının bədii ifadəsi işində bir hərəkət göstərməmişik. Bu cəbhədə az-çox müvəffəqiyyətlərimiz vardır: istər yazıçı və istərsə okucu kütləsi arasında firqəmizin bu zərbəli tapşırığının yayılması və əks-sədasını tapması özü böyük bir addımdır. Yazıçı kadrolarımız bu işin zəruri və məsuliyyətini duyurlar. Qəzet və jurnallarımız bu məsələyə öz səhifələrini daha geniş açmışlar. Teatrolarımız, nəşriyyat idarələrimiz yazıçılarımızın qahramanlar haqqındakı addımlarına yardım göstərirlər.

Son zamanlarda ədəbiyyatımızda quruluş qəhramanlarımıza həsr olunmuş bir sıra oçerklər (bunların bədii dəyərləri haqqında aşağıda), şeirlər və poemalar meydana çıkmış.

Bunların hamısı təşkilatlarımızın qahramanlar probleminə üz çevirməkdə olduğunu göstərən nişanələrdir.

Lakin bu heç də o demək deyil ki, qahramanlar problemlərini bizdə bütün yoldaşlar tərəfindən düzgün anlaşılıb, düzgün qoyulur və həll olunur. Biləks biz bu məsələni nəzəri cihətdən son dərəcə zəyif işıqlandırmış və konkretləşdirmişik. Bu yolda tənqidimiz yaradıcılara qətiyyət köməklik etməmişdir. Bəzi tənqidçilərimiz xırda oçerklərə, kiçik şeirlərə tənqid yazmağı və "tanınmamış yazıçıların" əsərləri üzərində müzakərə və mülahizələr aparmağı özlərinə "alçaqlıq" bilirlər. "Qahramanlardan nə yazılıb ki, nə də tənqid eliyəsən. Qoy hələ uşaqlar işləsin, bəlkə bir şey çıxarsınlar". Bunun nəticəsində də quruluş qahramanlarımızın ədəbiyyatda göstərilməsi təcrübəsi yapan gənc yazıçılara konkret göstəriş və köməklik fakt qədər olmur. Bu sahədə burakılan səhvlər dərinləşərək başqalarına da keçir.

Buna görədir ki, kommunist tənqidimiz bütün diqqətini firqəmizin qahramanların bədii ədəbiyyatda göstərilməsi tapşırığının həyata keçirilməsinə çevirməli və ən kiçik faktları belə qeyd edib qiymətləndirməli, praktikada yazıçı yoldaşların tərbiyələnməsinə köməklik etməlidir. Ən kiçik oçerkdə burakılan və nəzərə kiçik gələn səhvlərin bizim okucu kütləsi üçün böyük zərəri ola bilər; çünki bu məsələ bizdə nisbətən yenidir. Uzun təcrübəsi və tarixi yoxdur. Bu sahədə biz ümumi ustanovkaları təkrar etməkdən irəli getməmişik. Bu problemin düzgün həyata keçirilməsi üçün kəsgin mübarizə aparmamışıq. Buna görədir ki, yaradıcılıq sahəmizdə bu məsələ üzrə bir çox əyintili və sapqıntılara rast gəlirik. Düşmən təsirlər bu sahədə öz qüvvəsini göstərir. Biz bu məqaləmizdə həmin təsirlərdən və bir az da cəbhədəki yaradıcılıq praktikamızdan danışacağıız:

Bəzi yoldaşlara elə gəlir ki, qəhramanlar problemi yenidir, ancaq bizdə qoyulur və həm də müvəqqəti bir kampanyadır. Bu

anlayışa qapılan yoldaşlar proletaryatdan başqa heç bir sınıfın qahramanı olmadığını iddia edirlər. Tarixdə olan qahramanları isə "dırnaq arası qahraman" deyirlər.

Bunların fikircə qahramanlar problemi ancak Şuralar ölkəsində qoyula bilər, burjuva cəmiyyətində qahraman olmadığından burjuva ədəbiyyatında qahraman problemi də qoyula bilməz, qoyulmamışdır. O biri tərəfdən bu məsələ proletar ədəbiyyatında həmişəlik deyil, bir kampanyadır, təbliğati məqsəd daşıyır. "Zərbəçiləri kütləyə tanıdıb zərbəçiliyi yaymaq üçündür. Buradan da nəticə çıxarırlar ki: Böyük sənət və böyük sənətkarların qahramanlar problemi ilə əlaqəsi ola bilməz. "Qoy bu məsələ üzərində tez-tez xırda parçalar yazan oçerkistlər çalışsın". Aydın şeydir ki, bu vulgarlefçi, əhvali-ruhiyəsindən başqa bir şey deyil. Şura ədəbiyyatımıza və hərəkətimizə zidd düşmən anlayışdır ki, bir tərəfdən qahramanlar problemini böyük ümumi-tarixi əhəmiyyətini inkar edir, daraldır, sadələşdirir; o biri tərəfdən bu sahədəki yaradıcılığımızı kiçik şəkildə qəzet qeydinə döndərmək, bədii qiymətdən salmaq təşəbbüsünü ifadə edir.

Bəziləri isə tərsinə qahramanlar probleminə daha "**dərindən**" yanaşaraq onun hələlikdə həyata keçirilməsini mümkün hesab etməyirlər. Bunların fikircə "**həyat çox sürətlə irəli gedir, gündə yüzlərcə qahramanlarımız səhnəyə çıxır. Bunları layiqliklə göstərmək üçün sənətə, uzun müddət və sakit şəraitə lazımdır ki, bu da gələcəğin işidir...**" Hələlikdə biz günün sürətindən geri qalmamaq üçün faktları qeyd etməliyik. **Qahramanları qısaca ədəbiyyatda qeyd edib gələcək üçün hazır material qoymalıyıq.** "Harada isə sənətin böyük sənətkarı yaranır. Gələcəkdə bu sənətkarlar bizim yazıb qoyduğumuz faktları işləyəcək, böyük əsərlər qahramanların qüvvətli, bədii ifadəsi o zaman yaranacaqdır. Buradan nəticə çıxarırlar ki, qahramanların fotoqrafı, tərcümeyi halı, qısaca bioloji xüsusiyyətləri qeyd olunmaqla kifayətlənməlidir. Qahramanın bədii ifadəsini və böyük məsələlər ilə bağlamalıdır".

Bu düşüncənin "Util-Sıryo" nəzəriyəsindən başqa bir şey olmadığını görmək çətin deyil. Bu "nəzəriyyə" sahibləri ümumi konsepsiyalarına müvafiq olaraq qahramanlar problemini "həll etmək" istəyirlər. Bunların görüşü böyük bolşevizim sənətinə qarşı çevrilmiş mübariz Şura sosializm ədəbiyyatı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Məsələnin mahiyyəti isə bəm-başqadır. Şura sosializm ədəbiyyatı hərəkətində firqəmizin zərbəli tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi uğrunda çarpışan hər bir yoldaş bilir ki, əvvəldən hər əsrin gənc nəslin öz qəhrmanı vardır. "**Müxtəlif dövrlər müxtəlif qahramanlar doğurmuşdur, keçmiş devrinə klassik ədəbiyyatda gənc nəslin özünü oxşatmaq istədiyi ayrı-ayrı tipləri təsvir etmişdir... Qahraman adı öz taleini sınayan macəraçılara verilmişdir. Lakin qahraman sözündəki bizim anlayışımız əski ədəbiyyatı gənclərə yedirtmək istədiyi anlayışa qəti surətdə ziddir...**" (Qosaryev).

Ədəbiyyatda qahramanların göstərilməsi problemi təkcə bizdə yox, burjuva ədəbiyyatında da qoyulmuşdur. Siz hər hansı bir burjuaziya yazıçısının son əsərlərini alınız; orada istismarçı, hakim sınıf tiplərinin müsbət min cürə boyalarla təsvir və təbliğ edildiyini asanca görə bilərsiniz. Burjuva ədəbiyyatı da öz sınıfının "zərbəçi" və qabaqda gedənlərini səhifələrdə, səhnələrdə və levhələrdə kütləyə göstərir. Bu vasitə ilə yukarı sınıfların üstünlüğünü bərkitmək, qanunlaşdırmaq, hətta işçi cocuqlarını böyük millət qahramanlarına tabe olmaq, boyun əydirməyə çağırmağa çalışırlar.

Təsadüfi deyil ki, son zamanlarda Avropada bioqrafik romanlara tələb və həvəs artmışdır. Dərin iqtisadi böhrandan doğan mədəniyyət və düşüncə böhranı burjuva okucularını bürümüşdür. Onlar bütün cəbhələrdə proletar inqilabının, sosializm quruluşunun günü-gündən genişlənən bütün cəbhə boyu hücumunu görmək istəməyirlər. Ədəbiyyat səhifələrində bu böhrandan azad olmaq yollarını "tapan və bacaran" qahramanlar arayırlar. Burjuva yazıçıları bankirlər, sənaye sahibləri, zadəganlar, tacirlər ilə müqavələ bağlayıb onların şəxsi istismar mənfətlərinə müvafiq "zər-

bəçiləri" (qahramanlarını) hojalarla şişirmələr və artırmalarla göstərmək üçün bütün talantları ilə gücənilər. Almanyada çıxan "Berlinon-tağbiat" qəzetəsinin keçən il avqust nümunəsi nümrələrindən birində Niyu-Yorkdan gəlmiş məşhur milyarder qadının Berlinə vrudinə ayid oçerk burakılmışdır. Yazıçı burjua "zərbəçisi"nin qahramanlığını belə təsvir edir: **"O 30 yaşlı simasındaki nazik və əqilli cizgilərlə sadədir. Biz Astura (qadının adıdır) baktıqda onun ziyalı zənginliyindən başqa bir çox onun kibi milyonlarla zənginlik gətirən mətanətli adamlar haqqında düşünürük"..**

Milyarder qadının zənginliyi daha çox istismar etməyi bacarması, burjua ədəbiyyatı və okucuları üçün böyük qahramanlıqdır. Həmin qəzetin 12 avqust tarixli nümrəsində **Berlin xarici polisinin komandanı Xeymansberqin** 50 illigi haqqında bir oçerq burakılmışdır. Berlin kimi "Kommunistlərin dinc durmadıqları bir yerdə" polis olmağın "Şərəfli" çətinliyi təsvir olunur. Xeymansberqin xidmətləri, onun aldığı mükafatlar sayılır, onun "əqilli, sevimli cəmiyyətin xeyirxah adamı" olması göstərilir. Kommunistlər ilə mübarizədə onun davamlı və sübatlılığı söylənir. Nihayət yazıçı cənab Xeymansberqinin qarşısında diz çökərək cəlladlıqdakı fəaliyyətinə görə onu "ürəkdən təbrik edir".

Budur burjua ədəbiyyatının qızıl, polis, kilsə, hiylə təziq ilə qazanılan qahramanlığı və qahramanları! Sınıf mübarəzəsinin kəskinləşməsi və sarsıdıcı böhran altında kapitalizm sistemi binevrəsinin çürüməsi faktı ilə sıxı əlaqədar olaraq burjua yazıçıları kapitalizm cəmiyyətini "müalicə" etməmək istəyən cəmiyyəti aqyum, parlaman başçıları **daha iti cizgilər və qalb boyalar ilə göstəririlər**. Şərqlə yayılan müstəmləkə roman yazanları məzlum şərqlə xalqlarının inqilab və azadəlik hərəkatını pərdələmək: "barışıq yaratmaq" üçün avropalıları mədəni simadə, hörmət və mərhəmət qalibində; üsyan və hərəkat qahramanlarını isə vəhşi, bandit, quldur cildində verməyə çalışırlar. Bunlar hamısı nədir? Bunlar burjua ədəbiyyatında qahramanlar problemin qoyuluşu dəyilmi?

Yaxud tarixi, keçmiş klassik ədəbiyyatımızı götürəlim. Va-

qif, Zakir, Vidadi və başqa şairlərin saray arestoqratiyasına yazdığı tərifləmələr, mədhiyələr azdırmı? Hətta xanın çuxasına, tufənginə, eyvanına söylənən qəsidələr belə vardır.

İrənin 1000 il bundan əvvəl yaşamış böyük klassik şairi Firdovsini alınız: o, əslində feodal sınıfının şahlar, "Namdar, Pəhləvanlarını" və onların mübarizəsini dahiyənə bir sənətlə ifadə etmişdir. "Şəhnamə"sinin bir yerində ordusu məğlub olmaq üzrə olan bir komandanın dilindən deyir:

*"Əgər çərx ba mən konəd geyil-ğal
Bə gorzü gıranəş dehəm goşılmal..."*

(dünya mənimlə qalmaqla başlasa ona ağır əmud ilə qulaq burması verərəm).

Bu iki misrada şairin qahramanı neçə tələqir etmək istədiyi və mübarizəyə çağırıldığı açıq görünür.

Cihan müharibəsi ərəfəsində Türkyə milli burjuaziyasının ədibi Əhməd Hikmət Trablisdə gedən vuruşmalarda türk əskərlərinin qahramanlığını göstərmək "Padişahım, alınız mənkişələrini, veriniz gulumu" adlı hekayəsini belə bitirirdi:

"Düşmən zirehlilərindən bir kaçı Həmidiyə istehkamını dögməyə başlamışlar. İstehkamda 11 nəfərlə bir cavuş vardır. Nəfərlərin 9-u bir müdət sonra şəhid, 2-si məcruh olmuş. Sağ qalan Məhəmməd çavuş ismində bir qahraman tək başına 4 saat düşməne müqabilə etmiş..."

Yazıçı, Məhəmməd çavuşun igitliyindən danışdıqdan sonra belə nəticəyə gəlir: "Belə əmsalsız ərlərə malik olan milli dünyanın ən böyük millətidir..." Sınıfının bütün gənclərini mərd, çavuş kimi olmağa çağırır. Burada aydın görürük ki, yazıçı bütün qüvvətini mənsub olduğu sınıfın qahramanlarını göstərməyə sərf edir.

Bunların hamısından aydın olur ki, qahramanlar problemini çərçivəyə almaq istəyənlər heç bir əsasə söykənməyirlər. Bu problem geniş dünyəvi olmaqla tarixi bir məsələdir. Bu məsələyə müvəqqəti kampanya gözü ilə bakanlar ədəbiyyat hərəkatımızdan heç bir şey anlamamışlardır. Şüra ədəbiyyatının bütün müvəffə-

qiyyət və noqsanları əsas etibarlı ilə sosializm quruluşu qahramanlarımızı görüb göstərməyi nə dərəcədə müvəffəqiyyətlə həll etməkdən asılıdır. Bu məsələni firqəmizin “Ədəbiyyat maqnitstroyu” yaratmaq şiarından ayırmaq olmaz. Ədəbiyyat maqnitstroyu ancaq bu maqnitstroyu yaradan işçi sınıfının kollektiv qahramanlarının bədii ifadəsi aspektində göstərilə bilər. Böyük bolşevizim sənəti o sənətdir ki, işçi sınıfının və bu sınıfdan çıxan ayrı-ayrı qahramanların yaradıcılıq praktikasını konkret şəraitdə, prosesdə, hərəkət və ziddiyyətdə bütün tərffüatı ilə dialektikəsinə düzgün göstərə bilsin. Bu sənətdə də hakim element (element yok – əsas) “əsas məhsuldar qüvvə – inqilabçı sınıfdır” (MARKS). Məsələnin bu cür qoyuluşu, yeganə düzgün olmaqla “Müvəqqəti kampanyaçı” fikirlərin gülünc və əsaslarını meydana çıxarır.

2-ci tərəfdən “Util-siriyo” nəzəriyyələri qəhrəmanların bədii ifadəsi problemini fotoqraf alma ölü təsvirçilik ilə əvəz edərək proletar qahramanlarının kefiyyətini alçaldır, başqa sınıf qəhrəmanları ilə bizim qəhrəmanlar arasında böyük fərqi aradan qaldırırlar.

Lakin ədəbiyyat hərəkətimiz və inkişafımız tələb edir ki, “Sosializm quran yaxşı insanları göstərməli, onların təcrübəsini başqalarına verməklə ədəbiyyatımızın sosializm quruluşu və dünyanın sosialistəsinə yenidən qurulmasının silahı olduğunu göstərməli”, “Qahramanı göstərmək, münasib qahramanları təsvir etmək böyük əhəmiyyəti olan bir problemdir. Yalnız Proletar diktaturluğu şəraitində biz bu problemi geniş bir surətdə qarşıya qoyub həll edə bilərik. Ədəbiyyat təşkilatlarımızdan, Şura şairləri və yazıçılarından tələb etməliyik ki, öz yaradıcılıq və sənətkarlıqları ilə sosializm quruluşu qahramanlarını, sosializm uğurunda iləridə gedən mübarəzələrin məqsədini ifadə edənlər kibi yaxşı təsvir edə bilsinlər” (Qosaryov).

Bu problem hərəkətimizin əsas mevzuudur. İstər yaradıcılıq və istərsədə təşkilat cihətindən başqa məsələlər bu əsas ətrafında durur.

Bu günki mərhələdə Lenin yoldaşın “**Kim-Kimi**” məsələsinin həm şəhərdə, həm kəntdə dönməz surətdə sosializmin nəfinə

və kapitalizmin zərərinə olaraq həll olunduğu, işçi sınıfının sınıfsız sosializm cəmiyyəti qurmaq beşilliyinin praqtiki məsələləri ilə uğraşdığı və “iqtisadiyyatda və insanların şüurunda olan kapitalizm qalıqlarının məhv edilməsi, bütün əməkçi əhalini düşüncəli sosializm quruluşlarına çevirmək” məsələsinin bilavasitə praqtiki olaraq həyatə keçirməsinə başlandığı bir zamanda proletar ədəbiyyatında qahramanlar problemini bütün genişliyi və dərinliyi ilə 2-ci beşilliyin qarşıya qoyduğu məsələlər əsasında qoyulub həll edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Sol” frazalarla laqtoqrafiya fikirləri yürüdənlər anlamırlar ki, bizim qahramanlarımız təsadüf və ya şəxsiyyət qahramanı deyil: biz burjuaziyanın istismarçı, Şəxsiyyətçi fərdiyətçi cəmiyyəti geriyə çəkən qəhrəmanlarına qarşı **sınıfı mübarizə, sosializm quruculuğu, azad zəhmət, yarış, inqilab və kollektiv qahramanlarını qoyuruq**. Bizim kollektivdən maqnistroy selmaştıroy – sosializm istehsalatından sınıf mübarizəsi cəbhəsindən kənarında qahramanımız yoxdur. Bizim qəhrəmanlarımız “bütün həyatını işçi sınıfının işi uğrunda mübarəzəyə həsr edən” (Stalin) adamlardır. Onları bütün dünya tanıyır. Onlara bütün dünya məzlum xalqlar umud bağlayaraq: **odur mənim irəli gedən dəstəm**”.

“**Odur mənim zərbəli briqadam**” (Stalin) deyir. Bu qahramanları ədəbiyyatımız konkret sahələrdə, mübarizə prosesində, həyat içərisində göstərməlidir. Bunsuz biz onların mahiyyətini ifadə edə bilmərik. Ancaq firqəmizin bu sahədəki tapşırıqları və ümumiyyətlə ədəbiyyat hərəkətimizə qarşı duran bu problemin, “fotoqrafla” ilə “həll edilməsini” təsdiq edə bilərlər.

* * *

Aydın şeydir ki, bizim qahramanları düşünüşümüz və qahramanların göstərilməsi problemini anlayışımız başqa olduğu kibi bu problemin həlli də, şübhəsiz, burjuə ədəbiyyatından tamamilə başqa və daban-dabana zidd olacaqdır.

Burjuəzıya yazıları, cəmiyyəti hadisələri, inkişafı, dəyişmələri, qahramanlar, ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətlərlə izah edirlər. Onlar-

da Rusyanı yeniləşdirən və yetişdirən Pyotrdur. 18-19-cı əsrin əvvəllərində Fransada əmələ gələn dəhşət və gurultulara səbəb Napolyondur.

Əsgəri romada azadlıq simvolu Spartaqdır. (Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu, burjua görüşü təsiri altında olaraq inqilabımızın ilk illərində bir çox kino və pyeslərimiz tarixin hərəkət verici qərəsini ictimai inkişaf, istehsal qüvvələri və münasəbatında dəyil, təsadüflər də, şəxsiyyətlərdə izah etmək meyillərinə qapılmışdı, məsələn bu nöqtəyi-nəzərə yaxın tərzdə qoyurlardı). Bu, heç də təsadüfi deyil, inkişafın açarını ayrı-ayrı şəxslərdə, təsadüflərdə görmək, metafiziklərin əsas idrak metoduna uyğundur.

Varlığa dialektik-materialistcəsinə baxış isə məsələni tamamilə əksinə qoyur, şəxsiyyəti cəmiyyətlə, fərdləri kollektivlə, təsadüfləri zərurətlə izah edirlər. “Tarixdə şəxsiyyətlərin rolu özlərindən əvvəl hazırlanmış vəziyyəti doğru anlamaq və bu vəziyyəti dəyişmənin yollarını bilməkdən ibarətdir”. Şəxsiyyətlər, qahramanlar isə cəmiyyətin müəyyən inkişaf mərhələsində hazırlanmış iqtisadi-ictimai əlaqələrin əsasında meydana çıxan və cəmiyyətin və ayrı-ayrı sınıfların həmin mərhələyə təvəvüq edən meyl və ideyalarını ifadə edən aktiv məhsullarıdır. Cəmiyyət, sınıf müəyyən mərhələdə yüksək fikir və dahalarının tələblərini müəyyən qahramanların simasında irəli sürür. Biz qahramanların ədəbiyyatımızda göstərilməsini də bu cür çıxış nöqtəsindən almalıyıq.

* * *

İndiyə qədər az-çox yazılan əsərlər arasında ən böyük noksan **məsuliyyətsizliyin** davam etməsidir. Oçerk, şeir yazan yoldaşlar qahramanların göstərilməsinə çox vakt soyuq, ruhsuz, başdan sovma məsuliyyətsizlik ilə yanaşılır. Nəticədə isə ədəbiyyatımızda “gənclik qəlbini alavlandıracaq nümunəvi qahramanlar əvəzinə zərbəçinin fotoqrafdan alınmış rəsmi götürülür. Bioqrafik məlumatlar ilavə olunur, bununla da qahraman “hazırlanmış” olur” (Qosaryef).

Misal üçün Müşfiqin “Çocuqlardan biri” şeirini alınız. Şair neft zərbəçilərindən birini göstərmək istəmişdir:

*“Ömür bir qaz kibi girmiş də bruqdan-bruqa,
Çəkmiş illərcə yer altında qalan nefti geri.
Dindirərkən onu, könlündəki bir kaş dalğa
Burakır alnuna rıqqətlə fərəh cizgiləri...”*

Bu tərzdə davam edən şeirlərdə Müşfiq yorulmayan, dincəlməyən “Baraban qəlbli”, “hissli buruqlarda canı bərkimiş” bizə hər şeyi ehsan edən bir nəfəri mədh və təsvir edir. Biz bu adamın sosializm quruluşu, işçi sınıfının işi uğrunda çalışmasını şeirdə görmürük.

Müşfiq qahramanını həyat və həqiqətdən almamış, xəyalında uydurmuşdur. O qələmə aldığı zərbəçinin nə təcrübəsini, nə işi, nə həyatı haqqında konkret təsəvvürə malik deyil. Müşfiq onu idealizdirmişdir.

Okucuya elə gəlir ki, çar hökumətini, müsavəti yıkıb darımağın edən inqilab və işçi hərəkatı deyil yalnız Müşfiqin qahramanıdır. Müşfiq bu qahramanın mübarizlik və qahramanlığı haqqında bizə ancaq ümumi sözlər deyir. Bu sözləri bir standart ölçü olaraq biz hər hansı bir zərbəçiyə tətbiq edə bilərik. Müşfiqin təsviri qahramanın şəxsiyyətini, xüsusiyyətlərini, yalnız onun mənlərinə ayid olan və ümumiyyətdən fərqlənən nişanalarını itirib ümumi frazalarda əridir. Bu ondan iləri gəlir ki, bu qahraman bəzəmədir. Yazıçı öz obyektinə ağır məsuliyyətlə yanaşmadığından və qahramanlar haqqında aldığı təsvirləri yüngül bir zəhmətlə komplektləşdirdiyindən əsər belə zəif çıkmışdır. Və ya **R.Nigarın** “Kosər xala” oçerkini alağ (“Şərq qadını” jurnalı), bu kiçik oçerkdə Nigar **Kalava** kəndli qadınlar guşəsi müdirəsi Kosər xalanın aktivliyi və kolxozçu qadınlar arasında iş aparmasından danışır, Kosər xala yazıçıya şikayət edir:

“25 ildir ki, ərim ilə dost yaşamışam. İndi kəntdə onun qulağını doldururlar ki, Kosər kişi kibi aləmi gəzir, Bakıya konferansa gedir, yoldan çıxıb...”. Yazıçı Kosərin sözlərini sonuna qədər dinləyir və cavab verir:

– *Sən ərinlə barışmalısan, Kosər xala. Sınıfı düşmənin nihayət bu yerə qədər əl uzatdı. O bu yolda hər bir müqavəmət təşəbbüsündən geri duracaq, sənənin ərinlə ayrılmağından kəndin aktiv qadınları yaxşı nümunə götürməz. Sən ərinlə hər şeyi aydınlaşdırmalısan...*”

Yazıçının bu sözləri Kosər xalanın tamamilə gözlərini açır, ayıldır, onun gözlərindəki pərdələri, ürəgindəki şübhələri atır. Bunu Kosərin cavab və təşəkkürlərində görmək olar.

“Sən məni ayıltydın, müəllimə”

Kosərin qahramanlığı harada və nədədir?

Əsli həqiqətdə qahramanlıq rolu oçerkdə Kosərdən alınıb Nigara (yazıçıya) verilməlidir. Çünki o, Kosəri başa salmış, ayıltmışdır”.

Nə qədər sxematizm və məsuliyyətsizlik, 14 il şura quruluş ictimai işlər, yeni kəntdə gedən sınıf mübarəzələr qoynunda tərbiyə alan bir qadın sınıfı düşmənin təbliğatını hiss etməmiş bunu ancaq bir müəllimənin iki dəqiqəlik söhbəti ilə anlamışdır. Kosər xala bununla qalmır. Uşaqlarını FZŞ-də okumaq üçün şəhərə verməyən qadınları anlamaq işində aktivlik göstərir:

“O söz aldı, başladı düşmənin sınıfın son azadlığını (“uşaqları analarından ayıracaqlar deyə kəntdə şaiyə yayılmış imiş) kolxozçu kəntlilərə anlatdı. Kosər xalanın səsi geniş havalarda yüksəldi, yüksəldi...”. Bir gün əvvəl sınıf mübarizəsindən bir şey anlamayan Kosər xalaya görünür ki, yazıçı onu bir gün içində yenidən qurmuş, yazıçının bir sözü çox dərin təsir etmiş, siyasi savadını artırmış və bütün kolxozçuları (firqəçi komsomolçular da içində olmaqla) “baş salan” natiqlər deməyə qədər yüksəlmişdi.

Nigar yoldaş istər Kosər xalanı arvatlar arasında yetişmiş firqə və şura təşkilatlarından uzaqda, özü-özünə böyüyən bir adam kimi təsvir edir. Guya Kalava kəndində heç bir firqə təsiri yoxdur. Elə çıxır ki, Kalava kəndində “düşmənin sınıfın yaydığı vəhşi təbliğata” qarşı duracaq bir qüvvə, bir təşğilat yoxdur. Kosər xala bu

mübarəzəsində təkdir. Bunlar, qahramanların göstərilməsi də bu cür səthi və başdan sovma əlaqələr bədii məsuliyyətsizlikdən başqa bir şey deyildir. Heç vaxt heç bir yerdə biz Kosər xala kimi qahramanlar tanımırıq. Kosər kibi zərbəçiləri ədəbiyyatda nümunəvi qahraman kibi irəli sürmək qahramanlar probleminə gülmək, onu sadələşdirmək siyasi-tərbiyəvi mahiyyətini alçatmaqdır.

Şərq qadını məcmuəsində belə gülünc karikaturlara tez-tez rast gəlmək olar. Son nümrələrdən birində dərnək üzvi Kərim Vəliyevin “**Yoldaş Sara**” adlı hekayəsi Nigarınkindən geri qalmır. Kəndin aktiv qadınlarından olan Sara iclaslarda yaşlı açılması və cocuqların buraya verilməsi barədə təşəbbüs artır. Bu təşəbbüs iclaslara etiraz olunur. Nihayət Sara 3 dəfə çıxışda bulunaraq öz təklifini keçirir. Vəliyev yoldaş da Saranın qahramanlığını danışmaqda nitq söyləməkdə görünür. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, gənc yazıçılarımız sözcülüyə qapılmaları, qahramanların göstərilməsi probleminə də özünü göstərir. Sözcülük bu sahədə iki şəkildə görünür:

1- Yazıçılarımız təsvir etmək və göstərmək istədikləri qahramanları işdə mübarizə prosesində dəzgah dalında, kolxoz tarlasında, zavodda, dəmir yolunda, sexdə qahramanlıq xasiyyəti zahi olan yerdə yox: iclasda, kulubda, evdə görünür götürülür. Bu hal əsərlərin bədii dəyərinə çox pis təsir burakır. Sxematizm məsuliyyətsizliyə yol verir. Yazıçı yoldaşlar qahramanların mübarizəsini və qahramanlığını bizə göstərmir, nəql edir. Qəhrəmanlıq həyatını vermir. O həyat haqqında söhbətlər, nəqillər açırlar. Yazıçılarımızın çokusu bu xəstəliyə dutulurlar.

2- Sözcülük o biri tərəfdən qahramanlarımızı söz qahramanı etmək təşəbbüsü ilə təzahür edir. Bəzi yazıçılarda bir təsəvvür var: hər kəs yaxşı danışır, çıxış yapır, o qahraman, zərbəçidir. Halbuki, bir də, danışmaq, qışqırmaq və söz deyən qahraman vardır. Söz qahramanı olmaq çox asandır. Belələri həqiqətdən bizdə vardır. Ədəbiyyatımız belələrini tapıb ifşa etməlidir. Nəinki sosializm quruluşu, bütün ağırlıq və çətinliklərini çignində daşıyan və Lenin nişanı alan nümunəvi zərbəçilər sırasına qatmalıdır. Bu cür

sözliyə qapılmaqda qahramanlar problemi düzgün anlamaq yüngül müqavimət yolu ilə getmək təşəbbüsü və əsərlər üzərində işləməməkdən irəli gələn böyük məsuliyyətsizlikdir. Təəssüfki əlimizdə olan bədii parçalar bunun əksini deyir.

Simasızlıq əleyhinə

Kapitalizim insanları simasızlaşdırır. Bu onun dağıdıcı funksiyasından biridir. "Burjuaziya insanın şəxsi qabiliyyətini mübadilə qiymətinə çevirmişdir" (MARKS). Burjuaziya işçini də, mütəxəssisi də kəndlini də simasızlaşdırır. İstismarı qüvvətləndirməyə yaramayan bütün təşəbbüsləri, elmi fikirləri, talantları, şəxsi istedadları boğur.

Proletar diktaturası sosializm; əksinə, əməkçilərin qabiliyyət və kefiyyətlərinin hər tərəfli inkişafına imkan yaradır, təmin edir. Lenin yoldaş kütlə içərisində olan yüzlərlə yüksəlməli talantlardan dəfələrlə bəhs etmişdir. İnqilabımızın imdi minlərlə qahraman mübariz təşkilatçı işçi və kolxozçu yetişdirib irəli çəkdiyini aydın görürük.

Biz burjua fərdiyyətinə qarşıyıq. Lakin hər cür şəxsi təşəbbüslərin sosializim quruluşumuza qüvvətləndirən fikirlərin inkişafı uğrunda mübarizə aparırıq. Bu saat nə inki ölkəmiz daxilində, hətta xaricdə bütün dünya işçi və zəhmətkeşləri arasında tanınan qahraman və zərbəçilərimizin yaradıcılıq inkişafı üçün bütün şəraiti yaradırıq. Onların həqiqi və böyük qiymətini veririk. Odur ki, hər hanki bir qəhrəmanımızın ədəbiyyatımızda konkret şəxsi xüsusiyyətləri ilə canlı bir insan kimi göstərilməsi vacibdir. Bunsız qəhrəmanların hamısını bir qazanda, bir ölçüdə alıb müsbət xarakterlərlə bəzəmək onlara və okucuya köməklik edə bilmir. Biz qəhrəmanları göstərişində simasızlıq ilə kəsgin mübarizə etməliyik.

Bu problemin konkret şəraitdə qoyularaq həll olunmasını təsvir edərək bilməyənlər profil yapmaq təşəbbüsündə bulunurlar. "Əmək qəhrəmanı", zərbəçi qız "qəhrəman mübariz" kimi sərlov-

hələr altında siması bəlli olmayan uydurma qəhrəmanlar yaradılır. **M.Hüseyn** "Yoldaş zərbəçi" adlı kiçik şeirində (Gənc işçi № 126 1932-ci il) bir zərbəçinin dilindən belə yazır:

*"Altı saat keçmədən altı günlük işimiz
Hazır oldu qatar gedir hər ikimiz
MTS-də gedirik yeni fərman verməyə,
Firqənin qərarını yerinə yetirməyə..."*

Burada zərbəçinin (qəhrəmanlıq) simasını müəyyən edəcək cihətlər yoxdur. Adi iki işçi yer şumlayıb, toxum səpib, qayıtmışlar. Traktorun köməkliliyi ilə 6 günlük iş 6 saatda başa gəlmişdir. Bunların hamısı öz yerində, bu doğru! Bəs burada qəhrəmana qiymət verəcək hanki xarakterik işlərdir. Haradadır quruluşumuza mənfət görürük. Bütün bu suallar cavabsızdır. M.Mübariz "Əmək qəhrəmanı" adlı şeirində isə ("Qızıl Şəfəq" jurnalı) Vətəndaş müharibəsi sənəqlərində, hərbdə nişan və sonralar sosializm qurucularında əmək nişanı almış birisini təsvir edir. Burada simasızlıq tam mənası ilə özünü göstərir. Bu qəhrəman Denikin, qolçaq, çarpışmış, ad almışdır:

*"Geri dönərkən dünyanın döyüşmə cəbhəsində
Dayanmadan quruluş işlərinə başladın
Müdafə silahın qoymayaraq əlindən
Firqəmizin hazırlıq şüarını alqışladın..."*

Yazıçı burada qəhrəmanı inkişaf prosesində ümumi quruluşumuz ilə sıx bağlı götürmək istəmişdir. Ancaq bu cəhət qəhrəmanın həqiqi simasını aydınlatmaq, xüsusiyyətlərini vermək, konkret cəhətlərini meydana qoymağa mane olmuşdur.

Bəzi yoldaşlar qəhrəmanlar probleminə qəhrəmanın bioqrafiyası, şəxsi həyatı və xüsusiyyətlərini artıq bilib onun ancaq istehsalat stajı, əməyinin hasilatı və işinin dəyəri ilə maraqlanırlar, hətta qəhrəmanın adını, yerini də göstərilməsini vacib bilmirlər.

Bu kimi "Sol"çu addımlar bir tərəfdən qəhrimanlar problemini, bu baş tematikanı təhrif etmək, o biri tərəfdən isə simasızlığı qanunlaşdırıb, bərkitmək təşəbbüsüdür.

Aydın şeydir ki, bizi maraqlandıran zərbəçilər və qəhrimanların sənaye əməyi planı uğrunda mübarəzəsi və quruculuğudur. Bu ad da yalnız quruculuq xatirəsinə verilir, qəhrimanın əsli-nə-səbi, gözəlliyi və ya haralı olmasının rolu yoxdur. Bu heç də o demək deyil ki, biz qəhrimanların hamısının alnındakı adlarını silib bir qazana doldurub bir arşın ilə ölçməliyik. Qəhrimanları göstərmək probleminin təbliğatı-tərbiyəvi məqsədi bunu demir. Hər qəhrimanı olduğu kimi şəxsi xüsusiyyətlərində ailə və kollektiv həyatı ilə bağlı verməliyik. Qəhrimanlarımızın ümumi qarakteri və cizgisi budur ki: onlar hamısı eyni iş, məqsəd uğrunda mübarəzə edir, eyni qayəyə doğru gedir, eyni sınıfın idealının nümayəndələridir. Ancaq bu yolda onların hamısının obyektiv, mübarəzə bacarığı iş tempi, həyatı düşüncəsi barabar deyildir. Dünya görüşü, yaradıcılıq barabər deyil. Təcrübəsi – onların hamısında ümumi işimizə mənfəət gətirəni – xüsusi cəhətləri vardır. Məsələn: Heç vaxt zərbəçi bir mühəndis ilə bir qızıl əsgərin qəhrəmanlıqlarını barabər – nəslimiz bunların hər ikisindən öyrənməlidir. Lakin eyni şeyləri yox...

Buna görə qəhrəmanların göstərişində xüsusi cihətlər (qəhrəmanın bioqrafiyası, həyatı, ailəsi, iş şəraiti, şəxsi iş stili) mütləq göstərməlidir. Bəzən ola bilər ki, yazıçıda bir kolxozçu qəhrəman təsəvvürü doğmuşdu. O bu qəhrəmanı hekayə və ya poemada vermək istəyir. Lakin bu toçnu olmayacaq, çünki qəhrəman konkret deyil.

Simasızlıq bəzən yazıçı yoldaşları qəhrəmanlara kənar, mücərrəd bakmağa doğru aparır. Məsələn, Mirzə yoldaşın "Zərbəçi qızı", Səmədin "Pambuq yığanlar" şeirlərində əsərin qəhrəmanlarını yetirən ictimai mühit, cəmiyyət görünür. Elə bil "Humay" və ya "Komsomol Pəri" göydən düşmüş, yaxud anadan zərbəçi təhəlud etmişdir. Engels deyir ki, hadisələr doğulma, inkişaf,

hərəkət və ziddiyətdə qalmalıdır. Dyalektik materializm metodunun bu disturu eyni dərəcədə bizə qəhrəmanları göstərmək istəyən yaradıcılara da aiddir. Biz heç vaxt demərik ki, Mirzə və ya Səməd, kiçik bir şeirdə Humayın tərcümeyi halı və həyatını geniş izah etməyə məcburdur. Yok! Bunu ancaq "Sol" vulqarlaşdırıcılar tələb edə bilər. Lakin, "insan təbiəti dəyişməklə özünü də dəyişir" bizim qəhrəmanlar mübarizədə, həyatda, cəmiyyət içərisində inkişaf edib qəhrəman olurlar. Biz əsərlərdə bu əsas faktı görməliyik. Bir komsomolun icadçılığında danışarkən ona bu bacarığı və imkanını verən məktəb və ya istehsalat şəraitindən danışmamaq olmaz. Mirzə, Humayı bir zərbəçi qız olaraq təsvir və tərif etdikdən sonra onu cəmiyyət və komsomol ilə bağlamaq istəyir və axırda belə bir bənd ilavə edir:

*"O yalnız deyildi bu yüksəliş yolunda
Milyonlarla Humay və Lenin komsomolunda"*

Rast gələni yox, əsil qəhrəmanı göstərməli

Qəhrimanlar tematikası hazırkı, mərhələdə Şura ədəbiyyatımızın baş tematikasındır. Bunun vasitəsi ilə biz nəinki quruluş qəhrimanlarımızı, hətta bütün quruluşumuza göstəririk. Bu azdır. Dərindən baxılsa ədəbiyyatımızda bütün tematikalardan tarixi, əmək, məişət, ailə tematikasını mehv edən budur.

Sosyalizm nəhəklərinin istər yaradılmasının və istərsə inkişaf etdirilməsinin əsas amilləri məhsuludur – Qüvvə – inqilabçı sınıftır. Bu nöqtəyi-nəzərdən də görürük ki, qəhrəmanlar problemi ədəbiyyatımızda baş tematika olaraq qalır.

Bu kadar mühüm bir problemin həlli, çoxda asan zənn edilməsin, çökləri bir su içim saatda bir oçerq, poema yazmaqla qəhrimanları təsvir, daha doğrusu təhqir etməyi öyrənmişdir: Kolxoza gedir, zavoddan keçir, mədəinə yolu düşür. Rast gələni hər kəsi qəhriman cildinə salaraq qələm ilə ağız-burnunu düzəldib mət-

buata verirlər. Yukarıda göstərdiyimiz misallardakı Sara, Humay, Pəri və sairələri təsadüfi, yazıçının doğma qəhrimanlarıdır.

Bizdə gənc yazıçı yoldaşla əsil zərbəçi, qəhrimanları tanıyıb, tapmaq üçün müəssələr və istehsalat ocaqları ilə sıki bağlanmalıdırlar.

Neft 5 illiyinin 1/2-də həyata keçirilməsi, pambuq planın vaktından əvvəl bitirilməsi və ya başqa cəbhələrdə böyük tarixi müvəffəqiyyət faktlarında minlərlə, yüzlərlə yaradıcılar vardır. Bu münasibətlə dəfələrlə hökumət və ittifaq orqanlarından Lenin bayrağı, əmək nişanı alanlar vardır. Bunlar haqqında iclaslarımızda danışılır. Onlar kinolarımızda göstərilirlər. Lakin çox təəssüflə demək lazımdır ki, bu zərbəçi qəhrimanlarımız çox az ədəbiyyatımız səhifələrində bədii ifadəsini tapa bilmişdir. Bunun əvəzində yazıçı yoldaşlarımız bayram və ya mərasim günlərində tələm-tələsik konfrans salonunda, mitinq yığıncığında döşündə nişan gördüyü işçiləri yakalayıb 5 dəqiqə müsahibə yapır. Sabahsı qəzetədə “qəhrimanları göstərirlər”.

Məsələyə bu cür məsuliyyətsiz əlaqəni qəti aradan qaldırmaqdır. Biz müəssələrimiz və istehsalatımızın əsil, həqiqi nüminəvi qəhrimanları üzərində çalışmalıyıq. Şərt qəhrimanın adresini elan etmək, onu tərifləyib həvəsə gətirməkdə deyil. Əsil məsələ ona qəhriman həyatı, mühit, şərayit və xüsusiyyətdədir. O, planı ödədiyi üçün qəhrimandır. Bir də onun plan ödəməsi, mübarizəsini qələbə ilə bitməsinin konkret səbəblərini öyrəniş ifadə etməliyik. Göstərməliyik ki, o nə cür özündən əvvəlki vəziyyəti doğru anlayıb, onu dəyişməyin yolunu bilir. Biz qəhrimanın yaxşı təcrübələrinin bədii ifadəsini qüvvətlə verməklə bu təcrübələri realizə edib yaymış, okucuların qəlbini mübarəzə həvəsilə alavlandırmış oluruq. Əlbətdəki burada qəhrimanın həyatı ilə ələqədar olan bütün digər cihətləri göstərilməsi vacib deyil. Lakin onun həyatından alınan səhnəni yalnız istehsalat, zərbəçilik nöqtəyi-nəzərlə verməyə meyl ilə onun şəxsiyyətinə, psixoloji, məişətinə ayid olan cihətləri atmaq olmaz. O səhnəni tam vermək lazımdır.

Sxematizm, biologizmə Q A R Ş I

Bəzi yazıçı öz qəhrəmanına dərin simpatiya bəsləyərək onu ideallaşdırır. Belə yoldaşların qələmindən çıxan qahramanlar çox qəribə olur: gövdələri div biçimli, yorulmaz, yeməz, içməz, gül-məz, danışmaz, gecə-gündüz plan uğrunda mübarəzədən həz alıb çarpışan, 40 illərlə zərbəçilik stajı olan təmiz, nöqsansız, “sudan duru, süddən ağ” adamlar olurlar. **Təbiidir ki, sosializm quruluşumuz bu cür mərmərdən tökmə adamlar tanımır.** Bizim qəhrimanlarımız hər şeydən əvvəl milyonların içindən, kütlələrdən çıxır tərbiyələnen dəyişən inkişaf edən real adamlardır.

Bu gün zərbəçi olub nişan alan bir qəhrimanın 2-3 il sonra həmin mövqeyini saxlayacağı, artıracağı və ya itirəcəyinə höküm verəsi əlimizdə ölçü yoxdur. Heç kəs deyə bilməz ki, bugünkü qəhrəman Məhəmməd və ya Nerses, bir il bundan qabaq ki adamdır. Dəyişməmişdir. Qəhrəmanlar mübarizədə, qələbədən-qələbəyə keçdikcə dəyişir, yeni əhvali-ruhiyyə, yeni həvəslə yeni daha yüksək pillələrə keçirlər. Bir işçini beş il bundan qabaqki əlaməti və ya müvəffəqiyyəti ilə həməşəlik ştamplamaq olmaz. Konkretlik və müəyyənlik burada vacibdir. Hər bir yazıçı bilməlidir ki, təsvir etdiyi zərbəçi havaktın və nəyin zərbəçisidir.

Nəcmnin “Böylə olmalı” adlı oçerkində bir pionerin qəhrəmanlığı təsvir olunur. Əhməd şef təşkilatı vasitəsilə kəndə kolxozza gedir. Ona qədər kolxozda (pioner, komsomollar varsa da) heç bir mədəni-maarif işi getmir. Pambuq planı geridədir. Əhməd yetişən kimi musiqi, dram, ucadan qəzetə okumaq kimi bir çox dər-nəklər təşkil edir. Kolxozçulara mədəni bilik dəxi verməyə çalışır. Nihayət Əhməd tək başına kəndin işlərini dirçəldir, ayaq üstə qoyur, sonra kənd pionerlərindən ayrılırkən deyir:

“Bir daha sizə tapşıracaq sözüüm var! Məndən sonra siz bugünkü yoldaşlıq zamanı daha da möhkəmlətməlisiniz. Kolxozlarda pambuq yığım gedir. Siz bu kompaniyada da birinciliyi qazanmalısınız. Pambuğu daha çoklu toplamalı, firqəmizə, hökumətimizə bu işdə daha çoklu kömək etməlisiniz...”

Görürsünüz ki, bir pioner bir kəndin bütün nöqsanlarını düzəltdi və yaralarını sağaltdı. Ancaq bu iş nə təhər əmələ gəldi?

Məhəmməd Əkbərin “Günəşə bənzər gözləri”ndə (“Şərq qadını”) Slezarın arvadı Dilbərin savad almaq uğrunda ki, çalışqanlığı göstərilir. Dilbər yoldaşlarından geri qalmışdır, ərə verilmiş, okumaqdan əli çıkmış, qaranlıq bucaqlarda gözlərini qara pərdələr almışdır. Bunların hamısı doğru, lakin okucunu məraqlandıran Dilbərin nə vasitə, nə yol ilə oxumağa başlaması və müqavimətləri birdən-birə qırmasıdır. Bu suala oçerkdə belə cavab tapırıq:

“Dilbərin həyat yoldaşına qətiyyətlə, mən oxumağa gedəcəyəm. Əyər sən buna razı olmasan bizim yaşayışımız xoşluqla keçmiyəcək. Dilbərin əri Slezar Sadiq belə cavab verir:

Sən get oxu, sənin bu tədbirin məni şad etdi. Kaş sənin kimilər hamısı okusun. Okumaq hamımıza lazımdır. Bu cavablar M.Əkbərin məsələsinin qoyuluşuna ziddir. Necə olur ki, mədəni okumuş Dilbəri sevən Sadiq imdiyə qədər öz səvgilisinin okumaq üçün saçını yolub, yanaqlarını qanatdığını bilməmiş, onun təşəbbüsünü imdi bilməmişdir. Digər tərəfdən əri, bu fikirdə olarkən Dilbərin okumasına mane olan kim və nədir? Məsələnin burası da qaranlıqdır.

Biologizm ünsürləri əleyhinə “baraban qəlbli”, “dəmir qollı”, “daş əzələli”, “rəst bakişli”, “bolşevik pəncəyi” altında qəhrəmanlığı fizioloji xüsiyyətdə görənlərə qarşı mübarizə etməliyik.

Qeyd etmək lazımdır ki, Dilbər də təsadüfi yapma qəhrəmandır. Qadınlarımız arasında təhsilə, elm və texnikaya sahib olmaq həvəsi həddən artıqdır, onlar yaşa, evliliyə, uşağa baxmıyaraq bütün qüvvələrini yeniləşməyə, mədəniləşməyə verirlər. Bu bir də proletar gəncləri arasında ümum bir hərəkət halını almışdır. Buna qahramanlıq adı vermək etarı da geridə qalmışdır.

M.Əkbər yoldaş Dilbərin okumağa həvəslənməsini yok, təhsil prosesində fədakarlığını, zərbəçiliyini, başqalarından irəli getmək üçün atdığı addımları göstərsəydi daha müvəffəq olardı. Çünkü bir qəhrəmanlığı danışıq, maraq, həvəs, razılıq ilə ölçmi-

rik. Bizim qəhrəmalarımızı ölçmək üçün əsas kriteriya yaradıcılıq, quruculuq, təşkilatçılıq, öz işinin texnikasını mənimsəmək, öz işinin ürəyinə əmək, yeni sosializm metodları ilə maksimum məsuldar çalışmaq və mədəni yazmağı bacarmalıdır. Nihayət nəzərdən keçirdiyimiz istər şeir və istərsə oçerklərin bədii dəyəri etibarlı ilə çox kifayətsizliyini deməliyik. Yazıçı yoldaşlar qəhrəmanların xarici, ümumi cəhətləri ilə bənd olaraq dərin mülahizələr, yüksək obrazlar verməyi bacarmırlar. Əsərlərdə yazıçının qəhrəman ilə söhbətini və yazıçının öz sözlərini (bu sözlər çox vakt tərifiyə olur) çıksaq qəhrəmanların yalnız skleti qalır. Qəhrəman ilə müsahibə açmaq olar. Ancaq bu bizim üçün metod, priyom deyildir. Biz qəhrəmanı mübarizə prosesində verməliyik, yoxsa onun yaxşı cəhətləri haqqında xarakteristika yazmamalıyıq.

Qəhrəmanların konkret, şəxsi bir çərçivədə (sexdə, kolxozda) olan işini ümumi quruluş müvəffəqiyyətlərimiz ilə bağlamaq üçün yazıçılar texniki kombinasiya yapırırlar. “Flankəs bir maşın icad etdi, flan kolxozda 40 kilo pambuq artıq yığır” dedikdən sonra bu işlərin sosializm quruluşuna xeyirli olduğunu bir-iki bəzəkli mərasim cümləsi ilə əlavə edirlər. (M.Ələkbər, Ç.Bağır və sayirə). Bu okucunu qane etmir. Bədii dəyər, əsil məsələ bir qəhrəmanın işini ümumi işimizlə bağlamaqdadır. Söz ilə əlavə etməkdə deyil. Bunu nə cür etmək olar? Bunun üçün faktı alırkən cəmiyyətdən, ümumi işimizdən çıxış nöqtəsi götürməlidir. İstər icadçının və istərsə pambuqçının gördüyü yaxşı təşəbbüsü cəmiyyətlə, şərəyit və quruluşumuzun şəxsiyyətlərin yüksəlməsi üçün yaratdığı imkanlarla izah etməlidirlər. Buradan çıxaraq tək-tək qəhrəmanların ümumi hərəkətimizdə kütlədən irəli getdiyini, bu yolda onun addımlarını, çətinliklərini, ziddiyyətlərini, şəxsi əlamətlərini və qiymətli təşəbbüslərini göstərməlidir.

Bizim kollektiv və cəmiyyətdən kənar qəhrəmanımız yoxdur. Qəhrəmanlarımızı yetirən irəli sürən bütün cəbhə boyu genişlənməkdə olan sosializm hücumumuz və bizi qələbədən-qələbəyə aparən bolşevik sürətlərimizdir.

Hücum. 1932. №.7-8. S.43-47.

1) Sosializm quruluşu qəhrəmanlarını Şura ədəbiyyatımızda göstərilməsi aktual və çox məsuliyyətli bir problem olmasına baxmayaraq bu məsələ ətrafında biz də çox az yazılmış hətta əldə olan az çox xırda bədii ədəbiyyat materialları belə təhlil edilməmişdir.

Redaksiyamız Mir Cəlal yoldaşın bu məqaləsini tərqilə burakarak başqa tənqidçi və yazışılarımızın bu marədə məqalələrini gözləyir.

Redaksiya

Konkret faktlar ətrafında kütləni təşkil etməli

(“Şərq qadını” AK(b)F MK. İşçi Kəndli qadınlar sektoru orqanı. № 9-10-11-12))

Qəzetəmizin keçən il 15 oktyabr tarixli **238** nömrəsində “**Şərq qadını**” jurnalı haqqında burakdığımız tənqiddə göstərilirdi ki:

“Şərq qadını yüzünü nəft və pambığa çevirməli, qadın əməyindən istifadə yolunda çarpışmalı. Bu xüsusda rəhbər göstərişlər verməlidir...”

Demək lazımdır ki, o zamanki vəziyyətə nisbətən “Şərq qadını” bir çox müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir: müxbirlər ordusunun sayı artmış, günün siyasi təsərrüfat məsələlərini əhatə bacarığı qüvvətlənmişsə də jurnal üzünü istehsalata çevirmiş və sairə. Lakin, jurnal hələ sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəni quruluş işlərimizdə qadın əməyindən istifadənin əməli cəhətlərini dərinlən öyrənməmiş, bu sahədə konkret faktlara girə bilməmişdir. Halbuki, keçmişə nisbətən hazırda şərait dəyişmiş, firqəmizin düzgün, Leninçi rəhbərliyi altında bir çox tarixi müvəffəqiyyətlər əldə edilmişdir: 1932-ci ilin sonu üzrə **tikiş sənayeində** qadınların sayı **90 faizə, balıq sənayeində 28, inşaatda 30, Kooperativ sənayeində 65 faizə** çatdırılır. **Kustar sənayeində** – bu sənayein ayrı-ayrı sahəsindəki imkandan asılı olaraq – **50-dən 100 faizə** qədər qadın əməyi tətbiq olunur. Azərbaycanda əsas sənayeimiz olan **nəft quruluşunda 10.000-dən ziyadə qadın** çalışmaqdadır. Qadın əməyi kütləvi surətdə Pambıq tarlalarına cəlb olunmuşdur.

Bütün şura, həmkarlar və ictimai təşkilatlarda hətta məsul postlarda qadınların sayı və aktivliyi günü-gündən artmaqdadır...

Bu böyük siyasi təsərrüfat əhəmiyyətli müvəffəqiyyətləri bərkətmək, dərinləşdirmək lazımdır. **“Şərq qadını”**nın hazırda nəzərə çarpan böyük kəsiri və nüqsanı da bu işi təşkil və izah edə bilməməkdədir.

Nəzərdən keçirdiyimiz 4 son nömrədə bilavasitə fabrika, zavod, kolxozlarda qadın əməyindən istifadə işinə həsr olunmuş materyal yoxdur. “Kolxozların təşkilat və təsərrüfatca möhkəmlənmələri uğurunda”, “İşçi qadınlar yaz əkininə yardım edirlər”, “Yeni nümayəndə qadın yığıncaqları” (№ 9), “Tarlalarda nümayəndə qadınların təcrübəvi işləri” və bu kibi bir sıra məqalə, məktublarda qadın əməyindən istifadə xüsusda söz gəlişi danışılır.

Hər şeydən əvvəl bilməlidir ki, qadın əməyindən düzgün istifadə məsələsinin bu günkü mərhələdə qoyuluşu, yüksək siyasi, nəzəri mahiyyət daşıyır. Bu məsələnin həcmi “qadınları dəzgağa, kolxoza çəkmək”lə daraltmaq olmaz. İndi, məsələ daha konkret daha əməli qoyulur: hər bir okucu fabrikada qadınların, zərbəçilərin, yarış müqavilələrinin miqdarını bilməklə kifayətlənmir. O, bu zərbəçilərin konkret təcrübələrini, iş metodlarını, onları müvəffəqiyyət və kəsirə çəkən cəhətləri, səbəblər və bu səbəblərin köklərini yeni doğan təşəbbüsləri bilmək istəyir. Okucu işçi, kolxozçu qadınlar arasından çıxan qəhrəmanları və onların qəhrəmanlıqlarını işdə, prosesdə görmək istəyir. Əməkçi qadınlar kütləsini maraqlandırmaq, və ya istehsalatda qadın əməyinin məhsuldarlığını yüksəltmək üçün əsas məsələ də budur. “Şərq qadını” kütləvi bir jurnal olaraq, bunu etməmiş, konkret sahələrdə yerlərin təcrübəsini öyrənib, təşkil edə bilməmişdir.

Jurnalın bu cür iş aparmasına mane olan nədir?

Ümumilik, ümumi sözlərə qapılmaq. Bəcərmə kampanyasında iştirak üçün nümayəndə qadınlara necə əməli göstərişlər verilir?

“Nümayəndə qadınlar pambıq sahələrinin yaxşı becərilməsində kolxozçu qadının 100 faiz iştirakını və kütləvi surətdə tarlalara çıxmalarını təşkil etməklə zərbəçilik və sosyarişi genişləndirməlidirlər...”

İndi becərmə kampanyasının ilk yekunları vurulur. Bir sıra rayon və kolxozların, hətta ayrı-ayrı kolxozçuların dəyərli iş təcrübələri bizə məlumdur. Bu təcrübələri öyrənməli, kolxoz briqadalarında qadınların rolu və əməli işlərini bilib, işıqlandırmalı, ayrı-ayrı zərbəçi qadınlar haqqında kiçik də olsa məktublar burakmalı ikən jurnal bunun əvəzində simasız faktlar burakır:

“Kolxoz briqadalarının əhəmiyyəti yerli təşkilatlar tərəfindən lazımınca izah edilmədiyi yerlərdə (harada? – M.) ayrı-ayrı kolxozçu qadınlar “briqada nəyimizə lazımdır bizə ondan nə mənfəət gələ biləcək” diyə bilirlər.” (№9)

Jurnalın ümumiliyə qapılmağını bir neçə nömrədə, bir neçə məktubda eyni məsələnin (**“uşaq müəssisələri təşkili işi”**) eyni, ümumi şəkildə, səthi ölçüdə qoyulduğunu qeyd etməliyik.

Qadın əməyi məhsuldarlığını artırmaq uğurunda firqə tapşırıqlarına əsaslanaraq, yerlərin xarakterik təcrübələri və işi haqqında məlumat toplamaq, işini müxbirlər vastəsilə yerinə yetirmək olar. Jurnal isə hələlik, belə təşəbbüsə başlamamış, öz müxbirlərinə nə bir təşkilatı göstəriş və ya rəhbərlik vermiş, nə də bu xüsusda rəhbər yazı burakmışdır. Bunun nəticəsində öz başına akına, təsadüfi olaraq, akıb gələn materyallara əl atılmışdır.

“Şərq qadını” jurnalının diqqətini xüsusi ilə nəft sənayemizdə qadın əməyinə cəlb etməliyik. Son nömrələrdə **“Nəft uğurunda mübarizə”** sərlövhəsi ilə ancaq tək bir məqalə burakılmışdır ki, (№10) bu da ümumi sözlərlə doludur. Burada nəft planına aid rəqəmlər və aksayan mədənlərin adı göstərilir. “Aznəft proqramının 36 faizini verən Orçonikidze mədəni mayın 25 günlük proqramını 91,8 faiz ödəmiş, Lenin mədəni kəsiri daha da genişləndirmiş... və sairə” (Səhifə 5) “Şərq qadını”nın və onun okucularını maraqlandıran əsas məsələ qadınların nəft istehsalatında movqeyi və birinci kvartaldakı kəsirə qarşı konkret vəzifələri unudulur. Bu xüsusda müxbir məktubları və ayrı-ayrı maraqlı faktlar jurnalda yok dərəcəsindədir. Jurnalın həcmnin 50 faizini rəsmlər tutduğu halda nəft sənayeimiz qəhrəmanlarında, nəft istehsalatında çalışan qadınlardan bircə nəfərinin də şəkili burakılmamış və onların iş təcrübəsi yayılmamışdır. Hazırki etapda işçi

sınıfının mədəni yaşayışının yaxşılaşdırılmasını firqəmiz diqqət mərkəzinə qoyduğu bir zamanda ictimai işə cəbhəsində jurnal işçi qadınlar ilə daha çox maraqlanmalı idi. Yaxşı aşbaz qadınları, hətta mədəni yaşayış uğurunda çalışan, ev qadınlarını jurnal tanıyıb qadın okucularına tanıtılmalı idi. Sənayi və kənd təsərrüfatı rayonlarımızda yüzlər ilə ictimai yeməxanalar qurulmuş, mətbəxlər hazırlanmışdır. Kommuna evləri və işçi pasyolkalarında mədəni inqilabımızın hazırkı yüksək tələbatı əsasında kütləvi-mədəni işlərin yenidən qurulması üçün minlərcə işçi qadınlar zərbəli sürətdə çalışır, və yarışirlar. Bu az zamanda köhnə həyatın çirkinliklərini atıb, yeniləşən qurucu qadınlarla təkcə Şuralar İttifaqı əməkçiləri yok, bütün şərq maraqlanır. Onlar tapılıb jurnalın səhifələrində geniş nümayiş etdirilməlidir. Gənc okucuları tərbiyə etmək üçün bu cür təcrübələrin böyük əhəmiyyəti vardır.

“Şərq qadını” ümumilikdən qurtarmaq üçün bu yuxarıdakı tədbirləri diqqət mərkəzinə qoymalıdır. Qadın əməyi məhsuldarlığını artırmaq uğurunda bütün qüvvələri səfərbərliyə almalı, istehsalat ocaqlarında (fabrika, zavod, kolxoz, sovxoz, dəmir yolunda...) qadınların öz içərisindən müxbirlər cəlb etməli, onları konkret yaradıcı rəhbərliklə ödəməli və yuxarıda göstərdiyimiz məsələləri tezliklə həyata keçirməlidir.

Mir Cəlal, İ.Mirzə

Kommunist. 1932. 2 avqust.

1933

Yeni başlayanlar haqqında

“Yeni başlayan ədəbiyyatçılara sadə, aydın və savadlı yazmağı öyrətmək – tənqidçilərin vəzifələrindəndir. Hətta mənə baş vəzifələridir”

(M. QORKİ)

Keçən il biz Azərbaycanda gənclər ədəbiyyatına baxış ayılığı keçirdik. Bu ayılıqda Lenin komsomolunun sosializm quruluşu, sınıfı mübarəzə cəbhəsindəki aktiv praktikasının bədii ədəbiyyatda

nə dərəcədə əks və ifadə olunduğunu yoklamaqla, həm də komsomolun yazıçılar təşkilatına, ayrı-ayrı yazıçılara və dərnəklərə praktiki köməyini təşkil etmək uğrunda əfkar ümumiyyəni topladıq. Bu aylıq; vakt ilə çox qiymətli nəticələr verdi. Demək olar ki, bütün iləri gəlmiş komsomolçu və gənc yazıçıların yaradıcılığı kütləvi sürətdə müzakirə olundu. Onların nöqsanları göstərildi. Həm də komsomol özəklərinin ədəbiyyata olan marağının və tələbinin ödənməsi üçün yaradıcılıq cəbhəsində bir hərəkət əmələ gəldi.

İndi bu baxışdan bir il keçir.

Komsomolçu yazıçılar, komsomolun həyat və mübarizəsini əks etdirmək və dərnəkçilərə, yeni başlayanlara köməklik etmək haqqında öhtəsinə bir sıra vəzifələr götürdülər.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi nə vəziyyətdədir? Burada biz yeni başlayanlara köməklik haqqında danışmaq istəyirik. Bu ad altında ancaq bir iki əsəri çap olan, lakin qəlbi ədəbiyyat cəbhəməzlə döyünən az “**məşhur**” olan gəncləri nəzərdə tuturuq.

YİQ(b)F MK-nin 23 aprel tarixli əbədi-bədii təşkilatların yenedən qurulması haqqındakı məşhur qərarı, ümumiyyətlə ədəbiyyat cəbhəmizdə tarixi və kökündən dönüş yaratdığı kibi, gənc yazıçılarda da sənətə qarşı yüksək əmək pafosu və çalışmaq iradəsi doğurdu. İstər ədəbiyyata çağırılmış zərbəçilər və istərsə yeni yazmağa başlayan gənclər arasında kütləvi bir hərəkət oyanmışdır. Onlar ədəbi məsulları, jurnalları okuyur, ruhlanır, gündə bir neçə əsər qaralayır, redaksiyalara göndərirlər. Çap olunmamasına isə əsəbiləşirlər: “Mənim şeirlərim çap olunmalıdır, mən qəzetlərdə çap olunanlardan heç də pis yazmıram.”

“Mənim yazılarımın çap olunmamasının səbəbi nədir? Nə üçün redaksiyada oturanlar özlərini çap edirlər?”

Belə məktublar ədəbiyyat jurnalları redaksiyalarına az gəlir. 2 ay əvvəl tanımadığım bir gənc mənə yazır:

“**Səməd** haqqındakı təhlilinizi oxudum. Çox yaxşıdır. İnkişafımız naminə mənim əsərlərimə də elə bir tənqid yazın.

Dəftərləri gətirim, **neçə də pul istəsəniz verərəm...**”

O, məktubun axırında jurnal idarələri və bəzi yoldaşlardan şif-

kayətlənir, onun “talantına” əhəmiyyət verilmədiyinə söylənir. Gəncə rayonundan İ.A. yoldaş ən azı ayda 2 əsər göndərir. O, bunları çox səliqə ilə və dönə-dönə ağardır, lakin imdiyə qədər heç biri çap olunmamışdır. Onun **Mirzəyə** yazdığı məktubunda təxminən belə deyilir: “bir neçə hekayəm, şeirim, roman, dramım vardır. Yenə də nə istəyirsiniz, yazım.”

Bu məktublardan daha çox sitatlar götürmək olar. Bunlarda şübhəsiz ki, özündən razı qalma, təkəbbürlük və jurnallara qarşı əsassız ittihamlar, lovgalıq vardır. Lakin bu heç vakt və heç dərəcədə onların, yeni yazmağa başlayan, xüsusən, rayon yazıçılarının haqlı tələblərinin qiymətini əksildə bilməz. Bizə onlara laqeyd bakmaq ixtiyarını verə bilməz.

Məsələ nədədir?

Gənclərimizin maddi mədəni səviyyəsi dedikcə yüksəlmişdir. **Onlar “Lenin vəsiyətlərini hamıdan tez mənimsəyirlər”** (STALİN). Hər cəbhədə olduğu kibi ədəbiyyat cəbhəsində də gənclərdən yeni qüvvələr iləri gəlir. Gənc həvəskarlar doğur, yeni təşəbbüslər yetişir. Çünki proletar diqtaturası, sosializm quruluşu, gənclərin yaradıcılıq və təşəbbüsü üçün hər cür şərait və imkanları yaratmışdır. Təkcə ədəbiyyat cəbhəsində dəyil, elm və texnikanın hər sahəsində proletar gəncliyinin yaradıcılığının konkret məhsullarını görə bilirik.

Lakin əldə etdiyimiz **bu ümumi imkanları, biz ədəbiyyat cəbhəsində yeni başlayanların qucağına çatdırma bilməmişik**. Biz onların həvəs və marağını məqsədə uyğun, qayələrdə doğru təşkilatlandıraraq, istiqamətləndirə bilməmişik.

Hər şeydən əvvəl, yeni yazmağa başlayan gəncləri möhkəm əbədi təşkilatlılıqdan ödəmək lazımdır. Bunun üçün **dərnəklər, şura yazıçıları ittifaqının iş mərkəzi olmalıdır**. Keçən il, gənclər ədəbiyyatına baxış zamanı, komsomolçu yazıçıların dərnəkçilərə, yeni başlayanlara geniş yardımını təşkil etmək zərurəti qeyd edildi. Ayrı-ayrı yazıçılar, dərnəklərin lazımi səviyyəyə qaldırılması üçün öhdələrinə müəyyən vəzifələr götürmüşdü. Lakin bu vəzifələr bir söz və bir “**təəhhüd**” olaraq qaldı. Dərnəkçilərə yar-

dım və onları təşkilatımızın gələcək ümid bazası kibi yetişdirmək işində nə şura yazıçıları təşkilat komitəsi və nə də təəhhüd götürən ayrı-ayrı komsomolçu yazıçılar, öz vəzifələrini doğrulda bilməyirdilər. “Literaturnaya qəzeta”da “**Azərbaycanda bir ay içərisində 56 dərnək təşkil olunmuşdur**” deyən yazan M.Yurin yoldaş, özü də yəqin edir ki, bu heç bir vəznə, səviyyəyə malik olmayan bir boş sözdür.

Dərnəkçilər yeni başlayan işçi yazıçılar arasında iş aparmaq üzrə həmkarlar ittifaqı daha biyabırçı kəsir içindədir. Kulub, Mədəniyyət sarayı, kütübxanalarda həmkar komitələri mədəni işçiləri gənclərin tələbinə bakmayaraq, dərnək təşkili üçün mütləq hərəkətsiz və təsirsiz oturlar. Daha “yaxşı” işləyəndə isə, dərnək rəhbərinin zəhmət haqqı tələbnaməsinə **qol çəkməklə kifayətlənirlər**. Elə güman edirlər ki, dərnəyin vəziyyəti, dəyəri və dərnəkçiləri ilə isə **maraqlanmaq “ancaq təşkilat komitəsinin işidir”**. Həmin müəssələrin **komsomol özəkləri** də eyni vəziyyətdədir. **İndiyə qədər heç bir komsomol özəyi ədəbiyyat dərnəyinin işini, yeni başlayanlara yardım haqqında məsələ qoyub müzakərə və həll etməmişdir**. Müəssəsədə ədəbiyyat dərnəyi, texniki dərnəklərdən heç də az əhəmiyyət və qiymətə malik deyildir. Lakin texnika həvəskarları üçün bir neçə müntəzəm çalışan dərnək olduğu halda, **ədəbiyyat həvəskarlarının tələbi nə eşidilir, nə də ödənilir**. Yeni yazıçılara **ədəbi yaradıcılıq köməyi** isə daha biabırçı vəziyyətdədir. Dərnəkçilər nədən kasıbdırlar; Yeni başlayana nə çatmır?

Bu məsələ nə təşkilat komitəsini, nə də Azərənəşrin bədii-ədəbiyyat şöbəsini maraqlandırmır. Cəsarətlə demək lazımdır ki, yeni başlayanların istər özlərinə və istərsə əsərlərinə qarşı yazıçılıq, sənətkarlıq loğalığı əlaqələri və yukarıdan bakmaq halları vardır. Azərənəşrdə “lüzumsuz əsərlər” yıqılıb qalmışdır. Buradakıların 90%-i illərlə bakılmamış və **qeyd dəftərindənə arxivə verilmiş yeni başlayanların yazılarıdır**.

Biz heç vaxt **“hər yazılanın çap olunması lazımdır”** demək istəmirik və heç də yeni başlayanların hamısına ümid bəsləyəcək

optimizmlə danışmırıq. Lakin **“gündə bir şeir”** yazan və **“yənə də nə istəyirsiniz yazım”** deyən dərnəkçilərin, yeni başlayanların xəstəliyi, əbədi yaradıcılığın spesifikasını anlamaması və elementar ədəbi təhsilə möhtac olduğu ilk baxışda aydın olur. Onunla uğraşmaq və istedadına istiqamət vermək lazım və vacibdir və ədəbi inkişafımızın kadro məsələsidir. Müxbirlik, dərnəkçilikdən iləri gəlmiş yeni başlayan yazıçılar arasında **“...yaxşı başa düşməyənlər var**. Onlar fikir edirlər ki, lazımcına alimdirlər, hətta dahidirlər” (QORKİ). Onlara köməklik üçün heç olmasa **elementar yazı texnikasını öyrədən ədəbiyyat nəzəriyyatından minimum** verən kitabçalar burakmaq, bəzi yazıçıların eyni əsərlərini lüzumsuz olaraq 2-3 dəfə çap edən Azərənəşr ədəbi-bədii şöbəsinin başına belə gəlməmişdir.

Bizdə çox vaxt yeni başlayanlardan avans tələb edirlər. Meydana çıkardığı ilk şeirləri və hekayəsini **Puşkin ilə müqayisəyə başlayır, orada “dialektik-materyalizmin tam tətbiqini” axtarır** və nəticədə onu, yazıçını cürbəcür “izim”lərlə damğalayaraq, yola salırlar. Bu cür vulqar və zərərli əlaqələr, ədəbiyyat kadrolarımızın inkişafına zərbə endirir.

Tənqidimiz isə yeni başlayanlarla uğraşmağı şəninə şikəstlik sayır. **“Uşaq-muşaqların”** yazıları ilə uğraşmağı alçaqlıq hesab edir. Bəzi tənqidçilərimiz isə gənc yazıçılar qarşısındakı vəzifələri sayırlar:

“Yazıçı, ədəbiyyat tarixini bilməlidir. Marksizmi bilməlidir. Hər elmdən başı çıkmalıdır, yaxşı dil bilməlidir və sayır. Bunlar, bu ümumi göstərişlər bizim qulağımızı doldurmuşdur. Ancaq yeni başlayanların çoku bu sözlərin jurnalda çap edildiyini görüncə özünə bir qanun sayır, ona elə gəlir ki, əvvəl alim olub, sonra ələ qələm almaq lazımdır.

Halbuki, o, bütün ömrünü sərf etsə bu ümumi göstərişləri yerinə yetirə bilməz. Hələ yazıçılıq bir kənardadır qalsın.

Biz ədəbi təhsil məsələsini konkret, dərnəkçi yeni başlayanların səviyyəsinə görə qoymalıyıq. İlk nevbədə nə okumaq və o cümlədən sənət texnikası, hekayəçilik, stil və stilistika məsə-

lələri üçün **nəyi oxumaq, hansı kitabı oxumaq** lazım olduğunu göstərməliyik. Yeni başlayanları təşkil edib tərbiyələndirmək üçün, bizcə aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək, yeni başlayanlar üçün qəti-konkret köməklik ola bilər:

Ədəbiyyat jurnallarında müntəzəm surətdə yeni başlayanlar üçün konsultasiya açılmalı, burada çapa getməyən yazıların defektləri göstərilməklə, ibtidai ədəbi təhsil minimumu verilməlidir. AŞY-nda **Yalnız dərnəklər üzrə** bir kütləvi işçi ayırmalı, rayonlar ilə qırılmaz canlı əlaqə saxlamalı. Müntəzəm yazan dərnəkçiləri ayrı-ayrı yazıçı və şairlərə təhkim etməli və onları əsərlərinin islah və düzəldilməsinə nail olmalıdır.

Həmkarlar komitələrinin, dərnəklərə praktiki və maddi köməyini təşkil etməli.

Müəssisə komsomol özəklərinin mədəni-təşviqat planına salmalıdır. AŞY İttifaqının bir sıra bədii yaradıcılıq mühazərələri, diskusiyalarını bəzən böyük dərnək olan işçi rayonlarında, işçilərin iştirakilə keçirməli, Azərnəşr vasitəsilə, tezliklə yeni başlayanlara rəhbərlik və yardım üçün ədəbi minimum verəcək kitabçalar nəşrinə başlamalıdır. Təcrübəli yazıçıların, şairlərin öz yaradıcılıq praktikası, necə okuyub işləmələrinə dair jurnallarda sistematik olaraq yazılar burakmalıdır.

BU KONKRET VƏZİFƏLƏRİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ İLƏ, BİZ YENİ BAŞLAYAN YAZIÇILARI TƏŞKİL EDİB, GƏLƏCƏK ÜMİD BAZAMIZA ÇEVİRƏ BİLƏR, SİRALARIMIZI YENİ-YETMƏ, HAZIRLIQLI PROLETAR GƏNCLƏRİ KADROSU İLƏ SIXLAŞDIRA BİLƏRİK.

Gənc işçi. 1933. №84. 11 aprel

Yeni yaradıcılıq pafosunu bolşeviqəsinə təşkil edəlim

MQ-nın 28 aprel qərarı yalnız əsgə yazıçı kadroları arasında deyil, gənc yazıçılar, sənətkarlar arasında da yaradıcılıq pafosu doğurmuşdur. Ədəbi gəncliyi bütün boyu ilə hərəkətə gətirmiş, cəbhəyə çəkmişdir. Biz burada hələ 5-6 il yaradıcılıq fəaliyyəti

devrində iki kitab buraxa bilməyən və yalnız son il icərisində 5-6 və daha yüksək əsərlər vermiş Səməd, Müşfiq, Əbul Həsən, Sabit və başqa artıq tanınmış yoldaşlardan danışmaq istəmirik.

Biz burada öz yaradıcılıq istiqamətini yenidən müəyyənləşdirən M.Soltan, C.Bağır, M.Əkbər, Ə.Cəmil, Y.Şirvan və başqa yeni yazmağa başlayan gənclər haqqında danışmaq istəyirik.

M.Soltan ədəbiyyata çağırılmış zərbəçilərdəndir. O, əsas etibarilə işçi gənclərin mübarizə həyatından və istehsalatdan yazır. “Hərb dəhşətləri”, “İliç buxtası”, “Qızıl ordu” şeirləri və xüsusən son zamanlarda nəşr olunan “Cəbhə” poeması onun görkəmli əsərlərindəndir. Soltan əvvəllərdən sərbəst nəzmdən ilk təcrübələr edərək şeirləri quru və qafiyəli nəsr kibi çıxır və heç bir dərin mündərəcə, ideyanı ihatə edə bilmirdi. Hələ onun “Balıqçılar” adlı oçerkində komsomol özəyi və işçi həyatı haqqında sexematizm boş təsvirçilik və sözcülük hakimdir. Üzərində çalışdığı “Cəbhə” poyeması isə daha ətraflı problemləri daha ətraflı ihatə edən böyük məhsuldur.

Bu əsər, Soltan üçün böyük müvəffəqiyyətdir. Lakin Soltanın ümumi yaradıcılığında olduğu kibi burada da sözcülük, varlığın özünü yok, onun haqqında sözləri vermək; qəhrəmanı mübarizəni sözlərlə ifadə etmək kibi əsas nöqsanlar vardır. Bu hal **M.Əkbər, C.Bağırın** oçerklərində də nöqsan olaraq özünü göstərməkdədir.

Söz qəhrəmanları **M.Əkbərdə** daha çoxdur. O, kolxoz sədrini danışdırır, qızıl karvançının muzduru, işçi qadını bir natiq yerinə qoyur. Və bunların hamısını da bir dildə, bir səs və bir ifadə ilə danışdırır. **Q a r ş ı l a r ı n d a k ı** qəhrəmanı mütləq xarici həyatdan təcrid edilmiş götürərək onun ictimai ziddiyyətlər vəhdəti kibi qiymətləndirə bilmirlər. Obyektiv əsas hərəkət verici qüvvələrini və buna tabe olan başqa fərli cihətlərini göstərə bilmirlər. M.Əkbərin “Stalinçilər” oçerkində okuyuruq: “Kolxoz düzəltdiyi zaman qan içici zəlilərdən, qolçomaqlardan, Əhməd bəy, Fərəc Həsən oğlu, Bəhram Hüseynov və quyruqları, mollalar möhtəkirlər kolxozu şiddətli müqavimət göstərərək, qara bayquş kibi kənddə cürbə-cür provakasyalar yaymışlar, fəqət bu şaiyələr kolxozun

polad binevrəsini laxlada bilməmişdir. Qara düşmənin dili dalına çevrilmiş, məğlub edilmiş...”

Burada bədii ədəbiyyata dair heç bir şey yoxdur. Demək olar ki oçerk Ağdamdan yazılmış sadə bir məqalədir.

Məhəmməd Əkbərdə hadisələri ancaq müsbət cəhətdən görmək, ən xarakter bir nöqsandır. Bir tərəflilik, mərasimçilik, yubilyarlıq və kampanyaçılıq ilə müəyyən dərəcədə əlaqədardır.

Y.Şirvan “Zəfər günəşi doğarkan” adlı böyük bir hekayə üzərində çalışır. Onun bu hekayədə verdiyi qəhrəman Dilşad daha iradəli və nisbətən bitirilmiş bir qəhrəmandır. Dilşad birdən-birə bolşevikləşmir (C.Bağırda olduğu kimi), o, həyatda, işdə, hadisələrin inkişafında və ictimai mühitin tədrici təsiri ilə bərkiiyir və dəyişir. İlk dəfə mübarəzə sahəsinə atılırkan (söhbət gizli bolşevik hərəkəti haqqındadır) “onun beyni bütün bu şübhələri yırtıb, içərisindəki həqiqətləri görə bilmir...” Dilşad bu çıxış nöqtəsindən böyüməyə başlayır.

Gənc yazıçıların sənət texnikası priyomları, stilistikası dil xüsusiyyətləri dəxi bədii dəyərin həll edici momentlərindəndir. MQ-nin qərarı bu barədə gənclər üçün böyük imkan açdı. Dünən əlinə qələm alan, yeni başlayan gənclər əsgə və daha qüvvəli yazıçı kadroları ilə bir yerdə çalışmaq onların sənət təcrübələrini, yaradıcılığında priyomlarını, texnikanı, dil quruluşunu geniş sürətdə öyrənmə imkanı tapmış olurlar.

Kommunist tənqidimiz, gənc yaradıcıların pafosunu təşkil etmək, onlara doğru istiqamət vermək və yeni mühüm vəzifələrin həllinə səfərbərliyə almaqla firqəmizin tarixi qərarının yerinə yetirməsini təmin etməlidir.

Kommunist. 1933. №117.22 may.

Azad qadın bədii ədəbiyyatda
“Şərq qadını” jurnalının 10 illiyinə

Köhnə burjua və mülkədar ədəbiyyatında qadın tematikası yok dəyildir. Böyük və görkəmli şair, ədiblərin demək olar ki, ha-

mısı qadından ya doğrudan-doğruya, yaxud ötəri olaraq, bəhs etmişlərdir. Xüsusən qadın qəlbi, gözəllik, eşq, qadına möhübbət şərq klasiklərinin ana tematikası olmuşdur. FİZULUDAN başlayaraq, AXUNDOVA, HAQVERDİYEVƏ qədər Azərbaycan ədib və şairlərinin çoxunun əsərlərində qadını köhnə həyatda əsir və movqesiz olaraq görmək mümkündür.

Köhnə yazıçılar arasında qadının o zamankı ictimai mövqeyini, köhnə cəmiyyətin ona qul kimi bəkdığını, xüsusən türk qadının heç bir ictimai quruluş əhəmiyyəti qalmadığını ən mübariz və qüvvətli qələmlə göstərən və həm də ilk göstərən Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur. Onun məişət, cocuq tərbiyəsi, evlənmək və sairə haqqındakı şeirləri qadının cəlladı kəsilən cəmiyyəti amansızcasına qırbaqlayır, döyür.

“Ədəbiyyat” sərlövəli “ÇATLAYIR XANBACI QƏMDƏN YÜRƏGİM” deyə başlayan əsərində Sabir türk qadınlığının o zamankı mövqeyini, qadının öz dili ilə ifadə edir.

Sabir müstəsna dutulursa keçmiş əsərlərdə qadına bir əmlak, bir mal, əmtəə, yaxud insanın xüsusi yaşayışı üçün bir “TƏMİNAT” və ləzzət vastəsi kimi bəkilmişdir. Şübhəsiz ki, bu görüş ayrı-ayrı yazıçılarda müxtəlif dərəcədə və müxtəlif formada özünü göstərmişdir.

Proletar inqilabı sayəsində bütün köhnə zəncirləri qıran, əsgə cəmiyyətin kirlərindən sirkələnib çıxan azad əməkçi türk qadını şübhəsiz ki, ədəbiyyatda da öz inikasını tapmalı idi, oylə də oldu. Ancaq Oktyabr inqilabının müzəffər bayrağı altında yaranan proletar və şura ədəbiyyatında əməkçi qadının hüququ, azadlıq, ictimai rolu, proletar inqilabının ümumi işinin bir hissəsi kimi, sosializm quruluşunun böyük vəzifələri əsasında GENİŞ surətdə qoyuldu.

İstər C.CABARLININ “Almaz”, “Səvil” əsərlərində və istərsə Seyid Hüseynin “İKİ HƏYAT ARASINDA” və sairə hekayələrindəki qadın məsələsi təmənilə inqilabı nüqtəy-nəzərilə qoyulmuş, yeni aspektdə həll olunmuşdur. Şübhəsiz ki, bu əsərlərdə qadın azadlığına tam Leninçi nüqtə-nəzəri aktarmaq gülünc olar. Lakin həmin əsərlər Azərbaycanda qadına olan köhnə ictimai əla-

qələrin aradan qaldırılması, islam təhəkkümünün devrilməsi, azad ailə uğrunda mübarizədə böyük müsbət rol oynamışlar. Bu cəhətdən də qiymətlidirlər.

“ŞƏRQ QADINI” jurnalı ilk doğuluş günündən, nəinki həyatda, praktikada qadın cəlladlarına, “momün”lərə, tacirlərə, baq-qal-çaqqallara, ruhanılara, qadın dəllallarına və ümumiyyətlə azadlıq düşmənlərinə qarşı praktiki mübarizə ilə kifayətlənmədi. O, həm də QADIN AZADLIĞI UĞRUNDA DÖYÜŞÜN BƏDİİ İFADƏSİNİ VERMƏYƏ BAŞLADI. Buna onun bütün nömrələri və səhifələri böyük sübutdur.

Jurnalın son zamanlarda burakılmış 15-16-17-18-ci nömrələri qarşımızdadır. Bu nömrələrdə H.NATİQ, R.NİGAR, M.ƏKBƏR yoldaşların şeir və oçerkləri dərc edilmişdir.

Demək lazımdır ki, M.Əkbərin qadın azadlığı uğrunda bütün ədəbi fəaliyyəti “ŞƏRQ QADINI” jurnalının praktiki köməkliyi nəticəsində inkişaf edir. “ŞƏRQ QADINI” müxbirlikdən ədəbi fəaliyyətə atılan bu gənci yetişdirmiş, böyütmüş, özünün aktiv yazıçısı etmişdir.

Nigarın “KOMSOMOL QIZLAR” adlı poeması kənddən çıxan, məktəbdə böyüyən iki nəfər komsomolkanın (Sara və Leyla) necə şəhər komsomol təşkilatında aktivləşərək kapitan və təyyarəçi olmağa qədər yüksəldiklərini göstərir. Bu poemada – bir sıra nöqsanlarına baxmayaraq, qızlara, qadınlara passiv, satış əşyası, təminat vasitəsinə olan münasibət yoxdur. Burada, bu gün müxtəlif sahəli sosializm quruluşumuzun səngərlərində kişilərlə yanaşı olaraq aktiv quruculuq fəaliyyəti aparan komsomolkalar, CANLI tiplər vardır.

H.NATİQİN “QARA GÜNLƏRDƏN AĞ ELLƏRƏ” sərlevhəli şeiri kolxozçu qadın HƏCƏR xalanın necə köhnə həyatdan çıxaraq, yeni varlı kolxoz yaşayışı uğrunda mübarizəyə qoşulduğunu, yeni kənddə gedən prosesləri nə cür başa düşdüyünü və bunlara qaynayıb qarışdığını göstərir.

Qadın tematikası ilə uğraşan bu gənc yazıçılar dəxi, imdiki azad sosializm qurucusu – zərbəçi mühəndis, kapitan, elmi işçi,

müəllim, kolxozçu, özək katibi, direktor, müdir olan qadının inikas etdirilməsində bir sıra nöqsanlardan azad dəyillər. Natiqin şeirində dil, kompazisiya, ifadə nöqsanlarından başqa Həcər xalanın sınıfı movqe və inkişafı olduqca pərdəli göstərilmişdir. Burada:

“Dinləyiniz nəql edim Həcər nə cür çalışır, onun şanlı həyatı bizə çox maraqlıdır” deyər Natiq, guyaki, Həcərin işini, praktikasını tarladakı fəaliyyətini göstərmək istəyir. Lakin 100 misradan yuxarı izahatında Natiq ağırlığı ən çox abstrakt şeylərə, üfiqə, şəfəqə, təbiətə salır. Həcərin sınıfı düşmənlə necə mübarizə apardığını, bu mübarizənin konkret təzahüratını görmək çətindir. Nigarın “TAZA QADIN” sərlevhəli şeirində də:

*“Bu səs dəyil, bəbəklərin, incələrin, kuklaların,
Bu səs milyon ordularla addımlayan,
Qadınları əmək, qələm, silah dutan bir diyarın,
Səlam sənə ey gıqantlar ölkəsinin əsgər qızı!
Səlam sənə...”*

kimi ümumi sözlər, inqilabi ibarələr, səlam və alqışlar özünə çox yer almışdır.

Qadın tematikasından yazan gənclərdə bu nöqsan qadın azadlığına YUBİLEYCƏSİNƏ əlaqə bəsləməkdən irəli gəlir. Bir dəfəlik düşünmək lazımdır ki, ədəbiyyatda qadın azadlığı uğrunda ümumi təbliğatın, sözlərin, alqış və təbriklərin vakti keçmişdir. İndi məsələ ayrı-ayrı nümunəvi mübarizə əməkçisi qadınlardan, qəhrəmanların konkret mübarizəsini, həyatını bədii surətdə əks etdirmək və bu əsasda yeni yetişməkdə olan minlərcə əməkçisi qızlarını tərbiyələndirmək, Azərbaycanın sosializm quran aktiv əməkçisi qadınını bütün şərq qadınlığına NÜMUNƏ qoymaqdan ibarətdir.

10 illiyini bayram edən “ŞƏRQ QADINI”, bu vəzifə qəhrəman əməkçisi qadının bədii ədəbiyyatda ifadəsi uğrunda şübhəsiz ki, mübarizəni daha da şiddətləndirəcək, öz ətrafında gənc qızlardan, əməkçisi qadınlardan yazıçı kadrosu yetişdirəcəkdir. Buna biz əminik.

Gənc işçi. 1933. 2 dekabr

Şura yazıçılarının geniş müşavirəsində

Ədəbi yaradıcılıq praktikamızda köhnə RAPP səhvləri özünə yer almışdır. Tənqidimiz konkret əsərləri təhlil edərək bu səhvləri lazımınca ifşa etməmişdir. Biz nəzəri cəbhədə səhvləri (Plexanov, Ortodoqsunu, psixologizm şuarını və sairə) rədd etdik. Ancaq bu səhvlərin yazıçıların praktikasında inikası sonuna qədər ifşa etməklə aradan qaldırmaq lazım idi. Ədəbiyyatımıza yeni gənclər simasında böyük qüvvə gəlir. Lakin bu yeni qüvvələr haqqında bizim tənqidimiz olduqca az düşünmüş və az danışmışdır. Osman, Natiq, Nigar, Cəfər və başqalarının əsərləri haqqında nə üçün yazılmasın. Halbu ki, onlar bizə az ümid vermirlər. Bizim imdi türk qızlarından dəxi yazıçılarımız var. Bu böyük müvəffəqiyyətdir.

Biz ədəbiyyatdan olan dərs kitablarında yazıçılarımızın praktiki iştirakını artırmalıyıq. Dərs kitabları bəzən ədəbiyyatla qətiyyətlə əlaqədar olmayan təsadüfi adamlar tərəfindən tərtib olunur. Təşkilat komitəsi bu cəbhədə yazıçıların aktivliyini daha da artıq təşkil etməlidir.

Gənc işçi. 1933. 29 dekabr.

Şeir in gəncliyi

Lenin komsomolunun 15 döyüş və qələbə ili, tarixdə görülməmiş surətdə, dünyanı dəyişmə illəri olmuşdur. İlk doğuluş günündən komsomol mübarizədə, cəbhələrdə, səngərlərdə böyümüş, boy atmışdır. Dünyanı, insanı, dəyişməkdə komsomolun tarixi işi gəncliyin ən qüvvətli mahnısı olmuşdur. İnkilab və sırasılə bərpa və rekonstruksiya dövrlərində, Lenin komsomolunun yaradıcılıq, quruculuq fəaliyyəti şeirimizin məzmununa girmiş və girmiyə bilməzdi. Ədəbiyyat tarixdə birinci dəfə olaraq, sadəcə gəncliyi və gənc nəslə yok, gəncliyini, işçi sınıfının əməkçi kütlələrin kütləvi siyasi təşkilatı olan Lenin komsomolunu, ta-

rixin ən mübariz gəncliyini əks etdirir. Aprel inkilabından sonra din, mohumat, feodalizm qalıqlarına, müsavətçilərə qarşı, yeni, şən, mübariz sağlam sosializm həyatı uğrunda mübarizədə doğan komsomol şeiri inkilabçı gəncliyin duyğusunu okşayır, meyllərini tərənnüm edir.

Proletar mədəniyyətinin ən məsul cəbhə ordularından olan ilk proletar şeiri mübarizləri, komsomol sıralarından, işçi əməkçi müxbirləri cərgəsindən çıxmışdır:

S.Rüstəm, “Çəlikdir qolum, doğrudur yolum” deyə başlayan “Gənc işçi” nəğməsindən, “Üsyan yarat” şeirindən başlayaraq proletar inkilabı işıqları və mübarizə dalğaları içində olan şad və inkilab nəslinin mahnısını çağırırdı. Onun “Ələmdən nəşəyə” kitabı (bir sıra səhvlərinə baxmayaraq), ölməkdə olan köhnə burjua ədəbiyyatının inilti, sızıltı və hıçqırıqlarına qarşı hücum gurultusudur. Səməd Mənsurun: “Rəngdir hər cümlə aləm, cümlə xilqət rəngdir...” deyə son, xırıltılı nəfəsini çəkən köhnə sınıfın şeirinə qarşı Süleymanın döyüşə çağırən əsərini okuduqca hər bir komsomolçu ruhlanır, öz mənəvi tələblərinin cavabını tapır. S.Rüstəm tək dəyildir. 24-25-ci illərdə inkilabımızın dalğaları aprel alavları içərisində doğulan yeni həyat nəğməsilə coşan bir sıra gənclər yeni şeir uğrunda ciddi qələm mübarizəsi başladılar. Şeirləri hər bir gənc tərəfindən sevilərək okunan Səməd Vurğun “Şairin andı” əsərində inkilabçı gəncliyin quruculuğa, mübarizəyə olan ölməz həvəs və istəyini ifadə edərək, deyir:

*“Bu gün mən
Bir komsomol.
Dutduğum bu yol
Uzaq şərqə üz
döndərəcək.
Məni Leninin
Leninsiz fırqəsi göndərəcək”*

Bitərəf gənc şair Müşfiq inkilabı şeirin gurultulu mahnıları

içərisində doğan və bu təsirdə istiqamətlənən şairlərdəndir. O, özü dediyi kimi, əsas mevzu və ilhamını komsomolun mübarizəsindən alır. R.Rzanın “Bolşevik yazı” komsomolun kollektivləşmə uğrunda yüksək pafosunu bədii sürətdə ifadə edir.

*“Mübarizə bu gün də var, yarında,
Mən də onun ən ön sıralarında”.*

Ədəbiyyata çağırılmış zərbəçilərdən ən iləri gəlmiş M.İbrahim, M.Sultan, Həmid Axundlu və sairləri əsasən komsomol sıralarında tərbiyyələnmişlərdir. Bu yeni başlayan gənc yazıçıların yaradıcılığı firqənin rəhbərliyi ilə nəft mədənlərində zərbəli döyüş nümunələri verən komsomolçuların həyatı ilə sıxı surətdə bağlıdır. M.Əkbər, C.Bağır, H.Natiq, C.Xəndan, A.Faruq və sair yeni yetmə yazıçılar komsomolun mübarizəsini göstərməklə yaradıcılıq istiqaməti almışlar. Bütün kütləvi ədəbiyyat hərəkatında komsomolun mühüm təsiri olmuşdur.

15 illik şanlı yubiley, hər bir şair və yazıçılardan gənc qələm ordusundan daha inadlı döyüş tələb edir. Gənclər kütləsinin kommunistcəsinə tərbiyyələnməsi, silahını müsbət gənc bolşevik qəhrəmanı obrazını vermək, firqənin ədəbiyyat cəbhəsindəki tapşırıqlarını yerinə yetirmək, gəncliyi texnikanı mənimsəmək pafosu ilə alavlandırmaq, gəncliyin bütün qayğı, meyl və arzularını əks etdirmək, budur imdi komsomol şairindən edilən tələb!

Gənc şeir, gəncliyin şeiridir. Gəncliyin şeiri böyük sosializm quruluşumuzun tələblərini ödəməlidir. Şanlı 15 illik bayramda hər bir komsomolçu şair və yazıçı komsomol həyatının sənətkarı firqə və komsomolun bədii ədəbiyyat cəbhəsində tələblərini ödəmək uğrunda qələmini səfərbər etməlidir.

Gənc ədəbiyyat ordumuz, Lenin komsomolunun böyük, zəngin və orijinal mübarizə təcrübələri ilə daha mükəmməl silahlanmalı, komsomolun qəhrəmanlarını bədii surətdə ifadə etməlidir.

Gənc işçi. 1933. 29 dekabr.

Gəncliyin səsi

Rekonstruksiya devrinin ilk illəri; Azərbaycan proletar ədəbiyyatında böyük yüksəliş illəri idi. “Keçən il sosializm quruluşunun bütün cəbhələrində böyük dönüş ili olmuşdur. Bu dönüş, şəhər və kəndin kapitalist ünsürləri üzərinə sosializmin qəti hücumu əlaməti altında gedirdi və getməkdə davam edirdi. Bu hücumun xarakter xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, xalq təsərrüfatımızın sosialistcəsinə yenidən qurulmasının (rekonstruksiyasının) əsas sahələrində bizə bir sıra QƏTİ MÜVƏFFƏQİYYƏTLƏR VERMİŞDİR”(Stalin).

Bu böyük dönüş ili ədəbiyyat cəbhəmizdə də öz yüksəliş və xarakter inikasını tapmaya bilməzdi. Bu illər komsomol yazıçılarının (Süleyman, Səməd, Mehti, Faruq) olduqca məhsuldar illəri idi. Ədəbiyyat cəbhəmizdə sosializmin bütün cəbhə boyu hücumuna əsaslanan mədəni inqilab hücumu bir sıra düşmən teoriyaları, zərərli meyilləri (panturkizm, Pereverzievçilik, xırda burjuva təsiri) açdı, ifşa etdi. Qüvvələri ədəbiyyat cəbhəsində firqə baş xətti uğrunda daha da sıxlaşdırdı. Bu zaman yazıçılarımız, xüsusən komsomol yazıçılarımızın əsas tematikası tamamilə yeni, sosializm quruluşu, sənayeləşdirmə, kollektivləşdirmə uğrunda mübarizə tematikası idi. Başdan-başa kollektivləşmə əsasında qolçomağın bir sınıf kimi ləğv edilməsi, kolxozların təşkilat-təsərrüfat və siyasi cəhətcə möhkəmlənməsi ilə yanaşı olaraq, proletar ədəbiyyatımızda da yeni kənd tematikası mühüm yer tutur. 30-31-ci illərdə Sanılının qolçomaq ideologiyasını tərənnüm edən şeirlərinə qarşı sosializm kəndini əks etdirməyə çalışan yeni şeirlər, hekayələr, oçerklər, meydana çıxır (Səməd.“Fənar”, Süleyman. “Yanğın”, Mehti. “Bahar suları”, R.Rza.“Bolşevik yazı”). İndi yeni tematika ilə ədəbiyyatımızın mündərəcəsi də olduqca möhkəmlənir. Bolşevicləşir. Gənc yazıçılar işlədikləri mevzuları firqə nöqtəyi-nəzəri ilə; bu və ya digər cəhətin, tipin sosializm quruculuğu, sınıfı mübarizə tələblərimizə nə qədər cavab verib, verə bilməyəcəyi nöqtəyi-nəzəri ilə işləyir, yazırlar. Şübhəsiz ki,

bütün bunlara baxmayaraq, həmin illər proletar ədəbiyyatı hərəkatımız bolşeviq quruculuğu tədqiqatımızdan geri qalırdı.

Onun tələblərini ifadə edə bilmirdi. Firqəmiz, nəzəri cəbhəmizə Stalin yoldaşın “Proletarskaya revolyutsiya” jurnalına yazdığı məktubunda ifadəsini tapan bolşevik tələblərini təsadüfə vermirdi. Ancaq və ancaq bu məktub əsasında nəzəriyyə cəbhəmizdə sosializm hücumu, **bolşevik prinsipi yüksəkliyinə qaldırıldı**, qüvvətləndirdi. Marqsizm-Leninizm teoriyası uğrunda mübarizə genişləndi.

Xüsusən ədəbiyyat cəbhəmiz quruluş praktikamızı tamamilə əks etdirə bilmirdi. QOSARYEV yoldaşın 31-ci ildə Ukrayna komsomolu plenumundakı çıxışı RAPP və ümumiyyətlə proletar yazıcıları qarşısında qoyduğu vəzifələr, işçi sınıfının öz ədəbiyyatına verdiyi tapşırıqlar və etdiyi tələblər idi; “proletar ədəbiyyatı milyonlarca gənc zəhmətkeşlərin əqlinə malik olan və onlara nümunə ola bilən sosializm quruluşu və sinfi mübarizə qəhrəmanları yaratmalı, firqə və komsomola kömək etməli, gənc nəsələ həyat üçün istiqamət verməlidir”(Qosaryev).

Qosaryev yoldaş öz çıxışında ədəbiyyatımızın hələ sosializm quruluşu qəhrəmanlarını, zərbəçilərini bədii surətdə ifadə etməkdən çox geri qaldığını bütün qətiyyəti ilə göstərdi. O, “qəhrəmanların ifadə edilməsi işinə məsuliyyətlə istək və sevgi ilə yanaşmaq” zərurətini ciddi qoydu.

Həmin bu məsələ üzrə Lenin komsomolu ilə RAPP arasında gedən mübahəsələr proletar ədəbiyyatı hərəkatımızın bir sıra mühüm nöqsanlarını acdı. RAPP quruculuğu və dərnəkçiliyinin ədəbiyyat hərəkatımız inkişafına, yazıçı qüvvələrinin konsolidasiyasına nə qədər ağır zərər yetirdiyini firqəmiz 32-ci il 23 aprel tarixli qərarı göstərdi və RAPP-ı ləğv etməklə, bu tradisiyalara əbədi son qoydu və ədəbiyyat hərəkatımızı yeni pilləyə – olduqca prinsipial yüksəkliyə qaldırdı.

Firqəmizin bu tarixi qərarından 20 ay keçdi. Bu müddət köhnə yazıçılarda olduğu kimi gənclər, komsomolçu yazıçılar, yeni başlayanlar, hətta dərnəkçilər arasında da dönüş və məhsul-

dar iş tarixi olmuşdur. Firqə qərarından sonra, şura sosializm ədəbiyyatı hərəkatımızı xarakterləndirən ən böyük cəhət onun yüksəlməsi, firqəmizin sosializm quruluşumuzun yeni vəzifələrinə qəti üz çevirməsi keyfiyyət uğrunda mübarəzəsidir. İndi yazıçılar arasında sözcülük, qrupçuluq, dərnəkçilik, dedi-qodu, quru iclasçılıq əsasən aradan qaldırılmışdır. Konkret bir əsər üzərində işləməyən yazıçı olduqca azdır. Kollektiv işləmək, yaradıcılıq təcrübəsi mübadiləsi inkişaf etmişdir. Ədəbiyyat hərəkatımız tarixində yazıçılarımız arasında imdiki qədər monolitlik olmamışdır. Firqə qərarından sonra ədəbiyyat hərəkatımız bütün yazıçı qüvvələrini ihatə etməyə, qarşımızdakı vahid və mühüm vəzifənin (quruluş praktikamızın bədii ifadəsini vermək) ətrafında sıxlaşdırmağa başlamışdır.

Şeir və nəsr cəbhəmiz – yaradıcılığın üzviləşməsi ilə yeni istiqamət tapan gənc şair və yazıçılarla dolur. (M.Əkbər C.Bağır, Ə.Şəkili, S.Osman, C.Xəndan, H.Natiq, Y.Şirvan, Ə.Cəmil, İ.Mirzə, M.Soltan, H.Fərrux və sairə) həmin bu gənc qələm ordusu böyük sənət məktəbi keçmiş, qocaman yazıçıların zəngin təcrübəsini mənimsəmək, öz üzərində işləməklə gündən-günə illəri gedirlər.

Yaradıcılıq keyfiyyəti və yüksək sənəti etibarilə Səməd Vurğun kimi komsomolçu şairlər imdi bütün okucu kütləsinin diqqətini cəlb edirlər. SƏMƏDİN son əsəri vətəndaş müharibəsi sənətlərində gənclərin mübarizəsini çox qüvvətlə əks etdirən “Komsomol poeması” inqilabi romantika yoluna düşmüş mədəni inqilabımızın tələblərinə cavab vermək üzrə iri addımlar atan bir şairin məhsuludur. Vaktilə SƏMƏDİ saraldan pessimizmdən, sədəfli sazdan, təbiət və köhnə kəndə məftunluqdan, xəstə romantikadan bu əsərdə nişana yokdur. Burada Səməd hər şeyi qüvvətli qələmi ilə inqilabçı gəncliyin inadlı mübarizəsinə, komsomolun ideyalarına tabe dutmağı bacarmışdır. Aprel inqilabi bayrağını qaldıraraq; firqəmizin, əksinqilabçı musavatizmə, çar lakeyləri, kapital nökrələrinə qarşı mübarizəsində şəxsən iştirak etmiş hər bir köhnə komsomolçu, gənc partizan öz tarixinin parlaq səhifələrini bu poemada okuyur.

SƏMƏDİN və ümumiyyətlə kommunist, komsomolçu yazıçıların üstünlüyü, müvəffəqiyyətinin kökü, sosializm quruluşu praktikamız ilə yakından üzvi surətdə bağlı olmaqda özü üçün varlığa bolşevik nöqtəyi-nəzəri işləmək yaratmaqdadır.

20-yə qədər gənc və qocaman yazıçının əsərlərindən nümunələr toplayan bu almanax komsomolun, firqəmizin rəhbərliyi altında sosializm ədəbiyyatı uğrunda fasiləsiz mübarəzəsinin konkret bir nümunəsi və parlaq ifadəsidir. Burada Səməd, Süleyman kimi tanınmış yazıçılarla bir sırada Əhməd Cəmil kimi yeni qüvvələrin də yazılarına yer verilmişdir. Eləcə də gənc yazıçılarla yanaşı olaraq, Səid, Şaiq kimi qocaman yazıçıların parçaları da çap olunmuşdur. Almanaxın əsil xüsusiyyəti də burada yazıçı qüvvələrimizin ən çox konsolidasiyasının ifadəsi olmaqdır.

Burada çap olunan əsərlər, əsasən nə ilə xarakterlənir.

Hər şeydən əvvəl istər nəzm və istərsə nəsrin inqilabi bir entuziazm ilə qaynadığını qeyd etməliyik. Hələ lap yeni yazıçıların: Sarıvəlli, Mirzə, Cəmil, Natiqin – “Qara yurdun tarixi”, “On yeddinciyyə”, “Xatirələr”, “Uçan qız” şeirlərini alın. Bunların hamısında qurmaq, yaratmaq, döyüşmək istəyən gəncliyin coşğunluq və həyəcanını görməkdə çətin deyildir. Bu şeirlər Lenin komsomolunun 15 illik qalibiyyət bayramı ilə ilhamlanan gəncliyin daxili sevinc və həyəcanlarından qopan qığılcımlar və alovlardır.

Komsomol yazıçıların bu ədəbi almanaxı 15 illiyə olduqca qiymətli şair və yazıçı hədiyyəsi olaraq qalacaqdır. Lakin bu azdır. Lenin komsomolunda tərbiyələnen, böyüyən, yüksələn hər bir gənc yazıçı komsomolun və “Anamız – Ümumittifaq Kommunist (bolşeviq) firqəsinin layiqli oğulları” (Stalin) sırasında olmaq üçün firqə və komsomol praktikası ilə daha yakından bağlanmalı, bolşevizmi bir və bir daha öyrənməli, Marks-Lenin-Stalin teoriyası ilə möhkəm silahlanmalı, öz sınıfının ehtiraslı döyüşçüsü olmalı, klassiklərin zəngin sənət təcrübələrini mənimsəməli, firqəmizin rəhbərliyi altında qələmini yeni və yüksək vəzifələr ətrafında daha geniş səfərbərliyə almalı, yüksək keyfiyyətli dərin mündərəcəli əsərlər verməlidir.

Lenin komsomolunun öz yetirdiyi oğullarından ədəbiyyat cəbhəmizin komsomolçu əsgərlərindən etdiyi bu tələbi ödənməlidir və ödənəcəkdir. Çünki, böyük sənət, yazıçıların qarşısında böyük vəzifələr qoyulan yerdə yaradıla bilər. Gənc yazıçılarımız böyük firqəmizin qarşıya qoyduğu yeni vəzifələr uğrunda mübarəzədə tərbiyələnilib, böyümüşlər, daha artıq böyüyəcək və əsrimizin, işçi sınıfının həqiqi sənət ustaları olacaqlar.

Komsomol səsi: Ədəbi almanax. 1933. S.26-29.

1934

Gənc yazıçılara bolşevik tərbiyəsi

Bəzi yoldaşlar ədəbiyyat cəbhəmizə diplomsuz məktəb kimi baxırlar. Bu cəbhədə kadro məsələsinin konkret qoyulmasını təsəvvür edə bilmirlər. Bunların fikrincə “kim çox yazar, okunarsa ədəbiyyat kadrosu sayılır, kim az yazarsa siyahıdan düşər.”

Doğrudan da, indiyə qədər ədəbi kadrolarla təşkilatlı iş və onlara təsirli rəhbərlik sahəsindəki kəsirimiz çox böyükdür. Ədəbiyyat cəbhəmizə yenidən **gələn tələbələrle sosializm quruluşu müəssəsələrində yetişən yeni gənc kadroların işi ilə də ciddi maraqlananlar azdır.**

Təşkilat komitəsinin bu sahədə az iş görməsi bir tərəfdə dursun, ədəbi tənqidimizin təsirsizliyi daha dözülməzdir.

İndiyə qədər bir nəfər gənc şair və yazıçının nə əsəri təhlil, tənqid olunmuş və nə də yaradıcılığı bir dərnək çərçivəsində olsa belə, müzakirə edilmişdir. Gənc yazıçılara bədii yaradıcılıq və nəzəri təhsil cəhətindən olduqca az kömək edilir. Nəşriyyat idarələrimiz yeni başlayanlara yardım üçün bir kitab da çap etməmişdir.

Halbu ki ümum ittifaq təşkilat komitəsi gənc yazıçılar arasında işə **böyük əhəmiyyət verir.** Qarşıda duran I qurultayın məsələlərindən birisi **gənc yazıçılarla işdir. Maksim Qorki – şəxsən yeni başlayanların tərbiyəsi ilə ciddi surətdə məşğul olur.**

Bəzi yoldaşlar düşünür: madamki firqənin qərarı əski yazıçıların işə cəlb edilməsini qoymuş – demək əsas qüvvəni o tərəfə vermək lazımdır.

Belə mühakəmələr firqənin qərarını anlamamaq nəticəsidir. Biləks firqə qərarı, bütün şura yazıçısı qüvvələrinin vahid bir itti-faqda toplanmasını tələb edir. Firqənin qərarından sonra gənc ya-zıçıların ədəbi praktikasında yüksəlişə doğru böyük dönüş **yarandırmışdır**. Onlar böyük entuziazm ilə qələmə sarılmışdır. 2-3 il əvvəl qəzetə, jurnallarda ara-sıra çıxan balaca parçalar ilə yaşayan **H.Natiq, S.Osman, C.Xəndan indi məhsuldar yaradıcılıq rəls-lərinə düşmüşlərdir**. Bunların məhsulları isə təxirsiz olaraq ədəbi cəbhəmizin tələblərilə ölçülməli, nöqsanları göstərməlidir. **Yeni başlayan – savadlı, siyasi cəhətcə düzgün yazmağı, fikri-ni bədii şəkildə formalaşdırmağı öyrətməlidir**.

Biz PAPP-n bir sıra yaradıcılıq şüarlarını nəzəri cəbhədə rədd etdik. Plexanov ortodoksuna atəş açdıq. Klassiklərin mexanikəsinə təqlid etmək dem yanlaşma, psixologizm şüarlarının yanlış, çürük və əsassızlığını, zərərli olduğunu açdıq göstərdik.

Bununla gənc yazıçıların yaradıcılığına sağlam kömək və rəhbərlik bitmiş olmayır, bəlkə **vəzifə bununla başlayır**. Biz, həmin əski və yanlış şüarlar əsasında yazılan bütün ədəbi yaradıcılıq praktikamızı gözdən keçirməli, ən kiçik RAPP təsirlərini belə ifşa etməli idik. Halbuki, bu cəhətdən biz az iş görmüşüz.

Buna görədir ki, gənc yazıçıların hətta yeni məhsullarında belə köhnə şüarların təsirini görmək təəccüblü deyildi.

Yeni başlayanların (Natiq, Osman, Xəndan, Nigar Şəkili, M.Soltan, Mirzə, Y.Şirvan və sairələri) yaradıcılığında əsas və ümumi cizgi nədir?

Döyüş arzusu və yaradıcılıq entuziazmı.

Bu ancaq **sosyalizm quruluşumuza aid olan bu günkü yüksəliş və bolşevik tempimizlə izah edilməlidir**.

Yeni başlayanlar üçün ən xarakterik nöqsan – **problemsizlik**, qəzetəçilik, səthilikdir. Əlbəttə ki, bunlar hər kəs üçün eyni ölçüdə götürülə bilməz. Misal üçün bunu, ən çox **Natiqdə** görmək olar. O öz başladığı yaradıcılıq entuziazmı tempini **keyfiyyəti hesabına artırır**. Onun **“Bəhriun marşı”ndakı** yüksək

keyfiyyət başqa, **“Uçan qız”, “Otuz yeddi”, “İki qəlbin görüşü”** kimi əsərlərində görünməyir. Cəfər Xəndan dönüş yolundadır. **“Komsomol”** şeirində sözcülük, quru mədhiyyə və məzmunuz misralardan qurtulmağa çalışır. S.Osman **“Qara yurdun tarixi”** ilə keyfiyyətə doğru üz çevirdiyini göstərdi. O, bu şeirində köhnə fiodal kəndindən bir səhnə verərək bu günkü sosializm kəndimiz ilə müqayisəyə çalışmışdır. Bu, Osmanı quruluşumuzun aktual məsələlərini müzakirə edə biləcək temalar yaratmağa aparır. **M.Soltanın** mühüm nöqsanı çox yazmağa çalışmasındadır.

Bütün bu nöqsanların səbəbi (biz bu balaca məqalədə yeni başlayanlar üzərində konkret təhlil aparmaq imkanına malik deyiliz) vaktilə bir sıra yazıçıların qapıldığı **“günün şairi olmaq”**, hər şüarın ardınca bir şeir yazmaq xəstəliyidir. Gənc yazıçılarımızın çoku (xüsusən Natiq, Xəndan, Soltan...) hələ bu xəstəlikdən yaka-sını qurtarmamışdır. Günümüzün işçi sinfi işinin, sosializm quruluşunun mübariz sənətkarı olmaq üçün şüar yazmaq lazım deyil. Quruluş vəzifələrimizin və qələbələrimizin **Stalin** yoldaşın dediyi kibi, həyatımızın əsl qəhrəmanı olan səssiz-küysüz başı aşağı, sosializm **quran işçi və kəntlilərin bədii ifadəsini vermək lazımdır**. Bu isə hər bir gəncdən öz sənəti üzərində, öz səviyyəsi üzərində yorulmadan gecə-gündüz çalışmağı tələb edir. **“Ədəbi əməli pryom və texnikasını öyrənmək lazımdır. Ancaq bu texnikaya sahib olmaq şərtilə materiala az-çox səmərəli bədii şəkil vermək olar” (Qorki)**.

Yeni başlayanlarla ciddi nəzəri tərbiyəvi iş aparmaq **I qurultaya zərərli hazırlıq məsələmizdir**. Qurultaya qədər yeni başlayan gənc yazıçıların həqiqi yaradıcılıq siması, bacarığı, istiqaməti müəyyən edilməli və bunun əsasında onlara **konkret kömək təşkil edilməli**.

Bizcə yeni başlayanlar ayrı-ayrı qocaman, təcrübəli sənətkar yoldaşlara təhkim edilməlidir. Onların yaradıcılığını dərin təhlildən keçirmək üçün **“Gənc işçi”** qəzetəsi ilə birlikdə xüsusi baxış keçirilməlidir. Bunun vastəsilə onların əsərləri geniş kütlələr ara-

sında, mədəniyyət evlərində müzakirə edilməlidir. Onlara yardım etmək üçün azı 2-3 yaradıcılıq minimumu kitabı çap edilməlidir. Onların klasiklərdən öyrənməsini təşkilat komitəsi vastəsilə müntəzəm və sisteməlik rəhbərlik altına almaq lazımdır. Qocaman yazıçılar ilə yeni başlayanların sık-sık söhbəti və görüşləri təşkil edilməli və onların öz arasında geniş təcrübə mübadiləsi aparılmalıdır.

Beləliklə biz günü-gündən artan ədəbiyyat kadromuz üzərində ədəbi hərəkətimizin əsas xəttini dərinləşdirə bilər, onların hər birini əski yazıçıları əvəz edə biləcək **sənətkar olmağa hazırlaya bilərik**.

Ədəbiyyat qəzetəsi. 1934. №1. 1 yanvar.

Bir şair, iki “alim”

(“Molla Pənah Vaqif” – yazanı İ.Cahangirov və S. Mümtaz. Azərənəşr, 1933-cü il)

Vaqif, 18-ci əsrdə Azərbaycanın ən görkəmli, məşhur şairlərindən birisi və bəlkə də **birincisidir**. Buna baxmayaraq ədəbiyyat tariximizdə bütünlükdə olduğu kimi, Vaqifin istər yaradıcılığı və istərsə məfkurəvi istiqaməti haqqında tam və elmi bir təhlil yox kimidir. İndiyə qədər bu haqda yazılanlar (Firudin bəy, Mümtaz, Mirzə Camal, dərsləklərimiz və sairə) müsbət hallarda faktik materyal tarixi vəsiqə olmaqdan irəli getməmişdir.

Bu nöqtəyi nəzərdən Azərənəşrin bir ildə Vaqif haqqında iki kitab burakması təşəbbüsünü alqışlamaq olmaz. Lakin biz heç vakt və heç bir dərəcədə ədəbiyyat tariximizin mühüm bir **problemi** olan Vaqifdən hər kəsin ağzına gələni yazmasına yol verə bilmərik.

Məsələ, Cahangirov və S.Mümtazın “**Molla Pənah Vaqif**” kitabı haqqındadır. Əgər müəlliflər (Mümtazın əvvəlki əsərlərində olduğu kimi) Vaqif haqqında materyallar təqdim etməklə kifayətlənsəydilər buna bir söz olmazdı. Halbuki, burada Vaqifin yaradıcılığının “Marksistcəsinə” təhlili və tənqidi məsələsi durur.

Müəlliflərin kустarçılığı və vulqarçılığı və təhrifləri isə buradan başlayır. Cahangirov və S.Mümtazın fikrincə Vaqif kütlə arasında böyük nüfuza malik imiş. “**Hər okuyan Molla Pənah olmaz” məsəli də xalqın ona ehtiram, hüsnü rəğbət bəsləməsi və özünü ona oxşatmaq istəməsindən doğmuşdur**.

“İbrahim xan, Vaqifin əməkçi xalq içərisindən çıxdığına baxmayaraq biliyi və istedadına görə onu saraya dəvət edib vəzirlik vəzifəsini belə ona təklif edir. Əlbəttə, xan Vaqifin **kütlələr arasında böyük nüfuza malik olmasını da nəzərə almışdır**” (səh. 4).

Halbu ki, “Hər okuyan Molla Pənah olmaz” məsəli Vaqif saraya keçdikdən sonra saraydakı Vaqif haqqında deyilmiş. Bu məsəl Vaqifə hümrətdən ziyadə onun **xan yanında MEVQEİNİ göstərməkdən doğmuşdur**. Cahangirov və Mümtaz yoldaşlar Vaqifin saray şairi olmasında günahı yalnız “**mühitin**”, zamanın boynuna yıxırlar:

“Hiyləgər, alçaq və istismarçı mühitin vəhşiyənə təzyiqi, bu istedadlı, bacarıqlı, şivəli zəngin dilə malik **şairi o qədər sıkır ki, artıq bu böyük usta nə inki məzhəbini dəyişib İbrahim xanın məzhəbinə keçir, hətta çıxdığı sınıfın əhval-ruhiyyəsini tərənnum etməkdən vaz keçib özünü yüksək mərtəbədə dutmağa MƏCBUR olur**” (səh.5).

Vaqif məzardan qalkıb səhvini boynuna alsaydı, müəlliflər ona “proletar şairi” vəsiqəsi verməkdə heç tərəddüd etməzdilər. Onlar **Vaqifin obyektiv və subyektiv olaraq bir fiodal, esteti və şairi olmasını İNKAR edirlər**. Onların fikrincə “sağlam şüurlu” Vaqifin məfkurəsinə “vəhşiyənə təzyiq edən” **mühit** və **xan** olmuşdur. Xan öz eysi-ışrəti və xanlığının möhkəmlənməsi uğrunda “Vaqifdən” hər dürlü istifadə etməkdə davam edir” Buradan belə nəticə çıxır ki,

1. Vaqif, bir təsadüfin qurbanıdır. Əslində o fiodallara xidmət etmək fikrində deyilmiş. “Çıxdığı sınıfın əhval-ruhiyyəsini tərənnum” edirmiş. Lakin “çirkin mühit” ona təsir edib yolundan azdırmışdır.

2. İbrahim xan və Saray, Vaqifdən yalnız “istifadə” edirdi. Vaqifin saraya uzaq bir xidməti varmış, sarayın bir üzvi adamı kimi xidmət etməmiş xanın əlində oyuncaq olmuşdur.

“Hökmüdarların Vaqifi **əllərində bir oyuncaq halına salaraq onun zəngin yaradıcılığı qüvvəsini pul və devlət gücünə, öz ŞƏXSİ mənafeyinə çevirdikləri** açıq, aydın görülməkdir” (səh.20).

3. Vaqif fiodal sınıfından dəyilmiş, hökmüdarlar isə ondan yalnız şəxsi məqsədləri üçün faydalanmışlar.

Cahangirov və S.Mümtazın Vaqifə feodal sınıfından kənarında, hətta tamamilə o sınıfa yad adam kimi bakmalarını aşağıdakı mülahizədə daha aydın görmək olur:

“Əməkçilər zamanasının cəllad, qan soran zəlisi olan hökmüdar, xan və bəylərin Vaqif kimi tarixi bir şəxsin **başına gətirdiyi oyunları biləcəklər**”

Müəlliflərin kitabı yazmaqdan məqsədləri bu imiş. Onlar Vaqifin çəkdiyi “müsibət və bəlaları” əməkçilərə göstərmək istəyirlər. Burada hansı müsibət və bəladan bəhs olunduğunu yəqin özləri də bilmirlər.

“Günümüzün əməkçiləri, gəncliyi və bütün vətəndaşları (? - M.Ç) bu bol-bol hadisələrlə dolu böyük şairin keçirdiyi həyat və **misli görülməmiş qiymətli yaradıcılığını** gözdən keçirərək **məz-lum və zalımlara bölünmüş bir cəmiyyətdə insanların keçirdiyi dərddli və bəlalı günlərin MÜNDƏRƏCATINI** öyrənəcəkdir...” (qara bizimkidir M.Ç.)

Sınıfı cəmiyyət haqqında belə qeyri-sınıfı nəticə Cahangirov və Mümtaz üçün təsadifi dəyil, Vaqifə baxışlarının məntiqi və zəruri nəticəsidir. Onlar burada böyük bir şey icad etmişlər. Vaqifin yaradıcılığı sınıfı cəmiyyətdə insanların keçirdiyi dərddli, bəlalı günlərin mündərcatıdır”. Belə isə nə üçün Vaqifə “proletar şairi” deməyə? Kişi yaradıcılığını, sınıfı cəmiyyətin inkişafına sərf etmişsə nə üçün ona gələcək şairi deməyə? Yok, bu “İcadi” qiymətsiz burakmaq “cənayətdir”...

Bu kiçik məqalədə Vaqifin yaradıcılığına elmi təhlil vermək,

onun sınıfı istiqamətini müəyyən etmək olduqca çətindir. Lakin deməliyə ki, **Vaqif heç bir əsərində, heç bir vaqt insanların, əməkçilərin və yaxud Cahangirovun dediyi kimi “böyük adamların” dərddli günlərinin mündərcatını** verməmişdir. Vaqif hətta dostu Vidadını Xana, Saraya xidmət etməyə çağırmış və buna müvəffəq də olmuşdur. Yəqin Cahangirov və S.Mümtaz yoldaşlar bu iddialarında Vaqifin **“Görmədim”** müxəmməsini, yaxud **“Bayram oldu heç bilmirəm neyliyim”** deyə başlayan şeirini nəzərdə tutmuşlar.

Birinci əsərdə Vaqif bütün dünyanın vəfasız olduğunu irəli sürür. Bu isə bir tərəfdən İslamın əsas təlimi olan **“Dünya puçdur”** teoloji şüarından, o biri tərəfdən o zaman İslam xilafətinin inhitatı, parçalanması ilə ruhanilər arasında doğan mənəvi düşgünlükdən və üçüncü tərəfdən isə **Vaqifin yaşadığı xanlığın pozulması və düşməsindən doğma bir təsirin ifadəsidir**. Vaqifin şəxsi ağrıları, acıları, dəxi burada inikas olunur.

Vaqif ruh düşgünlüyü, pozuqluq, ədalətsizliyin dərmanını arayırkən belə bir nəticəyə gəlir:

*“Ya İmam il insi vəlcinni şahənşahi imur,
Getdi din əldən, bu gündən beylə sən eylə zihur,
Qoyma kim şeytani məlun eyləyə imanə zur
Şöleyi hüsnünlə bəxş et tazədən dünyaya nur.
Kim şəriət məşəlində istiqamət görmədim”
(Köçərli əd.tar. materialları səh. 132.)*

“Bayram oldu” şeirində də Vaqifin obrazları gözəlliyə, qadına aid baxışları bir fiodal şairi baxışıdır.

Şübhəsiz ki, Vaqif zəmanəsinin ziddiyyətlərini görürdü. Lakin o bunlara din gözü ilə, fiodal məfkurəsi nöqtəyi-nəzəri ilə baxır və qiymət verirdi. Vaqif zəmanəsinin böyük sənətkarıdır. Onu şura okucusuna bütün zənginliyi, sənətkarlığı, realistliyi ilə tanımaq lazımdır. Müəlliflər Vaqifin sənətini təhlil və müəyyən etmək əvəzinə heç nə deməyən **“təhsilli, ağıllı, kamallı, sevimli, misli görünməmiş, qiymətli...”** sözləri ilə kifayətlənir, Vaqifin nə

müsbət, nə mənfəi tərəflərinə, elmi və əsaslı yanaşa bilmirlər.

Bu kitabda Vaqif probleminə **fırqəvi əlaqədən əsər yoxdur**. Burada müəlliflər Vaqifi bir yubliyar kimi tərifləyir və tərifə də söz tapa bilmirlər. Onu devrinin ictimai ideyasından, ictimai iqtisadi hadisələrdən, sınıf mübarizəsindən kənar qalır, bir xronoloji ilə verir savadsızcasına təhlilə çalışırlar.

Bizcə belə əsərlərlə Vaqifi kütləyə tanımaq olmaz. Burada klassiklərdən öyrənmə problemi, bitərəfcəsinə, kor-koranə qoyulmuşdur. Halbu ki, biz Lenin təlimi əsasında klassikləri təhlil edib, tənqidi göz ilə işləməli, onların müsbət cəhətlərindən tənqidi surətdə istifadə etməliyik. Gənclərimiz Vaqifi okuyurkan onun yaradıcılığında realisti, obrazlılığı mənimsəməlidirlər. Vaqif bütün varlığı və sənətini öz fiodal sınıfına xidmətə səfərbər etmiş və hər bir **misranı** fiodalizmin iş praktikasına vermiş bir şairdir. Bu cəhəti qeyd etməklə biz, hətta 17-18-ci əsrlərdə belə ədəbiyyatın nə dərəcədə kəskin sınıfı mübarizə aləti olduğunu gənclərə, məktəblilərə öyrətməliyik.

Azərnəşir, Ədəbiyyat tariximizdəki belə kустarçılıq, vulqarçılığa qarşı sayıq və ayıq olmalıdır.

Gənc işçi. 1934. №6. 6 yanvar.

Yeni başlayanlarla iş metodu haqqında

Bizdə hələ elmi surətdə əsaslanmış, gənc yazıçılarla iş metodu yoxdur. Ədəbiyyat hərəkatımızın praktikasınca doğan, yüzlərlə talantlı sənətkarlar yetişdirən, ədəbiyyat işini sosializm quruluşu ilə praktiki olaraq bağlayan ədəbiyyat işinin cürbə-cür formaları hələ layıq qədər işlənməmiş, saf-çürük edilməmişdir. Bu cəbhədəki təcrübələrə əsaslanmış prinsip, ədəbiyyatşünaslıq təhlili və nəzəri iş tələb edir.

Gənc yazıçılarla iş məsələsini məktəb təhsili kibi təsvir etmək gülünc olardı. Burada metodiki spesifikasi işinin mündərəcəsi ilə müəyyən edilməlidir. Buna görədir ki, hər şeydən əvvəl, gənc müəllif ilə işin məqsədi konkret qoyulmalıdır.

Bəzi yoldaşlar, gənc müəlliflərlə işi istehsalatlaşdırmaq, qə-

zetələr yanında müxbir hazırlığı üçün olan konsultasiya və kobinələrin fəaliyyətinə müncər eləmək istəyirlər.

Bəziləri isə, bu işi ancaq mətbuat səhifələrində tənqid, təhlil konsultasiya söhbətlərlə çərçivələmək istəyirlər.

Gənc müəlliflərlə işin ilk və mərkəzi məqsədi – **onlara savadlı bədii, siyasi-nəzəri cihətdən düzgün yazmağı öyrətmək və onları bir yazıçı, sənətkar kibi yetişdirməkdir**.

Buna görədir ki, burada birincilərin fikiri yanılış, ikincilərin ki isə, ədəbi kadronun tələbini ödəməkdə çox dar və geridədir.

Gənc yazıçılarla işin ən ciddi məsələsi – **kitab üzərində çalışmaqdır**. Kitab gənc müəllifin baş müəllimi, birinci ustasıdır. Kitab müəllifə həqiqəti doğru öyrənmək və inikas etdirməyi dərinləndirir.

–“Köhnə, klassik yazıçılardan tənqidi istifadə haqqında ümumi söhbətlərin vakti çoxdan keçmişdir. **Ədəbi yazıçılığa sarılan hərəkatımızın mübariz əsgəri olmaq istəyən gənc yazıçıya, biz olduqca aydın konkret və müəyyən olaraq deməliyik** – kimdən nə öyrənməyi, necə öyrənməyi onlara, yaradıcılıq üsulunu hansını kimdən, nə vasitə ilə mənimsəməyi öyrətməliyik.

Bəzi dərnək rəhbərləri konsultant və kütübxana işçilərə yazılarını okuduğu gəncə təxminən belə deyir:

– Cavidin, Sabirin, Süleymanın, Nazim Hikmətin, yaxud Simurğun, Seyid Hüseynin hekayələrini oku – bu ümumi tapşırığı yerinə yetirmək fiziki cihətdən imkan xaricindədir. Çünki bir gənc nə qədər qoçaq olsa, bu qədər əsəri bir neçə ayda okuya bilməz. Xüsusən də sənətini öyrənmək üçün dərin okuya bilməz. Biri bunları okumağa başlasa belə, doğru yol ilə gedə bilməz. Çünki göstərilən əsərlərin hamısına nüfuzlu, yararlı bakacağından və orada özünə lazım olan şeyi seçmək üçün əlində rəhbərlik olmadığından mütləq yanılacaqdır.

Bunun, əvəzinə, rəhbər, konsultant yoldaş bir azca özünü zəhmətə salmalı, gənc müəllifə deməlidir. Misal üçün: Simurğun hansı əsərində hansı sənətkarlıq üsulunu götürmək, hansı bədii elementi mənimsəmək olar və həmin əsərin çatmayan cihəti hara-

sındadır. Hətta göstərilən əsərlərin qısaca xarakteristikasını vermək də bizcə zəruridir.

Yeni başlayanlarla yaradıcılıq təhlili işinin mühüm hissəsini dil üzərində çalışmaq təşkil etməlidir. Söz bədii əsərin ilk kərpici, binevrə elementi olmaqdan başqa gənc yazıçının ilk bədii silahıdır. Gənc yazıçının qarşısında duran böyük çətinliklərdən birisi ədəbi dili qavraya bilməməsində, böyüdüüyü mühütdəki dil anarxiyası və təşkilatsızlığından özünü çətin qurtarmasıdır. Təhsilin bu cəhəti yalnız okumakla deyil, ən çox praktika, yazmaqla ələqələndirilməlidir.

Hətta böyük sənətkarlar belə, dil, ayrı-ayrı sözlər, tərkiblər üzərində dərin düşünmüşlər. Marks “Cənab Foxt” adlı kitabçasının adını 3 dəfə dəyişmişdir. Lenin “İskra” qəzetəsində yazdığı məqalələrin, xüsusən sərlevhəsi üzərində nə qədər dərin düşündüyünü onun külliyyatında görmək olar. Bir məqaləsinə əvvəl “**Nümunəvi səfərbərlik**”, sonra “**Proletar ordusunun səfərbərliyi**”, daha sonra “**Proletar qüvvələrinin səfərbərliyi**”, dördüncü dəfə “**Günün mühüm vəzifəsinə**”, ən nəhayət, “**Yeni vəzifələr, yeni qüvvələr**” sərlevhəsi vermişdir. Bütün bunlar yazıçıların üzərindəki işin mühümlüyünü aydın isbat edir.

Xüsusən bizdə hətta böyük yazıçıların dili, ifadəsinin səviyyə qiymət və bədii kriteriyası müəyyən edilmədiyindən, aydınlaşdırılmadığından gənclər daha çox dolaşır.

Biz, dil dedikdə şübhəsiz ki, ədəbi dil, kompozisiya və bütün bədii elementləri duturuq. Yakşı təşbeh işlətmək, el sözlərindən yerli yerində istifadə etmək zəngin məcazlara malik olmaq, olduqca kütləvi dildə yazmaq (bunlar Molla Nəsrəddin, Haqverdiyev, Simurğun əsərlərində daha çoxdur) gənc yazıçı üçün əsərinin həyat və ölüm məsələsidir.

Yeni başlayanlarla işdə mühüm yeri, yaradıcılıq seminarlarına vermək lazımdır: Burada dərnək üzvləri və yaxud, bir qrup gənc yazıçıları maraqlandıran birinci dərəcəli əhəmiyyətli məsələlərdən mühazirələr verilməli və sonra ayrı-ayrı əsərlər (gənclərin əsərləri) üzərində praktiki olaraq yoxlama aparmaqla hər kəsə konkret yardım edilməlidir.

Biz bütün təcrübəli sənətkar yazıçıların gənclərə köməyini təşkil etməliyik. Bütün iş metodlarını rəhbərlik edici kadrolar vastəsilə yoxlamalı, bizə yarıyanları praktikada yayıb genişləndirməliyik.

Fabrikalar, zavod, kolxoz, məktəb və müəssisələrimizdən tərbiyələndirərək, ədəbiyyat cəbhəmizə gəlmək istəyən yüzlərcə gəncin köməkçisi olmalı, onların haklı tələblərini ödəməliyik.

“Yeni başlayan yazıçılar arasında çox qabiliyyətli, öyrənməyi səmimi arzu edənlər vardır. Onların içərisində böyük talantlılar da vardır. Ancaq onların hamısına işin texnikasını öyrətmək zəruridir. Onların əksəriyyəti texniki cəhətdən silahsızdırlar. Bu işə labüd onların çoxunu əzir, onların qabiliyyətini bütün gözəlliyi və qüvvəsi ilə inkişaf etməyə qoymur” (M.Qorki).

Ədəbiyyat qəzetəsi. 1934. №2. 11 yanvar.

Gənc yazıçılara yardım etməli

Ədəbi yaradıcılıq praktikamızda köhnə RAPP səhvləri özünə yer tapmışdır. Tənqidimiz konkret əsərləri təhlil edərək bunlarda olan səhvləri lazımınca ifşa etməmişdir. Biz nəzəri cəbhədə səhvləri (Plexanov ortodoksunu, Psixologizm şüarını və sairə) rədd etdik. Ancaq bu səhvləri yazıçıların praktikasında inikasını sonuna qədər ifşa etməklə aradan qaldırmaq lazım idi. Ədəbiyyatımıza bir çox yeal gənclər gəlir. Lakin bu yeni qüvvələr haqqında bizim tənqidimiz olduqca az düşünmüş və az danışmışdır. S.Osman, H.Natiq, R.Nigar, C.Xəndan və başqalarının əsərləri haqqında nə üçün yazılmasın. Halbuki onlar bizə az ümid vermirlər. Biz ümidliyik.

Biz ədəbiyyatdan olan dərslər kitablarında yazıçılarımızın praktiki iştirakını artırmalıyıq. Bir Təşkilat Komitəsi bu cəbhədə yazıçıların aktivliyini daha da artıq təşkil etməlidir.

Ədəbiyyat qəzetəsi. 1934. №2. 11 yanvar.

Azad qadın – ədəbiyyatda

Feodal ədəbiyyatı qadının qulluq, məhkumluq, əsirlik, hüquqsuzluğunu bütün qüvvəsi ilə müdafiə edirdi. Bu devrin Azərbaycan şairləri saray və islam realizminin aktiv təşviqatçıları idi. Qadın bir ictimai katiqoriya olmaqdan ziyadə gül, bülbül, mey, saqi kibi bir **estetizm** elementi olaraq ədəbiyyatda əks etdirilirdi. Həqiqi, həyati qadının ədəbiyyatda inikası yoxdur. Bu ədəbiyyatın baxışınca: “qadın yaradılışı üzvüyyəti ilə kişilərdən alçaqdır”. Qadın ancaq kişi üçün, kişinin mənəvi tələbini ödəmək üçün yararlanmışdır. Hətta feodal şairlərinin ən görkəmlisi olan Vaqifin “inək sağan”, təzək yapan”, ailənin təsərrüfatında çalışan Kür qırağı qadınlarından iyrənməsi təsadüfi və yeganə fakt deyil.

Burjua mülkədar ədəbiyyatında qadın tematikası başqa şəkildə qoyulmuşdur. Qadın burjua romantizminin gözəllik simvoludur. Burada “cihalət”, “mənhus pərdəyə” qarşı “azadlıq” şüarına rast gəlmək olar. Lakin bu bizi aldatmamalıdır. Burjua cəmiyyətində qadın əsarətinin ancaq şəkli dəyişmişdir. Ədəbiyyatda qadın məsələsini yeni sinfin (burjuazianın), yeni tələb və zevkinə müvafiq olaraq qoyur. Nə Əlibəy Hüseynzadə, nə Cavid və nə də Cavad qadınların okumasına, çadradan çıxmasına prinsip etibarilə qarşı deyildilər.

Çünkü, köhnə qadın artık köhnə burjua sinfinin tələbini ödəməkdən geridə idi. Burjuaziyaya “qarğa yerləşli” müsəlman qadınları, “Fatma-Tükəzbanlar” xoş gəlmirdi. O Avropa biçimli madmazellər axtarır. O biri tərəfdən – daha mühüm – burjuaziyaya, **ailəni fəth etmək**, gəncliyi, çocuqluğu, yeni nəslə əl almaq üçün qüdrətli təsirli tədqiqatçıları, “**savadlı analar lazımdır**”. Burjua ədəbiyyatı yalnız buna görə və ancaq bu dərəcədə qadın “azadlığı”nın müdafiəçisi kibi çıxışda bulunur. Yenə həmin buna görədir ki, bu “çıkiş” abstrakt, ümumi, romantik ibarələrdən irəli getmir.

*“Qadın günəş, çocuq ay, nuru ay günəşdən alır.
Qadinsız ölkə çapıq məhv olur, zavallı qalır.*

*Qadın əlilə əvət bəxtiyar olur bu cahən.
O bir mələk, onu təqdis edir böyük Yaradan.
Qadın gülərsə şu ıssız mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək.*

(Cavid. “Peyğəmbər”, səhifə 75)

Burjua ədəbiyyatı qadın azadlığı məsələsini tam qoyub həll etməkdən şübhəsiz ki, çox uzaqdır. Əgər mollalar, ruhanilər, qadını “namus, hicab, ismət” əsiri edirsə, burjua münəvvərələri qadını “zövq, səfa, məhəbbət, eşq” aləti edirdilər. Mahiyyət etibarilə qadının istismarı davam edir. İctimai rolu, mövqeyi arka plana burakıldı.

Burjua ədəbiyyatının qadın məsələsindəki “inqilabçılığı”, həmin sinfin məhdud, çərçivəli, nisbi inqilabçılığdan iləri getməyən, qadınların məhkumluğunda **faktik** olaraq heç bir təbədüllat əmələ gətirməyən, biri əks boş vədə və ibarələrlə azadlıq ideyasını təhrif edən bir təşəbbüs idi.

Xırda burjua yazıçıları isə, qadının məhkumluğunu görür, buna acıyırlar. Sabirin “Şikayət və nədamət”ində müsəlman qadınının elmə, ədəbə, maarifə yabançılığı göstərilirdi.

İstər Molla Nəsrəddinin, Cəmənzəminlinin hekayələrində, istər Haqverdiyevin dramlarında türk qadınının əsirliyi yaxşı verilir. Lakin bunlar qadın məsələsində passiv bir müşahidəçi kibi qalırlar. Yaxşı hallarda isə bir **etirazdan** iləri getmirdilər. İnqilabdan əvvəl xırda burjua şair və yazıçıları köhnə cəmiyyətin qadınlığa vurduğu qırbacların səsini eşidib, yaralarını görürdülər.

Lakin onlar qadın məsələsinə, **yalnız ailə, məişət məsələsi**, qadın azadlığına isə yalnız ər və arvad intriqasının həlli kibi baxırdılar.

Ancaq proletar inqilabı qadın azadlığına **ümumi inqilab işinin**, proletar diktaturası işinin bir hissəsi kibi bakaraq, əməkçi qadınları əsarətdən **əbədi qurtardı**. Aprel inqilabı əməkçi qadınları yalnız din, adət ənənə, ər təhəkkümündən deyil, eyni zamanda kapitalizm istismarından xilas etdi. İnqilab əməkçi qadına, nə inki

erkəklərlə müsavi hüquq verdi, həm də onun əsrlər boyu məhkum və qaranlıqda qalmasını təsviyyə üçün böyük dövləti tədbirlər gördü. Ancaq Lenin inqilabı nəzəriyyəsi və bolşevik firqəsinin rəhbərliyi, şura hökuməti sayəsində Azərbaycan əməkçi qadınları bütün şuralar əməkçi qadınları ilə bir sırada zəncir, pərdə, çadra, zindan, mətbəx, zopa altında 3 tərəfli istismardan xilas olub, azad həyat, quruluş, yaradıcılıq yoluna düşdülər.

Qadın azadlığı uğrunda **inqilabi ədəbiyyatımız** şübhəsiz ki, **çox böyük iş görmüşdür**. Həqiqi azad türk qadını ədəbiyyatımızda ilk dəfə **“erkək Tükəzban”** (Talıblı) simasında meydana çıxdı. Bu, “kotan sürmək, toxum səpmək, taxıl biçməyi” adı iş bilən kənd qadınıdır. “Tükəzban xalanın siyasətdən başı çıkmazdı. Ancaq yenə də gəlib-gedən arşın-yarımlıq mandat sahiblərindən belə eşidirdi ki, daha bundan sonra onun cilovu öz əlinə verilir. Tükəzban xala kişilər kimi azad, sərbəst adamdır”. Kənddə şura seçkiləri gedəndə o ciddi iştirak edir. O, öz aktivliyi və şura hökumətində sədaqəti üzündən şura sədrliyinə keçir. “Müftəxorların günlərini qara edir”. Bu hekayənin başlıca müvəffəqiyyəti, əməkçi qadınlar içərisindən çıxan həqiqi bir aktivin **real obrazını** verməsindədir.

Simurqun “Zərifə”si, qadın düşgünlərinə, azadlıq yolu əngəllərinə, xırda burjua tör-töküntülərinə qarşı mübariz bir qəhrəmandır. “Yok” hekayəsindəki qəhrəmanı, köhnə həyatdan əlaqəsini üzümüş, yeni, qurucu bir qadındır.

Cabarlı qadın qəhrəmanları (“Səvil”, “Almas”) ilə türk qadınının azad həyat yoluna düşməsinə qarşı olan müqavəmətləri necə rədd etdiyini, öz azadlığı yolunda necə mübarizə apardığını göstərir. Səhnədə göstərilən bu qəhrəmanlar Seyid Hüseynin hekayələrindəki (“İki həyat arasında”, “Gələcək həyat yollarında”) qadınlara çox yakındır. Demək olar ki, bu qadınlar bir nəsiləndirlər. Bərpa devrində yazılan bu əsərlər həyat, məişətdə feodalizm qalğıları, burjua təsirlərinə qarşı mübarizə ilə xarakterizə edilə bilərlər. Cabarlılığın qadınlarının ən müsbət cəhəti cəsəət, köhnə adət və vərmiş bağlarını qırmaları və **yeni həyata dərin eti-**

mad bağlamalarıdır. Xüsusən Seyid Hüseynə qadın qəhrəmanlarının mübarizəsi bəzən ailə çərçivəsindən kənara çıxmır. Seyid Hüseyn qadınlığın dərini yalnız ər təzyiqində görür. Qadının əsarətini bir neçə maarifçilik, mədəniyyətçilik ilə aradan qaldırmaq istəyir. **“Həzin bir xatirə”** adlı hekayəsində zorla ərə verilən və ona görə də vərəmləyən Xədicənin göz yaşları tökülür: Seyid Hüseyn bunu qadınlığın yeganə dərini kibi verir. Əməkçi qadınlar üzərində burjua təsirini və bunun köklərini görmür. Bu nöqtəyi nəzərdən Əbülhəsənin qadın qəhrəmanları daha müsbət və döyüşkəndirlər. Onlar ərə qarşı etirazda və yalnız ailə içərisində deyil, sınıf mübarizə və sosializm quruluşunun ümumi inkişafında yetişən, doğulan qəhrəmanlardır. Lakin Əbülhəsən başqa cəhətdən aksayır. Onun qadınları **ümumiyyətlə ailənin əleyhinə-dirlər** (“Boşandı”, “Aras”). Əbülhəsən 1930-cu ilə qədər hekayələrində ailəni, müəyyən dərəcədə, **ictimai quruluşda əridir, qadını kişiye qarşı qoyur**. Şübhəsiz ki, bu **sosializm icimai münasibətini başa düşməməkdən iləri gələn zərərli təsirdir**.

Sosializmə giriş devri ədəbiyyatımızın ümumi müvəffəqiyyətləri ilə yanaşı olaraq qadın tematikası daha geniş və düzgün qoyulmuşdur.

Xırda burjua inqilabçıları qadına ancaq “münasib işi, yüngül sənəti” məsləhət görürlər. Arvadınkı mamalıq, mürəbbiyəlikdir. Ziyalı maskası geymiş bu cür mollalar qadının mürəkkəb texnika sahəsində çalışa bilməsini, gülünc xəyal sayırlar. Proletar dövləti, quruluş praktikamız belə moizələrin puc və axmaqlığını aləmə isbat etdi. İndi ən geridə qalmış əməkçi qadının belə qarşısında nə olmaq, nə sənəət getmək məsələsi durmur. Çünki o hər iş, sənəət ardınca gedə bilər və gedir. İndi işçi, kolxozçu qadının qarşısında zərbəçi olmaq, istehsalatda avanqard olmaq məsələsi durur. Minslərcə mübariz qadınlar zərbəçi olaraq tanınmışdır. Əməkçi qadınlığın bu inqilabi quruluş entuziazmi ədəbiyyatda əks etməyə bilməzdi. İndi biz bir sıra konkret əsərlərə malikik. Süleyman “Yaxşı yoldaş”ında Gülxanımın şəxsi istəyini ümumi işlə yaxşı bağladığını, hətta ərini düzəltməyə çalışmadığını vermişdir.

Səməd “Kənd səhəri”ndə traktorçu Gülzarın ailə həyatını ümumi işlə yaxşı bağladığını və bununla səadətini təmin etdiyini, səvinclə mübarizə etdiyini göstərir. Müşfiq “Əfşan” poemasında bir müəllimin mübarizəsini vermişdir. Bir sıra gənc yazıçılar qadın tematikasını düzgün olaraq qoyub həll etməkdədirlər.

Osmanın “Əsrinin qızı” poemasında kolxoz qəhrəmanını Sonanın həyatı verilir. Natiqin “Uçan qız”ı, Nigarın “Komsomol qızları”ı nə tarixdən, nə xiyaldan ayılmamış, göz önündə “göyləri fəth edən” canlı adamlar, Leyla Məmmədbəyovalar, Nuriyeva Sonalar 10 il əvvəl həyatə çıxanda utandığından büdrəyib yıxılan qızlardır ki, imdi sosializm vətənimizin ən məşhur və mühüm cəbhələrində bolşeviklərə məxsus olan cəsarətlə çalışır və iləri gedirlər.

Məhəmmədbəyovalar bütün əməkçi şərq qadınlığına nümunə olduğu kimi, onların bədii ədəbiyyatdakı obrazı da şərqin inqilabi ədəbiyyatında nümunə olmalıdır və olacaqdır. Əb. Sadıqın “Xatirələr” kitabçasında Lenin fabrikanı işçi qadınlarının qalibiyyət səhifələri verilmişdir.

Ədəbiyyatımızda qadın tematikası tam sağlam və düzgün qoyulmuşdur. İndi yazıçılarımız əməkçi qadınların quruluş aktivliyi və mübarizə pafosunu göstərməkdədirlər. Lakin bir şeyi də qeyd etməliyik: Stalin yoldaş zərbəçi kolxozçular yığıncağında deyirdi. “Qadınlar kolxozda böyük qüvvədir. Onları nəzərdən salmaq cinayətdir”. Bu eyni dərəcədə bizə, ədəbiyyat cəbhəsində çalışan yoldaşlara da aiddir. İnkər etmək olmaz ki, biz işçilərin entuziazmını, həqiqi mübarizə praktikasını verməkdən geridə qaldığımız kimi qadınların bolşevik kolxozu və varlı həyat uğrundakı döyüşünü verməkdən də hələ uzaqdayıq. Ədəbiyyat cəbhəmizdə Dilbazi, Nigar kimi irəli getmiş şairələrin olduğunu xüsusi qeyd etməliyik. Bu, fəxr etməli müvəffəqiyyətdir. İstər bütün şair və yazıçılarımızın və istərsə, qız yazıçılarımızın, qadın tematikasına daha artıq üz çevirəcəyinə və yeni, yüksək məhsul verəcəyinə şübhə yoxdur. Bu ümid və arzu tez bir zamanda həqiqətə keçəcəkdir.

Ədəbiyyat.1934.31 mart.

Qüvvə

ÜİK (b) F MK-nin 23 aprel tarixli qərarı nəinki yalnız köhnə, qoca yazıçılar üçün, eyni zamanda **gənclər, yeni yetmələr** üçün də geniş iş və yaradıcılıq imkanı yaratdı. Bu qərar bütün təşkilatımızı və hər bir gənc yazıçını ideyaca, təşkilatca silahlandırdı. Qərardan sonrakı 2 il komsomolçu, gənc yazıçıların yaradıcılığında yüksəliş, formalaşma, keyfiyyətə dərinləşmə illəri olmuşdur. Köhnə RAPP və AZAPP devrində gənc yazıçılar “dialektik materializm bədii yaradıcılıq metodunu” “mənimsəmək”, formullar əzbərləmək, hər operativ kampanyaya bir şeir yapışdırmaq faktları qeyd etməyə çalışdılar. O devrin sol vulqarçı, qrupçuluq tənqidi, RAPP tradisiyaları, gəncləri, demək olar ki, bu **əsasda** tərbiyə edirdi.

Fırqə qərarından sonra gənc yazıçılar arasında yaradıcılıq **işləməyə** doğru böyük həvəs və ehtiyac oyandı. Bu ehtiyac tarixi qərarın yaratdığı şərait doğurdu. 2 il içərisində biz gənclərin böyük bir ədəbiyyat ordusuna maliklik. İ.Mirzə, S.Osman, Ə.Cəmil, M.Soltan, Ənvər, Hidayət, Cahən Baxş, M.Əkbər, Y.Şirvan, C.Xəndan və sairələri **əsas etibarilə** Lenin komsomolunda və ya komsomol təsirində tərbiyələnməmiş, komsomol mətbuatında böyümüş, şura ədəbiyyatımız sahəsinə gəlmişlər. Bu ordunun sıraları günü-gündən sıxlaşmaqdadır. Burada öz xırda şeirləri, oçerkləri, hekayələri ilə inkişafda olduğunu göstərən H.Natiq, C.Xəndan, S.Osman, İ.Mirzə, M.Əkbər, C.Bağır kimiləri olduğu kimi **Ənvər** kimi **birdən-birə** roman ilə başlayan, həm də yaxşı başlayan və ümidlər verən gənclər vardır.

Bütün bunlar, yeni yetişən ədəbiyyat ordusunun şura varlığına layiq, geniş və ihatə edici olduğunu göstərir. **Marksist tənqidimiz qarşısında bu yeni ordunun tərbiyəsi və inkişaf etdirilməsi məsələsi durur.**

Gənclərimizdə ən xarakterik ümumi və mühüm nöqsan sənətkarlıq, texnika zəifliyidir.

Kosaryev yoldaş 2 il əvvəl yazıçılar qarşısında nümunəvi QƏHRƏMANLAR tipi vermək məsələsini qoymuşdur. Biz Lenin komsomolunun bu tapşırığını hələ tam həyata keçirə bilməmişik. Hamıdan əvvəl komsomolçu, gənc şura yazıçıları bu vəzifəni yerinə yetirməlidirlər. Çünki sakit və hay-küysüz sosializm quran qəhrəmanlarımızı ədəbiyyatda göstərmək-fırqə qərarının il dönmünə ən yaxşı hədiyyədir.

Gənc işçi. 1934. 23 aprel. №94.

Gənc qələmlər¹¹

S.Osmanın yaradıcılığı haqqında

S.Osmanın ən yaxşı görkəmli şeirləri “Baltikdən Atlantikə”, “Komsomol ordusuna”, “Atamın oğlu”, “Əsrimin qızı”, xüsusən son zamanlarda yazdığı “Daşsız qəbirlər”, “Qara yurdun tarixi”dir.

Osmanın yaradıcılığında ən dərin iz burakan faktor onun öz biografiyasıdır. Yaradıcılığının ta ilk addımlarından o yetişdiyi kəndin dağları, yamacları, dərələri, yaşıllıqlarını unutmur, unuda bilmir. Osman kənddə ağır zəhmətlər, ağrılar içərisində böyümüş və nihayət okumaq üçün şəhərə gəlmiş, Moskvada okumuş. Bu komsomolda tərbiyələnmiş bir gəncdir. O özünün çıxdığı köhnə kənd mühitilə indiki mövqeyini müqayisə edir. Özünün indiki mevqei ilə öz “ana yurdu” arasındakı yerdən göyə qədər olan fərqi görür və qiymətləndirir. Osmanı ruhlandırın da bu cəhətdir. Bu fərqi yaradan, doğuran, Osmanı və yüz minlərcə “Osman”ları yitimlik, yurdsuzluqdan qurtararaq Moskvada okudan, böyütən bu günün aktiv bir qurucusu kibi yetişdirən nədir?

Osman okucu qarşısında özü önünə çıxan bu suala cavab verir. Moskvadan yazdığı məktubda (“Atamın oğlu”) atasının “Siz də bizim kibi olacaqsınız” qənaətinə etiraz edərək deyir:

¹¹ Gənc qələmlər haqqında hazırlanmış məqalədən bir parça

“Xeyr, biz olmadıq...

Və olmaıq

Əsir deyil, sənələr

Bunun ayrı qışı, ayrı yazı var.

Qandallar, zəncirlər, sənə dəyən

Qamçılar

Bütün onlar,

Zülm nişanələri, “bəzədi” muzeyləri.

Hər şey dəyişdi.

Dəyişdi bu günün hər fəlsəfəsi

Bu günlər yenidir, dəmirdən həyat

Yüksəlir qat-qat..”

Adama elə gəlir ki, bu deyişmələr özü özünə və yaxud mədəniyyətin artması ilə əmələ gələn təbii deyişmələrdir. Burada işçi sinifinin, proletar inqilabının rolu yoxdur. Burada Azərbaycanın patriarxal kəndini sosializm yoluna çəkən savadsız uşaqlardan traktorçu, mühəndis, alim, şair yetişdirən bolşevik quruculuğu yaradıcılığı yoxdur. Osman bu deyişmələri yuxarıdan aşağı, darılıfünün skamyalarında görür. Hələ bu azdır. Osmanı dəyişən nə inqilab, nə sosializm quruluşu deyil, ancaq fəlsəfə imiş:

“İnanmıram “qocaların” sözünə,

Məni əsr evlad etdi özünə

Mən atamın oğluyam,

Mən babamın nəvəsi,

Fəqət məni dəyişdi

Bu günün fəlsəfəsi.”

Gənclərimizdən heç birində ata-oğul problemi Osmanın şeirlərindəki qədər bariz qoyulmamışdır. Demək olar ki, onun bütün şeirlərində iki nəsəl vuruşur. İnqilabi nəsəl, özünü geriyə çəkmək istəyən atalara qarşı mübariz etirazını qaldırır.

Burada biz köhnə nəsəl ilə yeni nəsəl arasında uçrum yox, zəruri mübarizəni görürük. Bu mübarizədə köhnə ruhani, irticaçı

çürümüş fikirlər məhv olur, inqilab ayılının dərinliklərinə qədər kök salaraq hər şeyi dəyişir. Bu problemdə Osmanın çıxış nöqtəsi şəxsi bioqrafiyasıdır. O özünü haqlı olaraq, inqilabın, komsomolun oğlu sayır. “Komsomol ordusuna” şeirində isə Aprel inqilabının 10 illiyini özünün 10 yaşı kibi qiymətləndirir.

Kənd, təbiət, çocuqluq həyatı Osmanın üzərində çox ağır və dərin təsir bırakmışdır. İndiki mevqəini qiymətləndirmək və şadlanmaqla, o, bir tərəfdən silinməz çocuqluq xatirəsindən dəxi mü-təəssir olur. “Daşsız qəbirlər” şeirində o, vətəndaş müharibəsi səngərlərini, burada ölən bir qəhrəmanı xatırlayaraq deyir:

*Biz birlikdə keçirdik qarlı qış baharı,
Biz bir yerdə gəzərdik başı qarlı dağları,
O mənə bel bağladı, mən də dayandım ona
Biz gönüllü yazıldıq bolşevik ordusuna,
Kor oleydi gözlərim görməyəydim onu mən
“Uğursuz qara kölgə vurub aldı əlimdən”.*

“Gecə” şeirində müəllif kəndə məftunluğu göstərir, “başı çəmənlə dağlar”, “sürülü arxaclar”a az qala tapınmaq istəyir. “Qara yurdun tarixi” poemasında Osman, köhnə, ata-baba yaylaqlarından birisini xəyalında canlandırır. “Qan dağında” yeni yurdun qabağında, bir tərəyə yerləşmiş cırıq alacıq qarşısında qoca qarı və ixtiyar kişilərin keçmişə aid söhbətlərini verir.

Bu səhnədə bir qoca kişi (Nəbi dayı) coşaraq keçmişdən danışır. Osman Nəbi dayının söhbətini dil, ifadə xüsusiyyətini təbii vermişdir.

*“Bak odur ha qara yurd,
Adlı-sanlı kişilərin yurduydu.
Alaçıqda
Yağ-penir tərə kibi,
Ayranda ki lap suydu,
Kişilərin yurduydu...”*

Nəbi dayının simasında keçmişin xatirələrilə yaşayan, bu günün günəşi ilə gözü qamaşan yüzlərə kənd ağsaqqallarını öz təbii cildində, olduğu kibi görməmək mümkün deyil.

Osman buna, ölən kəndin bu təkləşən bayquşuna qarşı yeni səhnələr qoyur. Kərim kişi, yeni kəndin inkişafı ilə qanadlanan Leyli qarı Nəbinin əleyhinə gedir, onu ifşa edir. Burada yığıncaqda mübahisənin qızıdığı anda “sağ əlində Şekspirin dram əsərləri, solunda bir kirli şeir dəftəri, yaylaqda dəli dedikləri şair qızır (şübhəsiz ki, bu dəli şair Osmanın özüdür) söz alır və:

“ – İxtiyar, Vəlinin də dili var,
Mənə də söz ver.

*Bu torpaq, bu yer, mənə yad deyil,
Əvət qara yurd...
Orda başlamadımı qara günlər kitabı,
Ölülərin dastanı,
Muzdurlar inlədirlər”...*

Dəli şairin dili ilə, Osman “qara yurd”un qara günlərini sayır.

Burada olan təsvirin ağırlığı qara yurdun keçmiş günlərinə verilmişdir. Kəndin indiki vəziyyəti isə olduqca ibtidai bir başlanğıc kimi göstərilmişdir. Yaylaqlarda gedən mədəni tərbiyəvi işlər, qızıl çadırlar, mədəni əsgərlər və sairə burada yoxdur. Keçmiş, Nəbi dayının qüvvətli ifadələri ilə verilən köhnə kənd, yaylaq səhnələrinə qarşı burada yeni kənd yox, onun haqqında bir neçə söz qarşı qoyulmuşdur.

İkinci əsas nöqsan, bütün bu təsvirlərdə köhnə kəndin ancaq iqtisadi dərəcənin görünməsidir. Bizə qarşı duran kənddə yoksulların siyasi, ictimai və hüquqsuzluğu, qadınların köləliyi, çocuqluğun əsirliyi və sairə yoxdur.

Osman burada müəyyən dərəcə ekonomizmə qapılmışdır. O, köhnə kəndin diriliyini yağda, pendirdə və qoyunun çoxluğunda, bunların muzdurlara verilməsində arayır.

Okucuya elə gəlir ki, şair feodal kəndinin kirli səhnələrinə onun üçün acıyır ki, onu ifşa etsin, tənqid etsin, ona qarşı mübarizə aparsın.

Lakin burada Osmanın bir çox şeirlərində olduğu kibi, mübarizə aparıcı müsbət tip tək və yalnızdır. Osmanın göstərdiyi kənddə feodalizm, kapitalizm görüşü qalıqları insanların şüurunda xüsusiyyətçilik çox dərin kök atmışdır. Buna qarşı yalnız Dəli şairi qoymaq çox azdır, hətta səhvdir. Biz kənd mədəniyyətsizliyinə, köhnə düşüncələrlə mübarizədə təkə mədəni vasitələri yok, inqilabın bütün nailiyyətlərini səfərbər edirik. Bu mübarizəni proletaryatın kolxoz quruluşu, kolxozçuların varlanması, kənd ilə şəhər arasındakı ziddiyyətin aradan qaldırılması uğrundakı mübarizəsindən, köçəriliyin ləğvi uğrundakı mübarizədən ayırmaq olmaz.

Osmanın lirikası, onun bu günkü aktivliyindən ziyada keçmiş köhnə kənd həyatının ağırları, acılarına əsaslanır. Buna görə də fərdiyyətçilik təsirindən hələ qurtarmamış lirikadır. Hətta onun sırf ictimai mübarizə tematikasına aid yazılarında (“Komsomolçu Sona”, “Baltıkdən Atlantikə”) belə bu təsir özünü göstərir. O hərəkət yalnız gedir, yalnız komanda edir və sairə. Osman özünün bioqrafiyasını komsomol nəslinin bioqrafiyası, gündən günə möhkəmləşən, mübarizələrdə boy atan hər gəncin bioqrafiyası kimi almır.

Osmanın yaradıcılıq xüsusiyyəti nədədir?

Hər şeydən əvvəl o kənd şairidir. Bu sözü biz xüsusi mənada işlədirik. Osman tematikasını kənddən almaqla, heç də özünü kəndin, köhnə kəndin əsiri etmir. Biləks o, “köhnə kəndi” öz arxasınca çəkməyə çalışır. Doğrudur, çocuqluqda kəsgin iz bırakan kənd təbiəti, həyatı, mühitini hələ Osman rədd edə bilməmişdir.

Lakin bu ona şeirini sosializm kəndinin ideallarına, yeni kəndin bu günkü vəzifələrinə səfərbər etməyə (“Komsomolçu Sona”) mane olmur. O, bir çox şairlərdən (Rəfili, Sanılı) də üstün olaraq təbiəti, ictimai mübarizəyə tabe etməyi təbiətdən aldığı obrazları sınıflaşdırmağı bacarır.

Osmanı gənc yazıçıların çoxundan ayıran bir xüsusiyyət də onun kampanyaçılıqdan (mənfə mənada), qəzetçilikdən uzaq olmasıdır.

Osman yaradıcılığının ana xətti bircə, inqilabi romantikadır. Bunu “Qara yurdun tarixi”, “Baltıkdən, Atlantikə”, “Qomsomolçu Sona”da görmək olar. Birinci şeir hərəkət qarşı yazılmış və yazılarının ən yaxşılarından. Şübhəsiz ki, o, bu xətti birdən-birə əldə etməmiş, hər yerdə eyni dərəcədə bunu tətbiq etməmişdir. “Bir gecə”, “Sənət və mən” şeirlərində Osmanın romantikası xəstə romantikadır. Pessimizm hakimdir. Bu pessimizm müəyyən dərəcə, son zamanlarda yazdığı “Daşsız qəbirələr”də də özünü göstərir.

Dil, ifadə, kompozisiya, obrazların canlılığı etibarilə Osman, yeni başlayanların ən iləridə gedənlərindən hesab olunur.

Osmanın misraları təbii, səmimi, səlis, sadə və təsirlidir. Onda sünilik, gücənmə, qondarmalıq yoxdur. Lakin ümumiyyətlə sərbəst nəzm yazan gənclərdə olduğu kibi Osmanda da quru belletristikadan seçilməyən parçalar yox deyildir.

“ - Siz ey

Bu dağların əzilmiş insanları,

Naxır sığırçıları,

Qoyun çobanları!

Sən

Ey danaçı Həsən,

Sən ey qatıqçı Gülpəri,

Siz yaxşı bilirsiniz

Dediyim bu yerləri.

Siz görünüz

Bu dağları bürüyürdü

Əmlikli, sağmal,

Qara naxır...” və ilax...

Bunlar adi, bir-birinin ardınca düzülmiş sözlərdir ki, kəşib atılsa, əsərin nə məzmununa və nə də bədii dəyərinə xələl gəlməz. Xüsusən belə quru parçalar, poemalarda təsvir və ifadələr şəklində özünə yer alır ki, bununla qəti mübarizə aparmaq lazımdır.

Ədəbiyyat. 1934.30 may.

İlk addım

(M.Ənvərin “Burulğan” əsəri haqqında)

Budur, günümüzün sürətləri ilə barışmayan mühəndis Rüstəm. O nəftdəki kəsri planın real olmaması, “quru gurultular “ödəyəcəyiz”lər ilə izah edir. Öz qızı, gənc mühəndis Vəsilə ilə mübahisə aparır ki “fənn başqa, siyasət başqadır. Burjua məmləkətlərində fənn ilə siyasət arasında heç bir əlaqə yoxdur. Həyat isə bir burulğandan başqa bir şey deyildir”.

2 əsas xarakter arasında mübahisə və ziddiyyət iki xətt üzrə inkişaf edir: **Rüstəm** quruluş sürətlərimizi qavraya bilmir. Onun istədiyinə zidd olaraq iləri gedən həyat haqqında, düşünür, düşünür, darıxır, kədərlənir, boğulur. Qızının onu tərk etməsi, inandığı və ümid bəslədiyi, bir “**əsər olaraq**” yetişdirmək istədiyi gənc mühəndis Seyfinin işə xəyanətindən etiraz etdiyi Səmədin ona müavin təyin edilməsindən təsirlənir, istehsalatdan uzaqlaşır.

Vəsilə isə atasını düzəldə bilmədiyi kimi, onunla barışa da bilmir. Uzaqlaşır, komsomol buruğunda çalışır, qiymətli bir ixtira edir.

2 ay evdə, yalnız daxili həyəcanlar, iztirablar, “qızdırmalar” ilə yaşayan **Rüstəm** nihayət öz səhvini başa düşür, tərəddüddən qurtarır, buruğa işə gəlir. Buruqda isə kəsrdən əsər yoxdur. Mübarizə müvəffəqiyyət və sürətlə davam edir. Hamı iş və səvincə qaynayır. “Mən də yarışırım” deyər, Rüstəm Vəsiləyə qovuşur. Rüstəm qızını, Vəsilə isə atasını səvir.

Şura yazıçılarının qurultayına ittihaf edilmiş “Burulğan” əsərinin qısa məzmunu bundan ibarətdir.

Lenin burjua məktəbi ziyalılarından istifadəni proletar diktaturası devrində sınıfı mübarizənin **5 əsas formasından biri** hesab edirdi. Köhnə məktəb ziyalıları yeni cəmiyyət quruluşu praktikasında, mübarizədə **özlərində dəyişir** və yeni insana çevrilirlər.

Ənvərin əsərində mərkəzi sima yenidən qurulan **Rüstəmdir**. O, bəzilərinin düşündüyü kimi məruzə, mübahisə, iclas ilə yenidən qurulmur. Rüstəm köhnə lagerdən ayrılmaq üçün dərin və fa-

ciəli iztirablar keçirir. Gənc müəllif Rüstəmin tərəddüd və dönüşünün bütün daxili ziddiyyətlərini, bu ziddiyyətlərin inkişaf və dəf edilmə yollarını açıq göstərməyə çalışır. Rüstəm öz fikrində **köhnə həyat** ilə **imdiki** quruluşu, **özü** ilə **Vəsiləni**, **Paris** ilə **Bakını** müqayəsə edir. Nəticə çıxarır:

– **Bu həyat burulğandır.** O mənim doğma qızımı, sevgili yavrımı məndən alıb apardı.

Lakin məsələnin kökü, əsası, okucu üçün qaranlıqdır. **Rüstəm bu günün sürətləri ilə niyə razılaşmır, bu, onun hansı şəxsi interesi ilə bağlıdır?**

Okucunun bu qanunu sualları yəqin müəllifin özü üçün cavabsız və qaranlıqdır. **Stalin** yoldaş ziyalılarıdakı dönüşün **əsas səbəbini** göstərərək deyir: “İmdi başqa vəziyyət törəmişdir. Şəhər və kənd kapitalist ünsürlərini dağıtdığımızdan və onları müvəffəqiyyətlə dəf etdiyimizdən başlayalım. Söz yox ki, **bu, köhnə ziyalıları səvindirə bilməz.** Ehtimal ki, onlar öz məğlub yoldaşlarına hələ də təəssüf izhar edirlər. Söz yox ki, hüsnü təvəccöh göstərən, hətta bitərəf qalan və tərəddüd edənlər, öz aktiv dostları (ziyançılar-M.C.) amansız və şəfa tapmaz bir halda dağıldıqdan sonra **gönüllü olaraq onlar kimi fəlakətə düşmək istəməzlər**”. Rüstəmin düşüncə, təsəvvür idiallarında, onun mənsub olduğu sınıfın FACİƏ VƏ KƏDƏRİNDƏN əsər yoxdur. Rüstəmə qarşı qoyulan müsbət tip komsomolçu Vəsilədir. Müəllif bunu şablon vermişdir. Vəsilə həmişə idarə dilində, rəsmi dildə, dünya miqyasından danışır. “Ata, sən bizim vəziyyətimizi dərinəndən duymalısan”, “Yoldaşlar, bizim içərimizdə bizə yabancılıqla iləriləyənləri və bizə düşmən əlaqə bəsləyənləri qanadımızın altına ala bilmərik”. O, məktəbi bitirdikdə atası onu Bakıya təyin etdirmək istərkən, Vəsilə etiraz edir: “**Ata, mənə lazım deyil, hara göndərsələr gedəcəyəm**”. Müəllif Vəsiləni olduqca yarımçıq vermişdir. O həqiqi komsomolçu, mübariz aktivdirsə tərəddüt edən, lakin Şura hökumətinə hüsnü təvəccöh göstərən atası üzərində nə üçün çalışmır? Başqa gənc yazıçılarda olduğu kimi Ənvərin də müsbət tipləri quru, rəsmi, səthi, kölgə kimi verilmiş. Əsərdə verilən Seyfi və onun Varya ilə seviş-

məsi, hadisənin daxili mündərəcəsi ilə qətiyyətlə əlaqədar deyil. Müəllif yəqin **Varyanı** Seyfidəki düşmən təsirlərin kökünü göstərmək üçün bəzəmişdir. Rüstəmin 15 səhifəlik Paris xatirəsində belədir. Bu detallar okucunu yükləməkdən başqa bir şeyə yaramır. Bu hissəni kəsib atsaq əsərə xələl gəlməz.

Hadisə və ziddiyyətlər əsas etibarilə realistsəsinə verilmişdir. Lakin bu realizm sönük və olduqca ibtidai bir realizmdir.

Əsərin ən mühüm nöqsanlarından birisi neft proletaryatının “göbələk kimi artan buruqların əsas yaradıcı”ları işçilərin mübarizəsini göstərməməsidir. Halbuki, əsər Stalin rayonunda neft uğrunda mübarizə səhnəsindən alınmışdır (müəllif nədənsə rayonu köhnə “Bibi Heybət” adı ilə adlandırır). Müəllif ziyalılar dairəsini, mühəndis qabığını yırtma bilməmişdir. Doğrudur, hadisənin ağırlığı Rüstəmin başında olmalı idi. Lakin Rüstəmin həyat və dönüşünün əsas səbəbini təşkil edən işçilərin qəhrəman mübarizəsi, əsərin parlaq səhifələrini təşkil etməli idi. Mühəndis Seyfinin fantan gözlənən buruğu başına buraxıb getdiyi momentdə işçilər bu hərəkəti mühakəmə edirlər. Onların söhbəti “**Hamlet**”dəki məzarçıların söhbətinə bənzəyir.

Əsərdə bir sıra siyasi faktik səhvlərə də təsadüf etmək olar. Vəsilə tələbə Selfinin zəif almasını, onun **briqada metodu** ilə çalışmaması ilə izah edir. “Professor səni kəsməkdə tamamilə haqlıdır. Çünki biz bərabər hazırlaşmağı təklif etdikdə razı olmayaraq özün təkcə hazırlaşdın”. Müəllif qəhrəmanın ağzı ilə briqada – təhlil metodunu təbliğ. Başqa bir misal: “Seyfi iləri çəkilmək məqsədilə ictimai işlərdə çalışmaq, nəzərə çarpmaq kimi arzulara düşmüşdür. **Lakin iləri çəkilənlərin işçilər olduğunu görəncə bu arzudan daşındı**” (Səhifə 7). Müəllif iləri çəkilməni, ictimai inkişafımızın **zəruri iş** metodu, **təşkilat işlərimizin prinsipi** kimi almır, onu yalnız işçilərə aid etməklə mahiyyətini daraldır. Müəllifin düzgün təsəvvür etmədiyi və səhv qoyduğu mühüm bir məsələ bu sınıflar münasibətidir. Ənvər, Rüstəmin dönüşünü dostluq və ya düşmənliyini nədə görür?. Əsərin axırlarına doğru Rüstəm “dönüş” yoluna düşdükdə müəllif belə yazır: “**o son sənələr in-**

san məfhumunun əsil mahiyyətini anlayaraq, onun yekparə bir vahid olmadığını və onları bir-birindən ayıran sınıf adlı divarı görməyə başlamışdır...” Burada müəllifin siyasi savadsızlığı özünü daha bariz göstərir. O qəhrəmanına öyrətmək istədiyi sınıflar münasibətini **özü bilmir**. Əvvəla imdiki etapda ölkəmizdə mühüm bir istehsalatda (Neft) çalışan mühəndisin “**insanlarımı, sınıflarımı**” deyərək şübhələnməsini düşünmək, boş şeydir. Belə mühəndis nə inki bizdə yoxdur, hətta burjuva ölkələrində də çətin tapılar. 2-ci tərəfdən sınıfları biri-birindən bir divar ilə sədlənmiş olaraq düşünmək savadsızlıqdır.

3-cü və ən mühüm cəhət müəllifin, dönüşün **nədən ibarət** olduğunu bilməməsidir. Mühəndisin dönüşü sınıfların olub-olmamasını anlamamaqda deyil. Bu, çoxdan keçilmiş etapdır. Onun əsas dönüşü **işçi sınıfının qalibiyyətinə inanmasında və bu qalibiyyətin insanlığı qurtaracaq yeganə inkişaf yolu olmasını qəbul etməsində və sosializm quruluşu praktikasına şəxsən iştirak etməsindədir**. Müəllif bunu başa düşməmişdir. Bu səbəbə görədir ki, o qəhrəmanını işdə, istehsalatda işçilərlə birlikdə tərbiyələndirmək əvəzinə **evdə, dörd divar arasında, məzuniyyətdə böyüdür, dönüş yoluna salır**.

Əsərdə gülünc stixiyaçılıq obrazlarında çoxdur. Məktub yazan Varyanın həyəcanına baxın:

“Bu ağ vərəqlərin üzərinə tökülən **ŞİKAYƏTLƏR SELİ** onu darıxdırırdı”. “O, Rüstəmi **təşəkkürlər selində** boğurdu” (səhifə 36). “Küçələrdə axan **insan selləri** gah kölgələrdə qaralır, gah uğuldayır, durmadan hərəkət edir”. Bu nümunələrdən görünür ki, müəllif hərəkət və həyəcanı sel ilə ifadə etmək istəyir. Adamlar seldir, fikirlər seldir, duyğular seldir. Bir sözlə, həyat seldir. Belə obrazlar, burjuazya varlığı və cəmiyyətinə, stixiya, “Zərurət” hakim olan bir quruluşa məxsusdur. Bizim planlı, təşkilatlı, diyalektik hərəkətimiz, inkişafımız üçün belə obrazlar doğru ola bilməz.

Əsərin dili də ibtidai və maraqsızdır. Bütün xarakterlər qəzetə dilində, eyni dildə danışirlər. Bir kommunist işçi – mühəndis belə deyir:

– Çıxışlar içərimizdəki bəzi işçilərin ən xəstə tərəflərini bizə göstərməklə eyni zamanda bizə təhlükə törədəcək bir əhval ruhiyyəni və tam vaktında işarə etdi. **O mütərəddüd texniki bir ziyalıdır. Anti mütəxəssis əhval ruhiyyələr...**” (səhifə 72). Bu realizmidən kənardır. Ümumiyyətlə tiplərin bir sıra yerlərdə danışmaları onların **yaşadığı daxili əhval ruhiyyəni ifadə etmir**. Buna zidd stillə verilir. İclasda danışan bir **işçi belə** başlayır:

“**Mənə elə gəlir ki,..** onları bu günlə ən **sıki bir tamaşa gətirməlidir**” (səhifə 74-75). İfadələrə diqqət edilməmişdir. Müəllif bədii əsərin kərpici olan sözlər, tərkiblər üzərində, bu sözlərin quruluşu və təşkili üzərində olduqca az düşünmüşdür. “Tüstülü dumanlar”, “sisli bir duman”, “cazibəli həkayələr”, “Sınıfı dutuşma”, “Səntiriyənlər” və sair bu kibi bayağı, səhv tərkiblər, ifadələr çoxdur. Hətta dil savadsızlığına da yol verilmişdir. “Vəsilə **pörtülmüş** bir halda imtahanından çıxdı” “Seyfi belə bir atadan Vəsilə kimi qərribə bir qızın olması ətrafında düşünərək söyləndi”, “Mən hər halda qızım üçün həyat yoldaşı olacaq bir **adamın Sən olmasına** etiraz etməzdim...” “Rüstəmin gözləri, yanında durmuş Səmədin gözlərinə rast gəldi”. və i.a. Bu cümlələr göstərir ki, müəllif məqsədində qoyduğu **momenti, hadisəni, əhval ruhiyyəni** vermək üçün təsirli, inandırıcı aydın ifadələr tapmağı “əhəmiyyətsiz” bir iş saymışdır.

“**Burulğan**” müəllifin ilk əsəridir. Şübhəsiz ki, bu bədii əsərdir. Müəllifdə ümidli bir yaradıcılıq, sənətkarlıq bacarığını təsdiq edir. Biz bu məqalədə əsərin müsbət cəhətlərindən (tema aktuallığı, müsbət tiplər) danışmadıq.

Qoy Ənvər yoldaş ilk addımı, ilk əsərinin bu mühüm nöqsanlarını yaxşı öyrəsin, hesaba alsın, bunların aradan qaldırılması üçün çalışsın, hamımızın müəllimimiz Stalin yoldaşın aşağıdakı dahi tapşırığını yaxşı mənimsəsin və yerinə yetirsin. “**Qoy yazıçı həyatdan öyrənsin, O həyatın həqiqətini yüksək bədii şəkildə əks etdirmək istəyirsə mütləq Marksizmə gələcəkdir**”. “**Burulğan**” əsəri göstərir ki, Ənvər neft sənayesini, texnikanı bilir. Bu çox yaxşıdır. Ənvərdə xarakter hadisələri seçmək, ümumiləş-

dirmək bacarığı vardır. Bu bacarıq ibtidai yaranmaq, doğulma şəkilindədir. Gənc müəllif öyrənmək, səviyyəsini artırmaq, ədəbi-texnoloju sənətkarlıq mədəniyyəti cəhətdən silahlanmaq yolu ilə öz talantını inkişaf etdirməlidir. Biz Ənvərin gələcəkdə qiymətli əsərlər verəcəyinə dərin ümid bəsləyirik. Ənvər isə bu ümidi şübhəsiz doğruldacaqdır.

Gənc işçi. 1934. №130. 8 iyun.

Söz qurultayındır!

Şura ədəbiyyatımızı başqa sınıflar və başqa dövrlər ədəbiyyatından ayıran mühüm xüsusiyyətlərdən birisi də onun geniş kütləvi, **ümumi proletar işi** olmasıdır. Hələ 1905-ci ildə “firqəvi təşkilat və firqəvi ədəbiyyat” haqqındakı məqaləsində İliç, sosializm ədəbiyyatının bu mahiyyəti və xüsusiyyətini göstərmişdir: “Bu, azad ədəbiyyat olacaqdır. Çünkü açıq və karyera yok, sosializm ideyası və əməkçilərə hüsnü rəğbət, onun cərgələrinə yeni-yeni qüvvələr toplayacaqdır. Bu, azad ədəbiyyat olacaqdır. Çünkü o çox doymuş qəhrəmanə, “yüksək on minlərə” yok, ölkənin çiçəyi, onun qüvvəsi, onun gələcəyi olan milyon və on milyonlarca əməkçilərə xidmət edəcəkdir” (333-cü səhifə 8-ci cild).

YİK(b)F MK-nin 23 aprel tarixli qərarından sonra ədəbiyyatımızın bütün ucaştoklarında böyük inkişaf və hərəkət əmələ gəlmiş kimi yeni başlayanlar arasında da yaradıcılıq pafosu artmağa başladı. Yeni başlayan yazıçılar arasında imdi yeni əsər üzərində, yazı masası arkasında çalışmayan yokdur.

Ümumi yaradıcılıq yüksəlişi və inkişaf hərəkəti! Yeni başlayanların yaradıcılığını xarakterizə edən əsas cihət budur.

Şübhəsiz ki, bu yüksəliş hər kəsdə bir olmadığı kimi sadə müstəqim xətt ilə, asan yol ilə birdən-birə əmələ gəlmir. Bu mürəkkəb inkişaf yolunda gənc yazıçıların qarşısına zəruri çətinliklər məniələr çıxır. “Bu çətinliklər dəf olunmaq üçün yaşayırlar.” Gənc yazıçılar ancaq bu çətinlikləri dəf etməkdə böyüyür, təcrübələnirlər. Tənqidimiz və ədəbiyyat təşkilatlarımız yeni başlayanların inkişafı üçün az iş görməmişdir.

Gənc şairlərimizin yaradıcılığında xarakterik nöqsanlardan birisi ibtidai ağılqacılıq, problemsizlik, ritorikaçılıqdır. Bu, xüsusən Natiq, Dilbazi, Cəfər, Soltanda dərinidir:

Soltanın aşağıdakı misralarını alalım:

*Gələcək döyüşdə dəyilik qorkak
Sıramız polatdan möhkəmdir bizim
Bütün cəbhələrdə qalib çıxaraq,
Qadirik, qururuq, sosializm.*

(“Komsomol səsi” səhifə 70)

Bunlar xüsusən imdiki yüksək, mədəni səviyyəli, şeirimizə qarşı tələbkar okucuya nə verə bilərik? “Qorkak olmadığımızı”, “sosializm qura biləcəyimizi” deməklə şair nə mündərəcə və nə də forma etibarilə heç bir yenilik vermir. Burada bədiilik, obrazlılıqdan əsər yoxdur. Halbu ki, imdi şeirimizin keyfiyyəti, bədiilik məsələsi **ilk planda durur**. Quru sözcülükdən mütləq qurtarmaq lazımdır.

Gənclərin yaradıcılığında gözə çarpan **ikinci mühüm** nöqsan həyatımızın, varlığın, sosializm quruluşunun xarakter, əsil mahiyyət cəhətlərini seçməyi bacarmamaqdır. Bu isə sənətkarlığın baş xüsusiyyətidir. **Engels Balzak** haqqındakı yazılarında, **Lenin** yoldaş Tolstoy haqqındakı məqalələrində bu cəhətə müstəsna əhəmiyyət verirlər. Yazıçılıq heç vakt hər şeyi yazmaq demək deyildir. Vermək istədiyini məfkurəni ihatə edən, quruluşumuzun **hakim tendensiyalarını** ehtiva edən səhnə xarakter, hadisələri alıb bədi ümumiləşdirməyi, verməyi bacarmalısan.

Yeni başlayanların **üçüncü** nöqsan cəhəti sənətkarlıq, texnoloji silahsızlıq və savadsızlıqdır. Onlar bəzən **“Lök batan”** kimi bir mühüm temanı yaz günəşində bulut kölgəsi kimi okucunun nəzərindən keçirirlər. Hadisənin ancaq zahiri cəhəti ilə kifayətlənir, dərinlərə, ziddiyyətlə enə bilmirlər. Natiq “Uçan qız” əsərində təyyarəçi Sonanın köhnə ailə və xəstə psixoloji təsirlərindən qurtarıb, göylərə çıxmasını göstərmək istəyir. Lakin göstərə bilmir. **Nigar** “Komsomol qızlar” adlı böyük poemasında Leylaya

edilən şəxsi, düşmən hücumlarını ifşa etmək istəyir. Cəfər **“Savad yollarında”** şeirində yeni kəndin mədəni adamlarından danışmaq istəyir. Bütün bu **“istəmələr”** arzu olaraq qalır. Müəlliflər temanın ancaq xarici fiqurasını cızır və bununla kifayətlənirlər. Bu əsas nöqsanların **başlıca səbəbi**, gənc yazıçıların qələmə aldığı temanı qavraya bilməməsi, lazımınca mənimsəməməsidir. Bunu bədi məsuliyyətsizlik əlamətindən başqa nə adlandırmaq olar. **Osman** öz sevgi xatirələrindən danışarkən aşağıdakı qüvvətli misraları yazır:

*Bəs necə yazmayım mən əyildiyim,
Pərəstiş etdiyim, tanrı bildiyim
Dünyanın dərdini mənə yüklədi,
Sonra arkasınca hey sürüklədi.*

Halbu ki, kənddəki **imdiki** quruluş haqqında belə deyir.

*İki-üç nəfər yanları boz itli,
Fəqət ciblərində kitab,
Əlləri qəzetli kolxoz çobanları
Dırmaşaraq yüksəldilər.
Onlar da söhbətə gəldilər...
 (“Qara yurdun tarixi”)*

Burada şeirdən **əsər** yoxdur. Bu nə üçün belə olur? Çünki birinci hadisəni şair **yaxşı** bilir, onunla **üzvi** surətdə bağlıdır. Səvgi məsələsi onun damarlarına işləmişdir. Hər damarı o mahnını çala bilir. Ancaq mizrab ilə tərpətmək lazımdır. **Yeni kəndi** isə Osman bilmir. Onun haqqında qəzetədən, kitabdən okuyur. Yaxud görürsə, at üstündə kamandirovkadan qayıdarkən kənddən görünür. Orada gedən mübarizə və qələbələrin kolxoz kəndi xariqələrinin necə yarandığını, daxili dinamikasını bilmir. Hətta öyrənmir. Ona görə də birinci halda o, bədi yazır. İkinci halda sazını yerə qoyaraq, söz ilə izah edir.

Tənqidimiz imdiyə qədər yeni başlayanlarla **məşğul olma-**

mışdır. Onların yaradıcılığına istiqamət verməmiş, onları tərbiyələndirməmişdir. Nəzəriyyə və tənqid cəbhəsində ifşa və rədd olunan yanlış teoriya və yaradıcılıq şüarlarının (RAPP) ədəbi praktikada gənclərə burakdığı mənfi təsirləri biz sonuna qədər ifşa etməmişik.

Odur ki, imdi birinci qurultay, ümumiyyətlə gələcək ədəbi praktikamız qarşısında yeni başlayanlarla **sistematik** və ciddi iş aparmaq məsələsi durur.

İmdi gənclər, heç bir vaxtda görülməmiş dərəcədə maraqla ədəbiyyata gəlirlər. Fabrika, zavod, kolxoz və müəssisələrdən yeni yazıçılar yetişir. Bu yeni ordu qüvvəsinin qeydinə hər kəsdən əvvəl ədəbiyyat təşkilatımız qalmalıdır.

Azərbaycan ədəbiyyat tarixində **ən yüksək pilləni** ihatə edən tarixi qurultay bir sıra mühüm məsələləri həll edəcəkdir. Bunların biri və həm də mühümlərindən biri də yeni başlayanların təşkilat, ideya və ədəbi cəhətcə tərbiyəsidir. Sosializm mədəniyyəti və şura ədəbiyyatı inkişafımızın iləri sürdüüyü bu məsələni biz **bolşeviklərə** layiq qabiliyyətlə həll edəcək, ədəbiyyat səngərlərimizi komsomolçu, işçi, kolxozcu gənclər sıralarından çıkmış yeni mübariz silahlı əsgərlərlə sıkladıracak, möhkəmləndirəcəyik.

Söz birinci qurultaydır!

Gənc işçi. 1934. №134.12 iyun.

Azərbaycan şura yazıçılarının birinci qurultayı

Qurultay salonunda nümayəndələrin çıxışları
Mir Cəlal

Mən yeni başlayan yazıçılarımızın tərbiyəsi haqqında danışacağam, yeni başlayanlar ədəbiyyat cəbhəmizin aspirantı olmalıdırlar. Ancaq demək lazımdır ki, yeni başlayanların tərbiyə məsələsində nə təşkilat komitəsi və nə də tənqidimiz bir iş görməmişdir. Gənclərimiz hələ də sxematizm, bioloqimiz sözcülük və xaltura ünsürlərindən yaka qurtara bilməyirlər. Onlar yüksək sənət texnikasını mənimsəməyə, aldıkları mevzular ətrafında geniş su-

rətdə işləməyə az fikir verirlər. Yeni başlayanlara əski yazıçıların yardımını çox zəifdir. Yeni yazıçıların səhvləri vaxtılı-vaxtında göstərilməyir. Tənqidimizin ən yüksək və şərəfli vəzifələrindən birisi də bu məsələ olmalıdır.

Gənc işçi. 1934.15 iyun.

Böyük problemlər romanı
("Dumanlı Təbriz" haqqında)

Şərq dünya ədəbiyyatının böyük teması olmuşdur. Vətəninə sığmayan "xarici bazar üçün ticarət müharibəsinə" (Stalin) hərəkət meydanı arayan maliyyə kapitalı quru və su yolu ilə xammal mənbələrini açıqca şərqə qarşı ehtiras və həvəs də artmışdır. Hindistan, Ərəbistan, Afrika, İranın müstəmləkə və yarım müstəmləkəyə çevrilməsində burjua ədəbiyyatı öz vəzifəsini yerinə yetirmişdir. Burjua romançıları Avropa imperializmini "mədəniyyət, tərəqqi, ışıqlıq" simvolu kibi qələmə verərək, şərqdə imperyalizm ağılığını qanunlaşdırmaq və bərkitmək uğrunda canfəşanlıq etmiş və etməkdədir. Burada müstəmləkə romançılarının məktəbi yaranmışdır. Bu adamlar; bədii ədəbiyyatda min bir gecələr, tilizmlər və təkbirlər şərqini göstərirlər. Səccadə qarşısında vəcdə gedərək, göylərə sədaqətindən canı cikan, yukuda sevdiyi dilbər uğrunda çıldıran, nəslə ədavətdən ölüb-öldürən, minarələrdə təkbir çəkən "Qan qanunu" əsirləri – budur müstəmləkə romanlarının şərqdə tapdığı "qəhrəmanlar". Onlar məzarları eşərək, çıxardığı bu skeletləri canlandırır, şərq məzlumlarının gözü önündə rəqs etdirirlər. Bununla bir tərəfdən Avropa kübarlarını əyləndirir, o biri tərəfdən imperialistlərin "**hazır Tikə**"yə aclıq ehtirasını artırır, üçüncü tərəfdən isə şərq əməkçilərinin diqqətini sınıf mübarizə vəzifələrindən sakındırmağa, köhnə küllüklərə çəkməyə, ənənələrə bağlamağa çalışırlar. Lakin onlar üçün təəssüf edilməsi olsa da – bu üçüncü nömrə o qədər müvəffəqiyyətlə başa gəlməz. Şərq əməkçiləri, böyük Oktyabr inqilabı dalğaları ilə təsirlənən şərq məmurları bu boyalı romanlardan ancaq öz payını

götürür. Təhqir edildiyini görür, istismar masqalarını yırtmağa çalışır, üsyan edirlər. Müstəmləkə olmuş şərq ölkələrində inqilabi hərəkətlə yanaşı olaraq, inqilabi ədəbiyyat da doğub inkişaf etməkdədir.

Yeni, oyanmaqda, mübarizə yoluna düşməkdə olan inqilabçı şərq haqqında ən həqiqi realist əsəri şura proletar ədəbiyyatında aramaq lazımdır. Nazim Hikmət, Latuhi kimi bolşeviq şairlər, Əsəbi-vəfalar burjua romançılarının ölü, uydurma, maskalı şərqinə qarşı; oyanmaqda, imperializmə qarşı silahlanmaqda olan şərq qoymaqla kifayətlənmir. Onlar həm də Türkiyə, İran, Ərəbistan, Hind əməkçi və kəndlisinin qurtuluş yolunu qızıl fanarla işıqlandırır, böyük sosializm vətəni qurucularının tarixi qalibiyyəti ilə silahlandırılar.

Şərqin azadlıq hərəkəti tarixində parlaq bir səhifə olan Təbriz inqilabının bədii ifadəsi ədəbiyyatımızın bu çəbhədə mühüm bir vəzifəsidir. Bunu, nə imperializm qarçıları, müstəmləkə romançıları, nə Keykavuslar İranının məzarında göz yaşı tökən qoca İran şairləri və nə də şahənşah məddahlarından gözləmək olmazdı. Təbriz inqilabı ancaq və ancaq Şura ədəbiyyatında, kommunist firqəsinin rəhbərliyi altında Lenin mədəni inqilabı yaradan, bəşəriyyətin yaratdığı bütün mədəni zənginliyin həqiqi varisi olan inqilabçı proletar ölkəsində öz bədii ifadəsini tapa bilərdi.

Şərqin inqilabi hərəkəti 1905-ci il və böyük Oktyabr inqilabının doğma balası olduğu kimi, şərqin inqilabi ədəbiyyatı da oktyabrın doğurduğu inqilab ədəbiyyatının nəticəsi kimi yaranmaqdadır.

I

“Dumanlı Təbriz” müəllifi son əsəri ilə böyük bir addım atdı. O, inqilabdan sonra öz yaradıcılığında əmələ gələn dönüş və inkişafın ilk yekununu vurdu.

Bu roman böyük problemləri əhatə edir, 1905-ci il inqilabı qığılçımlarından alavlanan Təbriz inqilabına həsr olunmuşdur.

Təbriz inqilabına köməyə gedən bir bolşevik Culfada iki qıza rast gəlir. Həmin qızlarla Təbrizə gəldikdən sonra, bolşevik hərə-

kata qoşulur. Səttarxan, Bağırxan və sair liderlərlə görüşür, bilavasitə səngərlərdə çarpışır. Yolda bolşevik ilə tanış olan Nina isə hadisələr cərəyan etdikcə bolşevikə və daha sonra inqilaba hüsn rəğbət bəsləyir. İnqilabi işə atılır. Musiqi müəllimi sifəti ilə çalışdığı Rus konsulxanasındakı siyasi sirrləri həmin bolşevik vasitəsilə əncümənə xəbər verir. Culfadan bomba maşını, əsləhə açzaları gətirmək üçün saxta vəsiqələr düzəldir. Səttarxanın hümrətini qazanır. Hər cəhətdən təmin edilir. Nihayət Ninanın bolşevik olduğu işçi gəncləri başına yığaraq, Təbrizdə ilk firqə özəyi təşkil etdiyini bolşevik bilir. Bolşevik isə bütün inqilab boyunca səngərlərdə, cəbhələrdə çarpışır, bir çox hadisələr yaşayır və bütün təsirlərini akşamlar Ninaya söyləyir. Ən dəhşətli günləri belə, Nina ilə şən keçirirlər.

Romanı səhifələdikcə okucu hadisələrin içinə girir. Böyük tarixi bir fakta sökməsi, materyalın zənginliyi diqqəti cəlb edir, çarpışmalar, hərbi həyat səhnələri, ümumi xalq həyəcanı romanın əsas, mühüm səhnələridir. İntriqa sonuna qədər real, həyatı, sadə, təbii, səlis verilmişdir. Romanın gücü də buradadır.

Təbriz inqilabının mahiyyəti nədir?

Stalin yoldaş, Oktyabr İnqilabının qalibiyyət şərtlərindən danışarkən deyir: “1917-ci ildə dünya imperializm cəbhəsinin zənciri Rusiyədə başqa ölkələrdəkindən daha zəif idi. Nə üçün? Onun üçün ki, Rusiyədə mülkədar tərəfindən əzilib, istismar olunan milyonlarla kəndlilər kibi ciddi bir müttəfiqə malik olan inqilabçı proletaryat başda olmaq üzrə ən böyük bir xalq inqilabı genişlənməkdə idi. Onun üçün ki, Rusiyədə inqilaba, hər bir mənəvi nüfuz və etibardan məhrum və əhalinin ümum nifrətini qazanmış olan çarizm kibi ən çirkin və murdar bir imperyalizm nümayəndəsi qarşı dururdu (Leninizm məslələri, s.26). İranda şaha – feodalizmin ən mənhus heykəlinə qarşı kütlələrdə belə “**ümumi nifrət**” oyanmışdı. Kütlələr feodal əlaqələrinə, mütləqiyyət rejiminə qarşı həyəcan və hərəkətə gəlmişdi. Çünki İranın əsas əhalisi olan kəndlilər olduqca ağır vəziyyətdə idilər. Torpaq, meşə, su, otlaq

və sair təbii zənginliklər belə xanın, feodalın əlində idi. Hər dərə-bəyinin 50-60 parça kəndi vardı. Xan kəndi soyar, dağıdar, çapar, icarəyə verər, hətta qismən kəndliləri sata da bilərdi. Feodalizm icimai münasibətinin möhkəmliyi ölkənin istehsal qüvvələrinin primitivliyi, İranda ticarət kapitalizminin belə inkişafına əngəl törədirdi. Əsas ticarət, xarici imtiyazların idi. Xarici kapital isə ölkəni hər tərəfli talan və qarətlə məşğul idi. Ölkə günü-gündən dilənçiliyə, səfalətə doğru yuvarlanırdı. İşsizlik, yoxsulluq artırdı. İş, həyat aktaran şah və xanların təzyiqindən baş götürüb dünyanın hər tərəfinə dağılan xalq. Qafqaz, Türkiyə, Türküstan və sair qonşu ölkələrdə xırda ticarət, fələlik, sənətkarlıq ilə uğraşır, lakin vətəni ilə əlaqəni kəsmirdi. Bu hal mühacirlər vasitəsilə bütün iranlıların xaric ilə yaxın bağlanmasına və yeni təsirlərin gəlməsinə səbəb oldu. İran burjuaziyası evladlarını sərhəd xaricində okudur, böyüdür, öz sınıfı məqsədləri üçün maddi qüvvə hazırlayırdı.

Xüsusən 1905-ci il inqilabı İran xalqına böyük dərs verdi. İnqilab qılgıncımı səpdi. Ölkənin hər tərəfindən şahə qarşı, məşrutə (konstitusya) uğrunda fəaliyyət başlandı. Zaqafqasiya sosial demokratları İranda xalq hərəkatına istər maddi və istərsə mənəvi cəhətdən böyük köməyə başladılar. Qafqas S. Demokratları, rus ilə İran şahının, iki feodal hökumətin birləşməsinə qarşı hər iki ölkə inqilabçılarının birliyini yaratmağa başladılar.

“**Dumanlı Təbriz**” 1908 və 11-ci illərdə Təbrizdə Səttarxanın rəhbərliyi altında şah ordularına, əks inqilabçılara qarşı qəhrəman mübarizəni, qafqaslıların köməyini, rus imperializmini beynəlxalq burjuaziyanın jandarması kibi fırıldaqlarını, rolunu göstərməyə çalışır.

Əsərin mərkəzi problemi inqilabdır. Ordubadi yoldaş Təbriz inqilabını bir inqilab kibi bütün ziddiyyətləri ilə, həqiqətə uyğun olaraq göstərə bilmişmidir?

Sosial-realist bir sənətkar üçün həyatın, hadisələrin dialektik-cəsinə “qarşılıqlı münasibət, əlaqədə, hərəkatda doğulma və məhv olma” (Engels) alınması əsasdır. Burada sənətkarı faktın indiki vəziyyəti yox, həm də keçmişi və gələcəyi; hadisənin yal-

nız özü yox, həm də ona bağlı olan, təsir edən və təsir alan hadisələr maraqlandırır.

“**Dumanlı Təbriz**”də inqilabın əsas səbəbləri, onu doğuran amillər görünür. Müəllif doğrudan-doğruya inqilab səngərlərindən, əncümən üzvlərindən, vuruşma səhnələrindən başlayır. Bunların nə üçün olduğu, nədən iləri gəldiyi okucuya qaranlıq qalır. (Bolşevikin Nina ilə söhbətindən kəndlilərin vəziyyətindən deyilirsə də bu bizim tələb etdiyimiz dəyildir). Kütlələrin nə üçün, nə uğrunda döyüşdükləri, inqilaba qoşulan sınıflar arasında münasibət, ziddiyyət, bu sınıfları birləşdirən ümumi mənfəə və sınıfların xüsusi mövqeləri əsərdə verilməmişdir. Halbu ki, yalnız Qafqas S. D-nın dutduğu cəbhə bəllidir, inqilabın öz daxili ziddiyyətləri, dinamikası kölgədə qalmışdır, bunlar məsələnin əsası və mahiyyətidir.

Hamıya məlumdur ki, İran inqilabının hərəkəverici qüvvələri kəndlilər və xırda burjuaziya idi. Hərəkət şəhərdə başlanmışsa da kənd heç vakt bundan kənarda qalmamışdır. Təbrizdə gedən hadisələri diqqətlə izləyən gürcü qəzetəsi (“Ali”) 8-ci il 11 noyabr tarixli nömrəsində yazırdı: “İnqilab atəşi kəndə atılmışdır. Mərənd xanı Suça, Nizamın ölümü, xanlarda qorqu və düzgünlük doğurmuşdur. Qafqazlıların məsləhəti ilə (oku: rəhbərliyi ilə - M.Ç.) Culfada Qafqas komitəsinə tabe olan Abreq Sultan bələdiyyə rəisi təyin edilmişdir.” Bir ayrı nömrəsində qəzetə yazır: “İnqilabçıların Təbrizi dutması kəndliləri hərəkətə gətirmişdir. Bütün kəndlərdə dəstələr düzəlmiş, Azərbaycanın bütün qəsəbələri inqilabi atəşlə əhatə olunmuşdur”. İran inqilabında şəxsən iştirak edən S.Orçonikidze yoldaş bir sıra “İran məktubları”nda da kəndli hərəkatının gücləndiyini göstərir. Kəndlilər inqilab hərəkatına böyük ruh yüksəkliyi və **ümid** ilə qoşulurdular. Kəndlərdə “**fidai**” dəstələri düzəlirdi. Kənd fidailəri yolların çətinliyinə, əks inqilabçıların

müqavimətinə bakmayaraq özlərini Təbrizə, mücahidlərin köməyinə yetirirdilər.

Fidailik o qədər müqəddəs və hörmətli sayılırdı ki, analar qundaqdakı uşağını fidai yazdırmaq istəyirdilər. Səttarxan haqqında deyilən tərifləri kənd qadın və gəncləri sevə-sevə okuyurdu. Bir sıra yerlərdə xan, mirbaşırları kənddən qovub ambarlarını və evlərini dağıtdılar. Bütün bu faktlar Təbriz inqilabında kəndli hərəkatının böyüklüyünü göstərir. Halbu ki, bunları “Dumanlı Təbriz”də görmürük.

Müəllif, bolşevikin əsərin qəhrəmanı Nina ilə söhbətində torpaq məsələsini belə izah edir. “İranda ruhanının özü də mülkəddardır. Belə bir şərait ortada ikən torpaq üstündə heç bir inqilab ola bilməz. Çünkü, kəndlilər də əvəmdir. Onların bir çoxu yalnız torpaqla dəyil, din və əqidə cəhətçə də müctəhidlərə bağlanmışdır. Dinin pərdəsi gözlərini elə bağlamışdır ki, onlar torpaq məsələsini belə ortalığa atmaq istəməz” (səhifə 47).

Müəllif, ümumiyyətlə, kəndlilərdən inqilabi hərəkat imkanını inkar edir. O faktları, İran kəndinin vəziyyətini ətraflı öyrənmişdir. Lakin bundan yanlış nəticə çıxarmışdır. Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, demokratik burjua inqilabının əsas məsələsi torpaq məsələsi idi. Bu kəndlinin ölüm-dirim məsələsidir. **İkinci** tərəfdən mülkədarların, xan və ağaların istismarı artdıqca kəndli hərəkatı da buna qarşı doğulur, şiddətlənir. Hər bir təzyiç bu hərəkatı boğa bilər, lakin məhv edə bilməz. Nəhayət üçüncü və ən mühüm səhv ideoloji məsələsindədir: Din, əvəmlıq, kəndlinin feodalizm ictimai-münasibətinə tabe olması və məhkumluğunun mənəvi ideoloji inikasıdır. Din kəndlinin istismar olunmasına kömək edir, lakin bu istismarı müəyyən etmir. Müəllifin mülahizəsindən belə çıxır ki, “əvəmlıq, dini məhv etdikdən sonra” İranda torpaq məsələsini qoymaq olar. Bu, Boqdanovçuluğa, məfkurəvi inqilabın üstünlüyü teoryasına çəkir. Kəndlini ancaq və ancaq inqilabi hərəkatda feodal,

mülkədara qarşı sınıfı mübarizədə tərbiyyə etmək feodalizm görüşlərindən qurtarmaq olar. Onun məhkumluğu durduqca dinciliyi, əvəmlıği də möhkəmləşəcəkdir.

Ümumiyyətlə, Təbriz inqilabının istər hərəkatverici qüvvələri, istər xarakteri, istər rəhbərləri “Dumanlı Təbriz”də dumanlı göstərilmişdir. Çünki, müəllifin inqilab haqqındakı təsəvvürləri də bəzən dumanlıdır. Onun fikrincə: “Mücahidlər kimlərlə atışdığını, hansı qüvvətə qarşı mübarizə apardığını bilmirlər”. İnqilab qəhrəmanı Səttarxanın “biz şaha qarşı üsyan etmirik. Qibleyi aləm bizim atamızdır...” təsdiqinə əsaslanaraq müəllif onun “inqilabi simasız” adlandırır. Ümumiyyətlə, romanda Səttarxan; taktika, düşüncə, siyasət bacarığından məhrum, yalnız hər b adamı kibi verilir. Bolşevik Səttarxandan soruşur – sizin dediyinizə görə inqilabın burada heç bir rolu yokmuş? Səttarxan:

“Bu vuruşma, devlət tərəfində olanlarla, devlət tərəfindən olanların düşmənləri arasında gedən bir müharibədir.

Bəzən inqilab iki qüvvətdən birinin əlində alət olmaq vəzifəsini daşıyır. Bu da məcburiyyətdir. Çünki inqilabın özü də bu iki qüvvətdən istifadə etmək məcburiyyətindədir (səh.202). “Dumanlı Təbriz”dəki Səttarxanın belə sadələvh fikirləri çoxdur.

Bəziləri tarixi faktların “düzgünlüyünə rəyəət etmək” pərdəsi altında sosializm realizminə düşmən olan tendensiyaları bəraətləndirmək istəyirlər. “Səttarxan şaha dostluq teleqramı vurmuşdur. “Bu xəyanəti gizlətmək olarmı” deyirlər. Səttarxanın şahı sevdiyini və ona qarşı üsyan etmədiyini sübut edəcək bir faktın olub-olmadığını bilmirik. Belə bir teleqram bəlkə faktiki nöqtəyindən nəzərdən olmuşdur. İkinci tərəfdən Səttarxan şaha elə bir teleqram vursa, ümumiyyətlə şaha məhəbbət bəsləsə belə bu onun əsas xarakteri dəyil və inqilab rolunu əksiltmir. Şura sənətkarı və şura ədəbiyyatı tarixin kopiyası, hadisələrin kor inikası dəyil, burada aktivlik, firqəvilik, sınıfilik əsasdır. Bizə xarakter olmayan kiçik bir cəhəti ümumiləşdirmək heç vaxt doğru deyildir. Misəl üçün

26-ların güllələnməsində aqktiv təşkilatçılıq edən **Funtiqov** işçi idi. Lakin buna əsaslanarsaq onun xarakterini bütün işçi sinfinə yapışdırmaq gülünc olar. Səttarxanın ümumi inqilabı fəaliyyətinə xalq hərəkatına başçılıqdakı roluna göz yumaraq, onun bir səhvi ilə qiymətləndirmək doğru dəyil və zərərliyədir.

İran inqilabında ruhanilər məsələsi də mübahisəlidir. Burada bəzi ruhanilərin xalq həyəcanının alovlanmasına köməyi xüsusi olaraq diqqəti cəlb edir. Təbriz inqilabında iştirak edən böyük liberal ruhanılardan biri Siqətül-İslam idi. Onun inqilaba sədaqəti, ruslar tərəfindən asılmasına baxmayaraq, çar istilasına qarşı fikrindən dönməməsi, bütün İran inqilabi hərəkatına bəllidir. Burada heç bir qeyri-təbiilik yoxdur. Lenin yoldaş 5-ci il inqilabı devrində yazırdı: Gənc rus ruhaniliyinin bəzi hissələri arasında liberallıq, islahatçılıq hərəkatının olması şübhəsizdir. Bu hərəkat həm dini-fəlsəfi cəmiyyətlərin iclasında, həm kəlisə ədəbiyyatında öz ifadəçilərini tapdı. Buna görə də keşiş Qaponun səmimi xristyan sosialist ola bilməsi, ancaq qanlı bazar gününün onu tam inqilabı yola salması fikrini, aydındır ki, rədd etmək olmaz (Lenin külliyyatı 207 səhifə 84). Lenin yoldaş ayrı-ayrı təsadüfdə bir ruhanının inqilabi hərəkatına qoşulması imkanını rədd etmir, təbii sayır. Lakin bu heç də burjuva demokratik inqilabına qoşulan müxtəlif sınıflar və qruplar arasındakı münasibətin birliyi demək dəyil.

Burada hər nə olursa-olsun inqilabçı proletaryat mənafeinin, xətt hərəkatının saflığını mühafizə etməyi bacarmaq lazımdır. İnqilabı təşkilatın qüvvəsi, bir-birinə zidd sınıflar və qrupların mənafeyini müəyyən etapda birləşdirməsi, hamını ilk məqsədə doğru təşkil etməyi, o biri tərəfdən əsas inqilabçı, sinfin xətt-hərəkatı, sağlamlığı və dokunulmazlığını saklaya bilməyir, nəticə etibarilə bütün hərəkatı buna tabe etməyi bacarmasındadır.

Bu haqda, Lenin yoldaş keşiş Qaponun “Rusya sosial-

list firqəsinə” öz qüvvəmi “xalqa xidmət verirəm” məzmunundakı məktubunu təbrik edirkən qəti göstərişi vardır.

Bütün bunları nəzərə alıqda Siqətül-İslamın bir “təsədifli və sırf şəxsi mənfəəti” yüzündən inqilaba bağlandığını təsdiq etmək olduqca səhvdir. Müəllif bu adamın bütün liberallıq və yenilik tərəfdarı olduğunu inkar edir. İran inqilabının ən xarakter cəhəti, beynəlmilləliyində, İran çərçivəsindən çıxaraq bir neçə ölkə inqilabçıların işinə çevrilməsindədir. Bu beynəlmilləlik “Dumanlı Təbriz”də nisbətən pis göstərilmişdir. “İldırım ilə vuran gürcü”lərin rol və təsiri, inqilabi fəaliyyəti romanda hiss olunur.

II

“Dumanlı Təbriz” müəllifi Nina ilə bolşevik arasındakı sevgini və bununla da şəxsi sevgini, münasibəti inqilaba tabe tutmaqda, daha doğrusu, inqilabı hərəkatda dərinləşdirməkdə düzgün hərəkat etmişdir. Bu, ayrı cür də ola bilməzdi.

M.S.Ordubadı yoldaş hadisə ilə əlaqədar olan bütün materyalı yaxşı öyrənmişdir. Odur ki, sözlər, nağıllar, mükəllimlərdə yox, həqiqi səhnələrdə verməyə çalışmışdır. Bu realizmin bariz cəhətlərindəndir. S.Ordubadının realizminə passiv, rolsuz, müşahidəçi kimi baxmaq olmaz. Burada təsirçilik, aktivlik, həyatı göstərməklə qalmayıb, həm də dəyişmək xüsusiyyətləri vardır. Həmin buna görədir ki, qələmə aldığı hadisədə maskaları yırtmağa, feodalizm cəmiyyəti çirkinliklərini adi həyatı səhnələrdə ifşa etməyə müvəffəq olmuşdur. Rus konsulxanasını inqilabçılar qalib gəlirkən “başını qucaqlayaraq, alçaqlar, köpəklər, qoyunlar” deyər çarpınan qonsulundan başlamış məmuruna, çinovnikinə qədər ifşa edir, beynəlxalq burju jandarması – rus çarının inqilaba təzyiqli orqanı kimi göstərir. Mücahidlərin kefi məclisində belə bir səhnə var:

Məmməd Ağa adlı bir gənc, iki qadının arasında oturmuşdu, lap kefli idi. Əlini atıb yanındakı qadının örtüsünü götürdükdə: vay sənin məzhəbini. Tutu sənənməmiş, deyər əlini xəncərinə atdı, Sallaq Süleyman isə onun xəncərini alıb, özünü döydü. Tutu-

nun Məmməd Ağanın qadını olduğu və sallaq Süleymanla kefə gəldiyi aydınlaşdı. Bir neçəsi də Məmməd Ağaya kömək çıxmağa başladı...” (səhifə 214)

“İsmət və namus” heykəli kibi təbliq edilən çadranın İranda kütləvi fahişəlik üçün bir maska, vasitə olduğunu müəllif yaxşı vermişdir. “Saların dayısı arvadının baldızı oğlu”nu (səh.125) və i.a. İşdə mübarizədə heç bir rolu olmayan, böyük adamların kölgəsində yatmağa çalışan belə quyruq və parazitlər köhnə cəmiyyətin məhsuludur. Bunların ifşası sosialist realist sənətkarın vəzifəsidir.

Müəllif ümumi materyal və hadisələr üzərində işlədiyi qədər tiplər, canlı insanlar üzərində işləməmişdir. O xarakterlərə, onların münasibətinə az əhəmiyyət vermişdir. Hətta əsərin qəhrəmanları ekranda olduğu kimi zahiri cəhətdən göstərilmiş. Bunlar mərkəzi obraz kibi real və dərin xüsusiyyətləri ilə verilməmişdir. Təbrizi sarsıdan dəhşətli hadisələr içərisindəki qəhrəmanların daxili hissiyyatı, sevinc, kədərləri hər dəqiqə dəyişən əhval-ruhiyyələri romanda yoxdur. Bu isə əsəri publisistikaya, adi xatirat səhifələrinə okşadır. Canlı adamlar üzərində ciddi düşünülmədiyindədir ki, romanda süni cəhətlərə də yer verilmişdir.

Okucu Ninanın gizli firqə özəgi təşkil etməsinə haqlı olaraq şübhələnir.

“Ninanın kitabı arasında gördüyüm firqə biletləri gəlib gözümün qarşısında durdu. Hacı Ağa və Dadaşın biletləri üstünə çəkilmiş qara xətləri bir daha gözdən keçirdim. Təbrizdə birinci firqə özəyinin birinci və qəhrəman qurbanlarına eşq olsun, dedim anladım ki, gənç qız mənə yürəyini vermiş, lakin yürəyindəki əqidəsini verməmişdir...”

ƏVVƏLA bütün inqilabı fəaliyyət boyunca birlikdə, eyni məqsəd uğrunda çalışan, bir yerdə yaşayan, hər günkü hadisələri akşamlar şirin söhbətdə təhlil edən iki firqə yoldaşının biri-birindən bu qədər örtünməsi, hətta həqiqi adlarını bir-birindən gizləməsi sünidir. Xüsusən belə bir örtünmənin lüzumsuzluğunu və heç bir məcburiyyətə

bağlı olmamasını nəzərə alsaq bu ədəbi manevranın gülünclüyü tam aydın olar. Eyni firqənin iki üzvünün eyni məqsəd uğrunda mübarizədə bir-birindən örtünməsi nə inki mənasız, həm də səhvdir. Belələri olsa belə, biz ona firqə cəzası verərik.

İKİNCİSİ, o böyüklüyündəki inqilabı hərəkatdan, İran Qafqas Sosial-Demokrat Firqəsindən kənarda, zirzəmidə Ninanın özək təşkil etməsi nə həqiqətə, nə də məqsədə uyğun deyildir. Nina firqə üzvidir. O, sosial-demokrat firqəsindən rəhbərlik almalıdır. Firqə özəyi təşkil etmək lazım gəlirsə İran sosial-demokrat firqəsi bunu bilməlidir. İnqilabçılarla səngərlərdə əks inqilaba qarşı döyüşən bir özəyin zirzəmiyə girməsinə, bolşeviklərdən gizli saklanmasına ehtiyac var?

Bəlkə müəllif RSD firqəsi nümayəndəsi Ninanı inqilabı hərəkatdan təcrid etmək, onun sınıfı təmizliyini qorumaq istəmişdir. Elə isə nə üçün bunu Qafqas Sosial Demokratları bilməməlidir. Halbu ki, inqilabın ən doğru xətt hərəkatını müdafiə edən Qafqaz sosial-demokratları olduğunu müəllif özü təsdiq edir.

ÜÇÜNCÜ və ən mühüm səhv özəyin yalnız işçilərdən təşkil edildiyini təsdiq etməkdir.

Təbriz kibi ticarət burjuaziyası və kустar təsərrüfat şəhərində firqəyə yalnız işçilər girməzlər. Müəllif, inqilabçılığı nədənsə içtimai vəziyyətə bağlayır. Hətta özəyin təşkilatçısı Ninanın:

“Sınıfı simasını” onun işçi atası ilə izah edir: “albomda qoca olduqca zəif, nihayət dərəcədə fəqir paltarda olan bir işçi fotoqrafı gördüm. Ninanın gözü alboma sataşdı.

O fəqir mənim atamdır. Bizim bəxtsiz ailənin başçısı idi...

Mən isə sevinirdim. Mənim dostum, mənim inqilab yoldaşım olan Nina öz sınıfı simasını aydıncasına göstərdi” (səh 225).

Daha sonra müəllif öz görüşünü, “ancaq işçidən inqilabçı ola bilər fikrini Ninaya da aşılrayır: Nina deyir:

–Mən heç vakt inqilaba qoşulacağımı düşünməzdim. Fəqət sınıfı duyğum məni atam gedən yola çağırıdı...”

Bütün bunlardan aydın olur ki, özəyə yalnız işçilərin qəbul

edilməsi təsadüfi dəyildir. Xüsusən İran inqilabı haqqında belə fikir yanlışdır.

Kitabın sonlarına doğru bəlli olur ki, Nina və onun ailəsi işçi üsyanları və inqilab hərəkatı içində yaşamışdır. Okucu belə bir sual verə bilər.

–“Yüzlərcə kitab töküşdürən və sınıfi mübarizə yolunu öyrənmək istəyən” Nina nə üçün Lenini, firqənin təşkilatçısını tanımır. Müəllif Ninanın heç olmasa xatirə məktublarını, ailəsini böyük 5-ci il inqilabı ilə bağlasa idi əsərin qüvvətini bir az da artırardı.

İran inqilabına köməklik edən Qafqas sosial-demoqratları da səthi göstərilmişdir. Daha doğrusu, onlardan yalnız bir nəfəri – əsərin qəhrəmanı – sonuna qədər okucunun diqqəti mərkəzindədir. Qafqas sosial-demokratlarının İran inqilabına köməyi yalnız canlı qüvvə verməklə bitmir. İnqilabın rəhbərliyində xətt hərəkat cızılmasında onların rolu böyük olmuşdur. Rusiyə sol mətbuatının da hərəkata təsiri qüvvətli idi. “M o l l a N ə s r ə d d i n ” jurnalı İranın bütün şəhərlərində okunurdu. Mirzə Ələkbər Sabirin Səttarxanı, Ətabəki tərifləmələri, şah tərəfdarlarının şiddətli tənqid qələminə dutması bəllidir. Onlar romanda kölgədə qalmışdır.

III

Materyalın zənginliyinə nisbətən əsərin bədii cəhəti kasıbdır. Başlanğıcdakı obraz və ifadələr sonralar unudulur. Müəllif hadisələrə tez-tez dəyişən münasibətə çox bağlanaraq bədiiyyat cəhətini unudur. Məsələn üçün bütün əsər boyunca davam edən bolşevikin dili yalnız bir əsgər dili olub qalır. Heç bir yerdə ictimai münasibət ilə bərabər psixoloji və təbii mühitin vəhdəti verilmir. Hadisələr nisbətən məkan və zaman xaricində görünür. Bütün romanın əhatə etdiyi hadisələrin neçə vaxta, hansı təbii şəraitdə (qış, yaz fəsli) əmələ gəldiyi okucu üçün aydın deyil.

Romanın texnikası pis qurulmamışdır. Şəxsi hadisələr inqilabı münasibətlə məvazi aparılır. Bunu okucu o qədər də hiss etmir. Sujet inkişaf edir. Personajlar dəyişir. Okucunun diqqəti bir obyektədən başqasına cəlb olunur. Buna bəzi əsərlərdə olan kibi uzun-uzadı və yorucu hazırlıq aparılır.

Bütün bunlarla bərabər bəzən ümumi intriqaya ilavə edilən lüzumsuz haşiyələri də qeyd etmək lazımdır. Məsələn üçün 20 səhifə davam edən Əbdulla xanın evindəki qonaqlıqda romanın ümumi hərəkatı ilə əlaqədar heç bir şey yoxdur. “**Palan**” haqqında bolşevikə dönə-dönə tapşırıq edən “v a s q ı ç ı” da belədir. Burada müəllif yumor vermək istəmişdir. Yumor yaxşıdır. Lakin qondarma, qıraqdan gətirmə olduqda təsirini itirir. Yumor əsərin öz mündəricəsindən və ümumi hərəkatından cıkmalıdır. “**Yumor üçün yumor**” okucuya heç bir təsir edə bilməz.

Romanın stilistikası da xamdır. Bəzən ən adi ədəbi qaydalara belə riayət edilmir. İki məna verən müəllifin qəsd etdiyi mənanı yox, başqa mənanı verən cümlələr çoxdur. Tiplərin hamısı eyni dildə danışdırılır. Hətta İran kübarları, Siqətli-İslam kibisi ilə (Təhminə xanımın) ifadəsi arasında fərq yoxdur. Müəllif hamını bir dildə danışdırır. Hətta 5 gün içərisində Rusiyədən gəlmiş Nina da xalis türkcə danışır.

(Nina firqə özəyində İran işçilərinə dərs deyir).

Əsərdə belə yanlış və dumanlı cümlələrə addım başı təsadüf edilir. “Dünyanın mərhəmətindən ümidini kəsmiş”, “şübhəli bir qız olduğuna şübhəm artdı”, “cümə akşamı” olduğu görünürdü, “çarpayı qəbilindən bir şey yox idi”, “Sərdar məni göndərmiş çağırır” (Sərdar adam göndərmiş məni çağırırdı demək istəyir) “Bibim ərinin ölməsi münasibətilə özünə veriləcək təqaüdü almaq mümkün olmadı” “Sınıfın sınıfa qarşı qoyulduğu üsuldan böyük həzz alırdı”.

Bütün bu noqsanlarına baxmayaraq “**Dumanlı Təbriz**” Ordubadinin yaradıcılığında yeni bir məhsul, Şura ədəbiyyatımızda isə mühüm bir hadisədir. Materyalın zənginliyi, hadisələrin həqiqiliyi, doğru rabitə verilməsi temanın tarixi və mühümlüyü, romanın texnikası əsəri okudur və oxudacaqdır. Hər bir əməkçi, xüsusən şərq əməkçisi “**Dumanlı Təbrizi**” okuyaraq, vaxtla bir başlanğıc olaraq, İran tarixinin ən parlaq səhifəsini təşkil edən

Təbriz inqilabı dərslərini öyrənəcək, məzlum şərqin dost və düşmənlərini tanıyacaq, böyük Səttarxanın inqilabı rolunu unutmayacaqdır. Marks Balzakı; “Krestyane” əsərində real münasibəti “dərin düşündüyü və düz verdiyi” üçün tərifləyərək deyir: “Kapitalist istehsalatı hakimlik edən bir ictimai vəziyyətdə kapitalist istehsalatı olmayan istehsalatçı da kapitalist təsəvvürlərinə tabe olur...” (Kapital. III cild. səhifə 12). Eyni şeyi İran işçisi haqqında söyləmək olar. Feodalizm və yarım patriarxal ictimai münasibətin dərinliyi və güclülüyü İran işçisi və kəndlisinin şüurunda feodalizm təsəvvürlərini bərkitməmişdir. Bu təsəvvürlərin kökündən qırılıb atılması İran işçi və əməkçisinin, müzəffəriyyətlə sosializm quran Şuralar İttifaqı proletaryatından öyrənməsini təşkil etmək üçün Şura ədəbiyyatımız çox şey edə bilər və etməlidir. “Dumanlı Təbriz” bu sahədə atılan ilk addımdır. Bir qeyd daha: biz əsərin əsasən nöqsanlarından bəhs etdik. Ordubadi yoldaşın Təbriz inqilabı kibi hələ nəzəri tərəfdən işlənməmiş, bir sıra mübahisəli cəhətləri olan hadisəni mevzu olmaqda kommunist cəsarətini deməliyik. Buna görə də “Dumanlı Təbriz” haqqında bir çox fikirlər ola bilər. Bu fikirlər Təbriz inqilabının müsbət və mənfi cəhətləri, əsil xarakteri, qiyməti tez-gec nəzəri cəbhəmiz tərəfindən müəyyən ediləcəkdir. Ordubadi yoldaşın isə bu məsələni bədii ədəbiyyatda göstərmək təşəbbüsü və bu təşəbbüsün məhsulu olan əsəri öz qiymətini saklayacaq və inqilabçı Şərq ilə maraqlanan hər bir əməkçi tərəfindən dönə-dönə okunacaqdır.

İnqilab və mədəniyyət. 1934. №3-4 (111-112). S. 47-51

Okucudan məktub

Bir poema haqqında

Süleyman yaradıcılığının ilk devrində yeni, azad gəncliyin köksündən doğan bir mahnı çağırırdı: “Biz gözlüyürük, onlar ağlayırlar” “yenilik yüksəlir, köhnəlik ölür.” Bu aprel inqilabı nəticəsində, istədiyindən daha artıq təmin olunan, səvincindən uçmaq istəyən bir inqilabçı gəncin mahnısı idi. Rekonstruksiya devrinin

sonlarına doğru (1930-32-ci il) sosializm iqtisadiyyatının təməlini qurmaq üzrə əldə etdiyimiz qələbələr əsasında şair abstrakt “yenilik”, “səvinc”dən abstrakt temalardan qismən uzaqlaşdı. Sosializm gəncliyinin ölməz səvinc, gülüş və həyəcanını doğuran mübarizə səhnələrinə, döyüş praktikasına enməyə, praktikaya qarışmağa başladı. Yaradıcılığında olan Yeseninçilik təsirləri kainatçılıq, abstraksiya və sözcülükdən qurtulmağa başladı. Şair yeni sosializm cəmiyyəti uğrunda mübarizənin mahiyyətini dərk və bədii ifadə etməyin bütün zərurətini duydu.

Son iki ildə Süleyman öz şeirində ayrı-ayrı sahələrdə sənayeləşmə, kollektivləşmə, mədəni inqilab cəbhələrində, kəskin mübarizə şəraitində əldə etdiyimiz qələbələrə göstərmək, mübarizə haqqında sözlərdənsə, mübarizənin özünü əks etdirmək istəyir. İndi atəşi “ümumiyyətlə” düşməne, ünvansız hədəfə deyil, quruculuğumuza, sürətlərimizə mane olmaq istəyən, sosializm qatırını ləngitmək, “işçilərə, kolxozçulara, şura hökuməti və firqəyə badalaq vurmaq və ziyançılıq etmək istəyənlərə” (**Stalin**), inqilab düşmənlərinə, sahibkar, qolçomaq, tacir, yüzbaş, oğrulara qarşı çevirmişdir.

Bunu, dərinliyə doğru olan bu dönüşü, şairin son əsərlərində “Yaxşı yoldaş” və xüsusən “Kölgələrin rəyası” poemasında (“Şairin səsi” almanaxı, “İnqilab və mədəniyyət” №3, 1933-cü il) görmək olar. Biz “Kölgələrin rəyası” haqqında danışmaq istəyirik. Bu poema pasportlaşmaya həsr olunmuşdur.

Ədəbiyyatımızda pasportlaşmaya aid ilk böyük əsər “Kölgələrin rəyasıdır.” Sosializm şəhərlərimizi əməkçi olmayan parazit və zərərli ünsürlərdən təmizləmək uğrunda bir dövlət-ictimai tədbir olan pasportlaşma sınıfı düşməne ağır zərbə idi. Bu tədbir “əməkçi” libası ilə örtünən, şəhərin izdihamlı küçələrində “gözdən itməyə” çalışan tacir, qolçomaqları, xuliqan, oğrular və ümumiyyətlə köhnə cəmiyyət ünsürlərini yerindən oynatdı. Onlar yeni “faciə” qarşısında qaldılar. Necə olur-olsun və neçəyə olur-olsun bu “bəla”dan qurtarmağa çalışdılar. Müxtəlif yollar cür-bəcür hilə və vasitələrə müraciət etməyə başladılar.

Süleyman bütün bunları göstərməyə, düşmanların maskasını yırtmağa çalışmışdır: “Kaspinin sahilində, bulvarda qorka-qorka 7 adam danışır”. Onlar gəlib-gedən qadınlara söz atırlar. Ətrafa, binalara, gəmilər və mədənlərə baxır, keçmiş günləri xatırlayır, bununla həm nəşələnir və həm də qəmlənirlər. Şair isə “sık ağac-ların dibinə sıkılaraq çırpınan qəlbə” qulaq verir.

“Qurt yemiş dişləri ağac kötöklərinə bənzəyən” və vakti ilə 3 gəmi sahibi olan adam danışır. O, qadınlarla kef çəkməsindən, şantantarlarda yatmasından başlayaraq bu günkü “hecə müsəvi” olan həyatına qədər keçirdiyi günlərdən danışır. Nəhayət pasport verilməməsindən şikayətlənir, sürgündən qorkur. Birisi “üçlük ilə yağlı dillərlə danışmağı” məsləhət görür. 3-cü sözü “əsalı adam” alır...

Banketdə olduğu kibi məclis qızıdır, hər kəs öz keçmişinin səhifələrini vərəqləyərək başqalarını təəssüfləndirir, nihayət belə bir nəticəyə gəlirlər:

*“Bəlkə birlik edərsə padşahlar
Yokalar onda nalələr, ahlar...”*

Bu hadisədən bir ay sonra şairin yolu bulvara düşür, həmin skamyada “kölgə”lərdən nişan görmür, burada bir pioner oturub qızıl qalstukunu bağlayırmış.

Əsərdə yuxarı sınıf nümayəndələrinin köhnə, inqilabdan əvvəlki həyatı mərkəzi yer tutur. Şair, ölən sınıflardan birer nümayəndə toplayaraq bulvarda mitinq düzəltmişdir. Adamlar danışdıqca feodal Azərbaycanının kirli səhnələri oxucunun gözü qarşısında canlanır. Bu adamlar böyük sənətkar Molla Nəsrəddinin “Bəlkə də qaytardılar” qəhrəmanları, Sabirin “Ax necə kef çəkməli əyyam idi” deyən ruhaniləri kibi dadlı-dadlı xülyalara qapılır, ağızları köpüklənənə qədər danışirlər.

Səhnələri, hadisələri, personajların dünyaya baxışı aspektində və onların ifadəsində vermək realizm priyomudur. Burada sənətkarın vəzifəsi ağırlaşır, çətinləşir. Burada yazıçı faktı, hadisəni bu və ya başqa xarakterin proyektorundan keçirmək, onu cihətlərdən işıqlandırmaq məcburiyyətindədir. Buna görədir ki, “Kölgələrin

röyasında” Süleymanın bir sıra başqa əsərlərindən (“Səs”, “Addımlar” və s.) fərqli olaraq ziddiyətli, mürəkkəb yollarla məsələyə yaxınlaşmaq cidd-cəhdini qeyd etmək lazımdır.

Lakin bu əsər, eyni temanı neçə il əvvəl klassikəsinə əks etdirən “Bəlkə də qaytardılar” hekayəsindən çox-çox geridədir.

Süleyman nə inki bu günkü şəhərdə gizlənen və cildini dəyişən sınıf düşmanı həqiqi və real ictimai münasibətdə vermiş, hətta onların şəxsi portretini belə cıza bilməmişdir. Süleyman bu adamları bizə qarşı mübarəzəsini çox zəif vermişdir. O, hesaba almır ki, bu adamlar “gizli hərəkət edərək bacardıqları kimi badalaq vururlar. Anbarları yandırır, maşınları qırır, sabotaj təşkil edir, kolxozlar və sovxozlarda ziyançılıq təşkil edirlər. Fabrika və zavodlardakı oğurluqlar, dəmir yolu yüklərinin oğurlanması, anbarlar və ticarət müəssisələrindəki oğurluqlar keçmiş adamların əsas “fəaliyyət” formasıdır” (Stalin, yanvar plenumundakı məruzəsi – s.45).

Süleymanın bizə göstərdiyi “kölgələr”də biz bunu görmürük. Süleyman məğlub olmuş sınıf qalıqlarını xalis bir “kölgə” kibi almaqda səhv edir. Onlar kölgə kibi görünsələr də canlı adamlar, hətta bizə badalaq qurmaq ciddi-cəhdi ilə çırpınan adamlardılar.

Onlar Süleymanın dediyi kibi həmişə geri baxmır, xatirələr ilə yaşayırlar: onlar sosializm hücumundan qurtulmaq üçün **bütün** vasitələrdən istifadəyə çalışır, hər şeyə müraciət edirlər.

İlk natiq sürgündən kərkur, Allaha yarvarırkən birisi deyir:

*“Bəlkə rüşvətlə iş düzəldi, çalış
Yağlı dillərlə, üçlüyünlə danış.”*

Həyat və ölüm mübarizəsində düşmanlar heç vaxt belə passiv danışmazlar. Bu alverçi qadınların danışığına okşayır. Ayrı-ayrı natiqlərin danışığı ilə xarakterində uyğunsuzluq vardır. Gəmi sahibini alalım (ilk natiq). Bu adam iqtisadi binevrəsini, ictimai hüququnu itirmişdir. Şura hökuməti tədbirləri, əmlak müsadirəsi, sosializm hücumu bu adama hər şeydən artıq təsir etmişdir. Lakin xarakterin danışığından bu cihət çox sönükdür. O, ən çox ar-

vaddan, qızdan, gözəldən, qadınların “sədaqətindən”dən, daha doğrusu, “sədaqətsizliyindən” danışır. Bu adamın şura dövründə 4 arvad saklamağı, uşaq saklamağı və pul ilə istədiyi adamları öldürməyi həqiqətdən kənardır. Bəlkə Süleyman bunu düşmanı daha bariz **mənfi** boyalarda vermək üçün yapmışdır. Ancaq onun arzu etdiyi çıkmır.

*“Bir də oğlan varımdır xeyli gözəl,
İştə Məcnun gözəl və Leyli gözəl.
Duydum axırda mən, əlaqəsi var
Mənə sadıq son arvadımla onun
Arasından çıxış üçün birdən
Pul verib iş düzəltdim, oldum şən,
Bu həyatdan yokaldı hər ikisi”.*

(səh.7)

Belə cənayətkar və qan içən adamın dəfələrlə olan böyük cinayəti nə təhər olmuş ki, şura idarələrinə məlum olmamış? Bu inandırıcı deyil.

Adamların vəziyyəti ilə psixoloji xarakteri arasında ziddiyyət, uyğunsuzluq, başqalarında da özünü göstərir. Misal üçün ikinci nətiqi alalım. O, qoçu və qatildir. Öz qoçaqlığından rəşadətindən, hərisliyindən danışır. Şirvanlı bir ərəbi öldürdüyünü xatırlayır. Bu xatirəni o, acınacaqlı bir dil ilə, **qatil** kibi yok, ana kibi, yürəyi yanan bir adam təəssüratı ilə danışır:

*“Dedi öldürməyin, tapın aparın,
Ancaq öldürməyin ki mən atayam.
Məni gözlər evimdə altı balam,
Döymə, şirvanlıyam, fəqir ərəbəm.
Ərəbin dinləyib zarılısını
Akıdıb yaşlar ağlayırdı dəvə...”*

(Səhifə 9)

Bütün bunlar Süleymanın adamlara, xarakterlərə abstrakt seləmə yanaşdığından tiplərin daxili mündərcə və xüsusiyyətini öyrənməməsindən, hamını eyni boya ilə bəzəməsindən irəli gəlir.

Əsərin başlanğıcında yeddi nəfər adam göstərilir. Ayrı-ayrı xarakteristikalara gəldikdə on bir adam haqqında danışılır. Görünür ki, şair ifşa etdiyi qrupun kimlərdən və neçə nəfərdən ibarət olduğunu özünə müəyyən etməmişdir.

Poemanın ikinci başlıca nüqsanı **kölgələrə** qarşı **günəşlərin**, xülyalara qarşı həqiqətin, sözlərə qarşı faktların, arzulara qarşı nəticələrin qoyulmamasıdır. Köhnə tiplərin xatirəsinə qarşı qızıl Bakının bu günü; qoçular, oğrular, istismarçıların kirli səhnələrinə qarşı qalib sosializm quruluşu səhnələrimizin bariz qoyulmamasıdır. Köhnə həyatdan geniş səhnələr olduğu halda Süleyman imdiki Bakıdan səthi bir epizod vermişdir. Pasportlaşma məsələsini qələbələrımızdən, işçi və əməkçilərin maddi və mədəni yaşayışındakı xariqələdə yüksəlişlərindən kənarda göstərmək səhvdir və mümkün deyildir. Əsərin dili işlənməmişdir. Bu cihətdən Süleymanın başqa əsərlərinə nisbətən belə bir ibtidailik vardır. Əsər otuz misralıq bir cümlə ilə başlayır. Ölçünü doldurmaq üçün “da, və, ki, həp, öz” kibi adətər çox işlənməmişdir. Bəzən hadisənin, faktın daxili mündərcəsi ilə heç də bağlı olmayan cümlələr, sözlər işlədilmişdir. Bunlar mənəni pozur, şeiri istiqamətləndiyi hədəfdən kənara salır.

Yaxud:

*“Birinin yaş dolub da gözlərinə
Tez davam etdi kinli sözlərinə”
“Dərdi qəlbimdə sızlayan bu yara
Özgənin yok, səninkidir, Sara”
“Biri bak gör kəndi sınıfi kibi”
“Söndü üfüqümdə, ah, o yıldızlar,
“Ta uzaqlarda ağlayırdı həyat”.*

Bu misralar nə inki söz, ifadəcə, hətta mənə və təəssüratca osmanlı şeirindən heç fərqli deyildir. Bunları okuduqca bilaxti-

yar “ta uzaqlarda incə bir piano “səhnəsini” xatırlayırsan.

“Cəllad-fəryad, həyat-məmat, mən-bəzən, əzv-gözü, “yok-çok”. Bu standart qafiyələr çox çeynənmişlər. Əsərin mündərəcəsinə yeni fikir və ideyalara uyğun olaraq, yeni qafiyə vermək, yeni ifadə tərzini tapmaq, şeirimizin texnikanı mənimsəmək uğrunda mübarizədə ən mühüm cihətlərindən olmalıdır. Bəzən Süleyman əsərin mündərəcəsi ilə heç də əlaqədar olmayan, təsadüfi sözlər ilə qafiyə ehtiyacını ödəyir:

*“Dəymə, şirvanlıyam, fəqir ərəbəm.
Qoyma sınısın mənim həyat ərəbəm”*
(“araba” olacaq – M.C.)

Əsərdə personaj, bir qadının dalınca deyir:

*Qurban eylərdim öz buruğlarımı,
Qoyaram mən yolunda buğlarımı.*

Şair “buruğlara” qafiyə tapmaq üçün, kişinin buğlarını yolmuşdur.

Başqa bir yerdə:

*“Bir qızıl sırqa, bir də əla tort
Görəsən mən də alarmıyam pasport”*

Bu misralarda şairin yalnız qafiyə üçün işlətdiyi ifadələr aydın görülür.

“Mən bir ordu qüssə qucmaqda”, “mən ki qan tökmənin fərağında” kibi obrazlar heç bir şey deməyən müvəffəqiyyətsiz obrazlardır.

“Məni sarmış ölüm, kədər, qayğı” (səhifə 11)
“Məni sarmış ölüm, aləm, matəm” (səhifə 12)

kibi tkrarlar dəxi əsərin texniki cəhətdən nöqsanıdır. Süleyman vermək istədiyi səhnəni əvvəlcədən müəyyən edib qarşısına qoyarkən, dərindən işləməmiş birdən-birə qələmə almışdır. Bu səh-

nənin ayrı-ayrı levhələri, adamları, hadisələri üzərində çalışmamışdır. O, ancaq bunların səthi eskizini vermişdir.

Şair poemanı belə bitirir:

*“Yokdur onlar, yokdur o kölgələr, yokdur,
Ora bəkdıqca can bulurdu gözüüm.
Oturub orda bağlayırdı bizim
Pioner öz qızıl qalstukunu”*

Bununla şair məhv olan, ölən sınıfların yerində: yeni quruluş, yeni cəmiyyət içərisində olduqca möhkəm, sağlam, mübariz, şən, qurucu bir nəslin – gələcək nəslinin yetişdiyini göstərir. Bu, həqiqətən belədir. Bu, sosializm istehsal münasibətinin nəticəsi, böyük inqilabımızın meyvəsidir.

İnqilab və mədəniyyət. 1934. S.52-53.

1935

Qurtarıcı qəhrəman ardınca *Səidin yaradıcılığı*

30 ilə yaxın ədəbi fəaliyyəti olan Səid Ordubadi proletariatin baş məşqi – birinci Rusya inqilabı devrində yeni, azad fikir səhnəsinə atılan yazıçılardandır. O zaman, kəskinləşməkdə, daha mürəkkəb bir fazaya girməkdə olan sınıfi mübarizə şəraitini təsiri altında ədəbiyyat cəbhəsində də qüvvələrin təbəqələşməsi gedirdi. Məlum olduğu üzrə iki əsas siyasi-ədəbi istiqamət yaranmaqda idi: İrticaçı qüvvələr, inqilabi hərəkətdən korkan və geridə burakılmış iqamətgahın çürük sütunlarından yapışib kalkmaq istəyən yazıçılar “F i y u z a t” jurnalının başına toplanmışdı.

Gənc Səid bu qrupdan uzaqda qaldı; çünki o, bir ictimai sevgi-təbii nəticəsində olsa belə, Çar lakeylərinin “isəvilər ilə məhəmmədilər arasında, fəqərəyi kasibə ilə sahibkarın arasında daimi bir məhəbbət” təşviqatçılarının göz boyalamalarını və əsaslı bir progressiv addım ata bilməyəcəklərini hiss edirdi. Bundan ilavə, çarlıq və burjuva

mülkədar rejmi hər cihətdən öz maddi əsasını, mənəvi nüfuzunu itirmiş, irəlini az-çok görən ziyalı qüvvələr arasında ölməz bir nifrət oyatmışdı. Odur ki, Səid əksi-inqilabi müdafiə edən, sınıfi mübarəzə alavını dini “barışıq” ilə söndürməyə çalışan mürtəcə yazıçıların şiar və çağırışlarına qoşulmadı.

Bununla belə, Səid, ikinci istiqamətin, yaradıcılarına inqilabi ədəbiyyat cəbhəsini dutan “Molla Nəsrəddin” qrupuna dəxi tamamilə qovuşa bilmədi. Səidin bu zamankı ədəbi mevqei və eləcə də inkişaf yolu çok mürəkkəb və ziddiyətlidir ki, bu məqalədə həmin ziddiyətləri açıb izah etməyə çalışacağıız.

Lenin yoldaş 1917-ci ildə işçi gənclər yığıncağından okuduğu “1905-ci il inqilabı haqqında” məruzədə, bu inqilabən cahanşimul təsirindən danışıaraq deyir ki, “Rusya inqilabı, nə inki Avropanın ən iri və ən geridə qalmış bir ölkəsini qəti surətdə oyatmışdır, nə inki inqilabçı proletariat tərəfindən rəhbərlik olunan inqilabçı bir xalq yaratmışdır. Bu inqilabın nail olduğu yalnız bu deyildir. Rus inqilabı bütün Asyada bir hərəkət oyatmışdır...” (Seç. ə. III c. s.19).

İliçin dediyi “Böyük hərəkət”, Azərbaycanda işçi və kəntlilərin, əməkçi xalqın qüvvətli çıxışı, siyasət, mətbuat, ictimai fikir və ədəbiyyat sahəsində azadlıq meylləri ilə özünü göstərirdi.

Səid Ordubadi belə bir zamanda, köhnə çar müstəmləkə üsul idarəsinin laxladığı, ağzı aşağı uçuruma getdiyi, inqilab işığının kütlələri oyatdığı bir zamanda ədəbi fəaliyyətə başlamışdır. İlk dəfə olaraq iki mənzum əsər (“Vətən və hüriyyət”, “Qəflət”) yaratmışdır.

Bu əsərlər Səid yaradıcılığının ilk etapını müəyyən etmək üçün olduqca karakterikdir.

Səid, ədəbiyyata, hazır, müasir ictimai fikrin heç olmasa orta səviyyəsində duran bir Şair gəlmədiyi kibi, köhnə şərqi, islam şərfinin, dini sxolastik ənənələri ilə yüklənmiş bir şair kibi də gəlməmişdi. O, müasir cəmiyyətin, feodal-patriarxal cəmiyyəti həyat və ictimai münasəbatının, puç, çürümüş, yaşamaq qabiliyyətini itirmiş olduğunu duyan, ilk müşahədəyə, səthi bir intibaha, yüngül bir yenilik meylinə malik idi.

Onda zəif də olsa həqiqi bəkiş var idi. Gəncliyinə, biliksiz və təcribəsizliyinə bakmayaraq inanırdı ki:

*“Şu keçən əyyami müzlim bəski istibdadımı
Bizdən əks əndaz olan əflak boş fəryadımı”*

“Vətən və hüriyyət”

Bu yanaşma, Səidin yaradıcılığının gələcək istiqamətləndirici cihəti olan tənqidi bəkişinin bir mənfi tərəfi, həm də çok zərərli tərəfi var idi. Bu tənqid sağlam, inqilabi tənqid deyildi. Bu tənqid feodalizm cəmiyyətinin mürtəcə münəsabatına çevrilmiş mürtəcə tənqid idi. İləriyə yok, geriyə bakan, ictimai hərəkəti inkişafa yok, geriyə aparmaq istəyən tənqid idi. 1905-ci il inqilabı ədəbiyyatımızın bayraqdarı Molla Nəsrəddin, Sabir ilə Səid arasında olan uzaqlıq və uzlaşmamazlıq da bundan irəli gəlirdi. Deməli Səid, inqilabçı xırda burjua ədəbiyyatımızın irəlidə gedən dəstəsinə, “Molla Nəsrəddin” cərəyanına da qoşula bilmirdi.

Onun ziddiyətli mevqeyi nə ilə izah olunur?

Bu zaman Səiddə liberal ruhani əhvali-ruhiyyəsi hakim idi. O, “Vətən” sözü altında islam məmləkətlərini, “millət” məhfumu altında islamları düşünərək qatı bir patriot kibi çıxışda bulunurdu. Səid feodal-patriarxal ictimai münəsəbatə, ona görə etiraz etmirdi ki, bu münəsəbat köhnədir. Yok! O, bu münəsəbatın “islamları ayrı saldığına” və geri qoyduğuna etiraz edirdi.

“Vətən və hüriyyət” adlı əsərində Səid nə vətəni, nə hüriyyəti başa düşməmişdi. O, 1905-ci il inqilabı zamanında çıxışda bulunan inqilabçı xırda burjuaziyanın belə, şuar və tələblərindən çok-çok geridədir. Bu əsərdə Səid islamiyyənin parlaq keçmişini, ərəb cahangirliyini xatırlayır, indiki mövqei ilə müqayisə edir və bundan çıkardığı mənfi nəticəyə ağlayır.

“Qəflət” əsərində, Səid “millət” və “vətəni”ni geridə qoyanı, əzən, məhv etmək istəyən səbəbləri açıb göstərmək istəmişdir. Onun fikrincə bu fəlakətin və “müsibət”in başlıca səbəbi birəcə şeydir – qəflət!

*“Bizdə var idi əvvəli hər elmdən asar,
Bais nədi bizdən də müqəddəm olub əğyar?
Hər bir işimiz getdi qalib qəlbə həsrət,
Avara qoyan bizləri qəflətə, bu qəflət...”*
 (“Qəflət” s.29)

Bəzilərinə elə gələ bilər ki, bu əsərlərdə “qəflət” bizim işlətdiyimiz “mədəniyyətsizlik” məfhumunu əvəz edir. Bunun əksini iddia etdiyimiz, “qəflət”in yalnız islam sxolastikasında daşdığı mücərrəd, qeyri sınıfı, qeyri tarixi bir məfhum kibi alındığını isbat etmək istədiyimiz üçün sözü müəllifin özünə veririk. “Qəflət nədir” sualına müəllif belə cavab verir:

*“Əql, eylədi ələmləri soltanlara qismət,
Çokları da bihissə qoyub məhz bu qəflət
Xaliq-verə yol qəflətə gər baqü çinana
Süddən ağ olan kevsəri tez döndəri qanə,
Cənnətdə ola qəflətin asayışı məqdur,
İzn olsa hamı qəsrü zərəşşanı yatırdır”*

Qəflət elə “hakim” bir qüvvədir ki, cənnəti cəhənnəmə, işrətləri müsibətə, vətəni qürbətə çevirir. Biləks əql elə şeydir ki, adamları sultanlıq rütbəsinə çıxarır. “Sınıfı islama min müsibət” yetirən həmin bu qəflətdir.

“Qəflət” əsərində Səid okucusunu məarifə, elmə, mədəniyyətə çağırır. Şübə yokdur ki, çağırış obyektiv olaraq vaktına görə mütərəqqi rol oynamışdır. Lakin Səid bu mədəniyyət və məarifə də – islam feodal hökmranlığının yenidən bərpası İspanyanın, Qırnafanın geri alınması üçün təbliğ edir. Elmi, mədəniyyəti, din və islamiyyət xidmətinə səfərbər etmək istəyir. Bu zaman Səiddə qətiyyət sınıfı baxış ictimai hadisələrə real yanaşmadan əsər yokdur. “Qəflət” müəllifini böyük bir Qəflət basmışdır. O, insanları yalnız din ilə təriqət nişanələrilə “sınıflara” ayırır.

Əsərinin 10-cu səhifəsində elmi zəhmətə qarşı qoyub belə təşviq edir:

*“Əzizim elm ilə iman tapmaq tez olur mümkün,
Vəli imanı yalnız tapsaq olmaz boş ibadətdən.
Xudanı görməyib bir kimsə, lakin elm ilə tapmış.
Əzizim, “sənəti kamil” olur insana sərmayə,
Qoca vaktında insanı qılar asudə zəhmətdən”.*

Elm, Allahı tanımaq, kamil ibadət, zəhmətdən qurtulub asudə yaşamaq üçün lazım imiş. Bütün bunlar, ictimai-mədəni səviyyə-cə geri qalmış Səiddə ruhanilik, çürük islamçılıq, mürtəcə xırda burjua təsirinin nəticəsidir.

Səid ictimai münasəbatın din aynasında təhrif olunmuş zahiri cihətini gördüyü, şahid olduğu mübarəzələrin həqiqi mahiyyətini anlamadığı üçün, xəstəliyi bilmədiyi üçün çıxış yolunu, tədavini qaranlıqda ölümdə axtarır.

Müəllifdə belə bir məntiqi mühakimə vardır: “İslamlar nə üçün geridə qalmış, məqlub olmuşlar?” Çünki aralarında nifaq var, elmsizdirlər. Nə etməli ki, əvvəlki hakimiyət əhya olunsun? İslamların o zaman etdikləri kibi etməli”.

Bu mühakimə nəticəsindədir ki, Səid tarixə, böyük bir həsrət və göz yaşları ilə arzu etdiyi ərəb fituhatına üz çevirir:

*“Müstəbidlərdən müsəvat üzrə almaq ixtiyar
Əl-ələ vermək, vətən uğrunda olmaq cannisar
Göz bakır islamə andırmaq gərək isbatikar
Eyləmək bu millətin əvvəlki şənini paydar...”*

(“Vətən və hür.” s.3)

Budur! Səidin ictimai ideali-sənətinin ilham mənbəi budur. O, “qəfləti” aradan qaldırmaq, islamiyyəti dünyada hakim qüvvəyə çevirmək arzusundadır.

Heç bir ictimai əsasə, real münasəbatə söykənməyən bu ideyanı həyata keçirmək üçün Səid qəhrəman arayır. Obyektiv həyatın, ictimai inkişafın obyektiv-tarixi qanunları o qədər qüvvətlidir ki, Səid özü də hiss etmədən bu qanunun təsiri altında müasir həyatda öz fikrinə şəriki olan tapa bilmir. Bu çox təbiidir, çünki Sə-

id görür ki, dəbdəbəli islam xilafətinin məzarında göz yaşı tökənlər, “qəhrəmanlığını” çoxdan qeyb etmiş, həyat və mübarəzə haqqında ibtidai duyğuya belə malik olmayan “Don Kixot”lar vəziyyətinə düşmüş molla, məşədi, hacılardan, mömünlərdən umud gözləmək boş və gülüncdür. Tənqidi realizm cəbhəsindən bunu yaxşıca anlayan müəllif, çox təəssüf ki, müasir cəmiyyətin həqiqi qəhrəmanlarını Rus çarlığını təşvişə salan “hakim sınıfları ditrədən” qurtarıcı qəhrəmanı – işçi sınıfını görə bilməyir. O, inqilabi hərəkatın dərinlərinə enə bilmədiyindən, adını çəkdiyi əncümən (məşrutə)nin kim üçün və nədən ibarət olduğunu özünə aydın etməyir. Qurtarıcı qəhrəman üçün “keçmiş səhifələri” varaqalayır və tapır da.

“Vətən və hüriyyət” əsərində islam tarixinin az qala bütün adlı-sanlı adamlarını – Əlidən dutmuş Dağıstan qəhrəmanı Şamilla, Gəncə, Qarabağ, Şəki, Şirvan xanlarına qədər hamısını köməyə çağırır. Cavad xanın arvadının dilindən yazdığı “nitq” də beləcə ağlayır:

“Mərhum qəhrəman, sağəri şəhadəti mərdanə nuş etdim, get, get: heç bir əsirdə məsləki həqiqətin olan hüriyyətin (!) bu sədayi dilnişini əfradi milləti qulaqlarından çıkmayacaqdır...” (Oradaca s.32.).

Səid məzardan səslədiyi bu qəhrəmanlardan umudunu kəsməyir. 5 il sonra qüvvətli irtica illərini mütəaqib inqilabi yüksəliş illərində özünün “qurtarıcı” qəhrəmanlarını iləri sürür. Biz, “Əndəlisin son günləri, yaxud qarnatanın süqutu (faciə) və Rzaqulu xan firəng maab” yaxud “Bədbaxt milyonçu” (roman) əsərlərini nəzərdə tuturuq. Bu əsərlərdə əsas xüsusiyyət Səid üçün ideal olan qəhrəmanların konkret, bariz və canlı verilməsidir. Əgər o zaman azadlıq uğrunda mübarəzənin ixtiyarı Səidə verilsə idi o, birinci əsərdəki qəhrəmanını (Musa) hərbi komandanı, 2-ci əsərdəki qəhrəmanını (Rzaqulu xan) cümhuriyyət rəisi təyin edərdi.

“Əndəlisin son günləri”ndə Səid, pozulmuş, şəriət qanunlarını əymiş, ona görə də məğlub olmuş xəlifəyə – mənfi obraza qarşı

qəhrəman, cəsur, canını millətə vermiş, Təriq-ibn-Ziyadın evladından Musa obrazını qoyur. İspanya kralı Ferdinandın əlində olan Musa “vətən, millət” deyə can verir.

Səid islam tarixindən çağırdığı qəhrəmanlardan bir şey ala bilməyir. Onun yanıqlı, həsrətli arzuları baş daşlarına dəyir. Cavad xanların, Musaların uçuq, sökük məzarlarında heçə çıxır. Romantik umudlardan, fərdi arzılardan bıqmağı gəlir, yavaş-yavaş həyata, onu yaşadıb yetirən şərayitə, mühitə enir. “Bədbaxt milyonçu” əsərini (1912-ci il) qələmə alır.

Bu əsərdə Səid öz qəhrəmanının simasında çıxışda bulunur.

Rzaqulu xan, yaxud “Bədbaxt milyonçu” kimdir? O, İrənin, Fransa səfirinin oğlu, Darülfünun qurtarmış, Fransa üsuli-idarəsinə məftun olmuş bir milyonerdir. “İranda qanun əsası” məşrutə olmayınca vətəninə qayıtmamağı əhd etmişdir. O, geniş bir islahat planı ilə İrana qayıdır:

“Ən əvvəl atasından qalma 60 para kəndin mədaxilini 3 il bağışladı. Övrətlər kişilərə qarışb toylarda oynamaq, kişilər bekar yatdığı yerdə övrətlər işləmək, cüt əkmək kibi işləri büsbütün ortalıqdan götürdü. Dəmir yolu çəkdirmək, qəzetxana açmaq üçün imtiyaz götürməyə ərizə verdi...” (“Bə. Mil. s.8”).

İslahatçı Səidin fikrincə, inqilabçı Rzaqulu xana İrən qadınlığının ən pis, mənhus nümayəndəsi kibi Böyükxanım (milyonçunun qadını) göstərilir. Milyonçunun öz qadını ilə böyük ixtilafı vardır:

“Sən mənə başqa iranlılar kibi çalıb oynayan, mütrüb, sazanda ilə gecəsini sübh edən istəyirsən. Mən isə səni Təbriz övrətləri kibi dəlaləzən mətai hesab etməyib ayilə xanımı, uşaqlar anası, tərbiyəli, ədəbli bir övrət etmək istəyirəm. Mən vətən, millət aşıqiyəm. Sən əsəbiyyət, bidət məftuni...” (s.15).

Bu iki mənfi və müsbət qütb arasında mübarəzə, daha doğrusu, barışıq davam edir. Onlar özlərinin bütün zid arzuları və ideal-

larına bakmayaraq bir yerdə yaşayırlar. Müəllifin qəhrəmanı nə inki ictimai həyatda döyüşür, hətta öz evində, öz qadını ilə belə hesablaşmağa aciz görünür. Qızını, Böyükxanımı bir varlı adama satır, təhsildən ayırır. Milyonçu isə başını əlləri arasına alıb fikirlərə qərqlənir, qəhrəman bir mübarizdən ziyadə İranın təziyəsində oturmuş müctəhidə bənzəyir. Onun millətpərəstliyindən doğan bitməz, tükənməz kədəri əsərdə başqa əşxas ayılə üzvlərinə də si-rayət edir. İki oğlu və bir qızı da ataları kibi tərəqqipərvər olduqlarından iranlılara və Böyükxanıma yabancı görünürlər.

Səidin bu əsərdəki qəhrəmanı da vərəmləyib ölür, arzularını məzara aparır.

İlk əsərlərindəkinə nisbətən burada canlı, real, həyatı bir qəhrəman yaradıb mübarəzə səhnəsinə atan Səid, obrazlarını çox qüvvətli tərsim etmişdir. Xüsusən mənfi tiplər (Böyükxanım, Mirzərəhim ağa) tipik və tam verilmişdir.

Rzaqulu xan da real tiptir. O zaman İran ticarət burjuaziyası, hətta ruhaniləri arasında belə “firəngi məab”lar bir yenilik kibi çokalmaqda idi.

Lakin Səidin ən böyük səhvi İranın xilasını və eləcə də feodal ictimai münasəbatının aradan qaldırılması kibi obyektiv-tarixi hərəkəti milyonçulardan ummasında, vərəmi zəhər ilə tədavi etmək istəməsindədir. Əsərinin bir yerində İranda hökm sürən tənzülün səbəbini həmin başda oturan, milyonları şantarlarda sərf edən “politkasız” adamlarda gördüyü halda, xilas yolunu, qurtuluşu da haman milyonçularda görür; çünki Səid İranın geridə qalmasına, yaxud başqalarının irəli getməsinə bir təsadüf, göydən düşmə hadisə qeyri-qanuni bir akt kibi bakar.

Əgər müəllif ilk əsərlərində İranı və bütün islam ölkələrini tarix ilə müqayəsə edirdisə indi o bir az irəli gəlmişdir. İranda Fransa üsuli-idarəsini yaratmaq istəyir. Ona elə gəlir ki, “Qanun əsası” verildimi, işlər düzələcək, ölkə inkişaf edib “dünyanı müsəxxər edəcəkdir...”.

Bu əsərlərdə yürüdüln ideyaların, təqdim edilən qəhrəmanlar hələ o vaxta, inqilabdan əvvəlki ictimai hərəkətə görə geridə

qalmış, kütləvi müdafə və nüfuzunu itirmiş ideya və qəhrəmanlar olduğunu qeyd etmək lazımdır. Səid bu əsərlərdən həyatın istiqamətləndirici tendensiyalarını, hadisə və faktların daxili mündərəcə və mahiyyətini dərk edib açmaqdan çox uzaq olduğundandır ki, milyonçuların mülkədar, kənd sahiblərinin quduz istismarını görmür, guya “insanpərvər” bir Firəngi məalın faciəsini karakter hadisə kibi qələmə alır. Biz Rzaquluxan və onun kibilərin əli ilə cəmiyyəti qurtarmaq təşəbbüsünün tənqidə dəvamsızlığı üzərində dayanmağı artıq sayırıq.

Lakin ən mühüm fakt Səidin, özü hiss etməsə də, qeyri-şüurlə olaraq öz qəhrəmanlarının aciz, bacarıqsız və umudsuz, köməksizliyini duymasıdır. Onun millət, vətən “məhəbbəti” ilə yüksəldiyi, dişinə qədər silahlandırılıb, cəhalətlə mübarizəyə göndərdiyi qəhrəmanlar obyektiv zərurət qarşısında labüdə məğlub olurlar. Bu, ayrı cür ola da bilməzdi: çünki ictimai inkişafın qanunları obyektiv tarixidir.

Səid bu qanunları bilməsə də duyur, nəyin təsiri ilə isə tarixin şəxsi arzular ilə hesablaşmadığını hiss edirdi.

Səidin əsərlərindəki bu gerilik, ziddiyət və köhnəlik təsirinə, irtica illərində naümid olaraq geri çəkilən, ancaq romantik ideallarla təsəlli tapan şəhər xırda burjuaziyasının ziddiyətli mevqei ilə izah etmək lazımdır.

“Vətən və hürriyyət”də “Qəflət” də, Səid inqilabdan ruhlanan, lakin inqilabı anlamayan xırda burja “tərəqqiçiliyi”nin bədii ifadəsini vermişdir.

Son cahan müharəbəsi ərəfəsində, irtica illərindən sonra yazdığı əsərlərdə isə həzin bir kədər sezilir. İstər İspanya müsəlmanlarının və istərsə Təbriz milyonçularının qapıldığı bu kədər, çar hökumətinin müstəmləkə xalqlarına, məzlum millətlərə verdiyi quru vədlər, yalan azadlıq umudlarından da imtina etməsidir. Xırda burjuaziya ziyalılarının müəyyən təbəqəsində dərin bir inkisari xəyal doğdu. Onlar real mübarəzədən üz çəvirib ideal arzulara tapındılar.

Səiddəki inkisari xəyal onun sənətinə, şəklinə də bərk təsir bağışlamışdır. Təsadüfi deyil ki, 7-8 ilə yakın bir ədəbi fəaliyyət

devrində (1 devr) o həm şair, həm nasir, dramaturq, publisistdir və inqilab illərində əruzun gurultulu ahəngli şeir ilə danışır, qadın azadlığı haqqında mühakəmələr yürüdükdə (“Nisvani islam”a müqəddəmə), irtica illərində faciə ilə maraqlanır və həzin və dərin ağrıları ifadə edən romanın səhifələrini göz yaşı ilə isladır.

Səidin dilində də müxtəlif cihətlər, bir-birinə zidd təsirlər vardır. Bu təsirlərdə də onun realizmindəki səthilik, məhdudluq, passiv müşahidəçiliyindən doğur. O, “Qəflət”, “Vətən və hürriyyət” tam köhnə qəsidə stilli, klassizm ifadə tərzində yazır:

*“Bir qismi olub səfheyi afaqda bibak
Bir qisminə nemət yaranıb sireyi tiryak...”*

Bu sətrləri okudukca Seyid Əzimin dili, Namiq Kəmalın ahəngini xatırlamamaq çətinidir.

Səidin yaradıcılığında binevrə təşkil edən birinci devri (1905-1915) yekunlaşdıraraq deməliyik ki, o bir neçə əsər yazmasına baxmayaraq aktardığı qəhrəmanı, xilaskar adamı tapa bilmədi və tapa da bilməzdi: çünki həmin qəhrəman Səid aktaran yerlərdə deyildi. Müəllif yaradıcılığında əsas istiqamət etibarilə geridə qalmış şəhər xırda burjuaziya yazıçısı liberal ruhani təsirlərinə qapılmış bir tərəqqipərvər olaraq qalırdı. Ona görə də qurtuluşun və qurtuluşunun harada olduğunu müəyyən edə bilmirdi. Öz müasiri Sabirin kəsərlil qələmindən çox-çox aşağı dururdu. Unutmaq olmaz ki, Səidin əsərləri obyektiv olaraq müsbət rol oynayırdı. Hətta ən ümumi, ibtidai ruh daşıyan “Qəflət” belə okucusunu elmə, məarif mollaların təhrikindən uzaqlaşdırmağa çağırırdı.

Cahan müharəbəsindən aprel inqilabına qədər Səid publisistika ilə uğraşmış, ictimai praktikada aktiv olaraq çalışmış, ən nihayət kommunist fırqəsi sıralarına gəlmişdir. Aprel inqilabından sonra Ordubadı yoldaş yenə ədəbi fəaliyyətinə davam edir ki, bu onun yaradıcılığında dərin kəmiyyət və keyfiyyət iləriləmələrini göstərən ikinci devrdir.

Aprel inqilabından sonra Səid atəşi yenə Sabir və Molla Nəs-

rəddinin nişan aldığı hədəfə, əsas etibarilə din xadimlərinə, mevhumata, ata-baba ənənələrinə qarşı çevrir.

“Kommunist” qəzeti sütunlarında və ayrı-ayrı kitabça şəklində burakılan filyeton və həcviyyələr müəllifin əvvəllərdə yazdığı əsərlərdən çox irəlidedir.

Lakin Səid özü də hiss edir ki, bu parçalar müasir tələbdən, hətta müasir ədəbiyyatımızın tələbindən geridə qalır. Bu faktı yaxşı duyduğundan ki, Səid temasını müasirləşdirməyə, orijinal, yeni məsələlərə dokunmağa çalışır. “Kəndə traktor gəlir”, “Şeirlər”, “Məbəd” və qeyri əsərlərini misal göstərmək olar. Səidin bu zamankı qiymətli təşəbbüslərindən birisi də kütləvi səhnələrimizi xırda formalı dram və “səhnəcik”lərdən ödəməyə çalışmasıdır. Rekonstruksiya devrinin ilk illərində Səidin həyatı və balaca pyesləri rayon səhnələrində çox yayılmışdı.

Bu zaman Səid çox yazdığından və müxtəlif sahələrə yayıldığından (dram, şeir, filyeton) ədəbi siyasi cihətdə silahlana bilmədiyindən öz geriləməsini rədd edə bilmir. Onun filyetonları təkrar, şeirləri zəif, sönük çıxır və bəzən ictimai münasəbatı təhrif edilmiş şəkildə verir. Misal üçün ən qüvvətli şeirlərindən sayılan “Məbədi” əlaq. Müəllif bir məbədin, ziyarətəgahın iç üzünü açmaq istəmişdir:

“Buradan çıkmış səid sözü, buradan cahan doğulmuş.

Buradan əvam vətənçilər qan selində boğulmuş.

İnsanları köləliyə öyrətmişdir, bu yerlər,

Bacardıqca insanları sinfə bölmüş, ayırmış.

Azad xalqın birin məhkum, birin hakim qayırmış”

(Qara bizimdir – M.C.)

(Məarif və Mədəniyyət 1927 №3)

Səid hücum etdiyi, iç üzünü açmaq istədiyi düşmənin mahiyyətini çox səhv izah edir. Əvvəla, heç vakt, heç bir yerdə məscid, məbəd, vətən təbliğatçısı olmamışdır. Bizə bəllidir ki, vətənçilik, millətçilik, ideoloji istiqamət olaraq kapitalizm sistemi ictimai

münasabatının məhsuludur. Xüsusən islam dinində, əsl mənasında vətəncilik inkar və rədd olunur. Biləks din nişanəsi ilə bütün “millət və vətənlərin birləşdirilməsi” təbliğ olunur. Ən təəccüblü şey Səidin sınıfların mənşəini məbədlərdə görməsidir. Ona elə gəlir ki, cəmiyyətin sınıflara ayrılmasının, istismarın, sınıf mübarəzəsinin kökü burada, ucuq məbədlərdədir.

Səid, dini, mevhumatı tamam tərsinə izah edir. Tarixi inkişafın müəyyən etarı üçün zəruri olan sınıf mübarəzənin kökünü, istehsal qüvvələri və istehsal münasabatında deyil, ideolojuda görür. Halbu ki, hər bir ideoloju kibi dinin, müəssəsələrin özü də sınıf mübarəzənin məhsulu, bu mübarəzənin silahıdır. Bu əsərdə də Səid xırda burjua mücərrəd mədəniyyətçiliyindən, passiv etirazdan, təsirsizlikdən qurtarmamışdır. O, məbədə qarşı mübarəzəsinə belə bitirir:

*Artıq bu yer unudulsun, nəzərlərdən atılsın
Mədəniyyət məhv eləsin cəhalətin yuvasın
(oradaca)*

Səidin şeiri bədii cihətdən çox inkişaf etmişdir. İndi sırf Azərbaycan türkcəsilə yazır. Fars, ərəb kəlmə və təbirlərindən qurtarmaq üzrədir.

IV.

“**Dumanlı Təbriz**” romanı Səidin inqilabdan sonrakı 10-12 illik ədəbi fəaliyyətinin ən qiymətli məhsuludur. Keçən il bu əsərə geniş təhlil verdiyimiz üçün burada ancaq müəllifin ümumi inkişafı ilə əlaqədar olan momentlər üzərində dayanmağı lazım bilir.

“Dumanlı Təbriz” ilə müəllifin 20 il bundan əvvəl yazdığı “Bədbaxt milyonçu”nu müqayəsə etmək maraqlıdır. Hər iki əsər romandır, hər ikisi eyni şəhər haqqındadır. Hər ikisində xilaskar qəhrəman irəli sürülür. Hər ikisində İrandan bir obraz alınır.

Bəzilərinə elə görünə bilər ki, bu əsərlərin ideya və məzmunu arasında əlaqə yoxdur. Okşayış ancaq zahiri əlamətlərdədir.

Bunun əksini isbat etmək hər iki əsərdə vahid mündərcənin,

ideyanın inkişafını göstərmək üçün bir şeyi xatırlamaq lazımdır:

Məqələmizin başında demişdik ki, Səid İranda və müsəlman ölkələrində hökm sürən münasəbatı görür, tənqid edir, çıxış yolu arayır. Bunun üçün “Bədbaxt milyonçu” kibi qəhrəmanı irəli sürür və müəyyən etmişdik ki, bu qəhrəmanlar Səidin umudlarını bəraətləndirəcək qüvvəyə, istedad və əsasə söykənmədiklərindən obyektiv inkişafının qüvvətli qanunları qarşısında puç olub gedirdilər.

O zaman Səid cəmiyyətdəki mübarəzə və ziddiyyətlərin ancaq zahiri şəkillərini anlaya bildiyi üçün, ən mühümü: qələmə aldığı ictimai münasəbatın istiqamətləndirici, hərəkət verici qüvvələri, cəmiyyətin irəlində gedən hissələri ilə əlaqədar olmadığından ölümə məhkum olan qəhrəmanlardan kömək istəyirdi. Səid kommunist firqəsinə gəldi. Dünyanı dəyişən ən inqilabçı sınıfın mübarəzə praktikasına girdi. Bu fəal, onun məfkurəsində komanda edən ilk intibaları həyata səthi münasəbatı dağıtdı, onun dünya baxışını tamam dəyişdi. “Dumanlı Təbriz” müəllifi özünün 20 il əvvəlki “çouq xəstəliklərinə” gülməyə, o zamankı temasını indiki qələmi ilə işləməyə başladı. Demək lazımdır ki, Səid son romanında İranda hökm sürən feodal münasəbatına qarşı mübarəzəni və bu mübarəzənin qurtarıcı qəhrəmanın yaxşı görmüş və göstərmək istəmişdir.

Romanda iştirak edən bolşevik, Səttar xan 1905-ci il inqilabında həqiqi azadlıq uğrunda mübarəzənin, İran şərariyi üçün olduqca tipik qəhrəmanlarıdır. İliç, Səttar xanı İran inqilabçı ordusunun rəhbəri adlandırır. O, Təbriz inqilabçılarının fəaliyyətini müstəsna maraqla izləyərək bu mübarəzəni dahicəsinə qiymətləndirir, bütün dünya inqilabi hərəkəti ilə bağlayır:

... “Təbrizdə inadla davam edən mübarəzə, talei hərbin dəfəatla “budur – sanki büsbütün xamuş edilmiş kibi görünən inqilabçılar tərəfinə keçməsinə göstərir ki, şahın başı pozuqları, hətta rus Liyaxovlarının və ingilis diplomatlarının yardımına belə bakmayaraq aşağıda ən güclü bir müqavəmət görməkdədir. **Əski üsulidarənin bərpa edilmək təşəbbüslerini hərbi qüvvə ilə dəf etməyi bacaran, bu cür təşəbbüslərin qəhrəmanlarını yardım**

üçün əcnəbilərə müracəətə məcbur edən bu cür bir inqilab hərəkəti məhv edilə bilməz;

(Seçilmiş əsərlər II cild s.665)

Ordubadinin bu temanı alması, Təbriz inqilabının bədii ifadəsini verməsi faktı, yaradıcılığında qəti bir dönüş əmələ gəldiyinə böyük bir sübutdur.

“**Dumanlı Təbriz**” əsərində Səid passiv realist deyil, inqilabi realist kibi çıxışda bulunur. Bu əsərdə verilən mübarəzə səhnələrinin reallığı, obrazların doluqanlılığı, hadisələrin ümumi bir vəhdətdə, bütün epizodların ümumi məzmunu, əsas ideyanı tamamlayıcı bir şəkildə verilməsi, Səidin inqilabi mübarəzə praktikasını dərin-dərinə öyrəndiyini göstərir. Burada da məğlubiyyət vardır. Səidin qəhrəmanı irticaçılar, şah tərəfdarları, çar cəlladları qarşısında məğlub olur. Lakin Səid bu məğlubiyyəti gələcək ədəbi bir qalibiyyətin başlanğıcı, mübarəzə ideyasını kütlələrə yayan bir hadisə kibi verməyi bacarmışdır. Okucu bu məğlubiyyətdə kədərlənməkdən ziyadə hiddətlənir, həyəcanlanır, düşməyə ölməz bir nifrət bəsləyir. Səttar xanın məğlubiyyəti, inqilabi məğlubiyyət, irticanın müvəqqəti qələbəsi kibi verildiyindən real çıkmışdır.

Səidin yaradıcılığı inkişafından bir ümumi nəticə də çıxarmaq lazımdır.

Bu yaradıcılığın ana xətləri göstərir ki, doğurdan da **böyük sənətkar, əsrinin irəlidə gedən sınıf ideyalarıyla silahlanan sənətkardır**. Biləks, işçi sınıfının praktikasından, inqilab hərəkətindən, ictimai mübarəzələrdən kənar qalıb böyük inqilabçı yazıçı olmaq mümkün deyildir. Səid inqilaba, işçi sınıfına yaxınlaşdıqca özündəki sənətkarlıq istedadını paslandıran, qələmini korçaldan, görüşünü zəifləşdirən, köhnə təsirlərdən, çürük millətçilik, xırda burjua mücərrəd azadlığından silkinir, sənətini cilaladır, uzağı və həqiqəti görür. Ancaq proletariatin qabaqcıl teoriyasını mənimsəmək, mübarəzəsilə bağlanmaqla, ancaq varlığa, həyata bu sınıfın nöqtəyi-nəzərilə bakmaqla obyektiv həqiqəti dərk etmək kütlələrin, gələcəyin və bu günün sənətkarı olmaq olar. Bunu Sə-

id yaxşı anlamışdır. Onun üçün ən mühüm məsələ bu niyyəti həqiqətə çevirməkdən ibarətdir.

İnqilab və mədəniyyət. 1935. №2 (121). fevral.

Ədəbiyyatımızın yeni əsgərləri

Firqəmizin, ədəbi-bədii təşkilatların yenidən qurulması haqqındakı qərarından 3 il keçir. Bu illər, ədəbi gəncliyimizin inkişaf və böyüməsində çox məhsuldar, intensiv iş illəri olmuşdur. Firqə qərarı qocaman yazıçılar kibi yenidən ədəbiyyat sahəsinə atılan, yenidən sənətinə istiqamət tapan gənc şair və nasirləri də keyfiyyət üçün, keyfiyyətlə işləməyi öyrətdi.

Firqə qərarının gənclərə olan böyük tərbiyəvi və inkişaf əhəmiyyətini, bir də şəxsi təhsil cəbhəsində görmək lazımdır. Qərardan sonra, gənc şair və nasirlərin əsas hissəsi istər nəzəri və istər bədii cəhətdən təhsil yoluna düşmüşdür. Elə gənc yoxdur ki, sistematik, dərin, hər tərəfli təhsilin yaradıcılığa olan təsirini başa düşməmiş olsun. İndi gənclər yalnız yazmır. Ən çox okuyur, öyrənirlər. Xüsusən birinci qurultay və **Kosaryev** yoldaşın çıxışı gənc və komsomolçu yazıçılar qarşısında klassiklərin dərinə öyrənilməsi məsələsini kəskin qoydu. Gənc yazıçılar bu vəzifələr uğrunda mübarizədə böyüyür, yüksəlirlər.

Ədəbiyyat cəbhəmizə yeni qüvvələr, yeni başlayan yazıçılar ordusu gəlir. Ədəbiyyat dərnəklərində, məktəblərimizdə, rayonlarda yeni yetmələrlə ciddi iş aparılır. Xüsusən son zamanlarda ədəbi mətbuatda, komsomol mətbuatında onlarca yeni imzalarla şeir və nəsr təcrübəsi yapan gənclərə rast gəlirik. Bu yeni ordu, ancaq və ancaq Mərkəzi Komitə qərarının ədəbi inkişafımız üçün yaratdığı imkanlar nəticəsindədir.

Bütün bunlar yeni və böyük vəzifələr, sosializm ədəbiyyatı uğrunda hücumun başlanğıcıdır.

Biz bu böyük vəzifə uğrunda hücumu və hərəkət cəbhəsini daha da genişləndiririk. Odur ki, gənc, komsomolçu şair, nasir, tənqidçilər, **Mərkəzi Komitə qərarını və birinci qurultayın ya-**

zıçılardan etdiyi tələbi daha dərindən hesaba alıb, həyata keçirməlidirlər. Onlar özlərini gələcəkdə “insan qəlbini mühəndisi” şərafinə çatdırmaq üçün müasir, yeni, böyük insanların, bolşevizm qəhrəmanlarının qəlbini və ruhunu dərindən öyrənməli, onların tarixi əməkləri ilə həyəcanlanmalı və ilhamlanmağı öyrənməlidirlər.

Gənc işçi. 1935. 23 aprel.

Yüksək tələblər səviyyəsində

Mərkəzi Komitənin 23 aprel tarixli qərarından keçmiş 3 il, bütün ədəbiyyatımızda olduğu kibi nəsrimizdə böyük dönüş, yüksəliş, inkişaf və çiçəklənmə illəri olmuşdur. Yalnız bu qərardan sonra vahid bir təşkilat, qüvvətli rəhbərlik altında toplanan proletar ictimaiyyəti diqqəti və qeydkeşliyi ilə ihatə olunan qoca və gənc nasirlərin zərərli RAPP etiyadlarından qurtararaq həqiqi yaradıcılıq yoluna düşməsi, masa başında intensiv və məhsuldar işləməsi əldə edildi.

Bu qıssa müddətin, 3 illik işlərinə yegun vurmaq ilk baxışda adama çətin gəlir. Lakin bu illərdə yaradılan ədəbi əsərləri və yaratmaq imkanlarını hesaba aldıqda həmin illərin nə qədər mündərəcə ilə dolu illər olduğu aydınlaşır.

Nəsrimizin inkişafı və xarakterik cihətlərini qeyd etmək üçün onun tarixi zəminəsini xatırlamaq lüzumsuz olmaz:

Əgər şeirimiz təxminən 7-8 əsrlik tarixə maliksə, onun hələ orta əsrlərdə Füzuli, Nəsimi, Xətayi kibi böyük simaları varsa, bunu nəsrimiz haqqında demək olmaz. Diqqət edilsin ki, qədim devr ədəbiyyatımızın tarixi, başlıca olaraq şeir tarixidir. Çünkü fars və klassik ədəbiyyatı təsiri altında inkişaf edən türk ədəbiyyatı ancaq şeir sahəsində iləri getmişdi. Hətta o zaman belə fars, ərəb ədəbiyyatında olan başqa ədəbi nevlərdən bizim ədəbiyyatımız istifadə etməmişdir.

Əsasən Mirzə Fətəli ilə başlayan və Molla Nəsrəddin simasında, inqilabdan əvvəlki inkişafının yüksək pilləsinə çıxan nəsrimizin xarakteri-inqilabdan sonra tamamilə dəyişdi.

Inqilabdan sonrakı şura nəsrimiz əsas ideoloji istiqamətini inqilabımızın, sosializm quruluşumuzun vəzifələri uğrunda mübarəzəyə çevirdi.

Aprel inqilabının ilk illərdə belə ideoloji istiqamətdə yazılan ilk əsərlər Talıblının novelloları, Simurqun realist hekayələri, Nəzərlinin vətəndaş müharibəsi səhnələrini, inqilab uğrunda mübarəzəni göstərən əsərlər idi.

Bu nasirlərin hamısında bədii yoksulluq, dil zəifliyi, texnikanın bitgin olmaması kibi nüqsanlar var idi. Lakin bunların hamısını xarakterləndirən ümumi, əsas və yüksək xüsusiyyət, həmin yazıçıların hamısının müasir şura münasibətini əks etdirməyə çalışmaları, yeni yaranmaqda olan quruluşun yaranma prosesini vermək arzuları idi.

Təsadüfi deyil ki, bu və bu kibi nasirlərin hamısı realist oldular. Bunlar yeni tematikanı vermək, “Erkək-Tükəzban”ların, Nədirələrin, Zərifələrin həyat və mübarəzəsini əks etdirdikdə öz sənətlərini, qələmlərini də cilalandırırtdılar.

Inqilabdan sonrakı nəsrimiz istər öz istiqaməti, əsas tendensiyaları, qayələri ilə və istərsə öz sənət xüsusiyyətləri, bədii vasitələri ilə köhnə nəsrimizdən fərqlənir. Bu fərqləri biz xüsusən Mərkəzi Komitə qərarından sonrakı yüksəliş illərindəki əsərlərimizdə daha aydın görə bilərik.

Stalin yoldaşın ədəbiyyat və ümumiyyətlə sənətimizin inkişafı üçün iləri sürdüüyü “sosializm - realizmi” şüarı bizim ədəbiyyatın hər şeydən əvvəl sosialist həyatına bağlılığını, həyat ilə qidalandığını göstərir:

“Qoy yazıçı həyatdan öyrənsin. O, həyat haqqındakı həqiqəti yüksək bədii formada əks etdirirsə, şübhəsiz ki, marksizmə gəlib çıxacaqdır”.

STALİN yoldaşın bu dahi şüarı yazıçılarımızın qələbəsi üçün ən doğru, ən düzgün və yeganə yolu göstərmişdir.

Biz ədəbiyyatdan ictimai varlığın əzəmi dərəcədə düzgün və real verilməsini tələb edirik.

Bunu ancaq bütün idealları qayələri ilə ictimai inkişafın amili

olan sınıfı, həyatı dəyişdirən inqilabçı proletar sınıfı edə bilər və edir. Biz qüvvəmizi həyatdan alırıq, Çünkü tarixin, inkişafın gələcəyi bizə doğrudur. Həyatın dialektikası bizim məqsədlərimizə doğrudur. Daha doğrusu, bizim məqsədlərimiz həmin həyatın, ictimai inkişafın dialektikasıdır, bizim bu dialektikanı yaxşı anlamamızdan, gələcəyi görməmizdən irəli gəlir.

Ancaq sosializm realizmi şüarı sayəsindədir ki, nəsrimiz son illərdə çox böyük, mühüm əsərlər yaratmışdır. Nəsrimizin **tematikası** zənginləşmiş və dərinləşmişdir. Xırda burjuva ailə, məişət, həyatından yazdığı kiçik hekayələri ilə tanınan müqtədir yazıçı **Yusif Vəzir** son romanı “Qızlar bulağı” əsəri ilə böyük səhnələrə, geniş temalara keçdiyini göstərdi. Kommunist yazıçı **Simurq, Ordubadi** dəxi indiyə qədər yazmadıqları böyük və qiymətli əsərlər verdilər. (“Düşmanlar”, “Dumanlı Təbriz” (**Qantəmirin** “Kolkhozstanı” nəsrimizdə mühüm yumor əsəridir. Mərkəzi komitə qərarı nə inki təkə qocaman yazıçılar, eləcə də gənc nasirlər arasında yaradıcılıq həvəsi oyatdı: **Əbül-Həsən, Sabit və Mehdi-nin** son əsərləri isbat edir ki, bu müəlliflər böyük quruluşumuzun inkişafında keçirdiyi çətin, mürəkkəb, lakin qələbə yollarını göstərmək istəyirlər. Əyər inqilabdan əvvəlki nəsrimizin ifadə etdiyi qəhrəmanlar – Bahadurlar, Sonalar, Rıza Quluxan-Firəngiməablar kibi ictimai mühitin çirkinlikləri və xəstəlikləri ilə ağrıyan və ağlayan, aciz, məhdud, boş xiyalpərvər qəhrəmanlar idisə, müasir nəsrimiz sosializm quran insanların bədii ifadəsini vermək vəzifəsinə başlamışdır. **Talıblının** Nadiri (“Dirək”), Ordubadinin bolşevik tipi, Əbül-Həsən və Mehdinin vətəndaş müharibəsi səhnələrində verdiyi partizanla, Sabitin muzdur, komsomolçu tipləri həyatı yaradan və yaşamaq hüququnu mübarəzə ilə qazanan yeni adamlardır. Şübhəsiz ki, bu qəhrəmanların bədii ifadəsində nasirlərimizin bədii cəhətdən arzu olunmayan pis vərdişləri yok deyildir. (Sxematizm, şablon,...) lakin bu heç vakt müasir nəsrimizin ən mühüm müvəffəqiyyətlərindən olan “yeni insan” məsələsini qiymətləndirməyə həq verməyir. Biz sosialist realizminin ən əsas tələblərindən olaraq **müsbət qəhrəman** məsələsini

qoymuşuq. Nəsrimiz bu vəzifəni başlamışdırsa da hələ yerinə yetirməmişdir. Biz bütün qüvvəmizlə nəsrimizə kömək etməliyik ki, o yeni dünyanı yaradan yeni insanları – Kirovları, Vodopiyanovları, Dmitrovları verə bilsin. Biz nəsrimizin ordenli cümhuriyyətin ordenli qəhrəmanları ifadə etməsinə nail olmalıyıq. Bu, bizim nəsrimizdə olan firqəvi tələbdir. Bizim nəsrimiz işçi sınıfının kolxoz hərəkatlarının yorulmaz, tarixi mübarizəsini verməklə gəncliyin, əməkçilərin yenidən tərbiyələnməsinə artıq kömək etməlidir. Bütün bu tələblər nəsr sahəsinə nisbətən yeni atılan, lakin qabiliyyətli gənclərin (Mirzə, Ənvər, Yusuf Şirvanın da) qarşısında durur.

Nəsrimiz ideoloji səviyyəsilə yanaşı olaraq sənət, texnika, stilistika, konpazitsiya cəhətindən də çox yüksəlmişdir. Nəsr janrının eylə forması yokdur ki, ədəbiyyatımızda işlənməmiş olsun (Roman, povest, hekayə, novella, oçerq, memuar). Bu janr müxtəlifliyi ona görə deyil ki, yazıçılar süni olaraq forma arayırlar. Bu, ona görədir ki, nəsrimiz öz pryomları, texnika istiqaməti etibarilə müxtəlif cəhətli olmuşdur. Sosialist realizminin tələbləri (doğruluq, dərin mündərəcə, firqəvilik, tərbiyəvilik, sağlam romantika, sosialist lirikası...) uğrunda mübarəzədə olduqca geniş nişanələri, əlamətləri ihatə edir. Bəziləri nədənsə eposu şeirdən qovmaq istədikləri kibi, lirikanı da nəsrədən qovmaq istəyirlər.

Nəsrimizin inkişafı belə yanlış görüşlərin puçluğunu açıq göstərir. Sosialist realizmi şəxsiyyəti obyektiv varlıqdan ayırmayır. Biləks, bizcə, ən böyük şəxsiyyət obyektiv varlığa, ictimai inkişafa daha dərinədən və üzvü sürətdə bağlı olan adamdır. Ən sağlam lirika, **obyektiv varlığın** inikasını doğru verən lirikadır. Nəsrimizdə sağlam lirika bir pryom olaraq hələ inkişaf etməmişdir. Lakin yazıçılarımızın (Çəmənəzəminli, Ordubadi, Əbül-Həsən, Sabit) lirikadan bir moment kibi yaxşı istifadə etmələri bizə ümid verir ki, nəsrimizdə də lirikanı bolşevik şəxsiyyətinin mənəviyyəti, həyəcanlı mübarəzə duyğuları, coşqun xiyal və arzuları səviyyəsinə qaldıracağıq.

Heç şübhə yokdur ki, müasir nəsrimizin dili tamamilə yeni və orijinal bir dildir. Bu dili nə Mirzə Fətəlinin, nə də Molla Nəsr-

rəddinin nəsrindəki dili ilə müqayəsə etmək olmaz. Bu dil bir tərəfdən osmançılıq tendensiyalarını əsasən rədd etmiş, o biri tərəfdən də canlı xalq dilinin, forklorun ən müsbət və progressiv cəhətlərini öz içərisinə almaqdadır. Bu dil müasir, mədəniləşən türk okucusunun dilidir.

Nəsrimiz inqilabımızın, okucu kütləsinin mədəni zənginliklərindən daha tam istifadə edərsə – mütləq edəcəkdir – öz bədii cəhətini, formal quruluşunu yaxşılaşdıracaqdır.

Biz nəsrimiz qarşısında sosializm realizmi metoduna malik olmaq tələbini daha geniş mənada, daha geniş qoymalıyıq! Çünki bu, inqilabı nəsrimizin baş vəzifəsi deməkdir.

Ədəbiyyat qəzetəsi. 1935. №14 (34). 29 aprel.

1936

Formalizm və naturalizm əleyhinə

Mir Cəlal yoldaşın çıxışı

Müasir formalizm bədiilik şiarı altında, naturalizm isə realizm şiarı altında çıxır, həm də gizlənilir. Mən vaktımdan istifadə edərək, firqənin mərkəzi orqanı “Pravda”nın təşəbbüsü ilə başladığımız mübahisədə, sosialist realizmi şiarının həyata keçirilməsi nöqtəyi-nəzərindən mühüm olan bir problemdən – həqiqət məsələsindən bəhs etmək istəyirəm.

Biz yazıçıdan həyatın **həqiqətini** yazmağı tələb edirik, real varlığın bədii ifadəsini istəyirik.

Moskvadakı mübahisələr iştirak edən Oleş yoldaş Coysun əsərindən qəribə bir misal gətirir: Coysun əsərində belə məcazlı bir ifadə var: “Pendir südün meyitidir”. Oleş yoldaş soruşur: “Bu ifadə doğrudurmu?”. Əlbət ki, doğrudur. Çünki, həqiqətən, pendirə çevrilmiş süd həyat və hərəkətini itirmişdir. Bu ifadə obrazlı deyilmişmi? Bəli, obrazlı və gözəl deyilmişdir. Lakin bu doğru və gözəl deyilmiş ifadənin əsl mənasını, əsl mahiyyətini anlamaq üzərində düşündükcə hiss edirsiniz ki, bu zahiri həqiqətin, üzdən həqiqət görünən faktın arkasında dərin bir səhv gizlənməmişdir.

Yoldaşlar. Süd ölürmü? Oleş buna çox gözəl cavab verir: “Bəşəriyyət durduqca süd ananın döşündən çocuğun ağzından akacaqdır”. Süd əbədidir. Süd ölməzdir. Çünki o həmişə insanlıqda həyat böyüdüb, bəsləməyə xidmət edir.

Görürsünüz bizi ihatə edən ictimai varlıqda həqiqət adına, həyat adına çox şeylər vardır ki, biz bəzən ilk müşahidəmizdə onları görür, onların varlıq və həqiqət ilə olan, daha doğrusu olmayan dərin münasibətini açmağ, onları dərindən dərk etməyə can atmırıq. **Hər gözə görünən, hər yazan, hər hiss olunan şeyi şərtsiz, təhlilsiz, seçgisiz alıb, bədii əsərə doldurmaq, həyatın hər təsadüfi faktı və hadisəsini bədii ədəbiyyat obyektinə saymaq müasir naturalizmin ilk başlıca xüsusiyyətidir.** Naturalist, qələmə aldığı səhnənin, tədqiqatçılara layiq dəqiq şəkildə, onun ehtiva etdiyi bütün ünsürlər kompleksi ilə fotoqraf qədər “obyektiv” verməyə çalışır. Marksizmin baniləri, Engelsin dili ilə bizə öyrətmişlər ki, realizm həyatın həqiqətini verməkdən başqa, bir də “tipik şəraitlə tipik xarakterlər” yaradılmasını tələb edir. Bu tələb, bizi naturalistlərdən ayıran 2-ci mühüm şərtidir. Həqiqi realist qələmə aldığı ictimai hadisə və səhnələrdə dərin, dəqiq və prinsipial bir seçgi aparır. O, yalnız temanı, hadisəni, qəhrəmanı, faktı seçmir. O, eyni zamanda aldığı temanın istiqamətləndirici xəttini, hadisənin xarakter cihətini, qəhrəmanın özünə lazım keyfiyyətini, faktın, müəyyən ideyanı milyonlara çatdırmağa xidmət etməyə yararlı mahiyyətini də seçir. Belinski müəllifin detalları nə dərəcədə ihatə etmək ixtiyarına malik olduğuna toqunaraq sual verir: “Əcəba, qəhrəmanın nahar eləməyini yazmalı mı?”. Belinski öz sualına cavab verib deyir: “Bu nahar qəhrəmanın başlıca - əsas xasiyyət və xarakteristikasının daha dərin anlaşılmasına kömək edərsə, yazmalıdır”.

Simurqun “Fitnə” hekayəsini alın. Burada içgi məclisi təsvir olunur: “Səməd ağa qədəhini boşaldandan (nə üçün “içəndən” deyilmir? – M.C.) sonra **qırmızı və qalın dodaqlarını şappıldadı**, nazik əlini uzatdı və iki barmağı ilə götürdüyü pendir parçasını ağzının qarşısında saklayıb ... dedi və eyni zamanda pendir parça-

sını mahircəsinə aşırıb, dodaqlarını **marçıldatdı**. (Bu necə dodaqdır ki, içgidən sonra şappıldayır, pendir yeyəndən sonra marçıldayır? – M.C.). Bu dəfə Səməd ağanın yanında oturan, məclisin əvvəlindən sükutla qədəh əvəzində olan incə belli çay istəkanını bir-birinin ardınca doldurub, boşaldan rayon həmkarlar ittifaqı şurası sədri Əbiş dolu istəkanın incə belini sıkaraq üzünü Səməd ağaya dutdu və ...” (“İnq. məd” jur. №3.s.26). bu parçada təsvir cümlələri ilə dialoqların çarpazlaşdığını, adamların uzun adreslərlə təqdimini, miskin təsəvvürləri bir tərəfə burakıb əsas tələb nöqtəyinəzərindən bir sual verirəm. Bu epizodun, əsərin başlıca ideyası sınıf düşmanın mübarizə metodunu açmaq ideyası ilə nə əlaqəsi var? Heç bir əlaqəsi yoxdur. “İncə belli istəkan”, “mahircəsinə aşırılan pendir”, “şappıldayan, marçıldayan dodaq” nə buradakı insanların istər daxili, istər ictimai xarakterini açmağa, nə düşmanın hiləgərliyini, nə dostun Qəflətini, nə də hadisənin təbii inkişafını açmağa kömək edir. Biləks, bütün bu, şeylər lazımlı cihətlərin üstünü ört-basdır eləyir, okucunun diqqətinin başlıca cihətdən – fərdi cihətlərə, zəruridən lüzumsuz müşahidələrə çevirir. Bəs Simurğ, hekayəsində böyük yer verdiyi bu epizodları nə üçün qələmə almışdır? Ona görə ki, hadisələri seçməmişdir; ona görə ki, gördüyünü yazmışdır; ona görə ki, öz əsərinin hər detalında, hər epizodunda, ideyanın komanda edici səsini, həyəcanlandırıcı hərəkətini hiss etdirməyə, bu hərəkət ilə əsərdəki bütün cümlə, tərtib və sözləri silkələməyə çalışmamışdır. O, əsərdə vermək istədiyi ideyanı bütün elementlər içərisində əritməmiş, onu, bir qurşunu mayeə atan kibi hekayəyə atmış, qurşun isə ağır olduğundan dibə çökmüş, əsərdən tamamilə ayrı qalmışdır. Buna mən hadisələrə naturalistcəsinə yanaşma deyirəm. Simurq hadisələrin bəzən ancaq zahiri tərəfində dayanıb qaldığından, aşılamaq istədiyi ideyanı yetgin hala salmağa səy etmədiyindən ki, həmin hekayədə siyasi səhvə də düşmüşdür. O, torpaq şöbəsi müdirinin ağzı ilə deyir: **“Bizim rayon yenidən təşkil olunmuş bir rayondur. Onun təsərrüfat cəbhəsində atdığı hər qədəmini mərkəz gözləyir və bu qədəmlərə görə də bizim işimizə qiymət qoyur.... ”** yoldaşlar mən belə mərkəz tanımıram.

Rayonların işinə yalnız təsərrüfat planları ilə qiymət verən mərkəz bizdə olmamışdır və ola bilməz.

Görün Əbül-Həsənin, yazığının diqqətini nələrlə cəlb edir: otağın döşəməli, tavanlı, aynalı, qapılı olması guya yazılmalı bir obyekt imiş. Bu nə üçün belədir.

MİKAYIL – özündən də danış.

MİR CƏLAL – Axırda, tələsmə! Burada forma məsələlərindən bəhs etdilər: forma aktarmaq tərəfdarları ilə klassik Şərq ədəbiyyatını formalist ədəbiyyat sayanlar ilə xoş gəlsin deyə bu və ya başqa yazığının hər rəngli nöqsanını formalizm möhrü ilə damğalamaq ciddi-cəhdində olanlarla şərik deyiləm.

Mən forma və mündərəcə vəhdətini əsas alıram. Mənə görə müəyyən mündərəcədən kənarında forma yoxdur.

YERDƏN: Forma nədir?

MİR CƏLAL – Forma mündərəcənin daxili strukturasıdır. Forma əsərin yalnız qafiyəsi, ölçüsü, dili, stilistikası məcazları deyil. Həm də əsərin mündərəcəsinə formalaşdırıcı strukturası, quruluşu, kompozisiyası, daxili rabitələri, maneraları, motivləri və bu motivlərin veriliş şəkildir. Çıplaq forma aktarmaq fikri ona görə yanlışdır ki, hazır bir forma yoxdur və olmamışdır. Mayakovski forma novatoru olmaqdan qabaq mündərəcə və ideya novatoru idi. Müasir səviyyə, əsərin dərin və yeni mündərəcəsi əlbət ki, köhnə formanı dağıdaraq özünə müvafiq yeni və mütərəqqi forma çağırır, tapır. Biz forma axtarmaq məsələsini ancaq yüksək mündərəcə ilə əlaqədar mədəni, fikri səviyyədə dura bilməyən, yeni mündərəcənin qarşısı olmayan, inqilabi mübarizə və pafosun aşağı dərəcəsində duran şair və yazıçılar nə qədər forma arayır arasın heç bir progressiv addım ata bilməzlər.

Mən şeirlərimizdə müşahidə olunan formalizm əlamətlərini bir də onların klassik ədəbiyyatından, mədəni irsdən doğru istifadə etməyi bacarmamalarından görürəm. Məsələ: Müşfiqə elə gəlir ki, Nəsimi, Fizuli, xatirələrin qəzəl, qəsidə, mədhiyyədə işlətdikləri sənətkarlığı, onların fikir və mündərəcəsinə atmaq şərtilə alıb bu günkü ədəbiyyata tətbiq etmək olar. O, bəzən çox düzgün və

yeni fikirlərini, “xülya, röya, dərya, ziya, nalə, jalə” kibi ahəng-dar, lakin dilimizdə hələ də pasportsuz yaşayan sözlərlə verəndə hiss etməyir ki, bu pasportsuz kəlmə, tərkib və ifadələr onun pasportlu fikir və mündəracəsini kölgələyə işığını azalda bilir. Misal üçün son, təbiiliyi, səmimiliyi, həqiqiliyi və bədiiliyi ilə sevilən “Stalin” şeirində Müşfiq dahinin obrazını belə verir:

*“Cahan dairəsi bir üzük kibi
Üstünün ən böyük gövhəri sənsən”*

Bu parçanın təhlilindən qabaq deməliyəm ki, şeirdə dahi obrazını verən qüvvətli misralar çoxdur. Şeirdə müəllif rəhbərə “hisrlərdən dәмət olmuş”, “heykəlini söz vətəmində tikməyə” çalışmış. Ümumiyyətlə əsərin təhlilini bir tərəfə burakıb, forma məsələsi ilə əlaqədar olaraq yalnız yuxarıdakı misraların üzərinə qayıdıram. Stalinə “Cahan dairəsinin gevhəri” demək sünidir və doğru deyildir. Burada dərhal əmtiə cəmiyyəti nöqtəyi-nəzəri gözə çarpır. Dahinin böyüklüyü, əzəməti, xilaskarlığı, onun maliyyə nöqtəyi-nəzərindən qiymətliliyi, böyük bir qiymətli daş kibi təsəvvür edilməsi ilə əvəz edilir. Müşfiqin rəhbər haqqında əsil, həqiqi, əsas təsəvvürü belədirmi? Xayı. Müşfiq böyük dahinin obrazını, şeirinin başqa qitələrində çox qüvvətli verir.

*“Ey dünya döyüşən günlərimizdə
İçi şən, çölü şən günlərimizdə.
Neva, Volqa kibi, Dnepr kibi,
Kür kibi kükrəşən günlərimizdə,
Böyük arzulara, böyük divlərə
Qorkmayıb girişən günlərimizdə
Bir nəhəng şairin ilhamı kibi
Öz yoluna düşən günlərimizdə
Bəşərin sevgisi, baxtı yolunda
Yarışb döyüşən günlərimizdə,
Nə qədər vurmuşsa qəlbi bir elin
O qəlbin adına deyirlər Stalin”*

Bu parçada dahi Stalinin şəxsiyyəti çox gözəl təcəssüm etdirilmişdir. İşçi sınıfının ən böyük müəllimini Müşfiq çox mahir bir tərzdə xalqın mübarəzələrində döyünən qəlbi vermişdir. Bu Müşfiqin rəhbər obrazını verməkdə əsl və başlıca istiqamətidir. Yuxarıdakı “Gövhər” məsələsi isə əmniyyətlə deyə bilərəm ki, şair qafiyə xatirəsinə səhər, rəhbər, bəşər sözlərinə qafiyə aktarıran süni olaraq çağırmış, heç də məna və mahiyyətə yanlış obraz olduğunu dərindən götür-qoy etməmişdir.

Müəllifin “Ədəb. qəzetəsi”ndə çap etdirdiyi “Gecə” şeirini alın.

MUSAXANLI – O köhnə şeirdir.

RAHIM – 29-cu ildə yazılmışdır.

MİR CƏLAL – Mən bu şeiri staxanovçulara hədiyyə edilmiş bir əsər kibi okumuşam.

YERDƏN - Siz haklısınız.

MİR CƏLAL – Burada müəllif ölü bir gecə təsvir edir. Təbiəti cansız, quru, fərdiləşmiş, ictimai dinamikadan təcrid edilmiş kibi verir.

Biləks, müəllifin “Sevan” şeirində təbiətin insan əli ilə necə dəyişdirildiyini, əsrlər boyu təbiət tərəfindən cilovlanmış insanın, bolşevik zəminəsində, yeni arzular və ideyalar uğrunda təbiəti necə cilovlamağa başladığını görür və göstərir.

*Qarşı yamaclarda bir komsomolçu,
O yeni savadlı, o yeni yolçu
Deyir “Ay Sevanım, yola gəl, yola,
Uzat qollarını boynuma dola.
Gözümüz qalmamış ancaq balıqda
Dağlara gərəkdir su da, işıq da.
Haydı, tərpan, Sevan, haydı coş Sevan!
Mın bir at gücü ilə ona koş Sevan!
Dolana-dolana sonra bizə gəl.
Dağları-daşları gəzə-gəzə gəl.
Səni gözləyirəm mən də ay Sevan,
Qonaq düş bizim də kəndə ay Sevan.”*

*Dostluq nəğməsinə okusun sular,
Döyünsün ürəklər, coşsun arzular.
Haydı qaranlığın qarşısını kəs!
Adın Sevan deyil, qalsın Sevanges.*

Burada təbiətin “ictimailəşməsi”, insana yarar cihəti, xüsusiyəti verilmişdir. Artıq bu naturalizm deyil, xalis bizim realizm təsviridir.

Səməd şeirində hər şeydən əvvəl bəyəndiyim cihət varlığın yaxşı xüsusiyyətlərinin, təbiətin insana xidmət edən cihətlərinin verilməsi və okucunu həyat sevinci ilə ruhlandırmaqdır.

O, “Talıstan” şeirində vətənimizin təbii gözəlliklərini təsvir edir. Lakin bu, çıplak təbiət deyildir. Bu “İnsan əli ilə sinəsi nakışlanan”, gönül deyə

*“Gəlsin yoldaş mühəndis,
Bu yeri də gəzək biz.
Qızıl, gümüş, dəmir, mis,
Torpaqda pas atmasın.
Tənbəl-tənbəl yatmasın,
Qalsın bu dağ, bu dərə,
Təslim olsun bir kərə.
Əl dəyməmiş yerlərə
İşləsin qüvvətimiz,
Sözümüz, söhbətimiz”.*

Lakin bu şeirdə də az məna ifadə edən, əsərin ümumi siqlətini yüngüllədən parçalar yok deyildir. Nəticə etibarilə deməliyəm ki, naturalizmə qarşı mübarizəmiz naturaya qarşı mübarizəyə çevrilməsin. Təbiət təsvirləri bizə nə inki lazımdır, hətta zəruridir. Çünki təbiət bəzən təsəvvüründə vardır. Onun bəşər beynindən çıxarıb atmaq olmaz. Şeirimizin, ədəbiyyatımızın vəzifəsi müasir, dəyişilən təbiəti verməkdir. Kommünizm, insan cəmiyyətinin təbiət üzərində ağılığının ən yüksək nöqtəsidir. Bu müqəddəs ağılığı qələmə almaq lazımdır. Təbiəti də bu aspektdə qələmə almaq, təsvir etmək lazımdır.

Süleyman demişdi: “bir az da özümdən”. Simurq və başqa yoldaşlar mənim əsərlərimdəki nöqsanları göstərdilər. Şərikəm. Mənim hekayələrimdə, ancaq hekayələrimdə naturalizm elementləri vardır. Bunları tənqid edəndə çıplaq almamalı, əsərin ümumi nəscində, əsərin daxili məzmunu ilə rəbitədə almalı, açmalı və inandırıcı tənqid etməli.

Mən, bəzi məsuliyyətsiz çıxışlardakı səhvi bütün qətiyyətilə rədd etməliyəm. Tənqid və təhlili cırmaqlaşma kibi asan və adi sayan adamlar mənim və Sabitin yaradıcılığını Qantəmir ilə bağlamaq istəyirlər. Bu adamlar bu qədər səthi düşüncəyə malikdirlər ki, həyatda 2-3 bir-birinə okşar fakt gördülərmi, dərhal bunları bir yerə toplayıb “Kateqoriya” yaratmaq istəyirlər. Qantəmir nəsrilə mənim və Sabitin qətiyyətlə əlaqəmiz yokdur.

YERDƏN – Doğrudur.

MİR CƏLAL – biz ilə Qantəmirin fərqi orasındadır ki, Qantəmir əsəri, hekayəni ədəbsiz sözlərə görə qurur, tərtib edir.

MEHDİ – Doğrudur.

MİR CƏLAL - Bizim əsərlərdə isə ədəbsiz çıplaq təsvir, ifadə moment olaraq vardır. Qantəmirə bədab söz əsərin canıdır. Bizim hekayələrdə bədab söz əsərin nöqsanıdır. Yəni bu sözləri atsan hekayə pozulmaz, biləks sağlamlaşar.

Ən nihayət bu günkü mübahisələrin bizə çox müsbət təsir bağışladığını göstərməliyəm. Mən çapa hazır olan yeni kitabımı bir daha gözədən keçirməyi qərara almışam.

Bu ayıq və sayıqlıq üçün “Pravda”ya təşəkkür edirəm.

Ədəbiyyat qəzeti. 1936. 26 aprel.

1938

Yaxşı bir əsər haqqında

Ayın 5-dən Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında müvəffəqiyyətlə gedən “Vaqif” pyesasının tamaşaya qoyulmasını teatrın, ədəbiyyatın bayramı adlandıran yoldaşlar yanılırlar. Çünki, bu

pyesa ideya dolğunluğu, bədii təsir qüvvəti, orijinallığı dramatik tamlığı etibarilə, ifadə etdiyi müsbət motivlərin, xarakterlərin bit-ginliyi etibarilə tamam yeni bir əsərdir, qəhrəmanlıq dramıdır.

Tema, tamaşaçını XVIII əsrin axırlarına, köhnə Azərbaycan tarixinin maraqlı etaplarından birinə aparır. Konflikt, bir tərəfdən istilacı, zalim Ağa Məhəmməd şah ilə Vaqif və onun vətəni, mənliliyini qoruyan xalq arasında; obiri tərəfdən Qarabağ xanı İbrahim xan, saray parazitləri ilə yenə Vaqif arasında, Vaqifin cəbhə yoldaşı və xalq qəhrəmanı Eldar arasında başlanır. Bu konkret adamların, qarşı-qarşıya duran cəbhələrin simasında əsrin, dövrün qara konservativ qüvvələri ilə, işıqlı, qurtuluşa və gələcəyə doğru baxan və tərəfdar olan qüvvələr vuruşur. Bu mübarizənin davamı və inkişafı boyunca Vaqifin Vidadi ilə, Eldar ilə, kəndlilər ilə dostluğu, sədaqəti, onun saray mühitində sıxılması, ailə faciəsi və sairə göstərilir.

Pərdə açılan kimi feodal kəndində yoxsul bir həyat sürən şair Vidadinin evi görünür. Vidadi (namaz üstə) əllərini göylərə qaldırıb yalvarır:

*“İlahi, işıxlat qaranlıqları,
Yaxşılıq insana bir sənət olsun
Dünya başdan-başa qoy cənnət olsun...”*

Şairin duasında, onun ictimai arzuları, istismar dünyasına olan nifrəti, həm də köməksizliyi hiss olunur.

Onun miskin bir həyat keçirməyinə baxmayaraq zəngin və geniş bir qəlbə malik olduğu, böyük arzularla çırpındığı görünür. Çox çəkmir böyük Vaqif, əsərin baş qəhrəmanı gəlir.

İndiyə qədər bizdə Vaqif və onun dövrü haqqında yazılmış heç bir elmi əsər Vaqifi xalqa bu qədər yaxşı, bu qədər doğru tanıdığını bilməmişdir.

Burada tamaşaçı Vaqifi tanımaqla qalmır. Vaqif ətrafında gədən hadisələri böyük bir həyəcan ilə izləyir, o, böyük insanın başı

üstündə gəzən qara bulutları yarmaq üçün, ildırım olub çaxmaq istəyir. Tamaşaçı bir tamaşaçı kimi qalmır. Öz rəyi, öz mənəvi səsi ilə Vaqifin mübarizəsinə qoşulur. Məhəmməd şah Qacarı, onun yırtıcı sürüsünü gördükcə; istilacı, talançı dəstələri, baş kəsənləri gördükcə əsəbiləşir, dözə bilmir.

Lakin xarici istilacılara daxili xanlara, zülmkarlara, saray parazitlərinə qarşı bir dağ qüvvəsi ilə dayanan qəhrəman Vaqif öz cəsarəti, möhkəmliyi, öz fədakarlığı, yüksək dühası, ağıl-kamalı ilə görünür. O, doğrudan da həqiqi və böyük bir vətəndaş kimi görünür. O, tamaşaçını təmin edir, sevindirir.

Səməd Vurğun yoldaş temasının həlledici cəhətini, təsvir etdiyi hadisələri mənalandıran əsas istiqaməti tapa bilmişdir. Xalqımızın Vaqif və Vaqifvari oğullarının xarakter xüsusiyyətlərini göstərə bilmişdir. O, tarixi hadisələrə passiv yanaşmamışdır; tarixi hadisələrin xronoloji çərçivəsinə sıxılıb qalmamışdır. Biləks, bu hadisələri bizim səviyyəmizdən, bizim nöqtəyi nəzərimizdən işıqlandırmışdır. Bu hadisələrin əsl ictimai mənasını açmışdır.

Səməd Vurğunun hamıya məlum olan sadə və xalq ruhlu şeiri bu əsərdə, qəhrəmanların dilində yeni bir qüvvətlə səslənir. Avtor hər tipin özünə görə dil seçmişdir. Şeirlər danışq dili qədər sadə, lakin mənalı və təsirlidir. Vaqifin 7-ci şəkildə Ağa Məhəmməd şaha qarşı güllə kimi yağdırdığı kəskin, mənalı afarizmləri, hədəfə yapışan sözləri çox məharətlə yazılmışdır.

Səməd mənfə obrazları da eyni qüvvətdə, real və zəngin boyalarla vermişdir. O, bəzi şablona alışıq avtorlar kimi düşməni axmaq, ağılsız göstərmir, düşmənin əl-qolunu bağlayıb müsbət obrazın qarşısına yıxmır. O, konflikti çox çətin və mürəkkəb yollarla inkişaf etdirir. İstər mənfə, istər müsbət tipləri bərkə-boşa salıb çıxarır, onları mürəkkəb situasiyalarda verir. Cəllad, qan içən Ağa Məhəmməd şahın portretini tamamlayan bir neçə incə momenti göstərək: Yaltaq vəzir, vəziyyəti “yüngül” qələmə vermək üçün şaha təsəlli verir; Qarabağın bütün zənginlikləri “Şahın mübarək qədlərini” gözləyirmiş, buralarda şah “Kəklik ovlayacaqdır”. Bu

halda Vaqifin cavab məktubu gəlir. O, Azərbaycan xalqının dili ilə, düşmən qarşısında əyilməyən, vətəni öz qanı ilə qorumağa hazır olan “Koroğlular nəslinin”, fədakar Eldarların dili ilə yazır:

*“Aldıq məktubunu Məhəmməd Qacar,
Tərən oylağında sar ola bilməz.
Göydən başımıza odlar da yağsa,
Bu ellər baş əyib xar ola bilməz”.*

Şah özündən çıxır, vəzirinə çımxırır ki, “Necədir kəklik ovlamaq...” Səməd beləliklə düşmənin zəif və qüvvəli cəhətlərini açmışdır. Ağa Məhəmməd şahın vəhşi, alçaq əməllərini göstərmişdir; ona görə də tamaşaçıda bu qanlı şaha qarşı ölməz bir nifrət oyada bilmişdir. Vaqifin gücü xalqla, kütlələrlə və onların qəhrəmanı olmaqdadır. Piyəsada bu cəhətə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Eldar, Kürd Musa, Arşaq, çobanlar və ümumiyyətlə kəndlilər Vaqifin cəbhə yoldaşlarıdır. Vaqif onları nə qədər sevir, onlar da Vaqifə eləcə dərin məhəbbət bəsləyirlər.

Eldarın Şaliqo ilə dostluğu, Sayatnovanın gözəl mahnılarına məftun olması, xalqımızın ta qədimdən bəri gürcü zəhmətkeşləri ilə qardaşlığına işarədir.

Vaqif də, Eldar da bu qardaşlığın uğrunda yorulmaz mübarizdirlər.

Səməd öz bədii icad qabiliyyəti sayəsində, Vaqifin həyat və mübarizəsini, onun ideyalarını, dövrünü xarakterizə etmək üçün tarixi həqiqətə çox uyğun və müvəffəqiyyətli səhnələr yaratmışdır (Gürcü qardaşlar, Koroğlunun misri qılıncı, Ağa Məhəmməd şah qoşununda üsyan...).

Bütün tamaşaçıların, bütün gənclərin bu pyesanı görməsini, başqa teatrlarımızda da bu pyesanın tamaşaya qoyulmasını arzu edərdik.

Bu əsərdən, Səməd Vurğunun şairlik talantından zəif olmayan dramaturqluq talantı aşkar görünür. Avtorun qələmindən ne-

çə-neçə belə və daha qüvvətli qəhrəmanlıq dramalarının çıxacağına ümmid bəsləyirik.

Gənc işçi. 1938. 16 oktyabr.

1939

Ən qüvvətli yaradıcılıq silahı

“ÜİK(b)P Tarixinin Qısa kursu”nu öyrənmək, xüsusilə yazıçı üçün olduqca zəruri bir işdir. Mən bu kitabın bəzi fəsilərini qəzetdə oxumuşdum. Lakin bu kitab, yalnız bir dəfə oxunası kitab deyil, bu kitab öyrənməli və təfsilatına qədər dərin mənimsənməli kitabdır. Odur ki, hazırda mən ÜİK(b)P Tarixini öyrənmək üzərində individual olaraq çalışıram.

Burada partiyamızın, işçi sinifinin azadlıq və sosializm uğrunda qəhrəman mübarizə tarixinin rezümesi verilmişdir. Bu kitabdən oxucu yalnız faktları, hadisələri öyrənmir. Oxucu həm də faktların, hadisələrin, ictimai inkişafımızın bolşevikcəsinə analizini və izahını öyrənir. Partiya tarixinin dərinədən öyrənilməsi yazıçını metodologiya cəhətdən silahlandırır, onun yolunu marksizm-leninizm fanarı ilə işıqlandırır. Mən bu kitabı oxuduqca görürəm ki, revolyusion tariximizin bir sıra mühüm məsələlərini biz yazıçılar hələ bədii ədəbiyyatda əks etdirməmişik. Misal üçün bizdə, Azərbaycan sovet ədəbiyyatında, nep dövrü kimi maraqlı, mühüm, zəngin bir dövr bədii formada yazılmamışdır. Yeni qəhrəmanların, mübarizədə, döyüşdə böyüyüb yetişən sovet adamlarının bədii obrazı verilməmişdir. Partiya tarixini öyrənmək bu cəhətdən də bizə çox kömək edir. Bizim görüş dairəmizi, tematika dairəmizi genişləndirir.

“ÜİK (b) P Tarixinin Qısa kursu” kitabını oxuyub dərinədən mənimsədikdən sonra mən yaxın keçmişimizə – sovet dövrünün ilk illərinə, yeni məişətimizə dair bir sıra yeni temalar götürmək və işləmək niyyətindəyəm.

Ədəbiyyat qəzeti. 1939. 18 yanvar. №3.

Mircəlal Əlioğlu yoldaşın çıxışından*Azərbaycan Sovet prozasının birinci konfransında*

Yoldaşlar, mən bu konferensiyada yalnız bir məsələ haqqında – bədii dil məsələsi haqqında danışmaq istəyirəm. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etməliyəm ki, bizim dilçilərimiz bədii dilimizin bugünkü inkişafı ilə qəti surətdə maraqlanmırlar. Cəsarətlə deyə bilərəm ki, bütün dilçilərin son beş ildə oxuduqları əsərlərin hamısı bir yerə yığılsa bir listedən çox olmaz. Dilçilərimiz bədii ədəbiyyatımızın, yazıçılarımızın inkişafı ilə maraqlanmırlar. Onlar nə nasirlərimizi, nə də ki, şairlərimizi oxuyurlar. Onlar bu və ya digər yazıcının əsərlərindən parçalar kəsb dərslər kitablarına tikməklə öz vəzifələrini bitmiş hesab edirlər. Bədii dilimizdə əmələ gələn yaxşı-pis cəhətləri analiz etmək, ona qiymət vermək və bundan doğan prinsipial məsələlərlə məşğul olmaq nədənsə dilçi mütəxəssislərimizi maraqlandırmır. Halbuki, bizim dilimizdəki inkişaf prosesi çox maraqlıdır. Biz çox zaman özümüz hiss etmədən dilimizin inkişafında gedən prosesi və onun nəticələrini analiz etmirik.

Prozamızın dilindəki ən qiymətli və nəzərə qarpan müsbət cəhət onun osmanlı, ərəb və fars təsirindən qurtarmasıdır. Bizim dilimiz indi bir tərəfdən klassik ədəbiyyatımızın müsbət tərəfləri əsasında, digər tərəfdən zəngin xalq dili əsasında inkişaf edir. Dilimiz xeyli zənginləşmişdir. Dilimizdə olan yerliçilik (provinsializm) elementləri çox-çox azalmışdır. Lakin bu inkişaf prosesində yazıçılarımızın əsərlərində çatışmayan cəhətlər də vardır. Biz dilimizə gələn yeni kəlmələri ustalıqla işlətməyi yaxşı bacarmırıq. Bəzən də xalq dili pərdəsi altında bir rayona və ya bir kəndə xass olan kəlmələri, sözləri bədii əsərə doldururuq. Bu yaxşı cəhət deyildir.

Dil məsələsində bizim klassiklərə olan münasibətimiz də hələ təmin edəcək səviyyədə deyildir. Biz Molla Nəsrəddin və Haqverdiyev kimi klassiklərimizin dilində olan bəzi nöqsanlı cəhətləri atmışıqsa da, lakin onların yaxşı cəhətlərini hələ tamamilə mənimsəyə bilməmişik.

Biz onlardan düzgün cümlə qurmaq deyil, bədii lövhə yarat-

maq üçün onların nümunəvi stil xüsusiyyətlərini mənimsəməliyik.

Mircəlal yoldaş Haqverdiyevin əsərlərindən gətirdiyi misallarla bu fikrin doğru olduğunu nümayiş etdirmişdir. Sonra o, yazıçı Əbülhəsənin yaradıcılığından bəhs edərək demişdir:

– Mən Əbülhəsəni yazıçılarımız arasında ən qüvvətli, ən talantlı yoldaşlardan hesab edirəm. Mən onun həyatı öyrənmək prinsipləri ilə razılaşıram. Lakin Əbülhəsən haqqında olan məruzə və çıxışlar məni qane etmədiyindən bəzi məsələlər üzərində dayanmaq istəyirəm. Yazıçı hər şeydən əvvəl yazdığı əsəri oxumağı bacarmalıdır. Klassiklərimiz bunu bacarmışlardır və biz onların qoyduğu irsdən yaxşı istifadə etsək bizim əsərlərimiz də yaxşı oxunar. Əbülhəsən yoldaşın əsərləri az oxunur. Bunun başlıca səbəbi onun dilindəki nöqsan cəhətlərdir. Əbülhəsənin əsərlərində elə cümlələr vardır ki, dəfələrlə oxuduqdan sonra avtorun nə demək istədiyi güclə anlaşılır. Əbülhəsənin dilindəki qarışıqlıq, ağırlıq əsərin maraqla oxunmasına mane olur.

Mircəlal yoldaş “Dünya qopur” əsərindən nümunələr gətirərək əsərin dilindəki səhvləri və nöqsanları nümayiş etdirir. Sonra o, dialoqlardan danışaraq yazıçılıq sənətində bu mühüm elementin əhəmiyyətini qeyd edir və dialoq quruluşunda nasirlərimizin klassiklərdən çox şeylər öyrənə biləcəyini faktlarla göstərir.

Ədəbiyyat qəzeti. 1939. 5 iyun.

Bədii dilimiz haqqında

(Bəzi qeydlər)

Bədii dilimizi yad sözlərdən qurtarmaq, onu təmizləmək, saflaşdırmaq yolunda müasir qabaqcıl sovet yazıçılarımız, Molla Nəsrəddin məktəbindən çox irəli getmişlərdir. Molla Nəsrəddinin, Sabirin, Haqverdiyevin əsərlərində rast gəldiyimiz və o zamankı ədəbi dildə az qala özünə haqq qazanmış ərəb-fars sözləri və ifadə formaları indiki bədii dilimizdən həmişəlik qovulmuşdur: Dər həqiqət, zəbani hal, xah-naxah, bilaixtiyar, xülaseyi-kəlam, məba-

da, bərayi-ehtiyat, təşxis, rənç, mütəhəmmil, ruzşəb, valideyn... kimi sözləri indi yazıçılarımız işlətmirlər.

Bunun əvəzində tamamilə xalqdan, danışq dilindən alınmış, nədənsə son zamanlara qədər ədəbi dilə, yazıya düşməmiş sözlər bədii əsərlərə cəsarətlə yeridilir. Bu cəhətdən Səməd Vurğun Yusifoğlunun şeir dili diqqətə layiqdir. İlk baxışda, yazı üçün bir təhər görünən sayrışmaq, şütümək, köyrək, nisgil, sambal, ilqar, qəysəvə, quzey, güney, alıq, qəlbi, yığbal və s. kimi sözləri indi hamı başa düşür. Eldən alınan bu sözlər bədii əsərdə özünə vətəndaşlıq hüququ aldıqca, bir tərəfdən yazıçının silahı qüvvətlənir, o biri tərəfdən bu sözlər Azərbaycan dilinin gözəlliklərini ədəbiyyata gətirir. Lakin bu heç də müasir bədii dilimizin Haqverdiyev və Molla Nəsrəddin dilindən üstünlüyü demək deyildir. Biz Molla Nəsrəddin stilinin inkişafında çox az iş görmüşük. Pis mənada kitabçılıq, tərcümə təsirləri, süni ibarələr bir sıra yazıçılarımızın dilində hələ də vardır. “Mən qol çəkmişəm” demək əvəzinə “mənim tərəfimdən imzalanmışdır” demək kimi yanlış ifadə formaları, təəsüf ki, bəzən bədii əsərlərdə də özünə yer tapır.

Bu, bizim klassik yazıçılarımızın stilinə, gözəl dil quruluşuna, sağlam tradisiyalarına, original ədalarına dərindən yanaşmamaq, üzdən getmək nəticəsində olan qüsurlardır. Bəziləri Molla Nəsrəddin dilini “qıssa cümlə” ilə xarakterizə etmək istəyirlər. Heç vakt belə deyildir. Burada cümlənin qıssalığı, uzunluğu əsas alınmır. Ədəbi dilin xalq dilinə uyğunluğunda, xalq dilinin zənginliklərini, maneralarını, müxtəlif və maraqlı ifadə tərzlərini əhatə etməsindədir. Haqverdiyevin “Şeyx Şəban” əsərindən gətirdiyimiz parçaya diqqət edək:

“Şeyx Şəbanın atası başmaqçı idi. Özü də bir neçə müddət atasının dükanında başmaqçılıq edib, xırda peşəsini untdu. Bir neçə avara yoldaş tapıb qurşandı cahılığa. Toylarda hamıdan yaxşı oynayan kim idi? Başmaqçı oğlu Şəban! Qumarbazlar arasında ürəkli aşıq atan kim idi? Başmaqçı oğlu Şəban! Şəhər cavanlıqları arasında hamıdan iyid sayılan kim idi? Başmaqçı oğlu Şəban! Hər il məhərrəm ayında məhəllə dəstəsinin başını kim çəkər-

di? Başmaqçı oğlu Şəban! Bağışlayın, mən sizin gözlərinizdə sual nişanəsi görürəm. Guya sual edirsiniz: Aya, bu cavan ki, avara idi, bəs bu haradan pul qazanırdı ki, toylarda, qumarda, siyahətlərdə xərc edirdi? Mən də sizdən sual edirəm: “Bəs xoca Sərkisin ki, evi yarıldı, yüz put ipəyi getdi, o ipəyin pulu necə oldu? Hacı Qafarın on beş min manatlıq malı getdi, o malın pulu kimin cibinə doldu? Baron Arakelin dükanından gedən on min manatlıq cavahirat necə oldu? ...

Xülasə, nə ərz edim, mədaxil yolu bir deyildi, beş deyildi...”

Burada yeknəsəqlik, yoruculuq, quruluq yoxdur. Dil su kimi axır, rəngdən-rəngə düşür, cümlələrin sadə və aydınlığından başqa bədii suallar, təkrarlar, müxtəlif ədalı ibarələr o qədər ustalıqla işlədilmişdir ki, Şeyx Şəbanın bütün əməlləri oxucunun gözü önündə canlanır. Əsər elə şirin oxunur ki, oxucu cümlələrin qrammatika cəhətinə diqqət yetirməyə ehtiyac hiss etmir. “Qurşandı cahılığa”, “ipəyi getdi”, “bir deyildi, beş deyildi” kimi parçalar o qədər şirin, təbii və real deyilmişdir ki, bunların verdiyi xəbər və əhvalata oxucu şübhə etmədən inanır. Təbii və şirin dil, əsərin məzmununun da tez və tam anlaşılmamasına çox-çox kömək edir.

Ətraflı müşahidə bacarığı olan yazıçılarımızdan Əbülhəsən yoldaşın kitabları nə üçün çətin oxunur? Bunun əsas səbəbi dilin dolaşq olmasıdır. Əbülhəsən bəzən geniş bir lövhəni bir cümlədə verməyə çalışır. Burada çətinliyə rast gəlinir, təsəvvür qarışır, ifadələr üst-üstə yığılıb ağırlaşır, nəticədə süni və köntöy, dumanlı cümlələr yaranır. “Dünya qopur”da belə cümlələr vardır: “Bununla da Qadir özünəmi yoxsa başqalarına qarşı olduğunu ayırd edə bilmədiyi bir nifrətin qorxuya hücum və məraqla köməkləşərək özünü, başını qaldırmağa məcbur etdiyini duyurdu... (səhi 67)”. Ya da “Qaranlıqdan güclə seçilən Qumruya baxaraq, Cəmil xəyalından keçirirdi ki, “indicə Qumru həyətdə düşüb Cəmilin orada olduğundan xəbəri varmış kimi, düz tut ağacı tərəfə yönələcək, onun tutun dalında qısılib durduğunu görəndə – burada niyə dayanmısan” deyə ərkyana acıqlanacaq

və qəlbinə dəyməmək üçün tələsik yavaştdığı xoş səsle – mən bayaqdan içəridə oturub səni gözləyirdim – deyəcək (“Revolyusiya və qultura” jurnalı, № 1-2, s. 92).

Bu cür qurulan cümlələrdə nə qədər dərin və qiymətli fikir deyilir-deyilsin, nə qədər yüksək və müqəddəs ideya ifadə olunur-olunsun oxucuya çatmayacaqdır. Oxucu buradakı “sirri” açmaq üçün gücənməyəcəkdir. Çünki, bu şəklə düşən dil məzmunu açmağa yox, örtüb dumanlatmağa xidmət edir. Şübhəsiz ki, mən bununla bütün yazıçıları bir stilə, Molla Nəsrəddin və Haqverdiyev məktəbinə çağırmaq istəmirəm. Bu lazım deyildir. Qoy hər yazıçının öz original stili və stilistikası olsun. Qoy hər yazıçı bədii dil xəzinəmizə öz cıdırı ilə gəlsin və özünün yeni mirvarilərini gətirsin. Lakin bir şərt hamı üçün vacib və məcburidir. O da, Molla Nəsrəddin demişkən, “yazı yazmağın ən birinci qanunu”dur. Bu qanun tələb edir ki: “yazımızı camaat çətin başa düşməsin”. Biz hər yazıçıdan tələb etməliyik ki, onun dili bu iki şərtə cavab versin. Elə bir dil ilə yaratmalı ki, o dil, bütün bəsit və mürəkkəb, dayaz və dərin təsəvvürlərin ifadəsi üçün mükəmməl vasitə ola bilsin. Elə bir dil ilə yaratmalı ki, o dil, tamamilə və bütün elementləri ilə xalqa asan anlaşılacaq və doğma olsun. Burada mən yalnız kəlmələri deyil, tərkib, ibarə, ifadələri, dilin quruluşunu da nəzərdə tuturam. Bu əsas tələblərə cavab verən original, fərqi xüsusiyyət daşıyan yazıçının dili sağlam dildir və hərtərəfli inkişaf etdirilməlidir.

Biz bədii dildə bəzən dialoqa çox az əhəmiyyət veririk. Halbuki, şirin və təbii yazan realist yazıçılar üçün dialoq çox böyük bir vasitədir. Mən bütün tipləri avtorun yaxud qəhrəmanın dili ilə danışdıran çox süni bir üsuldən hələ də əl çəkməyənləri demirəm. Mən, dialoqların xarakterinə çox diqqət edilməsini lazım bilirəm.

İnsan xarakterlərini açan və dolğun məna ifadə edən maraqlı dialoqlara klassiklərimiz həmişə dil sənətkarlığının zəruri şərti kimi baxmışlar. Yaxşı dialoqlar vasitəsilə oxucunu güldürmək də, ağlatmaq da olar. Dərin fəlsəfi fikri də, xalis daxili psixoloji halları da, lirikanı da dialoqlar vasitəsilə vermək olar, satiranı da, yu-

moru da! Görün Haqverdiyev yaltağı və özgə kölgəsində yatan bir adamı dialoqda nə yaxşı vermişdir; onun gülünclüyünü necə açmışdır:

– Mirzə, mənim kağızımı yaz aparım!

– Dayan, bu saat yazaram.

– Bilirsiniz, mən Həsənağanın qohumuyam!

– Doğrudan Həsənağanın qohumusan?

– Doğrudan!

– Sən Həzrət Abbas Həsənağanın qohumusan?

– Həzrət Abbas haqqı Həsənağanın qohumuyam!

– Deynən sən öl?

– Sən öl Həsənağanın adamıyam.

– Elə isə gəl min mənim boynuma! Neyləyim Həsənağanın qohumusan!

(“Revolyusiya və qultura” jurnalı, № 6-7, s. 169. “Mirzəsəfər” hekayəsi).

Sənətkarlığın başqa məsələlərində olduğu kimi bu məsələdə də biz klassiklərimizdən öyrənməliyik və özü də dərinədən öyrənməliyik.

Ədəbiyyat qəzeti. 1939. 12 iyun.

1940

Nəsrimizi daha da inkişaf etdirək

Moskvada keçirilmiş Azərbaycan ədəbiyyatı dekadası ümumiyyətlə kulturamızda olduğu kimi, hər bir yazıçının da həyatında böyük bir hadisə idi. Öz əsərləri ilə qızıl paytaxtda görünmək, yüksək zövqlü və kulturalı sovet oxucusu qarşısında çıxış etmək və bəyənilmək – sovet yazıçısı üçün böyük şərəfdir!

Biz Moskvalı yoldaşların bizim haqqımızda çıxışlarını və fikirlərini çox maraqla və diqqətlə dinləyirdik. Şair Adalisin Azərbaycan nəsrini haqqında necə sevinc və həyacanla danışdıqlarını heç vaxt unutmam.

Dekadada diqqəti cəlb edən ən mühüm məsələlərdən biri nəsr

məsələsi idi. Bizdə çoxdan bəri davam edən yanlış bir fikir var idi: guya nəsrimiz şeirimizdən geridədir.

Moskvalı yoldaşlar nəsrimizin yaxşı nümunələri ilə tanış olan kimi bu böyük kultura sahəsinin üstünlüklərini göstərdilər. Azərbaycan klassik və sovet nəsrindəki dərin realizm, həqiqətçilik, xalq ruhu, oriqinallıq, maraqlılıq, qəribə və müxtəlif sənətkarlıq maneraları – oxucuları heyrətə salmışdı.

Biz çalışırıq və çalışırıq ki, bütün qabiliyyət və bacarığımızı təşkil edək; böyük klassiklərimizin başladığı şərəfli sənət yolunu daha sürətlə inkişaf etdirək. Partiyamızın və böyük Stalinin atalığı qayğısına layiq əsərlər yaradaq.

Şübhə yoxdur ki, gələcək dekadaya qədər Azərbaycan ədibləri epoxamıza layiq yeni böyük əsərlər yaradacaq, sosializm qələbələrini, sovet qəhrəmanlarının bədii ifadəsini verəcəklər.

*Azərbaycan ədəbiyyatı dekadası iştrakçısı
Gənc işçi. 1940. 10 iyun.*

Epoxamıza layiq əsərlər yazaq!

Moskvada keçirdiyimiz ədəbiyyat dekadası, zəngin tarixi irsə və şərəfli tradisiyalara malik olan klassik ədəbiyyatımızın, sürətlə inkişaf edən sovet ədəbiyyatımızın yayılması, tanınmasında böyük bir iş oldu. Birinci dəfə idi ki, Azərbaycan ədəbiyyatı və onun ustaları təşkilatlı surətdə 183 millionluq sovet oxucusunun qarşısına çıxırdı. Bu, nə inki Azərbaycan ədəbiyyatı, eyni zamanda bütün sovet ədəbiyyatında ilk və gözəl bir təcrübə idi. Şəxsən mən dekada günlərində yaşadığım iki hissi unutmaram. Birincisi, məğrurluq hissi idi.

Ədəbiyyatımız, sənətkarlarımız, əsərlərimiz haqqında çox böyük və həm də doğru qiymət, fikir eşitmək və bunu qızıl paytaxtın yüksək zövqlü elm və sənət adamlarından, Moskva ictimaiyyətindən eşitmək çox xoş idi. Moskvalı yoldaşlar Nizamidən, Natavandan, Sabirdən, Molla Nəsrəddindən sevinc və həyəcanla danışırdı və bu bədii xəzinənin kütlələrə yeridilməsini, elmi təhlil

ilə öyrənilməsini arzu və tələb edirdilər. Lenin-Stalin epoxasının açdığı geniş və işıqlı inkişaf yolu ilə gedən sovet ədəbiyyatımız qələbələrini, onun üçün yaranmış sovet, sosializm şəraitini gördükcə biz daha artıq sevinir, fərəhlənirdik.

İkinci hissə – gələcək hissi, işləmək, yaratmaq, yazmaq hissi idi. Xüsusilə cavan sovet yazıçıları iş, yaradıcılıq ruhu rahat buraxmırdı. Bizim çoxumuz öz yazdıqlarımızın sayından və sambalından narazı idik.

Biz gərək sənətkarlıq məsələlərinə artıq fikir verək. Gərək rus və dünya klassiklərindən nə ki, mümkündür öyrənək. Gərək tematika dairəsini genişləndirək. Sovet, sosializm həyatımızın bədii ifadəsi üzərində çox işləyək. Epoxamızı əks edən, epoxamıza layiq əsərlər yazaq. Belə etsək, sovet oxucusunun yanında həmişə başımız uca, üzümüz ağ, sözüümüz təsirli olar.

Ədəbiyyat qəzeti. 1940. 12 iyun. №17.

1941

Yeni qüvvələr

Bizim klassik nəsrimiz poeziyamıza nisbətən zəif və vüsətsiz olsa da, çox məzmunlu, aydın, parlaq, konkret, yığcam prozadır. Füzulidən başlamış Molla Nəsrəddinə, Haqverdiyevə qədər, ədiblərimiz qısa, lakin tutarlı hekayələr yazmışlar. Balaca bir novella ilə bəzən bütün bir əsri, bütün bir ölkəni, böyük bir xalqın taleyini təsvir etmişlər.

Belə bir irsin varisi sayılan gənclər, gənc ədiblər, öz babalarının xələfi olmaq üçün yeni nəsrimizi hər cəhətdən əsrin tələbləri səviyyəsinə qaldırmalıdılar. Bu nöqtəyi nəzərdən biz cavan ədiblərin əsərlərinə diqqət yetirəndə dözülməz kəsirlər görürük.

Nəsr yazan gənclər çoxdur. Onları iş, staj, təhsil və ümumiyyətlə sambal etibarilə ikiye ayırmaq olar. Bir qismi beş-altı ildən artıq stajı olmayan cavanlardır. Aranlıni, A.Ağani, Z.Həbibəni və sairələrini bu cərgədən saymaq olar.

Bunlar təcrübəsizliklərindən, tənqidin, bişmiş yazıçıların

vaxtından lazımcına istifadə edə bilmədiklərindən və başqa səbəblər ucundan hələ də elementar nöqsanlardan, bədii ədəbiyyat ilə əlaqəsi olmayan savadsız, zövqsüz qaralamalardan yaxa qurtara bilməmişlərdir. Bu gənclərdə ədibə lazım olan hangi cəhətlərin çatmadığını görmək üçün “Aydınlıq” (Z.Həbibə), “Lvov gözəli” (İ.Gözəlov), “Baş tutmayan ayrılıq” (A.Ağa), “Aprel gecəsi” (M.Aranlı) hekayələrinə baxmaq kifayətdir. Bu hekayələrin hamısı eyni dərəcədə qeyri bədiidir: süni, bəzəmə söhbətlərdən və boş ibarələrdən quraşdırmadır. Həbibə öz hekayəsində qaranlıq bir gecədə qız ilə oğlanı görüşdürür. Biri-birini sevgilim çağırın bu gənclərdən oğlan ayrılıb revolyusiya uğrunda mübarizəyə gedir, qız yatıb onu gözləyir. Qızın yuxusu şirin olur, revolyusiyayı yuxuda görür. Gözünü açanda bilir ki, artıq səhərdir, doğrudan da revolyusiya olmuşdur, sevgilisi də gəlir. Beləliklə işlər hər tərəfdən düzəlir.

A.Ağanın “Baş tutmayan ayrılıq” hekayəsində (“Revolyusiya və kultura” jurnalı № 2, 1940) Ələddin əsgər gedəsi olur, sevgilisi Sona ilə belə vidalaşır:

– Sona, mən gedirəm, Sona!

– Gedirsən? Gedirsən, yaxşı yol!

– Yox, olmadı. Sənin bu məlahətsiz cavabın (nəyi məlahətsizdir, məlum deyil! – M.C) məni kifayətləndirmədi.

– De, uğurlu yol olsun!

– Bu cavab da mənim gəncliyimi qane etmədi (!)

– Bəs necə cavab verim? Onda məni də apar...”

Boş söhbətlər sonra istiqamətini dəyişir.

“– İki ildir ki, sevişirik, ... səni bir dəfə olsa öpə bilməmişəm.

– Özün anlayırsanmı, ağzın nə danışırsın?”

Hekayənin təsvir hissəsi də pis deyil: “İstirahət parkında, boş stullardan birinin üstündə oturub düşünürdüm. Saxalin yarımadasından keçərək, Sakit okeanın üzərilə hərəkət edən mülayim şərq küləkləri gəlib bizim başımızın üstündə həzin-həzin səslənir və sürətlə qərbə doğru istiqamət alırdı.”

Əhvalatın inkişafı lap qəribədir. Əsgər cəbhədə yaralanır. Ca-

nının ağrısı yadına düşür, qan ilə köynəyinin, hərbi pəncəyinin bulaşdığını düşünür, onu qolundan və qıçından yaralayır. (Adətdir, müsbət tipləri, yazıçılar ancaq qol-qılçasından yaralanmış göstərilər; çünki onu sağaltmaq, sonra da evləndirib xoşbəxt eləmək lazım gələcəkdir.) Ancaq yaralını xəstəxanaya gətirəndə döşünü sarıyırlar. Təsadüfən yara sarıyan qız, yaralının sevgilisi çıxır. “Başını əyərək bal kimi dadlı, od kimi isti dodaqlarını, onun solğun dodaqlarına yapışdırır”. Xəstə isə gözünü açıb hər şeydən əvvəl soruşur:

“– Cəbhədə nə kimi yeniliklər var?”

Hekayə deyilən bu cızma-qarada həyat, sevgi, məhəbbət hissləri və bunlar vasitəsilə də ədəbiyyat, yumuşaq desək, zarafata qoyulmuşdur. Bu əsərin nə yol ilə çap və nə ad ilə oxucuya təqdim olunduğuna məəttəl qalırısan.

M.Aranlı “Fırtına” adlı bir hekayə yazmışdır. Bu hekayəni pisləmək insafsızlıq olar. Avtor dənizçiliyi, paroxod işlərini, eləcə də revolyusiya ərəfəsində Bakidə gedən vuruşmaları öyrənmiş, ifadə etmişdir. Onun “Aprel gecəsi” hekayəsi isə süni, quraşdırma yolu ilə yazılan və həyat izi olmayan yazılardandır. Avtor Baki gecəsinin sükutunu belə təsvir edir: “Hər tərəfdə miskin məzar sakitliyi var idi”. (Sakitlik sözünə “məzar” epiteti verməkdə Aranlının məqsədi var. O, demək istəyir ki, revolyusiyadan qabaq, Bakidə ancaq məzar sakitliyi ola bilərdi. Qoy oxucu onu da bilsin ki, Aranlı adı gecələri yox, Bakidə müsəvat hökumətinin devrildiyi, Aprel revolyusiyasının baş verdiyi 28 aprel gecəsini təsvir edir). “Şimaldan əsən xəzri, Bakinin dolaşmaq və dağınaq küçələrində olan zir-zibili havaya sovrur və haraya isə uçururdu. Şəhərin başı üzərində cövlan edən küləklər bəzən dəhşətlə uğuldayırdı...”. “Ölü sükutu” olan gecə budursa, bəs səslə, gurultulu gecə hansıdır? Bu hekayədə “sarsılmaq”, “deyə”, “sükutu pozurdu”, “ixtiyarsız olaraq”, “dərin bir fırtına” və bir çox qəlib halına düşmüş ifadə və ibarələr dönə-dönə təkrar olunur. Məntiqsiz cümlələr də vardır. “Bu sözlər ağır bir daş olub onun (Zeynəbin) üzərindən asıldı. İxtiyarsız axan göz yaşları yanağından axıb açıq

sinəsinə töküldü”... Axırda da Zeynəb bir il əvvəl ayrıldığı ərininə nə səşindən, nə boyundan tanıyır. Ona qapı açmır; kişi şinelinə bürünüb həyətdə yatmalı olur.

“Lvov gözəli”ni yazan Gözəlov yoldaş nə Lvovu, nə gözəli, nə də bu gözəl ilə əlaqədar etdiyi adamları və hadisələri bilir. Ona görə də yazdığıının havadan düzəlmə olduğu ilk baxışda aydın olur.

Cavanlar arasında başqa bir nəsəl, başqa bir qruppa yoldaşlar var ki, onlar lap ilk yazıları ilə seçilir, diqqəti cəlb edirlər.

Mən, İlyas Əfəndiyevin “Kənddən məktublar” kitabçasını oxuyanda çox sevindim. Bu qələmin sahibində, adi insanlarda, adi savadlı adamlarda olmayan bir sıra əlamətləri kitabça aydın göstərir. Bu əlamətlər: yazıçılıq hissindən, incə müşahidə qabiliyyətindən, mənəvi yüksəklikdən, təmkindən, sevinməyi, kədərlənməyi bacarmaqdan ibarətdir. İlyas Əfəndiyev memuar xarakterli hekayəsini doktor olub öz kəndlərinə qayıdan və orada gördüyü inkişafı, həyatı məktub vasitəsilə şəhərli yoldaşlarına yazan bir gəncin dili ilə danışır. Bu forma, avtoru çətinliyə salmışdır. O, formanın tələbinə görə kəndin yeni adamlarını bilavasitə göstərmək imkanından məhrum olmuşdur. Onlar haqqında söhbətləri, başqalarının dediklərini yazmağa məcbur olmuşdur. Hissin təbiiyi, yazıçının səmimiliyi, danışılan hadisələrin reallığı, doğruluğu, forma çətinliyini vurub keçmişdir. İlyasın dedikləri öz təsirini bağışlamışdır.

İlk əvvəl, bu kənddən çıxan Qanbay indi həkim olub qayıtmışdır. Lakin zaman, ən güclü bir faktor olan zaman, hər yeri, hər şeyi dəyişmişdir. Qanbay öz evlərinin yerini tanımır. Kəndlilər də onu tanımır. Qanbay anasını, müalicəsiz qalib bəlkə də əcəlsiz ölən anasını xatırlayıb kədərlənir. Yazıçı bu xatirəni və kədəri çox aydın və təbii danışır:

“– Bir dəfə mən onunla (“anamlar” – M.C.) şəhərdən gəlirdim. İsti bir gün idi. O xəstə idi. Otuz kilometrlik yol bizi o qədər yormuşdu ki, özümüzü zorla çinarın altına yetirə bilmişdik... Yazıq anam, başını çinarın kötüyü üstünə qoyaraq dərin, ümidsiz bir ah çəkmişdi.

– Qanbay, – demişdi, – bu çinara baxanda ananı yadına salarsan. Mən atanı birinci dəfə bunun altında görmüşdüm...

... Məndə anamın qəbrini görmək üçün şiddətli bir arzu oyanmışdı. Getdim, hava tamamilə qaralmışdı. Qəbristan dərin bir sükut içində idi. Anamın qəbrini başı üzərindəki söyüd ağacından tanıdım. Onu mən əkmışdim. Bu dilsiz ağaca qarşı könlümdə qəribə bir ünsiyyət duyurdum... Onun altında anam kədərli bir xəyal kimi uzanmışdı. Üzərində çayır və yovşan otları bitmişdi. Mən onun başı üstündə xeyli oturdum...” (“Kənddən məktublar”, s.15). Zahirən burada elə bir şey yoxdur. Əslində isə İlyas Əfəndiyev köhnə yoxsul ailə ilə, sovet şəraitində yüksəlmiş bir gəncin kontrastını, oğulun təmiz ana məhəbbətini, oğulluq edə bilməmək üçün nisgillərini, həyatın mənasını düşünməyin lüzumunu incə bir hiss ilə vermək istəmişdir. İlyas Əfəndiyev kəndi, həyatımızı pis bilmir. Uşaqlıq xatirələrində, bədii ədəbiyyata material ola biləcək çox şeylər gətirmişdir. Xalqdan gələn motivlər onda güclüdür. “Muğan gözəli” hekayəsi bu motivlər ilə yazılmışdır. İnanırıq ki, İlyas yaxın gələcəkdə daha qüvvətli yazacaqdır.

Eyni sevinc hissini şəhərdən, intelliqensiya həyatından çox yazan Yusif oğlu Ənvərin “Ucalın anası” hekayəsi haqqında da deyə bilərik.

Bu hekayədə avtor: sovet şəraitində təhsil imkanından, azadlıqdan təmin olunmuş, lakin həyatından pis istifadə edərək azan, ömrünü bal-maskaradlarda, eyşi-işrətdə, kef məclislərində keçirən, həyatın məna və məzmununu yalnız bunda görə çirkin bir “ziyalı” qız portreti yaratmışdır. Bu qız murdar məqsədi və hərəkətləri ilə təmiz və nəcib ailələrə soxulur; cavanları yoldan çıxarmaq, gəlinləri ərlərindən ayırmaq istəyir.

Vaxtilə Cəfər Cabbarlı öz məharətli realist qələmi ilə xarakterli ailə ixtilafını gözəl həll etmişdir. (“Sevil” pyesası). Ənvərdə isə Balaşın rolu Laçına verilmişdir. Hadisə nisbətən məhdud qoyulmuşdur. Ancaq Ənvər bu hadisəni çox səmimi yazmışdır. Laçının bütün çirkin hərəkətləri yazıçını əsəbiləşdirmiş, onda qəzəb

oyatmışdır: bu, hekayədə hiss olunur.

Deyirlər ki, Laçın bizim qadınlarımız üçün xarakter tip deyil, ona görə də bədii bir obraz olaraq əhəmiyyətsizdir.

Enqelsin məşhur bir fikrinin bəzi münəqqidlərimiz, teoretiklərimiz tərəfindən yanlış izah olunduğunu deməliyik. Məlumdur ki, Enqels, realizm və realistlər qarşısında **tipik şəraitdə tipik xarakterlərin təsviri** tələbini qoymuşdur. Lakin biz bu böyük fikri çox zaman sadə, kəmiyyət, miqdar məsələsinə, matematika formulalarına gətirib çıxarıyıq. Güman edirik ki, bir tipin xarakterik olması həmin tipin, həmin obrazın insanlar arasında, cəmiyyətdə çox və ya az olmasından asılıdır. Xuliqan, oğru haqqında yazanda belə etirazlar eşidirik: “Xuliqanlıq, oğurluq bizim üçün xarakter deyildir. Çünki, bizdə belələri azdır”.

Bu etiraz doğrudur: çünki xuliqanlıq, oğurluq və qeyri bu kimi zərərli vərdişlər bizim həyatımız və xalqımız üçün heç bir zaman xarakter xüsusiyyət olmamış, ola da bilməz və olmayacaqdır da! Nə inki bizim xalq üçün, hətta heç bir əsrdə, heç bir xalq üçün belə vərdişlər xarakter olmamışdır; ola da bilməzdi. Çünki oğru-lar, xuliqanlar, qatillər və sairləri xalqdan azmış, insani hisslər cəhətdən korşalmış, ictimai xarakterdən uzaqlaşmış adamlardır.

Bunu əsas tutaraq deyə bilərikmi ki, oğrudan, xuliqandan, qatildən yazmamalıyıq? Əsla!

Mənfi tiplərin xarakterik olub olmamasını müəyyən etmək üçün, həmin tipi xalq ilə, kütlə ilə yox, onun mənsub olduğu zümrə ilə tutuşdurmalıyıq. Bu oğrunu təsvir edən yazıçı, tipinin hərəkətlərini, danışıqlarını, çıxışlarını, düşüncələrini, hisslərini həqiqi bir oğruya məxsus şəkildə inandırıcı, təbii verirsə bu tip xarakterdir, bədiidir, mükəmməldir. Beləliklə də Ənvərin təsvir etdiyi Laçın daxilən boş olan, pozulmuş, həqiqi həyat hissini itirmiş, meşşanlaşmış qızlar üçün inandırıcı, xarakter tipidir. Belələrinin bədii və güclü qələm ilə ifşa və biabır edilməsi çox faydalı bir işdir. Bu işdə Ənvərə haqq vermək lazımdır.

Hekayənin axırını “xeyirxah” bir final ilə bitirmək, bütün əla-

qələri uc-uca gətirib quraşdırmaq, hamısını “Arşın mal alan”da olduğu kimi xoşbəxt eləmək sünidir.

Ümmidli gənc nasirlərdən biri də Əlizadə Məhərrəmdir. Məhərrəm bilikli, təcrübəli, müəyyənlanmış ədəbi zövqü ilə də başqalarından seçilir (5-6 il əvvəl onun “Dostlar” adlı hekayələr kitabçası çıxmışdır). Lakin Məhərrəmin bəzi hekayələrində quruluq, maraqsızlıq vardır. Hiss, həyəcan azlığı özünü göstərir. Onun “Rəna” adlı hekayəsində ədəbi cəhətdən hər şey öz yerindədir. Əhvalat, tiplər, təsvirlər, danışıqlar öz yerindədir: bunlara nöqsan tutmaq çətindir. Ancaq hekayədən təsir almaq olmur. Əsər oxucunu tərpətmir.

Gənc ədiblərin inkişafı üçün ən zəruri şərtlərdən biri təhsildir. Əsər oxumaq, adi oxucu kimi yox, yazıçı, həvəskar diqqəti ilə oxumaq deməkdir. Demək olmaz ki, gənc ədiblər oxumurlar. Onlardan eləsi var ki, ara bir “Revolüsiya və kultura” jurnalını, “Ədəbiyyat” qəzetini oxuyur və bütün mütaliəsi də bununla bitmiş olur. Belə gənclərin yaradıcılığında ənginlik axtarmaq da nahəqdır.

Məhdudluğun, məlum bir dairəyə sıxılıb qalmağın nəticəsidir ki, bu gənclərin 4-5-nin yazdıqları hər cəhətdən bir-birinə oxşayır. İmzalarını silsək, bunların hekayələrini ayırd eləmək olmaz. Halbuki, bizim müasir nəsrimizdə hər yazıçının xüsusi, oriqinal stili və xüsusiyyəti vardır. Bu, nasirlərimizin qələbəsidir. Hər bir yenyazanın bir neçə il axtarma, tərəddüd vaxtı olur. Haqqında danışdığımız yoldaşlar bu axtarma vaxtını çoxdan keçmişlər. Onlardan yaxşı və yeni əsərlər gözləməyə oxucunun haqqı vardır.

Ümmid edirik ki, haqqında danışdığımız və danışmadığımız gənc ədiblər möhkəm təhsilə sarılmaqla, klassiklərimizdən öyrənməklə, sənət işinə daha təmkinli, səbirli yanaşmaqla öz nöqsanlarını düzəldəcəklər; maraqlı, gözəl hekayə, novellaları ilə oxucularımızın hörmətini qazanacaqlar.

Ədəbiyyat qəzeti. 1941. 5 may.

1942
Xalqın ədibi

Ordubadi uzun bir inkişaf yolu keçirmişdir. Onun görüşləri birdən-birə formalaşmamışdır. Bədi üsulları həmişə bir olmamışdır. Ancaq onun qələmi həmişə işləmişdir. Onun sənətkarlıq silahı heç zaman paslanmamış, həmişə döyüslərdə parlamış, cilalanmışdır. Oxucu Ordubadını çoxdan tanıyır. Ordubadi haqqında o öz atasından, öz müəllimindən də eşitmişdir. Çünki Ordubadi əlli ilə yaxındır ki, ədəbiyyat aləmindədir. Bu aləmin elə böyük və kiçik hadisəsi yoxdur ki, qocaman ədibin iştirakı olmasın. Ordubadının bir ədib, bir xalq xadimi kimi yetişməsi və müəyyənləşməsində şərəfli “Molla Nəsrəddin” məktəbinin müəllimlik xidməti olmuşdur.

1905-ci il birinci rus revolyusiyasından sonra Azərbaycanda azadlıq və demokratiya hərəkatı çox qüvvətlənmişdi. Ədəbiyyat sahəsində xalqın fikir və duyğularını təşkil və ifadə edən “Molla Nəsrəddin” jurnalı progressiv qüvvələri öz başına toplamışdı. Ordubadi də həmin demokrat gənclər sırasında idi.

Yaradıcılığının ilk dövründə Ordubadi “Qeyrət”, “Vətən və hürriyyət”, “Əndəlisin son günləri” kimi ciddi və lirik, bir az da romantik meyilli əsərlər yazırdı. Bu əsərlərində avtor cəhalətə, “qəflətə”, nadanlığa, əsarətə, mütləqiyyətə qarşı çıxırdı. Xalqı çağırırdı. Elmə, intibaha, fəaliyyətə çağırırdı.

Bu, mücərrəd, ümumi və bəzən də istiqaməti namüəyyən bir çağırış idi. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbində Ordubadi bu mücərrədlikdən tez əl çəkdi. Məlumdur ki, C.Məmmədquluzadənin gözəl xüsusiyyətlərindən biri, onun ən böyük ictimai problemləri ən adi və ən konkret, həyati səhifələrdə təcəssüm etdirməsindədir.

Sənətkarlıq, xüsusilə realist sənətkarlıq üçün əsas olan bu şərti Ordubadi yaxşıca dərk etmişdi. Ona görə də ilk şeir kitabçalarından sonra bilavasitə real həyatın təsvirinə keçir. Ədəbiyyatımız üçün çox qiymətli bir məhsul olan “Bədbaxt milyonçu” əsərini yazır.

“Bədbaxt milyonçu” yaxud “Rzaquluxan firəngimaab” Azər-

baycanda yazılan ilk romanlardandır. “Dövləti mütləqənin fəna təsir bəxş etdiyini... əhalinin tərzi-məişətini, üləmanın elmə, fənu-nə dair olan iştibahını göstərən” bu əsər, doğrudan da “bir faciəyi aşiqanədir”. Birinci romandır ki, böyük ictimai məsələləri lap açıqlığı və kəskinliyi ilə müzakirəyə qoyur.

Əsərin qəhrəmanı Rzaquluxan, Cənubi Azərbaycan münəv-vərlərindəndir. Yevropa təhsili görmüş, müasir mədəniyyətlə silahlanmış halda min bir arzu və niyyətlə vətəninə qayıdır. Rzaquluxan olduqca vətənpərəst ziyalıdır. O, atasından irs qalmış kəndlərin əhalisini vergidən azad edir. Dəmir yol çəkdirmək, məktəb, xəstəxana açdırmaq, qəzet nəşr etmək, bir sözlə, İranda demokratiyaya və mədəniyyətə doğru böyük bir islahat fikrinə düşür.

Bu böyük tədbir üçün Rzaquluxanın maddi imkanı da var idi. O, vətəndaşlarının və xüsusilə yerli hökumətin bu progressiv tədbirlərə hüsn-rəğbət bəsləyəcəyini güman edirdi. İşə başladıqda isə tamam əksini gördü. Onun təşəbbüslərini “bütət” adlandırdılar, ailəsini, az qala baykot edib şəhərdən qovmaq istədilər.

Rzaquluxanın sərgüzəşti bir də ona görə faciəlidir ki, öz ailəsində də ideya düşmənləri vardır. Qadını Böyükxanım cahil və mürtəci bir müsəlman qadındır, övladlarını təhsildən saqındırır, qızını zor ilə axmaq və pullu bir tacirə verir, Rzaquluxanın özünə isə olmazın əzab verib azara salır.

Doğrudur əhvalat bir ailə çərçivəsində başlanır, sonradan əsərdə ictimai hisslər, vətəndaşlıq duyğuları üstünlük kəsb edir. Dövrün xarakteri, ictimai çarpışmalar, sinif mübarizəsi bu ailənin sərgüzəştində əks olunur.

Ordubadi bu əsərində olduqca sayıq yazıçıdır. Xalqın bütün arzu və meyillərini duyan və qələmini ancaq bu duyğunun tərənnümünə səfərbər edən yazıçıdır. Əsərin müsbət obrazlarından biri millionçunun oxumuş qızı Münəvvər anasına belə cavab verir:

“Mənim babam rəhmətlik ki, sənin atandır, ömrünü padşah qarısında başa verdi. Heç ola bilərdi ki, zülmkar bir padşahın yanında olan qulluqçu cəmaətə zülm eləməsin?! Bir də babam bu qədər dövləti haradan cəm eləyib? Padşahdan ona yetişən məvacib onun

qatırçılarını görməz imiş. Bəs bu milyon dövlət ki, bizə həbbə edib, kimdən almışdı? Söz yoxdur ki, fəqir cəmətin malıdır...” (s 33)

Bu, Ordubadinin öz baxışlarıdır. Aydın görünür ki, ədib sinifli cəmiyyətin xarakterini, bütün zülm və haqsızlıqların əsas səbəbini, istismar rejimini dərk etmişdi. Bunu oxucusuna aşılamaq üçün bədii üsul da tapmışdı.

Bədii forma həmişə ədib üçün məqsəd yox, vasitə olmuşdur. Xalqın yazıçısı camaatının xadimidir. Buna görə də mənəvi ehtiyacları xüsusi həssaslıqla seçmiş, vaxtında cavab vermişdir. Əgər ilk romanda geniş və maraqlı sərgüzəşt yaratmışsa ilk şeirlərinin çoxunda bilavasitə öz ideallarını tərənnüm etmiş; yaşadığı cəmiyyətin çirkin cəhətlərini açıb göstərmişdir.

Tənqid üsulunda Ordubadi öz ədəbi məsləkdaşlarının, Molla Nəsrəddin və Sabirin yolu ilə getməyə çalışmışdır. İctimai satiradan çox faydalanmışdır. Din xadimlərinin şəriət pərdəsi altında xalqa tutduğu divan ədibi əsəbləşdirir. Ədib, bir tərəfdən parazitlərə etiqad bağlayıb baş əyən əvam kütlənin halına yanır. Digər tərəfdən xalqın əvamlığından istifadə ilə soyğunçuluq edən afe-ristlərə, vaizlərə, mollalara kəskin nifrət bəsləyir:

*“Cənabi axund olsa çün xərsəvar
Alır dövrəsin xalq şəhzadəvar.
Sürüb eşşəyi küçədə naz ilən,
Səlamı alır nazik avaz ilən.
Axundun əli kəf tutur busədən,
Utanmır bu ətvəri mənhusədən,
Xələyi q uzaqdan olur xakisar,
Kimisi ulağın ənanın tutar...
Nəməzin qurtardı, çıxıb mənbərə,
Qılır vəz biçərə möminlərə...
Dünən istəmiş olsa bir övrəti,
Bu gün siğədən başlayır söhbəti.
Kişi sağ olursa alır dövlətin,
Ölən kimi siğə qılır övrətin...
 (“Əşar”)*

Ordubadinin tənqidi güclüdür. Çünki dövrü tənqidir. O, müşahidə etdiyi mənzərənin daxili məzmununu da bilir. O, xalqımızın həyat, məişətini, psixologiyasını gözəlcə bildiyi kimi ruhani parazitlərin mənəvi boşluğunu və puçluğunu da bilir. Bilik isə onun əsərlərinə daha artıq maya və siqlət verir.

Ədibin istər satirik, istər lirik əsərlərində dərin bir xalq sevgisi vardır. Onun bu duyğu ilə yığrulmamış əsəri yoxdur. Xalq və xalq talei Səid yaradıcılığının başlıca teması olmuşdur. “Bədbaxt milyonçu”da, bir fərdin sərgüzəştində sayılan ictimai arzular sonradan ədibin hər şeiri və hər kitabında yeni bir qüvvət, yeni bir qüdrət ilə təsvir olunmuşdur.

Vətən və xalq səadəti, bu səadət uğrunda mübarizə Ordubadinin sənətkarlıq ideali olmuşdur. Rzaquluxan: “Vətənimə ağ gün” – deyə ölmüşdür. Bu ideal üçün o, mübarizlər, qəhrəmanlar axtarmış və tapmışdır. 26 Bakı Kommunarlarının revolyusion fəaliyyəti ilk dəfə Ordubadinin əsərlərində verilmişdir (“Döyüşən şəhər”). Xalq sərkərdəsi Səttar xan ədibin böyük bir əsərinin qəhrəmanı olmuşdur (“Dumanlı Təbriz”). Bakı fəhləsinin tarixi mübarizəsi və qələbəsi də Ordubadını ilhamlandırmışdır (“Gizli Bakı”). Alovlu revolyusion tribun S.M.Kirovun həyatını təsvir edən “Dünya dəyişir”; Böyük Nizamiyə həsr olunmuş “Qılinc və qələm” romanları ədibin son illərdə yazdığı əsərlərdir. Ordubadinin ilk yaradıcılıq dövrü ilə bu əsərləri otuz illik bir müddət ayırır. Bu əsərlərdə bir hiss, bir daxili çırpıntı var ki, zaman ya məkan faktoru onu dəyişdirə bilmir və bilməyəcəkdir. Bu hiss isə Ordubadını oxucuya sevdiren xalq sevgisi, vətən sevgisidir.

İndi ədib 70 yaşındadır. Özü qoca olsa qəlbi və qələmi gəncdir. Onun roman və hekayələrində, publisist yazılarında xalq məhəbbəti, vətən məhəbbəti şiddətini və alovunu saxlamışdır. Yaradıcılığının ilk dövrlərində ədib öz xalqı üçün qurtuluş, azadlıq, səadət, mədəniyyət arzulayırdı. İndi isə ədib məqsədlərinə nail olmuşdur. Azad sosialist vətəni və bu vətən uğrunda aparılmış və aparılmaqda olan mübarizələri təsvir edən böyük əsərlər yazır. Yazır ki, yeni nəsillər oxusun. Oxusun görsün ki, azadlığa çatmaq

nə qədər çətin imiş. Oxusun görsün ki, revolyusionerlər indiki xoşbəxt vətənimiz, xalqımız uğrunda necə fədakar olmuş, canlarından necə keçmişlər.

Xüsusilə müqəddəs vətən müharibəsi günlərində Ordubadının kitablarına yenidən nəzər yetirdikdə ədibin nə böyük xidmət göstərdiyini daha dərinlən dərk edirsən. Xalqımız Ordubadının qələminə həmişə yüksək qiymət vermiş və verəcəkdir. İstədik ki, ədib uzun illər ömr sürsün, can sağlığı, damağ çağlığı ilə yaşasın, yazsın, bundan sonra da cilid-cilid romanlar yaratsın. Bu, bir adamın yox, öz ədib və şairlərini əzizləyən bir xalqın arzusudur.

Ədəbiyyat qəzeti. 1942. 4 avqust.

Gənc alim

Dilşünaslıq elmi Azərbaycanda cavan elmlərdəndir. Ancaq son əsrlərdə böyük ədiblərimiz (M.F.Axundov, Bakixanov), dilçilərimiz (Kazımbəy və s.) Azərbaycan dilinin mühüm məsələləri ilə məşğul olmuşlar. Revolyusiyadan sonra, Azərbaycan xalqı həqiqi siyasi azadlıq, geniş və hərtərəfli inkişaf imkanı qazandıqdan, Azərbaycan dili respublikamızda dövlət dili elan edildikdən sonra Azərbaycan dilşünaslarının fəaliyyət sahəsi artdı. Onların qarşısında mühüm, çətin və şərəfli vəzifələr qoyuldu. İndi biz elmin, mədəniyyətin başqa sahələrində olduğu kimi dilşünaslıq cəbhəsindəki qələbələrimize, xüsusilə gənc sovet alimlərimizə baxıb sevinə bilərik.

Belə alimlərdən biri Baki məktəblərinin və nəhayət Azərbaycan dövlət universitetinin yetirməsi olan Məmmədəğa Şirəliyevdir. Şirəliyevin şəxsi xarakteri tutduğu peşəyə çox uyğundur. O, işləməyi, düşünməyi, illər uzununu bir məsələ ilə məşğul olmağı bacaran gənclərdəndir. Onu kitabxanalarda, arxivlərdə, muzeylərdə, bəzən Leninqrad kimi böyük şəhərlərin alimləri yanında, bəzən Türkan, Kürdəxanı kimi kənd qocalarının arasında görürsünüz. O, nəyi isə axtarır, nədən ötrü isə il uzununu narahatdır.

Budur, indi Şirəliyev axtardığını tapmışdır. Onun gənc alovlu alimlik şövqü Azərbaycan dilşünaslıq elminin qaranlıq, lakin xəzinə qədər zəngin bir guşəsini işıqlandırmaya başlamışdır. Şirəliyev Baki dialektinin mükəmməl monoqrafiyasını yazıb qurtarmışdır.

Azərbaycan alimləri Şirəliyevin fəaliyyətinə və əsərinə böyük qiymət verdilər. Keçən il onun kandidatlıq dərəcəsi üçün təqdim etdiyi əsərini müəllifə filologiya elmləri doktoru adını vermək üçün layiq və kafi hesab etdilər.

Universitet elmi sovetinin bu rəyi gənc alim üçün avans və ya güzəşt deyildir. Şirəliyevin “Baki dialekti” əsəri mənim qarşımdadır. Mən şəxsən müəllifi tanımasaydım, bu əsərin qoca, ağ saçlı, hövsələli, dünya görmüş, neçə-neçə dil bilən bir alim tərəfindən yazıldığını güman edərdim. Doğrudan da Şirəliyev həqiqi bir alim kimi işləmişdir. Çətinlikdən qaçmamışdır. Mahir bir üzgüçü kimi özünü Baki şivəsinin xam material dəryasına atmışdır. Buradan axtardığı dürrü tapıb çıxmışdır.

Ədəbi dilimiz nisbətən işlənmiş və cilalanmışdır. Qədim materiallar haqqında da müəyyən tədqiqlər və rəylər vardır. Canlı danışıq dili isə böyük tədqiqə möhtacdır. Bu və ya başqa şəhər və rayon şivələri arasındakı fərq, bu fərqi keyfiyyət və kəmiyyətə müəyyən edilməsi, miqyasının cızılması yalnız dilşünaslıq üçün deyil, tarix, ədəbiyyat, etnoqrafiya üçün də maraqlıdır. Şirəliyevin əsərində çox original, yeni material vardır. O, ancaq Baki və ətrafında işlənən sözlərin lüğətini vermişdir. Ancaq Bakidə işlənən, Azərbaycanın başqa rayonlarında işlənməyən bəzi kəlmələr, qədim mədəni abidəmiz olan “Dədə Qorqud” dastanı ilə səsləşir.

Şirəliyev Baki şivəsində əmələ gələn dəyişmələrin xarakterini təyin etməyə çalışmışdır. O, dil hadisələrinin ictimai münasibətdən nə qədər asılı olduğunu göstərmişdir. Bu mənada Baki şivəsinin tarixi, Bakinin tarixi ilə əlaqədar verilmişdir. Avtor tədqiq etdiyi şivəni birtərəfli almamışdır. Bütün qrammatika və sintaksis qayda-qanunlarının bu şivədə nə kökə düşdüyünü və nə üçün düşdüyünü, necə düşdüyünü təyin etməyə çalışmışdır.

Doğrudur, professor Aşmarin vaxtilə (1926-cı ildə) Nuxa şivəsini tədqiq etmişdi. Bu da qiymətli iş və əsərdir. Lakin bu məhdud və birtərəflidir. Ehtimal ki, gənc alim bu ilk təcrübədən faydalandığı kimi onun nöqsanlarından da qaça bilmişdir.

Şirəliyevin əsəri problemanı əhatə cəhətindən son illərdə yazılmış elmi əsərlərimizin çoxundan yüksəkdə durur. Əlbəttə ki, bu əsəri nöqsansız da saymaq olmaz. Böyük vacib iş üçün at çapan igidin yolunda tozanaq olacaqdır. Şirəliyev nöqsanlarını görənlərdir. Ona görə gələcək əsərlərinə daha çox ümmid bəsləmək olar. Biz onun 5-10 il bundan əvvəldən başlayaraq dil sahəsində bir çox əsərlər yazdığını, universitetdə dialektologiya kursuna rəhbərlik etdiyini, məslək eşqi ilə elmə yapışdığını nəzərə alanda ümmidimiz daha da artır.

Şirəliyev yoldaşın böyük vətən müharibəsi günlərində elmi iş sahəsində fəaliyyəti daha da artmışdır. O, ilk dəfə olaraq ali məktəblərimiz üçün 5 hissədən ibarət “Azərbaycan dialektologiyası” kitabını yazıb qurtarmışdır. Kitabın birinci hissəsi çapdan çıxmış, ikinci hissəsi isə çap olunmaqdadır. İndi Şirəliyev yoldaş Naxçıvanda apardığı elmi iş əsasında Naxçıvan dialekti haqqında yazacağı əsər üzərində işləyir. İlk dəfə Azərbaycan dilində “Dilçiliyə giriş” kitabı çapa hazırlanmaq üzrədir. Bunlardan başqa Şirəliyev yoldaş ali məktəblər üçün proqramma, dərs vəsaiti xarakteri daşıyan məqalələr, kitabçalar və s. yazmışdır.

Şirəliyev yoldaş öz tərbiyə və təhsilini Böyük Oktyabrın parlaq şüaları altında almış, böyümüş və vətənpərvər sovet alimi olmuşdur. Onun da gənc qəlbi gözəl vətənimizə, Lenin-Stalin partiyasına hədsiz məhəbbət, elm və mədəniyyət düşmənləri olan nemes-faşist işğalçılara dərin kin və qəzəblə coşur. O da, bütün sovet xalqı, bütün sovet alimləri kimi biliyini, iradəsini, qüvvət və bacarığını Hitlerçi quldurların tamamilə darmadağın və məhv edilməsi işinə verir.

*Filologiya elmləri kandidatu
Kommunist. 1942. 1 noyabr.*

1944

Yazıçı M.Ənvərin yaradıcılıq hesabatı

Ənvər istedadlı və ümmidli ədiblərimizdənədir. Mən onu nəsrimizdə bir romantik kimi tanıyıram. Ənvərin romantikası faydalı romantikadır. Doğrudur, bəzi yoldaşlar onun bədii qidasını kənar da – Avropa və ya rus ədiblərində görürlər. Məncə bu azdır. Ənvər Azərbaycan klassik nasirlərimizə də yad deyil. Onun xəyalında, lirikasında “Can yangısı” kimi gözəl bir əsər ilə, Süleyman Sani yaxud Şaiqin bəzi hekayələri ilə mehriban bir səsleşmə vardır. Ənvər heç kəsə oxşamaq istəmir, tamam başqa cür yazmaq istəyir. O, adi və hər kəsə məlum hadisələrdən yox, seçilən, müstəsna və bəzən də nadir hadisələrdən yazmağa çalışır. Onun təsvir etdiyi adamlar daxilən güclü, məğrur olurlar. Öz aləmləri ilə yaşayır, ətraf ilə hesablaşmaq istəmirlər. Bunların hamısı Ənvərin gözəl xüsusiyyətləridir. Hər şeyin olduğu kimi, bu xüsusiyyətlərin də kölgəli tərəfləri vardır.

Yeniliyə meyl, xəyalın qol-qanad açması, bəzən Ənvərin əsərlərində həyatın həqiqətinə etinasızlıq törədir və qəribəliyə, süniliyə və buradan doğan boşluğa səbəb olur. Zəminəsini itirmiş, ayağı yerdən üzölmüş xəyal bizi nə qədər göylərə çəkir-çəksin, nə şirin mənzərə verir-versin, biz onun həyatımız ilə cəmiyyətimiz ilə, şüurumuz və duyğularımız ilə üzvi bağlarını axtarıyıq, tapmayanda ona inanmırıq. Məhz buna görədir ki, Ənvərin gözəl bir mövzuda və gözəl bir dil və üslub ilə yazdığı “Əfsanəli dağları”, “Ay işığında”, “Ayrıldılar” kimi hekayələri “qəribə” çıxmışdır.

Müharibə dövründə Ənvər bir sıra hekayələr yazmışdır. Bunlarda da ədibin qüvvətli hissi, həyəcanı, hadisələrə hərarətli münasibəti açıq görünür... Ancaq bu hekayələrdə də mübhəmlik, ifadə zəifliyi, hətta Ənvərin üslubuna tamamilə yad olan məqaləçilik (“Silahlı dağlar”) yox deyildir. Mən Ənvər üçün bu nöqsanları da qorxulu saymıram. Çünki o, savadı və mütaliəsi zəngin olan yazıçıdır. Yazılarına diqqəti artırsa bu nöqsanları dərhal atar və atacaqdır. Mən Ənvərin ən mühüm kəsirini – onda müşahidənin azlığı

ğında, təcrübənin, həyat ehtiyatının kifayətsizliyində görürəm. Mənə elə gəlir ki, Ənvər kitablara həyatdan çox bələddir və inanır. Bunu Ənvərin hekayələrində təsvir olunan “aləm” ilə, mövzu dairəsi ilə də isbat etmək olar. Sevgi, dağ, dərə, at, ceyran, “Ay işığı” ya “İldırım işığı”, bir sözlə, cazibəli lövhələr Ənvərin tutub dolaşdığı dairədir. Buna görə də onun lövhələri, təsvirləri, hətta adamları belə biri-birinə oxşayır və bəzən də cüzi bir fərq ilə təkrar olunurlar. Mən Ənvərin “Ayna”sını, “Baki gecələri”ni, “Bəxtiyar”ını yaxşı əsərlərimizdən hesab edirəm. Bu əsərlərdə Ənvərin xəyalı sağlam, zəminəli, güclü xəyaldır. Hadisələr ədib tərəfindən ətraflı öyrənilmiş, ilhamın fənarı ilə işıqlanmış, daxilən yaşanmış, həqiqət meyarı ilə yoxlanmış, seçilmiş hadisələrdir. Məncə Ənvər bu yol ilə getməlidir. Bu yol onu, istər-istəməz varlığı, adamları, hissələri hər tərəfli, bütün mürəkkəbliyi ilə öyrənməyə, ihatəyə məcbur edəcək, mücərrədlərdən, məhdudluqdan qurtaracaqdır.

Ədəbiyyat qəzeti. 1944. 12 aprel.

Mir Cəlal yoldaşın çıxışından

Böyük ədəbiyyat həmişə ədəbiyyat qarşısında böyük vəzifələr durduğu zaman yaranır. Bizim ədəbiyyatımız heç bir vaxt xırda, ötəri hisslərlə yaşamamışdır: böyük idealları tərənnüm və təbliğ etmişdir.

Xüsusilə müqəddəs vətən müharibəsi dövründə ədib və şairlərimiz böyük məqsədlərimiz uğrunda, qəddar düşməni məhv etmək uğrunda, torpağımızı və bütün dünyanı XX əsrin qəhveyi tanundan, əclaf alman faşizmindən xilas etmək uğrunda xalqımızın, ordumuzun müsəlləh və səfərbər əsgəri kimi çalışmışlar. Bu dövrdə sözümlə güllə, şeirimiz süngü, kitabımız hərbi savad qədər əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bədii söz qərargahlarda, səngərlərdə, əsgəri hissələrdə, məclislərdən, salonlardan daha çox və daha güclü səslənmişdir.

Bu dövrdə yaranmış qüvvətli şeirlərimiz, hekayələrimiz, poema və dramalarımızla fəxr edə bilərik.

Ancaq bu əsərləri və nailiyyətləri ədəbiyyatımız qarşısındakı vəzifələrlə, sovet ədəbiyyatına olan haqlı xalq tələbləri ilə tutuşdurmalıyıq.

Biz hələ Qızıl Ordunun şücaətli döyüşçülərinə, onların dünyanı heyrətə salan hünərinə layiq, günümüzün qələbə dastanı adlandırılıla bilən əsərlər yarada bilməmişik. Biz hələ Stalinqraddın bədii dastanını yaratmamışıq. Müasir cəbhə qəhrəmanlarımızın təsvirində çox zaman zahiri əlamətlərə, müharibənin – müharibə tərəfinə, atışma, gurultu, tüstü, barıt, ölüm, yaralı, təxribat və sairəyə daha artıq rəng veririk. Bu, istər-istəməz bizi adamların daxili, mənəvi qüdrətini, bu qüdrətin tükənməz mənbələrini lazımınca hesaba almaqdan yayındırır. Çox zaman bizim qəhrəman haqqındakı təsvirlərimiz bir tərəfli olur. Bu təsvirin döyüş tərəfini – silah və gurultu cəhətlərini atanda, qəhrəmandan heç nə qalmır.

Həmin bir tərəflilik – mövzu seçəndə də özünü göstərir. Məgər qələbəmizi yaradan qəhrəmanlar yalnız cəbhədədirmi? Əlbəttə ki, yox! Stalin yoldaşın 1 may münasibətilə olan tarixi əmri bu barədə də bizə aydın və rəhbər bir proqramdır. Sovet ədəbiyyatımız arxa qəhrəmanlarımızı da yüksək əsərlərdə tərənnüm etməlidir. İstehsalatda, kolxozlarda, mədəniyyət cəbhəsində əla nümunələr verən və şəxsən bir neçə adamın işini görən vətənpərvərlər azdırmı? Oğlunu cəbhəyə yola salıb işdə onu əvəz edən analar, ərinə əvəz edən qadınlar nə qədər səy və qeyrətlə çalışırlar. Bir neçə oğlunu cəbhəyə göndərən, həm istehsalatda çalışsan, həm də nəvələrini qayğı ilə böyüdən, aslan ürəkli, mətanətli analarımız azdırmı? Bu qadınlar da cəbhə yaran, istehkam dağıdan, qoşun sındıran, tank vuran döyüşçülərimiz kimi qəhrəmandırlar, xalqımız üçün əzizdirlər və sənətə layiq insanlardırlar.

Ədəbiyyatımız belə şəxsiyyətlərin bədii surətini yaratmaqla zamanımızın ən vacib və xas hadisələrini əbədiləşdirmiş, səbt etmiş və həm də yeni nəsllə nümunələr göstərmişdir.

Ədəbiyyatçılar çox zaman əsərlərə onun həcminə görə qiymət verirlər. Böyük əsər həcmə böyük olan əsərə deyirlər. Halbuki, bu səhvdir. Xüsusilə indi oxucu əsərin ancaq və ancaq mə-

nasına, bədii sambalına, təsir gücünə əhəmiyyət verir. Kim deyə bilər ki, bir neçə bənddən ibarət olan “Məni gözlə” (Simonov) şeiri həmin ad ilə yazılan böyük bir dramadan zəifdir? Əksinə, bu şeir dramadan qat-qat üstündür və müəllifinin şöhrətinə bais olan da birinci növbədə şeirdir.

Ədəbiyyat sahəsində vacib işlərimizdən biri də yeni adamların yetişməsinə kömək etməkdir. İndi ədəbiyyata həvəskar olan gənclərin sayı artmışdır. Xüsusilə son iki ildə ali məktəblərdə, rayonlarda, böyük istehsalat müəssisələrində qələm təcrübəsi edən gənclərin sayı qat-qat artmışdı. İttifaqımızın və eləcə də hər bir ədib və şairin vəzifəsi bu gənclərə, gələcəyin ədib və şairlərinə mənəvi kömək etmək, onların sağlam bir üslub yoluna düşməsinə çalışmaq, pis vərdislərdən uzaqlaşdırmaqdır. Bu sahədə Yazıçılar İttifaqının klubu, gənclər ilə iş aparmalı olan bölmələr həlledici iş görməlidirlər.

Ədəbiyyatımızın xalq ilə, oxucu kütləsi ilə sıx əlaqəsini də daha geniş təşkil etmək lazımdır. Biz əsəri yazmaqla faydalı bir iş görürüksə onu yaymaq, oxucuya çatdırmaq kimi mühüm vəzifəni də unutmamalıyıq. Ədəbiyyatımızın təbliği bir qədər geniş dairədə aparılmalıdır. Yalnız bugünkü əsərlərimizi yox, klassik əsərlərimizi də yaymalı, təbliğ etməliyik. Oxucunun yüksək zövqünə xidmət üçün, ədəbiyyatımızın tarixi, məfkurəvi istiqamətini, gücünü göstərmək üçün bu, mütləq vacibdir. Təəssüf ki, biz çox vaxt ədəbiyyat deyər özümüz ilə başlayıb özümüz ilə də bitiririk. Sanki Füzuli, Vaqif, Sabir, Mirzə Cəlil yalan imiş. Respublikamızdan kənarda da bizim yaxşı əsərlərimiz oxunmalı və oynanmalıdır. Rus dilinə tərcümə işini qüvvətləndirmək, bunu ayrı-ayrı ədib və şairlərin təşəbbüsü dərəcəsiindən ümum təşkilatımızın zəruri işi səviyyəsinə qaldırmalıyıq. Azəri ədəbiyyatı həmişə olduğu kimi indi də Yaxın Şərqdə ən qüvvətli ədəbiyyatdır. Bizim şeirimiz, nəsrimiz və dramaturgiyamızda elə gözəl nümunələr vardır ki, qardaş sovet xalqlarının yazıçıları, ümumiyyətlə mütərəqqi yazıçılar üçün də maraqlıdır. Nə üçün Cəfər Cabbarlının, Səməd Vurğunun, Mirzənin gözəl dramaları özbək, tacik yaxud gürcü di-

lində oynanmasın. Əksinə, biz nə üçün həmin qardaş xalqların müharibə dövründə yaranmış məşhur əsərlərindən heç olmasa nümunələr tərcümə etməyək. Belə bir mütəqabil səsleşmə ümumiyyətlə sovet ədəbiyyatının inkişafına, sənətkarlarımız arasında fikir və təsəvvür mübadiləsinə, ədəbiyyat aləmində isə Stalin milli dostluğunun daha da möhkəmlənməsinə xidmət edər. Elə etmək lazımdır ki, bütün yaxşı əsərlərimiz rusçaya tərcümə olunsun. Çünki rus dili vasitəsilə ədəbiyyatımız yalnız Ümum İttifaq miqyasında deyil, həm də, dolayisilə ümum dünya miqyasına çıxır. Tərcümə bizi keyfiyyət üçün, əsərin bədiiyi, yüksək sənət dəyəri üçün daha artıq işləməyə, böyük bəşəri və əbədi hissləri təmsil edən mövzular seçməyə məcbur etməlidir və edəcəkdir. Respublikamızın, xalqımızın böyük və tarixi bayramı yaxınlaşır. Biz, gələnlə il Aprel inqilabının 25 illiyini bayram edəcəyik. Biz bu bayrama həm yeni və qüvvətli əsərlərlə, həm də əsərlərimizin rus və başqa qardaş xalqlar dilinə tərcüməsi ilə gəlməliyik.

Ədəbiyyat qəzeti. 1944. №13.18 may.

Zeynal Cabbarzadənin şeirləri

Qılıncla qələm heç bir zaman böyük vətən müharibəsi günlərində olduğu kimi sıx birləşməmiş, bir məqsəd, bir məslək uğrunda belə əlbir mübarizə etməmişdir. Polad cəbhələri yaran, vətən bayrağına öz iti süngüsü ilə yol açan, ellərə nicat və səadət aparan mərd döyüşçülərimiz, şairlərin alovlu sözlərindən ilham alır, bu sözləri mənəvi bir qıda kimi qoruyur, öz qəlblərində, cib dəftərlərinin solğun, qırıxıq və bəzən qana boyanmış səhifələri arasında gəzdirlirlər. Uzaq cəbhələrə döyüş sursatı göndərmiş qocaman bir ural fəhləsi, qızıl nefti ilə ağır tankları, polad quşları qanadlandıran Bakı fəhləsi nə qədər sevinirsə, öz qəlb sözünün odlu bir qüvvəyə, qalibiyyət rəhninə çevrildiyini görən şair də özünü o qədər xoşbəxt hiss edir. Belə şairlər içərisində əsasən müharibə dövründə tanınan istedadlı gənclərimiz də vardır. Müharibə, onun kədər və qüssəsi, qələbə və sevinci gənc şairlərimizin duyğu və

düşüncələrini daha da oyatmış, onları həyatın, varlığın bir çox mürəkkəb, ciddi məsələləri üzərində yenidən, daha dərin fikirləşməyə məcbur etmişdir. Həyat, məhəbbət, ölüm kimi əbədi məfhumlar, daimi mövzular bu gün ölümlə üz-üzə gələn, fəlakətə pəncələşən, oddan və sudan keçən cəbhəçi şairlərimiz yeni bir hiss və həyəcanla təsvir etməyə çalışırlar. Gənc cəbhəçi şairlərimiz böyük və müqəddəs vətən məhəbbətini öz ürəklərinin qanları ilə yazmağı, vətən uğrunda, böyük Lenin-Stalin işi uğrunda döyüşçü və sənətkar kimi çarpışmağı müharibə meydanında öyrənmişlər. Onlar cəbhədən ayrıldıqdan sonra da cəbhə xatirələri ilə yaşayır, vətən uğrunda döyüşlərdə qəhrəman kimi həlak olan adi Sovet adamlarını, döyüşçü dostlarını dərin məhəbbət hissilə xatırlayırlar:

*“Bəzən dalıb xəyalata düşündükcə səni mən,
Xatirələr gəlib keçir səhnə-səhnə önümdən.
Qarlı çöllər, gen düzənlər gəlir düşür yadıma,
Qan gölündə hey üzənlər gəlir düşür yadıma...”*

Zeynal Cabbarzadə döyüş meydanlarında ölümlə üz-üzə gəldikdən, sosializm vətəni öz köksü ilə qoruduqdan və bu müqəddəs çarpışmalarda əziz dostlarını itirdikdən sonra həyat və ölüm haqqında möhkəm bir ifadə ilə düşünməyə başlayır. Müharibənin ağır qurbanları öz böyük məsləki uğrunda vuruşan gənc şairi ruhdan salmayı. “Həyatın mənası” şeirində o deyir:

*“Həyat çığırdır ancaq sonsuz əbədiyyətə,
Qovuşmaq mümkün deyil onsuz əbədiyyətə.
Nə mənası min illik bir ömürü vur başa,
Fəqət beşcə gün yaşa, şərəflə, şanla yaşa!”*

Zeynal Cabbarzadə “Xaniman” şeirində nəcib insan hisslərilə müharibə alovlarının sevgi ilə vətəndaşlıq borcunun və döyüşçü andının toqquşmasını parlaq bədii boyalarla vermişdir. Düşmən,

komandirin sevgi və vüsəl evini öz yuvası etmiş, orada gizlənmişdir. Bu ev komandirin xəyalında gözəl səhnələr, şirin xatirələr canlandırır.

Lakin komandir atəş əmri vermək, düşmənin sığınacağı olmuş bu xanimanı dağıtmaq üçün əlini qətiyyətlə yuxarı qaldırır, çünki o, hər şeydən əvvəl bir əsgərdir:

*“Gər eşqimin eyvanı öz əlimlə uçsa da,
Unutma ki, əsgərəm mən hər şeydən ziyada!”*

Səlis lirikaya, saf və incə bir duyğuya və sağlam məfkurəyə malik olan gənc şair özünü hər şeydən ziyada bir əsgər hiss edir. Bu qiymətli xüsusiyyəti ilə Zeynal bir çox gənc cəbhəçi şairlərimizdən üstündür. O, öz təsirli və bədii şeirləri ilə günün, hamını həyəcanlandıran mühüm məsələləri haqqında oxucularla söhbət edir, onların qəlbini dindirir. “Lyublin qurbanlarına” şeirində Cabbarzadə düşmən nəticəsində məhv olmuş qardaşlarımızın əbədi xatirəsini Moskvada gurlayan və bütün dünyada eşidilən zəfər salamları ilə, yaylım atəşlərilə bağlamış, əlaqələndirmişdir:

*Sizin xatirənizi vətənimiz, elimiz
Topların gur səsilə hər zaman yada salır.
Zəfər salamlarımız fələklərə ucalır!”*

Z.Cabbarzadənin siyasi məzmunlu şeirlərində oxucuda hiss oymayan süni coşğunluq olmayır, o, öz səmimi duyğu və düşüncələrini qabarıq və təsirli ifadə etmək üçün daha münasib, daha dolğun mənalı sözlər tapır, aydın və təsirli, sadə və bədii bir dillə canlı lövhələr yaratmağa müvəffəq olur. Bu cəhətdən onun “Komsomol dəftərçəsi” şeiri diqqətə layiqdir. Zeynal Cabbarzadə bu şeirində döyüşçüyə ürək verən, qəriblik və nigarançılıq günlərində ona dayaq və sirdaş olan komsomol dəftərçəsinin böyük qüdrətini, qalib mahiyyətini təsvir edir.

*“Qanlı bir döyüş günü düşmən kəsdi yolumu,
Zəhmli od mərmilər apardı sağ qolumu.
Tüfəng düşdü əlimdən, sənə gəldi pənahım.
Dedim: Əlimdədir bax, daha güclü silahım!
...Qoy eşitsin aləmi dolaşan bu gür səsi:
Keçir indi hücumu komsomol dəftərçəsi!”*

Dərin kədər və hüzn duyğusu ilə yazılmış “Mironiç” şeiri də “Komsomol dəftərçəsi” kimi məzmunlu və təsirlidir. Bu şeirin son iki bəndini həyəcansız oxumaq mümkün deyildir:

*“Zaman çatmış, yurdumuzun cəsur elləri,
Cəbhələrdə əsdirirlər səmum yelləri,
Sənin böyük həyatına qıyan əlləri,
Baltalayıb qoparırlar, inan Mironiç,
Baha oldu düşmənlərə bu qan Mironiç!”*

Zeynal Cabbarzadənin aşiqanə şeirlərində də gənc döyüşçünün sevən qəlbi öz vəfali yarını vətən məhəbbətindən ayırmayı. Zeynal bu qəlbi yaxşı tanıyır, onun çırpıntısını nəğmə kimi şirin misralarla təsvir edir. “İki kəlmə”, “Dəsmalın əlimdədir”, “Ay doğanda gələrdi” və başqa lirik şeirləri Zeynal Cabbarzadəni oxucular arasında istedadlı bir şair kimi tanıtmışdır. Zeynal ölümə nifrət edən, öz ülvü məhəbbətinin işığı ilə qara ölümü məğlub edən bir döyüşçünün dilindən belə deyir:

*Bəzən çətində, darda,
Ölümlə öpüşmədim
Səni öpən dodaqla.*

Zeynal Cabbarzadənin inkişaf yolu uzaqlara, aydın üfüqlərə doğru gedir. Lakin bu yolu zəfərdə keçmək və sənətin zirvəsinə çatmaq üçün o öz üzərində çox və inadla işləməlidir. İstedad yalnız fitri bir məharətdən ibarət deyildir, o, daha çox, şairin zəhmətə olan

həvəsindən, zaman keçdikcə əldə etdiyi bilikdən, təcrübədən ibarətdir. Zeynal şeirlərinin dərin və dolğun mündərcisini bu mündərcəyə münasib gözəl və mükəmməl işlənmiş şəkildə verməlidir. Bəzən o şeirin forması üzərində, söz üzərində az işləyir, sözə qənaət etməyir. “Ay doğanda gələrdi” kimi lirik və gözəl şeirində Zeynal bu misralardakı təkrara, uyğunsuzluğa yol vermişdir:

*“Hey bu sonsuz yollara baxdı, etdi tamaşa,
O çox baxdı düşündü,
Hansı vaxtı düşündü?...”*

Əvvəla, “Baxdı” və “Tamaşa etdi” eyni mənə verən ifadələrdirlər, ikinci, bu ifadələrin belə yersiz təkrarı şeiri həddindən artıq sadələşdirir.

Bəzən Zeynal “Başım bulutları dəldi” kimi ifadələr işlədir, tez-tez, “keç günahımdan”, “bağışla” və sair sözlərdən istifadə edir.

Oxucular gənc və istedadlı şairdən sözə qənaət, sənətə ehtiram hissilə yanaşmağı, istər məzmun, istərsə forma cəhətinə yüksək keyfiyyətli şeirlər yaratmasını tələb edirlər.

Zeynal Cabbarzadə oxucuların bu tələbini yerinə yetirmək iqtidarına malikdir. O, xalqımızın tükənməz qüdrətini, sarsılmaz iradəsini, əmək və döyüş fədakarlığını daha dolğun şeirlərlə təsvir edəcəkdir.

Ədəbiyyat qəzeti. 1944. №29. 24 dekabr.

1945

Sənət və həqiqət

Müharibənin ilk aylarında hərbi xəstəxanalardan birində qolundan yaralanmış şəmkiqli bir əsgər yatırdı. O, cavan, güclü, təpəmənd bir oğlandı. Əlindəki kitabın bir səhifəsini oxuyur, müəllifə gülürdü. Müəllif orada əsgərə xitab edərək Koroğludan, Babəkədən danışır, əsgəri irəli yeriməyə çağırırdı. Əsgər kitabı kənara atıb məqalə müəllifinə söylədi:

– A zalım oğlu, kimə vəzariyat oxuyursan! Vətəni də, Koroğ-lunu da mən səndən pis bilmirəm və pis də sevmirəm. Alman da mənim üçün qorxulu deyil. Mənim yanımdan tankım yerisin, başım üstündən təyyarəm uçsun, arxamdan topum səslənsin görüm alman nə qələt eləyəcək.

O zaman müharibənin əvvəlində sovet əsgəri düşmənin güclü tərəfini bildiyi kimi, özünün zəif tərəfini də hiss edirdi. Deməli, bu əsgərdə həqiqət hissi var idi. Bu hissi ona ədəbiyyatçılar yox, Stalin vermişdi, həqiqət hissi olan adam isə məğlub olmayacaqdı. Olmadı da! Həmin əsgər, yaxud da onun əmisi oğlu, dostu, yoldaş zəhmli sovet tanklarına oturaraq qəlbində kin, gözündə qəzəb ildirəmləri düşmən üstünə cumdu. Hitler ordusunu Stalinqradda matəmə saldı, Volqadan Berlinəcən döyə-döyə qovdu, axırda yaralı vəhşinin nəfəsini yuvasında kəsdi. Qızıl Ordunun hücumları, məhz Stalin həqiqətinin sayəsində, yazıçıların bəzən nahaq yerə etinasız olduğu adı, riyaziyyat düsturlarının lap düzgün hesablanması nəticəsində, qüvvələrin tənəsübünü düzgün yoxlayıb əqilli nəticə çıxarmaq sayəsində nəinki öz qüvvələrimizin, həm də düşmənin, nəinki bir ordunun həm də əsgərin belə döyüş məharəti, bacarığı və qüdrətinin hesaba alınması sayəsində cahanşümul zəfərlə başa çatdırıldı. Marksizmin də, leninizmin də gücü bu həqiqətdir. Bəşəriyyəti, bəşər mədəniyyətini faşizm əjdahasından xilas edən şərəfli sovet silahının da gücü bu həqiqətdir. Müəllimimiz və ustadımız olan Qorki bizi həmişə buna, bu həqiqətin idrakına və inikasına çağırırdı. O, proletariyatın, sovet hakimiyyətinin zəngin qələbə təcrübələrini təhlil edərək deyirdi: “Sosializm realizmi ancaq sosialist təcrübəsinin faktları əsasında yarana bilər”.

Mənim fikrimcə nə qədər ki, biz yazıçılar müəllimimizin bu sözünü lazımınca dərk etməmişik, nə qədər ki, biz bu sözdən lazımi nəticə çıxarmamışıq üslub haqqındakı münaqişələrimiz də anlaşılmaz olacaqdır. Həqiqətin dodaqları saydığımız sənətkarlar öz istedadlarının gücünü, öz əməklərinin xeyrini, öz xidmətlərini, öz fikirlərinin yüksəkliyi ya açıqlığını göstərmək istəyirlərsə, hər şeydən əvvəl müasir həyatdan, zəmanəmizin dünyanı heyrətə sa-

lan hadisələrindən yazmalıdırlar. Sosializm realizmi üsulu hər şeydən əvvəl bunu tələb edir. Əlbət ki, tarix də, tarixi hadisələrin təsviri də lazımdır. Ancaq indi öz qəhrəmanlıqları, öz əməkləri ilə dünyanı dəyişən və tarixə istiqamət verən sovet adamlarımızın işi və həyatı, sənətin və ədəbiyyatın əsas mövzusu olmalıdır və ilk plana çəkilməlidir.

Sosializm realizminə yiyələnmək üçün ən münasib sahə və həyat müasir sosialist həyatımızdır. Bəzi yoldaşlara elə gəlir ki, sənətkar bu gündən, hamının gözü önündə olan və hamıya məlum olan varlıqdan yazanda, “həddindən artıq realist olanda, romantikadan məhrum olacaq, xəyalı qanadlanmayacaq” və sairə. Halbuki, sosializm realizmi yeni və daha yüksək yaradıcılıq üslubudur. O, ilhamın qüdrətinə daha artıq vüsət verən, hadisənin keçmişini, indisini, həm də gələcəyini görməyə və göstərməyə imkan verən bir üslubdur. Bu üslubda romantika, xüsusilə zəminəsi həyatda, varlıqda olan və qidasını həqiqətdən alan inqilabi romantika labüddür. Buna görə də bizim realizmi romantikaya qarşı qoymaq və yaradıcı təsəvvürün ayrı-ayrı tərəfləri olan bu xüsusiyyətlər arasında barışmaz ziddiyyət axtarmaq yanlışdır.

Bugünkü nəzəri mülahizələrdə ən yanlış və ən ziyanlı şey, cəmiyyəti bir-birinə zidd iki qütbə ayırmaq, hadisələri, insanları, duyquları qara və qırmızı, pis və yaxşı deyə iki yerə bölməsidir. Belə olsaydı, cəmiyyət bu yazıçıların dediyi kimi iki bir-birinə zidd və bir-birindən ayrı bölünmüş olsaydı, bir günün içində oğrunu da, əyrini də, rüşvətxoru da, xaini də, canini də taxtabiti kimi lap dağ su ilə qırmaq, cəmiyyəti dincəltmək olardı. Amma təəssüf ki, cəmiyyət belə deyil və heç bir zaman belə olmamışdır. Cəmiyyət də bir insan vücudu kimi mürəkkəb və hər anda fəaliyyətdə olan bir üzviyyətdir. Bu vücudda həyat da, ölüm də, sağlamlıq da, xəstəlik də, səadət də, fəlakət də ayrılmaz bir vəhdət şəklində yaşayır və bir-birilə müttəsil mübarizə edir. Sənətkarın vəzifəsi bu mürəkkəb mübarizəni və bunun aparıcı meyillərini duyub göstərmək, vücudun sağlamlıq meyillərini gücləndirmək üçün vacib tədbirləri göstərməkdən ibarətdir. Daha çətin bir

münaqişə də vardır. O da bundan ibarətdir ki, vuruşan qütblər arasında ziddiyyət varsa da mülayim ziddiyyətdir, barışa bilən ziddiyyətdir. Yəni qəhrəmanımızın qarşısında duran hərif düşmən deyil, olsa-olsa günahkardır; ya nadandır, ya avamdır, ya qorxaqdır, ya cahildir və i. a. Belə münaqişələri təsvir edən əsərlər yazılmalıdır, ya yox? Əlbəttə yazılmalıdır!

Əsərin əsas təsəvvürünü təşkil edən bir münaqişənin xarakter etibarilə başqalaşması sənətkarlıq prosesinin bütün başqa cəhətlərinə dərin təsir edir ki, əsərin taleyi tamamilə bu təsirin əsərdə hiss olunması və ya olunmamasından asılıdır. Komediya yazan yoldaşların qarşısında bu çətinlik daha bariz şəkildə durmaqdadır. Mən bu fakta təkcə yuxarıda dediklərimə görə yox, bir də ona görə çətinlik deyirəm ki, tənqidçilərimizin də gözü bir rəngə alışıbdir. Rəngi dəyişdinizmi, dərhal göz qamaşacaq, biri iki, ikini dörd görəcəkdir. Komediya müzakirəsində belə olur. Tənqidçilər barışmayan ziddiyyəti əsərdə görəndə əsəbiləşirlər.

Hazırkı insanın, sovet adamının hətta gündəlik fəaliyyətində dərin müşahidə ilə seçilən o qədər mürəkkəb və ibrətli hadisələr vardır ki, sənət bunların qarşısında laqeyd ola bilməz. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Nəcəfqulu Rəfiyev yoldaş nəql edir ki, “Vara-vara kəndinə hücum gedəndə mənim tankıma rotadan ancaq beş yüz metr qədər aralanmağa icazə vermişdilər. Qabaqda gedən mən idim. Kollar arasında addayanda özümü faşist piyadalarının arasında görəndə onları bir-bir tum kimi çırtamağa başladım. Qaçıb qurtarmaq istəyənlərin dalınca düşdüm. Düşmən mərmiləri tankımı silkələsə də baxmıram, qarşıma gələn pulemyotdu, atəş nöqtəsidir, piyadadır, əsirəm – ötürəm. Komandirim də arxadan telefon ilə qışqırır və mənə acıqlanır ki, qayıt, təksən! Mən isə tiğna düşdüyüm düşmən piyadasından əl çəkə bilmirəm, döyüş həvəsi, məni komandirimə qulaq asmağa qoymur!.. Döyüş bitəndən sonra komandir Kovalenko məni çağırırdı. Batalyon komandiri hirs ilə üzümə baxdı və soruşdu:

– Rotada sənənin yerin harada idi?

Mən istədim deyəm ki, yoldaş komandir, gözüm qızıqdı, rota zad bilmirdim, bağışla!

Mən bunu deməmiş batalyon komandiri çiyinlərimdən tutub məni bərk silkələdi, geriye itələdi, sonra üstümə yüngürüb məni qucaqladı, öpdü, öpdü!

“–Səni danlayıram, söyürəm – dedi, çünki sözümə baxmırsan!

– Səni öpürəm, çünki qəhrəmansan!”

Bu hadisənin özündə də insanın mürəkkəbliyinin, zahirdə bir sxema şəklində təsvir olunan mübarizələrimizin mürəkkəbliyini, dərinliyini, çox cəhətliliyini, minlərcə maraqlı, heç bir vəchlə müsbət və mənfi deyə iki qütbə ayrılması mümkün olmayan təfsilatla dolu həyati hadisələrin qanuniliyini, təbiiliyini düşünmək üçün əsas vardır.

Realistlərimizin (o cümlədən özümü də nəzərdə tuturam) nöqsanı həmin bu mürəkkəb və dərin təfsilatı layiqincə düşünməmiş, həzm etməmiş qələmə almalarıdır. Biz çox zaman ilk səthi məlumatı alıb süjet qurur, əsər yazırıq. Onda qəhrəmanlar, birinci növbədə yaradıcı qəhrəmanlar sönük çıxırlar.

Burada ənənənin işini də unutmaq olmaz! Roman, povest, ümumiyyətlə geniş həyat lövhəsi verən nəsr əsəri bizim klassiklərimizdə olmamışdır. Sənətin bu çətin şəkli, həm də bu gün bütün dünyada hakim mövqəə keçən şəkli bizdə yaranmaq prosesindədir. Ordubadinin tarixi romanları, nümunə sayılmasa da böyük təcrübədir. Əbülhəsənin, Süleyman Rəhimovun, Mehdi Hüseynin və başqalarının yazdığı əsərlər bu yoldakı çətinlikləri rədd etmək uğrunda böyük xidmətlərdir. Bu təcrübələrin yaxşı tərəflərini inkişaf etdirmək, pis tərəflərindən üzülüşmək, qələmi sovet adamlarının tələbi və şərəfi səviyyəsinə qaldırmaq lazımdır. Moskva plenumundan və bizim plenumdan məqsəd birdir. Böyük və cəhəşumul bir həqiqətin sənətdə əks olunmasıdır. O həqiqəti Stalin dilində desək belədir: “Üç il bundan əvvəl Hitler bütün dünya qarşısında bildirmişdi ki, onun məqsədi Sovet İttifaqını parçalamaq və Qafqazı, Ukraynanı, Belorusiya, Baltik ölkələrini və başqa vilayətləri ondan ayırmaqdır. Hitlerin sərsəm fikirlərinə həqiqət ol-

maq qismət olmadı, müharibənin gedişi bu fikirləri alt-üst etdi. Həqiqətdə, hitlerçilərin sayıqladığı şeyin bir növ tamamilə əksi baş verdi. Almaniya tamamilə darmadağın edilmişdir. Alman qoşunları təslim olublar. Sovet İttifaqı qələbəni bayram edir”.

Dünyanı heyrətə salan bu həqiqətin sənətdə ifadəsi lazımdır! Qoy bütün gücümüz, səyimiz və məharətimiz bu məqsədə sərf olunsun!

Ədəbiyyat qəzeti. 1945. 30 iyun.

Günün nəğmələri

Şair Tələt müharibə illərində yazdığı şeirləri “Anam torpaq”¹² adlı kitabından toplamışdır. Kitabın adı məzmununa çox uyğundur. Burada əsgərin cəbhə səfərindən tutmuş vuruşma səhnələrinə, qəhrəmanlarımızın şücaətinə və ailələrin intizarına, “Şəhid məzarı”nın müqəddəsliyinə əziz “Xatirələrə və nəhayət “Zəfər saatına” qədər dövrü üçün xas olan mövzularda şeirlər vardır. Bu balaca kitabçada bir-birinin ardınca səlis oxunan xırda şeirlər bizi götürüb yaxın keçmişin – 1941-ci, 1942-ci ilin dəhşətli günlərinə aparır. Hamımızın yaşadığımız və saatında bir il qədər yaşadığımız o ağır günlər yadımıza düşür. Şair də bizimlədir. Yalnız şeirin çəkdiyi lövhə deyil, şair özü də gözümüzün qarşısında dayanmışdır. Sanki bizə macal vermədən müəllif özü şeirlər oxuyur, biz dinləyirik. Bəlkə mən Tələti şəxsən tanıyıram, ona görə belə gəlir. Yox! Tələti heç görməyən və tanımayan oxucuya çatanda da bu kitab müəllifi özü ilə aparmış olacaqdır. Bu əsərlərdə müəllif müşahidəçi kimi kənara çəkilib gizlənməmişdir. Burada o, duyğularını təmsil üçün dayanmışdır. Lirikada da elə budur! Şairin qələbən, ruhən əsərdə görünməsidir. Yaşanmış, dəruni hiss, həyatın hərərəti və bunu bədii söz ilə ifadə qüvvəsi Tələtdə vardır. Bu kitabda soyuq mühakimə üsulu ilə, mərhum Qorkinin dili ilə desək, “qurbağa soyuqluğu ilə” yazılan şeir yoxdur. Üslubu tə-

¹² Azərneşr, Bakı, 1945-ci il.

zə-təzə oturmaqda olan gənc bir şair üçün bu əlbəttə, böyük məvəffəqiyyətdir. Tərənnüm olunan insan və ya hadisənin əsli ilə bədii lövhə arasındakı fərq məhz şairin qəlb aləmindən gələn təbii və səmimi duyğulardır. Bu duyğular təsvirə əlavə olunur, təsvir bunlardan ibarətdir.

Kitabın ikinci gözəl cəhəti müharibə dövrünün əhvali-ruhiyyəsinə düzgün əks etməsindədir. Müharibə dövründə sovet alimlərinin əzmi, mətanəti, möhkəmliyi və fədakarlığı dünyada məşhur dastanlara layiq hadisədir. Bu böyük vətən və bəşər duyğularını əks edən kamil əsərlərimiz olmasa da, bu dövrdə yazılan əsərlərdə böyük duyğuların tərənnümünə meyl olduğunu heç kəs inkar etməz. Müharibə zamanı adamlarımıza bədbinlik, məyusluq yad idi. Ancaq onların hər birinin üzündəki dəhşəti, gözündəki qəzəb və həyəcanı seçmək çətin deyildi. Laqeydlik və qələbənin guya özü gələcəyinə arxayın olmaq da sovet adamlarında yox idi. Onlar qələbəyə inanırdılar. Ancaq bu qələbənin misilsiz qəhrəmanlıq, fədakarlıq və dözümlə əldə ediləcəyini düşünürdülər. Tələtin şeirlərində bu cəhətlərin hər ikisinin əsasən düzgün əksini görmək olar.

“Döyüşçünün məzarında” vətənimizin belə fədakar oğullarından biri yatır. Şair bu məzarı müqəddəs bir məkan kimi əzizləyir, burada yatan şəhidin bir müddət əvvəl sevimli bir kənd evində xoşbəxt və səmimi bir ailəyə başçılıq etdiyini yadımıza salır, o, müharibəyə qələbə üçün getmişdir:

*Söyləyirmiş: nazlı sonam, qayıdaram evə mən,
Çörək allam, su içərəm bərəkətli əlindən!*

Hər kəs istərdi ki, əsgərin arzusu həqiqət olsun. Lakin müharibə müharibədir. Müqəddəs arzular yolunda böyük qurbanlar verilir. Bu əsgər də həmin qurbanlardan biridir. Ana torpağını, əziz ailəsini, ata-babalarımızın vüqarını, inqilabın fütuhətini qorumaq üçün o, ölməyə getmişdir. Buna görə də əsgərin məzarı bizim hər birimiz üçün bir ziyarətəgah kimi əziz olmuşdur. Şair bizim bu minnətdarlıq və qardaşlıq duyğumuzu ifadə edərək yerində deyir ki:

*Qara torpaq! Pəncən altda ona əzab vermə sən,
Məzarı son mənzil etdi, o səni sevdiyindən.
Cananını, körpəsini sənin üçün o atdı
Onun dərdi səninkiydi, bəxtiyardır o əsgər.
Bəxtiyardır, nədən ötrü öldüyünü bilənlər.*
(səh.14).

“Yadigar” şeiri də döyüşçü taleyinə həsr olunmuş gözəl bir şeirdir. Döyüşə, müqəddəs vəzifə başına gedən əsgər, sevgilisindən ayrılarkən, körpəsini ona əziz bir yadigar kimi tapşırır:

*Dedim bəlkə qayıtmadım, hər insanın sonu var!
Qıvrım saçlı bir körpədir məndən sənə yadigar..
Soruşsa ki, atam hamı? De ki, bir vaxt o vardı,
Taleyini dastanını öz qanilə yazardı
Sən götürüb gəl oğlumu çıx dağların başına,
O yerdə bir buzlu bulaq gələcəkdir qarşına.
Orda şeir dəftərini alıb hərdən varaqla,
Mənim qərib taleyimi çoxlu düşün, az ağla!*

Döyüşə gedən əsgər yalnız bir əsgər kimi yox, həm də bir ata, bir ailə başçısı, canlı bir insan kimi təsvir olunur. Tələtin təsvirindəki əsgər yersiz gülüb-oyunmaq, qeyri-ciddilik, müharibəni toy-bayram kimi qəbul edən yüngül təsvirlərdən uzaqdır. O, açıq-açığına ölümə getdiyini bilir. Onun böyüklüyü də vətəndaşlıq qüruru və iftixarı da buradadır. O, “nədən ötrü öldüyünü bilən” və bildiyi üçün də əzm ilə ölümə gedən fədakar döyüşçüdür. Buna görə də biz onun sevgilisinə etdiyi vəsiyyəti ömrümüzə unutmuuruq. Bir əsgər oğlu görün kimi onun sözlərini xatırlayırıq.

“Mənim cəbhə yoldaşım”, “Kin nəğməsi”, “İlk mənzilim-son mənzilim”, “Xatirə”, “Yad əllərdə qalan dilbər”, “Məhəbbət”, “Azərbaycan cəngavəri” də belə əsgəri fədakarlıq ilə bağlı, oxucunu vətən müdafiəsinə və yüksək vətənpərəstlik vəzifələrinə çağıran təmiz və müqəddəs hisslərin tərənnümünə həsr olunmuşdur.

Bu şeirlərin hamısında şairin əsas ilham mənbəyi və hədəfi vətəndir, vətən mülküdür! Həcmcə kiçik olan bu şeirlərin özündə belə vətən mücərrəd bir məfhum deyildir. Şair vətəni bir əsgərin vüqarında, bir ananın təmkinində, bir gəlinin dözümində, qəhrəmanın hünərində gördüyü kimi, vətən torpağının hər bir guşəsində, çöllərin mənzərəsində, suların səsinə, ağacların kölgəsində də duyur. Şairə ilham verən, insanların həm də, “suların səsi-Kürün nəğməsi, dumanlı Qoşqar, dərin dərələr”dir. Vətən-xalqın, ordunun, döyüşçünün həyatını təmsil edən və mənalandıran ən yüksək bir məfhumdur. Tələtin fikrincə bu həyat və hünər məqamında vətən ilk və son mənzildir.

*“...Ah vətən havası!
Hər bülbülə, bir saraydır, öz xırdaca yuvası...
Bunu bütün aləm bilir, sən bərkətindən.
Nə zamandır qurtulmuşam yadların minnətindən
Anam torpaq, anam torpaq, bu nemətlər sənindir!
Şanlı adın göylər kimi əsrarlıdır, dərinidir.*

“Yadigar saz” adlı kiçik poemasında şair böyük Stalinin əli ilə xilas olan, zülm və təhqir dünyasından qurtulan, işıqlı dünyaya çıxan bir kor aşığın həyatından bir mənzərə verir, bu şeir Tələtin ən yaxşı poemalarındandır. Sadə, rəvan bir üslubda yazılmış bu səhnədə biz həm köhnə dünyanı, zülmün qara pəncəsini, həm də bu dünyaya qarşı duran yeni həyat yaradan, geniş qəlblə, yüksək bəşəri ideal və iradə sahibi olan mətanətli gənci, onun böyük vətəndaşlıq təbiətini görürük.

Tələtin müharibədən əvvəl və sonra yazdığı bir sıra şeirləri də var ki, sırf məhəbbət, sevgi macərəsindən bəhs edir. “İki sevgi bir sual”, “Sual”, “Macərə”. Bu şeirlərdə məlum təsəvvürlərdən başqa xoşa gələn budur ki, şeir “zahiri gözəlliyə” uyan və daxilən boş olan gənclərin özünü də, məhəbbətini də puç hesab edir. Bu doğrudan da belədir. Hələ vaxtilə Sabir demişdi:

*Bəzək, bəzək ki, deyirlər, cəvahirat deyil.
Cəvahirat bugün ziynəti həyat deyil!*

Bu ruhu inkişaf etdirmək, hətta təkrar etmək belə faydalıdır və tərbiyəvi cəhətdən çox əhəmiyyətli. Tələt yaxşı şeirlərindən birinə “Macərə” adı vermişdir. Macərə nədən ibarətdir? Şair müstəsna dərəcədə gözəl, “yolçunu yolundan eliyən”, “dünyanın qüdrətindən” xəbər verən bu incə xilqəti görür və bunun tamaşasından doymur. Qəlbində doğan məhəbbət hissini boğa bilmir. Qüvvətli bir şeir yazaraq ürəyinin mətləbini ona bildirir. Qız şeiri və şairi anlamır, “üstü-başı”, paltarı yaxşı olmadığı üçün etina etmir. Şair bu mənzərədən hiddətlənir:

*Gör kimə qismətsən bu dünyada sən,
Gözəllik, gözəllik ar olsun sana!...
Bircə sualım var, sənə təbiət!
Saxta gözəlliyi yaratdın niyə?
Görəsən nə deyir ana təbiət
Hüsnün dalındakı o çirkinliyə?!*

Hər şeyin saxtası olduğu kimi gözəlliğin də saxtası vardır. Biz Sabirin şeirini ona görə xatırlayırıq ki, bu şeiri həmin saxtalıqları seçməkdə bizə kömək edir. İlk baxış, ilk təsəvvür, ilk intibah həqiqəti, o cümlədən gözəllik həqiqətinin də idrak üçün heç vaxt kifayət olmamışdır. Yaxşı olardı ki, müəllif bu mənzərədən, məyus olan şairin yox, zahiri hüsnə güvənən müqəvva xanımların acınacaqlı macərasını verə idi.

Tələtin rəvan təbi vardır. Onun şeiri asan oxunur. Hissləri aydın, ifadəsi sadə və açıqdır. Bunlar hamısı oxucunu razı salan cəhətlərdir.

Ancaq Tələtin bir sıra şeirlərində sənətkarlıq cəhətdən, bədii texnika cəhətindən olan kəsirlər də açıq görünür. Doğrudur ilham kükrədiy zaman gözəl duyğu, gözəl, ifadəni də çağırır. Təəssüf ki, bu bəzən olur. Çox zaman ürəyi tərpedən, az qala sinəni dağı-

dan həyəcanlar üçün bədii ifadə tapmaq, məhz tapmaq lazım gəlir. Burada ilhamımızdan çox sənət üsulları, şeirin texnikası, söz fəndgirlikləri, şeir aləminin hünərməndləri və onların qoyub getdiyi nümunələr, bələdlük dadımıza çatmalıdır. Bu, yalnız gənc, təcrübəsiz və naşı yazıçılarda yox, böyük sənətkarlarda da belə olmuşdur. Nizaminin Firdovsi beytlərinə, Füzulinin Nizami kəlamlarına müraciətlərini, buradan “maya” götürdüklerini kim bilmir! İstərdik ki, Tələtin şeirlərində qoşma, gəraylı, bayatı və sairə xalq şeiri şəkillərinə və klassik şeir şəkillərinə, müxəmməs, mürəbbə və sairə şəkillərə də etina və diqqət olsun. Rədiflərdən istifadə, şeirdə müvazi və ya təsadüfi qiyaslar yaratmaq, keçmiş şairlərdən son dərəcə qüvvətli olan bədii məntiq sistemini dərinləndirən Tələt kimi həyəcanlı bir şairin qələminə qat-qat artıq qüdrət və vüsət verərdi.

Kitabın nəşrindəki pintlilik isə oxucunu əsəbiləşdirir. Üzünə qış küləyini andıran boz bir lövhə çəkilmişdir, bu lövhənin mənası, məzmunu məlum olmadığı kimi müəllifi də məlum deyildir. Kitabın adı ruscaya səhv tərcümə edilmişdir. 66 səhifəlik kiçik bir kitabçanın mündərcəti, səhifələri düz göstərilmişdir. Sərlövhələrin ünvanı pozulmuşdur. 60-cı səhifədə olmalı sərlövhə 61-ci səhifədə, 62-nin sərlövhəsi 63-də və sairə getmişdir. Unudulmasın ki, indiki oxucu haqlı olaraq tələbini artırmışdır. O, kitabın yalnız məzmununu, mənasını deyil, zahiri sifətini, kağızın, cildinin hərflərini də gözəl görmək istəyir. Bədii ədəbiyyat kitablarında bu şərtlər lap vacib olmalıdır.

Ədəbiyyat qəzeti. 1945. №35. 10 dekabr.

1948

Həyatı dərindən öyrənməli

Mərkəzi Komitəmizin “Azərbaycan sovet ədəbiyyatının vəziyyəti onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında”kı qərarı partiya-mızın ədəbiyyat və sənət işlərinə və adamlarına olan tükənməz qayğı və diqqətinin yeni bir ifadəsidir.

Partiyamızın qərarında haqlı olaraq bir sıra görkəmli yazıçıların son illərdə ləyaqətli əsər yaratmadıqları göstərilir. Qələm qüdrətinə şübhə etmədiyimiz belə yazıçıların müasir tələblərdən geridə qalmasının mühüm səbəblərindən biri, həmin adamların həyatdan, fəhlə və kolxozçuların bugünkü ecazkar yaradıcılıq, quruculuq işlərindən bixəbər qalmalarıdır. Yazıçı həyat haqqında qəzet məlumatı ilə kifayətlənə bilməz. Müasir həyatı və adamları təsvir etmək istəyən yazıçı gərək müasir mübarizələrin içində olsun. O gərək fəhlə və kəndlinin işini, əmək prosesini bir tədqiqatçı kimi öyrənsin, dəstə-dəstə sosialist əməyi qəhrəmanı adı alan zəhmətkeşlərin ruhuna, qəlbinə vaqif olsun. Onların xariqələr yaradan əməyinin, sosialist əməyinin üstünlüyünü, keyfiyyət məziyyətlərini müəyyən etsin və bunu bədii lövhələrdə əks etdirdin.

Partiyamızın qərarında haqlı olaraq tənqidçilər arasındakı dostbazlıq meylləri təqdir olunur. İnkişafın hərəkət verici qüvvəsi olan tənqidin hörmətini salan, təsirini azaldan belə adamlardır. Bunlar öz yazılarında ümumi inkişafımızın, ədəbiyyatımızın mənafeini deyil, öz şəxsi mənfəətlərini əsas götürürlər. Bu və ya başqa yazıçının “karına gəlmək” üçün çalışır, dostbazlıq, “ailəçilik” meyllini bolşevik tənqidi prinsipindən üstün tuturlar. Hələ oxumadıqları kitab haqqında bu adamların hazır fikirləri vardır. Çünki, bunlar əsəri yox, müəllifi “təhlil” edir, bütün sözlərini əsərə yox, kitabın üstündəki imzaya deyirlər.

Ədəbiyyat təşkilatımız və bütün yazıçılarımız Mərkəzi Komitənin qərarından istiqamət alaraq, belə tənqidlərin alçaq və ziyankar mahiyyətini açmalıdır. Partiya qərarında çox haqlı olaraq tənqidi realizm vərdişlərinə aludəçilik meylləri də pislənməkdədir. Sovet ədib və şairinin əsas metodu sosialist realizmi metodudur. Bizim çoxumuz bu yüksək yaradıcılıq metodunu layiqilə mənimsəyə bilməmişik. Bütün mövcud yaradıcılıq üslublarının ən yüksəyi və ən doğrusu olan sosialist realizmi üslubu yolunda bizim hər birimiz ciddi çalışmalıyıq. Hər bir yazıçı bilməlidir ki, onun qələmi, haqiqətən sovet yazıçısının qələmi kimi işləyib, yaradarsa, sosializm quruculuğunun inkişafına kömək edən əhə-

miyyətli vasitələrdən ola bilər. Müharibə günlərində biz qələmi süngü ilə yanaşı tutur müqayisə ediriksə, indi də yazıçının iş stolunu mühəndisin dəzgahı ilə müqayisə edə bilərik. İstehsalat, təsərrüfat sahəsində, neft və pambıq sahəsindəki qələbələrimizin ifadəsi mütləq bədii ədəbiyyatda görünməlidir. Bunun üçün mühüm şərtlərdən biri həyatı dərinədən bilmək, fəhlə və kolxozçuların həyatı, məişəti, fəaliyyəti ilə dərinədən tanış olmaq, zəhmət prosesini tədqiq edib ətraflı öyrənmək zəruridir.

Ədəbiyyat qəzeti. 1948. № 24. 28 avqust.

Yaradıcı tənqid uğrunda

Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin tarixi qərarı bizdən, ədəbiyyat sahəsində çalışan yoldaşların hamısından öz işlərini ciddi surətdə tənqid nəzərindən keçirməyi, bütün yaradıcılıq işlərini kökündən yenidən qurmağı yaxşılaşdırmağı, partiyamızın, hökumətimizin, sovet cəmiyyətinin ədəbiyyatın qarşısına qoyduğu yüksək və haqlı tələblərin ödənməsi üçün hər dəqiqə düşünüb tədbir görməyi tələb edir.

Yaxşı işləmək, yaxşı yazmaq, xalqımıza və mədəniyyətimizə layiq əsərlər vermək üçün mühüm şərtlərdən biri də sağlam bolşevik tənqididir. Partiyamız həmişə və hər işdə bizə tənqidçi və özünütənqidin əhəmiyyətini və gücünü göstərmişdir. “Kommunistlərin vəzifəsi öz hərəkətinin zəiflikləri haqqında susmaqdan yox, bəlkə o zəifliklərdən daha tez və daha qəti surətdə qurtulmaq üçün onları açıq tənqid etməkdən ibarətdir” (V.İ.Lenin).

Özünütənqid işimizə ayıq yanaşmağı, dünən hərərətli ilhamın ehtiraslı saatlarında yaratdığımız və yaxşı hesab etdiyimiz əsərləri bu gün sakit və dərin düşüncəli bir surətdə yenidən nəzərdən keçirməklə nöqsanlarımızı tapıb düzəltməkdə belə sadıq köməkdir. Tənqid həm də bizdə müvəffəqiyyətlərimiz ilə arxayın olmayıb, müstəqil irəli getmək, yüksəlmək zərurətini yenilik hissi ilə yaşamaq meyllini qüvvətləndirir. Bolşevik tənqidi hər zaman olan yeni işə, daha çox, daha yaxşı, daha qiymətli əsərlər yaratmağa, həyat-

dan geri qalmamağa, miyana çalışanlarla yox, qabaq cərgələrdə gedənlərlə ayaqlaşib onlarla yarışmağa çağırır.

“Stalin yoldaş dəfələrlə göstərmişdir ki, hər bir sovet adamının hər gün öz işinə yekun vurmağı, qorxmadan özünü yoxlaması, öz işini təhlil etməsi, öz nöqsan və səhvlərini mərd-mərdanə tənqid etməsi, öz işinin yaxşı nəticə verməsi üçün düşünüb yol tapması və öz biliyini artırmaq üzərində yorulmadan çalışması lüzunu inkişafımız üçün mühüm şərtidir. Bu sözlər hər hansı bir başqa işçiyə aid olduğu kimi, ədəbiyyatçılara da eyni dərəcədə aiddir. Öz işinin tənqid edilməsindən qorxanlar nifrətə layiq qorxaqlardır, xalqın hörmətinə layiq deyildirlər” (A.A.Jdanov).

Azərbaycan K(b) P Mərkəzi Komitəsinin “Azərbaycan sovet ədəbiyyatının vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqındakı qərarında da tənqid məsələsi belə, bütün kəskinliyi və zərurəti ilə qoyulur. Qərar da bir sıra tənqidçilərin sovet ədəbiyyatı məsələlərinə və vəzifələrinə etinasızlığı və bundan doğan zərərli nəticələr göstərilir. Bəzi tənqidçilərin əsərlərə və yazıçılara münasibətdə prinsipial bolşevik əlaqələri əvəzinə dostbazlıq, qərəzçilik meyilləri ilə hərəkət etməsi, inkişafımız üçün silah olan tənqidi hörmət və nüfuzdan salır, onu öz müqəddəs vəzifəsindən kənara çəkir. Aydın bir həqiqətdir ki, köhnə cəmiyyətin qalıqlarından başqa bir şey olmayan bu zərərli meyillərdən yaxa qurtarmayan tənqidçi, indi, sovet ədəbiyyatı və tənqidi qarşısında qoyulan yüksək və şərəfli vəzifələrin həyata keçirilməsində faydalı bir iş görə bilməz.

Mərkəzi Komitəmiz və şəxsən M.C.Bağirov yoldaş müstəsna diqqət və qayğı ilə yazıçıların və yazıçılar təşkilatının işlərini izləyərək, bizdən zəmanəyə layiq böyük əsərlər istəyir. Azərbaycan yazıçılarından, öz əməkləri ilə möcüzələr yaradan neft və pambıq qəhrəmanlarının yüksək bədii şəkildə təsvirini, Azərbaycan sovet ədəbiyyatında son illərdə əmələ gələn geriləməni tezliklə ləğv etməyi tələb edir, ədəbiyyatda da sosialist əməyi qəhrəmanlarının meydana çıxmasını istəyirlər. Ədəbi hərəkətimizin bütün işləri bu yüksək vəzifələr nöqtəyi-nəzərindən qurulmalı olduğu kimi, tən-

qid sahəmiz də ancaq bu səviyyədə işə yanaşmaqla faydalı və təsirli ola bilər.

Mərkəzi Komitənin qərarında “tənqidin ciddi səhvi” olaraq göstərilir: “O, ədəbi irsə marksistcəsinə yanaşılmaması hallarına laqeyd baxır ki, bu da özünü ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılığına həddindən artıq qiymət verməkdə, onların mürtəce və tarixən məhdud baxışlarını ört-basdır etməkdə” göstərir. Çox doğru və aydın müəyyən edilmiş olan bu nöqsanlar müharibə illərində (1941-43) şəxsən mənim yazdığım “Ədəbiyyat tarixində də (XX əsr hissəsi) vardır.

O zaman mən Azərbaycan klassik yazıçılarında ancaq vətənpərvərlik hissləri nümunələri axtarmaq meylinə uyaraq, ədəbiyyat nümunələrini çox yerdə həddindən artıq tərifləmiş, yazıçıların tarixən məhdud tərəflərini hesaba almamış, onların məfkurə nöqsanlarını nəzərdən qaçırmışam. Bəzən bu yazıçıların yaradıcılığını tədqiq edən zaman oxuduğum əsərlərin təsirinə qapılaraq, tarixi hadisələrin qiymətləndirilməsində marksist görüşdən uzaq olan hallara, milli məhdudiyət meyillərinə yol vermişəm. Məhəmməd Hadinin yaradıcılığında olan bütün mürtəce cəhətləri göstərə bilmədiyim kimi, böyük realist Mirzə Cəlilin, Haqverdiyev və sair inqilabi demokrat yazıçıların ideya və sənətcə müəyyənləşməsində böyük rus ədəbiyyatının həlledici rolunu lazımcə yazmamışam. İstər həmin kitabda və istərsə keçmişdə yazdığım başqa məqalələrdə şübhə etmirəm ki, partiyamızın qərarında qeyd edilən mədəni irsə tənqidi yanaşa bilməmək, tənqidi realizm nümunələrinə aludəlik, birtərəfli təhlil, ədəbi hərəkət ilə tarixi prosesi tam marksistcəsinə əlaqələndirə bilməmək və sair bu kimi nöqsanlar vardır. Müharibədən sonrakı illərdə, xüsusilə ÜNK (b) P Mərkəzi Komitəsinin məfkurə sahəsindəki iş haqqında tarixi qərarlarından A.A.Jdanov yoldaşın məruzəsindən sonra yazdığım əsərlərdə keçmiş zərərli vərdiş qalıqlarından xilas olmağa çalışmışam və bundan sonra daha ciddiyyətlə çalışacağam.

Bolşevik özünü-tənqidi dedikdə, biz heç bir zaman şəxsən özümüzü, özümüzə olan və irəliyə getməyimizə mane olan pis

vərdişləri unutmamalıyıq və unuda bilmərik. Ola bilsin ki, qərarda ədəbi tənqidin səhvlərindən danışılan yerdə bu və ya başqa tənqidçilərin adı çəkilir. Əsl mətləb burasındadır ki, tənqid sahəsinin və ümumiyyətlə ədəbiyyat sahəsinin tamamilə sağlamlanmasında, partiyamızın, hökumətimizin və xalqımızın ədəbiyyata olan tələblərinin ödənilməsində hamımız məsuluq, hamımız səfərbər olmalıyıq. Xüdpəsənlik hissləri biz kommunistlərə yaddır. Biz hər birimiz yaradıcılıq yolunda şəxsən qələbələr əldə etməyə çalışdığımız kimi ümumiyyətlə ədəbiyyatımızın, bütün sovet ədəbiyyat sahəsinin yüksəlməsinə, qələbələr əldə etməsinə çalışmalıyıq. Ədəbiyyat təşkilatında və mühütündə sağlam yaradıcılıq vəzifələrinə əsaslanan kollektivlik, yoldaşlıq əlaqələrini son dərəcə qüvvətləndirmək lazımdır. Ədəbiyyatda ancaq özünü güdən, xudbin, xüdpəsənd duyğulardan xilas ola bilməyənlər cəmiyyətimiz, ədəbiyyatımız üçün faydalı bir iş görə bilməzlər. Bu və ya başqa yazıcının müfəvveqiyyətindən sevinməyən, müvəffəqiyyətsizliyindən məyus olmayan tənqidçi həqiqi sovet tənqidçisi deyildir. Tənqidçi öz əxlaqi məziyyəti, insani xasiyyəti, ictimai aləmdəki əlaqələri ilə də yazıçıya və oxucuya nümunə olmağa çalışmalıdır. Mən Ə.Əbülhəsənin və ya H.Mehdinin bir hekayəsində zərərli bir meyl, pis tərəflər görürəmsə, mütləq bunu müəllifə bildirməli, ondan bunun izahını və düzəltməsinə istəməli, gözləməliyəm. Axı tənqidçi yaradıcının köməyi, inkişaf yolunda onun qolundan tutandır.

Tənqid yalnız yazıçılara və oxuculara “pis nümunələr” təqdim etməməlidir. Tənqid ədəbiyyatımızın parlaq, işıqlı tərəflərini də görməli və cəsarətlə göstərməlidir. Sovet ədəbiyyatının yaradıcılıq ənənələri indi bütün dünyanın progressiv yazıçıları üçün nümunə olmuşdur. Sülhü müdafiə məqsədilə mədəniyyət xadimlərinin ümumdünya konqrasında sovet yazıçılarının məruzə və çıxışları bütün dünya zəhmətkeşlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Sovet ədəbiyyatı öz inqilabi, progressiv ideyaları, sülhpərəstliyi, insanpərvərliyi ilə, ali məqsədləri, yüksək ictimai-siyasi məzmunu ilə zəhmətkeş bəşəriyyətin fikri məhsulları içərisində ən şərəfli bir yer tutur.

“Bunu heç də təsadüfi hesab etmək olmaz ki, indi ən yaxşı ədəbi əsərlər, ideyaca kommunizmə son dərəcə bağlı olduqlarını hiss edən yazıçılar tərəfindən yazılmışdır. Ölkəmizdə kommunizm, hamını coşğun həvəslə işləməyə, vətən uğrunda qəhrəmancasına mübarizə aparmağa, yüksək ideyalı əsərlər yaratmağa ruhlandırır” (V.M.Molotov).

Rus ədəbiyyatının və xüsusən rus sovet ədəbiyyatının qalib, gözəl və işıqlı ənənələri haqqında nə üçün tənqidçilərimiz ağır dolusu danışmasınlar və ənənələrin təbliği ilə Azərbaycan yazıçılarının daha mükəmməl silahlanmasına kömək etməsinlər?

M.Qorkinin, V.Mayakovskinin, N.Ostrovskinin, A.Fadeyevin və başqa bu kimi yazıçıların sənətindən və yaradıcılığından öyrənməyən, istifadə etməyən yazıçı necə inkişaf edə bilər? Ədəbi tənqid bu zəngin mənəvi xəzinəni elmi təhlil ilə izah edərək yaymalı və təbliğ etməlidir.

Tənqidçilərimiz bu parlaq ənənələr cəbhəsində duraraq, çürüməkdə olan burjua ədəbiyyatı və mədəniyyətini fikir yoxsulluğunu, mürtəce mahiyyətini, iflasını göstərməklə də sovet yazıçılarına kömək edə bilərlər və etməlidirlər. Çünki Qərb burjua mədəniyyəti qarşısında pərəstişkarlıq etməkdən və nökrçilikdən – bu mürdar adətlərdən xilas olmamış həqiqi sovet vətəndaşı olmaq olmaz” (V.M.Molotov). Sovet tənqidçisi öz yaradıcılığının saflığına, büllur kimi təmiz olmasına, özünün bolşevizm məfkurəsi ilə silahlanmasına həmişə səy etməli, fikrini, zehni və qəlbini köhnə qalıqlardan xilas etməlidir.

Bizdə hələ də tənqidçilik işini yalnız resenziyalardan, xırda məqalələrdən ibarət sayan məhdud baxışlar vardır. Bunda tənqidçilərin özləri də müqəssirdilər. Çünki onlar böyük ədəbi-fəlsəfi əsərlər yaratmaq yolunda az səy göstərirlər. Halbuki, sovet ədəbiyyatı və tənqidinin inkişafı bunu tələb edir. Tənqid ancaq təhlil etdiyi əsər çərçivəsində qalırsa, onun müddəaları məhdud bir zaman, məkan və şəxsiyyət dairəsindən çıxıb təfəkkürün geniş üfurlərində parlamırsa, o, böyük tənqidçi ola bilməz. Süleyman Rəhimovun, M.Ənvərin romanı və ya hekayəsi haqqında mülahi-

zə söyləyən tənqidçi elə dərin, böyük və təzə fikirlər söyləməlidir ki, buna yalnız müəlliflərin yox, minlərlə oxucuların diqqəti cəlb olunsun, burada olan mənəvi qida, yeni hiss və fikir hamını cəzb etsin. Bəzən təəssüf ki, tənqid, təhlil üçün seçdiyi əsərin varqları cümlələrin içərisindən kənara çıxma bilmir.

Bizim indi tənqidçilərimizdən daha böyük əsərlər, müəyyən bir dövrü və ya ədəbi hərəkatı marksist təhlili ilə verən, bolşevizm ideyalarının sənətdə inikasını göstərən gözəl nəzəri əsərlər istəməyə haqqımız vardır. Gündəlik xırda və səthi məqalələr ilə kifayətlənənlər, inkişaf meyindən məhrum tənqidçilərdir. Belinskiyin, Puşkin və Lermontov haqqında, ədəbi növlər və janrlar haqqındakı əsərləri, “Qoqola məktubu”; Dobrolyubovun, Çernişevskinin, Maksim Qorkinin ədəbiyyat haqqında çox məqalələri konkret ədəbi material üzərindəki təhlildən çıxaraq, ümumiyyətlə sənətin ictimai mahiyyətini, xasiyyətini, xüsusiyyətini, inkişaf yollarını göstərən və ümumiləşdirən, bütün sənət aləmi və bütün dövrlərin sənət adamları üçün qiymətli fikirlər ifadə edən əsərlərdir. Buna görə də həmin əsərlər yaşayır və yaşayacaqdır. Sovet tənqidçi və nəzəriyyəçiləri də ələ qələm alanda belə yüksək elmi-nəzəri əsərlər yaratmaq arzu və həvəsi ilə ruhlanmalıdırlar. Bizim üçün, Azərbaycan tənqidçi və ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri üçün eyib deyilmi ki, sovet ədəbiyyatımızın keçdiyi mühüm tarixi mərhələləri təhlil və əks etdirən, inqilab illərində yaranmış olan ədəbi məhsulumuzun gözəl bir monoqrafiyasını verən sambalı bir kitabımız yoxdur. Nəinki yoxdur, heç bir tənqidçi də belə şərəfli bir əsər yaratmaq həvəsi də hələ duyulmur. Halbuki, keçdiyimiz ədəbi yolun nəzəri cəhətcə düzgün işıqlandırılması yalnız bir tarix olmaqdan əlavə, həm də gələcək üçün, gələcək işimiz üçün əhəmiyyətli və lazımlı mədəni bir təşəbbüsdür. Hətta ədəbi dilimizin inkişafını ətraflı elmi surətdə göstərən, sovet şeiri, nəsri, dramaturgiyasının klassik ədəbiyyatdan hansı keyfiyyət fərqləri ilə ayrıldığını göstərən, elmi-kütləvi kitablarımız da yox dərəcəsidir. Bu kimi mühüm vəzifələrin həlli hər kəsdən əvvəl tənqidçilərimizin öhdəsinə düşür. Şübhə etmirik ki, tənqidçilərimiz Mərkəzi Komi-

təmizin tarixi qərarını əldə rəhbər tutaraq, marksizm-leninizm metodolojisi ilə mükəmməl silahlanaraq, hər cür köhnə mürtəcə məfkurə qalıqlarından tamamilə yaxa qurtararaq, həvəslə və ehtiraslı yaradıcılıq işində əlbir çalışaraq öhdələrinə düşən şərəfli vəzifələri yerinə yetirəcəklər.

Ədəbiyyat qəzeti. 1948. 5 oktyabr.

1951

Tənqid və özünütənqidi genişləndirək!

M.C.Bağirov yoldaş Azərbaycan bolşeviklərinin XVIII qurultayındakı dərini, məzmunlu məruzəsində sürətli inkişaf və tərəqqimizi, əldə etdiyimiz tarixi nailiyyətləri və qarşımızda duran vəzifələri tam aydınlığı ilə göstərmişdir.

M.C.Bağirov yoldaşın məruzəsi sənaye və kənd təsərrüfatı cəbhəsində, elm və mədəniyyət cəbhəsində çalışan hər bir zəhmətkeşin qarşısında, o cümlədən biz yazıçıların qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. “Yazıçılarımız, xalqlar dostluğuna, Zaqafqaziya xalqlarının öz azadlıq və istiqlaliyyəti uğrunda, Sovet hakimiyyəti uğrunda əlbir mübarizəsinə həsr edilmiş dolğun əsərlər yaratmaq haqqında Azərbaycan K(b) P XVII qurultayının göstərişlərini yerinə yetirməmişlər”.

M.C.Bağirov yoldaşın bu haqlı tənqidi və tələbi hər bir sovet yazıçısını dərindən düşünməyə, öz işini yenidən qurmağa çağırır və səfərbər edir. Bütün yazıçılarımız bir nəfər kimi öz yaradıcılıq əzm və iradələrini, ilham qüdrətlərini səfərbər edərək partiyamızın, xalqımızın tələbləri səviyyəsində, yüksək keyfiyyətli əsərlər yaratmalıdırlar.

M.C.Bağirov yoldaşın məruzəsində ədəbiyyatımızda son illərdə yaranmış bir sıra nəsr əsərləri tənqid olunur və çox doğru olaraq göstərilir ki: “Son illərdə yaradılmış bir sıra bədii nəsr əsərlərində ciddi nöqsan ondan ibarətdir ki, həmin əsərlərdə kifayət qədər dərin bədii ümumiləşdirmələr yoxdur, onların ideya və bədii səviyyəsi aşağıdır, quru və zəif dildə yazılmışdır...”.

Biz əsərlərimizin bədii keyfiyyəti üzərində az çalışırıq. Bəzən mürəkkəbi qurumamış çapa veririk. Yazıçılarımızın bədii dil üzərindəki işi və səyi son dərəcə yarıtmazdır. Stalin yoldaşın dilçilikdə marksizmə dair dahiyənə əsərlərindən biz hələ lazımı nəticə çıxarıb işimizi yenidən qurmamışıq. Hətta görkəmli, təcrübəli yazıçılarımızın əsərlərində çoxlu dil səhvlərinə rast gəlirik. Bu, əlbət ki, yazıçının öz sənətinə məsuliyyətsiz yanaşması, sovet oxucusuna, onun yüksək və haqlı tələblərinə etinasız əlaqəsi nəticəsidir ki, bu da mütləq aradan qaldırılmalıdır.

M.C.Bağirov yoldaşın Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının XVIII qurultayındakı məruzəsini dərinlən öyrənmək, buradakı göstərişləri vaxtında və sonuna qədər həyata keçirmək yolunda mübarizə, bolşevik tənqidi və özünütənqidi genişləndirmək məfkurə səhvlərindən tamamilə xilas olmaqda, kommunizm qurucularına layiq yeni və yüksək keyfiyyətli əsərlər yaratmaqda hər bir sovet yazıçısına kömək edən mühüm bir proqramdır.

Ədəbiyyat qəzeti. 1951. 5 iyun. №16.

1954

Şərəfli yaradıcılıq yolu

*Süleyman Rüstəmin ədəbi yaradıcılığının
30 illiyi münasibətilə*

Böyük Vətən müharibəsi günlərindən birində Süleyman Rüstəm ilə Səfərəliyev rayonu zəhmətkeşlərinin yığıncağında idik. Salonda yer yox idi. Kolxozçular, MTS işçiləri, komsomolçular, rayon işçiləri buraya toplanmışdılar. Sovet Vətənimizi faşist işğalçılarından azad etmək işində ədəbiyyatımızın, yazıçılarımızın vəzifələri haqqında söhbət gedirdi. Kolxozçular qarşısında, bir növ yaradıcılıq hesabatı verirdik. Süleyman Rüstəm son şeirlərini oxudu, onu təkrar-təkrar alqışladılar, tribunadan düşməyə qoymadılar:

– Gün o gün olsun ki!

Şair “həmin şeir yanımda yoxdur”– deyə üzr istədi. Salonda-

kı komsomolçulardan biri irəli yeriyib mənə dedi: “Məndə var, verimmi, ay lələ?”. O, hərbi köynəyinin cibindən qat-qat olmuş bir qəzet çıxartdı.

Komsomolçu “Gün o gün olsun ki” şeirini əziz bir töhfə kimi cibində gəzdirdi.

Şair və ədib üçün xalqın, oxucu kütlələrinin hörmət və məhəbbətini qazanmaqdan böyük şərəf və mükafat yoxdur. Sovet şeirinin, proletar ədəbiyyatının mübariz əsgərlərindən, qabaqcıl nümayəndələrindən olan Süleyman Rüstəm məhz belə şərəfə nail olmuşdur.

Süleyman Rüstəm otuz il əvvəl, bərpa dövrünün başlanğıcında, proletar məfkurəsi uğrunda mübarizənin kəskin bir dövründə yaradıcılığa başlamışdır. Onun ilk şeirlər kitabı “Ələmdən nəşəyə” (1927) adlanır.

Həmin illərdə partiyamız ədəbiyyat xadimlərimizin qarşısında çox mühüm tarixi bir vəzifə qoymuşdu. Proletar yazıçıları ədəbiyyatda **hegemoniya** qazanmaq uğrunda mübarizə aparırdılar. Hegemoniya qazanmaq üçün tək cəzə tematik yenilik kifayət deyildi. Yeni, **inqilabi məfkurəni** tərənnüm üçün **yüksək bədii forma, ustalıq, sənətkarlıq** lazım idi. Klassik ədəbi irsə Lenin münasibəti, həmin irsi tənqidi surətdə mənimsəmək, Nizamidən, Vaqifdən, Sabirdən, böyük rus ədəbiyyatından – Nekrasovdan, Puşkindən, Mayakovskidən, bu böyük şairlərin sənət qüdrətindən öyrənmək, yorulmadan öyrənmək lazım idi. Süleyman Rüstəm bu zərurəti layiqi ilə düşünmüşdü.

Süleyman Rüstəmin yaradıcılıq yolu bir sovet şairinin mübarizə və inkişaf yoludur. Şairin ilk əsərlərində komsomol və onun mübarizəsi, Sovet hakimiyyəti uğrunda, yeni, azad, xoşbəxt həyat uğrunda inqilabi qüvvələrin birgə mübarizəsi, köhnə ictimai quruluşa nifrət, antiimperialist tematika mühüm yer tuturdu. O, bu məsələlərə ayıq, sağlam bir münasibət bəsləyir, ictimai inkişafın dinamikasını əsasən doğru təsəvvür edirdi. Şairin “Uzaq ellərin gənclərinə” xitabla yazdığı “Üsyan yarat!” şeiri komsomol nəslinin kapitalist dünyasının zəhmətkeş cavanlarına bir mübariz çağırışı idi.

*Bu əsrdə məsud yaşamaq, haq yolu tapmaq
Üsyandadır, üsyandadır, üsyandadır ancaq.*

Süleymanın hələ ilk şeirlərində xalqımızın qəddar düşmənlərinə imperialist nöqərləri olan burjua cızmaqaraçılarına qarşı dərin nifrət və qəzəbi güclü idi. Şair onları bayquş adlandıraraq ifşa edirdi.

Süleymanın sürətlə, həm də qanuni inkişaf edən bir yaradıcılıq yolu vardır. Onun bir-birinin ardınca nəşr etdiyi şeir kitabları (“Addımlar” - 1930, “Atəş” - 1931, “Ulduzlar” - 1934, “Gecənin romantikası” - 1938, “Durna” - 1942, “Seçilmiş əsərləri” - 1947, “İki sahil” - 1949, “Həyat nəğmələri” - 1952) və dramaları həm tematika, həm məzmun-məfkurə və həm də sənətkarlıq məharəti, sosializm realizminə yiyələnmək nöqtəyi nəzərindən yuxarıya doğru gədən, yüksələn bir inkişaf xəttini göstərir. Komsomol tematikası Süleymanın yaradıcılığında həmişə mühüm yer tutmuşdur.

*“Mənim doğma komsomolum, mənim doğma qardaşım,
Mən sənənlə qalacağam, yüzü keçsə də yaşım!”*

Şair bu səmimi arzusunda həm inqilabçı gəncliyə, həm də bu gəncliyin qaynar həyat və kəskin mübarizəsinə bağlılığını ifadə etmişdir. Süleymanın bir sıra müsbət qəhrəmanları da məhz komsomol sıralarından gəlmə, mətin, cəsur, mübariz, fədakar, polad iradəli sovet gəncləridirlər.

Şair dinc quruculuq dövründə, sovet adamlarının coşğun əmək fəaliyyətinə həsr etdiyi şeir və poemalarda da eyni siyasi lirikanı, bu lirikanın məzmun zənginliyini, istiqamət aydınlığını görmək olar. Şairi həmişə həyatımızın əsas, həlledici məsələ və vəzifələri, ictimai inkişafın qabaqcıl meyilləri və qabaqcıl adamları daha çox maraqlandırır.

Vətən müharibəsi illərində sovet vətənpərvərliyi mövzusunda yazdığı antifaşist şeirlərindən sonra Süleyman Rüstəm “İki sahil” əsərini yaratmışdır. Bu kitabda çoxdan bəri şairi düşündürən və

“Cənub şeirlərində” tərənnüm edilən bir məsələ xüsusi və yeni bir ilhamla qələmə alınmışdır.

Məlumdur ki, Süleyman Rüstəm Sovet Ordusu sıralarında Təbrizdə olduğu zaman Cənubi Azərbaycan xalqının ağır, məhrum, acınacaqlı həyatından bəhs edən “Cənub şeirləri” silsiləsini yaratmışdır. Bu şeirlərdə qardaşının azadlığı, səadəti üçün çırpınan həssas bir şair qəlbinin odlü tərənələri vardır. Araz şairin qəlbinin “tən ortasından axır”, “Suya xəncər-pıçaq vursan da ayrılmaz!”

Stalin mükafatı almış olan “İki sahil” əsəri Süleymanın son dövr yaradıcılığında mühüm yer tutur. Burada da şair gözəl müqayisələrdən istifadə edir.

Yaradıcılığının otuz illiyi günündə qələm yoldaşımız Süleyman Rüstəmə, getdiyi şərəfli sənət yolunda daha möhkəm və sürətli addımlarla irəliləməsini, kommünizm qələbələrinin tərənnümünü verən, qəlbləri fəth edən yeni və daha yüksək bədii əsərlər yaratmasını arzu edirik.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1954. 30 yanvar.

Nəsrimiz haqqında qeydlər

Azərbaycan sovet ədəbiyyatının böyük milliyyətlərindən biri inqilabdan sonra yaranmış, xüsusən sovet yazıçılarının Birinci Ümumittifaq qurultayından sonra sürətlə inkişaf etmiş və söz sənətindən aparıcı mövqə qazanmış olan sovet bədii nəsridir. Bu nəsrin görkəmli nümayəndələri Süleyman Rəhimovun, Mirzə İbrahimovun, Mehdi Hüseynin və başqalarının yaxşı əsərləri yalnız Azərbaycan və yalnız Ümumittifaq oxucularına deyil, xalq demokratiyası ölkələrinin zəhmətkeşlərinə də tanışdır. Bir tərəfdən klassik nəsrimizin, digər tərəfdən böyük rus ədəbiyyatının zəngin təcrübələrini diqqətlə izləyən və öyrənən görkəmli yazıçılarımızın romanları, povestləri və hekayələri rus dili vasitəsilə milyonların qəlbinə yol tapmışdır və adamlarımızın kommünist tərbiyəsində böyük rol oynamaqdadır.

Keçmişdə-inqilabdan əvvəl bizdə bədii nəsr çox zəif və məhdud olmuşdur. Klassik nəsrin tarixi qısa, tematikası məhdud, ənənələri zəif idisə də tutduğu yol doğru idi. Klassik nəsrimiz öz yaranışı günündən böyük rus ədəbiyyatının ardınca gedərək realizm istiqamətində inkişaf etmişdir. Puşkin, Qoqol, Tolstoy sənətindən öyrənən bu nəsrin ilk böyük nümayəndəsi Mirzə Fətəli Axundov “Aldanmış Kəvakib” povesti ilə feodal hökmranlığının dəhşətli mənzərəsini həqiqi, bədii lövhələrdə vermişdir. Axundovun arxasınca Cəlil Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov realist qələmlərlə köhnə dünyanın feodal zülmünü, istismar quruluşunu, fanatizmi, burjua məfkurəsini amansız ifşa etmiş, ictimai-siyasi satiranın gözəl nümunələrini yaratmışlar.

Xalqımızın Sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizəsi, tarixi qələbəsi, sovet vətənpərvərliyi, xalqlar dostluğu, proletar beynəlmilləçiliyi, xalqımızın mənəvi-siyasi birliyi, əmək cəbhəsində yaranan xarüqələr, kapitalizm qalıqlarının amansız ifşası-ədəbiyyatımızın, həmçinin roman, povest, hekayə və oçerklərimizin başlıca teması, məzmunu olmuşdur. Azərbaycan sovet nəsrinin indi Süleyman Rəhimov, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Abdulla Şaiq, Əbülhəsən, Əli Vəliyev, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmməd-xanlı və başqaları kimi tanınmış yaradıcıları vardır. Zəhmətkeş insan, onun həyatı və qəhrəmanlığı sovet nəsrində mərkəzi yer tutur. Sovet nəsrinin xalq arasında, oxucu kütlələri arasında geniş yayılıb şöhrət tapmasının bir səbəbi də budur ki, oxucu bu əsərlərdə öz həyatını, öz taleyini, öz mənafeyinin təsvirini, öz keçmişini, indisini və gələcəyini görür, həyatın, insanın əsl doğrudurüst bədii təsvirini görür. Həyat həqiqəti ümumən ədəbiyyatımızın, o cümlədən bədii nəsrimizin məhək daşındır. Bədii əsərlərimizdə ictimai-siyasi həyatın parlaq mənzərələrini görən sovet oxucusu eyni zamanda özünü, öz tərcümeyi-halını, fəaliyyətini inkişaf, tərəqqi yolunu görür. Heç bir zaman ədəbiyyat işi bizdə, Sovet Vətənimizdəki qədər xalq işi olmamışdır. Heç bir zaman, heç bir ölkədə ədiblər böyük Vətənimizdəki qədər ümumxalq qayğısı və diqqətilə əhatə olunmamışlar. Bizdə haqlı olaraq oxu-

cular ədiblərimizin işini öz doğma işləri sayır, onların müvəffəqiyyətlərilə fəxr edir və zəif cəhətlərinə dözmək istəmirlər. Sovet romanlarında Şamo, Tahir, Bayram, Fridun, Nina və sairələri kimi yadda qalan obrazlar yaranmışdır. Kamil bir ədəbi forma olaraq realist roman ancaq sovet dövründə yaranmış və ədəbiyyatda mühüm mövqe qazanmışdır. İnciləbi, tarixi, ailə-məişət, müharibə və sair temalarda yazılmış romanlar ədəbiyyatımıza yalnız ideya-məzmunca deyil, həm də bədii forma etibarilə çox yeniliklər gətirmişdir. Həyatı dəyişmək yolunda fədakarcasına çalışan mübariz, müasir müsbət adamlar yaxşı romanlarımızın mərkəzi obrazlarıdır.

Sovet hekayəçiliyi də xeyli tərəqqi etmişdir. Mədəni tələb və səviyyəsi gündən-günə artan oxucularımız gündəlik mətbuatda, qəzet, jurnal səhifələrində müasir həyatdan bəhs edən şirin hekayələri çox izləyir və oxuyurlar. Həcmcə xırda olan bu janr tez oxunur və sürətlə yayılır. Hekayəni hər gün radiodan eşitmək, tribunadan, bədii oxu ustalarından eşitmək, hətta xırda həcmli qəzet səhifələrində də oxumaq mümkündür. Ancaq bizim tənqidimiz, nəşriyyatlarımız hekayəyə az diqqət və əhəmiyyət verirlər. Hekayəçilik təcrübəsi təhlil, tədqiq olunmur. İlk dəfə bu janrda qələm təcrübəsi olan gənc nasirlərə isə lazımi kömək edilmir.

Sovet dövründə yaranan və çox inkişaf edən formalardan biri də oçerkdir. Bu, kütləvi bir formaya çevrilmişdir. Bunu az-çox təcrübə etməyən yazıçı yox kimidir. Ancaq oçerkə ciddi xüsusi bir janr kimi yanaşıb qələmini tamamilə buna həsr edən yazıçı azdır.

Bədii nəsrimizin dili tamamilə canlı, xalq dilinə əsaslanan sadə, aydın, şirin, zəngin Azərbaycan dilidir.

Bədii nəsrimizin qələbə və müvəffəqiyyətləri nə qədər fərəhli, böyük olsa da bizi arxayınçılığa çağırmmamalıdır. XIX partiya qurultayının və Sov. İKP MK sentyabr Plenumunun tələbləri səviyyə-sindən bədii nəsrimizə yanaşanda nöqsanlarımızı daha aydın görmək olur. Biz hələ qəhrəman Bakı fəhləsinin, kənd təsərrüfatını yüksəltmək uğrunda fədakarlıqla mübarizə aparan kolxozçuların, qabaqcıl sovxoz və MTS işçilərinin yüksək bədii, kamil obrazlarını

yarada bilməmişik. Bədii nəsrimizdə Pavel, Çapayev, Korçağın, Koşevoy, Davidov kimi dillərə düşən, ümumxalq məhəbbəti qazanan tam kamil yeni qəhrəman obrazları hələ çox azdır.

Əsərlərimizin bir qisminə bədii forma, sənətkarlıq zəifdir. Bəzi ədiblər unudurlar ki, ədəbiyyat hər şeydən əvvəl sənətdir, yəni bunun özünün bədii dili, gözəl formaları, həyatı inikas xüsusiyyətləri vardır. Sənət bədii təfəkkür, məhz bədii təfəkkür məhsuludur. Nə tema aktuallığı, nə materialın yeniliyi, nə sitat, nə şüar sənətkarlıqla yaranmayan, bədii olmayan əsəri yaşada bilməz. Sənətin tələbinə cavab verə bilməyən əsərlər yaşamır, daha doğrusu ölü doğulur. Belə əsərləri nə qədər nəfis nəşr etsən, nə qədər məqalələrlə təbliğ etsən də oxucu əlinə almaq istəmir. Bəzi nəsr əsərlərində sənətin ilk tələbi və şərti olan bədii dil nöqsanlarıdır və ya zəifdir.

Böyük müəllimimiz və dahi söz ustası Maksim Qorki yazıçılara söz üzərində, məhz söz üzərində diqqətlə, səbrlə, dərindən, tər tökə-tökə işləməyi dəfələrlə tapşırılmışdır. O, dilin sadə, aydın və təbii olması zərurətini təkidlə göstərmiş, özünün ilk qələm təcrübələrindən maraqlı misallar gətirmişdir. Böyük ədib yazır: “Mən hekayələri bir növ bəzəkli cümlələrlə başlayırdım. Məsələn: Лучи луны, прошли сквозь ветви кизилия... sonra mətbuatda «Лучи луны» ifadəsinin «лучина» kimi oxunduğuna inananda utandım. Bu ifadənin yerinə münasib bir söz qoymaq vaxtı isə “keçmişdi”. Ауги bir hekayəmdə yazılmışdı: «Извозчик извлек из кармана кiset...».

Burada yanaşı duran üç «из» sözü yorucu olan, yoxsul həyatı o qədər də bəzəməirdi. Ümumiyyətlə mən “bəzəkli” yazmağa çalışırdım... “Dəniz gülür” yazdım və uzun müddət inandım ki, bu yaxşıdır. Gözəllik dalınca qaçmaqla mən həmişə təsvirin dürüstlüyünü pozur, şeyləri düzgün göstərmir, adamları səhv işıqlandırırdım... Belə sanki xırda səhvlərin böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki onlar sənətin həqiqətini pozur” (M.Qorki “Mən yazmağı necə öyrəndim”).

Sosyalizm realizminin banisi Maksim Qorki böyük söz sənə-

tinin əsas tələbi olan həqiqətə, təbiiliyə, dürüstlüyə əsərin hər bir ünsüründə, hər bir cümləsində rəyət etməyi vacib sayırdı. O, əsərdə süni bəzəyin qatı düşməni idi. O, söz ilə adamları, şeyləri “bəzəməyi” sənətə yad bir meyl sayırdı. O, ədibin təsvirindən canlılıq, əyanilik, inandırıcılıq tələb edirdi. Belə olduqda əsərin təsir qüvvəsi güclü olur.

Təəssüflə demək lazımdır ki, bizim bir sıra əsərlərimiz bu tələblər səviyyəsindən çox aşağıdadır. Hətta bəzi təcrübəli ədiblərimizin əsərlərində də adi dil səhvlərinə rast gəlmək olur: “O başına küləş pilotka qoymuş, küləşdən hörülmüş çarıq geymişdi”. Müəllif demək istəyir ki, onun pilotkası, çarığı küləşdən idi. “İki at qoşulmuş araba” əvəzinə xalqın dediyi kimi “iki atlı araba” yazmaq olmazmı?

“Düşdüyü üzümlük və bostan yeri, avqust günəşi altında qızıışmağa başlayan kəhrəba rəngli əkin yerləri, zəmilər, bağlar yamyaşıl, lap uzaqdan tamaşa edənlərin belə ürəyini sərincəldirəcək qədər cazibəli və xoş görünürdü”.

Bu lövhə müəllifin özü üçün də aydın olmadığı halda oxucu üçün necə aydın ola bilər? Axıra əlavə olunan “cazibə”, “xoş” sözləri isə vəziyyəti dəyişmir.

“Onun gövdəsinin açıq qismi darçını rəngdə idi...”, “Şəkər qonşu kolxozu ötəcəklərini düşünüb, bundan xoşlandı və cövmərdliklə təklif etdi ki, qoyun bizim arabamıza, ya mən apararam, ya da kim gedəcəksə minsin sürüm gedək...”.

Bu misallar Əbülhəsənin “Müharibə” romanının üçüncü hissəsindəndir, ədibin bədii dilə nə qədər səhlənkər və etinasız yanaşdığını göstərən nümunələrdir. Əlbəttə ki, bu və buna oxşar dil nöqsanlarını bir çox başqa əsərlərdə də tapmaq olar.

Dialoglarımızda uzunçuluq, sözcülük hələ də vardır. Mahir hekayə ustası A.Çexov deyirdi: “Müxtəsərlik talantın qardaşdır”.

Qısa söz ilə, bir replika ilə xarakteri açmağı bacarmaq qüdrəti bizdə hələ kifayət qədər deyildir. Biz bu sahədə də klassiklərimizdən çox öyrənməliyik.

Bədii nəsrimizin kəsr cəhətlərindən biri də satiranın zəifliyidir.

Partiyamızın XIX qurultayında Malenkov yoldaşın məruzəsinədən sonra və konfliktsizlik nəzəriyyəsinin burjuva mahiyyəti ifşa olunandan sonra satira yolunda bəzi təşəbbüslər olmuşdur. Lakin dönüş yaranmamış və görkəmli bir satirik əsər də yazılmamışdır.

“Kirpi” jurnalı satira sahəsində mühüm iş görməlidir. Ancaq burada ədiblər az iştirak edir, bədii ümumiləşdirmələrlə yazılan əsərlər azdır. Jurnal bəzən müxbir məktublarından fərqlənməyən xırda və quru yazılarla doldurulur.

Gənc nasirlərlə də yaradıcılıq işini gücləndirmək, onların əsərlərini diqqətlə təhlil etmək, onlara sənətkarlıq sirlərini öyrənməkdə kömək etmək, – təcrübəli nasirlərimizin vacib vəzifəsidir. Ümumən yaradıcılıq müzakirələri bizdə az olur. Belə müzakirələri yalnız bölmədə yox, geniş miqyasda keçirmək lazımdır. Məsələn, Misal üçün, Azərbaycan və ya gürcü dilində yazılmış və rus dili vasitəsilə başqa dillərə tərcümə olunmuş əhəmiyyətli bir kitabın müzakirəsini nə üçün qardaş respublikalardan olan qələm yoldaşlarımızla birlikdə keçirməyək? Belə müştərək müzakirələr ədiblərimizin inkişafına çox kömək edər. Bizim qəzet və jurnallarımız, həmçinin yazıçılar ittifaqının bölmələri ayrı-ayrı əsərlər haqqında oxucuların rəyini yaxşı öyrənmirlər. Halbuki, yazıçılarımız bu rəyləri diqqətlə öyrənməli və öz yaradıcılıqlarında bu rəyləri nəzərə almalıdırlar.

Azərbaycan sovet yazıçılarının II qurultayında bədii nəsrin müzakirəsinə mühüm diqqət yetiriləcəkdir. Bədii nəsrimizin daha da inkişaf etməsi, bütün qüsurlardan xilas olması, xalqımızın artan tələbləri səviyyəsinə yüksəlməsi üçün qurultayın ciddi tədbirlər görəcəyinə şübhə yoxdur.

Kommunist. 1954. №89.15 aprel.

Ədəbi söhbətlər

I

Azərbaycan sovet şeiri düşmən ideyalar və onların qalıqları ilə mübarizədə inkişaf edib möhkəmlənmiş, kommunizm tərbiyyəsinin kəskin mənəvi silahı olmuşdur.

Səməd Vurğun poeziyası yalnız respublikamızda yox, bütün Sovetlər İttifaqında ümumi şöhrət və hörmət qazanmışdır. Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Zeynal Xəlil, Əhməd Cəmil, Mirvarid Dilbazi və başqalarının müvəffəqiyyətli əsərləri respublikamızda və ümumən Sovet İttifaqında oxucu kütlələrinin mənəvi qidası olmuşdur. Təcrübəli şairlərin arxınca H.Hüseynzadə, İ.Qabil, N.Babayev, B.Adil, Q.Qasımsadə, N.Gəncəvi, İ.Səfərli, B.Vahabzadə, Ə.Kürçaylı, H.Abbaszadə və şairləri kimi istedadlı gənclər gəlirlər.

Şeirimizin tematikası aktual və müasir, məfkurə istiqaməti sağlam, mübariz, məzmunu zəngin, dili sadə, aydın, bədii keyfiyyəti yüksəkdir. “Vaqif”, “Xanlar”, “Zəncinin arzuları”, “İki sahil”, “Leninqrad göylərində”, “Lenin” poeması kimi əsərlər və bir sıra zəngin məzmunlu lirik şeirlər sovet ədəbiyyatımızın əsas fonduna daxil olmuş və möhkəm yer tutmuşdur. Şeirimiz kommunizm quruluşunun inikasını verən, sovet adamlarının bəxtiyar həyatını, şərəfli mübarizə və tarixi qələbələrini, sovet vətənpərvərliyini, proleter internasionalizm və humanizmini, xalqlar arasında sülh ideyalarını tərənnüm edən güclü bir məfkurə silahı olmuşdur.

Biz, sovet yazıçılarının İkinci qurultayı qarşısında ümumən ədəbiyyatımızın, o cümlədən şeirimizin müvəffəqiyyətlərlə fəxr etməyə haqlıyıq.

Bununla bərabər biz xidmət etdiyimiz böyük partiyamızın və qəhrəman xalqımızın, dünyada ən qabaqcıl, tələbkə oxucu olan sovet oxucusunun artan və yüksələn tələblərini diqqətlə eşitməli və yaradıcılıq işimizi məhz bu tələblər səviyyəsində qurub təşkil etməliyik.

Keçmişə yox, gələcəyə baxanda, yaradıcılıq işimizi ümumən ictimai inkişafımızın sürəti və vüsəti ilə müqayisə edəndə biz hər birimiz hələ imkanlarımızdan aşağı səviyyədə işlədiyimizi, yüksək bədii əsərlər yaratmaq işində lazımi səy göstərmədiyimizi etiraf etməliyik.

Son illərdə şeir məhsulumuzun keyfiyyətə aşağı düşdüyünü görürük. Sovet ədəbiyyatının baş mövzularına-fəhlə sinfinə, kol-

xoz həyatına həsr edilmiş, iri həcmli, yüksək keyfiyyətli, qəlblərə yeriylə bilən, milyonların malı olan, təsirli əsərlərimiz çox azdır. Bir sıra əsərlərimizin zəif çıxmasının bir mühüm səbəbi də budur ki, şairlərimiz sənaye, istehsalat, kolxoz həyatı ilə, kütlələrlə zəif əlaqə saxlayırlar, sovet adamlarının yeni, coşğun əmək prosesini diqqətlə öyrənmirlər, adamların şüurunda əmələ gələn yenilikləri yaxşı bilmirlər.

Sov. İKP Mərkəzi Komitəsinin sentyabr, fevral-mart və iyun Plenumlarının tarixi qərarlarından sonra ölkəmizdə xalqın yaşayışını daha da yaxşılaşdırmağa doğru yönəldilmiş çox mühüm tədbirlər görülmüşdür. Taxıl istehsalını artırmaq, məhsuldarlığı yüksəltmək, kənd təsərrüfatının bütün sahələrində məhsul bolluğu yaratmaq indi ümumxalq işi olmuşdur. Yüz minlərlə gənc vətənpərvər partiya və hökumət qərarlarından ilham alaraq xam torpaqlardan istifadə üçün kənddə işləməyə gedirlər.

Yeni, azad, ilhamlı, kollektiv əmək sayəsində, sovet adamının yaratmaq qüdrəti, yüksək sovet texnikası sayəsində az bir müddətdə milyonlarla hektar yerlər mənimsənilmişdir. Əsrlər boyu istifadəsiz qalan quru və xam torpaqlar indi canlanmış, yaşllaşmış, bol məhsullu tarlalara çevrilmişdir. Sovet adamları “təbiətdən mərhəmət gözləmir”, onun zəngin sərvət və nemətlərini fəth etməyi bacarırlar. Xam torpaqlı rayonlarda bir-birinin ardınca yeni-yeni sovxozlar yaranır, məskənlər salınır. Dünən səhralarda yana-yana düzülən çadırları bugün yaraşlıq, səliqəli mənzil kvartalları əvəz edir, müalicəxanalar, klublar, kinolar, məktəblər tikilir. Dünənki ilanlı çöllərdə gənc əkinçi və maldarların, mahir mexanizatorların şən və coşğun əmək həyatı qaynayır. Biz kommunizm ideyalarının əməli sürətlə həyata keçirilməsi prosesində yaranan bu şairanə mənzərənin həqiqi poeziyasını verən böyük və görkəmli əsərlər yaratmamışıq.

Bəzi şairlərin ayrı-ayrı əsərlərində klassik ədəbi irsdən istifadə məsələsi də təhrif olunmuş bir şəkildə meydana çıxır.

Rus və Azərbaycan ədəbiyyatının, eləcə də, başqa ədəbiyyatların qabaqcıl klassik irsi zəngin və tükənməz bir xəzinədir ki,

ədəbi inkişafımızda biz həmişə bundan istifadə etmişik və edəcəyik. Ancaq bu irsdən Leninin dediyi kimi tənqidi surətdə, ayıq, aktiv bir yaradıcı kimi istifadə etmək lazımdır. Keçmiş irsin köhnəlmiş, vaxtı ötmüş, zərərli meyillərini qiymətli, canlı, bugün üçün də faydalı, mütərəqqi cəhətlərindən dürüst ayırmağı, seçməyi bacarmaq lazımdır. Klassik irsə belə marksist bir münasibət olmadıqda biz əsərlərimizin nə ideya, nə də bədii keyfiyyətini yüksəldə bilərik. Məsələn, qoşma bir ədəbi forma olaraq Azərbaycan şeirində əsirlərdən bəri yaşayır və inkişaf edir. Bu forma aşiq Qurbanidə və Abbasda da, Vaqifdə, Zakirdə və bir çox başqalarında da vardır. Bu forma eyni zamanda sovet şairlərinin yaradıcılığında da vardır. Ancaq kim deyə bilər ki, klassik qoşma ilə indiki, sovet şairinin yaradıcılığında rast gəldiyimiz qoşma formasında keyfiyyət fərqi yoxdur.

Köhnə obrazları sadəcə köçürmək, ya onların zahiri, formal cəhətinə uymaq, daxili mənasını açmağı bacarmamaq şeirin nöqsanlı çıxmasına səbəb olacaqdır. Sovet şairi bu formanı öz tema və məfkurəsinə tabe edir, müasirləşdirir, yeniləşdirir, köhnəlmiş ünsürlərdən təmizləyib xilas edir, ona yeni məzmun, yeni ruh və tərəvət verir. O da məlumdur ki, keçmişdə qoşmaların çoxu aşiqanə idi, məhəbbət temasında yazılırdı. Köhnə cəmiyyətdə azad məhəbbət hissi və arzusu hər iki qəhrəmanı səadətə yox, fəlakətə gətirib çıxarırdı. Buradan da təbii olaraq **məhəbbət** dastanı nəticə etibarilə **müsbət** dastanı rəngini alırdı. Surətlərin, təsvir vasitələrinin və hətta ifadələrin də xarakteri bu məzmunla müəyyən edilirdi. Bu dastanlarda ictimai konfliktlər, mübarizələr də ağır və kədərli nəticələrə gəlib çıxırdı: hicran, həsrət, fəryad, məhrumiyyət, ölüm... keçmişdə azad məhəbbət axtaran, sevən qəhrəmanların nəsibi bu olurdu.

Aydındır ki, indi qoşma formasında yazan, müasir qəhrəmanı, azad sevgini, yeni münasibətləri təsvirə çalışan şair köhnəlmiş bədii vasitələrdən, ölüb getmiş münasibətlərə xas məcazlardan istifadə etməməlidir. Çünki onun qəhrəmanının hiss və həyəcanları mənəviyyəti tamam başqadır, yenidir. Onun tərənnüm etdiyi so-

vet adamı varlığa və hadisələrə, həmçinin sevgiyə tamamilə yeni, yüksək, tam realist bir münasibət bəsləyir. Klassik lirikada, onun yaxşı nümunələrində, məzlum insanın düşar olduğu fəlakətlər yanıqlı, təsirli bir dillə söylənir. Bu lirika oxucuda əsarət və məhkumluq dünyasına, azad, sağlam məhəbbət hisslərini çalarlayan ictimai quruluşa nifrəti daha da artırır. Həmin lirikanın əsas qiyməti də bundadır.

Yeni, sovet lirikasının isə əsas teması inqilabi mübarizələrdə böyümüş, yetişmiş yeni insan, onun yüksək mənəviyyatıdır. Bizim lirika sovet adamının zəngin fikir və hisslərinin, onun alovlu qəlbinin tərənnümü, mübariz, nikbin əhval-ruhiyyəsinin bədii ifadəsidir. “Daimi kədər” fəlsəfəsi bizim fəlsəfə deyildir. “Qoy meydanndan çıxanlar və vaxtı keçib getməkdə olanlar kədərlənsinlər” (Stalin).

Böyük Lenin haqqında yaxşı əsər yazmış olan təcrübəli şair R.Rza bəzən ən mühüm temada yazanda da köhnəlmiş bədii vasitələrə əl atır:

*Könlümə dedim gedək!
Dünyanı axtarıq,
Ayaqımız olsa da
Yollarda yarıq-yarıq
Taparıq biz günəşi
Qəlbimizdə sönməmiş
onun qaynar atəşi”.*
(“Günəşin sorağında” səh. 27.)

Lenini “axtarmaq”, onun məhəbbətini görüb göstərmək üçün seçilən bu “soraq” forması, bu yolda “ayaqların yarıq-yarıq olması” nağıllara məxsus köhnə bir üsuldur. Xüsusilə sovet adamlarından, sovet həyatından söhbət gedəndə bu “axtarış” forması yaramaz. Çünki Lenin hər bir sovet adamının qəlbindədir. Lenini biz azad, xoşbəxt həyatımızda, gündəlik fərəhli əmək fəaliyyətimizdə, qələbələrımızdə və böyük kommunizm ideyalarımızın təntənəsində hər an görürük.

*“Lenin bir çıraqdır ki,
xalqların məhəbbəti
onun pərvanəsidir”.*

Məhəbbətin təsvirində çıraq-pərvanə münasibətini gətirmək qəzəl şeirində dəb idi. Lenin haqqında, xalqın dahi rəhbərə bəslədiyi böyük və tükənməz məhəbbət haqqında isə bu cür təsvir münasib ola bilməz. Bu mövzunu yazanda xalq ilə Leninin vəhdət və birliyini verən ən xarakter, dərin mənalı ifadə və məcazlar gətirmək lazımdır. Leninin gücü xalqdadır, xalqın da gücü Lenində, leninizmdədir. Xalq Leninin qüdrət mənbəyidir. Lenin fəhlə sinifinin, xalqın qüdrət və iradəsinin mücəssəməsidir. Şeirdən gətirdiyimiz ifadələr isə bu məzmunu uzaqdır. Mayakovski gözəl demişdir ki, Lenin deyəndə partiyayı düşünürük, partiya deyəndə Lenini düşünürük!

Bizim şairlərimiz böyük Nizaminin əsərlərinin tərcüməsində mühüm iş gördülər və böyük təcrübə əldə etdilər, sənətkarlıq məharətlərini artırmaqla klassik nümunələrdən çox öyrəndilər. Ancaq bəzi hallarda isə köhnəlmiş bədii vasitələrə ayıq, tənqidi münasibət unudulur.

Müasir şeir dilimizə yad, qəliz, köhnə söz və ifadələrə hətta M.Rahim, Ə.Cəmil və sair kimi şairlərin bəzi əsərlərində də rast gəlmək olur. İxtiyar (qoca), ruzgar (külək), mavi, əsmər, bəyaz, qəmər, “gülün cəmal”, “nurə qər q eylədi asıman yeri”, “kөнül sahilinin gur ləpələri” və s.

Şairlərimiz bilməmiş deyillər ki, ən yeni və sağlam hisslərin tərənnümü üçün işləyəndə də bu ifadələr şeirə bir kəşiflik, köhnəlik gətirir, aydınlıq, parlaqlığa mane olur.

Süleyman Rüstəm yoldaşın bəzi şeirlərində də bədii pozan nümunələr vardır. Moskva haqqında yazdığı bir şeirdə bu böyük şəhərə, inqilab və səadət yurduna öz məhəbbətini ifadə üçün şair belə bir ifadə işlədir:

*Onun kərpicinə, onun daşına,
Öz ürək qanımla çəkmişəm suvaq...*
(“Azərbaycan jurnalı, 1953, №2, səh. 28).

Şairin məqsədi, əlbət ki, bizə məlumdur. O, Moskvaya, bu doğma şəhərə olan məhəbbətimizi, fikrimiz, hissimiz və düşüncələrimizlə bu inqilab yurduna necə bağlı olduğumuzu demək istəyir. Ancaq gətirilən bədii vasitələr bu məzmunu vermir. “Kərpicə-daşa ürək qanilə suvaq çəkmək...” aydın bədii lövhə deyil və nəzərdə tutulan təsiri bağışlamır.

Puşkinin, Mayakovskinin, Nizaminin, Vaqifin, Sabirin və başqa klassik şairlərin ölməz əsərləri, zəngin sənətkarlıq təcrübələri hər bir sovet şairinin yüksək ixtisas məktəbi, sənət universitetidir. Burada söz sənətkarlığının ən dərin, ən incə mətləblərini öyrənmədən, bədii təfəkkür prosesinə yiyələnəndən müasir tələblər səviyyəsində, yüksək əsər yazmaq çətindir. Qardaş Ukraynanın məşhur şairi P.Tıçina deyir ki: şair səsini zənginliyini üç şeydə görürəm: müasirlikdə, yüksək sənətkarlıqda, talant yetkinliyində-sələfləri yaxşı öyrənib bilməkdə. Bu şərtlər, şübhəsiz, hər bir sənətkara aiddir.

II

Ədəbi tənqid haqqında, onun ədəbiyyatımızın inkişafına lazımi kömək etməməsi, nəzəri səviyyəyə aşağı, praktiki fəaliyyətə kəsərsiz olması haqqında çox yazılır, danışılır. Burada bir həqiqət vardır. Doğrudur ki, son illərdə ümumən ədəbiyyatımıza, eləcə də şeirimizin vəziyyəti və vəzifələrinə aid məqalələr yazılmışdır. Ancaq bunların çoxunun keyfiyyəti dözülməz dərəcədə aşağıdır. Bunların şairlərimizə lazımi kömək etdiyini güman etmək çətindir. Partiyamızın mərkəzi orqanı “Pravda” qəzeti bir zaman tənqidçilər arasında “yubiley məqaləsi” kimi yeni bir “janrın” yazıldığını yazırdı. Belə bir meyl bizim bəzi tənqidçilərdə də olmuşdur. Görürdün əsərlər haqqında sağlam, düzgün, elmi mühakimə və təhlil əvəzinə bayram mərasiminə oxşar bir təntənə yaradırlar.

Belə tənqidçilər öz təhlilləri ilə oxucunu razı salmaqdan çox, təhlil etdikləri əsərin müəllifini razı salmağı düşünürdülər.

Zeynal Cabbarzadənin “Abşeron torpağı” haqqında, Kamal Talıbzadənin “Günəşin sorağında” kitabı haqqında, Pənah Xəlilovun “Gənc ədəbi qüvvələr” (şairlər) haqqındakı məqalələri məhz belə məqalələrə misal ola bilər. Bu və bu ruhda məqalələrin şeirə, ədəbiyyata və bunlara vaxt sərf edən tənqidçilərə faydası ya yoxdur, ya da çox azdır. Bu yazıların ruhu ilə tanış olmaq üçün bir neçə cümlə gətirək: “Novruzun “Mənəm” şeiri belə bir insanın (bəzi sovet adamının-M.C.) mənəvi böyüklüyünü, ümid və inamını ifadə edən şeirlərin ən yaxşı nümunəsidir. İslamın “Darülfünun şeirləri” həssas bir müşahidənin məhsulu olduğu üçün oradakı təbiilik və həyatilik insanı məftun edir... İ.Qabilin “Oduçularında” bir yenilik və tərəvət vardır. Poemada sosialist kəndimizdə yaşayan adamlarımızın qarşılıqlı münasibəti, məslək, arzu və iş birliyi çox düzgün ifadə olunmuşdur...”.

Tənqidçi nə üçün beşillik planın az qala bütün maddələrini sayır və bir şairin hətta bir əsərinə isnad verir? Çünki doğrudan da adını çəkdiyi poema və şeirdə məsələlərin məhz beləcə sadalanmış siyahısı vardır. Tənqidçi bunun üçün gənc şairi tənqid etmək, sadə sadalamanın sənət dilinə aid olduğunu göstərmək əvəzinə, şairdən canlı, yeni bədii ifadə və lövhələr, bədii təfəkkür məhsulu tələb etmək əvəzinə quru mədhiyyə yolunu tutur. Gənc şair Qasım Qasımzadə “Bizim şəhər” adlı şeirində yazır:

*Bakı bu cür təzədən sürətlə ki, tikilir,
Buruqlar da belə ki, baş qaldırır Xəzərdən,
Bir bakılı gedibsə keçən il bu şəhərdən,
Qayıdanda geriyə üzümüzə gələn yaz,
Tanımasa buranı onu qınamaq olmaz!...”*

Doğrudur, Bakı da Sovet İttifaqının bütün başqa şəhərləri kimi yenidən tikilir. Əzəmətli binalar ucalır, parklar salınır. Sovet dövləti bu böyük işə böyük qayğı bəsləyir, diqqət verir və kifayət

qədər vəsait buraxır. Ancaq şəhərimizdəki tikinti idarələrinin fəaliyyətini şeirdə göstərilən kimi valeh edici saymaq olmaz.

Bakıda tikinti planlarının icrasındakı kəsirlər, işin yarıtmaz olması və sürət azlığı haqqında rəhbər təşkilatların və mərkəzi mətbuatın dəfələrlə olan xəbərdarlığı ümumə məlumdur. Gənc tənqidçi Qulu Xəlilov isə bu cəhəti unudaraq şeiri tərifləyir, əsərin “müvəffəqiyyəti”nin səbəbini də bunda göstərir ki: “Şair həyatı dərindən öyrənmişdir”.

Bir sıra ədəbi-tənqidi məqalələri oxuyanda bir kolxoz, zavod, tikinti trestinin hesabat planı haqqında və ya bədii əsər haqqındakı söhbət getdiyini seçmək çətin olur. Məqalələrimizdə sənətkarlıq məsələləri, sənətin xüsusiyyəti, varlığı şairanə, bədii lövhələrlə duyub düşünmək zərurəti haqqında elmi mühakimə və nəzəri mülahizələr ya olmur, ya da çox az olur.

Əli Vəliyev yoldaş “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin bu ilki 37-ci nömrəsində “Kolxoz kəndimizin təsviri məsələsi” adlı məqaləsini çap etdirmişdir. Yazıçıların diqqətini mühüm temaya cəlb etmək nöqtəyi-nəzərində əhəmiyyətli olan bu məqalədə bir sıra ciddi səhflər vardır. Müəllif bugünkü kəndin təsvirini düzgün təsvür edə bilmir. O, yazıçıların qələmini kolxoz kəndinin coşğun əmək prosesi, mexanizatorların fədakarlığı, əkinçilik, maldarlıq işindəki yeniliklər, partiya çağırışını ümumxalq yardımını, xam torpaqları mənimsəmək, məhsuldarlığı artırmaq və sair bu kimi əsas məsələlərin bədii işlənməsi ətrafında səfərbər etmək əvəzinə məqaləsində xırda, əhəmiyyətsiz və bəlkə də tamam lüzumsuz mətləbləri irəli çəkir, kəndin “qərib axşam qaranlığının sükutundan”, “it hürüşməsindən”, “cırcrama səsndən”, “isaq-musaq quşundan” və sairədən danışır, yazıçıların diqqətini bunlara cəlb etmək istəyir. Müəllif kənddən yazılan əsərlərin zəifliyini nə ilə izah edir? “Çünki, yazıçı özü nə həyatı, nə adamları dərindən duymamış, onlarla ünsiyyət bağlaya bilməmiş, onları uzun müddət beyində, ürəyində vurnuxdurmamış, onların taleyini düşünməmiş, şikayətinə qulaq asmamış, iniltilərini dinləməmişdi”.

Bu nə vurnuxmaq, nə şikayət, nə iniltidi? Bu saat kolxoz,

sovxoz tarlalarında misilsiz qəhrəmanlıqlar göstərən yüz minlərin mənəvi aləmini bu cür müduymaq, düşünmək olar? Müəllif məqaləsində sosialist realizminin əsas tələblərini unudur. Unudur ki, ilk planda hadisələrin və faktların əsas, xarakter, istiqamətləndirici, aparıcı, həlledici cəhətlərini seçib bədii ümumiləşdirmə vasitəsilə göstərmək lazımdır. İlham fanarı ilə ilk növbədə məhz bu cəhətləri işıqlandırmaq lazımdır. Bu, hər bir sovet yazıçısına məlum bir həqiqət və zərurətdir. Bu yolu tutmayan və tuta bilməyən yazıçı əlbət ki, əsərində müvəffəqiyyətsizliyə uğrayacaqdır.

Tənqidin və ya tənqidçinin sözü kəsərli, nüfuzu böyük olmalıdır. Belə bir nüfuza tənqidçi nə ilə nail ola bilər? Bizcə hər şeydən əvvəl partiyalılıq, həqiqilik, kommunist obyektivliyi ilə. Əsərə təhlil və qiymət verəndə tənqidçinin qanunnaməsi məhz müqəddəs sovet həqiqəti, partiyalılıq prinsipi, sovet elminin müqəddəs hökmləri olmalıdır. Tənqidçinin işində başqa, kənar, xırda, köhnə hisslər qətiyyətlə iştirak etməməlidir. Belə hisslərin cüzi də olsa zəhnə, mühakiməyə yol tapması qələm sahibinin zəhmətini itirər, sözünü kəsərdən, özünü də nüfuzdan salar. Hələ o zaman böyük Nizami demişdir:

Sözün hörmətini saldı yalanlar!

Bəzi əsərlərin həddindən artıq təriflənməsi, onların nöqsanlarına göz yumulması, bəzi əsərlərin isə insafsızcasına inkar olunması, yaxşı cəhətlərinə göz yumulması bir sıra tənqidçilərin iş praktikasında təəssüf ki, hələ vardır. İşimizə və ədəbi inkişafımıza mane olan keçmişin qalıqlarından biri də budur.

Yazıçı Həmid Axundlunun 1953-ci ildə nəşr etdirdiyi “Ağır günün dostları” romanı müharibə illərində xalqlar dostluğunun böyük mənəvi bir faktor olmasından danışan, ağır, çətin şəraitdə bu dostluq hissənin adamları necə bir-birinə yaxınlaşdırdığını, onlara qüvvət və qüdrət verdiyini, yaralı bir azərbaycanlı komandirin qardaş Ukrayna qadınları tərəfindən necə xilas edildiyini nağıl edən bir roman, məqalə ədəbi hesabatda həmişə qeydsiz-şərtsiz pislənir.

Mən “Ağır günün dostları” əsəri ilə tanışam. Burada bədii kəsr və nöqsanlar olduğunu inkar etmirəm. Ancaq bunu ümitsiz əsər saymaq, uzun illərin yaradıcılıq məhsulu olan bir əsərdə yaxşı bir şey görməmək ədalətsizlikdir. Belə bir ədalətsizlik yazıçı yoldaşımızı ruhdan salmaqdan başqa tənqid və tənqidçilərimizin də nüfuzunu azaldır, təbii ki, oxucuların onlara olan etibarını qırır.

III

Bədii ədəbiyyat nəşriyyatımız da bir çox cəhətdən ədəbiyyatımızın bugünkü inkişaf səviyyəsinə və tələblərinə cavab verə bilmir. Rus və Azərbaycan klassiklərinin, sovet ədəbiyyatı nümunələrinin nəşri və tərcüməsi işində Azərnəşr son illərdə şübhəsiz bir çox faydalı işlər görmüşdür. Ancaq bunları qətiyyənlə kifayət saymaq olmaz. Nəşriyyatımızın qarşısında duran və təxirsiz həllini tələb edən vəzifələr çoxdur. Azərnəşr hələ nə Füzulinin, nə M.F.Axundovun, nə C.Məmmədquluzadənin, nə də Ə.Haqqverdiyevin külliyyatını tam və nəfis bir şəkildə çap etməmiş, sovet ədəbiyyatının seçilmiş əsərlərini bir silsilə halında çap edib yaymamışdır. Sovet ədəbiyyatının vaxtilə tanınmış, hörmət qazanmış bir sıra əsərləri hələ də yeni əlifba ilə nəşr edilməmişdir. “Komsomol” poeması ayrı-ayrı fəsillər şəklində ancaq 1933-40-cı illərin qəzet və jurnal səhifələrində çap olunmuşdur. Oxucular da, tənqid də bu poemanı (bitməmiş olsa da) Səməd Vurğunun, həm də ümumən poeziyanın gözəl əsərlərindən sayır. Ancaq, ədəbiyyat nəşriyyatı işçiləri bu gözəl əsərin hazır fəsillərini toplayıb, nəşr etmək təşəbbüsü göstərmirlər. Oxucular, tələbələr, müəllimlər, kitabxana işçiləri bu əsəri çox axtarırlar. Nəşriyyat isə axtarmır. Nəşriyyat nəzərə almır ki, bu əsəri çap etməklə oxucuya gözəl əsər vermək, sovet ədəbiyyatını təbliğ etməkdən başqa, şairin özündə də yaradıcılıq həvəsini artırmağa, yarımçıq qoyduğu əsərə yenidən qayıtmasını sürətləndirə bilər.

“Dumanlı Təbrizin” ilk cildləri (I,II,III) çap olunanda anadan olan uşağın indi 21-22 yaşı var. Bu yaşda olan gənclər ədəbiyyatın ən ehtiraslı oxucularıdır. Ancaq burada ehtiras da, həvəs də,

axtarış da gücsüzdür. Çünki nəşriyyat hələ bu cildləri gənclərimizin savad aldığı yeni əlifba ilə nəşr etməmişdir. Sovet ədəbiyyatının bir sıra başqa əsərləri də belədir. Bu sətirləri yazanın həm azərbaycanlı, həm də rus oxucusuna tanış olan “Dirilən adam” romanının da taleyi belə olmuşdur.

Tənqidin zəifliyindən danışırıq. Ancaq tənqidçilərin haqlı bir tələbini də eşitmək lazımdır. M.Arif, M.C.Cəfərov, H.Mehdi, H.Orucəli və başqaları kimi çoxdan tənqid ilə məşğul olan və pis də məşğul olmayan yoldaşların tənqidi məqalələri neçə dəfə toplanıb, seçilib kitab halında çap olunmuşdur? Məgər bunların yazdıqları yüzlərlə məqalələrin hamısı pisdirmi?

A.Puşkin, N.Qoqol, İ.Krılov, L.Tolstoy, A.Çexov, M.Qorki və V.Mayakovski haqqında, Nizami, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev haqqında da Səməd Vurğunun, İ.Mirzənin, H.Mehdinin, M.Arifin və başqa ədəbiyyatçıların qələmindən çıxmış onlarla qiymətli məqalələr vardır ki, köhnə qəzet, jurnal səhifələrində unudulub qalır. Ədəbiyyat nəşriyyatı bu məqalələrin ən yaxşılarını seçib, təshih edib iki cild halında çap etsə pis işmi görər?

İki-üç il əvvəl ən aktual temalarda yazılmış ədəbi məqalələrin çoxu indi köhnəlmiş, oxucunun istifadəsinə yararsız olmuşdur. Halbuki, cüzi bir təshih ilə həmin məqalələri yenidən nəşr edib oxucuya vermək mümkündür və lazımdır.

Süleyman Rüstəm yoldaşın “Seçilmiş əsərləri” (1947) elə səliqəsiz, məsuliyyətsiz bir şəkildə çap olunmuşdur ki, istifadə etmək mümkün olmur. Kitabı açıb oxuyursan: 432-ci səhifədən sonra 449-cu səhifə gəlir, 468-ci səhifədən sonra təkrar 437-ci səhifə gəlir. “Xatirələr”, “Nasiranə gecə”, “Unudulmaz müəllim” və sairə əsərlər kitabda ayrı-ayrı yerlərdə iki dəfə çap olunmuşdur. Kitablarda bədii tərtibatdakı səliqəsizlik, zövqsüzlük hələ də tamamilə aradan qaldırılmamışdır.

R.Rzanın 1949-cu ildə çap olunmuş “Seçilmiş əsərləri” kitabında 63 misralıq bir şeir ayrı-ayrı ad altında iki dəfə çap olunmuşdur (“Vətən müharibəsi döyüşçülərinə” səh. 111, “Mənim nəğmə” s.120).

Bəzi kitabların adı cildə bir cür, içəri səhifədə isə başqa cür yazılmışdır (“Atalar və oğullar”).

Kitabın səhifələrinə diqqət edərək nəşriyyatın ambarında neçə növ kağız olduğunu təyin etmək mümkündür. Yaxşı və yüksək bədii əsər, keyfiyyətli ədəbi məhsul uğrunda mübarizə yazıçılar və yaradıcılarla yanaşı nəşriyyat işçilərinin, birinci növbədə bədii ədəbiyyat şöbəsinin də vəzifəsidir.

Hansı əsərlərin və nə miqyasda çap edilməsi zərurətini əvvəlcədən müəyyən etmək üçün Azərənəşrin bədii ədəbiyyat şöbəsi ilə, hətta bir neçə illik plan tutur və bu planı müəyyən, məsul yerlərdə müzakirəyə verir. Əlbət ki, bu çox vacib və faydalı bir işdir. Ancaq ədəbiyyat şöbəsində tutulan bu plan bəzən obyektiv olmur, ədəbiyyatımızın həqiqi vəziyyətini, müasir oxucunun tələbini doğru əks etdirə bilmir və buna görə də haqlı olaraq məsul təşkilatlarda döndə-döndə ciddi dəyişmələrə uğrayır.

Ədəbiyyat nəşri planı ciddi, dövlət işidir. Nəşriyyatda bu işi necə təşkil edirlərsə, görürsən bir yazıçının bir ildə (keyfiyyətdən asılı olmayaraq) bir neçə kitabı çap olundu, ikinci və bəlkə də ondan qüdrətli bir yazıçının üç ildə bir kitabı da nəşr olunmadı. Bilmək olmur ki, nəşriyyatın əlində əsas meyar nədir.

Ədəbiyyat nəşriyyatımız səhmana salınmalıdır. Biz dəfələrlə demişik və yenə də deyirik ki, ədəbiyyatımızın, yazıçılarımızın indiki səviyyəsi respublikada ayrıca bədii ədəbiyyat nəşriyyatı yaradılmasını tələb edir.

Sovet yazıçılarının İkinci Ümumittifaq qurultayı ərəfəsində buna nail olmaq yazıçılarımızın da, oxucularımızın da böyük arzudur. Buna hər cür, həm maddi, həm də mənəvi imkanlarımız vardır.

Əminik ki, doğma Kommunist partiyamızın rəhbərliyi altında yazıçılar təşkilatımızın işini tələblər səviyyəsinə qaldırmaq sayəsində, hər bir yazıçının yaradıcılıq səyini qat-qat artırmaq sayəsində ədəbiyyatımız tez bir zamanda qüsurlu və kəsirlərdən xilas olacaq, gözəl zəmanəmizə layiq sürət, vüsət və keyfiyyət kəsb edəcəkdir.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1954. 16 oktyabr.

1955

Gənc nasirlərə məsləhət

Yeni yazanlar arasında şairlərlə yanaşı gənc nasirlərin də sayı və sambalı əhəmiyyətli dərəcədə artır. Bunların bəzisi həqiqi yaradıcılıq yoluna düşməkdədir. Gənc nasir Sabir Əhmədov “Azərbaycan” jurnalında (№ 5, 1954) çap etdirdiyi “Arabaçı” hekayəsi ilə oxucuların diqqətini cəlb etmişdir. Əsər pambıqçı gənclərin həyat və məişətindən danışır. Ancaq hekayənin qiyməti yalnız tema aktuallığında deyildir. Onun əhəmiyyəti bir yazıçı qələmi ilə, bədiilik hissi ilə yazılmasındadır.

Kolxoz arabaçısı Cəlil ilə pambıqçı qız Tərgülün ünsiyyəti və bu ünsiyyətin sonradan, iş prosesində necə səmimi və saf bir məhəbbətə çevrilməsi hər iki gəncin inkişafına, səadətinə səbəb olması hekayədə maraqlı bir təhkiyə üsulu, sadə, şirin, xoş bir yumor ilə söylənir.

Cəlil Tərgül kimi ləyaqətli qızın sevgilisi olmaq iddiasındadır. Digər tərəfdən Cəlil özünün, öz əhəmiyyətli bir peşə sahibi olan arabaçının bu məhəbbətə layiq olmaq üçün mütləq yüksəlməyə, tərəqqi etməyə möhtac olduğunu duyub, düşünür. Gözəl, əzəmətli, namuslu qız Tərgül daha yüksək peşə və mövqe tutan gənclərə layiq bir qızıdır. Cəlilin məhəbbəti təmiz və təbii olduğu qədər də sağlam bir həyat ilə qanadlanır. O, yaşlılar arasında, el içində elə bir mövqe tutmaq istəyir ki, sevgilisi fəxr edə bilsin, bəlkə də məhz bu düşüncələr Cəlildə yüksəlmək, tərəqqi etmək zərurətini gücləndirmişdir. O, peşəsilə kifayətlənməyib oxumağa, traktorçu olmağa gedəsi olur. Sadə, sınavi kənd qızı Tərgül hekayədə daha təmkinli, daha təbii boyalarla verilmişdir. Müəllif həyat həqiqətinə uyğun olaraq bu qızı nə həddindən artıq pərdəli, nə də bir sıra əsərlərdə olduğu kimi çox açıq göstərir. Həyalı, düşüncəli, zəhmət sevən Tərgül ilə tanış olanda biz istər-istəməz Gülbaharları, Bəstiləri, Gülnarları, Rüksarələri xatırlayırıq. Cəlil tay-tuş içində tərəqqi zərurətini duyduğu kimi Tərgül də zəhməti yüngülləşdirən pambıqçı maşına yiyələnmək üçün oxumaq is-

təyir. Müəllif çoxları üçün mod halını almış asan toy-bayram fənalından qaçmışdır. Oxucu bu gənclər ilə, səadətə doğru gedən bir yolda vidalaşır, onların birləşməsinə dərin inam bəsləyərək vidalaşır. Sabir Əhmədovun təsvirlərində bədii əlvanlıq, xalq həyatından gəlmə orijinal naxışlar çoxdur. Talvar altında “sac qoyub çörək salmaq”, “girəvəni əldən vermək”, “kəlmə kəsmək”, “göl kimi durğun göy”, “üzüm giləsi kimi qara gözlər”, “maşında ötənlərin mahnısı eşidiləndə, elə bil ki, bir dəstə quş pırlıtlı ilə uçub getdi...” və s. ifadələri buna misal göstərmək olar.

Xoş təsir buraxan və müəllifi haqqında ümid bəsləməyə əsas verən bu hekayə əlbəttə ki, nöqsansız deyildir. Cəlilin evlənmək haqqında anası ilə söhbəti nə qədər təbii və realdırsa, Tərgülün “yeni-dən qurulmaq” üçün Fatmanın briqadasına getməyi o qədər sünidir və tamam artıqdır. Həyat mayası yenilik tərəvəti ilə sevilən bu hekayədə kitab təsiri yox deyildir.

Rəhimə Zeynalovanın “Bakılı qız kənddə”, Nəriman Süleymanovun “Ayna xala”, Altay Məmmədovun “Fəxriyyənin arzusu” hekayələrində də yeni həyat lövhəsini, kənddə quruculuq meylini görmək olar.

Bakılı qız Fəridə kəndə işləməyə, öz biliyi, bacarığı ilə kolxozçulara köməyə gedir. Onun sevgilisi köhnəpərəst Adil isə qızın qarşısında qəti bir şərt qoyur: ya iş, ya ailə! Ya kənd səfəri, ya da sevgi! Belə gözlənilməz bir tələb qarşısında Fəridə özünü itirmir, zavod kollektivinə verdiyi söz üzərində möhkəm durur, beləliklə ailə və ailə həyatı uçulmaq təhlükəsində qalır. Ancaq bu çox sürmür. Adil onu əhatə edən adamlara, yar-yoldaşının həyatına diqqət edəndə öz fikrindən əl çəkir.

Məzmunca, yığcamlıq və konkretlik cəhətdən qənaətbəxş olan bu hekayədə süjet inkişafının təbiiliyi pozulmuşdur. Adilin birdən-birə dəyişməsinə oxucu inanmır. Onun yoldaşı Şərif nə üçün əvvəlcədən bu ixtilafın şahidi olmamışdır. Nə üçün Adil bir təsadüf ucundan yoldaşının evinə düşür və dərhal onun səadətinə kəsənib peşman olur?..

“Ayna xala” hekayəsində maldar ailəsinin təsviri verilmişdir.

Ayna xala öz işinə o qədər məftun olmuşdur ki, mallar rahat olmamış özü dincələ bilmir. Hər inəkdən bir bala almaq onu sevindirir, fərəhləndirir.

Bütün bunları hekayə müəllifi bizə söyləyir, ancaq inandıra bilmir. Hekayənin yazılışı quru, təsirsizdir. Kəndli qadın qəzet dili ilə belə deyir: - Qaragöz mütləq bu gecə doğacaq! Bax, elə bu gecə!.. İncə və xoş mənzərəyə uymayan cümlələr, ifadələr bu hekayədə çoxdur. Həyat hadisələrinin naturalistcəsinə yazısı ilə onların poeziyasının ifadəsi eyni şey deyildir. Bu fərqi gənclərimiz heç bir yazıda unutmamalıdırlar.

Nərimanın başqa, həcmcə kiçik (“Balaca atlı”) hekayəsi var. Burada böyük hisslərlə yaşayan kənd uşağı ilə tanış oluruq. Uşaq traktorçulara xörək aparıb qayıdan piyada və əli uşaq qadını görür, dərhal atdan düşür, atını ona verir ki, minib getsin. Böyüyə hörmət, mərifət hissi bu uşağı oxucu nəzərində yüksəldir. Yetər arvadın Paşanı qonaq aparması, yaxşılığa əvəz etmək cəhdləri təsiri azaldır. İlk epizod ilə hekayəni bitirmək lazımdır.

“Fəxriyyənin arzusu” hekayəsində zahiri dəbdəbə, ad-san ilə maraqlanan, adamların mənliliyinə, əsl daxili keyfiyyətinə diqqət və əhəmiyyət verə bilməyən, buna görə də yanlış hisslərə qapılan yüngül görünüşlü qız çəkməçi gəncdə gördüyü və gözləmədiyi mərifət və nəzakətə heyran qalır, öz görüşlərində ciddi bir yoxlamaya möhtac olduğunu etiraf edir. Yazılış cəhətindən bu hekayə əvvəlkilərdən seçilir. Dil təmizliyi, təsvirdəki təmkin və ölçü müəllifin bədii nəsr bacarığını göstərir.

Tahir Hüseynovun “Boyalı qız” (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, № 2, 1955) hekayəsində Xəlil adlı tələbə gəncin gözəl qız Dilarə ilə görüşü və ixtilafı verilir.

Hekayənin əvvəlində Xəlilin ürək çırıntılarından belə görünür ki, Dilarə onu məftun etmişdir. Xəlil qızı görən kimi “qıpqırmızı qızarı, ürəyi şiddətlə döyünür – “, “qız ilə əl verəndə bədənindən elektrik cərəyanı keçir – “O, qızın həsrəti ilə iztirab çəkir və qız olan həyətdə otaq tutur.

Sanki mətləb burayacan imiş. Bu evə gələndən sonra Xəlil ilə

qızın arası elə soyuyur ki, hətta qız qəzetə, felyetona düşməsinə də Xəlildən görür.

Müəllif daha sonralar Dilarəni mənfi boyalarla elə bəzəyir ki, daha oxucu belə bir qızın tənqiddən, ya felyetondan qorxub çəkinməyinə də inanmır.

Bayram Bayramovun “Yaşıl cərgələr” hekayəsində köhnəpərəst, xudpəsənd kolxoz sədri Əlibala ümumi işə can yandıran müavini Şükürovla mübarizə aparır. Əlibala çəltik, Şükürov isə pambıq əkmək tərəfdarıdır. Nəyahət aqranomun və yuxarı təşkilatların köməyi ilə ixtilaf həll olunur. Əlibala işdən götürülür.

Hekayədə maraqlı təbii dialoqlar, kənd həyatına xas lövhələr vardır. Ancaq münaqişə və onun inkişaf xətti inandırıcı deyildir. Adətən kolxozda hansı təsərrüfatın nə həcmdə aparılması yalnız sədrin rəyindən asılı olmur. Bu iş kollektivsiz və yuxarı təşkilatlardan gələn göstərişsiz aşmır. Hekayənin finalı da Şükürovun apardığı mübarizəni şübhə altına alır. Oxucu haqlı olaraq düşünür ki, Şükürov məhz sədrin yerini tutmaq üçün intriqa başlamışdı.

Tahir Hüseynov “Mənim hekayəm” adlı əsərində (“Ədəbiyyat və incəsənət”, 11 iyun 1955) bir bürokrati ifşa etmək istəmişdir. Yaxşı olardı ki, hekayə birinci şəxsin dili ilə yox, söyləmə tərzində veriləydi. Əvvəla ona görə ki, bu bürokrat məhz gənc nasirin hekayəsini ləngitmək üstündə ifşa olunur. Bu, müəllif üçün münasib deyil. İkinci tərəfdən də xatirə üsulu məcbur etmişdir ki, əhvalat müəllifdən və deməli oxucudan xəlvətdə cərəyan etsin. Novruzovun ifşası əyani yox, qiyabi olur. Yazıçı hadisələr barədə oxuculara sadə məlumat verir. Halbuki hekayəni əksinə qurmaq olardı.

Gəncələr arasında diqqətəlayiq cəhətlərdən biri də nəinki məzmun, ideya, həm də bədii forma, janr yeniliklərinə olan cəhdlərdir.

Emin Mahmudovun elmi-fantastik hekayələri ümumən bədii nəsrimizdə, yeni bir janrın yaranmasına ümid verən fərəhli hadisədir. Bu janr keçmişdə bizdə olmamışdır. Texniki tərəqqinin, kəşflərin, icadların uşaqları nə qədər maraqlandırdığını, elmi üsulların təsərrüfat həyatında geniş tətbiq olunduğunu, yeniyetmələrin çoxunun müxtəlif texniki sahələrdə ixtisas seçdiyini, tə-

biətin sirlərini açmağı bir ideal saydığını nəzərə alsaq bu cür kitablara artan marağın səbəbi aydın olar. Mahmudov hekayələrində bu marağı tərbiyə etməyi məqsəd götürmüşdür. Onun “Muğanda qütb parıltısı” (Uşaqgəncnəşr, 1954) kitabçasında dörd hekayə vardır (“Muğanda qütb parıltısı”, “Canavar ovu”, “Uçqun”, “Sehirli bitkilər aləmi”). Bunların ən yaxşısı birinci hekayədir. Müəllif təbiətin sirrli hadisələrini fizika qanunlarına əsasən izah etmək istəyir. Muğan kimi bir yerdə qütb parıltısı görünlər təəccüb edirlər. Hekayənin qəhrəmanı gənc Xosrov bunun süni işiq olduğunu, yağış üçün edildiyini deyir:

– Bəli, indi də bulutları oraya çəkəcəyik...Texnikamız o qədər inkişaf etmişdir ki, bulutları ələ öyrədilmiş quzu kimi istədiyimiz yerə aparırıq, onlardan yağış yağdırıb çölləri suvarırıq, tarlaları yaşıllaşdırırıq. Bu, kanal çəkməkdən yüz dəfələrlə asan və əlverişlidir. Bir də axı suyu kanalla yüksək yerə çıxarmaq olmaz. Bulutları isə hər cür dərə-təpəli yerə qonaq çağırmaq olar... (səh. 14).

Kitabçada texniki nailiyyətlər haqqında sadə, anlaşılıqlı və maraqlı təsvirlər vardır. Ancaq müəllifin mübaligələrindən başqa elmi icadlar da çox asan və bəzən uşaq oyuncağı kimi verilir... Oxucu haqlı olaraq soruşur: - Bəs nə üçün quraqlıq ilə mübarizədə bu üsullardan istifadə olunmur?

Müəllif buna cavab vermək əvəzinə qəhrəmanın dili ilə belə bir qaçaq yolu qoyur: “Bu maşınlar hələ sınaqdan keçirilir”.

Elmi-fantastik əsərlərin lüzumu və əhəmiyyəti hər kəsə məlumdur. Belə əsərlər vasitəsilə biz xüsusən gənc, azyaşlı oxucunun məlumatını artırır, texnikaya olan həvəsini oxşayır, dini mövhumat ilə mübarizəyə silahlandırır və nəhayət zehni keyfiyyətlərini (xəyal, təsvir, təcrübə dairəsi) inkişaf etdirmiş olur. Emin Mahmudovun hekayələrində ixtiralar haqqında çox söhbət getdiyi halda, bədii icad zəif və ibtidai haldadır. Süjet, təcrübə ekspedisiyalarının hesabatına oxşayır, mübarizə yolu ilə yox, tədriclə ixtilafsız inkişaf edir, qəhrəmanlar asanlıqla arzularına nail olurlar.

Gənc nasirlər arasında satirik hekayələri ilə ən çox diqqəti cəlb edənlərdən biri Seyfəddinin Abbasovdur. Onun nisbətən staji

da artıqdır. Seyfəddin son illərdə nəşr etdirdiyi yeni kitabçalarda (“Məşəl”, “Hekayələr”) inkişafımıza mane olan kapitalist qalıqlarının – ictimai buqələmunların, yalançı alimlərin, cehizi ilə müştəri gəzən Bircə xanımların, sabiq vəzifəsinə həsrət çəkənlərin, həkim Məsilərin ifşasını verən satirik hekayələr toplanmışdır. Həyat həqiqəti, sağlam gülüş, mənalı, məzmunlu xalq kinayəsi bu hekayələrdə əsas keyfiyyətdir. Seyfəddin sovet həyatımızın, sosializm quruluşumuzun durmadan inkişaf edən coşğun xarakterinə zidd olan adamları, hərəkətləri sanki bir kəşfiyyətçi hissi ilə tapıb göstərə bilir. Klassik nəsrimizin zəngin ənənələrinə, inkişafımızın hərəkətverici qüvvəsi olan tənqid və özünütənqid prinsipinə əsaslanaraq gələcəyə, yeniliyə mane olan hər kəsi, hər faktı tənqidi gülüşə hədəf etmək, satira süngüsündə göstərmək hünəri gənc nəsrirdə vardır.

Seyfəddin canlı dilə xas olan sadə, şirin, təbii bir stildə yazır. Xüsusilə dialoqlarında kolorit, əlvanlıq, fərdiləşdirmə güclüdür.

Gənclər arasında oçerk yazanlar da vardır. Son illərdə müəyyən dərəcədə diqqətdən, nəzərdən salınan sahələrdən biri də oçerkdir. Təcrübəli yazıçıların çoxu bu janra etinasız olduqlarından, tənqidçilər oçerk məhsulunu təhlil və saf-çürük etmədiyindən gənclərdə də oçerkə həvəs azdır. Azdır, amma vardır. Xüsusən sovet adamlarının, gənclərimizin xam torpaqlarda insanı hey-rətə salan müstəsna rəşadətindən danışan oçerklər teması və materialı etibarilə maraqlıdır. Ancaq təəssüf ki, gənclərimizin qələmindən çıxan bu oçerklərin üzərində də məsuliyyətsizlik, tələsmək, həyatı öyrənməyə bir qonaq münasibəti pis nəticələr verir. Vədadi Şıxlının oçerklərində, həmçinin, bir az, əvvəl Əliağa Kürçaylının oçerklərində aşkara çıxan faktik təhriflər mətbuatda tənqid olunmuşdur. Oçerk də bədii əsərdir, həm də aktual bir əsərdir. Müəllifindən yalnız yazı vərdişi yox, dürüst bilik, yüksək siyasi şüur, təcrübə, bədii təfəkkür, qabiliyyət tələb edən ciddi bir əsərdir. Yazıçı xam torpaqlara bir həftə yol gedirsə, yazmaq istədiyi obyektə yalnız 2-3 gün qalmaqla kifayətlənsə əsərin keyfiyyəti fərəhli ola bilməz. Beləliklə yazıçı kolxozu, sovxozu,

onun adamlarını yox, ancaq onların ünvanını öyrənə bilir. Halbuki yazıçıdan həyatı öyrənməkdən başqa dərindən duymaq, hadisələri yaşamaq, qavramaq, zehin və hissi aləmdə tam həzm etmək, sonra qələmə almaq tələb olunur. Gənc oçerkçilərimizin müəyyən bir qisminə öz sənətinə belə ciddi münasibət hələ, təəssüf ki, yoxdur.

Bədii nəsr sahəsinə gənclərin qorxa-qorxa gəlməsinin, gələndə də lazımınca müvəffəq ola bilməməsinin səbəbi nədir? Əvvəla nəsr söz sənətində çətin, ağır və şərti-şüruti çox olan bir sahədir. Burada talant, dil, bədii təfəkkür, hətta süjet qurmaq məharəti də kifayət deyil. Burada müəllifdən zəngin məlumat, bilik, təcrübə, incə müşahidə və müəyyən dərəcədə həyat fəlsəfəsi tələb olunur. Hadisələri seçməyi, onların poeziyasını tutmağı, onları geniş ictimai miqyasda mənalandırmağı bacarmaq lazımdır. Burada ən mürəkkəb və dərin həyatı, ictimai, fəlsəfi problemlərin ən sadə, həm də ən şirin, maraqlı bir formada ifadəsi tələb olunur.

Nəsr sahəsində biz gənclərimizə ustadlıq məsələlərini, bədii formanın sirlərini yaxşı öyrətmirik, təbliğ etmirik.

Bəzən yeni yazanların birdən-birə roman, povest ilə başlamasını, xam materialı hazır məhsul kimi redaksiyalara təqdim edib nəşrinə təkid etməsini ancaq bununla izah etmək olar. Bəzi gənclər söz, cümlə, ifadə üzərində şagirdlik dövrü keçirməmiş, püxtələşməmiş, birdən-birə geniş lövhələr yazmaq istəyirlər. “İşi böyük romanlarla başlamaq –olduqca pis ədəddir. Məhz bunun sayəsindədir ki, bizdə ədəbiyyat adına çox zir-zibil çap olunur. Yazmağı xırda hekayələrlə öyrənmək lazımdır. Qərbdə və bizdə demək olar ki, bütün böyük yazıçılar belə etmişlər...” (M.Qorki, “Ədəbiyyat haqqında” 1953, səh 672).

Hekayə adamı söz üzərində, ən kiçik lövhə üzərində çox düşünməyə, diqqəti məhdud bir həyat materialı ətrafında toplayıb dərinləşdirməyə imkan verir. Hekayə indi hər bir qəzetin, jurnalın, radionun, estradanın, məclisin tələb etdiyi kütləvi nəsr əsəri olmuşdur. Onu öyrənmək, ona yiyələnmək sovet oxucusunun hörmətini qazanmaq deməkdir. Təəssüf ki, bizdə bəzi tənqidçilər,

müəllim, ya konstultantlar, hətta məharətlə hekayə yazan gənclərə dodaq büzüb deyirlər: “Hekayən yaxşıdır, amma nə üçün povestə keçmərsən, daha vaxtdır!..” Bunlara cavab verən yoxdur ki, əsas yaradıcılıq ömrünü hekayəyə, kiçik formaya sərf etmiş Çexovun, Mopassanın, Çek Londonun, Mark Tvenin, Mirzə Cəlilin yazıçılıq məharəti azdırmı? Sənətdə heç bir zaman həcm həll etmir. L. Tolstoyun fikrincə sənət əsərinin yaxşı-pisliyi ondan asılıdır ki, orada nə deyilir, necə deyilir və nə dərəcə də ürəkdən deyilir. Bu şərtləri romanda, povestdə axtardığımız kimi eyni dərəcədə hekayədə də axtara bilirik və axtarmalıyıq. L. Tolstoyun dahiliyini məgər “İvan İliçin ölümü” əsərində, Turgenevin talantını “Mumuda”, Çek Londonun sənətkarlığını “Həyat eşqi” hekayəsində, Mirzə Fətəli Axundovun böyüklüyünü “Aldanmış Kəvakibdə”, “Mirzə Cəlilin xalq müdrikliyini “Poçt qutusunda” görmək olmurmu? Məsələ həcmdə yox, hünərdədir, kəmiyyətdə yox keyfiyyətdədir.

Kommunist. 1955. 22 noyabr.

Ədəbiyyatımızın gənc qüvvələri

Sovet İttifaqı Kommunist partiyası Mərkəzi Komitəsinin sovet yazıçılarının İkinci Ümumittifaq qurultayına göndərdiyi təbrik məktubunda deyilir:

“Sovet Yazıçıları İttifaqının ən mühüm vəzifələrindən biri yeni başlayan yazıçıların yaradıcılıqda artmasına, sovet ədəbiyyatının gənc talantlarla zənginləşməsinə daimi kömək etməkdən ibarətdir”.

Mərkəzi Komitənin bu mübariz tapşırığı partiyamızın ədəbiyyatımız haqqında, onun inkişafı və gələcəyi haqqında olan daimi qayğıkeşliyinin bir ifadəsidir. Ədəbiyyata gələn gənclər bizim ümidimiz, əvəzimiz, xələflərimizdir. Onlar ədəbiyyatımızın gələcəyi, yeni kadrları, mübariz əskərləridirlər. Çox qanuni və təbiidir ki, bizim Vətənimizdə bütün sahələrdə gənc kadrlara, onların artması, yetişməsi, bərkiməsi, kamilləşməsinə həmişə artıq səy və diqqət verilir.

Gənc qələmlər. Bu, ədəbiyyatda ümümxalq hörməti və məhəbbəti qazanmış bir sözdür. Talantlı gənc qələmlərə sovet oxucusu həmişə özünün gələcək sənətkarları kimi hörmət bəsləmişdir. Süleyman Rüstəm və yaşadlarına verilən bu ad yeni inqilabi ədəbiyyatın simvolu olmuşdu. 25-30 il əvvəl bu ad ilə çağırılan cavan yazıçılar indi nəinki respublikamızda, hətta bütün Sovet İttifaqında görkəmli sənətkarlar kimi məşhur olan Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn və başqaları idilər. **Gənc qələmlər** ifadəsi indi də xalq arasında əvvəlki hörmət və məhəbbətini saxlamışdır.

Müharibədən sonrakı illərdə sovet ədəbiyyatı kadrlarının sıraları gənclər hesabına daha da sıxlaşdı. 5-10 il içərisində cəbhəçilərdən, sənaye və təsərrüfat ocaqlarından, tələbələr sırasından yeni istedadlar çıxır ki, bunlardan İslam Səfərli, Hüseyn Hüseynzadə, Bəxtiyar Vahabzadə, Qasım Qasımzadə, Əliəğa Kürçaylı, Ənvər Əlibəyli, Nəbi Babayev, Salam Qədirzadə, İsa Hüseynov, Seyfəddin Abasov, Əhməd Rəhimov, Pənah Xəlilov, Məsud Vəliyev, Qulu Xəlilov və başqalarını göstərmək olar. Ədəbiyyat cəbhəsində tanınan bu gənclər yaradıcılıq yolunda inkişaf etməkdə, artmaqdadırlar. Sovet yazıçılarının II Ümumittifaq qurultayı ərəfəsindən başlayaraq biz mətbuatda daha yeni adlara təsadüf edirik. Son iki-üç ildə, təzə başlayan, birinci hekayə, şeir, məqalələrilə diqqəti cəlb edən gənclərdən ilk növbədə aşağıdakıların adını çəkmək olar. Əli Kərimov, Sərdar Əsədov, İskəndər Hümətov, Arif Cəfərov, Davud Ordubadlı, Məmməd İbrahimov, Hikmət Əfəndiyev, İlyas Tapdıqov, Famil Mehdiyev, Cabir Novruzov, Tahir Hüseynov, Ramiz Məmmədov, Tofiq Mütəllibov, Xəlil Xəlilov, Sabir Əhmədov, Altay Məmmədov, Emin Mahmudov, Bayram Bayramov, Nəriman Süleymanov, Ağaəli Qasımov, Rauf İsmayılov, Ağamusa Axundov, Bəkir Nəbiyev və qeyriləri.

Əlbət ki, bu siyahını davam etdirmək də olar.

Az bir müddət ərzində mətbuat səhifələrində hərəsi bir neçə yazı ilə çıxış edən bu gənclərin səviyyəsi, tematikası və yaradıcılıq meyli müxtəlif olsa da bunları birləşdirən cəhətlər də çoxdur.

Bunların, demək olar ki, hamısı müasir həyatımızdan, yeni cəmiyyət quran sovet adamlarının qəhrəmanlığından, yüksək mənəvi, siyasi keyfiyyətindən, əxlaq məziyyətlərindən yazırlar. Bu gənclərdə ümumi görünən fərəhli bir cəhət – nədən yazırlar-yazsınlar, mövzudan, janrdan və səviyyədən asılı olmayaraq yenilik hissinin qüvvətli olmasıdır. Yenilik hissi gənclərin əsərlərində yalnız bir meyl, bir arzu olaraq qalmır. Bu meyl bəzi gənclərin qələmində müvəffəqiyyətli, bədii nümunələrlə nəticələnir. Gənclərimiz işdə, kollektivdə, ailədə, təhsildə hər gün baş verən, daha qabarıq surətdə baş qaldıran yenilikləri sürətlə və geniş surətdə qavramaq istəyirlər. Bu yenilikdən doğan sevinc və fərəh hissini sevincə ifadə etməyə, ona münasib bədii forma verməyə səy edirlər. Bir zaman dəb düşən, ədəbiyyatı ancaq şeirdən ibarət sayan nəzmçilik meyli tamamilə rədd edilməmiş olsa da, indiki gənc qələmlərdə məhdudluğun azaldığını, bütün janrlara həvəsin artdığını görürük. Uşaq və gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatında çapa verilən almanaxda qırx şairin adı ilə yanaşı bir neçə gənc nasirin hekayəsi vardır. Uşaq ədəbiyyatı, tənqid sahəsində də tanınmağa başlayan gənclər yetişməkdədir. Dramaturgiyaya, heç olmasa onun xırda formalarına əl atıb təcrübə edən gənclər isə çox azdır.

1. Bədii nəsr

Yeni yazanlar arasında şairlərlə yanaşı gənc nasirlərin də sayı və sambalı əhəmiyyətli dərəcədə artır. Bunların bəzisi həqiqi yaradıcılıq yoluna düşməkdədir. Gənc nasir Sabir Əhmədov “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdiyi (1954 nömrə 5) “Arabaçı” hekayəsi ilə oxucuların diqqətini cəlb etmişdir. Əsər pambıqçı gənclərin həyatı, məişətindən danışır. Ancaq hekayənin qiyməti yalnız mövzu aktuallığında deyildir. Onun əhəmiyyəti bir yazıçı qələmi ilə, bədii hissi ölçüsü ilə yazılmasındadır.

Kolxoz arabaçısı Cəlil ilə pambıqçı qız Tərgülün ünsiyyəti və bu ünsiyyətin sonradan iş prosesində necə səmimi və saf bir məhəbbətə çevrilməsi, hər iki gəncin inkişafına, səadətinə səbəb ol-

ması hekayədə maraqlı bir təhkiyə üsulu, sadə, şirin xoş bir yumor ilə söylənir.

Cəlil Tərgül kimi ləyaqətli qızın sevgilisi olmaq iddiasındadır. Digər tərəfdən Cəlil özünün, şöhrətsiz bir peşə sahibi olan bir arabaçının bu məhəbbətə layiq olmaq üçün mütləq yüksəlməyə, tərəqqi etməyə möhtac olduğunu duyub düşünür. Gözəl, əzəmətli, namuslu qız Tərgül daha yüksək peşə və mövqə tutan gənclərə layiq bir qızıdır. Cəlilin məhəbbəti təmiz və təbii olduğu qədər də sağlam bir xəyal ilə qanadlanır. O, yaşlıları arasında, el içində elə bir mövqə tutmaq istəyir ki, sevgilisi fəxr edə bilsin. Bəlkə də məhz bu düşüncələr, Cəlildə yüksəlmək, tərəqqi etmək zərurətini gücləndirmişdir. O, peşəsi ilə kifayətlənməyib oxumağa, traktorçu olmağa gedəsi olur. Sadə, sıravı kənd qızı Tərgül hekayədə daha təbii boyalarla verilmişdir. Müəllif həyat həqiqətinə uyğun olaraq bu qızı nə həddindən artıq pərdəli, nə də bir sıra əsərlərdə olduğu kimi çox açıq göstərir. Əzəmətli, həyalı, düşüncəli, zəhmət sevən qız Tərgül ilə tanış olanda biz istər-istəməz Gülbaharları, Bəstiləri, Gülnarları, Rüksarələri xatırlayırıq. Cəlil tay-tuş içində tərəqqi zərurətini duyduğu kimi Tərgül də zəhməti yüngülləşdirməyin, pambıq yığan maşına yiyələnmək üçün oxumaq istəyir. Bu gözəl hiss hər iki gənci yüksək bir gələcəyə çağırır, birləşdirir. Müəllif çoxları üçün mod halına gəlmiş asan toy-bayram finalından qaçmışdır. Oxucu bu gənclər ilə, səadətə doğru gedən bir yolda vidalaşır, onların birləşməsinə dərin inam bəsləyərək vidalaşır. Sabir Əhmədovun təsvirlərində bədii əlvanlıq, xalq həyatından gəlmə orijinal naxışlar çoxdur. Məsələn: talvar altında “sac qoyub çörək salmaq”, “girəvəni əldən vermək”, “kəlmə kəsmək”, “göl kimi durgun göy”, “üzüm giləsi kimi qara gözlər”, “masında ötənlərin mahnisini eşidiləndə, elə bil ki, bir dəstə quş pırlıtlı ilə uçub getdi”... və s. Xoş təsir buraxan və müəllifi haqqında ümid bəsləməyə əsas verən bu hekayə əlbəttəki, nöqsansız deyildir. Cəlilin evlənmək haqqında anası ilə söhbəti nə qədər təbii və realdırsa, Tərgülün, “yenidən qurulmaq” üçün Fatmanın briqadasına getməsi bir o qədər sünidir və tamam artıq-

dır. Həyat mayası, yenilik təravəti ilə seçilən bu hekayədə kitab təsiri yox deyildir.

Rəhimə Zeynalovanın “Bakılı qız kənddə”, Nəriman Süleymanovun “Ayna xala”, Altay Məmmədovun “Fəxriyyənin arzusu” hekayələrində də eyni həyat lövhəsini, kənddə quruculuq meylini görmək olar.

Bakılı qızı Fəridə kəndə işləməyə, öz biliyi, bacarığı ilə kolxozçulara köməyə gedir. Onun sevgilisi köhnəpərəst Adil isə qızın qarşısında qəti bir dilemma qoyur: ya iş, ya ailə! Ya kənd səfəri, ya da sevgi! Belə, gözlənilməz bir tələb qarşısında Fəridə özünü itirmir, zavod kollektivinə verdiyi söz üzərində möhkəm durur, beləliklə ailə uçulmaq təhlükəsində qalır. Ancaq bu çox sürmür. Adil onu əhatə edən adamlara, yar-yoldaşının həyatına diqqət edəndə öz səhvindən əl çəkir.

Məzmunca yığcam və konkretlik cəhətdən qənaətbəxş olan bu hekayədə süjet inkişafının təbiiliyi pozulmuşdur. Adilin birdən-birə dəyişməsinə oxucu inanmır. Onun yoldaşı Şərif nə üçün əvvəlcədən bu ixtilafın şahidi olmamışdır. Nə üçün Adil bir təsadüf üzündən yoldaşının evinə düşür və dərhal onun səadətinə kəsənib peşman olur?... “Ayna xala” hekayəsində bütün həyat, maraq və diqqətini fermalarının yaxşılaşmasına verən bir maldar ailəsi görürdü. Ayna xala öz işinə o qədər məftun olmuşdur ki, mallar rahat olmamış özü rahat olmur. Hər inəkdən bir yeni bala tutmaq onu fərəhləndirir.

Bütün bunları hekayə müəllifi bizə söyləyir, ancaq inandıra bilmir. Hekayənin yazılışı quru, təsirsizdir. Kəndli qadın qəzet dili ilə belə deyir: “Qaragöz mütləq bu gecə doğacaq! Bax elə bu gecə!...” İncə və xoş mənzərəyə uymayan cümlələr, ifadələr bu hekayədə çoxdur. Həyat hadisələrinin naturalistcəsinə yazısı ilə onların poeziyasının ifadəsi eyni şey deyildir. Bu fərqi gənclərimiz heç bir yazıda unutmamalıdır.

Nərimanın başqa, həcmcə kiçik (“Balaca atlı”) hekayəsi var. Burada böyük hisslərlə yaşayan kənd uşağı ilə tanış oluruq. Uşaq tarakrorçulara xörək aparıb qayıdan piyada və əliuşaqlı qadını

görür, dərhal atdan düşür, atını ona verir ki, minib tez getsin. Böyüyə hörmət, mərifət hissi bu uşağı oxucunun nəzərində böyüdür. Yetər arvadın Paşanı qonaq aparması, yaxşılığa əvəz etmək cəhdləri təsiri azaldır. İlk epizod ilə hekayəni bitirmək lazımdır.

“Fəxriyyənin arzusu” hekayəsində zahiri dəbdəbə, ad-san ilə maraqlanan, adamların mənliliyinə, əsl daxili kefiyyətinə diqqət, əhəmiyyət verə bilməyən, buna görə də yalnız hisslərə qapılan yüngül görünüşlü qız çəkməçi gəncdə gördüyü və gözləmədiyi mərifət və nəzakətə heyran qalır, öz görüşlərində ciddi bir yoxlamaya möhtac olduğunu etiraf edir. Yazılış cəhətindən bu hekayə əvvəlkilərindən seçilir. Dil təmizliyi, təsvirdəki təmkin və ölçü müəllifin bədii nəsr bacarığını göstərir. Tahir Hüseynovun “Boyalı qız” (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, №2, 1955) hekayəsində Xəlil adlı tələbə gəncin gözəl qız Dilara ilə görüşü və ixtilafı verilir.

Hekayənin əvvəlində Xəlilin ürək çırpıntılarında belə görünür ki, Dilara onu məftun etmişdir. “Xəlil qızı görən kimi qıpqırmızı qızarı, ürəyi şiddətli döyünür...” “Qız ilə əl verəndə bədəmindən elektrik cərəyanı keçir...” O, qızın həsrəti ilə iztirab çəkir və qız olan həyətdə otaq tutur.

Sanki mətləb burayacan imiş. Bu evə gələndən sonra Xəlil ilə qızın arsi elə soyuyur ki, hətta qız qəzetə, felyetona düşməsinə də Xəlildən görür.

Müəllif daha sonralar Dilaranı mənfə boyalarla elə bəzəyir ki, daha oxucu belə bir qızın tənqiddən, ya felyetondan qorxub çəkinməyinə də inanmır.

Bayram Bayramovun “Yaşıl cərgələr” hekayəsində köhnəpərəst, xudpəsənd kolxoz sədri Əlibala ilə ona zidd cəbhə tutan, ümumi işə can yandıran müavini Şükürovun mübarizəsi verilir. Əlibala **çəltik** əkmək, Şükürov isə **pambıq** əkmək tərəfdarıdır. Nəhayət aqranomun və yuxarı təşkilatların köməyi ilə ixtilaf həll olunur. Əlibala işdən götürülür.

Hekayədə maraqlı, təbii dialoqlar, kənd həyatına xas lövhələr vardır. Ancaq münaqişə və onun inkişaf xətti inandırıcı deyildir. Adətən kolxozda hansı təsərrüfatın nə həcmdə aparılması yalnız

sədrin rəyindən asılı olmur. Bu iş kollektivsiz və yuxarı təşkilatlardan gələn göstərişsiz aşmır. Hekayənin finalı da Şükürovun apardığı mübarizəni şübhə altına alır. Oxucu haqlı olaraq düşünür ki, Şükürov məhz sədrin yerini tutmaq üçün intriqa başlamışdır.

Tahir Hüseynov “Mənim hekayəm” adlı əsərində (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 11 iyun, 1955-ci il) bir bürokrati ifşa etmək istəmişdir. Yaxşı olardı ki, hekayə birinci şəxsin dili ilə yox, söyləmə tərzində veriləydi. Əvvəla ona görə ki, bu bürokrat məhz gənc nasirin hekayəsini ləngitmək üstündə ifşa olunur. Bu, müəllif üçün münasib deyil. İkinci tərəfdən də xatirə üsulu məcbur etmişdir ki, əhvalat müəllifdən və deməli oxucudan xəlvət cərəyan etsin. Novruzovun ifşası əyani yox, qiyabi olur. Yazıçı hadisələr barədə oxuculara sadəcə məlumat verir. Halbuki, hekayəni əksinə qurmaq olardı.

Gənclər arasında diqqətəlayiq cəhətlərdən biri də nəinki məzmun, ideya, həm də bədii forma, janr yeniliyinə olan cəhdlərdir.

Emin Mahmudovun elmi-fantastik hekayələri ümumən bədii nəsrimizdə, eyni bir janrın yaradılmasına ümid verən fərəhli hadisədir. Bu janr keçmişdə bizdə olmamışdır. Texniki tərəqqinin, kəşflərin, icadların uşaqları nə qədər maraqlandırdığını, elmi üsulların təsərrüfat həyatında geniş tətbiq olunduğunu, yeniyetmələrin çoxunun müxtəlif texniki sahələrdə ixtisas seçdiyini, təbiətin sirlərini açmağı bir ideal saydığını nəzərə alsaq, bu cür kitablara artan marağın səbəbi aydın olur. Mahmudov hekayələrində bu marağı tərbiyə etməyi məqsəd götürmüşdür. Onun “Muğanda qütb parıltısı” (Uşaq və gənclər nəşriyyatı 1954) kitabçasında dörd hekayə vardır: “Qütb parıltısı”, “Canavar ovu”, “Uçqun”, “Şehirli bitkilər aləmi”. Bunların ən yaxşısı birinci hekayədir. Müəllif təbiətin sirrli hadisələrini fiziki qanunlarına əsasən izah etmək istəyir. Muğan kimi bir yerdə qütb parıltısı görünlər təəccüb edirlər. Hekayənin qəhrəmanı gənc Xosrov isə bunun süni işiq olduğunu, yağış üçün edildiyini deyir:

“Bəli, indi də bulutları oraya çəkəcəyik...texnikamız o qədər inkişaf etmişdir ki, bulutları ələ öyrədilmiş quzu kimi istədiyimiz

yərə aparırıq, onlardan yağış yağdırıb çölləri suvarırıq, tarlaları yaşıllaşdırırıq. Bu, kanalı çəkməkdən yüz dəfə asan və əlverişlidir. Bir də axı, suyu kanalla yüksək yerə çıxartmaq olmaz. Bulutları isə hər cür dərə-təpəli yerə qonaq çağırmaq olar...” (səh. 14).

Bu kitabda texniki nailiyyətlər haqqında sadə, anlaşılıq və maraqlı təsvirlər vardır. Ancaq müəllifin mübağilələrindən başqa elmi icadlar da çox asan və bəzən uşaq oyunçağı kimi verilir... Oxucu haqlı olaraq soruşur:

- Bəs nə üçün quraqlıq ilə mübarizədə bu üsullardan istifadə olunmur?

Müəllif buna cavab vermək əvəzinə qəhrəmanın dili ilə belə bir qaçaq yolu qoyur: “Bu maşınlar hələ sınaqdan keçirilir”.

Elmi-fantastik əsərlərin lüzumu və əhəmiyyəti hər kəsə məlumdur. Belə əsərlər vasitəsilə biz xüsusən gənc, azyaşlı oxucunun məlumatını artırır, texnikaya olan həvəsini oxşayır, dini mövhumat ilə mübarizəyə silahlandırır və nəhayət zehni kefiyyətlərini (xəyal, təsvir, təcrübə dairəsi) inkişaf etdirmiş oluruq. Emin Mahmudovun hekayələrində ixtiralar haqqında çox söhbət getdiyi haqda, ədəbi yaradıcılıq, bədii icad zəif və ibtidai haldadır. Süjet, təcrübə ekspedisiyalarının hesabına oxşayır, mübarizə yolu ilə yox, tədrislə, ixtilafsız inkişaf edir, qəhrəmanlar asanlıqla arzularına nail olurlar (“Canavar ovu”). Mahmudovun dilində də sünilik vardır. “Müqəddəs adamların türbəsində gecələr şam yanır, rəngarəng **şamın işığı da səmayə ucalır**”, “**Keçi tükündən** hazırlanmış sicimdən (“qəzili demək istəyir” – M.C.) bacarıqla istifadə edərdi”, “Su olmayan yerdə isə **bitki yetişdirmək barədə düşünmək belə** faydasız idi”, “**Elmin son nailiyyətləri əsasında** suvarılacaqdır”, “Bərk **qorxmağıma** baxmayaraq gülməyimi saxlaya bilmədim” (səh. 22). “Tahirə bir neçə dəfə bunlardan birini saxlatdırıb **minmək xəyalına gəldi**” (səh. 27). “Burada yüz metr-lərlə sement boru işlətmək əvəzinə mühəndis əhənk daşlarını çapıb kanalizasiya **kəməri yaratmaq qərarına gəlmişdir**” (səh. 30). “**Boynuma almalyam ki**, Adil ev işini məndən yaxşı bacarırdı” (səh. 37). “**Qarpız yetişmiş olmasına baxmayaraq** içində

bir dənə də toxum yoxdur” (səh. 38). **“Dənizdən əsən meh özü ilə balıq qoxusu verən duzlu** hava gətirirdi” (səh. 40). **“Mətbəxdə səhər yeməyi və çay var”** (səh. 43). Bu cümlə və ifadələr canlı dilimizdən çox, tərcümə təsirindən, ibarəçilikdən gəlir. Gənc nasirlər arasında satirik hekayələri ilə ən çox diqqəti cəlb edənlərdən biri Abasov Seyfəddindir. Onun nisbətən stajı da artıqdır. Gənc nasir haqqında tənqidin sükutu bir ədalətsizlikdir. Seyfəddinin son illərdə nəşr etdirdiyi yeni kitabçalarda (“Məşəl”, “Hekayələr”) inkişafımıza mane olan kapitalist qalıqlarının – ictimai buqələmunların, yalançı alimlərin, cehizi ilə müştəri gözən Bircə xanımların, sabiq vəzifəsinə həsrət çəkənlərin, həkim Məsilərin ifşasını verən satirik hekayələr toplanmışdır. Həyat həqiqəti, sağlam gülüş, mənalı, məzmunlu xalq kinayəsi bu hekayələrdə əsas keyfiyyətdir. Seyfəddin sovet həyatımızın, sosializm quruluşumuzun durmadan inkişaf edən coşğun xarakterinə zidd olan adamları, hərəkətləri sanki bir kəşfiyyətçi hissi ilə tapıb göstərə bilir. Klassik nəsrimizin zəngin ənənələrinə, inkişafımızın hərəkətverici qüvvəsi olan tənqid və özünütənqid prinsipinə əsaslanaraq gələcəyə, yeniliyə mane olan hər kəsi, hər faktı tənqidi gülüşə hədəf etmək, satira süngüsündə göstərmək hünəri gənc nasirdə vardır.

“Sabiqlər məclisi” (“Azərbaycan” jurnalı. №4,1954) hekayəsində qəribə bir mənzərə görürük. Bir neçə nəfər işdən qovulmuş, işin öhdəsindən gələ bilməyən, vəzifəsindən istifadə edən, savadsız, bacarıqsız, ləyaqətsizlər bir məclisə toplanmışlar: sabiq nazir, sabiq müdir, sabiq rəis. Bunlar nəinki öz qəbahətlərini anlamamış, namuslu zəhmət və fəalliyət yoluna düşməmişlər, əksinə, bunlar həmin məclisdə də köhnənin, itən mövqelərinin həsrəti ilə yaşayır, dövlət tədbirlərinə olan narazılıqlarını gizlədə bilmirlər. Sabiq rəis süfrə başında gileylənərək deyir:

- A kişi, raykomda siyasi söhbət edirdilər, bizimlə. Birdən məndən də soruşdular ki, rus inqilabı demokratları Gertsen, Belinski, Çernişevski nə üçün dialektik materializmin qapısında durub yuxarı qalxa bilməyiblər? O zaman bunun üçün Rusiyada nə yox idi? Mən də bir xeyli fikirləşəndən sonra, hardansa ağıma

gəldi, dedim ki, çünki o zaman Rusiyada lift yox idi. Buna görə də Gertsen qapıda dayandı, daha yuxarı çıxma bilmədi.

– Sonra?

– Daha sonrası nə olacaqdır ki... Sonra da atdılar səbətimi çölə. Yoxsa mənim müəssisəm yaxşı idi. Planı da doldururdum. Mən rəis olanda...

Söhbətin bu yerində arvadı gəlib sabiq rəisi qaldırdı:

– Dur, daha xalqın evində yaxşana açma!

Sabiqlərin ürəyi doludur. Onlar öz həsrətlərini ifadəyə münasib fürsət axtarırlar. Müəllif həssas bir psixoloq kimi onların boş damarını tutub dindirir. Sabiqlərin səsi gələn kimi biz onlara gülür və nifrət edirik:

Mən rəis olanda...

Mən nazir olanda...

Mən müdir işləyəndə...

Gənc nasir xarakter detalları, cizgiləri tutmağı bacarır, sənət üçün bu mühüm şərtidir. Balzak demişdir ki, roman təfsilatdan ibarətdir. Skelet ilə heç bir adamı tanımaq mümkün olmadığı kimi, əsas süjet xəttindən və ancaq bu xəttəndən ibarət olan əsərdə heç bir hadisəni doğru verə bilməz. İnsanın əti, qanı, fiziki, mənəvi xüsusiyyətləri, heç kəsə oxşamayan fərdi cəhətləri olduğu kimi, bədii əsərin də real təfsilatı vardır. Davidovun kəlmə başı “fakt!” deməyi, Usta Zeynalın “Qurban, təqlidin kimədir?”, Əmir Qulunun “cəhənnəmə ki!”, Şeyx Əlinin “Buyruq sizinkidir, adil hökmdar” deməsi bu əsərlərdə təfsilatdır, xarakterin bitkinləşməsinə xidmət edən təfsilatdır. Seyfəddinin bu hekayələrində Mirzə Cəlil, Haqverdiyev nəsrinin xoş təsiri hiss olunur. “Sabiqlər” “Bəlkə də qayıtdılar” 1, “Keçmiş günlər”i yadımıza salır.

Haqverdiyevin də “Keçmiş günlər” ində sabiq Süleyman bəy, sovet dövründə isə Süleyman Qurbanov çayxana qabağında oturub keçmişdə Tiflisdə necə keyf çəkdiyini müsahiblərinə zövq ilə, şirin-şirin danışır: “Tiflisdən evə kağız yazıb min manat gətirdim. Mehmanxana sahibinin borcunu verib Tiflisdən çıxdım... Pulum getdisə də yenə bir doyunca ləzzət gördüm. Tiflis belə Tiflisdür...”

Söhbətin bu yerində ispalkomun müavini Cavadov dillənir.

– Nağılımı qurtardın?

– Bəli!

– De, cəld dur, get ambarın qapısını aç, atların arpasını ver!

Hər ata dörd ovucdan artıq vermə! (Ə.Haqqverdiyev. Əsərləri, III cild. səh.192-193, 1940) Bu qısa mükəllimə Süleyman bəyin keçmiş arzulan xülyaları ilə onun indiki mehtər vəziyyəti arasındakı təzadı qabartmaq üçündür.

Cavadovun əmri, Süleyman bəyin mehtərliyini başına qaxıncı edən buyuruğu hərifə bir güllə kimi dəysə də ətrafdakılara adi və çox təbii gəlir. “Sabiqlər məclisi”ndə isə belə güclü bir final yoxdur. Yazıçı, özü onları istehzaya tutub gülsə də, onların satirik vəziyyəti lazımınca qabardılmır. Onlar bu məclisdə özlərini o qədər də pis hiss etməzlər. Oturanların baş-beynini aparırlar. Doğrudur, sabiq rəisin arvadı çox yerində və tutarlı bir söz deyir: “Dur, daha xalqın evində yaxana açma!”

Bu ifadə hekayəyə çox münasib final olar, Haqqverdiyevin əsərindən də az təsir bağışlamazdı.

Bu şərtlə ki, əgər bunu rəisin arvadı yox, başqa, kənar bir adam, özü də təsirlə təəssüflə yox, istehza ilə, bəlkə də məmnuniyyətlə desə idi. Bu nöqtəyə gənc ədib diqqət etməli idi. Onun axırda verdiyi nəticə artıqdı. Sabiqlərin öz sözləri ilə kifayətlənmək lazım idi. Sanki bu sözlər yalnız həmin məclisdə yox, sabiqlər görünən hər yerdə, hər zaman oxucunun qulağına gəlir:

– Mən nazir olanda, mən müdir çalışanda, mən rəis işləyəndə!...

Seyfəddin canlı dilə xas olan sadə, şirin, təbii bir stildə yazır. Xüsusilə dialoqlarında kolorit, əlvanlıq, fərdiləşdirmə güclüdür. Təsvir yerlərində hadisə və faktlara verdiyi izah, mühakimələrinə isə süni meyilləri rədd etməli, söyləmə manerasının təmkinini hər yerdə mühafizəyə çalışmalıdır. “Pilləkənləri pianino səsləri altında qalxmış” bu və bu kimi ifadə Seyfəddinin dilinə yaddır. Satira, kinayəli gülüş yaratmaq ustalığıdır. Burada əlbət ki, müqayisələr və paralellərdən faydalanmaq gərəkdir. Seyfəddinin hekayələrində bu xüsusiyyət vardır. Amma istərdik ki, bu, ölçünü aşır

təsiri azaltmasın, satira karikaturaya, gülüş isə rişgəndə çevrilməsin. “Həkim Məsi”nin başlanğıcında oxuyuruq:

“Günəş nadinc bir uşaq əlində xeyli oynadıqdan sonra havaya buraxılmış qırmızı qovuq kimi tənbel-tənbel üfüqdən qalxır. Onun ilk şüası aşura günü keçəl başa endirilən qanlı xəncəri andıraraq qarşdakı dağın çılpaq kəlləsinə sancılır...” (A.Seyfəddin. “Hekayələri”, səh. 11. 1955).

Nə təhər olmuşdur ki, gənc nasir belə ikrahlı bir lövhəni günəşin tuluu kimi şairanə mənzərə ilə müqayisə etmişdir. Aşura komediyası nəinki Seyfəddinin oxucularına, hətta onun özünün də yaşına və təsəvvürlərinə yaddır. Məqsəd həkim Məsinin sifətinə çirkin boyalar sürtməkdirsə, bunun üçün günəşə, dağlara müraciət etmək lazım gəlməz. Müəllif nədənsə həkim Məsi ilə günəşi yanaşı izləyir. Bir səhifə sonra oxuyuruq: “Günəş şüaları Məsinin şişmiş qarını üstündə oynamaqdan bezikib ətrafa qaçır. İndi onlar, çürük pomidor üzərinə qonmuş milçəklər kimi Məsinin yanaqlarını qıdıqlayır” (səh. 12). Daha sonra deyilir: “Günəş tələyə düşmüş quş kimi sıx bulud parçası içinə batıb yox olur. Sanki o ağlayır, göydən yağış çilənir” (səh. 13). Nəhayət müəllif 21-ci səhifədə yenə günəşi, Məsinin əleyhinə bir tövr yaxa qurtarmış “əsali qoca, qulağı sarıqlı gənc” ilə müqayisə edir. “Onlar xəstəxananın həyətinə çıxdıqda, günəş də qəfəsdən qurtulmuş kimi bulud arxasından çıxır və onun şüaları göydən sallanmış qızıl pilləkənlər kimi kənd içində ağaran yola düşür”.

Axırıncı müsbət müqayisə əvvəllərin xarakterini dəyişmişdir.

Son zamanlar bədii nəsrə cavanlar arasında (nəinki tək cavanlar arasında) özünü göstərən, arzu olunmaz bir cəhəti - mərifətdən, nəzakətdən kənar hərəkətlərin yazıya köçürülməsi hallarını qeyd etməliyik. Bədii ədəbiyyatın, necə deyərlər, adı üstündədir. Bu, gözəl sənətdir, incə, zərif sənətdir, varlığın yüksək şəkildə ifadəsi və idrak formasıdır. Bu, hisslərin, zövqlərin, fikir və düşüncələrin sağlam tərbiyə olunmasına, yüksəlməsinə, kamilləşməsinə xidmət edən fəal bir məfkurədir. Qaydalı bir ailənin, ya kollektivin təsvirinə namünasib, ədəbdən kənar hərəkətlərin gətiril-

məsi, oxuculara təqdim olunmasına nə ad qoymaq olar? Böyük M.Qorkinin vaxtı ilə belə vərdişlərə görə yazıçıları necə kəskin tənqid etdiyi məlumdur. V.Vişnevskinin Matrosunun qadınla ədəbsiz danışması Qorkini nə qədər qəzəbləndirmişdi. Realist ədibimiz Cəlil Məmmədquluzadə vaxtilə, nəzarətsizlik, hərcmərclik üzündən bizim teatrımıza, səhnəmizə yol tapan, tamaşaçıların nifrətinə səbəb olan biədab təsvirlər haqqında “Eşq mədrəsəsi” (“Molla Nəsrəddin”, 1923, nömrə 19) felyetonunda belə yazırdı:

“İndi Mirzə Fətəli birdən dirilə və gələ əyləşə (teatrda) tamaşa otağında, pərdə qalxandan sonra səhnəmizə tamaşa edə, yəqin ki, tanımayacaq ki, aya bura haradır, teatrdir, ya lotuxanadır.

Çünki görəcək ki, bir qapıdan səhnəyə bir ənnik – kirşanlı oğlan çıxdı, bir qapıdan da ənnik – kirşanlı qız çıxdı və bunlar bir-birlərinə “oxqay qadan alım” deyə-deyə başladılar bir-birilə qucaqlaşib öpüşməyə. Tamaşa otağında da əyləşən oğlanlar və qızlar əllərini bir-birinə çala-çala batında deyirlər: oxqay, oxqay...

Və halonki nə Mirzə Fətəli bizə bu eşqbazlıq mədrəsəsini göstərib, nə qeyri millətlərin teatr yazıçıları göstərib. Məgər Molyer belə deyirmiş? Məgər Qoqol kimi bir qələm ustasının varlığı bizə kifayət deyil... Gənclərimizin (nəinki tək-cə gənclərimizin) bəzi yazılarını oxuyanda düşünürsən ki, böyük ədibin kinayəli sözlərini bunların yadına salmaq faydasız olmaz. Bir sıra yazılarda dağüstü parkında xəlvəti görüşlər, kol diblərini, tənha yolları, pəncərələrdən boylanma, göz-qaş ifadələrini, plyaj çimşmələrini, “hərərətli öpüşlərlə haldan düşənləri”, “müqavimət göstərməkdən yorulub qollarını yana salan” qızların təsvirini oxumaq olar.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində (23 iyul 1955) Mirzə Səfərli imzası ilə “Soltan” adlı bir nəsr əsəri çap olunmuşdur. Bu, Mingəçevir qəhrəmanlarından birinə müraciət, xitab şəklində yazılmış, guya mənsur şeirdir. Birinci şəxs dilindən söylənən əhvalat, bir adamın Soltanı izləməsindən, onun (Soltan) Rəfiqə ilə görüşməsinə reklama etməsindən ibarətdir. Hekayəni söyləyən adam gəncləri sanki güdür:

“Sahildəki aynabəndli binaya doğru çox tələsirdin... Sənə baxan hər bir adam, gizli bir həyəcan keçirdiyini dərhal müəyyən edə bilərdi...

Budur, sən artıq onun incə əlini öz qabarlı ovcunda sıxırsan! O, buna nəinki etiraz etmir, hətta sevinir də... Sənin kimi o qız da özünü dünyanın ən xoşbəxt bir adamı hesab edir. Mən elə zənn etdim ki, siz avtobusa minib hara isə gedəcəksiz. Görünür gəzə-gəzə piyada getməyi məsləhət bilirsiniz... Rəfiqə ilə əl-ələ tutaraq Bozdağın ətəyindən yuxarı qalxarkən sizi seyr etmək nə qədər xoş təsir bağışlayırdı. Bu, bəlkə də canlı həyat səhnəsi olduğu üçün ən yüksək bir şeiriyyət kimi təsirli idi... Sən birinci dəfə Rəfiqənin açıq qolundan tutub mavi dənizin ortalarını göstərərək danışırıydın...

İlk məhəbbətin təsiri ilə çırpınan iki ürəyin bir-birinə necə yaxınlaşdığını, iki saf dodağın bir-birinə necə toxunduğunu dənizin şəffaf aynasında gördüm... Sanki sizin səadətiniz ana torpağın mavi gözlərində əks edirdi...”

Bu yazının müəllifi gənc də olsa, qoca da olsa köməyə çox ehtiyacı vardır. Hətta bu yazını çapədən redaksiya işçilərimizin də köməyə ehtiyacı var. Görünür müasir əmək qəhrəmanları və onların doğrudan da şairanə həyatı haqqında nə və necə yazmağı biz lazımcına müəyyən etməmişik. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti bu yazını çap etməzdən əvvəl müəlliflə ətraflı, arxayın danışmalı, onu inandırmağa çalışdırdığı kimi qəhrəmandırlarsa) görüşə gəlmək, qucaqlaşmaq, öpüşmək səhnələrində təsvir etmək kifayət deyil. Belə “qəhrəmanlıq” Nuh ayyamında da var idi, müasir burjua həyatından alınmış ədəbiyyatda daha çoxdur. 2) Bu cür çılpaq təsvir özü sosialist realizminə, bədii zövqə yaddır və məqbul sayılmaz. 3) Qız və oğlanın dalınca gəzib onların hərəkətlərini izləmək “ən yüksək şeiriyyət” deyil, bəlkə ən kobud bir hərəkət sayılır. 4) Bu səhnəni gətirib “Vətən eşqinə” bağlamaq isə gülüncdür.

Bu yazının müəllifi görünür müasir realist ədəbiyyatımızın

yaxşı nümunələrini izləmir, diqqətlə oxumur, həyat həqiqətindən çox zahiri effektdə, bəzəkli təsvirə daha çox fikir verir. Bu halda çapa tələsmək yox, müəllifi hekayəsinin üzərində ciddi işləməyə çağırmaq, başa salmaq lazım idi.

Gənclər arasında oçerk yazanlar da vardır. Son illərdə müəyyən dərəcədə diqqətdən, nəzərdən salınan sahələrdən biri də oçerkdir. Təcrübəli yazıçıların çoxu bu janra etinasız olduqlarından, tənqidçilər oçerk məhsulunu təhlil və saf-çürük etmədiyindən gənclərdə də oçerkə həvəs azdır. Azdır, amma vardır. Xüsusən sovet adamlarının, gənclərimizin xam torpaqlarda insanı hey-rətə salan müstəsna rəşadətindən danışan oçeriklər teması və materialı etibarilə maraqlıdır. Ancaq təəssüf ki, gənclərimizin qələmindən çıxan bu oçeriklərin üzərində də məsuliyyətsizlik, tələsiklik, həyatı öyrənməyə bir qonaq münasibəti pis nəticələr verir. Vədadi Şıxlının oçerklərində, həmçinin bir az əvvəl Əliağa Kürçaylının oçerklərində aşkara çıxan faktik təhriflər mətbuatda tənqid olunmuşdur və məlumdur. Oçerk də bədii əsərdir, həm də aktual bir əsərdir. Müəllifindən yalnız yazı vərdişi yox, dürüst bilik, yüksək siyasi şüur, təcrübə, bədii təfəkkür, ayıq mühakimə qabiliyyəti tələb edən ciddi bir əsərdir. Yazıçı xam torpaqlara bir həftə yol gedirsə, yazmaq istədiyi obyektə yalnız 2-3 gün qalmaq kifayətlənsə əsərin keyfiyyəti fərqli ola bilməz. Beləliklə, yazıçı, kolxozu, sovxozu, onun adamlarını yox, ancaq onların ünvanını öyrənə bilər. Halbuki, yazıçıdan həyatı öyrənməkdən başqa dərindən duymaq, hadisələri yaşamaq, qavramaq, zehni və hissi aləmdə tam həzm etmək, sonra qələmə almaq tələb olunur. Gənc oçerkçilərimizin müəyyən bir qismində öz sənətində belə ciddi münasibət hələ, təəssüf ki, yoxdur.

Bədii nəsr sahəsinə gənclərin qorxa-qorxa gəlməsinin, gələndə də lazımınca müvəffəq ola bilməməsinin səbəbi nədir? Əvvəla nəsr söz sənətində, çətin, ağır olan bir sahədir. Burada talant, dil, bədii təfəkkür, hətta süjet qurmaq məharəti də kifayət deyil. Burada müəllifdən zəngin məlumat, bilik, təcrübə, incə müşahidə və müəyyən dərəcədə həyat fəlsəfəsi tələb olunur. Hadisələri seç-

mək, onların poeziyasını tutmaq, onları geniş ictimai miqyasda mənalandırmaq bacarmaq, ən mürəkkəb və dərin həyatı, ictimai, fəlsəfi problemlərin ən sadə, həm də ən şirin, maraqlı bir formada ifadəsi tələb olunur.

Nəsr sahəsində biz gənclərimizə ustadlıq məsələlərini, bədii formanın sirrlərini yaxşı öyrətmirik, təbliğ etmirik.

Bəzən yeni yazanların birdən-birə roman, povest ilə başlamasını, xam materialı hazır məhsul kimi redaksiyalara təqdim edib nəşrinə təkid etməsini ancaq bununla izah etmək olar. Bəzi gənclər söz, cümlə, ifadə üzərində şagirdlik dövrü keçirməmiş, püxtələşməmiş birdən – birə geniş lövhələr yazmaq istəyirlər. “İşi böyük romanlarla başlamaq – olduqca pis ədəddir. Məhz bunun sayəsindədir ki, bizdə ədəbiyyat adına çox zir-zibil çap olunur. Yazmağı xırda hekayələrlə öyrənmək lazımdır. Qərbdə və bizdə demək olar ki, bütün böyük yazıçılar belə etmişlər...” (M.Qorki, “Ədəbiyyat haqqında”, 1953, səh. 672).

Hekayə adamı söz üzərində, ən kiçik lövhə üzərində çox düşünməyə, diqqəti məhdud bir həyat materialı ətrafında toplayıb dərinləşdirməyə imkan verir. Hekayə indi hər bir qəzetin, jurnalın, radionun, estradanın, məclisin tələb etdiyi populyar nəsr əsəri olmuşdur. Onu öyrənmək, ona yiyələnmək – sovet oxucusunun hörmətini qazanmaq deməkdir. Təəssüf ki, bizdə bəzi tənqidçilər, müəllimlər, ya məsləhətçilər, hətta məharətlə hekayə yazan gənclərə dodaq büzüb deyirlər: “Hekayən yaxşıdır, amma nə üçün povestə keçmərsən, daha vaxtdır...” Bunlara cavab verən yoxdur ki: əsas yaradıcılıq ömrünü hekayəyə, kiçik formaya sərf edən Çexovun, Mopassanın, Cek Londonun, Mark Tvenin, Sədinin, Mirzə Cəlilin yazıçılıq şöhrəti azdırmı?

Sənətdə heç bir zaman həcm həll etmir. L.Tolstoyun fikrincə, sənət əsərlərinin yaxşı-pisliyi ondan asılıdır ki, orada nə deyilir, necə deyilir və nə dərəcədə ürəkdən deyilir. Bu şərtləri romanda, povestdə axtardığımız kimi eyni dərəcədə hekayədə də axtara bilərik və axtarmalıyıq. L.Tolstoyun dahiliyini məgər “İvan İliçin ölümü” əsərində, Turgenevin talantını “Mumu” da, Cek Londo-

nun sənətkarlığını “Həyat eşqi” hekayəsində, Mirzə Fətəli Axundovun böyüklüyünü “Aldanmış kəvakib” də, Mirzə Cəlilin xalq müdrikliliyini “Poçt qutusu” nda görmək olmurmu? Məsələ həcmdə yox, hünərdədir, kəmiyyətdə yox keyfiyyətdədir.

II. Şeir

İndi ədəbiyyata gələn gənclərin böyük əksəriyyəti şeir ilə məşğul olurlar. Təkcə “Ədəbiyyat” qəzeti ayda təxminən 200-dən çox şeir alır. Başqa qəzet və jurnallara da şeir çox gəlir. Bunun səbəbi bizə aydındır. Əvvəla gənclərimiz yaşa dolmuş hər bir normal adamın yaşadığı, bildiyi kimi alovlu gəncliyin ilk dövrünü, özü-özlüyündə şairanə bir həyat yaşayırlar. Sovet adamlarının layiq olduğu azad, yüksək, mədəni, xoşbəxt həyat özü əli qələmlili gəncləri şərə, ürəkləri dolduran sevinc, fərəh və yüksəlişi tərənnümə çağırır. Bahar görmüş quşlar uçuşlarını mahını ilə başladığı kimi, gənclərimiz də ilk bədii hiss və müşahidələrini şeir ilə ifadəyə meyl edirlər. Onlar nə isə demək istəyirlər və bunu çox zaman şeirlə demək istəyirlər. Onların səsini biz yalnız mətbuat səhifələrindən, estradadan, radio cihazlarından, iclas kürsülərindən musiqi məclislərindən yox, hətta həyat və məişətimizin müxtəlif sahələrindən - buruqlar arasından, komsomol briqadalarından, tarla düşərgələrindən, inşaat meydanlarından, məktəblərdən, tələbə yataqxanalarından, əsgər kazarmalarından, toy-bayram məclislərindən eşidirik.

Heç bir zaman şeir bizim həyatımıza, məişətimizə bu qədər nüfuz etməmiş, kütlələrə bu qədər yayılmamışdır. Heç bir zaman şeir bu qədər həmahəng olmamışdır.

Gənclərimiz müasir sovet şeirinin nailiyyətləri ilə daha çox qidalanır və ilhamlanırlar. Təbiidir ki, bunun nəticəsində gənclərdə şeirə olan güclü həvəs hər yerdə gözə dəyməyə, hiss edilməyə, diqqəti cəlb etməyə başlayır.

Bunu təsadüfi saymaq, təəccüb etmək olmaz.

İnqilabımızın ilk illərində də (1925-26-ci illərdə) şeirə axın

güclü idi. O zaman böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadə bunu xəstə bir hal sayırdı. “İxtiyar məndə olsa şeir nəşəsini qədəğan edərdim, necə ki, tiryək nəşəsi”.

Əlbəttə ki, Mirzə Cəlil, əvvəla köhnə şeiri, gül-bülbül dəstgahını, ona uyub həyat hissindən məhrum olanları, meşin cildli kitablara vurulub iflic olanları nəzərdə tuturdu:

“Ey dil bu cahən cümləsi əfsanə deyilmi?

Dünyaya uyanlar dəxi divanə deyilmi?”

Böyük ədib, müsəlman Şərqi bu ətalət və tərki-dünya əhval-ruhiyyəsini döyürdü. Bir də o zaman ədəbiyyata gələnlər içərisində ədəbiyyatın mənası və xüsusiyyətindən xəbərsiz olan bir çox savadsız, biliksiz adamlar var idi ki, bunların ədəbi gələcəyinə ümid etmək çətin idi.

İndi Vətənimizin, mədəniyyətimizin, gənclərimizin inkişafı nəticəsində vəziyyət kökündən dəyişmişdir. İndi ədəbi gənclik o zamankından yerlə göy qədər fərqlidir. Bunların əksəriyyəti ali təhsillidirlər. Bunlar ictimai-siyasi tərbiyə görmüş, yeni quruluşda yetişmiş, ədəbi zövq sahibi olmuş, müəyyən mədəniyyət kəsb etmiş, sənətin əhəmiyyəti, xüsusiyyəti haqqında təsəvvürü olan adamlardır. Bunlar bekar ya şöhrət axtaran deyil, əksəriyyətlə özündə ədəbi istedad, bacarıq hiss edən adamlardır.

İndi gənc qələmlərin qarşısında gözəl nümunələr vardır. İndi yüksək bir mərhələyə qalxmış sovet şeiri var. Onun usta nümayəndələri var. Gənclər bunları izləyir, öyrənirlər. Bu isə onların şagirdlik işini xeyli asanlaşdırmışdır. Bunu onların yazılarından açıq görmək olar. Gənclərimiz arasında, əksəriyyəti təşkil etməsələr də, yaradıcılığa ciddi yanaşan, yalnız nəzm qaydalarını deyil, sənətkarlığın başqa mühüm tələblərini öyrənməyə, yiyələnməyə çalışan, çox yazmağı yox, yaxşı yazmağı məqsəd götürən, müasir şeirimiz qarşısında duran vəzifələrlə yaşamağa cəhd edən, qələmlərinə məsuliyyətlə yanaşanlar vardır. Əsərlərini nəzərdən keçirib öyrənəndə görürsən ki, məhz yaradıcılıq işinə belə düzgün bir münasibəti olan gənclərin qələmindən yaxşı nümunələr çıxır.

Partiya və hökumətimizin son illərdə həyata keçirdiyi mühüm siyasi, iqtisadi tədbirlər, sosializm quruluşunu, onun maddi-texniki əsasını, fəhlə-kəndli ittifaqını, xalqlar dostluğunu daha da möhkəmlətməmişdir. Vətənimizdə gedən tərəqqinin vüsəti, sürəti və kefiyyəti aləmə məlum həqiqətdir. Bununla həmahəng olaraq ədəbiyyatımızda quruculuq mövzusunda çox mühüm əsərlər həsr edilmişdir və indi də həsr edilir. Yeni başlayan gənclərimizin də bu zəruri mövzulara müraciət etməsi təbiidir və alqışa layiqdir. Onlar hələ, təcrübəsizlik ucundan bu mövzuları bütün miqyas ilə qavramaq təşəbbüsünə girişməsələr də kiçik həcmli, lirik şeirlərlə kifayətlənsələr də həyatımızın xarakter hadisələri haqqında ürək sözlərini ifadə edirlər.

Gənc şair Cabir Novruzov “O yerlər” şeirində (“Azərbaycan”, 1955 №9) doğma kəndlərinin inkişaf lövhəsinə nəzər yetirir. Belə bir mövzu əlbəttə ki, kiçik şeirdə vermək özü cürətli təşəbbüsdür. Gənc şair ritorika, sadalama yolu ilə yox, məhz bədii təfəkkür yolu ilə, səmimi hisslərin ifadəsi yolu ilə getdiyindən bir lövhədə əsl ürək mətləbini demişdir və özü də pis deməmişdir. O, kənddə keçirdiyi qayğısız uşaqlıq günlərini xatırlayaraq yazır:

“Sevməzdim gecəni mən,
Soruşardım nənəmdən;
– Qoy gedim dağ dalından tapım günəşi, nənə!
O da gülərdi mənə.
Başımı qucaqlayar, xəyallara gedərdi.
Günəş yenə gələrdi, günəş yenə gedərdi...
Günəşin sorağına çıxdım mən gəzə-gəzə,
Bir deyil, yüz-yüz günəş gətirdim kəndimizə.
İşıqlandı otaqlar, ışıqlandı küçələr
Günəş çayda yatırılmış, sən demə ki, gecələr!”

Şair nə elektrostansiyanın adını çəkmiş, nə açılış bayramına alqışlar yağdırmış, nə də bir çoxları kimi yəhərlənən texnikanın motor səslərinə ehtiyac duymuşdur. Kəndə gələn yeni həyatın,

yeni günəşin nəşəsini, sevincini orijinal, səmimi bir şəkildə tərənnüm etmişdir.

Ağəli Qasimovun kənd şeirləri silsiləsindən olan “Dükanda” əsəri də böyük bir həqiqəti xırda bir süjetdə, sağlam bir yenilik hissi ilə ifadə etmək təşəbbüsüdür.

Kənd mağazasının satıcısı, haçandan bəri yatıb qalan dolu yeşikləri maşınlarla yığıb geri göndərmək istəyir. Ona etiraz edib deyirlər: sən malın çoxluğundan qorxma, idarədə pambıq pulu verilir. Nəyin varsa satılar!

Dükandar isə, əsəbiliklə cavab verir:
“ Deyir qardaş, bütün mallar satılmış,
Bu zəhrimar beş aydır ki, dükanın,
Yeşiklərdə bir küncünə atılmış.
Nə dindirən, nə söylədən var bunu...”

Başdan-başa evimizi bəzədi
Mingəçevir işığının şöləsi.
Həmən gündən qiymətini itirdi
Qaytardığım bax, bu lampa şüşəsi!”

Yazılışında bir az ibtidailik olsa da həyatımız üçün çox səciyyəvi bir həqiqət – köhnəlik ilə yeniliyin mübarizəsini, sənayemizin məhz xalq məişətinə xidmətini, kolxoz kəndinin və kəndlisinin yüksəlişini lakonik bir dil, gözəl bir misal ilə verdiyi üçün bu şeir gənclər almanaxında ən yaxşı əsərlərdən biridir. İnqilabdan əvvəl və inqilabın ilk illərində lampa şüşəsi kənddə zər-zinət məqamında idi. Onda şam, hisli çırağ ilə vuruşan kəndli bu şüşəni, onluq, ya otuzluq çırağı ilə şəhərdən gətirəndə evdə bir şənlik duyulurdu. İndi vəziyyət elə dəyişmiş, sosialist kəndində elə bir mənzərə əmələ gəlmişdir ki, kolxozçu evinə də, həyatına da, bağçasına da elektirik işığı çəkdirir. Neft ilə yanan çırağ etnoqrafiya muzeylərinə yol almaqdadır. Bütün bu dəyişmələri göstərmək ədəbiyyatımızın vəzifəsidir. Bəziləri bunu romanda, poemada,

hekayədə, bəziləri də, Ağaəli kimi, xırda bir şeirdə məharətlə, göstəririlər.

Burada müəllifin incə müşahidə hissi, hadisəni mənalandırmaq bacarığı aydın görünür. Arzu etmək lazımdır ki, Ağaəli məhz bu yol ilə getsin, ritorika, çeynənmiş ümumi səs ilə dolu, iki səhifədə 18 dəfə “qoy” xitabını təkrar edən “Bahar aşiqiyəm” şeirinin yolu ilə getməsin. Ramiz Məmmədovun “Kəndimizdən keçən qatar” şeiri də (“Azərbaycan”, №4, 1954) yenilikləri əks etdirir. Uşaq anasına sual verir ki, “niyə kəndimizdə dayanmır qatar?”. Bir az sonra kənddə vəziyyət dəyişir, böyük bir məskənə çevrilən yerdə Moskva qatarı da dayanmalı olur:

*İndi evimizdən azca aralı,
Gözəl çilçirəqli stansiya var.
Dayanıb gözləyir bugün ilk dəfə
Qatarın yolunu burda adamlar.*

Hər gün iki dəfə Moskva qatarını qarşılayıb yola salan çilçirəqli stansiya, işıq, izdiham, şənlik – kənddə tamam başqa bir mənzərə yaranmışdır. Arif Səfiyevin “İşiq çeşməsi”ndə bu məhz başqa şəkildə canlandırılmışdır. Uşaqların həmişə çimib şənləndiyi bir çayda, çayın gölməçəsində indi qurğu salıb stansiya tikmişlər. Daha şlalə altında çimmək olmur. Ancaq bunun əvəzində kənd işığa qərqli olmuşdur:

*İndi bu sulara çimməsək də biz,
İşiq çeşməsində çimir kəndimiz!*

Famil Mehdiyevin həcmcə kiçik, mənaca poemaya bərabər olan lirik şeirində bir qadının qocalıqdan, göz nurunu itirməkdən, işdən qalmaq təhlükəsindən doğan ağır kədəri, xələf övlad varlığından doğan qanuni sevincə çevrilir:

*Saplara bilmədi iynəni ana –
Kədərsiz qəlbindən bir kədər keçdi.*

*Sanki qocalığı o heç bir zaman,
Əsla indiki tək hiss etməmişdi.*

*Çağırılıb saplatdı onu oğluna –
Bir şadlıq duyuldu yenə üzündə,
Çünki itirdiyi işığı ana –
Doğma balasının tapdı gözündə!*

Qadın hiss edir ki, gözünün işığı balasının gözündə yenidən ona qayıtmışdır. Biz gənc şairin çəkdiyi bu lövhədə ananı da, balanı da, onların şirin, mehriban ailə həyatını da aşkar görür və sevinirik.

Xarakter bir mənzərəni parlaq bir ştrixlə verən bu şeir gənc şairin, şübhəsiz, müvəffəqiyyətidir.

Lirik şeirlərdə Arif Cəfərov da müvəffəq olur. Körpəlikdə atasını itirən, Vətənin qayğısı ilə böyüyən bir əskər oğlunun müqəddəs kədərini, “Həsərət” (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 7 may, 1955) şeirində o, belə verir.

*Bugün atam yanına
Çağırıldı məni qəmli,
Qucaqladı boynumu –
Gözləri yaşlı, nəmli.
Atam öpdükcə məni,
Nədənsə doymayırdı,
Boynumdan qollarını
İxtiyarsız asırdı...
Axır bir gün atamdan
Məktub gəldi anama.
Məktubu oxuduqca
Anamın gözü doldu.
Atamın ilk məktubu
Sonuncu məktub oldu...
O gəlmədi, ötüşdü
Aylar, illər, fəsillər.*

*O gəlmədi, gəlsə də
Ana yurduma zəfər...
Yenə də illər keçir,
Ancaq bilmirəm nədən
Hələ də gözləyirəm
Atamın yolunu mən.*

Ata həsrətilə böyüyən, onu yetim qoyanların kim olduğunu yaxşıca bilən bir gənc nəzərimizdə dayandı. Bu yetim gənci sovet məktəbi oxutmuş, Vətən böyütmüş, kamala yetirmişdir. Atasını əvəz edən Vətənə övlad məhəbbəti bu gənci fərəhləndirdiyi kimi, uşaq ikən onu ata nəvazişlərindən məhrum edən alçaq düşməne nifrət hissi də onun qəlbində polad kimi bərkimişdir. K.Simonovun “Gözlə məni” şeirindəki motivini xatırlatsa da, Arif Cəfərovun şeiri orijinal və səmimidir. Biz onu ağır günlərin həzin xatirəsi kimi oxuyur, unutmuruq.

İskəndər Hümətovun “Qıyılcımlar”, Tofiq Mehdiyevin “Əskər məktubları”, Ağa Cavad Əlizadənin “Macar torpağı”, Şükür Xanlarovun “Şofer oğlan”, Nəriman Həsənzadənin “Baxırdı, duymurdu”, “Əsgərin sevgilisilə görüşü”, Yusif Həsənbəyovun “Qardaşımın məzarı qardaş torpağındadır”, Arif Cəfərovun “Səni anıram”, Rüfət Axundovun “Gəncləşən qoca”, Fəridə Əliyərbəylinin “Arzularım”, Simax Yuşvayevin “Şad xəbər” şeirlərində və bir çox başqa şeirlərdə sovet adamlarına xas olan saf və səmimi, yüksək insani hisslər, iradə möhkəmliyi, vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq bu və ya başqa dərəcədə tərənnüm edilməkdədir.

Müxtəlif hərarət və tərəvətdə, müxtəlif ahəng və musiqidə olan bu parçalarda oxucu bəxtiyar həyatımızın şairanə mənzərələrini, müxtəlif sahələrdə eyni məslək uğurunda fədakarlıqla çalışan yeni insanların mənəvi aləmini, əxlaq, məziyyət və kefiyyətlərini görür. Bu parçaların çoxunda lirik hisslər epik bir fonda, canlı, real bir süjet xəttində verilir.

Rüfət Axundov “Şəkil” şeirində qısqanclıq kimi köhnə hissə qarşı çıxaraq qəhrəmanını yüksəltmiş və oxuculara sevdirmişdir.

Sevgilisi Vətən müharibəsində hələk olan nakam qız Solmazın məhəbbəti sönməsə də ayrılıq günündən on il keçəndən sonra “həyat qızın qəlbini sorğu-suala çəkir”, “alan yoxdur” deyən tənlərə son qoyaraq Solmaz başqasına ərə getməli olur. Ancaq Solmaz ərindən gizli saxladığı şəkli yenə də əzizləyir, bə’zən pəncərəni örtüb gizli-gizli ona baxır, ağlayır. Günün birində şəkil əlindən düşüb ərinə məlum olur. Solmaz dəhşət və həyəcan içində bir fəlakət baş verəcəyini gözləyir. İkinci əri isə bu hadisəyə tamamilə başqa, yeni bir münasibət bəsləyir. Bu adam qəhrəman əsgəri cəbhədən tanıyırmış. Şeirinin axırını tamamilə gətirməyi lazım bilirlik:

*Deyir “gizlətmə şəkili,
O, mənə də əzizdir.
O, bulaqdan durudur.
O, aynadan təmizdir.
Bir də çəkinmə, Solmaz,
Qəlbi gizlətmək olmaz.
Bu şəkili sabah mən,
Böyütdürüb rəssama
Asacağam evimdən!”
Kişi xəyala gedir,
Nələr salır o yada.
Düşünür, müharibə
Tək evləri deyildir,
Günahsız qəlbləri də,
Keçirir oddan oda,
Düşünür, müharibə
Təkcə körpələri yox,
Məhəbbəti, eşqi də
Yetim qoyur dünyada.*

Belə gözəl bir şeirin müəllifi nədənsə “Xəzər”, “Qarşıma sən çıxanda” kimi şeirlərində özündən daha çox danışır.

Gənclərimizin içərisində nəinki nəzm qaydalarını, şeir texni-

kasını bilən, həm də ayrı-ayrı mövzuları əsl şairanə bir qələmlə işləməyi bacaranlar da vardır.

Gənc şair Əli Kərimov bir silsilə şeir çap etdirmişdir (“Azərbaycan”, №2, 1953). Bu şeirlər içərisində həyat hissini, realizmin gücü, təsvirin təbiiliyi, hərarətlə seçilən “Poçtalyon” üzərində bir qədər dayanmaq istərdim.

İctimai bir peşə, dövlət xidməti olaraq poçtalyonun vəzifəsi də, əhəmiyyəti və xüsusiyyəti də, hətta müəyyən dərəcədə siması da hamımıza məlumdur. Bu həmin adamdır ki, hər gün, bəlkə də gündə bir neçə dəfə, bizim qapımıza gəlir, səssiz gəlir, səssiz gedir. Kiçik bir qulluqda, adi, sınavi bir sovet adamı kimi öz vəzifəsini şərəflə, ləyaqətlə yerinə yetirir. O çalışır ki, biz gündəlik qəzeti, jurnalı, vaxtında oxuyaq, çalışır ki, ünvanımıza gələn məktub və teleqramlar bir saat da gecikməsin. O, vəzifəsinin kiçikliyinə, mövqeyinin balacılığına baxmayaraq öz işinə məhz xalq və dövlət nöqtəyi-nəzərindən yanaşır. Hər qapıya eyni cəldliklə, həm də öz evi kimi ərək ilə gəlib, gedir. Boranda, tufanda, istidə, bürküdə, adamlar evdən çıxmağa ehtiyat edəndə də poçtalyonu öz işində başı aşağı, çantasındakı məktubları çəngələyib bir-bir qapılara verən görürsən. Bu çanta boşalmamış o, rahat olmur, işini natamam bilir...

Belə, yaxşı bir poçtalyon, yalnız poçtalyonların yox, ümumən sınavi sovet adamlarının xarakter nümayəndəsidir.

Gənc şair həmin sınavi bir zəhmətkeşin zahirən adi görünən, əslində isə şairanə əməyini mövzu seçmişdir. 9 bənddən ibarət olan bu kiçik şeirdə gənc şair poçtalyonu bizə bu sifətləri ilə tanıdır:

*Rayonun hər böyük, hər kiçik yolu
Ömür dastanının sıralarıdır.
Gəlin təbəssümü, ana “sağ ol”u
Onun dövlətidir, onun varıdır.
Yükü el salamı, el məhəbbəti,
Bir yüngüllük duyur ağırlığından
Körpə uşağın da gülür niyyəti
Yüyürüb məktubu alanda ondan.*

*–Məktub gecikməsin – dediyi zaman
Ona cox həyəcan, cox həvəs gəlir.
Daim qulağına meşin çantadan
Neçə salam gəlir, neçə səs gəlir...*

Bu parçadanca görünür ki, gənc şair həyatımız üçün adi görünən, hər gün, hər yerdən, şəhər və kəndlərimizdə baş verən bir hadisənin poeziyasını tuta bilmişdir. Həmin şeiri bir qədər diqqətlə, yenidən işləyib dərs kitablarımıza salmaq olar. Sınavi zəhmət adamlarının belə bir portretini verən şairlərin tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür.

Həmin müəllifin “İki sevgi” adlı lirik şeiri də demək olar ki, ilhamla yazılmışdır. Burada zərif və müstəqim bir xətt halında, güc ilə seçilən bilən süjet vardır. Ancaq, adətən lirik parçalarda olduğu kimi bu bir bəhanədir. Əsl məktəb isə sağlam düşüncəli bir gəncin sevgisinin ifadə manerasıdır. Şeir məhz belə bir gəncin dilindən olan həyəcanlı xitabdır!

*Mən ki, səni sevirəm Bakıdan, Daşkəsəndən.
Gələn bir səda kimi!
Səs kimi, qüdrət kimi!
O isə səni sevir – gizli deyil ki səndən –
Bir otaq küncündəki nəmli sükunət kimi!
Bu mən, bu o, bu da sən,
De görək, nə deyirsən?
Amma yaxşı fikir ver, bu iki məhəbbətə,
Daha heç nə demirəm.
Nöqtə, nöqtə və nöqtə!*

Göründüyü kimi, şeirin yazılışına söz yoxdur. Amma mətləb natamamdır. Burada deyilənlər qızı və oxucuları inandırmaq üçün kifayət deyildir. Çünki bu məhəbbətin rəqibi də həmin sözlərlə müraciət edə bilərdi. Saf məhəbbətdən dəm vuran gəncin üstünlükləri sözdə, eşq izharında yox, ictimai – mənəvi keyfiyyətləri daha əyani görünməli idi.

Məhəbbətə, gələcək sağlam, bəxtiyar ailə qurmaq məsələsinə kommunist münasibəti bəsləməyən, köhnə, çürük ənənələrin təsirindən yaxa qurtara bilməyən gənclər, tək-tək də olsa bizim aramızda vardır. Belələri üçün məhəbbət yoxdur, əyləncə var. Ailə yoxdur, günü keçirmək var, yüksək mənlilik yoxdur, təmiz hisslərdən məhrum, qazanc vasitəsinə çevrilmiş, ayaqlara düşmüş şəxsiyyətsiz bir hərcəyi vardır.

Gənc şair Sərdar Əsədov “Sənin aqibətin” şeirində belə pozulmuş qəlbini şöhrətə satmış olan, məhz çotka hesab ilə evlənen, nifrətə layiq bir adamın portretini çəkmişdir. Bu şeiri “Almanaxda” oxumağı yoldaşlara məsləhət görürdüm:

*Hər yanda “adlı-sanlı”,
Tuflisi son modalı – ördəkboğaz dabanlı,
Çiyinlərində tülkü dərisi gəzdirən qız,
Sifariş yerlərini dəng edib bezdirən qız.
Sənin “sevgilin” oldu,
(Əlbəttə ki, “sevgilin” sözü dırnaqdadır)
Qurulu, top dağıtmaz ev-eşiyin var – dedin.
Hər bir şeyi var – dedin.
“Dayıları dağ tək...
Heç bir yanda onların bir sözü olmaz iki”...
Gəlin gətirmədin, yox, gəlin getdin sən özün...
Saxta yola apardı saxta məhəbbət səni,
Əsla düşündürmədi iş səni, zəhmət səni,
Sən ev – eşik qurmadın öz əlinin barilə,
Yaşamağa can atdın başqasının varilə.
Şan-şöhrətə aldanıb – ucalmağa çalışdın!
Yox, yox, ucalmaq deyil, alçalmağa çalışdın!
Dedin ayağım altda xalı döşənər hər gün
Amma özün palaz tək ayaq altına düşdün...
Qara keçdi günlərin gur işiqlər içində.
Düşdün sən yaraşıqdan yaraşıqlar içində...*

Bu şeirdə gözəl bir hiss, mənliyi, heysiyyəti, izzəti-nəfsi uca tutmaq hissi təbliğ olunur.

Mənlilik, iftixar hissi bizim sovet gənclərimizdə çox yüksəkdir. Öz Vətəninin, dövlətinin, öz işinin və taleyinin sahibi olan azad sovet gənclərinin qanuni iftixarı və yüksək şərəfi hamı üçün aydındır. O da təbiidir ki, bizim şəraitdə bizim sıralarımızda bu şeirdə göstərilən kimi heysiyyətsiz adamlar ümumi nifrətə hədəf olurlar. Deyə bilirlər ki, “gümüş çarpayı”, “dağ təkı dayı” dalınca gedənlər, mənlilik qürurundan məhrum olanlar tək-təkdirlər. Bizim şəraitdə tipik deyildirlər. Deyə bilirlər ki, atasına arxalanaraq ərinin başında dəyənək hərləyən qızlar tək-təkdir, tipik deyildirlər. Deyə bilirlər ki, məhəbbəti çötkəyə vuran cavanlar azdır, xarakter deyildirlər.

Ancaq heç kəs deyə bilməz ki, Sərdar Əsədovun şeirində göstərilən hadisə uydurmadı, əsası yoxdur, həqiqətdən uzaqdır. Madam ki, burada həyat həqiqəti var, biz miqdara yox, həmin həqiqətin təzahür formasına diqqət yetirməliyik. Çünki tipikliyi yalnız miqdarilə yox, hadisənin səciyyəvi təzahür formasilə müəyyən etmək daha düzgündür. Bu şeirdə göstərilən xəstə cəhətə qarşı mübarizə lazımdır. Burjua cəmiyyətində də belə tiplərə tez-tez rast gəlmək olardı. Klassiklərimiz bu tipləri yaxşı ifşa etmişlər. Bizim yeni, azad, yüksək sosializim cəmiyyətimizdə, “insanın məğrur səsləndiyi” bir ölkədə kölgəyə girməyə, başqasına əlaltı olmağa heç bir ehtiyac və zərurət yoxdur və ola da bilməz. Kapitalizim qalıqları təzahürü olan belə təsadüflər, belə tiplər – mənlilikdən, insani şərəfdən uzaq olan, başqasının kölgəsində gizlənen, nöqərliyə, əksikliyə qatılanlar ümumən nifrətinə məruz qalır ki, gənc şairin əsərində bu nifrət yaxşı ifadə olunmuşdur.

“Literaturnaya qazeta” (5 iyul 1955, № 74) Alma-Atada çıxan şəhər qəzetindən götürdüyü bir şeiri, dərnək tələbəsi V. Antonovun “Oğul” adlı şeirini çap etmişdir. Buradakı sağlam nifrət, töhmət hissini ifadəsi gözəldir. Bir qarış şairə məktub oxudur ki, “oğlumdan gəlib”, şair məktubu oxuyur, ancaq tarixinə baxanda təəccüb edir, bu ki, dörd il əvvəl yazılmış məktubdur. Qarı bunu

bilir. Oğlu tələbə olanda, anasından pul istəyən zaman məktub yazarmış. İndi təhsilini bitirib, Moskvada, hansı idarədəsə qalıb, evlənib, daha anasını tamam unudubdur. Qarı isə, cəbhədə həlak olan böyük oğlu üçün aldığı pensiya ilə yaşayır. Ancaq təsəllisini oğlunun köhnə məktublarından almaq istəyir. Qərībədir. Ölən oğul anasına çörək verir, diri oğul anasına məktub da yazmır.

Şair bu hadisəyə, naxələf bir oğula olan münasibətini belə xülasə edir:

*«Один погиб (и после смерти кормит)
Другой при жизни позабыл про мать.
Пусть я о нем совсем немного знаю,
Но гнев покоя сердцу не дает
Не верь ему, страна моя родная,
Когда тебя он матерью зовет!»*

Gənc şair Nəriman Həsənovun “Xeyirsiz oğul”, Əli Kərimovun “Qaytar ana borcunu” şeiri də **həmin mövzuda yazılmışdır**. Bədii kəsər cəhətindən hər iki şeir birincidən aşağıda qalır.

Yazıcıların II Ümumittifaq qurultayı məktəbə qədər yaşlı uşaqlar üçün, körpələr üçün yazmağı mühüm vəzifə kimi qoymuşdur. Bu yaşda olanlara ədəbiyyatın təsir, tərbiyə gücü daha böyükdür.

Uşaq və Gənclər Nəşriyyatı balaca yaşlı uşaqlar üçün yazan, özü də yaxşı yazan yeni bir müəllifin – Xanımana Əlibəylinin ilk kitabını (“Balaca həkim”) buraxır. Müəllif uşaq həkimidir. Bu sahədə demək olar ki, təcrübəsi var. Əlibəylinin uşaq ruhunu oxşamağı bacaran, həyatiliyi, sadəliyi ilə xoşa gələn şeirləri haqqında mətbuatda yazılmışdır. Həmin müəllifin təsadüfdən - təsadüfə yox, ardıcıl yazacağına ümid çoxdur.

Allahverdiyev təmsil janrında yazır. Ədəbiyyatımızda unudulmuş olan bu janra böyük ehtiyac var. Gənc şair Rüşət Əhməd-zadə isə “Pioner” qəzetində pionerlər üçün müntəzəm yazır. Həmçinin “Kirpi” jurnalı ətrafına felyeton yazan gənclər toplanmışdır. Gənc müəlliflər arasında belə bir ixtisaslaşmanı, bu janr-

dan o janra, bu formadan o birisinə qaçıb onsuz da az və gənc olan bədii vərdisi dağıtmaqdan bir sahədə sümük sındırmaq təşəbbüsünü alqışlamaq lazımdır.

Biz bura qədər misal gətirdiyimiz şeirlərin forması, qafiyəsi, vəznı, texnikası təsvir vasitələrindən danışmadıq və bundan sonra da danışmayacağıq. Ona görə yox ki, bunlarda texnika kamildir? Ona görə yox ki, bu kəsirlər ilə mübarizəni artıq sayıram! Əsla!

Ona görə ki, bu yazılarda trafaret, qalıq yox, qığılcım halında da olsa bir işıq görünür, yeni bir söz eşidirik. Məlum olduğu üzrə təzə sözü deyən adamın səsi yavaş da olsa, dili pəltək, ifadəsi zəif də olsa hamı onun başına yığılacaq, diqqətlə eşidəcəkdir. Yenilik ifadə edən şeirdə, xüsusən gənclərin belə şeirində isə, vəzn, qafiyə, söz xətalrı ola bilər, vardır və bununla da mübarizə lazımdır. Amma vay ondan ki, şeir texniki bitkinlik cəhətindən, söz, ifadə cəhətindən bər-bəzəkli ola, gurultulu epitetlərlə dolu, oxuyasan içində isə bir mətləb görməyəsən. Gənclərimizi məhz bu təhlükədən – məzmunusuzluq, sözcülükdən qorumaq bizim vəzifəmizdir.

Gənc şairlərimiz arasında poemaya meyl güclənmişdir. Müəyyən ədəbi təcrübə, staj almış gənclərin (Əliğa Kürçaylı, İbrahim İbrahimov, Davud Ordubadlı...) dalınca gələnlər də poema yazmağa başlamışlar.

M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirmiş, bacarıqlı gənclərdən İsgəndər Hümətovun “Qızıl meydan” və “Gəmidə söhbət” poemaları jurnalda çap olunmuşdur. (“Azərbaycan” 1954, №11, 1955, nömrə 9) . Birinci poemanın mövzusu çox mühüm, həm də məsuldur. “Qızıl meydan” – nəinki böyük Rusiyanın inqilabi tarixi, hətta partiya, dövlətimizin bugünkü şərəfli mübarizə və qələbə tarixi də Qızıl meydanın adı ilə bağlıdır. Bunu şair yaxşı bilir, öz əsərində doğrudan da hesaba almağa çalışır.

Şair Qızıl meydanı, onun “hər tərəfini, hər yerini canı qədər sevdiyini” deyəndən sonra bu meydan ilə əlaqədar tarixi və ictimai-siyasi, hərbi hadisələri bir-bir nəzərdən keçirir. Minin Pojarskidən, “Qanlı köynəkli oktyabr” dan, Leninin burada şalban daşmasından, rəhbərin vəfatından, Stalinin məşhur andından, May

bayramında buradakı təmtaraqdan, faşist hücumu zamanı bu meydanın vəziyyətindən, ağır günlərdən, qələbədən, indi burada “iki rəhbərin yan-yana yatmasından” və nəhayət, Qızıl meydanda sülhün təntənəsindən və sairədən danışılır. Əsər təxminən 400 misra həcmindədir. Varlığa, hadisələrə düzgün münasibət, şeirin texnikası, ifadə bitkinliyi cəhətindən İsgəndərin poemasında elə bir qüsur tapmaq çətindir. Hətta ayrı-ayrı müvəffəqiyyətli ifadə və beytlər də çoxdur.

Ancaq poemanı ümumilikdə götürəndə gənc şairin müvəffəq olduğunu iddia etmək olmaz. Çünki şair təsvir etdiyi hadisələrə hər yerdə yüksək poeziya səviyyəsindən yanaşa bilməmişdir. Arada, bir neçə misrada öləri sadalanan hadisələrdən hər biri böyük və gözəl bir poemanın mövzudur. Oktyabr vuruşlarını məlum olduğu üzrə çox böyük şairlər ölməz poema mövzusu kimi almışlar. Stalinin andı, qələbə bayramı, sülh uğrunda mübarizənin təntənəsi habelə! Şair bu mövzulardan birini seçib üzərində möhkəm dayansaydı, ilham qüdrətini məhz bir mətləb üzərində mərkəzləşdirsəydi daha müvəffəqiyyətli əsər yarada bilərdi.

“Gəmidə söhbət” poeması lirik, əyani səhnələri ilə bir qədər canlı olsa da, sözcüklükdən uzaq deyildir. Gənc şairin qəhrəmanı Aslan oxucunun gözü qarşısında hərəkət və inkişaf etmir, ancaq danışır. Gah xatirə, gah da adı söhbət danışır. Hadisə Xəzərdən Qara dənizə, indidən tarixə, həqiqətdən xatirəyə köçürülür, vəhdət pozulur, diqqət dağılır. Dönə-dönə Aslana “qəhrəmanım” deyə də, şair onu qəhrəman səviyyəsinə qaldıra bilmir.

Bu poemada şairənə, bədi əsər üçün, qəlbləri dindirmək, tərpətmək, həyəcan gətirmək üçün çox münasib bir yer var. Aslan komandirindən əmr alıb bir məskəni, evləri dağıtmağa gedir, elə bu zaman sevgilisindən məktub gətirirlər. O da həmin evləri, vaxtı ilə seyr etdiyi əziz məskəni qorumağı tapşırır:

*“Əgər məni ürəkdən sevirənsə doğru sən,
Əşqimizin şahidi – o yerləri, qoru sən!”*

Əsgər bu yerdə çox təbii həyəcan keçirir, vəziyyətini belə deyir:

*Keçdikcə yollarımın enişi, diki oldu,
Həm qoru, həm də partlat! – bir əmr iki oldu.*

“Bir əmri iki olan” əsgərin sinəsində təlatümlər əmələ gəlməli idi, həyəcanları oxucunu sarsıtmalı idi. Bu həyəcanlar onun döyüşlərində və düşüncələrində əks olunmalı idi. Təəssüf ki, şair burada münasib vəziyyətə münasib şeir həsr etmir.

Aslan dayı gəmidə gəncləri başına yığıb, vaxtilə Təranəni necə sevməyindən danışır.

Bizlərdə, azərbaycanlılarda, böyük-küçük arasında belə bir ənənə var ki, yaşlıların cavanlara öz evlənmək macərəsindən, sevgi tarixindən danışması, özü də bir-iki gəncə yox, bu poemada olan kimi, böyük bir məclisə danışması qəbahət sayılır. Məncə, bu ənənə pis ənənə deyildir. İsgəndərin poemasında belə bir ricətə heç ehtiyac yoxdur. Əksinə, əsər Aslanın cəbhə həyatından başlansa, onun, sevgisi ilə bağlı yerləri necə rəşadətlə qoruduğu, rəşadətlə qoruduğu yerlərdə necə arxayın istirahət etdiyi verilsə, daha təbii, bitkin və qüsursuz olardı.

İsgəndər Hümmətovun oxuduğumuz əsərlərindən doğan təəssüratımız budur ki, o, bacarıqlı, temperamentli və şeir quruluşundan savadlı şairdir. Ancaq sözcülük, özündən demək, uzun yazmaq ona hələ ki, mane olur.

*Qorxmuram, qoy deyim yeridir gəlmiş,
Uzunçu şair də çağrılsa adım,
Yer geniş, göy geniş, ilhamım geniş –
Nəçin açılmasın qolum, qanadım?*

İlham genişliyini uzun yox, yaxşı yazmaqla isbat etmək lazımdır.

Səməd Vurğun kimi qüdrətli bir şair “Bəsti” və “Zəncinin arzuları” poemalarında çoxmu hadisəni qələmə almışdır? Heç də yox! Bəstidə sadə bir kənd qızının zəhməti əsl şairənə bir qüdrətlə tərənnüm olunmuşdur. “Zəncinin arzuları” nda isə süjet daha sadə, ilk nəzərdə hətta bəsitdir. Müəyyən bir məclisdə bir zənci rəs-

sam nitq edərək öz taleyindən, faciəsindən danışır. Bəs necə olmuşdur ki, bir nitqin təsvirini verən əsər yüksək bədii sənət nümunəsi kimi ümumi şöhrət qazanmışdır? Ona görə belə olmuşdur ki, şair bu hadisəni adi, həyatı vəziyyətindən çıxararaq, çox-çox yüksəldərək, böyük bədii ümumiləşdirmə səviyyəsində tərənnüm etmişdir. Səmədin qəhrəmanı oxucunun nəzərində bir natiq, bir rəssam kimi yox, bütün bir xalqın hətta bütün müstəmləkə xalqlarının ağalara ittiham deyən mübariz bir döyüşçüsünə çevrilmişdir. Zəncinin ağzından od tökülür. Zənci sözünü bir məclisə yox, bütün yer üzünə deyir! O, sözünü yalnız məntiqi mühakimə ilə yox, odlu bir qəlb ilə, həyəcanlar, sarsıntılar dili ilə deyir.

Şairin gətirdiyi müqayisələr, məcazlar, lövhələr zəncini bir qəhrəman kimi canlandırmış olur. Həmçinin, S.Rüstəm, M.Rahim, R.Rza, O.Sarıvəlli kimi təcrübəli şairlər. Bunların çoxmu poeması vardır? İsgəndər isə bir ildə iki poema nəşr etdirmişdir. Poema böyük, çətin və mürəkkəb formalı əsərdir. Poemanın əsasına müstəsna, mühüm, böyük hadisələr və qəhrəmanlar qoyula bilər. Ancaq şərt mövzunun işlənməsindədir.

Sözçülük gənc şairlərimizdə qismən böyüklərdən gələn, çox yayılan, demək olar ki, ümumi bir qüsurdur.

“Sözlərin yeri dar, fikirlərin yeri geniş olsun!” N.A.Nekrasovun möhkəm və həmişəlik bir qayda kimi verdiyi bu məsləhətə gənclər az əməl edirlər. Böyük Nizami demişdir:

*Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir inci saflığı varsa da suda,
Artıq içiləndə dərd verir o da.*

Füzuli də belə vəsiyyət etmişdir:

*Ey Füzuli, istər isən izzətin, az et sözü!
Kim çox olmaqdan edibdir çox əzizi xar söz!*

Gənc şairlərimizin bəziləri sözün bədiilik sənətinə, mənə də-

rinliyi, gözəlliyinə yox, quru nəzmə, təmtərağa güc verirlər. Onlara elə gəlir ki, deyilən söz düzdürsə, fikir səhv deyilsə, nəzmi-nizami yerindədirsə şeir hazırdır, götürüb çapa vermək olar. Ola bilər cümlə də, fikir də düzdür, hətta aktual əhəmiyyətlidir də. Ancaq yazıcının sənət ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

*Советские ученые
Внесли в науку вклад.
Пустьив электростанцию
В пяти тысяч киловатт.
Стоит электростанция
Могуча и сильна-
На атомой энергии
Работает она.*

II qurultay ərəfəsində şeirimizdə sənətkarlıqdan bəhs edən “Pravda” qəzeti bu misalı gətirərək belə qiymət verir:

“Təəssüflüdür ki, bu misraların altında görkəmli şair S.Mixalkovun imzası durur.

Doğrudan da bu misraların nə fikir, nə cümlə, nə nəzm dürüstlüyünə söz yoxdur. Ancaq, özü - özlüyündə çox doğru bir fikir ifadə edən nəzmin sənətə nə dəxli? S. Mixalkov kimi qüdrətli bir şair qələminə nə yaraşığı?

Yuxarıda gözəl bir əsərini misal çəkdiyimiz Sərdar Əsədovun “İki işıq” şeirində (“Ədəbiyyat qəzeti”, 1952, 16) oxuyuruq:

*“Baxıram bir maraqla
Bizim xoşbəxt gənclərə,
Bu oğlandır, o qızıdır –
Mən aydınca görürəm. (!?)
Bizim bu cavanlara
Yenə salam verirəm.
Oğlan diplom işinin
Üzərində işləyir –
Olacaqdır mühəndis?...”*

*O biri otaqda bax,
Çalışaraq aramsız
Əsər yazır cavan qız.
O da arzu edir ki,
Vaxtsız ölüm sözünü
Lügətdən silib atsın,
Yeni çarə taparaq
Ömürləri uzatsın...”*

Bu sözlər öz-özlüyündə doğrudur. Özlənə da, qıza da biz ürəkdən müvəffəqiyyət arzu edə bilərik. Ancaq bu yazının şeir ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Adama elə gəlir ki, bu mənzumə heç də “Sənin aqibətin” müəllifinin qələmindən çıxmamışdır.

Həyat hadisələri ədəbiyyata bir hadisə, bir fakt kimi lazım deyil. Bu mənada faktlar, hadisələrlə elmi tədqiqat daha çox maraqlandır. Ədəbiyyatda, sənətə isə bu hadisələrin natural təsviri yox, necə deyirlər, onların şirəsi, poeziyası, yüksək poeziyası lazımdır. Bir var predmet, bir də var onun şairanə mənalandırılması, ya mənası! Texnikanın xarüqələrini göstərmək istəyən musiqi əsəri qatarın fişafışını, motorun gurhagurunu ifadə yolu ilə gedə bilmədiyini kimi, ədəbiyyat da hadisələrin natural sürətini verməklə yaşaya bilməz. Hər iki halda bizi predmet yox, onu yüksək **mənası**, yəni **poeziyası** maraqlandırır.

Hər şeirin mətləbini gətirib axırda sülhə çıxarmaq, gah Xəzərə, gah Şəhərə, gah torpağa, gah xalqa, gah məktəbə “anamsan” demək, eyni hissələri həm may, həm bahar adı ilə təkrar-təkrar yazıya salmaq, gah bir-birini, gah özünü təkrar etmək, xüsusi ilə özündən çox danışmaq, hər mövzuda özünü ilk planda göstərmək cəhdini gənc şairlərimizdən bir çoxunun əsərlərində müşahidə olunur.

“Mənim də nəğməmin öz yolları var – bu yollar xalqımın qəlbindən keçir” (Əliövsət İsmayılov), gənc şair Kələntərov “Arzu” adlı kiçik bir şeirində gör nə iddiadır:

*Sinəmə dəryalarca saf duyğular axanda,
Şah dağının zirvəsi – kaş ki, masam olaydı,*

*Kür də mürəkkəb olub – bircə qaba dolaydı,
Əlimdə qızıl qələm – önümdə saysız dəftər.*

Min bir nəğmə deyəydim.

(“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 30 aprel, 1955).

Göründüyü kimi, şairin “min bir nəğmə” deməyinə Kür qədər mürəkkəb, dağ qədər stol lazımdır. Gənc şair Xəlil Xəlilov “Bahar” şeirində (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 28 may, 1955) bizə baharı belə təqdim edir:

*“Göy ot yeyən quzuların,
Qoyunların nəfəsində,
Fermadakı inəklərin
Südlə dolu məməsində yaz duyulur”.*

Bu təsvirdən sonra şair oxuculara belə bir ittiham verir:

*“Təzə doğan qoyunların
Balasını tutmayanlar,
Traktorla xam torpağı
Şırım-şırım açmayanlar,
Odlu domna kürəsinə -
Filiz, külçə tökməyənlər
Yaşamağın mənasını,
Səfasını anlayarmı?”*

Fermada, tarlada, domnada işləmək əlbət ki, yaxşıdır. Ancaq bu peşələrdən kənardakıları da, həyat hissindən, düşüncədən məhrum saymaq – çox səhv, əsassız bir iddiadır. Belə əcayb təsəvvürlər bilmirəm bizim bəzi gənclərin şüruna hardan yol tapır? Gənc şairi incitməmək, narazı salmamaq, digər tərəfdən onun yazısı üzərində işləməyə tənbellik etmək bir sıra redaksiya işçilərimizin gənclərlə apardığı işin qüsurlu cəhətidir.

Gənc qələmlərin yazıları, hətta yaxşı yazıları üzərində də işləmək lazımdır.

M.Qorkinin tələbi, tapşırığı belə idi: “Bu gənclərə, seçmiş olduqları çətin yolla, diqqətlə, ardıcıl və məhəbbətlə kömək etməliyik... “Onları yazıçı etməyə” tələsməməli... Kitab brakı istehsalına xalq vəsaitinin səmərəsiz və ziyanlı sərf edildiyini xatırlamalıyıq. Bu brak üçün biz hamımız kollektiv surətdə məsuluq” (M.Qorki, “Sovet yazıçılarının I qurultayında “Sovet ədəbiyyatının vəzifələri haqqında” məruzəsi. Azərənşr, 1935). Böyük ədib və müəllimimizin bu sözləri indi də bizim gənclərlə apardığımız iş üçün təzədir və əhəmiyyətlidir.

Siz gözləyirsiniz ki, şeirdən sonra dramaturgiya bəhsi olacaq. Biz də bunu arzu edərdik. Təəssüf ki, belə bir bəhs açma bilməyəcəyik, çünki son 2-3 il ərzində Rauf İsmayılovun “İkinci ailə” əsəri nəzərə alınmazsa, gənclərin ya çap olunan, ya oynanan bir səhnə əsəri yoxdur. Teatrlarımız əsər gözləyir, gəncləri isə biz bu sahəyə həvəsləndirə, cəlb edə bilmirik.

Yaxşı dram əsəri yazmaq üçün elan olunan konkursun nəticəsi də o qədər fərəhli deyildir. Bu haqda dram seksiyasının məlumatını eşidəcəyik.

III. Ədəbi tənqid

Yeni yazanlar arasında tənqid ilə məşğul olanlar da nisbətən azdır. Təndiq yazmaq üçün mədəni - ədəbi səviyyə, müəyyənleşmiş zövq və bir qədər də cürət lazımdır. İkinci tərəfdən tənqid əsərini hər qəzet və jurnalda çap etdirmək o qədər də asan olmur. Ən yaxşı tənqidi məqalə uzaq başı bir dəfə çap olunur. Üçüncüsü – istər redaksiyalar, istər İttifaq rəhbərliyi tənqid yazanın fikir və mülahizələrini daha çox kontrol altına alır, yaradıcılıq işinə qarışır, nəinki şeir, ya nəsr yazanın. Redaksiya çox zaman bir əsər haqqında yazılıb gələn məqalə ilə yox, həmin əsər haqqında ancaq özünün istədiyi məqalə ilə maraqlanır. Əlbət ki, buna onun haqqı var. Ən nəhayət, şeir, nəsr, dram əsəri beş ay, bir il sonra da çap oluna bildiyi halda, indi redaksiyanın bəyənmədiyi məqalənin az müddət sonra çapa gedəcəyinə də ümid qalmır.

Bütün bu səbəblərə görə tənqid sahəsinə gələnlər azdır.

Bununla belə gənclərimiz arasında bu iş ilə müntəzəm və həvəslə məşğul olanlar da yox deyildir. Qulu Xəlilovun, Əhəd Hüseynovun, Məsud Vəliyevin, Əlfi Qasımovun, Bəkir Nəbiyevin, Ağa Musa Axundovun və başqalarının son zamanlarda mətbuat səhifələrində tez-tez çıxış etməsi sevindirici haldır. Bu gənclər müasir əsərlərdən və ədəbi həyatdan yazırlar. Ədəbi prosesi izləyir, faktları tez görür, öz səviyyələrinə görə qeyd etməyə, bəzən də müstəqil fikir deməyə çalışırlar. Bunların yazılarında nöqsan cəhət səthilikdən, sitatbazlıqdan, köhnə tənqid ənənələri qalıqlarından və xüsusilə trafaretdən ibarətdir. Bunlardan bir az təcrübə qazananların bir sıra yazıları lap qalib şəklinə düşmüşdür. Təhlil üçün mövzu götürülən bir əsərin əvvəlcə müəllifinin qələm məharətindən, təcrübəsindən, oxucular arasında hörmətindən, mövzunun aktuallığından, təsvirdəki realizmdən, inandırıcılıqdan, “həyat ilə səsleşməkdən” və sairədən çox sözlər yazılır. Bu hissə təxminən məqalənin yarısını, bir az çoxunun, ya azını təşkil edir, sonra məqalənin “dönüş” və ya “kulminasiya” nöqtəsi gəlir ki, bu da **“lakin, buna baxmayaraq**, əsərdə bir sıra nöqsanlar da vardır” – sözlərilə başlanır.

Axırda isə yazıçının ümidli gələcəyi, bu nöqsanları nəzərə alması, daha müvəffəqiyyətli əsərlər yazması arzu olunur.

Gənc tənqidçilərin, nəinki yalnız gənc tənqidçilərin, çox məqalələrində dəb düşən arxitektonika təxminən bundan ibarətdir. Oxucu çox zaman bu tipli məqalələri ya oxumur, ya da əvvəlcədən və axırını cümləsinə baxmaqla kifayətlənir. Çünki oradan yeni, müstəqil, maraqlı mühakimələr, özünü, öz zehni, şüurunu məşğul edən məsələlərin izahını gözləmir.

Belə məqalələr bəzən ədəbiyyat aləmindəki vəziyyəti təhriflə ədəbi təsərrüfata qarışıqlıq salır, “boz və bulanıq axın” ilə sağlam və canlı axının ayırd edilməsinə mane olur. Bunu nə ilə izah etməli ki, tənqid, son 3-4 il ərzində öz yazıları ilə qəti surətdə seçilən, qələm məharəti ilə diqqəti cəlb edən A.Seyfəddin, Əli Kərimov, Sərdar Əsədov və bunlar kimi istedadlı gəncləri görməmiş,

ya görə bilməmişdir. Əksinə, miyanadan da bir az aşağı duran bəzi əsərləri tərifləyib hətta mükafata layiq görmüş, oxucuların istehzasına səbəb və hədəf olmuşdur. Gənc tənqidçilərimiz boşevik prinsipliliği, partiyalılığı cəbhəsində duraraq ədəbi hadisələri və əsərləri doğru təhlil etməli, birinci növbədə oxucuların, xalqın hörmətini qazanmağa səy etməlidirlər. Tənqid təcrübə, vərdiş janrı deyil, başqa janrlardan aşağı durmayan çox məsuliyyətli bir sahədir. Tənqid ədəbiyyata kommentari deyil, müstəqil ədəbi əsərdir. Onun da ideyası, onun da orijinal məzmunu, forması, həm elmi, həm də estetik dəyəri vardır. Tənqid özü də bədii əsər kimi təsir gücündə, tərbiyə gücündə, ürəkləri fəth etmək gücündə olmalıdır.

Tənqidçinin də ədib, şair kimi orijinal stili, məsələlərə baxışı, aktiv münasibəti, yaradıcılıq siması olmalıdır. Belinski, Dobrolybov, Çernişevski, M.Qorki, A.Jdanov ənənələrindən, müasir sovet tənqidi və ədəbiyyatşünaslığının ən yaxşı nümunələrindən öyrənərək, partiyalı tənqid cəbhəsində duraraq gənc tənqidçilərimiz ədəbi hərəkətin ön sırasında getməyə, bədii yaradıcılıq praktikamızın yolunu marksizm-leninizm nəzəriyyəsilə işıqlandırmağa, ədəbi hadisələrin ümumi, ictimai, bədii dəyərini dürüst təyin etməyə və ədəbiyyat elmini inkişaf etdirməyə, həm yaradıcılara, həm də oxuculara kömək etməyə çalışmalıdırlar.

Yaradıcılıq prosesinin sirlərini açıb izah etməlidirlər. Pənah Xəlilov “Nəsrimizdə sənətkarlığın bəzi məsələləri” (“Azərbaycan”, 1954, nömrə 4), adlı məqaləsində mühüm bir məsələyə toxunur. Məlum olduğu üzrə təkcə ədəbiyyatda yox, bütün sənətlərdə **ümumiləşdirmə** ilə **fərdiləşdirmə** ən mühüm şərtidir. Ümumiləşdirmə yolu ilə əsərdə hadisə və ya insan mənalandırılır, ictimai idrak vasitəsi səviyyəsinə qaldırılırsa, fərdiləşdirmə yolu ilə, hadisə və ya insan başqalarından seçilir, konkretlik, həyatilik, əyanilik kəsb etmiş olur. Hər iki hal, **tipikləşdirmək** üçün, hadisəni sənət fanarı ilə işıqlandırmaq üçün vacibdir.

Tənqidçi bu məqalədə “Şamo” romanındakı fərdiləşdirmə qüvvəsindən bəhs edəndə yazır: “Alo ilə Safonu, Fərzəli ilə Şamonu yaxud Göyərçini fərdiləşdirmək, Molla Qafarı yaxud Hətəmxax

nı fərdiləşdirməkdən qat-qat çətin və mürəkkəb bir işdir. Əlbəttə, romanda ictimai vəziyyəti etibarilə bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənməyən üç-dörd Yasavul, Molla, Hətəm xan kimi, hampa, Soltan kimi üç-dörd iri feodal olsaydı, şübhəsiz bunların da hər birisini fərdiləşdirmək... çətin və mürəkkəb olardı” (səh.134).

Fərdiləşdirdiyi obrazları sənətkar, o cümlədən Süleyman Rəhimov hər şeydən əvvəl canlı bir insan kimi, müəyyən mühitdə böyüyən, tərbiyə alan, düşünən, özünə xas baxışları, duyğuları, xasiyyətləri olan və özündən başqa kimsəyə bənzəməyən bir insan kimi verir. Əlbət ki, bu insan yaşadığı ictimai mühitin məhsuludur. Müəyyən sinfə mənsubdur, müəyyən görüş sahibidir. Ancaq bunlar, onu öz fərdiyyətindən, şəxsi xüsusiyyətlərindən, ətrafındakılardan tamamilə ayrı bir fərd olmasından məhrum etmir və edə bilməz. Bu cür təsvir edilməzsə obraz yox, sxema yaranmış olur.

Burada tiplərin eyni sinif və ya zümrədə olması Pənah deyən kimi işi çətinləşdirmir, ya asanlaşdırmır. Novruzəli də, Məhəmməd Həsən də məzlum kəndlidir, eyni dövrün adamlarıdır. Amma bu hara, o hara. Almas, Sevil də, Vaqif, Vidadi də habelə. Əsl mətləb sənətkarlıqda, qələm məharətindədir.

Tənqidçilərimizin borcu yaradıcılığın bu mühüm şərtini gənclərə izah etməkdir. Bir çox əsərlərimizdə təsvir olunan adamlar real, təbii çıxmır. Nə üçün? Ona görə ki, yazıçı onları maraqlı, mürəkkəb həyatı olan canlı adamlar kimi yox, **ancaq bir peşə sahibi** kimi – sədr, katib, traktorçu, buruq ustası, müəllim və sairə kimi təsvir edir. Meşin pencəyi əynindən çıxart, raykom katibi öz obrazlılığını itirmiş olur.

Bədii əsərdə sən kolxoz sədri, usta, əsgər, anbar oğrusu yaxud tənbel deməklə güman etmə ki, bir şey dedin və güman etmə ki, oxucu da buna inandı. Yox! Sən gərək sədri sədrlikdə, ustanı ustalıqda, əsgəri əsgərlikdə, tənbeli tənbellikdə, oğrunu oğurluqda göstərəsən. Özü də yalnız peşə sahibi kimi yox, canlı insan kimi göstərəsən. Yaradıcılığın bütün əhəmiyyəti və çətinliyi də bundadır!

Məgər Şoloxov Davıdovu tərifləyir? Məgər Cabbarlı Alması mədh edir, məgər Mirzə Cəlil Xudayarbəyi söyür, məgər Səməd

Vurğun Vaqifin ya Vidadinin adına tərifi xasiyyətnamələr yazır? Yox! Davidov da, Almas da, Vaqif də, Firudin də, Xudayarbəy də – hər kəs özü haqqında bizə nə lazımsa deyir. Biz onları həyatda, hərəkətdə, mübarizədə görür, tanıyır, sevir, ya nifrət edirik. Ayrı cür ola bilməz. Yazıçı özü hadisənin cərəyanına qarışanda personajlarını hər yerdə bələdçi kimi müşayiət edəndə, qonağı təqdim edən kimi onları bizə təqdim edəndə həyat həqiqəti pozulur. Biz bu qonaqları ancaq müşayiətçinin sözü ilə tanımış oluruq.

“Komsomolskaya Pravda”nın 5 aprel 1955-ci il nömrəsində “Cavanların kitabı” seriyasında, gənc tənqidçi L.Yakimenkonun “Sakit don” romanı haqqında kitabçasından bəhs olunur.

Uzun ayrılıqdan sonra görüş səhnəsində Qriqori Aksinyaya belə müraciət edir: “Zdravstvuy, Aksinya dorozhaya”. Gənc tənqidçi həmin ifadəni təhlil edib yazır:

“Bu cümlənin səsini, intonasiasını dinləyin! İlk baxışda adama elə gəlir ki, mənəni dəyişmədən sözləri dal-qabaq edib istədiyini şəkildə bu cümləni işlədə bilərsən:

– Aksinya, əzizim, salam! Aksinya, salam, əzizim!
Əzizim Aksinya, salam!”

Bütün bunlar mənəca bir ifadələrdir. Bəli, mənəca bir, ancaq Qriqorinin dediyi sözlərdə bəyan etdiyi hiss cəhətindən başqa-başqa ifadələrdir...”

Qəzet, gənc tənqidçinin təhlilini bəyəndiyini bildirəndən sonra ümumi bir hökm verir:

“Niyə gizlədək, gənc nəinki təkcə gənc, tənqidçilərimizin və ədəbiyyatşünaslarımızın kitabları, oxucuları məhz ona görə təmin etmir ki, həmin kitablarda yazıçının bədii manerasının təhlili yoxdur. Təhlil olunan əsəri diqqətlə oxumaq arzusu, bacarığı yoxdur”.

“Komsomolskaya Pravda”nın bu sözü tamamilə bizim cavan tənqidçilərimizə, hətta təcrübəli tənqidçilərimizin çoxuna da aiddir. Tənqidçi yazıçının yaradıcılıq xüsusiyyətini, mənliliyini, xasiyyətnaməsini yalnız mövzu ilə, janr ilə, staj ilə təyin edə bilməz. Bunları hər bir oxucu, hətta ədəbiyyatçı olmayanlar da edə bilər. Tənqidçi bu sahənin mütəxəssisidir, sərrafıdır. O, hər bir he-

kayənin, romanın, şeirin, poemanın, dramının sənət keyfiyyətlərini təfsilatına qədər açıb tökməlidir. Bizdə hər iki gündə bir məqalə imzalayanlar təəssüf ki, vardır. Tənqiddə xaltura belə yaranır. Gənclərimizi belə meyllərdən qorunmalıyıq! Bəzi gənc tənqidçilərin qeyri-ciddiliyini, təkcə ondan bilmək olar ki, onlar hələ təzə-təzə qələm təcrübəsi etdikləri bir zamanda Petefidən, Şillərdən, Barbusdan, Qoqoldan tutmuş Fadeyevə qədər, Nizamidən tutmuş Səməd Vurğuna qədər hamının və hər şeyin “mütəxəssisi” olurlar. Böyük klassiklərimizin müqəddəs saydığı ədəbiyyat işinə, xalq tribunası, insanşünaslıq, həyat məktəbi adlanan ədəbiyyat işinə belə məsuliyyətsiz münasibət bizim zamanımıza, şərəfimizə, adı-mıza yaraşmaz.

IV. Qələm və təhsil

Gənclərimiz bir dəqiqə də unutmamalıdırlar ki, ədəbi yaradıcılıq işi şərəfli olduğu qədər də məsuliyyətli və çətindir. Ən istedadlı sənətkarlar da asanlıqla yaratmırlar. Çünki asan yazının ömrü də az olur. Böyük əsər, ömür hesabına, ət-qan, əsəb gərginliyi hesabına, zehni qüvvələrin maksimum səfərbərliyi sayəsində yaranır. Talant xoşbəxtlikdir, nadir şeydir, yaradan üçün zəruridir. Ancaq talant özü-özlüyündə hələ müvəffəqiyyət, şöhrət demək deyildir. Talant mayadır. Onun zəminəsi, bünövrəsi isə zəhmətdir. Zəhmətdən kənar talant tezliklə pas atıb sönər. M.Qorki talant deyəndə ardıcıl zəhməti nəzərdə tuturdu. Talantın da hər bir başqa xoşbəxtliklər kimi bədxahları, düşmənləri vardır. Gənclərimiz öz talant və qabiliyyətlərini düşmənlərdən qorunmalıdırlar.

Partiyamız, dövlətimiz gənclərimizi çox düşmənlərdən qoruyub xilas etmişdir. Bizdə indi , nə şahlar, soltanlar, nə xanlar, bəylər, nə qoçular qorxuludur. Böyük Oktyabr sosialist inqilabımız bütün istedadların, bütün yaradıcıların qarşısındakı maneələri yox etdiyi kimi ədəbiyyat işçilərinin də azad inkişaf yolunu açmış, təmizləmiş, işıqlandırmışdır. Hamımız, qocalarımız da, cavanlarımız da, bizə bu geniş imkan və şərait yaradan, həmişə bizə

müəllimlik, atalıq edən, bizi öyrədən, böyüdən, qayğımızı çəkən, qeydimizə qalan müdrik partiyamıza minnətdardır.

Talatımızın düşmənləri yalnız kənardakılar deyil, necə deyərlər, daxili düşmənləri də vardır. Həmin bu daxili düşmənlərdən hər gün, hər saat qorunmalıyıq.

Böyük rus ədibi Anton Pavloviç Çexov 1885-ci ildə yazdığı maraqlı bir hekayəsində həmin bu daxili düşməndən danışır. Hekayənin adı belədir:

“Моя она”. Ədib bu qəribə “məşuqə”si ilə faciəvi münasibətdən bəhs ilə yazır:

“O məni gecə-gündüz tərk etmir, onunla rəbitəmiz qırılmaz və möhkəmdir... Ancaq, oxucu qızlar, qibtə etməyin! Bu təsirli əlaqə mənə bədbəxtlikdən başqa bir şey gətirmir. Əvvəla o yanımdan getmir, gecə-gündüz məni işləməyə qoymur, yazmağa, oxumağa, gəzməyə, təbiətdən zövq almağa mane olur. Mən bu sətirləri yazanda hər saniyə dirsəyimdən burur... İkincisi o, yüngül bir fransız qadını kimi məni çapıb talayır. Onunla tanış olandan bəri hər şeyim – vəzifəm, şöhrətim, dəm-dəsgahım qurban gedib. Onun ucundan mən pərişan gəzirəm, ucuz nömrədə qalırım, ucuz xərəklə keçinirəm, solğun mürəkkəb ilə yazıram. Mən ona nifrət bəsləyirəm, onu görmək istəmirəm.

Mən ondan çoxdan ayrıldım, ancaq hələ ayrıla bilməmişəm. Ona görə yox ki, Moskvada vəkillər arvad boşamağa dörd min manat alırlar. Hələ ki, uşağımız yoxdur. Onun (mə’şuqənin – M.C) adını bilmək istərdinizmi? Buyurun, şairanədir. Liliya, Lelya, Nelli kimi bir addır... onun adı Lenı – yə’ni tənbellikdir!” (A.Çexov, Əsərləri külliyyatı, cild III, səh. 206, 1950. Moskva. “Pravda” nəşriyyatı).

Göründüyü kimi **tənbellik** elə bir düşməndir ki, ondan böyük ədiblərdə qorxmuşlar, qorunmuşlar. Tənbellik ona görə qorxuludur ki, kənarında, uzaqda, meşədə, ya pusquda deyil, həmişə insanın yanında, iş otağında, çətin kontrol edilən təbiətindədir. Özü də heç görünmür, səslənmir, fürsət tapıb qəlbimizə girir, bizi yaradıcılıq aləmindən, feyzindən ayırır. Talant və qabiliyyətlərini-

zi tüfeyli kimi içəridən yeyir. Həmişə özünə haqq-hesab vermək, oxucu qarşısında sorğu-sual olunduğunu təsəvvür etmək gərəkdir.

Bizim işimizin xüsusiyyəti var, başqalarından ayrıdır. Bir bəna zəif işləyərsə, onu öz kollektivi bilir. Bir həkim pis müalicə edərsə, onu xəstələri, çox olsa çalışdığı müəssisə, rayon bilir.

Yazıcılıq elə deyil. Sən evində oturmusan, ya uşaqların ilə məşğulsan, ancaq çox-çox uzaq kəndlər, şəhərlərdə, bəlkədə kənar ölkələrdə sənin söhbətin gedir. Yazıb yaydığın on minlərlə kitab əllərdə gəzir. Onun vasitəsilə səni təhlil edirlər, ya bəyənir, ya təqdir edirlər. Sən həmişə müzakirə obyektisən. Sən bu ümum-xalq müzakirəsindən o zaman qələbə ilə, şəərəflə çıxırsan ki, birinci kitabın dalınca ikincini, ikincinin dalınca üçüncünü və habelə nəşr etdirib göndərəsən və kitablar da bir-birindən yaxşı olsun.

Yaradıcılıq meydanına girən gənclərimiz məsul və ömürlük bir öhdəkarlıq götürdüklerini bilməlidirlər. Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu! İnsanın həyatında sevincli hadisələr çox olur.

İnsan uzun illər oxuyur, təhsilini bitirir – sevinir. Böyük mükafata, sevgiyə layiq olur – sevinir, çoxdan ayrıldığı əzizi ilə görüşür – sevinir, ağır xəstəlikdən sağalır, əvvəlki möhkəmliyinə qayıdır – sevinir. Xalqın böyük ehtiram, etibarına nail olur – sevinir...

Sənətkar üçün başqa bir sevinc, daha yüksək, daha mənalı bir sevinc də vardır.

Ürəkdən girişdiyini, aylar –illər boyu yazdığın əsəri bitirib nöqtəni qoyanda, qələmi atıb ayağa qalxanda ürəyini dolduran sevincin həddi-hüdudu yoxdur. Sevinirsən ki, səylərin, axtarışların, müntəzir günlərin, yuxusuz gecələrin hədəf getmədi. Zəhmətin bar verdi. Bu əsəri sabah kağız, ya kitab halında əlinə alanlar müəllifin məhsuldar çalışdığını, yaratdığını, qızıl vaxtını hədəf keçirmədiyini biləcəklər.

Aylarla içində danışmağın məhsulu olan bu əsər indi qapıları döyəcək, sənin adından minlər, on minlərlə danışacaqdır. Bir gün yox, beş gün yox, bəlkə də on illər boyu danışacaq, **sükutun** məhsulu olan əsər indi aləmə **səs** salacaqdır. Səni xalq arasında,

uşaq-böyük, elmlı-elmsız, rütbəli-rütbəsiz, qadın-kışı, qoca, cavan, bütün oxucular arasında tanıdacaqdır.

Oxucuların, xüsusən sovet oxucularının nüfuz və hörmətini qazanmaq böyük səadətdir. Bir ömür üçün bu, ən böyük abidə və mükafatdır.

Harada, nə şəraitdə olur-olsun həmişə yaradıcılıq axtarışlarında çırpınmaq, tər töküüb işləmək gərəkdir. İstedadın, vaxtın, enerjinin zərrəsini də havayı sərf etməmək gərəkdir. Dərk etmək gərəkdir ki, sənin qabiliyyətlərin yalnız sənın şəxsən özün, ailən üçün yox, xalq üçün; Vətən üçün lazım və qiymətlidir.

Bütün böyük əsərlər gərgin zəhmət sayəsində yaranıb və yaranır. Tolstoyun, Qoqolun, Ostrovskinin, Mirzə Cəlilin əsər üzərində necə inadla işləməyi məlumdur. A.Serafimoviç xatirələrində Tolstoydan necə öyrəndiyini yazır. Yazır ki, Sofiya Andreyevnanın dediyinə görə hədsiz hesabsız korrekturalardan bəzən az qalırdı kışinin gözü kəlləsinə çıxsın. Axırda arvadı qrankaları götürüb mətbəyə göndərirmiş. Çünki Tolstoy iyirmi dəfə də qaytarsan yenə düzəldirmiş. Düzəltməkdən doymurmuş.

L.Tolstoy belə işləyirmiş. Halbuki, o, ilham dəryası idi. Onda fikirlər və sözlər coşğun çaylar kimi axıb gedirdi. Sovet torpağının xarakter vətəndaşı və ədibi komsomol nəslinin ləyaqətli nümayəndəsi olan Nikolay Ostrovski “Sovet yazıçısı necə olmalıdır?” sualına belə cavab verirdi: “ Hər şeydən əvvəl sosializm qurucusu olmaq!”, döyüşçü, müəllim, tribun olmaq! Böyük hərflə yazılan adam olmaq deməkdir!

Ağır naxoşluq nəticəsində, demək olar ki, bütün fiziki qüvvə və imkanlardan məhrum olmuş bu polad iradəli insanın əmək eşqinə bütün dünya heyran idi. Ölümündən lap bir neçə həftə əvvəl arvadına yazdığı məktubda oxuyuruq:

“Mənim söhbətim, doğrusunu desəm, heç nədir. Ancaq gündə iki növbə ilə on iki saat işləyirəm. Beş gündən sonra birinci cildi qurtarıram... Əslində bizim həyatımız mübarizədən ibarətdir. Əslində mənim yeganə xoşbəxtliyim yaradıcılıqdır.

Belə, yaşasın möhkəmlik! Ancaq mənən güclü olanlar qalib

gəlirlər. Xeyirli, fərəhli və gözəl yaşamağı bacarmayan adamlar nəyə lazımdır! Sızıldayanlar nəyə lazımdır! Bir də yaşasın yaradıcılıq! Əlini sıxıram. Nikolay...” (Nikolay Ostrovski, Əsərləri, 1952, 2-ci cild, səh. 361, “Molodaya qvardiya”).

Ədəbi yaradıcılığın iki tərəfi var. Şöhrət, zəhmət.

Onun şöhrəti kənardan daha çox görünür. Əsər yayılır, oxunur, müəllif milyonlar arasında tanınır.

O biri tərəfi, **zəhmət** tərəfi isə çox az adam görür. Ədibin, şairin yuxusuz gecələri, illər sürən axtarışları, qaradınməz kimi öz içində danışmaları, gecə köynəkcək, dəli kimi yataqdan stula qaçıb işığı yandırması, xəyalına gələn bir sözü, bir cümləni qeyd etməsi, əlini əlinə vurub kəşf etmiş, ya cavahirat tapmış kimi sevinməsi oxucu kütlələrinə görünür. Ciddi yazmaq dövrəsinə başladı, əhvalata, başındakı tiplər cəmiyyətinə düşmüş yazıçı aylar, illər ilə, öz aləmində yaşayır, bəzən sevgilisi ilə də küsülü kimi gəzir. Dostunu, uşağını da bəzən dindirir. Camaatın iştah və həvəslə istifadə etdiyi həyatı nemətlərdən də az qala qırağa çəkilir. Yaradıcılıq aləminə elə cumur ki,

“Biz cahan məmurəsin mənidə viran bilmişik” (Füzuli) deyir.

Qaralanmış, pozulmuş kağızlar içində elə bil əbədi səadət axtarır. Yaradıcılıq prosesinin bu mürəkkəb aləmi çox zaman çoxlarına görünür.

Peşələr var ki, beş ya on ilə birdəfəlik öyrənirsən, ömür boyu işlədirsən. Yazıçılıq sənətini isə heç bir zaman “kamil öyrəndim” deyə bilməzsən. Müttəsil öyrənirsən. Özündən razı qalan, Tolstoy deyən kimi: “ Özünü öyən adam əhəmiyyətli sənətkar ola bilməz”. “Öz işi ilə kifayətlənməmək hər bir əsl talantın əsasıdır” (A.Çexov).

Bədii yaradıcılıq işi də elm kimi ciddi tədqiqat tələb edir.

Mövzu seçdiyən həyatı dərin öyrənmədən, dürüst bilmədən, məlumatını zənginləşdirmədən yazmaq olmaz. Mən bunları bir nəsihət kimi yox, aşkar bir həqiqət kimi deyirəm. Bütün şöhrətli əsərlərimiz yaradıcı ilhamla həyat materialının təmasından, təmasından yox, üzvi imtizacından yaranmamışdırmı?

Bütün ömrünü kənddə, yeni kənd və yeni təsərrüfat yarıdan kolxozçular arasında keçirən, qələmə aldığı ictimai mübarizələri nəinki öyrənən, hətta bu proseslərdə şəxsən fəal iştirak edən Mixail Şoloxov hamımız üçün parlaq nümunə deyilmi?

Səməd Vurğun kənd həyatını, Vətəninin mübarizə tarixini, xalq adət-ənənələrini gözəl bilməsə idi, nə “Vaqif”, nə “Xanlar”, nə də “Komsomol poeması” yaranardı.

C.Cabbarlının romantizmdən realizmə, mücərrədlikdən konkretliyə, xəyaldan həqiqətə doğru gedən şərəfli, çətin, zəhmətli qələbə yolundan həyat materialı, ictimai zəminəyə dörd əlli yapışmaq həlledici iş görmədimi?

Süleyman Rəhimovun əsərlərində canlı insanlar, lövhələr, real çarpışmalar, şirin, əlvan xalq dili hamısı həyatdan gəlmirmi? Ədib rayonlarda mədəniyyət işində və partiya işində çalışmasaydı bu zəngin xəzinəyə bu qədər vaqif ola bilməzdi.

Mirzə İbrahimov MTS-də çalışmasaydı “Həyat” pyesini, cənubda azadlıq hərəkatında şəxsən iştirak etməsəydi “Gələcək gün” kimi əsəri çətin yazardı.

H.Mehdinin “Abşeron”u, “Səhər”i də bir tədqiqatçı alim kimi faktik material üzərində inadla çalışmağın məhsulu deyilmi?

Əbülhəsən cəbhə həyatından “Müharibə” romanını yazdı. Habelə başqa yazıçılarımız. Bu və bu kimi misallar gənclərimizin nəzərindən qaçmamalıdır. Məktəb skamyasından birbaşa Yazıçılar İttifaqının otaqlarına keçmək, vaxtını bu qəzetin, o jurnalın redaksiyasında keçirmək, hər gecə yazdığını səhər redaksiyalara yeritməyə cəhd etmək, tez-tez çap olunmağa, imzasilə hər yerdə görünməyə can atmaq gənc yazıçı üçün doğru yol sayıla bilməz. Lovğalıq, özündən bədgümanlıq, ilk təriflərlə azıb yolundan çıxmaq bir sıra gənclərin inkişafına mane olur.

Görürsən universiteti, ya institutu bitirən bir gənc qəzet-jurnalda çıxan beş-üç yazısını əldə bəhanə tutaraq məşhur yazıçı **pozası** alır. “Dinlə məni ey vətən!” – deyə heç kəsə qulaq asmır, hamını isə qulaq asmağa çağırır, hərəsi bir rayona işə gedən yoldaşları ondan soruşurlar:

-Səni hara təyin etdilər?

-Heç yerə!

-Niyə bəs?

-Təyin etmək istəyirdilər, razı olmadım. Bakıda qalıb yaradıcılıq ilə məşğul olacağam! Əlimdə təzə bir poemam var!

Bu gənci yaxşı tanıyanlar isə haqlı olaraq deyirlər: “Ay yazıq redaksiyalar! Ay yazıq oxucular!” Xərc tökən dövlət, zəhmət çəkən müəllimlər, ümid bəsləyən valideyin bu diplomlu gəncin aşkarca işdən qaçdığını görürlər, o isə nəinki utanır, hətta sinəsini irəli verib, qaraladığı dəftərləri az qala gözə soxmağa, bəzən yuxarı təşkilatları ərizə ilə bombalamağa başlayır.

Lazımı qədər vərdişindən, həyat, iş təcrübəsindən uzaq olan bu gəncə bəzən aydın bir həqiqəti başa salmaq olmur. Başa salmaq olmur ki, doğrudan da yazıçı olaraq, faydalı şeylər yazmaq istəyirsənsə bu vaxtında məhz həyata, iş başına, xalq üçün, yeni dünya qurucularının arasına getməlisən. Xalq ilə qaynayıb qarışmalısən. Adamları, adətləri, ürəkləri, təbiəti, məişəti öyrənməlisən. Sənət əsərlərinin qidası oradadı. Peşəkar yazıçı olmaq üçün zəngin həyat təcrübəsi, bilik, mədəniyyət lazımdır. Məktəb skamyasındaca peşəkar yazıçılıq qəsdinə düşənlər bəzən xalturaçı olurlar. Sovet yazıçısının təsərrüfat, təşkilat ya mədəniyyətin bir sahəsində işləməyini M.Qorki həmişə tövsiyə edirdi. Bu, yazıçıya tələsməməyə, əsərini bişirməyə, dönə-dönə işləməyə imkan verir.

Ağac ağacdır, ilin uzun bir müddətini torpaqdan, havadan, günəşdən qida alıb bəslənir, yalnız baharın müəyyən vaxtında bar verir.

Böyük sənətkarımız Cəlil Məmmədquluzadə “Ölülər” pyesində 8-9-cu illərdə yazdı, ancaq 8 il sonra, 1916-cı ildə səhnəyə verdi. O da necə verdi? Müasirlərinin xatirələrindən məlumdur ki, həmin pyesi ədibdən zorla alıb səhnəyə qoymuşlar. Ədib “hələ əsər bişməyib” deyə mane olur, aktyorlar ilə mübahisə edirmiş.

Mənə belə gəlir ki, indi ədəbiyyata gələn gənclərimizin qarşısında sadəcə şair, dramaturq, ədib olmaq arzusu yox, məhz yaxşı şair, ədib, yaxşı dramaturq olmaq arzusu durur. Xalq yaxşı demiş-

dir: niyyət hara, mənzil ora! Miyana yazıçıya indi ehtiyac azdır, gələcəkdə heç ehtiyac olmayacaq. Cəmiyyətimizin sürətli, vüsətli tərəqqisi bizi hər peşənin əlaçılığına çağırır. Ədəbiyyatda “bula-nıq axın” deyilən yazılara oxucu dözmür; yaxşı eləyir ki, dözmür.

Partiyamız, xalqımız indi ədəbiyyat adamlarından yüksək kefiyyətli məhsul, əsl sənət əsəri istəyir.

Gənclərimiz öz yazılarına və yaradıcılıq niyyətlərinə məhz bu tələblər səviyyəsində yanaşmalıdırlar. Bunun üçün isə təhsil, yenə də təhsil lazımdır!

Yüksək mədəniyyətli xalqlarda, məsələn, ruslarda Puşkini bilməyən şairlik, Tolstoyu, M.Qorkini bilməyən ədiblik iddiası etsə ona gülərlər, belə adamı nadan sayarlar. Bizdə, yeni yazan gənclərimizin bəzisində nədənsə klassiklərimizə belə qızgın və zəruri məhəbbət duyulmur.

Gənc ədiblərimiz Axundovu və Mirzə Cəlili, gənc şairlərimiz Füzulini, Vaqifi, Sabiri nə dərəcədə bilirlər? Bu bilik ali məktəb tələbəsinin biliyindən artıqdır?

Halbuki, bu gənclər klassiklərə şagird olmaq təmənnasındadırlar. Şair gənclərimizin müasir şairləri, xüsusən Səməd Vurğun sənətini diqqətlə izlədiyinə, hətta öyrəndiyinə şübhə etmirəm. Ancaq Səməd Vurğun ilə, Mayakovski ilə kifayətlənmək olmaz... O yana getmək, klassikanı öyrənmək lazımdır.

Səməd Vurğun kimi bir sənətkar Füzuli, Vaqif, Sabir şeirinin bütün əlvanlığını müttəsil öyrəndiyi halda, təzə başlayanlarımız Səməd Vurğundan o yana oxumaq istəmirlər.

Gənclərimizin müvəffəqiyyətli əsərlərinin pafosu nədən ibarətdir?

Müasirlikdən, eynilikdən və tərəqqi simvolu olan sovet həyatının inikasından, sevinc, dərin nikbinlik, coşğun mübarizə ehtirasından, vətəndaşlıq motivlərinin ön plana çəkilməsindən ibarətdir.

Gənclərimiz müasir sovet şeirinin və nəsrinin qələbələrini, rus ədəbiyyatının zəngin təcrübəsini izləyir, məhəbbətlə öyrənir, davam etdirmək istəyirlər.

Bu əsərlərdə əsas qüsurlar nədən ibarətdir?

Fəhlə sinfinin, qəhrəman kolxozçular həyatının kamilləşdirilməməsi, sənətkarlıq sirlərinə yiyələnmək meylinin zəifliyi, forma əlvanlığını, dramaturgiyaya həvəsin azlığı, klassik ədəbiyyatı öyrənmək istəyinin aşağı səviyyədə olması.

Gənclər ilə aparılan işin səviyyəsi də aşağıdır. Yazıçılar İttifaqının seksiyalarında, komsomol mətbuatında, ədəbiyyat birləşməsində, ədəbiyyat dərnəklərində, redaksiyalar, teatrlar, nəşriyyatlar və bədii yaradıcılıq evində gənclər ilə işin formasını, məzmununu, həcmi tələblər səviyyəsində yenidən qurmaq lazımdır.

İttifaqın seksiyalarında, xüsusən rus ədəbiyyatı seksiyasında, filiallarda gənclər ilə aparılan iş haqqında əlavə məruzəçilərin lazımi məlumat verəcəyinə əminəm.

Gənc yazıçılarımızdan üzr istəyirəm ki, mən onların hamısının əsəri ilə və yaxud bütün əsərlərilə tanış ola bilməmişəm.

Adını çəkdiyimiz, ya çəkmədiyimiz əli qələmlə gənclərin heç birinə bu saat yazıçılıq vəsiqəsi vermək fikrində deyilik. Onların heç birini bu vəsiqədən məhrum etmək fikrində də deyilik.

Partiya və dövlətimizin tapşırığı budur ki, gənclərimizin qabiliyyətinə, hünərinə, imkanlarına diqqət və qayğı ilə yanaşaq. Onların sağlam yaradıcılıq yolunda inkişaf etməsi üçün əlimizdən gələnlə köməyi edək.

Bu, ədəbiyyat adamlarının, mətbuat xadimlərinin, komsomol işçilərinin, nəşriyyatçıların hamısının borcudur. Elin də yaxşı bir sözü var: Səndən hərəkət, məndən bərəkət! Tərəqqi etmək, tələblər səviyyəsində yazıçı olmaq hər kəsdən əvvəl gənclərimizin öz fəaliyyəti, zəhməti, təhsili və səyindən asılıdır. Bunlar olandan sonra heç bir maneə bizim qarşımızda dura bilməz. Mən buna əminəm və gənclərimizə tutduqları şərəfli, çətin, uzun yaradıcılıq yolunda müvəffəqiyyətlər arzu edirəm.

Gənc qələmlərimizə müraciətlə S.Vurğun yoldaşın qurultay kürsüsündən dediyi sözləri təkrar etmək istəyirəm.

“Şeirimizin bugünkü vəziyyəti uçmağa hazırlaşan bir qartal xatırladır. Qartal öz uçuşu üçün fəzanı ölçür, qüvvətini toplayır.

Biz möhkəm əminik ki, bu uçuş olacaqdır. Bunun üçün bizim güclü qartalımız var. Bu bizim böyük poeziyamızdır. Bunun üçün bizim fəzalarımız var. Bu bizim həyatımız, sosialist varlığımızdır. Bu böyük uçuş üçün bizim yüksəkliklərimiz var. Bu bizim yüksək kommunist ideallarımızdır!”

Gəlin hamımız ümid edək ki, sovet ədəbiyyatının bu tərəqqi uçuşunda gənc qartallarımız öz ustalarından geri qalmayacaqdır.

Oktyabr, 1955.

Azərbaycan. 1955. dekabr. S.107-134.

1956

Əsl sənətkar

1926-ci ilin, gərək ki, payızında Kirovabadın maarif evində, mərkəzdən gələn yazıçı nümayəndələrinin iştirakilə bir ədəbi məclis tərtib olunmuşdur. Zal müəllimlər, tələbələr, həvəskarlarla dolu idi. Məruzə, çıxışlar, şeir oxunması, alqışlar... hər şey öz qaydası ilə aparılırdı.

Məclisdəkilərin çoxunun tanımadığı boz şinelli, qara və sıx saçlı bir oğlan tribunada göründü. O, özündən əvvəl oxunan bir şeirə işarə edərək nitqini təhlili sual ilə başladı:

– Buna siz şeir deyirsiniz və alqışlayırsınız? Bu şeir deyil, ancaq məktubdur!

Bu qara oğlanın nitqi də, şeiri də məclisdəkilərin diqqətini topladı. Onun çıxışı çoxlarının dediyini demirdi. Onun sözlərində xüsusi bir cürət, orijinallıq duyulurdu. Onun səsi, hər eşitdiyini alqışlamağa adət etməyən, ürəyinin sözünü deyən, bu günün şeirinə yüksək tələblə yanaşan, axına qarşı getməkdən qorxmayan bir gəncin səsi idi. Bu natiq, o zaman hələ ilk şeirlərini yazan gənc Səməd Vurğun idi.

Cürətlə demək olar ki, Səməd Vurğunun səsi yeni şeirin, sovet şeirinin gələcək qüdrət səsi idi. Üç-dörd il sonra biz bu səsi “Şairin andı”nda, “Bakı mədən işçilərinə”, “Raport”da eşidirik:.

*Mən nəfəsləri benzin
Və kükürd qoxuyan
Milyonların şairiyəm!..*

Şairin yaradıcılığının isdiqamətini, sənətinin məzmun və mənasını müəyyən etmək cəhətdən bu şeir çox səciyyəvi idi.

Səməd Vurğun çox sürətlə, Vətənimizə yaraşan bir sürətlə inkişaf etdi. O, sovet cəmiyyətinin yeni həyat, mədəni inqilab yolunda, müasir ideyalı, zəngin məzmunu, yüksək bədii formalı şeir uğrunda mübarizəsində qabaq cərgələrə keçərək, Mayakovski kimi öz vəzifəsini dürtüst müəyyən edib məğrur komsomol səsi ilə deyirdi:

Mən də bir əsgər kimi!

Partiyamızın rəhbərliyi sayəsində, ən inqilabi ideyaları təbliğ etmək sayəsində, zəhmətkeşlərin yeni, azad, bəxtiyar həyatını, zəngin mənəvi aləmini tərənnüm etmək sayəsində sovet şeiri qalib gəldi, sosializm cəmiyyəti qurmaq yolunda, kütlələrin kommunist tərbiyəsi yolunda qüdrətli məfkurə silahı oldu. Səməd Vurğun həmin bu yeni şeirin böyük nümayəndələrindən biridir.

Səməd Vurğun şeirinin qüdrəti onun xalqa, müasir həyata, böyük ictimai ideallara möhkəm bağlı olmasındadır. Şairin elə bir şeiri yoxdur ki, orada xalqımızın, Vətənimizin həyatı bu və ya başqa dərəcədə görünməsin.

Onun əsərlərində milli kolorit, Azərbaycan xalqının həyatı, məişəti, tarixi, ruhu, xüsusiyyəti bariz bir şəkildə özünü göstərir. Səməd Vurğunun şeir stili elə orijinal, müəyyən və billurlaşmışdır ki, oxucu onun əsərlərini imzasız tanıyır. Bu şeirdə kommunizm məfkurəsi orijinal və aydın bir şəkildə tərənnüm olunur. Bu şeir, milli məhdudluqdan uzaq, böyük sovet ədəbiyyatının qabaqcıl mövqelərində duran, sovet vətənpərvərliyini və proletar internasionalizmini, sülh, demokratiya və proletar humanizmini xüsusi ilhamla tərənnüm edən şeirdir.

Qəzet və jurnallarda, natiqlərin dilində, ya mahnılarda imzasız

gətirilən şeir parçalarını biz dərhal tanıyırdıq. “Bu - Səməddir” deyirik. Səməd şeirində xalq zəkası və idrakının gözəl və səlis bir şəkildə şirin və aydın bir dildə, xoş və saf bir musiqidə daimi, təmkinli ifadəsi vardır. Bu şeirin temaları aktual və müasir olduğu kimi bədii forması da kamil, zəngindir. Bu şeirdə zəngin mənəvi bir aləm, həm də aydın, billur bir saflıq, sadəlik vardır. Bu şeir bütün köklərilə xalq həyatına, xalqın klassik irsinə bağlıdır. Bu şeiri ən az savadlılar da başa düşür. Buna görə də şairin əsərləri kütlələrin malı olmuş, yeni həyat yolunda mənəvi silahına çevrilmişdir.

Şair var ki, onu gənclər çox oxuyur, bəzi şairlər ziyalılar arasında daha çox məşhur olur, bəzisini isə mahnı, musiqi aləmində üstün tuturlar. Səməd Vurğunu isə ümumi bir məhəbbətlə hamı oxuyur, hamı sevir. “Vaqif”, “Azərbaycan”, “Komsomol”, “Zəncinin arzuları” kimi əsərlər şeirimizin qüdrətini göstərən və müasir gəncliyin ən çox sevdiyi əsərlərdir. Böyük Sabirdən sonra, xalq arasında ən çox oxunan, dillər əzbəri olan şair Səməd Vurğundur. Bu isə yazıçı üçün ən böyük səadətdir.

Səməd Vurğun yalnız Azərbaycanın deyil, bütün Sovet İttifaqının görkəmli şairidir. Sovet ədəbiyyatı və mədəniyyəti yolunda çox zəhmətlər çəkmiş, çox mühüm əsərlər yaratmış, yüz minlərcə oxucuların qəlbini fəth etmiş olan hörmətli şairimizə cansağlığı, uzun ömür və yeni yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri arzu edirik!

Ədəbiyyat və incəsənət. 1956. №20. 12 may.

Böyük sənətkarın xatirəsi

Biz Səməd Vurğunu həmişə mübarizənin ən qızgın yerində, ən qabaq mövqelərdə, hücumçu cərgələrin başında, məsul tribunlarda görmüşük, onun cürətli, təmkinli, şairanə səsini eşitməyə alışmışıq. Biz onun səsini həm uzaqlarda, mərkəz şəhərlərdə, sərhəd xaricindən eşitmişik. Biz onun səsini ən yaxın rayon, kəndlərdə, fəhlə, kolxoz məclislərindən, dəzgah başından, tarla düşərgəsindən, məktəblilər yürüşündən eşitmişik. Biz onu həm şair, həm alim, həm də kommunist, deputat, həm xalq nümayəndəsi ki-

mi eşitmişik. Ancaq həmişə onun bizimlə doğma bir qardaş, mehriban bir yoldaş kimi danışdığını, həmişə bizim ürək sözlərimizi danışdığını, həmişə bizi irəliləməyə, yüksəklərə çağırıldığını görmüşük.

Vurğunun nadir zəkası, iti və əhatəli, sağlam və düz mühakiməsi, sönməz həyat və döyüş ehtirası, qələbəyə əmin və əsl nikbin çağırışlar, həmişə və hər işdə bizi silahlandırmış, inam və qüdrətimizi artırmış və irəli aparmışdır.

Səməd Vurğunun adı Azərbaycan oxucusuna ən yaxın, ən əziz, ən doğma addır. Yaşadığımız əsrdə, Sabirdən sonra milyonların qəlbini fəth etmək kimi yüksək sənətkar şərəfi hələ ki, ancaq Vurğuna nəsis olmuşdur. Vurğunun sadə, səmimi, hərarətli şeiri xalqımızın ürək səsi kimi səslənmişdir.

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimdən,
Anam, doğma vətənimdən
Ayrılarımı könül candan!
Azərbaycan, Azərbaycan!*

Bu sözlər milyonların qəlbindən qopan bir mahnıdır. Bu sözlər Azərbaycan xalqının Vətənə, onun azadlığı yolunda şərəfli mübarizə tarixinə, onun mənəvi, maddi nemətlərinə, onun müqəddəs torpağına, onun sovet dövründə əldə etdiyi misilsiz nailiyyətlərə olan məhəbbət və iftixarının ifadəsidir.

Səmədin qüdrətli şeiri bütün kökləri ilə, şirinliyi, valehedici ətri ilə Azərbaycanın zəngin klassik ədəbiyyatına – Nizami, Füzuli, Vaqif, Sabir ən-ənələrinə bağlıdır və bunların məhz yeni dövrdə inkişafıdır. Səməd şeiri məhdudluq bilməyən bir sənətdir. Bu sənətin gücü zəngin məzmununda, xəlqiliyi və müasirliyindədir. Buna görə də Səmədin sənətində Azərbaycan klassikasının deyil, böyük rus şeirinin, Puşkin, Mayakovski ənənələrinin, eləcə də bəşəriyyətin nail olduğu bütün şeir xəzinəsinin parlaq cəhətləri duyulur.

Səməd Vurğun ədəbiyyatımızın, şeirimizin nailiyyətlərini bu günün böyük məqsəd və ideyalarına, kommunizim quruculuğu

işinə səfərbər etməyi bacaran bir sənətkardır. O, kommunist şairdir. Partiyalılıq prinsipi onun şeirində ən əsas kefiyyətdir. Təsadüfi deyil ki, onun şeirləri ümumən zəhmətkeşlərin kəsərli mənəvi silahına çevrilmişdir. Bu şeirləri uşaq da, böyük də, fəhlə, kolxozçu, ziyalı da, evdar qadın da, sərhədçi əsgər də, eyni dərəcədə duyur, eyni fərəh və eyni məhəbbət, səmimiyyətlə oxuyur. Şairin və yazıçılar təşkilatının ünvanına, nəşriyyatlara gələn yüzlərlə məktublarda bu məhəbbət və səmimiyyət vardır. Başqa-başqa millətlərdən olan, lakin eyni məqsəd yolunda, böyük Vətənimizi faşist işğalından qorumaq uğrunda birgə vuruşan sovet əsgərlərinin radiodan Vurğun şeirini eşitdikləri və böyük ruh yüksəkliylə səs-səsə verib hücumə keçdikləri məlumdur.

Vurğun odlu ehtiraslar şairidir və mübarizə eşqi ilə, irəli getmək, yüksəlmək arzusu ilə çırpınan şairdir. Bu ehtiras və arzular onda qətiyyəni fərdi xarakterdə deyildir. Yox! Bunlar onun partiyamıza, xalqımıza, Vətənimizə, böyük gələcək ideallarımıza hədsiz məhəbbətindən doğan yüksək fikirlər və duyğulardır. O, xalq ilə birlikdə irəli getmək, yüksəlmək istəyir. Şeirini və sənətini bu yolda çağırışa, mahniyə çevirir. Onun lirikasındakı alovdə bundan irəli gəlir. Səmədin şeirini oxuyanda, istər-istəməz çırağ ətrafında çövlən edən, işığa olan eşqi ilə yanan pərvanəni xatırlayırsan. Belə bir eşq şairin hər şeirində duyulur. Lakin bu, passiv, fərdi məhəbbət deyildir. Bu, qüdrətli və yaradıcı məhəbbətdir. Bunu Səmədin bütün müsbət qəhrəmanlarında görüb götürmək olar. Onun poema, dramlarının xarakter qəhrəmanları böyük qəlb sahibidirlər, savadından, səviyyəsiindən, peşəsindən asılı olmayaraq onların hamısı zamanın qabaqcılları, kütlələri irəli aparan, böyük məqsədlərə çağırən adamlardır.

Səmədin müsbət qəhrəmanlarından hər birinin sinəsində şairin öz qəlb çırpındığını desək az olmaz! Çünki Səməd öz qəhrəmanlarını yaxşı mənada romantikləşdirməyi, onları öz dili və ahəngi ilə danışdırmağı sevən və bacaran sənətkardır. Səmədin realizmi – sosialist realizmi varlığının inikasını verən – keçmiş – indini – gələcəyi şairənə bir vəhdətdə alıb göstərən, həyat hadisə-

lərinə bir gözəllik, bir təzəlik və tərəvət verən realizmdir. “Vaqif” də, “Xanlar” da, “Fərhad və Şirin” də tarixi temada yazılmış əsərlərdir. Həmin əsərlərin bu cəhətini ən çox ədəbiyyatçılar deyib danışır. Tamaşaçı, oxucu isə, əsərlərin temasından asılı olmayaraq orada öz fikir və duyğularını görür və valeh olur.

– *Neçin baş əymədin?*

– *Əymədim bəli!*

– *Əyilməz vicdanın böyük heykəli!*

Həmişə tamaşanın bu yerində tamaşaçıların gurultulu alqışları aktyoru dayanmağa məcbur edir. Nə üçün? Ona görə ki, qansız düşməyə qarşı bütün vüqar və əzəməti ilə qəhrəman kimi dayanan Vaqifin simasında sovet oxucusu özünü, öz həmfikirini görür. Vaqifin işğalçı düşməyə nifrətlə dediyi sözlərdə öz ürək sözünü eşidir. Burada məkan və tarixilik şərti ortadan qalxır. 18-ci əsrin şairi, xanlıqlar dövrünün adamı müasirləşərək sovet tamaşaçılarının cərgəsində görünür. Nə üçün? Çünki sovet adamı bəşəriyyətin bütün gözəl mənəvi irsinin ən həqiqi və qanuni varisidir. Çünki sovet adamı bütün bəşəriyyətin səadəti yolunda, bütün tarixin şərəfi yolunda yeni mənəviyyətli bir adamdır. Belə bir münasibəti şeir dili ilə ifadə etməyi bacaran şair öz tarixi qəhrəmanlarını bizim bugünkü mübarizəmiz üçün səfərbər etmişdir. Səməd Vurğunun şeirimiz, mədəniyyətimiz qarşısında xidmətləri böyükdür. O, ədəbiyyatımızda zəngin fikir və zəngin hiss, zəngin mənəviyyət uğrunda şərəflə mübarzə aparmışdır. O, xalq həyatını, mübarizəsini, zəhməti və zəhmətkeşi ədəbiyyatda, şeirdə başlıca mövzu kimi almışdır. Sovet adamının zəngin mənəvi aləmini, xalqlar dostluğu, sovet humanizmi və vətənpərvərliyini, yüksək bir şeir sənəti ilə ifadə etmişdir.

Vurğun nədən yazır-yazsın, şeirindəki yüksək sənət qüdrətini saxlayır. Bu isə, sənətkar üçün çox yüksək bir keyfiyyətdir. O, hadisələri yüksək məzmun ilə, yüksək sənət ilə mənalandıra bilir. O, şeirimizin məzmunca zənginləşməsi ilə yanaşı formaca kamil-

ləşməsinə çox kömək etmişdir. O, xalq ədəbiyyatı, klassik aşiq şeiri ənənələrini işləyərək, yüksəldərək, müasirləşdirmə yolu ilə, digər tərəfdən hazırkı ədəbiyyatımızın nailiyyətlərini Azərbaycan şeirinə gətirmək yolu ilə kommunist məfkurəsini, yeni dünya yaradanların mənəviyyatını ifadəyə münasib bədii vasitələr tapmaq yolu ilə getmiş, tamamilə yeni və orijinal bir poeziya yaratmışdır.

Şairin bu şərəfli mübarizəsində ən mühüm yeri onun yaratdığı əsərlər tutur. O, zəmanəmizdə Azərbaycan şeir dilinin yüksək nümunəsini yaratmış və bir çox şairlərimizə nümunə olmuşdur. Cürətlə iddia etmək olar ki, Vurğunun saf, büllur şeir dili bədii nəsrimizin də dil cəhətdən kamilləşməsinə kömək etmiş və gələcəkdə də edəcəkdir. Vurğunda bir ifadə ilə tam bir bədii lövhə yaratmaq qüdrəti vardır. Onun ifadə və misraları təsadüfilikdən uzaqdır. Tolstoy deyirdi: təsviri yüz dəfə ölçüb, yüzlərlə nümunədən seçib yaratmaq gərəkdir. Elə təsvir vermək gərəkdir ki, ondan yaxşısını təsəvvürə gətirilə bilməsin. Səmədin şeirində bu qüdrəti görmək olar.

“Qırx il at belində mürgüləmişəm!...”

İyirmi il əvvəl, özündən əvvəlki böyük bir şairin xatirəsinə həsr etdiyi bu sözləri bu gün biz Vurğunun özünə deyə bilərik:

*Şöhrətli yurdumuz çiçək-çiçəkdir
Hər keçən günümüz bir gələcəkdir.
Sənin də varlığın bir günəş kimi
Əsrlər boyunca yüksələcəkdir!*

“Xanlar” dramasında pristavlara qarşı vuruşan qəhrəman bir kəndlinin öz tərcümeyi-halını bundan yaxşı necə demək olar? Səməd Vurğun ümumən şeirdə olduğu kimi, şeir dilində də canlılığa, canlı xalq dilinə diqqət yetirməyi və ondan həmişə öyrənməyi təbliğ edirdi. Çünki xalq dilinin tükənməz mənbələri bir xəzinədir. Əsl xalq şairi həmişə mənəvi qidasını bu mənbədən almalıdır.

Biz ağır bir kədər içində göz yaşları içində əziz şair dostumuz Səməd Vurğun ilə vidalaşdıq. Ancaq böyük sənətkarlara

ölüm yoxdur. Onun hər bir sözü və hər bir misrası milyonların qəlbində həmişə yaşayacaq, Vurğunun şərəfli adını bayraq kimi nəsillərdən-nəsillərə aparacaqdır.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1956. №24.10 iyun.

Xalq şairi¹³

1920-ci illərdə bizim yeni, sovet şeirimiz ilk gənclik dövrünü keçirirdi. Onun qüvvələri gənc, təcrübəsi az, səsi hələ zəif idi. Bu zaman şeir kitabından, poema və ya mənzum dram yox, ən çox xırda şeirlərdən, jurnal, qəzet səhifələrində təsadüf edilən lirik parçalardan söhbət gedirdi.

Ədəbiyyat cəbhəsinə gələn gənclərin çoxu hələ bu yeni şeirin əsl stilini, mahiyyətini dərk etməkdə çətinlik çəkirdilər. Qəzəl ədəbiyyatı, köhnə şeir vərdişləri təsirindən tamamilə xilas ola bilmirdilər. Bu zaman yeni ədəbiyyat və yeni şeir haqqında həm nəzəri, həm yaradıcılıq mübahisə və münaqişələri davam edirdi.

Kirovabadın maarif evində, mərkəzdən gələn yazıçı nümayəndələrin iştirakı ilə bir ədəbi məclis tərtib olunmuşdur. Məruzə, çıxışlar, şeir oxunması, alqışlar... hər şey öz qaydası ilə aparılırdı.

Məclisdəkilərin çoxunun tanımadığı boz şinelli, qara və sıx saçlı bir oğlan tribunada göründü. O, özündən əvvəl oxunan ritorik bir şeirə işarə edərək nitqini təhlili sual ilə başladı:

Buna siz şeir deyib əl çalırsız? Bu şeir deyil, bu açıq məktubdur!

Bu qara oğlanın nitqi də, şeri də məclisə yeni hava və hərəkət gətirdi. Onun sözlərində xüsusi bir cürət, təzəlik, orijinallıq duyulurdu. O, hər eşitdiyini alqışlamağa adət etməyən, bu günün şeirinə yüksək tələblə yanaşan bir gəncin səsi idi. Bu gənc natiq, hələ ilk şeirlərini yazan Səməd Vurğun idi.

Cürətlə demək olar ki, Səməd Vurğunun hələ o zamankı səsi yeni şeirin, sovet şeirinin gələcək qüdrət səsi idi.

¹³ ADU-da S.Vurğuna həsr olunmuş təntənəli iclasdakı məruzəsindən.

Mən

Nəfəsləri benzin

Və kükürd qoxuyan

Milyonların şairiyəm!..

Əlimi mən də qatmalıyam

İşçilərin əlinə.

Mən də daş atmalıyam

Sosyalist vətənimizin

Təməlinə!

Yeni şeir kütlələrin kommunist tərbiyəsi yolunda qüdrətli mənəvi bir silaha çevrildi. Bu şeirin mübariz əsgəri Səməd Vurğun sürətlə inkişaf etdi. 30-cu illərdə o, ittifaq miqyasında öz qüdrətli sənəti ilə tanındı.

Səməd Vurğun yeni şeirin ən böyük nümayəndələrindən biridir.

Vurğun şeirinin qüdrəti onun xalqa, müasir həyata, böyük ictimai ideallara möhkəm bağlı olmasındadır. Şairin elə bir şeiri yoxdur ki, orada xalq, vətən bu və ya başqa dərəcədə görünməsin. Onun əsərlərində milli kolorit, Azərbaycan xalqının həyatı, məişəti, tarixi, ruhu, xüsusiyyəti müasir bir şəkildə özünü göstərir. Onun şeirlərində kommunizm məfkurəsi orijinal bir şəkildə tərənnüm olunur. Bu şeir, milli məhdudluqdan uzaq, böyük sovet ədəbiyyatının qabaqcıl mövqelərində duran, sovet vətənpərvərliyini və proletar internasionalizmini qüvvətlə tərənnüm edən şeirdir.

Səməd şerində xalq zəkası və idrakının gözəl və səlist, şirin və aydın bir dildə, xoş və saf bir musiqidə ifadəsi vardır. Bu şeirin temaları aktual olduğu kimi bədii forması da kamil, zəngindir. Bu şeiri savadı lap az olanlar da başa düşür. Buna görə də şairin əsərləri kütlələrin malı olmuş, mənəvi silahına çevrilmişdir. Bəzi şairi gənclər çox oxuyur, bəzisi ziyalılar arasında məşhur olur, bəzisini isə mahını, musiqi aləmində üstün tuturlar. Səməd Vurğunu isə hamı oxuyur, hamı sevir. Böyük Sabirdən sonra, xalq arasında ən çox oxunan, dillər əzbəri olan şair Səməd Vurğundur. Bu isə yazıçı üçün ən böyük səadətdir. Səməd Vurğun şübhəsiz ki, yalnız Azər-

baycanın deyil, bütün Sovet İttifaqının görkəmli şairidir.

Şairin xoşbəxtliyi onda olur ki, onun gəncliyi, çiçəklənən istedadı sosialist inqilabi dövrünə, Sovet hökuməti dövrünə, mədəniyyətə, sənətə və onun yardıqlığına diqqət və qayğı bəsləyən sovet quruluşuna təsadüf etdi. Sovet quruluşu və sovet məktəbi bütün istedad sahiblərinin, o cümlədən Səməd Vurğun yaradıcılığının çiçəklənib parlamasına hər cür imkan və şərait yaratdı. Yaradıcılığının ilk dövrünü (1928-1936) əhatə edən kitablarında (“Şairin andı”, “Fənar”, “Könül dəftəri”, “Şeirlər”) Səməd Vurğunun yeni həyatdan, inqilabın qələbəsindən, Azərbaycan xalqının sosializm quruluşu uğrunda fəal mübarizəsindən, zəhmət adamlarının xarüqülədə qəhrəmanlıqlarından ilham aldığı aydın görünür.

Səməd Vurğun öz doğma vətəninə valehedici təbiətinin gözəlliklərini, zəngin maddi və mənəvi sərvətlərini, inqilabdan sonra yaranan azad həyatı, kollektiv əməyi qüvvətli poetik bir dillə tərənnüm edərkən heç də çox sevdiyi, “şeirini könül dastanı” adlandırdığı Vaqif üslubunu, xalq şeirinin sadəcə təqlid yolu ilə getməmişdir. O, öz xalqının keçmiş ədəbiyyat və mədəniyyət ənənələrinə ayıq baxmış, sovet şeirinin nöqtəyi-nəzərindən yanaşmış, bu ənənələrin ən gözəl, ən qiymətli mütərəqqi cəhətlərini öz şeirində əks və inkişaf etdirmək yolu ilə getmişdir. “Kür çayı”, “Durnalar”, “Dağlar” və sair kimi ənənəvi mövzulara Səməd Vurğun müasir məzmun, yeni ictimai-siyasi mənə verməyə, onların tərənnümünü ümumi-ictimai inkişaf silsiləsində əks etdirməyə daha çox diqqət yetirmişdir. Şair yaxşı hiss etmişdir ki, keçmiş qəzəl şeirində və qismən aşiq şeirindəki ictimai passivlik və “mavi gözlərə yazılan dastanlar” yeni şeirin yolu deyildir.

1929-1931-ci illərdə Moskva universitetində oxuduğu zaman Səməd Vurğunun yaradıcılığında böyük və sürətli bir dönüş yaranır. İlk qələm təcrübəsi zamanı yazdığı lirik parçalarda ifadə olunan bəzi meylləri pisləyərək, şair “Ölən şeirlərim” (1931) adlı şeirini yazır. Kənddə və şəhərdə gedən sosializm quruculuğu işləri, kəskin sinfi mübarizə şəraitində köhnə kəndin yıxılması, yeni

kolxoz, sosializm kəndinin yaranması şairin qələminə və ilhamına istiqamət və qüvvət verməyə başlayır.

“Məktub” şeirində Səməd Vurğun siniflər mübarizəsini ictimai inkişafın hərəkətverici qüvvəsi kimi göstərir və burjuva şeirinin “saf sənət” təbliğinə qarşı sovet şeirinin Lenin partiyalıq prinsipini, fəal ictimai-siyasi mübarizə prinsipini irəli sürür.

V.Mayakovski “Sol!Sol!Sol!” – deyə həyəcanlı marşı ilə inqilabın hücumçu dəstələrinə xitab edirdi. S.Vurğun eyni həyəcanla qəhrəman Bakı fəhlələrinə müraciətlə deyirdi:

*Vur!
Dedim, vur!
Zərbələrini
bərk vur!
Mənim arzum budur,
Qollarına yeni qüvvələr gəlsin
Sənin əlinlə yüksəlsin.*

K.Marks kommunistləri göyə hücum edənlər adlandırır. M.Qorki bizim vətənimizdə daşlarında mahnı oxuduğunu deyirdi. V.Mayakovski sovet yazıçısının həyata münasibətini belə təyin edirdi: “Elə etmək lazımdır ki, həyatın hər bir zərrəsində bolşevik pafosu mis kimi səslənsin!”

S.Vurğun da şeirə məhz bu tələblər nöqtəyi-nəzərindən yanaşır. Şairin Bakı mədən işçilərinə xitabən yazdığı “Raport” şeirində (1930) Bakı fəhləsinin əmək cəbhəsində, beşilliyin vaxtından əvvəl yerinə yetirilməsi uğrundakı müstəsna qəhrəmanlığı tərənnüm edilir. S.Vurğunun “Raport” sovet şairinin istiqamətini, cəbhəsini və müasir mübarizələrdəki əsas vəzifəsini təyin edən bir bədii manifest kimi səslənməkdən əlavə, dəmir əllərlə dünyanı yenidən tikənləri yarışa çağıran, zərbəçi dəstələri alqışlayan azad zəhmətin, sosialist əməyinin təntənəsini verən ilk həyəcanlı mahnılardandır.

1936-cı ildə Səməd Vurğun dahi rus şairi, “poeziya hökəmdarı” A.S.Puşkinin ən böyük əsərini – “Yevgeni Onegin”i yüksək bədii keyfiyyətlə Azərbaycan dilinə tərcümə etdi.

“Yevgeni Onegin” tərcüməsinə müqəddimə şəklində çap etdirdiyi “Böyük şairin şərəfinə” adlı şeirində S.Vurğun iftixar və minnətdarlıq hissilə yazır:

*Mən səni sevmişəm körpəliyimdən,
Sənsən mehribanım, sənsən ustadım!
Nə qədər bəxtiyar bir insanam mən
Ki, sənin tələbən çağrılır adım!..*

Puşkin şeirini dərinləndirən öyrənmək, “Yevgeni Onegin” poemasını tərcümə etmək S.Vurğun üçün böyük bir məktəb olmuş, onun şeirinin inkişaf və büllurlaşmasına çox kömək etmişdir. Şair bu haqda yazır: “Mən bütün həyatım boyu Puşkindən öyrənmişəm və indi də öyrənirəm. Onun yaradıcılığı mənim üçün ən böyük sənətkarlıq məktəbi olmuşdur.

“Yevgeni Onegin”i tərcümə etmək mənə çox şeyi verdi. Mən bunu ancaq sonralar bütün dərinliyi ilə başa düşdüm. Bu tərcümə sonralar “Komsomol”, “Vaqif”, “Xanlar” əsərlərini yazmaq üçün mənə geniş bədii imkan və təcrübə verdi”.

Şair daha böyük bir məhəbbət və ehtirasla V.Mayakovski sənətindən öyrənirdi. Mayakovski şeirinin zəngin siyasi məzmunu, partiyalı ruhu, müasirliyi, aktualığı və mübarizliyi, həyatın hər sahəsinə müdaxilə etməsi Səməd Vurğun şeirinin də xarakter xüsusiyyəti kimi müəyyənləşməkdə idi. Şair çox dürüst göstərir ki, “Mayakovskinin şeirləri bizim üçün sovet estetikasının praktik kursu olmuşdur”.

Əhatə etdiyi məsələlər, dərin məzmunu və qayəsi etibarilə “Vaqif” pyesi Azərbaycan ədəbiyyatında yüksək mövqə tutmaqdadır. Cəfər Cabbarlının “Od gəlini”ndən, Mirzə Cəlilin “Anamın kitabı”ndan sonra xalq tale və istiqlaliyyəti uğrunda gedən mübarizəni tərənnüm edən və bu yolda kütlələri səfərbərliyə alan ən mühüm və qüvvətli əsər “Vaqif”dir.

Bu əsərin qüvvəsi orasındadır ki, xalqın bütün arzu və istəkləri, duyğu və düşüncələri vətənpərvər bir sənətkarın simasında verilmiş, azadlıq ideyaları yüksək bədii lövhələrlə təcəssüm etdirilmişdir.

Səməd Vurğunun müsbət qəhrəmanları daxilən zəngin, fikirən yüksək şəxsiyyətlər, ictimai məslək adamlarıdır. Vaqif, Xanlar, müəyyən dərəcədə Fərhad Azərbaycan xalqının tarixində ən mühüm mübarizə mərhələlərindən birini öz simasında təcəssüm etdirən tarixi və böyük şəxsiyyətlərdir. Səməd Vurğunun əsərləri tarixi mənalandırmaqda və doğru mənada anlamaqda bizə çox kömək edir. Bu əsərlər yüksək vətənpərvərlik, eyni zamanda mübariz tariximizə məhəbbət hissini artırır. Şairin yüksək sənətkar qələmi, bizim bir sıra tarixi qəhrəmanlarımızı müəyyən mənada diriltdi, ümumxalq malı etdi.

Səməd Vurğunun qəhrəmanları böyük ideallar uğrunda vuruşan mətin, iradəli xalq qəhrəmanlarıdır. Bunların şəxsiyyəti ilə xalq və vətən məfhumu elə mahiranə surətdə birləşmişdir ki, bu obrazlar danışanda biz bir adamın yox, bütün bir xalqın, istilaçılara qarşı vuruşan başı uca bir ölkənin danışdığını güman edirik:

- Şair, hökümdarın hüsrundasən!
- Bunu sizsiz belə düşünürəm mən,
- Bəs baş əymədiniz?
- Əymədim, bəli!
- Əyilməz vicdanın böyük heykəli...

“Vaqif” tamaşasında həmişə bu yerdə xalq Vaqifin səsinə səs verir, gurultulu alqışla artisti dayanmağa məcbur edir. Nə üçün? Çünki əsərin bu yerində xalq Vaqifin simasında özünü görür. Çünki Vaqif yalnız öz sözünü deyil, zalda əyləşənlərin hər birinin ürəyində olan sözü deyir.

Səməd Vurğun şeirinin zəngin və tükənməz xalq həyatı və idrakı mənbələrlə bağlılığı, məhz bu mənbələrdən qidalandığını göstərmək üçün şairin bir sıra poemaları da çox səciyyəvidir. Biz onun “Bəsti”, “Komsomol poeması”, “26-lar”, “Zəncinin arzuları”, “Zamanın bayraqdarı”, “Ölüm kürsüsü” və sair bu kimi məşhur əsərlərindən başqa, nədənsə, indiyə qədər tənqid və təhlillərdə çox zaman unudulan, yaxud da ötəri qeyd edilən “Üsyan” (1936), “Talistan” (1939) poemalarını nəzərdə tuturdu.

“Azərbaycan” və “Komsomol poeması” vətənpərvərlik nəfəsi kimi dillər əzbəri olmuşdur.

Səməd kəndi çox doğru göstərmişdir. Həm köhnə, həm yeni kənd onun poemalarında aydın görünür.

Kəndlinin ağır, məhkum həyatı belə verilir:

*Torpağın sinəsi yarıq-yarıqdı,
Əkinçi qocadır, öküz ağırdır...
Havada mığ-mıği sancır insanı,
Dönüb zəhərlənir insanın qanı.
Sonra üşütmələr canını kəsir,
Xəstə uşaqların ayağı əsir,
Boğazlar qurumuş, sap kimi incə
Qulaqlar yeni bir söz eşidincə,
Dolanır həftələr, dolanır illər...
Durur yol üstündə aclar, əlillər,
Birisi mənbərdə, əlində quran,
Vədələr söyləyir “böyük tanrıdan”...
Aclıq!.. Çəkilməmişdir göylərə çörək!
Susuzluq! Quruyur bağlarda tənək!
Gölmə sularının rəngi sap-sarı.
Xəstəlik çürüdür ağacları;
Dərin bir sükuta dalır təbiət,
Beləydi, sevgilim, bizim köhnə kənd...*

* * *

*Nə qanun, nə nizam, nə də mərhəmət...
Beləydi, sevgilim, bizim köhnə kənd...*

Sənətdə ümumiləşdirmə əsasdır. Şair ən kiçik bir hadisənin təsvirini yüksək ideyalar, böyük məqsədlər, inkişafın əsas, ümumi səciyyəsi nöqtəyi-nəzərindən mənalandırmığı bacarır. Buna görədir ki, Səməd Vurğunun mövzu dairəsi geniş, həm də ictimai-si-

yasi cəhətdən mənalıdır. O, nədən yazırsa-yazsın, öz əsas məfkurə meyllərini sovet vətənpərvərliyi, humanizim, intertnasionalizm ideyalarını bu və ya başqa dərəcədə ifadə etmiş olur. Səməd Vurğunun şeirlərini diqqətlə oxuyanda qəribə bir vəhdət duyulur. Şair həm gündəlik aktual hadisədən danışır, həm də insan şüurunu uzun müddət məşğul edən fikirlər irəli sürür.

Səməd Vurğun yalnız öz bədii əsərləri ilə deyil, həm də ədəbiyyat məsələlərinə, ədəbi müzakirələrə olan sistematik, aktiv və cürətli münasibətilə də müasirləri arasında seçilən sənətkarlardandır. O, şüurlu həyatının, alovlu gəncliyinin ilk günlərindən etibarən, özünü, taleyini həmişəlik olaraq yeni şeirə, sovet vətənimizin formaca milli, məzmunca sosialist sənəti və mədəniyyətinə möhkəm bağlanmışdır.

O, şeir, sənət haqqında təbii həyəcanla və ağızdolusu ilə danışmağı bacarır, yaradıcılarımızın hər birinin müvəffəqiyyətinə sevinir, fərəhlənir; müəllifindən asılı olmayaraq ləyaqətli əsərlər haqqında birinci söz deyən, əsl sənətkara, alimə xas bir ürək açıqlığı və cürətilə qiymət verən və bu qiymətlərində əsasən yanılmayan Səməd Vurğun təsadüfi deyildir ki, yaradıcılar arasında ən ədalətli bir alim kimi tanınmışdır. O, Vətən müharibəsinin ağır günlərində “Mən də bir əsgərəm!” deməklə qələmi süngü ilə, şairi əsgər ilə yanaşı düşünür, bütün mədəniyyət xadimlərini səfərbərliyə çağırırdı.

Moskvada, yazıçılar qurultayında şeir haqqında məruzəni Səməd Vurğunun etməsi təsadüfi deyildir! Sovet lirikasının xarakterindən bəhs edən şair Sovet Yazıçılarının II Ümumittifaq qurultayındakı məruzəsində deyir:

“Həyatımızın çoxtərəfli və rəngarəng olması lirik formaların da rəngarəngliyi üçün imkan yaradır, lirik şeir obrazların müxtəlifliyini, canlılığını və boyaların rəngarəng bolluğunu tələb edir. Sovet lirikası zəmanəmizin ən qabaqcıl ideyalarını təbliğ edərək vəhşi eqoizm əleyhinə, insanı, onun iradəsini və şəxsiyyətini zəiflədən və pozğunlaşdıran bədbinlik əleyhinə, insanı şikəst edən,

fəaliyyətsizliyə çəkən hisslər əleyhinə mübarizə aparır, yeni insanı hissləri təsdiq edir.

Lirika, öz nəğməsini oxuduqdan sonra o saat uçub gedən köçəri quşlara bənzəməməlidir... Lirik şeir, nəğmə insanın qəlbini dilə gətirməli, onun qəlbində yuva salmalı və zümrüd quşu kimi onu isindirməli, zəhmətdə, mübarizədə, kədərli və nəşəli dəqiqələrdə insana yoldaş olmalı, onda nəcib hisslər oyatmalı və beləliklə də insanı yüksəltməli, onu daha güclü, daha ağıllı və mənəvi cəhətdən zəngin etməlidir”.

Səmədin lirikası dərin ictimai məzmunludur. Şanlı partiyamızın bədii tərənnümünü verən “Zamanın bayraqdarı” ümumi şöhrət qazanmışdır:

*Hər təmiz ürəyin, saf məhəbbətin
İnsana hörmətin, eşqə hörmətin
Bugünün, sabahın, əbədiyyətin
Ən böyük mənası partiyamızdır!*

*İnqilab qüdrətli, günəş həvəsli
Həqiqət bayraqlı, insan nəfəsli
Neçə min nəğməli, neçə min səslə
Həyat simfoniyası partiyamızdır!*

Xalq şairi Səməd Vurğun Azərbaycan sovet ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafı yolunda yalnız qələmi ilə ədəbi, elmi məqalə, məruzə və çıxışları ilə deyil, həm də əməli fəaliyyətilə yorulmadan çalışmışdır. Sovet İttifaqında onu görkəmli ictimai işçi, sovet mədəniyyəti, ədəbiyyatı və sənətinin qabaqcıl xadimi kimi tanıyırlar.

Səməd Vurğun adı qəlbləri fəth edən bir addır. Sabirdən sonra ədəbiyyatımızda Vurğuna qədər xalq məhəbbətinə nail olan şair tapmaq çətindir. Bu isə sənətkar üçün böyük səadətdir.

S.M. Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. 1956. №5. S.57-62.

1957

Ədəbiyyatşünaslığımızın inkişaf yollarında

İndi kamil bir elm olaraq Vətənimizdə inkişaf edən bədii ədəbiyyat və sənətimizin zəngin təcrübəsini tədqiq və təhlil edib ümumiləşdirən, kommunizm uğrunda mübarizəməzdə kəsərli məfkurə silahımız olan sovet ədəbiyyatşünaslığı da Böyük Oktyabr inqilabının parlaq nailiyyətlərindən biridir.

İnqilabdan əvvəl Azərbaycanda ədəbiyyat elmi, demək olar ki, yox idi. Doğrudur klassiklərimizin çoxu – Nizami, Füzuli, M.F.Axundov, M.Ə.Sabir və başqaları öz bədii əsərlərində ədəbiyyat haqqında, şeir, sənət, söz haqqında, yaradıcılığın təbiəti, məsuliyyəti, ictimai idrak əhəmiyyəti haqqında orijinal, qiymətli fikirlər söyləmişlərsə də, ədəbiyyatşünaslıq bir elm olaraq ancaq sosialist inqilabından sonra, sovet dövründə dürüst müəyyənləşib inkişaf etmişdir.

Keçən əsrin ortalarından başlamış tək-tək həvəskar, təşəbbüs-kar şəxslər (Mirzə Yusif Nersesov Qarabaği, Adolf Berje, Hüseyn Əfəndi Qayıbov, Lütfəlibəy Azər, Firudinbəy Köçərli və başqaları) Azərbaycan şairlərinin əsərlərindən, tərcümeyi-hallarından nümunələr toplayıb məcmuə, yaxud təzkirə halında nəşr etmişlər. Ancaq bu təşəbbüslərin özü də ciddi elmi mahiyyət daşımaqdan uzaq, ibtidai və çox məhdud olmuşdur. Bu məcmuələrin ən kamil və qiymətli Firudinbəy Köçərlinin dörd cilddən ibarət “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” kitabı idi ki, müəllifinin etiraf etdiyi kimi, “on illik zəhmət və təlaşın səmərəsi olan bu məcmuə neçə vaxtdan bəri toz basa-basa yatıb qalmışdır...”. Məhz sovet dövründə Sovet dövlətinin ədəbi irsə qayğıkeş münasibəti sayəsində bu əsər nəşr edilib ədəbiyyat oxucularına çatdırılmışdır. Həmçinin ədəbiyyatın görkəmli tədqiqatçısı Salman Mümtaz Əsgərovun topladığı zəngin ədəbiyyat materialları 1925-ci ildə “Kommunist” qəzeti nəşriyyatında çap edilmişdir.

Əsrimizin 20-ci illərində Sovet hökumətinin bir dövlət-mədəniyyət tədbiri kimi keçirdiyi yubleylərlə əlaqədar olaraq M.Ə.Sa-

bir, M.Füzuli, M.F.Axundov haqqında yaradılan ilk məqalələr, kitabçalar, oxunan mühazirələr, aparılan ədəbi münaqişələr bizdə sovet ədəbiyyatşünaslığının müqədəməsi sayılmalıdır.

1925-ci ildə partiyanın ədəbiyyat sahəsində siyasəti haqqında məşhur qətnamə nəşr olunandan, xüsusən 1932-ci ildə Mərkəzi Komitənin ədəbi-bədii təşkilatların yenidən qurulması haqqında tarixi qərarından sonra, ədəbiyyatımızın bütün sahələrində olduğu kimi, ədəbiyyatşünaslıq sahəsində də bir fəallıq başlamışdır. Vaxtilə meydanı boş görən, fürsətdən istifadə edib ali məktəb kafedralarına, nəşriyyatlara soxulan, “alim” maskası geyən mürtəcə osmanlı müəlliflərinin pozucu işləri ifşa edilmiş, yeni, sağlam məfkurəli kadrların yetişdirilməsinə xüsusi diqqət verilmişdir. Çox keçmədən ədəbi hadisə və faktları marksist dünyagörüşü ilə, günün ictimai-siyasi mübarizələrilə əlaqədar şəkildə təhlil edib qiymətləndirmək təşəbbüslərini göstərən bir sıra əsərlər meydana çıxmışdır. Mustafa Quliyev, Hənəfi Zeynallı və A.Musaxanlının Cavad, Sanılı və s. yazıçılar haqqında məqalələri, mərhum Heydər Hüseynovun M.F.Axundovun fəlsəfi görüşlərinə aid əsəri, Ə.Nazimin Mirzə İbrahimovun Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına, M.Arifin C.Cabbarlıya, H.Araslının Fizuliyə, Cəfər Xəndanın Sabirə həsr edilmiş ilk tədqiqatları bu zaman meydana çıxmışdır.

Böyük Vətən müharibəsinin ən ağır illərində ədəbiyyatşünaslarımızın müstəsna səyi və vətənpərvərliyi sayəsində mədəniyyət tariximizdə ilk və çox qiymətli təşəbbüs olaraq iki cildlik “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabı yaradılmışdır (1943-1944-cü illər). Təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Sovet İttifaqında rəğbət və maraqla qarşılanan bu kitabı burjuva nihilist və kosmopolitlərinin çirkin iftira və böhtanları da hörmətdən sala bilmədi. İki cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”, bütün kəsir və nöqsanlarına baxmayaraq, xalqımızın qədim dövrlərdən indiyə qədər yaratmış olduğu ədəbiyyatın ilk ardıcıl, sistemli, elmi izahını verən mənbə kimi qiymətli və əhəmiyyətlidir.

Ancaq indi, dinc quruculuq illərində sovet ədəbiyyatşünaslığımız o zamana nisbətən xeyli tərəqqi etmiş, irəli getmiş, bir sıra mühüm problemlərin həllinə ciddiyyətlə girişmişdir.

Bu günlərdə sovet oxucusu Azərbaycan SSR EA Nizami adına Ədəbiyyat və dil institutunun nəşr etdiyi sovet ədəbiyyatı tarixi kitabını alacaqdır. Bu kitab 3 cildlik ədəbiyyat tarixinin son cildir. Şanlı Oktyabrın qırx illik bayramına hədiyyə olaraq nəşr edilən bu kitabda birinci dəfədir ki, sovet ədəbiyyatımızın 40 ilə yaxın bir müddət ərzindəki şərəfli mübarizə və inkişaf yolu elmi şəkildə təhlil edilir, işıqlandırılır. Vətənimizdə sosialist inqilabının, sosializm qələbəsi, sosialist sənayenin və kəndin sürətli yüksəlişi, Böyük Vətən müharibəsi illərində xalqımızın faşizmə çaldığı parlaq, cahanşümul qələbə, müharibədən sonrakı dinc quruluş illərində təcridən kommunizmə keçid dövrünün necə maraqlı, ziddiyyətli, mürəkkəb, orijinal bir şəkildə bədii ədəbiyyatımızda öz əksini tapdığı bu kitabda sistemli surətdə göstərilir. Sovet ədəbiyyatı tarixi kitabında ayrı-ayrı mərhələlərdə müxtəlif janrların (lirika, nəsr, drama) xarakter və inkişafına, habelə C.Cabbarlı, S.Vurğun, M.S.Ordubadi, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rəhimov, H.Mehdi, Süleyman Rüstəm, Seyid Hüseyn, M.Müşfiq və s. kimi görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığına aid xüsusi, monoqrafik fəsillər verilmişdir.

Son illərdə klassiklərimiz haqqında ümumən ədəbiyyat tariximizin mühüm simaları və problemləri haqqında bitkin və maraqlı monoqrafiyaların yaranması işində də böyük dönüş əldə edildiyini qeyd etmək lazımdır. SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Y.E.Bertelsin Nizamiyə, H.Araslının XVII-XVIII əsrlər ədəbiyyatına, M.Arifin Cabbarlının həyat və yaradıcılığına, Məmməd Cəfər Cəfərovun M.F.Axundova və Azərbaycan – rus ədəbi əlaqələrinə aid, Feyzulla Qasımzadənin XIX əsr ədəbiyyatına, C.Xəndanın XX əsr ədəbiyyatına, M.Quluzadənin Nəsimiyə, Məmməd Ağa Sultanovun Xaqaniyə, Ə.Şərifin Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığına, Şıxəli Qurbanovun Puşkin və Azərbaycan, Kamran Məmmədovun Ə.Haqverdiyev və Zakirə, Kamal Talıbzadənin Abbas Səhhətə, Mirəli Seyidovun Sayat-Novaya, Qasım Qasımzadənin ədəbiyyatımızda xalqlar dostluğuna,

B.Vahabzadənin Səməd Vurğuna, M.Vəliyevin Süleyman Saniyə həsr etdikləri kitablar ədəbiyyat elmimizin tərəqqisini göstərən əsərlərdir. Bu kitablar sovet oxucusuna zəngin və mürəkkəb ədəbi prosesi tanımaqla qalmır. Bunlar, eyni zamanda, xalqımızın keçdiyi və keçirdiyi uzun, maraqlı mübarizələr tarixini, onun mənəvi sərvətini göstərir. Bu kitabların, əlbəttə, hamısı elmi keyfiyyət etibarilə eyni səviyyədə deyildir. Bunlar müəyyən nöqsanlardan da xali deyildir. Ancaq bunları birləşdirən yaxşı cəhət budur ki, xalqımızın həyatı, məişəti, mübarizə tarixini düzgün əks etdirən, mədəni inkişafımıza kömək edən konkret bədii əsərlər və ədəbi hadisələr alimlərimizin diqqət mərkəzində durmaqdadır, müasir ictimai mübarizələr, qabaqcıl, progressiv ideyalar cəbhəsində qiymətləndirilməkdədir.

Sovet dövründə maarifin və mədəniyyətin durmadan artması şəraitində ədəbiyyat işinin həcmi böyümüş, səviyyəsi son dərəcə yüksəlmiş, kadrların sayı da artmışdır. Ali məktəb kafedralarında və elmi idarələrimizdə 10 nəfər filoloji elmlər doktoru, 50 nəfərdən çox elmlər namizədi çalışmaqdadır. Yazıçılar İttifaqının tənqid bölməsində, jurnal, qəzet, nəşriyyatlar ətrafında qırx nəfərdən çox ədəbiyyatşünas-tənqidçi qüvvələri toplanmışdır. Əkbər Ağayev, K.Məmmədov, M.Vəliyev, O.Həsənov, Ə.Hüseynov, Q.Xəlilov kimi tənqidçilər mətbuatda tez-tez çıxış edir, yaranan əsərlər haqqında fikir söyləyirlər.

Respublikamızın mədəni inkişafındakı müstəsna sürət və yüksək keyfiyyətə uyğun olaraq ədəbiyyat kadrlarının artması təbiidir. Savadsızlığın ləğv olunduğu, kitaba ümumxalq həvəsinin son dərəcə artdığı bir yerdə ədəbiyyat xadimlərinin nə qədər şərəfli və məsuliyyətli bir vəzifə başında durduqları aydındır. Orta məktəblərimiz çoxdan ədəbiyyat dərslisi ilə təmin edilmişdir. Orta məktəblərimizdə işləyən ədəbiyyatçıların mühüm bir qismi ali təsilli müəllimlərdir.

Sovet dövründə xalq yaradıcılığının, şifahi ədəbiyyatın toplanması, öyrənilməsi və təbliğinə aid də xeyli iş görülmüş və

görülməkdədir. Bu yaxınlarda Elmlər Akademiyası nəşriyyatının Koroğlu dastanını mükəmməl bir şəkildə nəşr etməsi, vaxtilə Azərnəşrin tapşırığı ilə Hümmət Əlizadənin aşıq ədəbiyyatını, nağıl və dastanları toplayıb nəşr və şərh etməsi, elmlər namizədi Həsən Qasimovun bayatıları toplaması və bu janra aid elmi əsər yazması, atalar sözlərinin, lətifələrin nəşri mədəniyyət tariximizin dərinədən öyrənilməsi üçün zəngin imkan və material verir.

1939-cu ildə Dədə Qorqud dastanının nəşri və rus dilinə tərcüməsini də çox böyük mədəni tədbir saymaq lazımdır. Doğrudur, bu işdə fəal iştirak edən yoldaşlar bir müddət mürtəcə ünsürlərin hücumuna məruz qaldılar. Güman edirəm ki, bu hadisə həmin yoldaşların xalq arasındakı hörmət və xidmətini nəinki azaltmadı, hətta artırdı da! Çünki xalq öz mədəni sərvətinin qədri ni hər kəsdən yaxşı bilir və onu qorumağı bacarır.

Azərbaycan SSRİ Elmlər Akademiyası yanında zəngin bir ədəbiyyat muzeyi yaratmışdır ki, hər ildə minlərlə vətəndaş və xaricdən gələn müsafirlər buraya gəlib tamaşa edirlər. Respublika əlyazmaları fondunun yaranmasını da böyük mədəni və elmi bir nailiyyət saymaq lazımdır. Fondun işçiləri tariximizin, ədəbiyyatımızın söz xəzinəsini ehtiyatla mühafizə etməkdən, alimlərimizə xidmət etməkdən başqa, burada həm də elmi iş aparır, arxivi öyrənir, əsərləri nəşr edirlər.

Sosyalist inqilabı Sovet İttifaqı xalqlarının milli mədəniyyətinin sürət və vüsətlə inkişafına lazımı şərait yaratmaqla qalmadı. Həm də keçmişdə yaranmış olan mədəni, ədəbi irsin dərinədən öyrənilməsi, saf-çürük edilməsi və mütərəqqi, demokratik meyllərin təbliği, xalqa çatdırılması işini geniş miqyasda təşkil etdi. Böyük Leninin hər milli mədəniyyətdə iki mədəniyyətin – bir tərəfdən zəhmətkeşləri təmsil edən demokratik, o biri tərəfdən də istismarçıların mənafeyini əks etdirən mürtəcə mədəniyyətin olması nəzəriyyəsini rəhbər tutaraq ədəbiyyatşünaslarımız klassik irsi tənqidi surətdə öyrənir və şərh edirlər. Klassiklərimizin görkəmli əsərləri gənc nəslin sevə-sevə oxuduğu, öyrəndiyi əsər-

lərdir. İnkilaba qədər Azərbaycan məktəblərində ədəbiyyat adı altında osmanlı müəlliflərinin əsərlərinə daha çox yer verilirdi. “Vətən dili”, “Gülzar”, “Uşaq baxçası”, “Milli qıraət” kimi dərsliklərdə Azərbaycan klassiklərinin adına rast gəlmək çətin idi. İndi bütün məktəblərdə və maarif sistemində Azərbaycan ədəbiyyatının, eləcə də qardaş xalqların ədəbiyyatının parlaq nümunələri geniş təbliğ olunur. Azərbaycan alimləri rus, gürcü ədəbiyyatı haqqında, rus alimləri Ukraniya ədəbiyyatı, özbək alimləri Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında əsərlər yazır, xalqlar dostluğu və qardaşlığının təntənəsini bir daha nümayiş etdirirlər.

Şair və ədiblərimiz öz qiymətli məqalə və çıxışları ilə ədəbiyyat elminin inkişafına kömək edirlər. Qardaş rus şairi N.Tixonov faşist qoşunları tərəfindən Leninqradın mühasirə olunduğu ən ağır günlərdə Nizami sənətinin qüdrətindən necə həyəcan və hörmətlə danışsın, Azərbaycan şairi S.Vurğun da Puşkin şeirinin məziyyətlərindən eyni məhəbbət və minnətdarlıqla danışır və yazır.

Ədəbiyyatşünaslarımız indi ümumi və mühüm problemləri kollektiv surətdə birgə söy ilə işləməyə həvəs göstərirlər. C.Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalının tarixi xidmətlərini işıqlandırmaq ətrafında, sovet lirikasının xarakter xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ətrafında, qədim dövr ədəbiyyatının öyrənilməsi ətrafında sistemli elmi tədqiqat aparılmaqdadır. Bu tədqiqat çətin, mürəkkəb olsa da, böyük perspektivə malikdir. Vaxt çatmışdır ki, ədəbiyyatşünaslarımız konkret əsərlərin təhlilindən, ədəbi portret yaratmaq təcrübələrindən geniş, ümumiləşdirici tədqiqat əsərlərinə keçsinlər, mühüm ədəbi-nəzəri problemlərin işlənməsinə başlasınlar, marksist ədəbiyyat nəzəriyyəsinə, estetikasına aid mükəmməl əsərlər yaratsınlar. Vaxt çatmışdır ki, bilək görək Vəqifdən bəri inkişaf edib gələn Azərbaycan realiziminin əsas xüsusiyyətləri nədən ibarətdir, müasir şair və ədiblərimizin yaradıcılığında klassik irsin hansı cəhəti nə şəkildə, nə dərəcədə qəbul olunur və ya rədd edilir. Vaxt çatmışdır ki, mütəqabil ədəbi əlaqələr və təsirlər dürüst müəyyən edilsin. Vaxt çatmışdır ki, sosialist

realizminin, inqilabi romantikanın Səməd Vurğun kimi nəhəng bir şairin sənətində necə həyata keçirildiyinin yaradıcılıq sirrləri, ümumən sovet şeirinin həm məzmun, həm forma yenilikləri də-rindən öyrənilsin və izah edilsin. Bu və bu kimi tədqiqat, bir tərəfdən, ədəbiyyat tarixini işıqlandırır, ikinci tərəfdən, müasir ədə-bi hərəkata, gənc yaradıcılara əməli surətdə kömək edər.

Heç kəsə gizli deyil ki, ədəbiyyatşünaslıq, tənqid sahəsində mühüm kəsirlərdən biri sənətkarlıq məsələlərinin hələ də diqqət mərkəzinə qoya bilməməsidir.

Məqalə və məruzələrdə, hətta bəzi alimlərin kitablarında ədə-bi-bədii əsərlərin təhlili bəzən səthi sosioloji mülahizələrdən irəli getmir, bədii əsərin mövzusu, məzmunu qəhrəmanların gördüyü işin, dediyi sözün əhəmiyyəti söylənir, yazıçının keçmiş əsərləri yad edilir, gələcəyinə arzular bəslənir. Bir qayda olaraq ədəbi mə-qalələr iki hissədən ibarət olur: “lakin”ə qədər, “lakin”dən sonra! “Lakin” sözünə qədər təhlil yazıçının xeyrinə, şirin sözlərlə müsbət planda gedir. “Lakin”dən sonra isə nöqsanlar sayılır. Axırda da müəllifin yazıçıya ümid və xoş arzuları ilə məqalə bitir.

Məqalədə müəyyən ictimai məsələlərdən bəhs edən bir tarix, fəlsəfə kitabınınmı, kənd təsərrüfat planlarınınmı və ya bədii əsə-rinmı təhlil edildiyi bəzən çətin anlaşılır. Görürsən ki, məqalədə sənət əsərinin xüsusiyyətinə, təbiyyətinə, mahiyyətinə aid ya heç nə yoxdur, ya tək-tək cümlələr vardır. Belə təhlillər nəinki yazıçı-ya, oxucuya lazımı kömək edə bilmir, hətta bəzən araya qarışıqlıq salır, yaxşı əsər ilə bayağı yazıları bir cərgəyə qoyur.

Vaxtilə Belinski aydın göstəmişdir ki, estetikasız tarixi tənqid və əksinə, tarixsiz, estetik tənqid birtərəfli olar.

“Bizim tənqidimiz düşünməyi öyrədir, yaratmağı öyrətmir. Mənim fikirimcə, bizim tənqidimiz dözülməz dərəcədə birtərəfli-dir. Demək olar ki, ancaq ictimai-inqilabi pedaqogika dərsi ver-məklə məşğul olaraq, gənc ədəbiyyatçılara sənətkarlıq öyrətmir.

Əgər memarlıq müəllimi ancaq “tikinti nizamnaməsini” öyrətməklə kifayətlənsə, şagirdlərinə tikmək öyrədə bilməz. O,

şagirdlərini materiallar müqaviməti, onun davamlılığı, onun xə-s-təlikləri, eyibləri və sairə ilə tanış etməlidir. Ədəbiyyatın əsas ma-terialı bizim bütün intibalarımızı, hisslərimizi, fikirlərimizi ifadə edən sözdür. Ədəbiyyat söz vasitəsilə plastik təsvir sənətidir. Klassiklər bizə öyrədir ki, söz mənə və obrazlılıq cəhətdən nə qə-dər sadə, aydın, dürüst olarsa, mənzərəni və onun insana təsirinin təsviri, xarakterin və onun insanlara münasibətlərinin təsviri bir o qədər möhkəm, doğru və davamlı olar. Tənqid ədəbiyyatın əsas materialı olan sözü lazımcə qiymətləndirmir...”

Böyük Qorkinin hələ sovet yazıçılarının I Ümumittifaq qu-rultayı ərəfəsində dediyi bu sözləri, bir qədər kəskin də olsa, bi-zim ədəbi tənqidimiz haqqında indi də demək olar.

Bədii ədəbiyyat və ümumən sənət əsəri tarixə, həyata, ya faktlara sadəcə illüstrasiya deyil, gözəlliklər aləmidir, həyatın, varlığın sənətkaranə ifadəsidir. Ədəbiyyat gənc nəslin həm məf-kurə tərbiyəsinə, həm də bədii zövqünün düzgün istiqamətdə müəyyənəlməsi, tərbiyəsi və yüksəlməsinə, estetik münasibətlə-rin inkişafına xidmət edir.

Bizim tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elmimiz bəzən yaradıcıla-rımızın məhsulunu vaxtında və lazımı dərəcədə tədqiq və təhlil-dən keçirmir, hətta ədəbiyyat tariximiz üçün çox mühüm olan ya-radıcıların inkişaf prosesini dürüst izləmir. Halbuki belə bir qay-ğıkeş, həssas və davamlı diqqət olmadan yaradıcılara lazımı kömək etmək mümkün deyildir. “Yubiley” ruhlu, “münasibət” məqalələri bizdə yenə dəbdən düşməmişdir. Jurnal və qəzetlə-rimizin bəzilərində bu və ya başqa bir yaradıcı haqqında yazılmış hətta dəyərli, kamil məqalələrə yer almaq çətin olur. Dərhal soru-şurlar: “Nə münasibətlə bunu yazmışsan?”

Bir adət düşüb ki, bir kitab haqqında bir məqalə yazıldımı, daha ikinci məqaləni artıq sayırlar. Hətta ilk yazan tənqidçinin məqaləsi səhv və nöqsanlı da olsa redaksiya öz vəzifəsini yerinə yetirmiş kimi “bu barədə biz məqalə çap etmişik” – deyə müzaki-rəyə yol vermək istəmir. Bu isə yaradıcılıq mübahisə və münaqi-şələrinə mane olmaq deməkdir.

* * *

Bir sıra ədəbiyyatşünas və tənqidçilərimizin ideya-nəzəri, professional səviyyəsi aşağıdır. Onların məqalələri isə bəzən öz bilik və qabiliyyət səviyyələrindən də aşağı olur. Məsələn üçün belə bir məsələni ala ki, bədii əsər necə təhlil olunmalıdır? Bunu az-çox bilməyən tənqidçi təsəvvür etmək çətindir. Doğrudan da tənqidçilərimizi (istər cavan, istər təcrübəlisi olsun) suala çəksən nəzəri məsələ və tələblərə əsasən doğru cavab verərlər. Cavablarında kəsir və nöqsan ola bilər, ancaq bədii əsər haqqındakı əsas meyarı, hökümləri düz deyirlər, şübhəsiz, Belinski, Çernişevski və Dobroluyev kimi nüfuzlu mənəblərdən istədiyən qədər münasib statlar da gətirərlər. Elə ki, onların konkret məqalələrinə nəzər yetirirsən, görürsən ki, nədənsə, heç olmasa öz nəzəri mülahizələri səviyyəsində də təhlil aparmırlar, əsər haqqında aydın, cürətli fikir demirlər.

A.Surkov yoldaş əsərlərin təhlilindəki zəifliyi, birtərəfliliyi qismən güzəştlərlə izah edir. Birisi əsərin mövzunu, **aktuallığını** güzəşt edib sənət əsərinə olan tələblərini azaldır. Birisi müəllifin **gəncliyini**, birisi bu mövzuda **ilk əsər** olduğunu və sairəni bəhanə gətirir.

Bu bir həqiqətdir ki, tənqidçilərimiz hətta ən görkəmli əsərlərin, məsələn, “Zəncinin arzular”, “Zamanın bayrağı”, “Şamo”, “Gələcək gün”, “Səhər” və s. haqqında yazanda da bədii sənətkarlıq təhlilinə ya heç yaxın düşmür, ya da buna lazımı diqqət vermirlər. Tənqidin gənc yazıçı yetişdirməkdə, oxucu zövqünün müəyyənləşməsindəki mühüm rolunu unutmaq olmaz. Ədəbiyyat sənətdir. Sosyoloji mülahizə və hökümlər isə sənəti əvəz edə bilməz. Tənqidçi, hər şeydən əvvəl, düşünməlidir ki, o, kommunist məfkurəsinin tamam xüsusi bir idrak forması ilə - incəsənətdəki spesifikasiya ilə qarşılaşır. Tənqidçinin vəzifəsi məfkurənin bu sahəsini elmi təhlil və tədqiq etmək, əsərləri “sənət dilindən elm dilinə” keçirməkdir. Sənət əsərinin mövzusu elmi əsərin mövzusu ilə eyni ola bilər, məfkurəsi də, mündərcəsi də, materialı da, məqsə-

di də eyni ola bilər, ancaq təfəkkür **formas**ı başqadır, idrak forması başqadır, idrak vasitələri də başqadır. Sənət əsəri öz bədii vasitələrlə fikirlərə, hisslərə xüsusi bir şəkildə təsir edir. Onun bu bədii vasitələri, sənətkarın yaratdığı bədii vasitələri açıq təhlil və izah etmək, ağır-yüngül etmək ədəbiyyat mütəxəssisinin, tənqidçisinin başlıca vəzifəsidir.

Bizim ədəbiyyatımızda xalqlar dostluğunu, qardaşlığını təbliğ, tərənnüm edən, keçmişdə - mənhus çarizim siyasətinin bu dostluğu pozmağa çalışan fitnəkar siyasətini ifşa edən əsərlər çoxdur. Bu əsərlərin ən gözəl cəhətlərindən biri budur ki, onlar bu tarixi dostluğun ritorik təsvirini yox, məhz bədii təsvirini parlaq, canlı, inandırıcı, realist lövhələrini verə biliblər və verirlər. Cəlil Məmmədquluzadənin həcmcə balaca, məzmunca böyük “Kamança” pyesi yadıımızdadır. Burada məlum bir həqiqəti ədib böyük bir sənətkarlıqla, heyvətəməz bir orijinalılıqla ifadə edə bilmişdir.

İmperialistlərin, çar nöqərlərinin fitnəsi, Qarabağda milli ədavət yaydığı bir zamanda Qəhrəman yüzbaşı öz dəstəsi ilə meşəyə çıxıb kamançaçı erməni Baxşıya rast gəlir və onu öldürmək istəyir. Süni sürətdə, fitnəkarlıqla qızışdırılmış olan ədavət hissi yüzbaşının gözünü örtmüşdür. O, günahsız yazıq bir kişinin qanını tökməyə hazırdır. Vəziyyət elə olur ki, kamançaçının ölüm qabağında bir dəfə daha kamança çalmasına icazə verirlər. Baxşı, öz sənətinə, kamançasına olan böyük məhəbbətilə, ailəsinə olan həsrətilə, ölüm qarşısında simləri dindirir. Onun mahınları iki qardaş xalqın keçmişdə, əsrlər boyu bir yerdə məhrəban yaşamasını, bir-birinə can deyib, can eşitməsini, o günlərin şirin, həsrətli mənzərəsini eşidənlərin gözü qarşısında canlandırır. Qəhrəman yüzbaşının özü də o günlərə, o həyat və məişətə olan həsrətilə ah çəkir, düşdüyü indiki vəziyyətdən, nə üçünsə, özünü cəllada çevirməsindən peşman olub pozulur. Hirsə kamançaçıya deyir: “Ədə, erməni, tez kamançanı yığışdır... get buradan! Yoxsa atamın goru haqqı... bu qəməynən bu saat səni də öldürərəm, özümü də öldürərəm... çıx get!” (C.Məmmədquluzadə, əsərləri, I c., s.257).

Kamança, musiqinin həqiqəti tərənnüm edən sehirli səsi Baxşını ölümdən xilas edir. Xalq həyatının, ruhunun tərənnümündən ibarət olan musiqi adamların qəlbini kövrəldir, çirkin hissələrdən ayıldır. Göründüyü kimi, pyesdə sənət əsərinin insan qəlbinə olan güclü təsiri məharətlə göstərilir.

Təsvir qüdrəti etibarilə bu səhnədən geri qalmayan bədii lövhələri C.Cabbarlının, Vurğunun, Mirzə İbrahimovun, S.Rəhimovun və bir sıra başqa yazıçıların əsərlərində görə bilərik.

Coşğun ilham fanarının gur işığı ilə göstərilən həyat səhifələri ömür boyu hər bir oxucu və tamaşaçının zehmində həkk olunub qalır. Xalq həyatının həqiqi mənzərəsini verən bədii lövhə həmişəlik bizim mənəvi qidamızı və həm də məfkurə silahımız olaraq əsrlər boyu yaşayır. Ədəbiyyatşünaslarımız qüsurlu əsərlərin tənqidini verdikləri kimi, yazıçıların qələmindən çıxan gözəl, parlaq bədii nümunələr haqqında hər zaman cürətlə və ağızdolusu danışmağı da bacarmalıdırlar.

* * *

N.S.Xruşşov yoldaşın “Ədəbiyyat və incəsənətin xalq həyatı ilə sıx əlaqəsi uğrunda” adlı məqaləsi sənətkarlarımızın kommunizim quruculuğundakı vəzifəsini dürüst işıqlandırmaqla onları xalqımızın həyat və mübarizəsini, qəhrəmanlığını əks etdirən yeni-yeni əsərlər yazmağa ruhlandırır. N.S. Xruşşov yoldaş çox aydın göstərmişdir ki, bizdə ədəbiyyat və sənətin partiyalılığı prinsipi xəlqilik prinsipi ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Kommunist partiyasına ləyaqətlə xidmət edən bir sənətkar, şübhəsiz, xalq işinə xidmət edir. Xalqa ləyaqətlə xidmət edən bir sənətkar isə doğma Kommunist partiyamıza xidmət edir. Çünki Kommunist partiyasının xalqların səadətinə, kommunizmin qələbə və təntənəsinə xidmətdən başqa bir məqsədi yoxdur. N.S.Xruşşov yoldaş ədəbiyyat və sənət xadimlərinin diqqətini inkişafımızın mühüm vəzifələrinə cəlb edərək yazır: “İnkişafın başlıca xətti isə ondan ibarətdir ki, ədəbiyyat və incəsənət həmişə xalqın həyatı ilə qırılmaz surətdə bağlı olsun, sosialist həyatımızın zənginliyini və rəngarəngliyini düzgün əks

etdirsin, sovet xalqının böyük dəyişdirici fəaliyyətini, onun nəcib söylərini və məqsədlərini, yüksək mənəvi kefiyyətlərini parlaq və inandırıcı şəkildə göstərsin. Ədəbiyyat və incəsənətin ən yüksək ictimai vəzifəsi xalqı kommunizim quruculuğunda yeni müvəffəqiyyətlər uğrunda mübarizəyə qaldırmaqdan ibarətdir”.

Bu şərəfli vəzifə yazıçı və sənətkarların qarşısında durduğu kimi, ədəbiyyatşünasların və tənqidçilərin də iş proqramını təşkil edir. Həyatla möhkəm əlaqə, oxucu kütlələrinin tələb və ehtiyaclarını duyub öyrənmək, öz işinə partiyalı bir münasibət, kommunizim ideyalarının fəal təbliğatçısı olaraq çalışmaq hər bir sovet ədəbiyyatşünası və tənqidçisinin şərəfli vəzifəsidir.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1957. 19 oktyabr. №42.

Ölməz ənənələr

Yazıçı Mir Cəlalin çıxışından

Yazıçı Mir Cəlal partiyanın ədəbiyyat və incəsənət haqqındakı son göstərişlərinin əhəmiyyətindən danışib dedi:

Son bir neçə ildə Mərkəzi Komitənin gördüyü tədbirlər sayəsində ədəbiyyatımızın və ümumiyyətlə mədəniyyətimizin tərəqqisi üçün çox böyük imkanlar açılmışdır. Xruşşov yoldaşın çıxışında və məqaləsində sənət, mədəniyyət, ədəbiyyat adamlarının sağlam inkişafı üçün, sosialist realizminin yayılması üçün əsas yol təyin edilmişdir.

Natiq xalqın kitaba, xüsusən bədii əsərlərə tələbinin xeyli artığını qeyd edərək göstərdi ki, indi kitab bizim məişətimizə keçmişdir. İndi bizim ailələrin kitaba su, çörək, hava kimi ehtiyacı var. Elə ailə yoxdur ki, orada müasir kitablar olmasın. Sovet İttifaqında hər bir vətəndaş üçün ildə 5 kitab çap olunur. 5-6 nəfərdən ibarət olan hər ailənin payına 25-30 kitab düşür.

Kitab mağazalarına gedəndə görürsən ki, mərkəzi nəşriyyatların gözəl, nəfis surətdə çap etdirdikləri kitablar düzülüşdür. Bu kitabları alanda ürəyimizdə istər-istəməz bir arzu da oyanır.

Nə üçün bizim klassik sənətkarlarımızın bir neçəsinin əsərləri də burada olmasın? Məgər onların əsərləri mərkəzi nəşriyyata təqdim edilməyə layiq deyilmə? Görünür ki, günah bizim özümüzdədir. Biz, Axundov kimi, Sabir kimi, Mirzə Cəlil kimi böyük klassiklərin əsərlərini çox geniş yaymağa borcluyuq.

Xruşşov yoldaşın ədəbiyyat və incəsənətdə xəlqilik haqqındakı göstərişləri ilə əlaqədar olaraq o, dedi:

– Xəlqilik ədəbiyyatımızın qanı-canıdır. Yoldaş Xruşşov çox aydın göstərmişdir ki, xəlqiliklə partiyalılıq bir-birinə qarşı qoymaq olmaz. Xəlqilik ədəbiyyatımız üçün çox səciyyəvi olan gözəl bir ənənədir. Xalq həyatına göz yuman yazıçı doğru yolda ola bilməz.

Klassik ədəbiyyatın gücü ənənələrin düzgün inkişaf etdirilməsindədir. Füzuli nəinki öz dövrünə xidmət edir, həm də gələcəyə xidmət edir, Vaqifi yaradırdı. Vaqif nəinki öz dövrünə xidmət edir, həm də gələcəyə xidmət edir, Sabirin meydana gəlməsinə imkan açırdı. Şeirləri ilə öz dövrünə böyük xidmət göstərmiş Sabirin inqilabi ənənələri isə sovet poeziyasının yaranıb inkişaf etməsinə kömək etmiş və edir. Bu ənənələr nə qədər canlanıb inkişaf edərsə, bizim ədəbiyyatımız da o qədər güclü olacaqdır. Səməd Vurğun böyük şair hesab edilərsə, gələcəkdə bundan da qüvvətliləri meydana çıxacaqdır. Çünki kommunizmdə məhsul tez gəlir və bol gəlir.

Sonra Mir Cəlal Azərbaycan dilində müxtəsər ensiklopediya nəşr etmək məsələsini irəli sürdü.

Natiq, Mirzəzadə yoldaşın Kirovabadda almanax yaratmaq fikrinə şərik olduğunu bildirərək əlavə etdi:

– İndi Kirovabaddakı ədəbi mühit, almanax yaratmağa imkan verir. Kirovabadda əsasən gənclərdən, Altay Məmmədov kimi gözəl hekayələr yazan nasir və şairlərdən ibarət ədəbi qüvvə yetişməkdədir. Bakıdakı yazıçılar da oraya kömək edirlər. Qoy, Kirovabad şəhər partiya komitəsi bu məsələni müzakirə edib, müəyyən qərar qəbul etsin.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1957. №50. 14 dekabr

1958

Nəsr haqqında

*(Naxçıvanda Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı
İdarə Heyətinin plenumundakı çıxışı)*

Yazıçı Mir Cəlal Naxçıvan yazıçılarının maraqlı əsərlərindən bəzilərini misal çəkdi. O, Naxçıvan yazıçılarının nəsr sahəsində zəif işlədiklərini qeyd edib dedi:

– Nəsr sahəsində yalnız Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığı diqqəti cəlb edir. Mən onun bir sıra hekayələrini oxumuşam. “Baharın hekayəsi”ndə qoyulmuş məsələ xüsusilə aktual və maraqlıdır. Bu hekayə H. İbrahimovun yaxşı dil mədəniyyətinə malik olduğunu göstərir. Hekayənin süjeti aydın, dili sadədir. Burada təsvir edilən hadisə də tipikdir. Yazıçı qarşısına qoyduğu məsələni yaxşı həll etmişdir. Bu hekayənin rus və digər dillərə tərcümə olunmasına çalışmaq lazımdır.

Mir Cəlal Naxçıvan filialını əsl ədəbiyyat mərkəzinə çevirmək üçün bir sıra mühüm tədbirləri həyata keçirməyin zəruriyyətindən danışdı:

– Burada, yerli yazıçıların əsərlərindən ibarət almanaxlar buraxmalı, “Şərq qapısı” qəzetində tez-tez ədəbiyyat səhifələri verilməlidir.

Bakıda Naxçıvan yazıçılarının ədəbi gecəsini təşkil etmək, onlara yaradıcılıq ezamiyyətləri vermək, bu yazıçıların yaradıcılığını izləyib, əsərlərini qiymətləndirmək və bu əsərlərin nəşr olunmasına şərait yaratmaq lazımdır.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1958. 24 may.

Bədii nəsrimiz yeni mərhələdə

AZƏRBAYCAN SOVET YAZIÇILARININ III QURULTAYI

Mir Cəlalin əlavə məruzəsindən

Sov.İKP XX qurultayında sovet yazıçılarının ikinci qurultayından sonrakı dövr mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın bütün sa-

hələrində olduğu kimi, bədii nəsr sahəsində də tərəqqi dövrü olmuşdur. Söz sənətinin bu sahəsi bizdə demək olar ki, bütün başqa sahələrdən sürət və vüsətlə inkişaf etməkdədir. Ədəbiyyatın qabaqcıl sahəsi bədii nəsr sayılırsa, bədii nəsrin də qabaqcıl sahəsi roman sayılır.

Məruzəçi roman janrının özünə məxsus xüsusiyyətlərindən danışaraq göstərir ki, həqiqi mənada realist roman Azərbaycanda sovet dövrünün məhsulu, sovet ədəbiyyatının parlaq qələbəsidir. A.Şaiqin, Ordubadinin, Əbülhəsənin, Mehdi Hüseynin, Süleyman Rəhimovun, Mirzə İbrahimovun, Əli Vəliyevin və başqa ədiblərin romanları həm şəkil, həm məzmun etibarilə keçmişdəkilərdən tamam başqa və yeni keyfiyyətli epik əsərlərdir. Bu əsərlərin əsas qəhrəmanı xalq və onun nümayəndələri, əsas pafosu nikbin həyat, əsas ideyası kommunizm uğrunda mübarizə, sovet vətənpərvərliyi, proletar humanizmdir.

İkinci qurultaydan sonrakı müddətdə bizim ədəbi mətbuatımız və ümumən imkanlarımız çox artmışdır. Üç dildə 3 ədəbiyyat jurnalımız çıxır. Bu qalın jurnalların özü də yaranan məhsulu əhatə edə bilmir. 30 çox iri həcmli nəsr əsəri, 200-dən çox hekayə və bədii очерк yazılmışdır.

Məruzəçi 4 il ərzində yaranmış roman və povestləri mövzularına görə qruplaşdıraraq bu əsərlərin bəzi mühüm və səciyyəvi cəhətlərini təhlil edir.

Bədii nəsr şəxsiyyətə pərəstişə qarşı, xalq zəka və idrakının, kütlələrin coşğun təşəbbüsü və qaynar enerjisinin tükənməz qüdrətini tərənnüm edib bir sıra qiymətli əsərlər yaranmışdır. Məşhur “Abşeron” romanının müəllifi Mehdi Hüseyn “Qara daşlar” adlı yeni roman yaratmışdır. Qara daşlar” romanında sürətlə inkişaf etdirilən kəskin bir münaqişə vardır. Bakı yaxınlığında - Qara daşlarda neft kəşfiyyatı üzərində gedən əsas münaqişə yalnız şəhərin bir sahəsini əhatə etmir. Kolxoz kəndi ilə, ziyalıların həyatı ilə bağlanır, ailə, məişət və məhəbbət səhnələrini əhatə edir. Neft yataqlarının kəşfi uğrunda mübarizədə biz Aslanov, Qüdrət, Şeyda, Tahir kimi namuslu sovet adamlarının vətənpərvər-

vərliyini, Mollayev, Xəlilov, Şəmki kimi mənsəbpərəst, xain, fırıldaqçıların tərribatçı, çirkin simalarını görürük. Müəllif, Mollaevə - bu qara kabusa qarşı qoyduğu müsbət surətləri çox çətin, iztirablı, imtahanlı yollardan keçirir və göstərir ki, sağlam mənəvi aləm sahibi, sovet tərbiyəsi görmüş namuslu adamları fitnə və təhdid ölümə apara bilər, ancaq kommunizmə xidmət kimi müqəddəs əzmindən döndərə bilməz.

Məruzəçi “Qara daşlar” əsərinin məziyyətlərini sübut etmək üçün əsərdən kəskin mübarizəni əks etdirən misallar gətirir və qeyd edir ki, “Qara daşlar”da Mollaevin cani dəstəsinin və mənfur iş üsulunun ifşası da inandırıcı verilmişdir. Məruzəçi, iclas, qonaqlıq, söhbətlə əlaqədar olan artıq səhnələri, hətta artıq surətləri əsərə qüsur hesab edir. Uşağın məktəb əhvalatı, komsomol iclasında məsələnin müzakirəsi, həmçinin Tahirə Lətifənin intim münasibətlərinin açıq təsviri süjeti ağırlaşdırmaqdan başqa, bəzən qəhrəmanların xarakterindən doğmur, əhvalatın təbii cərəyanına mane olur. Mollayevlə əlaqədar olan hadisələr xəttinin bir qədər də kəskinləşdirilməsi ümumən mübarizə xəttini bir qədər də mürəkkəbləşdirir, həm də o şəraitdə cəsarətli çıxışların hamısına tam bəraət verərdi.

“Qara daşlar” romanı yalnız ədib üçün yox, ümumən ədəbiyyatımız üçün fərəhli bir hadisə sayılmalıdır.

Müasir kəndimizin təsvirinə həsr olunmuş görkəmli əsərlərdən biri Mirzə İbrahimovun “Böyük dayaq” romanıdır. Keçən il nəşr olunan bu roman mətbuatda nailiyyət kimi qiymətləndirilmişdir. Burada yalnız təsərrüfat və plan məsələləri deyil, ailə, dostluq, ənənə, əxlaq ümumən köhnəliklə yeniliyin barışmaz mübarizəsi, kolxoz sədri Rüstəm kişinin ağır mənəvi vəziyyəti göstərilmişdir. Romanda bir neçə xətt üzrə inkişaf etdirilən əhvalat, kolxozlar arasındakı yarış, məhsuldarlıq uğrunda mübarizə, ailə, məhəbbət, nifrət səhnələri hamısı bu mərkəzi sima ətrafında dönüb-dolaşır. Məruzəçi, əsərin əsas obrazlarını təhlil edərkən dedi ki, romanda öz hərəkətləri, danışmaları ilə bəzən qeyri təbii, süni görünən bir surət varsa, o da Qaraşın arvadı, Rüstəm kişinin

gəlini Mayadır. Lazım olan və olmayan çox yerlərdə və bəzən də müəllif fikirlərinin ritorik ifadəsi kimi görünməsi, mühakimə yürütməsi onun təbiiliyini pozur. Süjetin bu və ya başqa xətləri ilə gedən inkişafında artıq təfəsilat və danışmalar vardır ki, mətləbdən doğmur. Əsəri ağırlaşdırır. Mirzə İbrahimovun stilinə xas olan sürət ləngiyir.

Məruzəçi artıq nəsrimizdə mühüm ədəbi qüvvə olan orta nəslin sənətkarlıq və üslublarını müəyyənləşdirmək üzərində səylə çalışdıqlarını qeyd etdi.

İstedadlı gənc nasir İsa Hüseynovun “Yanar ürək” əsəri müasir kənddən bəhs edir. Prinsipial tənqiddən faydalanan müəllif əsəri üzərində yenidən işləyərkən müsbət qəhrəmanların mübarizəsinə meydan vermiş, həyatı düzgün təsvir etməyə çalışmışdır. “Yanar ürək” povestinin ikinci hissəsində Qonaqlıda baş verən hadisələrin, Soltan Əmirlinin yerinə gələn yeni kolxoz sədrinin, kolxozçu qadın Gülzarın, Gülbənizin və başqa qəhrəmanların aqibəti verilir.

“Yanar ürək”, kəndi yaxşı bilən, dürüst müşahidə, bədii təfəkkür qabiliyyəti olan gənc bir ədibin psixoloji, təhlil xətti ilə yazdığı inandırıcı, yığcam əsərdir.

İsanın əsəri indiki halında da nöqsanlardan xali deyildir. Məruzəçi, xüsusən əsərin sonunda daha çox diqqəti cəlb eləyən nöqsanlar barədə danışmış göstərir ki, finalda biz düşməyə endirilən zərbələrin səsini eşitmirik. İşıqlı qüvvələrin tam təntənəsini görmürük. Bu yerdə bədii təsvir əvəzinə hadisələrə xülasə verilir.

İsmayıl Şıxlının oxucular tərəfindən yaxşı qəbul edilən “Ayrılan yollar” povestində də təxminən eyni həyat, kolxozda məhsuldarlıq, plan uğrunda tufeylilərə qarşı mübarizənin təsviri verilir.

Məruzəçi, əsərdəki Kosaoğlu Qurban, İmran, Tükəzban xala, Nərgiz müəllimə kimi surətlərin yaxşı işləndiyini qeyd etdi. Nərgiz müəllimə ilə İmran arasında başlanan məhəbbət sağlam yollarla inkişaf edib, səmimi bir ailə yaradır. İmran da, Nərgiz də xarakterik sovet gəncləri, həm də azərbaycanlı gənclərdir. Bir çox

əsərlərdə rast gəldiyimiz şit, bayağı səhnələr bu gənclərin zövqünə, həyatına ziddir. Bunlar arasında gizli, alovlu, lakin təbii, həyalı, ismətli, təmkinli münasibətləri gənc yazıçı eyni təmkinlə göstərir. Çox təəssüf ki, başqa yerdə buna əməl edilmir və müəllif realizmdən uzaqlaşan vasitələrə müraciət edir.

İlk hissəsi nəşr olunan “Yarpaqlar” romanında istedadlı nasir Bayram Bayramov iki kəndi – abad və geridə qalmış kəndi müqayisə edir. Əsərin qəhrəmanı, Yusif kənddə təsərrüfat planlarını dəyişmək, Xaçın çayının suyundan istifadə edib üzüm bağları salmaq, geridə qalmış kəndin və kəndlilərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq əzmi ilə yaşayır. Məruzəçi, əsərdə sağlam qüvvələrin mübarizəsinin, məhəbbət və kənd məişətinin təbii verildiyini göstərdi. Bununla bərabər neçə yerdə dalaşma, yaxalaşma, vəsiyyə, qəbristanlıq, matəm səhnəsi, üz qırmaq və sairə kimi artıq, bayağı epizodlar var. Keçmiş həyatı, köhnə toy, qonaqlıq adətlərini xatırladan ricaslarla mətləb uzadılır. Məruzəçi, əsərin dilinin rəvan, dialoqların əsasən təbii olduğunu, həm də bəzi ifadə qüsurlarını qeyd etdi.

Məruzəçi dedi ki, İ.Gözəlovun “Geniş üfüqlər” əsəri bir roman olaraq çox qüsurludur.

Görkəmli yazıçı Əbülhəsən “Tamaşa qarının nəvələri” povestində məktəb, tərbiyə məsələlərinə toxunmuş, ayrı-ayrı ailələrin məktəbə nə üçün kömək etmədiyini, əksinə, mane olduğunu açıq göstərir. Məruzəçi povestin baş qəhrəmanı İkramin böyük fədakarlığının əsərdə lazımcına bəraətləndirilmədiyini qüsurlu saydı.

İlyas Əfəndiyevin “Söyüdlü arx” adlı diqqətəlayiq əsəri mövzu manerası və həm də yazı mədəniyyəti etibarilə yeni, şirin oxunaqlı bir əsərdir. Əsərin qəhrəmanı Nuriyyəni sevdiren başlıca cəhətlər onun kənddə apardığı faydalı iş və Nuriyyənin məhəbbəti barədə danışdıqdan sonra məruzəçi, əsərin sənətkarlıq məziyyətləri üzərində dayandı. “Söyüdlü arx”da sağlam, mədəni, nazik bir yumor ilə dərin, kəsərli dəruni bir lirikanın üzvü imtizaçı vardır. Quruluq, cansığıcılıq, uzunçuluqdan burada əlamət tapmazsan. Əsəri

ələ alan kimi intizarlı, təsirli hadisənin cərəyanına düşüb axıracan gedirsən. Müəllif bizi dramatik, ziddiyyətli həyati səhnələrdən keçirərək sevincli aqibətlərə gətirib çıxarır. Edəcəyimiz yeganə qeyd əsərin axıncı səhifələri haqqındadır. Əsərin sonunda Nuriyyənin ərə getdiyi mühəndisin nə məhəbbətini, nə həyatını, nə də yeni qurulan ailənin taleyini müəllif, təəssüf ki, göstərmir.

Son illərdə məhsuldar çalışan yazıçılardan Həsən Seyidbəylinin “Telefonçu qız” povesti sadə və sıravı sovet gənclərinin həyatından bəhs edən, vətəndaşlıq və məhəbbət motivlərini üzvü vəhdətdə göstərən əsərlərdəndir. Ancaq burada da yaxşı işlənməmiş fəsillər vardır.

Xalqın şərəfli oğlu qəhrəman Həzi Aslanovun iftixara layiq həyat və döyüş yolunu göstərən “General” romanı Hüseyn Abbaszadənin ilk, lakin müvəffəqiyyətli nəsr əsəridir.

Görkəmli ədib Süleyman Rəhimov inqilab illərinə qədər gələn uzun və mürəkkəb ictimai tarixi bir dövrü verən çoxplanlı, çoxcildli “Şamo” romanının axıncı hissəsini yazır. Şübhə etmir ki, böyük bir yaradıcı zəhmətin məhsulu olan bu roman – epopeya nəinki ədibin, hətta ümumən ədəbiyyatımızın mühüm hadisələrindən olacaqdır. Bununla yanaşı Süleyman Rəhimov nağıl stilində bir sıra maraqlı hekayələr yazmışdır.

Tarixi mövzuda yazılan əsərlər içərisində Əyyub Abasovun “Zəngəzur”, Makulunun “Səttarxan”, Əli Vəliyevin “Turaclıya gedən yol” romanları qeyd edilməlidir. “Səttarxan” əsasən bioqrafik roman olduğu üçün qəhrəmanı daha geniş tarixi planda göstərildiyi halda, “Zəngəzur” və “Turaclıya gedən yol”da inqilab ərəfəsindəki kənd və sinfi mübarizə verilir. Məruzəçi “Turaclıya gedən yol” romanında inqilaba qədərki həyatımızın yeni bir sahəsinin təsvir edildiyini göstərir. Həm də əlavə edir ki, bu əsərdə də əsas mübarizə xəttinə ağırlıq gətirən artıq səhnələr, lüzumsuz təsvirlər vardır.

Məruzəçi nəsrimizdə müşahidə edilən bir sıra ciddi qüsurları tənqid etdi. Xüsusən kənddən yazılmış əsərlərin biri-birinə bənzə-

diyini göstərən, bir sıra əsərlərdə münəqişə xətlərinin standart olduğunu, bəsitliyi, hadisəçiliyi, sxematizmi, şablon, saxta konflikt qurmağı, “həll etməyi” bugünkü nəsrimizdə özünü göstərən sənətkarlıq nöqsanları kimi kəskin tənqid etdi.

Məruzəçi, Bakı məktəblisi Tofiq Hüseynovun qəhrəmanlığından danışaraq yazıçıları həyatımızda baş verən həm dərin kədər, həm də iftixar hissi oyadan belə hadisələri sənətkarlıqla qələmə almağa çağırır. Sonra məruzəçi hekayə janrının indiki vəziyyətini təhlil etdi. Hekayə janrı klassik nəsrimizin əsas janrı olmuşdur. Təcrübəli ədiblər qismən bu şəkildən əl çəksələr də hekayəçilik bizdə inkişaf etməkdədir.

Məruzəçi qeyd etdi ki, bu janr qarşısında böyük tələblərin durduğunu, xüsusən ədəbiyyata təzə gələn gənclər unutmamalıdır. Sonra məruzəçi yaxşı hekayənin müstəqil bir kitab halında yaşamağına tam haqq qazandırdı. Nə üçün “Usta Zeynal”, “Şeyx Şəban”, “Qurbanəli bəy” müstəqil yaşayırdı, amma “Hop-hop”, “Şəhərdən gələn ovçu”, “Ayaz”, “Azad”, “Su ərizəsi”, “Buz heykəl”, “Ataş oğlu”, “Şirin bülbül”, “Arabaçı” yaşamasın?

Hekayə, oçerk janrına bir növ etinasızlığın nəticəsidir ki, bir sıra qabiliyyətli hekayə yazanlar da ayaqlarının altını bərkitməmiş, böyük həcmli əsərlərə keçirlər. Məruzəçi, bədii nəsrimizdə oçerk janrından danışarkən göstərdi ki, redaksiyalarda işləyən yoldaşlardan başqa, bu janra meyl edən çox azdır. Nəsrimizdə yarıtmaz cəhətlərdən biri satira və yumorun zəifliyidir. Köhnəliyin bütün qalıqlarına qarşı, din və mövhumata qarşı amansız mübarizə aparmaqda bizim satirik əsərlər yaratmaq məharəti olan yazıçılarımız kommunist məfkurəsinə, sovet tərbiyəsinə yaxından kömək etməlidirlər. Klassiklərimiz din tiryəkinin insanları necə qurudub iflic etdiyini parlaq lövhələrlə göstərmişlər. Bu gözəl ənənəni zəiflətmək yox, bütün qüvvəti ilə davam etdirmək lazımdır. Xüsusən “Kirpi” jurnalı “Molla Nəsrəddinin” zəngin ənənələrini davam etdirməlidir.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1958. 8 dekabr.

1959

Görkəmli ədib*Yazıçı Mehdi Hüseynin anadan olmasının 50 illiyi münasibətilə*

Bizim bədii nəsrimizin Mahmud Eyvazov qədər də yaşı yoxdur. Bu az müddət ərzində nəsrimiz çətin yollardan keçmiş, ağır imtahanlardan çıxmışdır. Özü də günəşli bir gündə qınından siyri-lən parlaq bir qılinc kimi çıxmışdır. İndi nəsrin başqa janrlarından geri qaldığını iddia edən tapılmaz. Üçüncü Ümumittifaq qurultayımız ərəfəsində biz cürətlə deyə bilərik ki, bədii nəsrimiz ədəbiyyatımızın ən qabaqcıl, aparıcı sahəsidir.

Məh heç də bu sahənin bol məhsul verdiyini, çox cildlər yaratdığını nəzərdə tutmuram. Mən hər şeydən əvvəl, bu sahədə müəyyən olmuş, oxucunun hörmətini qazanmış yetkin qələm sahiblərinin olduğunu nəzərdə tuturam. Mən burada müasir həyatımızın inikasını, dil mədəniyyətimizin yüksəkliyini, yeni janrların yarandığını nəzərdə tuturam.

Müasir sovet nəsrinin və ədəbiyyatının inkişafında Mehdi Hüseynin xidməti çoxdur. Görkəmli bir ədib olaraq Mehdi Vətənimizdə, Sovetlər İttifaqında deyil, xaricdə də tanınırlar. Onun “Abşeron” əsəri 30-a qədər dilə tərcümə olunmuş, haqqında məqalələr buraxılmışdır. Məşhur fransız kommunist yazıçısı Lui Araqon haqlı olaraq göstərir ki, Mehdi Hüseyn təkcə Qafqazla əlaqədar problemləri həll etməyə çalışan bir yazıçı deyil, özünün bütün biliyini və yaradıcılığını ümumsovet ədəbiyyatı vəzifələrindən ayırmayan bir sənətkardır. Ədibin “Komissar” əsərindən məhəbbətlə bəhs edərək L.Araqon yazır: “Burada adama ən ciddi təsir edən üç komissarın: azərbaycanlı Əzizbəyov və gürcü Çaparidzenin adları ilə bağlı olan xalqlar dostluğudur. Burada xalqlar dostluğu, həm öz dəhşətli qalığı ilə dolu keçmişə..., həm də müsavətçilərin sığındığı ingilis süngüsünə qarşı çevrilmişdir”.

Maksim Qorki ədəbiyyatı insanşünaslıq adlandırır. Bu çox doğru və əhatəli bir tərifdir. Bu tərif xüsusən sovet ədəbiyyatının xarakterini aydınlaşdırır. Bu ədəbiyyatda əsl insan, bəşəriyyətin

şərəfini, şöhrətini, ictimaiyyətini təşkil edən zəhmətkeş insan, maddi və mənəvi nemətləri yaradan, “nəfəsləri benzin və kükürd qoxuyan milyonlar” başlıca qəhrəmandır. Korçağınlar, Tyorkinlər, Bəstilər, Sarvanlar, Almazlar, Firuzələr, usta Ramazanlar və Tahirələrin müqəddəs ideallar uğrunda mübarizədə keçən, həmişə yüksələn, zəngin mənə kəsb edən məzmunlu bir həyatı var. Bu həyat isə yeni nəslin mənəvi tərbiyə vasitəsi, sovet ədəbiyyatı və sənətinin ən şərəfli mövzusu olmuşdur. Yeni ədəbiyyatın bu xarakter xüsusiyyətini Mehdi Hüseynin əsas əsərlərinin hamısında müşahidə etmək olar. Onun “Daşqın”, “Tərən”, “Abşeron”, “Komissar”, “Səhər”, “Qara daşlar” romanlarında və hekayələrində əsas qəhrəman həmin sadə zəhmət adamlarıdır. Bu qəhrəmanların sırf şəxsi həyatı yox, ictimai taleyi, vətəndaşlıq bioqrafiyası ədibi daha çox düşündürür. Bu qəhrəmanları fərdi məişət, arzu və istəkləri yox, böyük ideal, tutduqları yol yüksəldir. Tək bir çiçək necə gözəl olsa, ətir versə də baharı gətirmir. Tək bir quş necə ilhamla oxusa, cəh-cəh vursa da yaz müjdəsini vermir. Bahar bütün çiçəklərin əlvanlığı, bütün quşların təranəsi, bütün suların şaqqıltılı axışı, bütün həyatın ahəngdar coşğunluğu ilə gəlir. Sovet ədəbiyyatı və sənəti də belədir. O, milyonların qəlbini oxşayan çox simli musiqi, çox lövhəli mənərə, çoxsəsli bir simfoniya. Burada hər bir yaradıcının öz mövqeyi və xidməti vardır.

Mehdi Hüseynin əsərləri hələ 30-cu illərdən yayılmağa, diqqəti cəlb etməyə başlamışdır. Onun bir sıra həcmcə xırda, mövzu etibarilə əhəmiyyətli, məzmunca zəngin hekayələrindən istedadlı gənc bir qələm sahibinin səsi gəlirdi. Bir sıra tənqidçilər gənc ədibin üzərində Nərimanovun, bəziləri isə Fədayevin təsirini axtarırdılar. Ədəbi müzakirə və söhbətlərdə bir sual eşidilirdi: doğrudan da Mehdi Hüseynin yazı üslubu klassiklərdən kimə daha yaxındır? Axundova, Mirzə Cəlilə, Süleyman Saniyəmi? Qorkiyə, Fədayevəmi? Mən deyirdim ki, bu üslub hər kəsdən əvvəl Mehdi Hüseynin öz orijinal üslubudur, həm zəngin klassik ənənələrimizin, həm sürətlə inkişaf edən indiki ədəbiyyatımızın, həm də inqilabi mübarizə ilə zəngin müasir, canlı həyatımızın üzvi vəhdəti zəminində yara-

nan, sosialist realizmi istiqamətində inkişaf edən, özünə məxsus keyfiyyətlərlə seçilən bir üslubdur. Mehдинin romanları xalq azadlığı və Sovet hakimiyyəti uğrunda gedən mübarizəyə, habelə yeni dövrdə, sosializm quruluşunda fəhlə və kəndlilərin bəxtiyar həyatına həsr olunmuşdur. Mahiyyət etibarilə bunların ikisi də bir şeydir. Xalq öz səadəti uğrunda əsrlər boyu qəhrəmanlıqla vuruşmuş, yalnız müdrik Kommunist partiyamızın rəhbərliyi sayəsində, sosialist inqilabı sayəsində əbədi qələbə çalmışdır. Bu böyük inqilabi prosesi əks etdirmək sovet ədəbiyyatının həm mühüm vəzifəsi, həm də bəşəriyyət qarşısında iftixara layiq tarixi xidmətidir.

Mehдинin son romanları sözün əsl mənasında bu günə həsr olunmuşdur. Partiyamız ədəbiyyat və sənətdə müasirliyi, xalq həyatını, zəhmət adamlarının şərəf və şöhrətini birinci planda göstərməyi bizə öyrədir. Müasirlik ədibin yaradıcılığında, hər bir böyük və kiçik əsərində özünü göstərən başlıca xüsusiyyətlərdəndir.

Bakı fəhləsi – neft uğrunda yorulmadan çalışan, vətənimizin şan-şöhrətini yüksəldən qəhrəman Bakı fəhləsi, onun ecazkar, qüdrətli əməyi, yeni həyat və məişəti qabaqcıl sənətkarların çoxunun ilham mənbəyi olmuşdur. Bu mövzuya müraciət etməyən görkəmli şair və ədib tapmaq çətindir. Burada da ən çox müvəffəq olan, ən yaxşı əsərlər yaradan ədiblərdən biri şübhəsiz ki, Mehdi Hüseindir. “Abşeron” romanının şöhrəti heç də təsadüfi deyildir. Oxucu bu romanın həyəcanlı səhifələrini oxuyanda Mehdi də, nəşriyyatı da, bəlkə özünü də unudur, buradakı real insanı – ömrünü ağır zəhmətdə keçirən, indi isə özünü böyük bir sənaye şəhərinin, yüksək mədəniyyət ölkəsinin sahibi sayıb iftixarla ətrafına baxan, yetirdiyi gənclərə övlad məhəbbəti bəsləyən qocaman ustanı düşünür. Azərbaycan kəndinin əsrlik zülm və məhrumiyyətlərindən xilas olub, paytaxt şəhərində yüksək texniki qurğulara hakim olan, nəhənglər kimi yerin qəlbini sökən, yatıb qalmış sərvətləri aşkara çıxarıb yeni dünya quran həmvətənlərinin ixtiyarına verən igid bir nəsli, komsomolçu gəncləri düşünür. Onların qibtəyə layiq məhəbbətini, həyatını, tərəqqisini düşünür. Bizim “Abşeron” kimi kitablarımız təəssüf ki, azdır. Bunlar çoxdan

sovet mədəniyyətinin zəngin mənəvi sərvət xəzinəsinə daxil olmuşdur.

Son zamanlarda ədəbiyyat və həyat mövzusunda çox söhbətlər gedir. Leninin inikas nəzəriyyəsinin bizə öyrətdiyi, partiyamızın həmişə təkid etdiyi bu zərurəti – sənət və ədəbiyyatın həyatla sıx əlaqəsini hamımız dərk edir, yaradıcılıq işimizin əsasını qoymağa çalışırıq. Mehдинin bu sahədəki söyləri bəhrəsiz qalmamışdır. Onun kitablarında canlı bədii lövhəyə çevrilən həyat materialı, faktik hadisələr və insanlar çoxdur. Onun sənaye şəhəri ilə əlaqəsi, neft fəhlələrilə dostluğu möhkəmdir. Yazıçı bioqrafik qeydlərində yazır: “Bakı fəhlələrinin böyük beynəlmiləl ailəsi, onların həyatı, mübarizəsi, səmimi dostluğu və məhrəbanlığı mənə bu qənaəti doğurdu: mənim cavan qəhrəmanlarımı bu mühit xaricində təsvir etmək olmaz. Çünki bu gənclik ona görə belə coşğun inkişaf edir ki, burada bütün kollektiv onun inkişafına çalışır, ona kömək edir. Mənim əsas qəhrəmanım Tahir də bunu çox tez hiss edir. Kənddən mədənlərə yenidən gəlmiş gənclərdən başqa, mən oradakı köhnə ustaların işini də müşahidə edirdim. Bu müşahidələrin nəticəsində romandakı köhnə bolşevik, neftçi, vətənpərvər, yeniliklər yaradan qazmaçı usta Ramazanın surəti yarandı. İndi mənim mühəndis və fəhlələr arasında çoxlu dostum vardır...”

Yaradıcılıqda realist olmaq istəyənlər heç bir zaman axtarış və tədqiqatdan yorulmamalıdırlar. Yalnız istedad ilə kifayətlənənlər, öyünənlər yanılırlar. Həyat həqiqətinin dürüst inikası ancaq uzun, inadlı zəhmətin, bir məktəbli kimi ehtiraslı öyrənmə prosesinin nəticəsində əldə edilir. Fəhlə həyatını illər boyu, səbr və səbatla öyrənməyəydi, ədib “Abşeron”, “Qara daşlar” kimi əsərlərini yaza bilməzdi.

Mehdi müasir kəndi də yaxşı bilir və ustalıqla təsvir edir. “Tərən” romanı Azərbaycan kəndinin inkişafında mühüm bir mərhələnin güzgüsü sayıla bilər. Tərən kənddə Cəfər Cabbarlının Almazının başladığı işlərlə məşğuldur. O, sovet müəlliminin xarakter surətidir. Bu dövrdə müəllimlərimiz kənddə həm həkim, həm keşikçi, həm də kəndlinin yaxın məsləhətçisi idilər. Bəzi

ədəbiyyatçılar Tərmanın məktəbdən kənar işlərə qarışmasını nöqsan kimi göstərirlər. Bu ittihamı vaxtilə Almaza da verirdilər. Bunlar əsassız, avam söhbətlərdir. “Bitdili imamı”nın fırıldaqlarına qarşı Tərmanın mübarizəsi yalnız inqilabi, ictimai iş, təbliğat işi deyil, eyni zamanda böyük maarif, mədəniyyət işidir. Müəllif də, Tərnan da yaxşı başa düşürlər ki, şüurları mövhumu etiqladlardan, səfsəfələrdən təmizləməyincə maarif-mədəniyyət vəzifələrinin tam qələbəsi üçün zəmin olmaz. Sovet müəlliminin kəndin və şəhərin ümumi həyatından, ictimai işdən, günün vacib siyasi vəzifələrindən kənar, məhdud görüb göstərmək səhv olardı. Müəllim həmişə kənddə böyük sima olmuşdur. Ədibin romanında da qəhrəman məhz bu planda təsvir olunur. 30-cu illərdə bizim kəndimiz gərgin mübarizə həyatı keçirirdi. Belə bir şəraitdə müəllimin bir əlində qələm, bir əlində silah olmalı idi. Təsədüfi deyil ki, rus dilində nəşr edilən həmin romana “Çarpışma” adı vermişlər. Doğrudan da Mehdiinin romanında o zamanki kəndin çarpışmaları əks olunur.

Mehdi həm də gözəl bir dramaturqdur. Onun “Nizami”, “Cavanşir” kimi əsərləri tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır. Onun “Şamil” dramı, “Fətəli xan” ssenarisi, həmçinin ziyalılar həyatına həsr olunmuş “Şair” ssenarisi ədibin yaradıcılığının müəyyən dövrünü xarakterizə edən əsərlərdir. İstər roman və hekayələrinə, istərsə də səhnə əsərlərində ədib həmişə həyatımızın, ictimai inkişafımızın vacib, istiqamətləndirici meyllərini əks etdirməyə, “xarakter insanları göstərməyə, oxucu və tamaşaçının mənəvi cəhətdən silahlanmasına çalışır. Onun əsərlərində yüksək yazı mədəniyyəti, dil, üslub müəyyənliyi və aydınlığı xarakter cəhətdir. Bu, əlbəttə, sadəcə savad və bilikdən yox, həm də, fikir aydınlığından, bədii məntiqin qüvvətindən irəli gəlir.

Mehdi Hüseyn eyni zamanda istedadlı bir ədəbiyyat alimidir. Azərbaycan dövlət nəşriyyatı bu yaxınlarda ədibin “Ədəbiyyat və sənət məsələləri” adlı kitabını çapdan buraxmışdır. Bu kitabı oxuyan görərkə, otuz beş ilə yaxındır ki, Mehdi sovet ədəbiyyatı və sənətinin inkişafı və qələbəsi uğrunda yorulmadan, inadlı mübarizə

zə aparır. Elmi dəlillərə əsaslanan, sovet ədəbiyyatşünaslığının ən aktual, zəruri vəzifələri cəbhəsində yazılan bu məqalələr həm də bədii əsər kimi maraqla oxunur. Bu kitabda Mehdiinin “Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri” adı ilə böyük bir silsilə məqalələri verilmişdir. Burada bir sıra nəzəri məsələlərlə yanaşı ədib və şairlərimizin əsərləri təhlil edilir. On il əvvəl yazılan, sovet publisist ədəbiyyatının yaxşı nümunələrindən sayılan bu məqalələr indi də elmi-ədəbi qiymətini saxlamaqda, ədəbiyyatçılar, ali məktəb müəllimləri və tələbələri üçün qiymətli vəsait olaraq qalmaqdadır.

Səkkiz-doqquz il əvvəl, məfkurə sahəsində bəzilərinin marksizm cümləpərdazlığına bürünərək mədəni irsimizi ləkələyib hörmətdən salmaq istədiyi zamanda oxucularımız birinci etiraz səsini Mehdi Hüseynəndən eşitdilər: “Ədəbiyyatşünaslıqda marksizmi təhrif əleyhinə!”.

Klassik ədəbiyyatın tədqiqi, təbliği, elmi təhlili ilə bilavasitə məşğul olan bir sıra alimlərin münasibətini, rəyini gözləmədən Mehdi özünə məxsus bir hərarət və cəsərlə Axundov, Mirzə Cəlil, Sabir kimi nəhəng simalarımızın irsinə hörmətsizliyə, hətta hücuma qarşı kəskin çıxış etdi. O, zaman ziyalılar arasında Mehdiinin həmin məqaləsinin oyatdığı böyük hörmət və minnətdarlıq hissini hamı xatırlayır. Ədibin bir sıra ədəbi hadisələr haqqında belə məqalə və əsərlərini göstərmək olar.

Biz heç də ədibin bədii və publisist əsərlərinin tamamilə qüsuruz olduğunu demək istəmirik. Mehdi bəzi əsərlərindəki kəsir və nöqsanlara da ayıq baxmış, iti gözlə görmüş, səylə düzəltməyə çalışmış, yenidən nəşrə verdiyi əsərlərdə çox zaman köklü dəyişiklər aparmaqdan çəkinməmişdir. Yaradıcılıq əməyi nə qədər gərgin olsa da, ədib onu zövq və şərəf işinə çevirmişdir. Mehdi bütün yaradıcılığı, ədəbi fəaliyyəti və şəxsiyyəti ilə xarakter sovet ədibidir.

O, gündəlik əməli işində, yaradıcılıq masasının arxasında da mətbuat səhifələrində də Dehli, Varşava kimi xarici şəhərlərin ədəbiyyat kürsüsündə görünəndə də qüdrətli sovet ədəbiyyatını

zı, onun mübariz partiyalılıq, xəlqilik, beynəlmiləçilik, humanizm, sülhsevərlik prinsiplərini ləyaqət və məharətlə təmsil edir.

Sovet dövləti ədibin ədəbi və ictimai fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, anadan olmasının 50 illiyi münasibətilə onu Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif etmişdir.

Yaradıcılığının kamil dövründə həyatının ikinci yarım əsrinə qədəm qoyan hörmətli ədibimizə, gözəl və mübariz əsərlər yaradıcısına, dostumuz və qələm yoldaşımıza şərəfli yubiley günündə can sağlığı, uzun ömür və yeni-yeni yaradıcılıq qələbələri arzu edirik.

Kommunist. 1959. 21 aprel.

Hekayələr

Görkəmli dramaturq Sabit Rəhman həm də təcrübəli nasirlərimizdəndir. Oxucu onu həm romançı, həm də “Şirin bülbül”, “Gənclik hekayələri”, “Xəyalplov” və sair bir sıra satirik, yumorist hekayə kitablarının müəllifi kimi tanıyır. Sabitin keçmiş və müasir həyat məişətindən yazdığı hekayələrdə bir səlislik, təbiilik, stil aydınlığı, yığcamlıq, gülüş üstünlüyü, şirin təhkiyə üsulu vardır.

Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1959-cu ilin 21 aprel tarixində S.Rəhmanın “Hekayələr” kitabını İ.Peçenovun tərcüməsində, rus dilində nəşr etmişdir.

Burada müəllifin ilk əsərlərindən başlamış son illərin məhsuluna qədər bir sıra maraqlı hekayələr toplanmışdır (“Vəfasız”, “Şirin bülbül”, “Nəfəs pulu”, “Qohumlar”, “Mirzə Kələntər”). Bu əsərlərin yazılış tarixi, səviyyəsi müxtəlif olduğu kimi tematikası da müxtəlifdir. Bu cəhətdən kitabın tərtib qaydası məqbul sayılmalıdır. Çünki bir tərəfdən yazıcının hekayəçi olaraq inkişafı görünürsə, ikinci tərəfdən oxucu qarşısında müxtəlif dövrlərin ictimai həyat səhnələri, müxtəlif zümrədən olan insanlar canlandırılır.

Həyat ideali “yeməkdən, şəhvət ehtirasından” başqa bir şey olmayan Naim kimi tiplər satqın burjuva hakimiyyəti dövründə “millət qəhrəmanı” kimi görünmək, çirkin işlərini davam etdir-

mək istəyirdilər. Yazıçı bu satqın adamın kənddə, camaat içində necə rüsvay olub gülünc hala düşdüyünü “boçka” əhvalatında çox ustalıqla göstərmişdir.

Müasir həyatdan bəhs edən əsərlər içərisində “Qohumlar” hekayəsi maraqlıdır. Əsgər anası çox ümid bəslədiyi doğma qohumlarından yox, kolxozçu kəndlilərdən, ictimai təşkilatlardan daha çox kömək, hörmət və rəğbət görür. Yazıçı inandırır ki, sovet şəraitində, ictimai təşkilatlarda vətəndaşlıq, kollektivlik və humanizm hissləri hakimdir və hər hansı fərdiyyətçi hisslərə qalib gəlir.

Sabit öz hekayələrində köhnə həyat qalıqlarına, meşşan məişətinə, ikiüzlü, mənfəətpərəst fərdiyyətçi və s. mənfəi tiplərə qəhqəhə ilə gülməyi, bu adamların daxili mahiyyətini tünd bir cizgi, münasib bir işarə ilə açmağı bacarır, yazıçı oxucusunu inandıraraq güldürür, güldürərək inandırır. Hekayələrdə onu da asan görmək olur ki, yeni, qüdrətli sosialist cəmiyyətində keçmiş həyat qalıqları kökünü itirmiş əlaq otları kimi tədriclə necə solub sıradan çıxır. Yeniliyin köhnəlik üzərində qələbəsinə, inkişafımızın həmin bu xarakter cəhətini göstərən realist hekayələr kitabında başlıca yer tutur.

Bununla bərabər kitabın tərtibini tam müvəffəqiyyətli saymaq olmaz. Yazıcının 50-dən çox hekayəsindən ancaq on üçü bu məcmuəyə salınmışdır. Deməli, seçmək üçün geniş imkan var idi. Halbuki bir sıra yaxşı hekayələr (“Dizi Yamaqlı”, “Qudurğan”) yox, “Mirzə Kələntər” kimi zəif hekayə kitaba düşmüşdür.

Həmin hekayədə müəllim ilə məktəblilər arasında arzu olunmayan, namünasib mükəlimlər var:

« - И ты, Мамед, ваш осел хворал, выздоровел?

– Издох, муаллим!

– Да благославит аллах его памйать.

Мирза Калантар сплюнл на землю и сказал:

– Мамед,.. ты должен вернуться пока этот плевокне выхсонет.

– Слушаюсь, муаллим! Хочешь плюнь еще раз...»

(Səh. 61)

Şübhəsiz ki, 22 il bundan əvvəl yazılmış bir hekayədə olan belə parçaları asanlıqla atmaq, yaxud heç bir cəhətdən səciyyəvi olmayan bu hekayəni kitaba salmamaq olardı. Görünür ki, kitabı tərtib və redaktə edənlər özlərini o qədər zəhmətə salmaq istəməmişlər.

Ümumilikdə isə Sabit Rəhmanın rusca nəşr olunan hekayələr kitabı yaxşı oxunur, xoş təsir buraxır.

Bakı. 1959. №105.6 may.

Bədii nəsrimiz haqqında bəzi mülahizələr

Müasir ədəbiyyatımızın ən qabaqcıl sahəsi haqlı olaraq bədii nəsr sayılırsa, bədii nəsrin də qabaqcıl sahəsi roman, povest sayılır. Bədii nəsrimiz gəncdirsə, böyük epik şəkillərimiz ondan da gəncdir.

Roman geniş xalq həyatını ətraflı əhatə etməli, nəinki şəxsin, ailənin, hətta nəsilərin taleyini verməli olan böyük ədəbi şəkildir. Müəyyən dövrdə roman qəhrəmanın, hətta nəslin mükəmməl bədii sərgüzəşti, tərcümeyi-halı deməkdir. Hələ keçən əsrdə sürətlə inkişaf etməkdə olan rus romanlarının təcrübəsini diqqətlə izləyərək məşhur tənqidçi N.A.Dobrolyubov yazırdı: “Roman sənətinin qüvvəti onda ola bilər ki, bizim təsəvvürümüzə hakim olsun, onu (təsəvvürümüzü) təsvir olunan hadisələrə, insanlara bağlasın...”

Nəhayət, lazımdır ki, romanın xarakterləri nəinki təkcə həyat həqiqətinə, həm də özlərinə sadıq olsunlar, həmişə birini başqasından ayıran, öz səciyyəvi əlamətlərilə görünsünlər, bir sözlə, axıra qədər öz xüsusiyyətlərini saxlaya bilsinlər. Hər bir romanın tam müvəffəqiyyəti üçün, məhz bu lazımdır. Onun müəllifi şairanə təxəyyül ilə fəlsəfi təfəkkürü və psixoloji müşahidəçiliyi birləşdirməlidir”. (Dobrolyubov. Əsərləri külliyyatı. III cild, səh. 16-17).

Həqiqi mənada realist roman janrı Azərbaycanda sovet dövrünün məhsulu, sovet ədəbiyyatının qələbəsidir. A.Şaiqin, Əbülhəsənin, Ordubadinin, Mehdi Hüseynin, Süleyman Rəhimovun, Mirzə İbrahimovun, Sabit Rəhmanın, Əli Vəliyevin və başqa

görməli ədiblərin ən yaxşı romanları məzmun etibarilə əvvəlki əsərlərdən tamam başqa, yeni keyfiyyətli epik əsərlərdir.

Bu əsərlər, hər şeydən əvvəl, yeni həyatdan, xalqın qurtuluş mübarizəsindən, inqilabdan, zəhmətkeşlərin yaradıcı əməyindən, sosialist cəmiyyəti quruluşundan, xalqların zülmə, təcavüzə qarşı çarpışmasından, sovet adamının yüksək siyasi-mənəvi keyfiyyətlərindən bəhs edən romanlardır. Bunların əsas qəhrəmanı xalqdır, zülümdən, sıxıntıdan çıxmış, gələcəyə doğru inamla addımlayan cəsur xalq nümayəndələridir. Bu əsərlərin əsas pafosu nikbin həyat, qələbə əzmidir. Əsas ideyası isə kommunizm uğurunda mübarizə, sovet vətənpərvərliyi, azad zəhmətin təntənəsidir.

Bizdə elə bir sovet yazıçısı tapılmaz ki, öz qələmimi müasir cəmiyyətimizin, kommunizm quruculuğunun əsas tələbləri uğrunda mübarizəyə səfərbər etməyə çalışmasın. Elə mühüm bir sənət əsəri göstərmək mümkün deyil ki, sovet cəmiyyətinin məfkurəvi tələbləri ilə bu və ya başqa dərəcədə səsleşməsin. Bu, ayrı cür də ola bilməzdi; çünki sovet ədəbiyyatı canı və qanı ilə yeni cəmiyyətin, yeni quruluşun, kommunizm qurmaqda olan yeni insanın mənəvi qidası və silahıdır.

N.S.Xruşşov yoldaşın “Ədəbiyyat və incəsənətin xalq həyatı ilə daha sıx əlaqəsi uğrunda” adlı məşhur məqaləsi, sovet yazıçılarının III qurultayındakı çıxışı ümumən sənətkarlarımızın, o cümlədən nasirlərimizin yaradıcılıq işi və inkişafı üçün proqram sənəd olmuşdur. N.S.Xruşşov yoldaş partiyamızın XX və XXI qurultayından sonra ölkəmizdə kommunizm quruculuğu proqramının geniş və fərəhli mənzərəsini verməklə, partiyamızın və xalqımızın yeddiillik planın həyata keçirilməsindəki konkret vəzifələrini dürüst müəyyən etməklə, sənət və ədəbiyyat xadimlərinin də yaradıcılıq yolunu işıqlandırdı, onları dövrün tələbatı səviyyəsində, daha yüksək ideyalı, kamil formalı bədii əsərlər yaratmağa çağırırdı.

Sovet yazıçıları partiyamızın tələb və çağırışlarını həmişə olduğu kimi indi də öz vicdanlarının çağırışı və səsi kimi qəbul etdilər. Sovet yazıçılarının III ümumittifaq qurultayının Mərkəzi Komitəyə göndərdiyi məktubda deyilir:

“Böyük işlər böyük səylər tələb edir. Biz, kommunizm quran sovet xalqının, Kommunist partiyasının, onun leninçi Mərkəzi Komitəsinin necə yorulmadan çalışdığını, bütün çətinliklərə qalib gəldiyini bilirik. Biz yazıçılardan yalnız bir şey – partiyanın və xalqın ləyaqətli köməkçiləri olmaq tələb olunur. Bu yeganə tələb ən ciddi tələbdir. Zira bu bizim özümüzün özümüə olan tələbimizdir. Bu, bizim aqlimizin, qəlbimizin, kommunist vicdanımızın tələbidir...” Hər bir sovet yazıçısı öz işinin, yaradıcılığının, əsərinin ictimai mənasını, müasir əhəmiyyətini məhz bunda görür. Onda görür ki, yeni cəmiyyət quran, öz qəhrəmanlığı, rəşadəti və novatorluğu ilə bütün dünyaya nümunə göstərən sovet adamının bu tarixi mübarizəsinə necə, nə dərəcədə kömək edə bilər, öz əsərlərlə yeni cəmiyyət qurulmasında nə dərəcədə, nə səviyyədə iştirak edir.

Təsədüfi deyil ki, N.S.Xruşçov yoldaş böyük sovet ədibi M.Şoloxovun yaradıcılığını kommunizmə xidmətin parlaq bir nümunəsi sayır. Çünki M.Şoloxovun yüksək ideyalı, kamil bədii formalı əsərləri partiya və xalqımızın kommunizm uğrunda mübarizəsinə mənəvi silah kimi kömək edir.

Vaxtilə K.Marks göstərirdi ki, proletariat materialist fəlsəfədə öz **mənəvi** silahını tapdığı kimi fəlsəfə də proletariatda öz **maddi** silahını tapdı. Yeni cəmiyyət quran zəhmət adamları sovet ədəbiyyatında öz düzgün **surətlərini**, inikaslarını gördükləri kimi, sovet ədəbiyyatı da onların simasında öz yeni, həqiqi, ləyaqətli qəhrəmanlarını tapdı. Sovet ədəbiyyatı bu qəhrəmanları əks etdirməyi başlıca vəzifə saydığı kimi, həmin qəhrəmanlar da sovet ədəbiyyatını öz mənəvi silahı, zəruri ruhi tələbləri sayırlar.

Son beş-altı il ərzində bizdə 40-a qədər iri həcmli nəsr əsəri, iki yüzdən çox hekayə və oçerk yazılmışdır. Əsas nasirlərimiz məhsuldar çalışaraq ilbəl yeni əsərlər yaradır, eyni zamanda keçmişdə yazmış olduqları əsərləri təkmilləşdirirlər. Əsas romanlarımızda məfkurə bitkinliyi, məzmun zənginliyi, xarakter əlvanlığı ilə yanaşı dil, yazı mədəniyyəti də artmışdır. Bir zaman bizim xalqımızı, mədəniyyət adamlarını çox düşündürən, Mirzə Cəlil, Sabir, Nərimanov kimi, Cabbarlı, Vurğun kimi yazıçılarımızın

ömürlərinin çox hissəsini uğrunda mübarizəsinə sərf etdikləri xalq həyatı, xalq ruhu, xalq mənəviyyəti indi ədəbiyyatımızda ən böyük tələb kimi qoyulur və həll olunmağa başlayır.

İndi ən mühüm məsələlərdən biri sənətkarlıq, ustalıq məsələsini bütün kəskinliyi ilə qoymaq, yazıçılarımızın diqqətini buna cəlb etməkdən ibarətdir. Son dövrlərdə yaranan roman və povestləri, mövzu cəhətdən beş qrupa bölmək olar.

a) Qəhrəman fəhlə sinfinin həyatından, bilavasitə istehsalatdan yazılan əsərlər; b) kolxoz kəndindən, kənd zəhmətkeşlərindən bəhs edən əsərlər; v) mövzusu müharibədən, Vətən müdafiəsindən alınmış əsərlər; q) inqilabi, tarixi mövzuda yazılan əsərlər; g) nəhayət, ziyalıların həyat və məişətindən, məktəbin, mədəniyyət adamlarının inkişafından danışan əsərlər. Bu əsərlərin hamısının təhlilini vermək imkanımızdan xaric olduğu üçün yalnız bəzi mühüm əsərlər, onların səciyyəvi cəhətləri üzərində dayanmaqla kifayətlənəcəyik.

“Abşeron” romanının müəllifi Mehdi Hüseyn “Qara daşlar” adlı iki hissədən ibarət yeni roman yazmışdır. Bu əsərdə sürətlə inkişaf etdirilən kəskin bir ictimai münaqişə vardır. Bakı yaxınlığında neft kəşfiyyatı üzərində gedən əsas münaqişə kolxoz kəndilə, ziyalılar həyatilə bağlanır, yalnız vətəndaşlıq duyğularını yox, həm də adamların fərdi həyatını, ailə-məişət və məhəbbət səhnələrini əhatə edir. Neft yataqlarının kəşfi uğrunda gedən gərgin mübarizədə biz Aslanovun, Qüdrətin, Şeydanın, Tahirin, Usta Ramazanın fədakarlığını gördüyümüz kimi, Mollayev, Xəlilov kimi mənsəbpərəst, xain, firildaqçıların təxribatçı fəaliyyətinin çirkin səhnələrini də görürük.

Xain fitnəkar Mollayevə qarşı qoyduğu müsbət surətləri müəllif çox çətin, iztirablı, imtahanlı yollardan keçirir və göstərir ki, sovet tərbiyəsi görmüş adamları bəzən hər hansı bir hiylə, fitnə ölümə apara bilər, ancaq kommunizm uğrunda mübarizə, xalq xidməti kimi müqəddəs əzmdən döndərə bilməz.

Romanda gənc neftçilərdən birinin toy məclisi təsvir olunur. Mollayev özündən çıxır: Necə yəni? Mən duran yerdə toy nədi,

şənlik, çalib-çağırmaq nədi. Buna kim cəsarət etmişdir? – O, quduz kimi adamları hədələyir, hec nə ilə heç kəs ilə hesablaşmadan toy məclisini yasa döndərməyə müvəffəq olur.

Adamların taleyi həll olunan müzakirə iclasını ədib belə təsvir edir:

“...Mollayev soruşdu:

– Dilman Cəfərov hanı?

Uzun bir sükut oldu. Hamı öz-özlüyündə düşünürdü. “Nə üçün mən deyim, məndən soruşmur ki?” Mollayev sualını bir də təkrar etdi:

– Onu çağırمامısınız, nədir?

– Cəfərovu çağırمامışsıq.

– Nə üçün?

– O, həbsdədir.

Mollayevin gözləri kəlləsinə çıxdı.

– Həbsdə? Deməli sizlərdə adət belədir ki, yuxarı təşkilatların adına şikayət yazanları tutub dama basırsınız?

– Bu sualı mənə yox, rayon prokuroruna verin!

Mollayev üzünü prokurora tutur:

– Dilman Cəfərovu sənmi həbsə aldirmısan?

– Bəli, yoldaş Mollayev.

– Sənə ikicə saat vaxt verirəm. Onu buraxdır və təyyarə ilə bura gətir!

Prokurorun “Baş üstə” cavabını gözləyənlər sükuta qərq olmuş salonda bomba kimi partlayan bir cavab eşitdilər:

– Xeyr, yoldaş Mollayev, buraxdırma bilməyəcəyəm!

– Sən kiminlə danışdığını bilirsənmi?

– Bilirəm, yoldaş Mollayev.

– Elə isə əmrimi yerinə yetir.

– Yetirə bilməyəcəyəm, yoldaş Mollayev. Sovet qanunu buna yol vermir.

– Baxın, ləzzət alın, yoldaş Aslanov! Gənclərə belə tərbiyə vermisiniz.

– Məncə belə prokurorlar yetirən müəllimlərə yalnız təşəkkür edilməlidir!

İclasdakıların pıçılıtsı bütün salon boyu eşidildi. Çoxları Aslanova iftixarla baxdılar...”

Mehdi Hüseynin əsərində belə həyat həqiqətini əks etdirən gərgin səhnələr çoxdur. Əsərdə Mollayev mənhus keçmişin mücəssəməsidir.

Romanın kəndə aid səhnələrində də iki barışmaz qüvvənin – cani Dilman ilə namuslu kolxoz sədri İmran kişinin çarpışmasını görürük. İmran kişi nə qədər təmiz adamdırsa, Dilman o qədər çirkindir. İmran nə qədər səmimidirsə, Dilman o qədər saxtadır. İmran nə qədər qurmağa-yaratmağa çalışırsa, Dilman o qədər təxribata səy edir. İmran xalqa, Dilman Mollayevə arxalanır.

“Qara daşlar” romanında cavan bir rayon prokurorunun böyük cəsaretlə Mollayevə qarşı möhkəm durması oxucuların ürəyindəndir. Çünki cavan oğlan xalqı, sovet həqiqətini təmsil edir. Həqiqət isə hər yerdə, hər şəraitdə qüdrətini saxlayır. Rayon prokuroru əsərdə epizodik surətdir. Ancaq Mollayevə qarşı birgə replikası ilə o, oxucunun qəlbində yaşamaq hüququ qazanır. “Qara daşlar”da Mollayevin cani dəstəsinin və onun iş üsulunun ifşası da inandırıcıdır. Şablondan, sxemdən qaçan ədib, hadisələrin məntiqi inkişafını gətirib ilk mənbəyinə, Qara daşlarda kəşfiyyatın, yeni buruqların yaranmasına, böyük gələcək məsələsinə bağlayır. Əsasən müvəffəqiyyətli olan əsərdə nöqsanlar da vardır. Romanda artıq səhnələr və hətta surətlər vardır. Uşağın məktəb əhvalatı, komsomol iclasında məsələnin müzakirəsi, həmçinin Tahir ilə Lətifə arasında intim münasibətlərin təsviri əhvalatın təbii axınına mane olur. Mühəndis Qüdrətin anası Tükəzban qarının dəfn mərasimi, burada Aslanovun uzun nitqi və s. də belə səhnələrdəndir.

Mümkün deyilmi ki, həqiqətdə olduğu kimi, “Qara daşlar” romanında da bəzi müsbət surətlər Mollayev zorakılığının qurbanı olaydı. Özünə cavab qaytaranlara divan tutan Mollayev rayon prokurorunu həbs etdirib hayfını almaq istəməzdimi? Bu, caninin xarakterindən doğan bir hərəkət olardı. Hadisələrin bu istiqamətdə dərinləşməsi həm həyatı mürəkkəbliyi əks etdirər, həm də o

şəraitdə cəsəətli çıxışların hamısına tam bəraət verərdi. Bu və bu kimi qüsurlarına baxmayaraq “Qara daşlar” romanı yalnız ədib üçün yox, ümumən ədəbiyyatımız üçün müsbət bir hadisə sayılmalıdır.

Mirzə İbrahimovun “Böyük dayaq” romanında yalnız təsərrüfat, plan məsələləri deyil, xalq həyatı, ailə, dostluq, ənənə, əxlaq, ümumən yenilik ilə köhnəlik arasındakı barışmaz mübarizə verilir. Şəxsiyyətə pərəstiş qurbanı olan bir kolxoz sədrinin – Rüstəm kişinin maraqlı və iztirablı vəziyyəti göstərilir.

Rüstəm kişi təcrübəli, bacarıqlı, nüfuzlu bir adamdır. Eyni zamanda Rüstəm kişi xudpəsənd, tənqid sevməyən, kollektivə qulaq asmaq istəməyən, ailə və məişətdə mühafizəkar meyllərdən üzülə bilməyən bir adamdır. Müəllif əsərinin qəhrəmanını bu ziddiyyətlərlə təsvir etmişdir.

Romanda bir neçə xətt üzrə inkişaf etdirilən əhvalat bu mərkəzi sima ətrafında dönüb dolaşır. Rüstəm kişi həm dostlar (Şirzad, Nəcəf, Qızıyətər, Şərəf oğlu, Qara kişi), həm tufeylilər (Yastı Salman, Yarməmməd, Lal Hüseyin, Kələntər Lələş) arasında, həm kolxozda, həm ailə ixtilafında möhkəmliyini saxlayır, əyilmir. Nəhayət, partiya təşkilatında üç saatlıq müzakirə və şiddətli töhmət onun “başına ağıl qoyur”, inadını qırır. Müəllif sanki Rüstəmin xarakterinin əksinə olaraq sadə, səmimi kənd qadını Səkinə surətini yaratmışdır. Səkinə gözəl ailə başçısı, qayğıkeş, zəhmətkeşdir, həm də müdrik, evpərəst, xeyirxah bir simadır.

Ailədə Rüstəm kişinin zəhmi varsa Səkinənin nüfuzu, ağıllı məsləhətləri vardır. Bu məsləhətlərlə o, gəlini Mayanı da, oğlu Qaraşı da, əyri yoldan qaytarır, ailədə yalnız məhəbbətin deyil, əsl yoldaşlığın, birliyin, qarşılıqlı zəhmətin də həlledici şərt olduğunu sübut edir.

Əsərdə öz hərəkətləri, danışıqları ilə bəzən çox süni görünən surət varsa, o da Qaraşın arvadı Mayadır.

Adi bir traktorçuya qoşulub gələn, məhəbbət haqqında eşitdiyi sözlərə səmimiyyətlə inanan, gənclik həyatının ən mühüm bir mərhələsində - evlənmək məqamında heç bir iddia göstərməyən

sadə, müasir qız olaraq Maya hörmətə və diqqətə layiqdir. Bu cəhətdən o, Almasa (“Almas” pyesi) bənzəyir. Ancaq kənddə onun özünü həddindən artıq açıq-saçıq aparması, şəraiti, adəti nəzərə almaması, Yastı Salman kimi əclaflara qoşulub çöllərdə qalması, gecələməsi, nəinki sevdiyi Qaraşın, həm də oxucunun nəzərində bu hörməti azaldır. Maya su mühəndisidir. Ancaq ixtisasından kənar işlərdə – naxoşları müalicə etməkdə, özfəaliyyət dərnəyinin tamaşalarında daha çox görünür. Lazım olan və olmayan yerlərdə və bəzən də müəllifin fikirlərinin ifadəçisi kimi mühakimə yürütməsi onun təbiiliyini pozur, dilə-dişə düşməyinə səbəb olur.

Son illərdə nasirlərimizin orta nəslə say və sambalca çox artmışdır. Məsələn, İsa Hüseyinov, İsmayıl Şıxlı, Bayram Bayramov, Yusif Əzimzadə, Salam Qədirzadə, Seyfəddin Abbasov, Hüseyin Abbaszadə, Fəthi Xoşkinabi, Vidadi Şıxlı, Hüseyin İbrahimov, Altay Məmmədov, Əhməd Rəhimov və sairələri öz təhkiyə üslublarını müəyyənləşdirmək üzərində çox çalışmışlar. Bunların eləsi var ki, bir neçə əsər yazmış, doğrudan da nəsrimizdə özünə görə yer tutmağa başlamışdır. Deyək ki, İsa Hüseyinov xarakterlərin daxili aləminə, bu aləmdəki ziddiyyət və konfliktlərə çox diqqət verirsə, Bayram Bayramov təbiətə, kənd məişətinə və bu aləmdəki xarakterlərə artıq meyl edirsə, Salam Qədirzadə gülüşdə, yumorda, ailə-məişət həyatına aid lövhələrdə daha çox müvəffəq olur.

Doğrudur, nasirlərimizdə bu fərdi xüsusiyyətlər hələ büllurlaşmamış, hələ kamil stil məqamına gəlməmişdir. Ancaq istiqamət buna doğrudur. Bu da, əslində qanuni, daha doğrusu, zəruri və müsbət bir hadisədir.

İstedadlı gənc nasir İsa Hüseyinovun “Yanar ürək” əsəri də müasir kənddən bəhs edir. İlk hissəsində ciddi məfkurə səhvləri olan bir əsər kimi mətbuatda kəskin tənqid olunmuşdur.

Prinsipial tənqid müəllifə kömək etmişdir. İsa əsərini yenidən işləmiş, ikinci hissəsini nəşr etdirmişdir. İndi Qonaqlı kəndində Soltan Əmirli yoxdur, onun yerində həqiqi xalq nümayəndəsi, kolxozçuların səadətinə fədakarlıqla çalışan Səməd Əmirli vardır.

Səmədin ilk müvəffəqiyyəti, bu olur ki, camaat ona etibar et-

məyə başlayır: “Səməd özü ilə Qonaqlıya sanki bir qasırğa gətirmişdir. Bu qasırğanın güclü küləyi hamını silkələmişdi. Rəhimli və Qeybəli kimi adamlar kökü çürük ağaclartək qopub aşırılmışdı. Abbas əmi, Yusif kimilər isə bu yerlərdə bitən qol-budaqlı, güclü palıdlar təkin qasırğadan sonra sanki bir boy da artmışdılar. Belə boy atıb yüksələnlərdən biri də Gülzar idi. Səməd kolxoza gəlməmişdən Gülzar əsla ümid etmirdi ki, onun çalışqanlığını görüb qiymətləndirən bir adam tapılacaqdır. Səmədin Qonaqlıya gəlişi ilə bir zamanda qopan qasırğa bu ağır havanı da dağıtdı və Gülzar, ətrafındakı adamları elə bil yenidən gördü”. (“Azərbaycan” jurnalı, №6, 1958, səh.114).

İsa Hüseynovun əsərində mürgüləyən kənd yox, coşqun mübarizə həyatı keçirən kənd verilir. Burada həm müsbət, həm mənfi qüvvələr fəaliyyətdədir.

Səmədin nakam sevgilisi Gülgəzin azad məhəbbət yolu təmizlənməmişdir. Sevgilisinə qovuşmaq ümidi parlaqdadır. Ancaq kim bilir, bəlkə Səmədin fikri dəyişmişdir. Gülgəz min bir intizar ilə oğlanı izləyir və öz otağında gözləyir. “Səmədin maşını sağa burulub öz evinin darvazasından həyəətə girdi, fanar söndü. Bu işıqla birgə Gülgəzin qəlbindəki ümid qığılcımı da söndü”.

Gülzarın qolundan tutub qaldıran, onu həyata, mübarizəyə qaytaranlar tapıldığı kimi, Gülgəzin də köməyinə gələnlər tapıldı. Bacılığı Gülbəniz həqiqi və böyük bacı kimi Gülgəzi qabağına qoyub danlayır: “Gülbəniz hər iki əlini yanlarına aparıb asta-asta böyürlərinə şapbıldıtdı. Başı yaylıqdakı, can, qan oldu, əndam-yöndəm oldu, hökmü də rəvan olar, bəxti də yügrək olar, bacı! Bir hərəkətə gəl, bacı, qurban olum sənə!”.

İsa Hüseynovun romanı kəndi, onun adamlarını yaxşı bilən, dürüst müşahidə, bədii təfəkkür qabiliyyəti olan gənc bir ədibin psixoloji təhlil xətti ilə yazdığı yığcam bir əsərdir. Sənətkarlıq məsələsinə İsa çox əhəmiyyət verir. Onun boyaları tünd, ifadələri sərrast, sözləri kəsərli, lövhələri cazibəlidir. O, tiplər haqqında izahat vermir. Onların qabarıq cəhətini göstərir. İsanın əsəri indiki halında da nöqsanlardan xali deyildir. Qonaqlı kəndinin mən-

zərəsi hələ lazımı qədər ürəyə yatan deyildir. Orada işlər səhməna düşməkdədir, amma hələ lazımınca düşməyib, hələ işıq azdır. Soltanın qurduğu zorakılıq sərəiti pozulub, amma qara qüvvələr tamam ifşa olunmayıb. Mərkəzdən gələn yoxlama komissiyası, raykom katibi Qoşqar axırlarda yox olub gedirlər. Əsərin final hissəsində biz düşməne endirilən zərbələrin gücünü görmürük, səsini eşitmirik. Bu yerdə bədii təsvir əvəzinə hadisələrə bir səhi-fəlik xülasə verildiyini görürük.

İsmayıl Şıxlının “Ayrılan yollar” povestində də təxminən eyni həyat – kolxozda məhsuldarlıq, plan uğrunda köhnəliyə, tüfeylilərə qarşı mübarizə məsələsi verilir. Əyri yollarla kolxoz sədirliyinə keçən və mövqedə dayanmaq üçün hər cür vasitəyə, hətta cinayətə də əl atan kosaoğlu Qurban, arada söz gəzdirməklə ələmi bir-birinə vuran Göhər qar; kənd aqronomu İmran, onun anası Tükəzban xala, kəndə təzə gəlmiş Nərgiz müəllimə əsərin yaxşı işlənmiş surətləridir.

Əsərdə bir məziyyət də bunu saymaq lazımdır ki, zahirdə “plan, plan!” – deyən, əslində hər bir çirkin işə əl atan və planı “dolduraraq” kəndi dağıtmaqdan da çəkinməyən müasir “koxa” yüzbaşı ifşa olunur. Kosaoğlu Qurban kənddə nə fəlakət desən törədə bilir, planı doldurmaq barəsindəki gurultulu raportu ilə bu fəlakətlərin üstünü örtür: “Plan doldu – hamının gözünün işığı-san, dolmadı – hamının səndən zəhləsi gedəcək”.

Nərgiz müəllimə ilə İmran arasında başlanan məhəbbət sağlam yolla inkişaf edir, onlar gözəl, səmimi bir ailə qururlar. İmran da, Nərgiz də əsl azərbaycanlı gənclərdir. Bir çox əsərlərdə rast gəldiyimiz şit, bayağı səhnələr bu gənclərin zövqünə, həyatına ziddir. Bunların arasındakı gizli, alovlu, həm də təbii – həyatı, təmkinli münasibətləri gənc yazıçı eyni təmkinlə göstərmək istəyir. Burada qız ilə oğlan qarşı-qarşıya oturmayıb, bir-birinin isti əllərini tutmayıb, ya qucaqlaşmayıblar.

Bəzi kitab, kino və albomlardan öyrəndikləri süni cümlələrlə də danışmırlar. Yazıçı onların məhəbbətini başqa, vasitəli səhnələrlə verir. Məncə bu, xüsusən Azərbaycan kənd cavanlarının xasiy-

yətnaməsi üçün münasib bədii üsuldur. Burada biz İmranın, Nərgizin üzünə baxmadan, münasibətlərini yoxlamadan hər şeyi başa düşürük. Tükəzban qarının evdəki səliqə-səhmanında durub-oturmada, intizarında, fərəhində və sairədə hər iki gəncin qəlb döyüntülərini, atəşin məhəbbətini duyuruq! İmran ilə Nərgizin məhəbbətini beləcə təmkinlə göstərən yazıçı, çox təəssuf ki, başqa yerdə tamam nahaq yerə, buna zidd təsvirlərə muraciət etmişdir:

“Məhəmməd Şahnazı qolları arasına alıb dəli bir ehtirasla öpməyə başladı. Şahnaz şoferin əl çəkmədiyini hiss edib üzgözünü turşudub:

– Fikrin nədir? Xalqın qızını biabır edəcəksən?

Məhəmməd udqunur, cavab verməyirdi:

– Bura bax, ay dəli, qolumu burax, belimi sındırdın! Məndən nə istəyirsən, sən ki, məni alan deyilsən!

– Gələrsən?

– Aldatmırsan ki?..

Məhəmməd səssizcə Şahnazı qucaqlayıb otluğa yıxdı. Qız dillənmedi..”

Bundan tozanaqlı supürüşmə səhnələri başqa əsərlərdə də olmasaydı bəlkə biz bu misalı gətirməzdik. Bəzi yazıçılarımız bu kimi səhnələrə “realizm” adı ilə bəraət qazandırmaq istəyirlər. Əlbəttə ki, burada naturalizm axtarmaq daha doğru olardı. Əsərlərini gənclər arasında oxutmaq, yaymaq arzusu üçün, başqa, daha münasib, əsl bədii vasitələrə müraciət etmək lazımdır.

“Yarpaqlar” romanında Bayram Bayramov iki kəndi, iki nəsləli müqayisə edir. Təşəbbüskar bir qəhrəmanın, Yusifin kənddə təsərrüfat normalarını dəyişmək, üzüm bağı salmaq, kəndin oxumuşlarını kəndə qaytarmaq arzularına qarşı kolxoz sədri Hümət, Həmzə, Zülfüqar, Qara kişi kimi mənfi tiplərin müqaviməti göstərilir. Yusifi hörmətdən salmaq cəhdləri Sərvnaz qarının ailəsi, Şahmar ilə Nərminənin sevgisi və sairə maraqlı lövhələrdir. Romanın dili sadə mükəllimələr əsasən təbiidir. Bununla bərabər dalaşma, yaxalaşma, adamların üstünə it qısırtmaq, at hürkətmək, motosiklet ilə uşaq basmaq, matəm, vəsiyyət qəbris-

tanlıq səhnələri lüzumsuz olmaqdan başqa əsərin əsas məfkurə istiqamətini boz, kəşif bir hava ilə örtür, Bayram bəzən sözünün yerini bilmir:

“Lap uzaqlarda şimşək zərbdən sınımış tar simi kimi qıvrılıb açılırdı”. Bir sözün yerində işlənməməsi ifadəni pozub təsirdən salmışdır. Tar simi sınımaz, qırılır. Sınan şey qıvrılıb açıla bilməz. “Bəzənirəm bəydən qorxuram...” Elin bu məsəli tərsinə olmalıdır: “Bəzənirəm xanımdan, bəzənmirəm ağadan qorxuram”.

Yazıçı Əbülhəsən “Tamaşa qarının nəvələri” adlı maraqlı povestində məktəb, tərbiyə məsələlərinə toxunmuş, ayrı-ayrı ailələrin məktəbə nəinki kömək etmədiyini, əksinə, mane olduğunu, bunun nəticəsində bəzi gənclərin əməkdən, kollektivdən uzaq, tüfeyli kimi böyüdüyünü, pozulduğunu göstərmişdir. Keçmişin canlı bir mücəssəməsi halında verilən Tamaşa qarısı və onun Ağzal kimi yetirmələri oxucuların nifrətini qazanırlar.

Əbülhəsənin gənc müsbət qəhrəmanı (İkram) eşq və ehtirislə “oxuduğu, təhsil əlaçısı olduğu, orta məktəbi qızıl medalla bitirdiyi halda ali məktəbə getməkdən imtina edir, kolxozda qalib işləyir. Əlbəttə ki, bu bir gənc üçün böyük fədakarlıqdır. Ancaq bu, əsərdə lazımınca əsaslandırılmalıdır. Oxucu İkramın bu hərəkətinə inanmalıdır.

Kənddə mədəniyyət, kolxozçulara mədəni xidmət məsələsinə həsr edilən diqqətəlayiq olan bir povesti – İlyas Əfəndiyevin “Söyüdlü arx” əsərini xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bu, həm manerası və həm də yazı mədəniyyəti etibarilə çoxlarına oxşamayan, memuar stilində yazılmış şirin, oxunaqlı bir əsərdir.

Bəzi rayon və kəndlərdə mədəniyyət evlərinin uzun müddət ağzı bağlı qaldığı hallar olmuş və olur. Dövlətin və kolxozun yüz minlərlə xərc töküüb hazırladığı təzə və yaraşlıq, səliqəli binalarda, gözəl şəraitdə müvafiq mədəni iş aparana az olur.

Deyəsən, İlyas bu ehtiyacı duymuş, yaxşı bir kəndin, namuslu bir aktrisanın timsalında mədəniyyət evində gedən işləri, kolxozçulara, əmək coşğunluğuna bu işlərin xoş təsirini qələmə almışdır. Teatr institutunu bitirən Nuriyyə adlı bir qız kəndə, vəzifə ba-

şına gedəndə orada çalışan, vaxtilə qızın qəlbini ovlamış olan Murada – sevgilisinə rast gəlir. Muradın indi Nuriyyədən gözəl arvadı, ay parçası kimi oğlu var. Buna baxmayaraq nə Nuriyyədə, nə Muradda gəncliyin hər şeydən şirin, hər hissədən davamlı olan ilk məhəbbəti sönmür, daha da alovlanır. Hər iki tərəfi çıxılmaz vəziyyətdə, oxucunu isə intizarda qoyan bu ziddiyyət süjetin əsasını təşkil edir. Bu ziddiyyət mədəniyyət evinin işinə nəinki mane olmur, əksinə, kömək edir. Nuriyyə Muradın iş yoldaşlarına, kəndlilərinə mədəni xidmət üçün əlindən gələni edir. Bu, qızın vəzifəsi, vətəndaşlıq hissləri, həm də şəxsi məhəbbəti ilə həmahəngdir. Nuriyyə kənddə ləyaqətli tamaşa dəstəsi, tar dərnəyi düzəldir. Camaatın diqqətini cəlb edir. Tarlada, kənd arasında verilən maraqlı, məzmunlu tamaşalarda biz yalnız mədəniyyət evini yox, bütün kəndi, hətta rayonu görürük, yarışan iki kəndin qaynar həyatını hər addımda izləməkdən doymuruq.

İlyas qadın qəlbini, məhəbbətin sarsıntı və iztirablarını gözəl bilir, təsadüfi deyil ki, arabir Füzuli lirikasına müraciət edir. Əsərdə sağlam, nazik bir yumor ilə kəsərli dəruni bir lirikanın üzvü imtiazacı vardır. İlyasın əsərində quruluq, can sıxıcılıq, uzunçuluqdan əlamət tapmazsan. Əsəri ələ alan kimi sürətlə hadisənin cərəyanına düşüb axıradək gedirsən. Müəllif bizi dramatik ziddiyyətli həyatı səhnələrdən keçirərək sevincli aqibətə gətirib çıxarır.

Nuriyyə, həqiqi vətəndaşlıq ləyaqəti göstərərək alicənablıqla Muradın ailəsinə hörmət edir, iztirablar hesabına mütəqabil məhəbbətindən əl çəkməli olur. Hətta həmin kənddə heç kəsi sevə bilmir, ancaq şəhərə – işə çağırıldıqdan sonra bir mühəndis ilə evlənilir.

Həmin bu mühəndisin nə məhəbbətini, nə həyatını, nə də yeni qurulan ailənin taleyini müəllif, təəssüf ki, göstərmir. Heç olmasa bir neçə səhifədə, ya bir fəsildə Nuriyyənin qurduğu yeni ailəni görmək istəyirik. Çünki Nuriyyə ağıllı və qəlbi qızğın bir mədəniyyət işçisidir. Biz onun özünə layiq bir ailə quracağına inanırıq.

Fəal, məhsuldar çalışan yazıçılardan olan Həsən Seyidbəylinin “Telefonçu qız” povesti sadə və sırası sovet gənclərinin həya-

tından bəhs edən, vətəndaşlıq və məhəbbət motivlərini vəhdətdə göstərən əsərlərdəndir. Gənc qəhrəmanın əmək həyatının başlanğıcı maraqlı və təbiidir. Əsərin sonrakı fəsilərində, surətlərin bəraətlənə bilməyən hərəkətləri də vardır. Telefonçuların xidmət etdiyi zavod lazımcına görünür. Sevgi xətti əsas götürülür. Xüsusən axırıncı hissədə Mehriban sevgilisi Zakirin xəyanətinə, öz rəqibi ilə necə əylənməsinə biganə kimi tamaşa edir, hətta onlara, bir növ şərait də yaradır. Müəllif bəlkə qəhrəmanını alicənab göstərmək istəyir. Əslində isə qız sadələhv görünür.

Vətən müharibəsi haqqında bizdə çox yazılsa da, bilavasitə cəbhə iştirakçılarının qələmindən çıxan əsər azdır. Ümumən xatirə ədəbiyyatı bizdə zəifdir. Görünür bu sahədə ənənənin olmaması da öz təsirini göstərir.

Əbülhəsənin “Dostluq qalası”ndan sonra Hüseyin Abbaszadənin “General” romanı yaranmışdır. Qəhrəman Həzi Aslanovun şərəfli döyüş yolunu təsvir edən roman müəllifin ilk, əsasən müvəffəqiyyətli nəsr əsəridir. Həzi məhdud bioqrafik planda yox, cəbhə şəraitində, Lena Həsənzadə kimi təmiz, sədaqətli insanların əhatəsində verilir. Cəbhə ilə arxanın, ailə ilə vətəndaşlıq vəzifəsinin, zabitlik məharəti ilə məişət səhnələrinin vəhdətdə verilməsi bir qədər marağı artırsa da, süjetdəki pis mənada müstəqimliyın qarşısını ala bilmir. Həzinin döyüş rəşadəti kolxozçuları sevindiriyi kimi, lənkəranlıların tank dəstəsi düzəltməsi də Həzini və başqa cəbhəçiləri sevindirir. Bunlar hamısı aydın və təbiidir. Ancaq oxucu Hüseyin Abbaszadə kimi cəbhəçi bir yazıçıdan, döyüş əhval-ruhiyyəsini yaşayan, uzun müddət barıt iyləyən bir qələm sahibindən hər şeydən əvvəl cəbhəni istəyir. Bu mənada Hüseyin əsərin həm bu hissəsini, həm də axırıncı hissəsini yenidən götür-qoy etməlidir. Şübhəsiz ki, buna onun həvəsi, vaxtı və qüdrəti çatır. Müasir həyatımız və mübarizəmizlə səsleşən, üzvi bir vəhdət təşkil edən inqilabi mübarizə tariximizin bədii mənzərəsini yaratmaq təşəbbüsləri nəsrimizdə güclü olmuşdur və yenə də güclüdür. Mərhum M.S.Ordubadı əsas romanlarını bu mövzuya həsr etmişdir. Görkəmli ədib Süleyman Rəhimov uzun illərdən

bəri yazmaqda olduğu “Şamo” romanının III axırını cildini qurtarmışdır. (Əsər “Azərbaycan” jurnalında nəşr olunur). Azərbaycan kəndi və kəndlisinin inqilab ərəfəsindəki mürəkkəb və təzadlı həyat prosesini, sinfi mübarizəsini geniş planda göstərən bu əsər bitkin bir şəkildə meydana çıxanda, şübhəsiz nəinki müəllifin yaradıcılığı, həm də ümumi ədəbiyyatımız üçün mühüm bir hadisə olacaqdır. Son illərdə yazılan tarixi əsərlər içərisində Əyyub Abbasovun “Zəngəzur”, Makulinin (Pənahi) “Səttarxan”, Əli Vəliyevin “Turaclıya gedən yol” romanları qeyd edilməlidir. Bunların hər üçü biri-birinə yaxın dövrdə və şəraitdə baş verən ictimai-tarixi hadisələri əks etdirsələr də, həm material, mövzu, həm məqsəd, səviyyə etibarilə bir-birindən çox fərqlidirlər. “Səttarxan” əsasən inqilabi-bioqrafik roman olduğu, qəhrəmanı daha geniş tarixi planda göstərdiyi halda, “Zəngəzur” və “Turaclıya gedən yol” inqilab ərəfəsindəki kəndi və sinfi mübarizəni verir. Bizim ədəbiyyatımızda fəhlə hərəkatına, inqilab yolunda gedən mübarizələrə çox əsər həsr olunmuşdur və çoxunda da Bakı mühiti göstərilmişdir.

“Turaclıya gedən yol”da isə biz yeni bir sahəni, pambıq zavodunu, kənd rayonlarında sinfi şüurun necə oyandığını, nə istiqamətdə getdiyini göstərmək təşəbbüsünü görürük.

Əsərin ilk hissəsində çox səhnələr, fəsillər, vardır ki, lüzumsuzdur, əsas mübarizə xəttinə ağırlıq gətirir. Məsələn, darğa ilə mollanın mübahisəsi, nahar süfrəsində özlərini necə aparması, biri-birini aldatmaq cəhdi və sairə tamam artıq görünür. İstər-istəməz Çexovun bir yazıçıya, əslində isə hamımıza olan qiymətli məktubunu xatırlayırsan:

“Roman yazırsınız. Romanı bir il yazın, altı ay pozun! Sizin povestlərinizdə ağıl, istedad, ədəbiyyat var, ancaq sənət çatışmır. Siz simanı düz götürürsünüz, ancaq dürüst vermirsiniz və ya tənbellik edirsiniz ki, artıq şeyləri atasınız. **Axi, mərmərdən sifət yonmaq, bu daş parçasından sifətə yaramayan şeyləri kəsib atmaq deməkdir...**”

Böyük ədibin bu tələbi indi də gücündədir və sənətkarlar üçün çox faydalıdır.

İndi bizim nəsrimizdə böyük formalara, roman, povest janrına axın, demək olar ki, hər bir arzudan qüvvətlidir. Elə hekayəçi, oçerkçi yoxdur ki, povest yazmasın və ya yazmaq eşqinə düşməsin. Bu ucdantutma axının kölgəli cəhəti birinci ondan ibarətdir ki, istər-istəməz xırda formanı, bu gün oxucumuz üçün çox zəruri olan hekayə, oçerk janrını zəiflədirik. Hətta cavan yazıçılara, biriki hekayədə müvəffəq olan kimi məsləhət görülür: “Vaxtdır, keç povestə!”

Bir sıra cavan yazıçılar klassiklərin “Qısalıq talantın qardaşdır” (Çexov), “Qısalıq nəsrə birinci tələbdir” (Puşkin) kimi vacib məsləhətini unudurlar. Təsvirdə uzunçuluğa, lüzumsuz təfsilat dalınca qaçmağa, sənətə layiq olmayan səhnələri yazıya gətirməyə başlayırlar. Hadisəçilik! Tənqidçilərin dediyi hadisəçilik dalınca qaçmaq, bədii əsəri öldürər, ən qiymətli göhəri də daş-qum içində itirib batıra bilər. Nasirlərimiz bunu unutmamalıdır. Böyük bir dövrün bədii mənzərəsini vermək üçün əhatəli yazmaq müəyyən bir ədibin stil xüsusiyyəti ola bilər. Ancaq o zaman ki, təfsilat hamıda ümumi bir meylə çevrildi, həyat hadisələrini seçib safçürük eləmək məharəti itdi, bu vəziyyət ədəbiyyatımızı sevən müasir oxucunu düşündürməyə, narahat etməyə bilməz.

Kənddən yazılan nəsr əsərlərinin çoxu biri-birinə oxşayır. Keçənlərdə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində bir oxucu məktubu çap olunmuşdu. Oxucu “Ayrılan yollar”, “Çiçəkli”, “Böyük daş”, “Bəyaz gecələr” əsərlərinin biri-birinə çox oxşadığını haqlı göstərirdi. Bəziləri bunu “kənddə vəziyyətin eyni” olması ilə izah etmək istəyirlər. Kənd və şəhərlərimizdə biri-birinə bənzəyən, hətta eyni olan hadisələr çoxdur. Məgər bu, yazıçılarımızın eyni mövzuda, eyni münəqişələr yaratmasına haqq verir?

Bir sıra əsərlərdə münəqişə xətti təxminən belədir: kənddə tüfeylilər, yaramazlar kolxozu, fermanı dağıdırlar. Yerli qüvvələr bunların öhdəsindən gələ bilmirlər. Ancaq şəhərdə ali təhsil alıb qayıtmış bir aqronom, raykom katibi, kolxoz sədri və ya təhkimçi işə qarışır, asanlıqla vəziyyəti düzəldir.

İctimai münəqişənin bu şəkildə qoyulub həll edilməsi nə qə-

dər tipik və həyatidir? İkinci tərəfdən, bu münaqişənin inkişafı və həlli labüd olaraq ədəbi səhv nəticələrə gətirib çıxara bilər. Necə olur ki, mübarizənin getdiyi yerdə, taleyi həll olunduğu kolxozun ya sovxozun lap bütün kəndin özündə sağlam, işıqlı qüvvələr az, zəif və köməksiz görünür. Həqiqi vəziyyət belədirmi? Qətiyyətin yox? Üçüncüsü: bu münaqişələri həmişə məhz ali təhsilli adamların doğru həll etməsi də həqiqət kimi qəbul edilə bilməz. Ali təhsilli olub həyatda səhv eləmək, məğlub vəziyyətə düşmək mümkün olduğu kimi, ancaq həyatı təcrübədə böyüyüb, müntəzəm kamillik təhsil almayıb çox alimdən faydalı, qabaqcıl işlər görmək də mümkündür və belələri minlərlədir.

Dördüncüsü də budur ki, yazıçılar bəzən şəxsiyyətə pərəstişə qarşı mübarizə apardıqları əsərlərin özündə kütlənin, xalqın yaradıcı əməyini, birlik qüdrətini qabartmaq, məsələnin bu tərəfinə güc vermək əvəzinə ümumi işin taleyini kənardan gələn tək-tək adamların əlilə həll edirlər. Kütlələr isə şəxsiyyət dalınca kölgə kimi sürünən passiv, tabe vəziyyətdə görünür. Adamların müsbət keyfiyyətini yalnız təhsilə, diplomaya, rütbəyə, vəzifəyə bağlamaq avamlıq nişanəsidir və heç vaxt doğru ola bilməz. Xam torpaqlarda çalışan gənclərimiz yalnız həmin yerlər üçün yox, bütün Vətənimiz üçün, bütün tarix üçün, kommünizm quruculuğu üçün misilsiz qəhrəmanlıq, ecazkar qüdrət nümunələri göstərdilər. Ancaq onlar sıradan adamlar, həm də dünən, srağa gün həyata atılan az təhsilli, az təcrübəli cavanlar idilər. Onların müəyyən və müqəddəs məqsədə doğru yönəldilmiş birlik əzmi, əsl sosialist əməyi təbii olaraq möcüzələr yaratdı və yaratmaya bilməzdi.

Tək-tək nasirlərimizin qurduğu süjetlərdə bəzən bəsitliyə, sxemaya da rast gəlirik. Müsbət adamlar və hadisələr bir tərəfə, mənfilər də başqa bir tərəfə toplanır, qabaq-qabağa dayanıb, necə deyirlər, “atışirlər”. Söz yox ki, mənfilərin “sursatı”, qüvvəti tükənir, müsbətlər hücumla keçib qələbəni təntənə ilə bayram edirlər.

Əsərin ilk səhifələrindən adamların xasiyyətnaməsi sanki hər kəsin alınına yazılmışdır.

Həyat isə daha geniş, daha zəngin, adamlar, duyğu-düşüncələr, xarakterlər daha mürəkkəb, sxemdən tamamilə uzaqdır. Eyni hadisəni, insanın özündə görürsən ki, həm müsbət, həm də mənfi cəhətlər yaşayır, özü də necə yaşayır. Nəinki ilk baxışla, hətta uzun müddət seçmək, dərk etmək çətin olur. Yazıçının oxucudan fərqi bir də onda olmalıdır ki, ictimai hadisələrin bir tərəfini yox, hər tərəfini, yalnız zahirini yox, həm də xüsusən daxilini, mahiyyətini, çoxların görə bilmədiyini görsün. Görməklə qalmasın, bədii lövhədə göstərsin. Bununla da qalmasın, mənalandırsın, fikirləri hissələri təşkil üçün müəyyən məqsədə istiqamətləndirsin. “İnsan qəlbi mühəndisinin ixtiraları məhz burada “xalqın tarixi qədər zəngin olan qəlbin tarixini” (Lermontov) açmaqdan, süni peyklər yaradan insanları, qəlbin inkişaf dialektikasını verməkdən ibarət olmalıdır.

Bu yaxınlarda Xəzər sularında baş verən yanıqlı və həyəcanlı bir hadisəni oxucuların çoxu xatırlayır. Boğulmaqda olan cavanları xilas üçün Hüseynov Tofiq adlı bir məktəbli gənc özünü dalğaların qoynuna atmış, iki nəfəri xilas etmiş, üçüncünü xilas etmək cəhdində özü də boğulub həlak olmuşdur.

Bu hadisə bizim ürəyimizdə nə qədər dərin kədər oyadır. O biri tərəfdən Tofiq kimi bir gənc tərbiyə edən sovet məktəbilə biz fəxr edirik. Hələ vətəndaşlıq meydanına ilk qədəm qoymaq ərəfsində olan sovet gənci, öz həmvətənləri uğrunda özünü qurban vermişdir. Belə balalar böyüdən xalq və məktəb qibtəyə layiqdir. Biz Tofiqi tanıyırdıq. Ancaq bir anda göstərdiyi rəşadət ömür boyu onu bizə tanıtmışdır. Biz o nakam və namuslu gənci övladımız qədər sevir, faciəsinə dərin-dərinə kədərlənirik. Gözəl bir bədii əsərə mövzu ola bilən bu təsirli hadisədə həm ürək ağrısı, dərin kədər, həm sinə dolusu iftixar hissi, həm fədakarlıq, qəhrəmanlıq, həm təcrübəsizlik, həm də ehtiyatsızlıq vardır ki, bədii əsərdə bütün mürəkkəbliyi, ibrəti, incəliyi ilə mənalandırıla bilər.

M.Şoloxovun “İnsanın taleyi”, Tvardovskinin “Soba qayıranlar” hekayələrinin cazibəsi və üstünlüyü hər şeydən əvvəl bu mürəkkəbliyi kəşf ilə, həyat həqiqətini dürüst, qabarıq əks etməsində deyilmi?

Hekayə janrı klassik nəsrimizin əsas janrı olmuşdur. Tərcübeli ədiblər qismən bu şəkildən əl çəksələr də hekayəçilik bizdə inkişaf etməkdədir.

Ənvər Məmmədخانlının, İlyas Əfəndiyevin, Sabit Rəhmanın, Yusif Əzimzadənin və başqalarının bir sıra hekayələri oxucunun sevinclə qəbul etdiyi əsərlərdir.

Həmid Axundlu, S.Şamilov, A.Seyfəddin, Salam Qədirzadə, Vidadi Şıxlı, Ənvər Yusifoğlu, Süleyman Vəliyev, Gülhüseyn Hüseynoğlu, uşaq yazıçılarından Mikayıl Rzaquluzadə, Qılman Musayev, Ələviyyə Babayeva, X.Hasilova, elmi fantastik mövzuda yazan Emin Mahmudov hekayəçilik ilə daha çox məşğul olurlar.

Son illərdə Sabir Əhmədov, Altay Məmmədov, Hüseyn İbrahimov, Firuz Sadıqzadə, Mirzəcəfərli, ancaq ilk hekayələrini nəşr etdirmiş olan Yusif Səmədoğlu, Əlibala Hacıyev, Nəriman Süleymanov, Firudin Ağayev və başqaları da bu janrda yazırlar.

Bəziləri nadir süjeti, bəziləri isə adi hadisəni, daha bir başqası maraqlı şəxsiyyəti hekayənin mərkəz obyektı alır. Nəyi alırsan al, sözü deməyi və mətləbi mənalandırmağı, sənətkarlığı mühüm şərt bil! Bu sahəyə gələnlərin çoxunun gənc və öyrənməyə artıq ehtiyacı olduğunu da unutmaq olmaz. Tənqid və mətbuatımız, Yazıçılar İttifaqının müvafiq orqanları buna az əhəmiyyət verirlər.

Ən qüdrətli ədibimiz Mirzə Cəlil hekayələrini tək-tək çap edib yayırdı. İndi isə 30-40 hekayəni bir yerə yığmamış kitab verə bilmirsən. Tənqidçi də “əndirib” bir hekayədən danışmır. 50-60-nı birdən – topdan” təhlil edir.

Halbuki yaxşı hekayənin müstəqil, kitab halında nəşr olunmağa, yaşamağa tam haqqı vardır. Nə üçün “Usta Zeynal”, “Şeyx Şəban”, “Qurbanəli bəy” müstəqil yaşayırdı, amma “Su ərizəsi”, “Hop-hop”, “Şəhərdən gələn ovçu”, “Buz heykəl”, “Atəş oğlu”, “Şirin bülbül”, “Xəzan yarpaqları”, “Arabaçı” yaşamsın.

Yaxşı hekayəni oxucu tənəffüsdə, yolda, təyyarədə, yataqda, sanatoriyada, çay stolunda və hər şəraitdə oxuyur. Son zamanlarda mətbuatda hekayələr haqqında gənc tənqidçilər – Bəkir Nəbiyevin, Yəhya Seyidovun, Gülrux Əlibəyovanın və başqalarının

məqalələri nəşr olunmuşdur ki, bunların hamısı hekayələri müəllifindən, mövzusunun, mətləbindən, sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən, səviyyəsindən təcrid edərək bir növ “topdan” təhlil etmək istəyirlər.

Bir sıra qabiliyyətli hekayə yazan və yaza bilən, bu janrda mümkündür ki, ən yaxşı nümunələr verə bilən və verməli olan gənclər böyük şəkillərə daha çox meyl edir və təbii olaraq müvəffəqiyyətsizliyə uğrayırlar.

Müasir həyatımızın ən canlı, ən aktual məsələlərini, bu günün qəhrəmanlarını göstərmək üçün oçerk də ən münasib janrlardandır.

Yaxşı, məzmunlu bədii oçerkə qəzet və jurnallarımızda böyük ehtiyac duyulur. “Kommunist” qəzeti ötən il bu haqda xüsusi müşavirə keçirdi. “Bakı” qəzeti yazıçılara müraciət edərək xırda formalarda nəsr əsəri yaratmağı xahiş etmişdir. Bir zaman hekayələri çap etdirməyə yer tapılmırdı. İndi jurnal, qəzet, radio, televiziya yaxşı hekayə axtarır. Bəzən redaksiyalar zəruri mövzularda oçerk axtaranda öz ştatlı işçilərindən başqasını tapa bilmirlər.

Müasir həyatımızdan bəhs edən ləyaqətli və yüksək keyfiyyətli oçerklərin çox yaranmasına çalışmalıyıq. Belə oçerkləri kitab halında çap etmək vacibdir. Nurəddin Babayev yoldaşın oçerklər haqqında yazdığı “Mübariz janr” adlı elmi əsərə Moskva alimləri də yüksək qiymət vermişlər.

Bədii nəsrimizdə yarıtmaz cəhətlərdən biri satira və yumorun zəifliyidir. Gülüş dədə-babadan bizim xalqımızda və ədəbiyyatımızda güclü olmuşdur. Füzulidən Axundova, Sabirdən Vurğuna qədər elə görkəmli sənətkarlarımız olmamışdır ki, bədii gülüşdən mənəvi silah kimi istifadə etməsin. Mirzə Fətəli gülüşü “insanın təbiətində qoyulmuş” iki əsas xasiyyətdən biri hesab edir.

Qüvvətli, kəsərli satirik əsərlər qəhqəhəli gülüş doğuraraq imperialist hiylə, fitnələrini ifşa etməkdə, köhnə dünya qalıqlarını süpürüb atmaqda kommunist məfkurəsinə, sovet tərbiyəsinə yaxından kömək edə bilər və etməlidir.

Doğrudur, bizdə din, dini etiqad azaddır. Bu, heç də din əley-

hinə təbliğatı inkar etmir, əksinə, daha vacib sayır. Bizim klassik ədəbiyyatımızda dinə, mövhumata qarşı mübarizə motivləri çox güclü olmuşdur.

Klassiklərimiz din tirəkinin insanları necə qurudub iflic etdiyi parlaq lövhələrdə göstərmişlər. Bu gözəl ənənəni zəiflətmək yox, bütün qüvvəti ilə davam və inkişaf etdirmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, insanın mənəvi aləmini açmaq, insan psixologiyasının mürəkkəb mənzərələrini göstərmək sənət əsərinin əsas vəzifəsidir.

İndi bizim sovet həyatımızda qəhrəmanlığın elə yüksək nümunələri var ki, onlar sənətkarlarımız üçün tukənməz ilham mənbəyi, köhnə cəmiyyət vərdişlərinə, tör-töküntülərinə qarşı mübarizə üçün ən parlaq əyani faktlardır.

N.S.Xruşşov yoldaş yazıçılarımızın diqqətini müasir həyatımıza, müasir qəhrəmanlarımızın mübarizəsinə cəlb edərək deyir:

“Partiyamız ədəbiyyat və incəsənətin inkişafına həmişə böyük fikir vermiş və verir. Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsi işində yazıçıları özünün fəal və sadıq köməkçiləri hesab edir. İndi biz geniş kommunizm quruculuğu dövrünə qədəm qoyduğumuz bir vaxtda sənətin bu rolu xüsusilə artır. Biz insan naminə, onun səadəti naminə kommunizm qururuq. Kommunizmə gələn adamlarda xüsusi mülkiyyətçilik vərdişləri, xudpəsəndlik, tamahkarlıq, adamların kommunistcəsinə yaşamasına mane olan heç bir sifət olmamalıdır. Sovet ədəbiyyatı adamların işlərini və igidliklərini əks etdirməklə kifayətlənməyib, həm də kommunizmin qələbəsi uğrunda mübarizədə meydana çıxan qəhrəmanlığın ideya mənbələrini göstərməlidir...”

N.S.Xruşşov yoldaş, xüsusiyyətçilik hisslərilə kommunistə layiq rəşadət, qəhrəmanlığın heç vaxt barışmadığını qeyd etməklə şöhrətli əmək qəhrəmanı Valentina Qaqanovanın işini nümunə göstərir. Qaqanovanı bu rəşadətə gətirən nədir? Kommunizm qarşısında, sovet cəmiyyəti qarşısında öz borcunu yaxşı ba-

şa düşməkdir. Həmin bu mənəviyyət saflığı sovet adamının başlıca keyfiyyəti və üstünlüyü kimi sənət əsərlərində bədii sözün bütün ecazkar qüdrətilə göstərməli, tərənnüm edilməlidir. Ancaq bu surətlə milyon-milyon oxucunun rəğbətini qazanmaq, ürəkləri fəth etmək mümkündür ki, sovet ədibi üçün bundan şərəfli arzu nə ola bilər!

Azərbaycan. Bakı, 1959. 10 oktyabr.S.190-202.

1960

Görkəmli sovet ədibi

REALİST roman Azərbaycanda sovet dövründə yaranıb inkişaf etmişdir. Sovet dövründə ədəbi janrların ictimai tənəşübü də dəyişmişdir. Heç bir dövrdə bədii nəsr indiki qədər sürətlə inkişaf etməmişdir. Heç bir dövrdə bu sənət belə qabaqcıl mövqedə durmamış, oxucuları maraqlandırmamışdır. Maddi və mənəvi məhsul bolluğu tələbindən, sovet cəmiyyəti və həyatının qanuniyyətindən, təbiətindən doğan bu şərəfli nailiyyətdə bütün ədiblərimizin, o cümlədən, görkəmli romançı Süleyman Rəhimovun əməyi çoxdur. Süleyman ədəbiyyata, xırda yazılar qaralamamış, çox janrları götür-qoy etməmiş, “birbaşa” roman ilə gəlmişdir. Çoxşaxəli, çoxcildli “Şamo” romanı inqilab ərəfəsində ictimai şüuru oyandıran, inqilabi mübarizə bayrağı altına güclü bir kütlə kimi gələn kəndli sinfinin taleyinə, Sovet hakimiyyətinin qurulması kimi tarixdə ən böyük dönüş mərhələsinə həsr olunmuşdur.

“Saçlı” romanında sosializm quruculuğu dövrü, yeni insanların köhnə dünya qalıqları müqavimətinə qarşı mübarizəsi, “Ağbu-laq dağlarında” yeni nəslin təşəbbüskar fəaliyyəti, şəfa sularının kəşfi, istifadəsi, “Mehman”da sovet qanunları və qanunçuluğunun tənənəsi...

İyirminci, otuzuncu və əllinci illər!

Əsrimizin çox zəngin, çox əlvan, mürəkkəb ictimai mübarizə mənzərələri müəyyən dərəcədə və səviyyədə Süleyman Rəhimovun roman, povestlərinə başlıca mövzu olmuşdur. Bu, əlbəttə,

ədib üçün mühüm nailiyyətdir. Bu əsərlərdə keçmişə müraciət vardır. Ancaq bu müraciət gələcək naminədir. Əsərlərin qayəsi, istiqaməti, məfkurəsi, inqilabi çağırışları müasirdir.

Xalq dilində gözəl bir məsəl var: şələ Lələni, yoxsa Lələ şələni basır?

Süleymanın hər əsərində açdığı geniş həyat lövhələrini görəndə, istər-istəməz, bu məsəli xatırlayırsan, bu zəngin həyat materialının “müqavimətinə” üstün gəlmək üçün bir ədib, bir ömür, hətta, bəlkə, bir ədəbi nəsil də kifayət deyil.

Ancaq Süleyman cürətli ədibdir. Qarşısında açılan bu vüsətli, mürəkkəb, böyük aləmdən qorxmur. Get-gedə itilənən, parıldayan gavahanı belə daha ağır, daha bakir xam torpaqları qaldırır aşırır, xalq həyatının xarakter, işıqlı, həm də kölgəli cəhətlərini üzə çıxarır, əhatəyə çalır.

Bizdə sovet ədibləri nəslində Süleyman qədər zəngin həyat materialına, qüvvətli ənənəyə bağlı olan ikinci bir şəxsiyyət tapmaq çətindir.

Bu, ədib üçün böyük xoşbəxtlikdir.

Süleymanın yaratdığı əlvan tiplər silsiləsi canlı, təbii, həqiqi və həyatiliyi ilə seçilir. Şamodan tutmuş Mehmana, Şiraslana qədər bütün bu adamların hərəsinin öz taleyi, fərdi bioqrafiyası, daxili və zahiri siması vardır.

Süleyman indi yaradıcılığının kamil, məhsuldar bir dövründədir, gərgin işləyir, qarşısında yaradıcılıq planları durur.

Kommunizm quran qəhrəman xalqımızın tarixi nailiyyətləri, bəxtiyar həyatımızın fərəhi ilə yaşayan sovet oxucusu kimi həssas, diqqətli, qədirdilən bir müsahib ilə hər gün söhbətləşən bir ədib üçün altmış yaş heç ömrün yarısı da deyil.

Süleymanı yaxşı tanıyanlar, iş stiline, yaradıcılıq niyyətlərinə bələd olanlar bilirlər ki, onun zəhnində hələ kağıza köçürülməmiş əsərlər çoxdur. Onun qələmi öz kəsərini heç bir zaman itirməyəcək, ədəbiyyatımızı zənginləşdirməkdə, sovet oxucusunun mənəvi sərvətini daha da artırmaqda davam edəcəkdir. İctimaiyyətimiz ədibin anadan olmasının 60 illiyi yubileyini qeyd edir. Hörmətli

yubilyara – dostumuz, qələm yoldaşımıza uzun ömür, möhkəm can sağlığı, tükənməz enerji, ürək rahatlığı və yeni-yeni yaradıcılıq nailiyyətləri arzulayırıq.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1960. 9 aprel.

1961

Yeni şeirin manifesti

Şeir tariximizin qədim, ənənəmizin güclü olduğunu bilməyən, qəbul etməyən yoxdur. Amma yazılan ədəbiyyat tarixlərində, klassik şairlərə həsr olunan monoqrafik əsərlərdə (Nizami, Füzuli, Vaqif, Zakir, Sabir və b. haqqında) tarixi, faktik material bol, maraqlı olsa da, nəzəri məsələlər, ümumiləşdirmələr gözlənilmədiyindən çox azdır.

Buna görə də şeirimizin bir sıra nəzəri, həm də müəyyən dərəcə əməli məsələləri haqqında ciddi söhbət açılarda görülməli işlərin nə qədər çox və nə qədər vacib olduğu dərhal aşkara çıxır.

Xüsusilə yaradıcılığı öyrənilən şairlərin və yaxud, konkret əsərlərin məhz sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərindən tədqiq və təhlilinə lazımi diqqət verilmədiyini göstərməliyik. Məsələn, Azərbaycan ədəbiyyatında lirikanın xüsusiyyətləri, mərhələləri, keçirdiyi istihalələr, eləcə də şer texnikası, vəzn məsələsi, bədii vasitələr haqqındakı müəyyən əsərlər bizi kifayətləndirmir¹⁴

Bəzən biz ədəbiyyat irsimizi öyrənəndə, necə deyərlər, özümüzü ağır zəhmətə salmaq istəmirik. Ağardılmış cığırlar, asan yollarla getməyə daha çox meyl edirik. Həyatın və mədəniyyətin irəli sürdüyü – cəmiyyətimiz, xalqımız üçün mühüm olan bir məsələni həll etmək istəyəndə lazımcıca işlənməmiş, öyrənilməmiş olan öz tariximizdən daha artıq başqa xalqların tarixinə müraciət

¹⁴ Son zamanlarda dosent Əkrəm Cəfərzadənin əruz vəzninə, xüsusən Füzuli şeirinin bu xüsusiyyətlərinə aid bir sıra məqaləsi nəsr olunmuşdur. Bax: 1. Əkrəm Cəfər – Füzuli şeirinin vəzn (“Məhəmməd Füzuli” – məqalələr məcmuəsi. 1958, Azərneşr); 2. Əkrəm Cəfər – Füzulinin “Hədiqət-üs-süəda”sında olan mənzum əsərlərin vəzn (Azərbaycan SSR EA xəbərləri, “Füzuli – 400”, xüsusi nömrə, 1958).

edib oradan hazır sxem götürmüş, o sxem üzərində də planlarımızı qurmuşuq.

Aydın məsələdir ki, ədəbiyyat materialına, tarixi faktlarla bu və buna oxşar bir münasibət labüd olaraq bizi yanlış nəticələrə gətirib çıxarır, ədəbiyyatımızın keçdiyi mürəkkəb, orijinal, özünə xas yolların dərin və dürüst işıqlandırılmasına mane olur.

Biz çox eşidirik ki, şeirimizin tarixi qədimdir, bədii nəsr isə lap cavandır. Bu aşkar tarixi bir həqiqətdir. Ancaq bunun tarixi-ictimai səbəblərini açıb izah edən əsərlər bizdə çoxdurmu? Çox eşidirik ki, bizdə lirika güclü, poema janrı isə zəif olmuşdur. Bir anlığa tutaq ki, bu da bir həqiqətdir. Bunun da, belə bir hökmün də elmi izahı verilməmiş, səbəbləri şərh olunmamışdır. Ədəbiyyat tariximizdə, doğrudan da, poema şəkli zəif olubsa, bəs Nizaminin cahənşümul, ölməz epik əsərlərini, Füzulinin “Leyli və Məcnun” kimi misilsiz məhəbbət dastanını nə adlandırmaq? Necə adlandırmaq?

Belə dahiyənə nümunələrdən sonra əsrlər boyu yüksək epik əsərlərin yaranmamasının tarixi, ictimai-ədəbi səbəblərini niyə araşdırmayacaq?

Sovet dövründə inkişafa başlayan poemanın xarakterini niyə müəyyənləşdirməyək?

Bütün bu və bu kimi məsələlər xüsusən indi, ədəbi-nəzəri problemlərə tələb və marağın çox artdığı bir zamanda ədəbiyyatşünaslarımızın diqqətini, səyini daha çox cəlb etməlidir.

Bu, təbii və qanuni tələbdir, çünki müasir elmimizin zəruri bir vəzifəsi ilə bağlıdır. Sovet ədəbiyyatı və şeirinin zəngin təcrübəsini, əməli fəaliyyətini işıqlandırmalı, istiqamət verməli olan sovet ədəbiyyatşünaslıq elmi yüksək sənətkarlıq, bədii şəkil, stil yenilikləri və xüsusiyyətləri kimi məsələləri aydınlaşdırmadan ədəbi-bədii məhsulun yüksək keyfiyyəti uğrunda mübarizəni tez və dürüst həll edə bilməz. Elmi konfranslarda, müzakirələrdə, ədəbi mətbuatda göstərildiyi kimi məqalə və tədqiqatda ictimai təhlilə nisbətən bədii təhlil çox zəifdir. Bir yazıcının doğru dediyi kimi, bədii əsərlər bu və ya başqa ictimai-tarixi mövzuya sadəcə bir illüstrasiya, nümayiş vasitəsi halında verilir. Halbuki, əsl bədii təhlil belə bir meylə qətiyyən imkan verməzdi.

* * *

Realist poema müasir ədəbiyyatımızda ancaq inqilabdan sonra inkişaf etmişdir. Cabbarlının əfsanəvi mövzuda yazdığı “Qız qalası”ndan sonra – sanki “buz sınıandan sonra” birdən-birə axın halında xalis müasir, əsil realist poemalar yaranmağa başlamışdır.

Mahiyyət etibarı ilə mənzum roman şəklinə daha yaxın olan, hətta bu janrın yalnız Şərqdə deyil, bütün dünyada ən parlaq nümunələrindən sayılan Nizami dastanlarından (“Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə”, epik əsərlərdən Füzulinin “Leyli və Məcnun”, “Həft cam”) sonra neçə əsr ədəbi formaların yaranmadığını, yarana bilmədiyini görürük.

XVII-XIX əsrlərdə, hətta XX əsrin inqilaba qədərki on illərində də şeir tariximizdə lirikanın bütün şəkillərinin müxtəlif səviyyəli də olsa nümunələri, hətta görkəmli nümunələri yarandığı halda, əhatəli, güclü, əməlli-başlı bir poema yaranmamışdır. Poema, müasir kamil bir janr olaraq, əslində sovet dövrünün məhsulu kimi alınabilir.

Doğrudur, romantik poema nümunəsi verən Cabbarlı müasir həyata yox əfsanəyə müraciət etmişdir. O, əfsanəvi və həm də qeyri-adi, faciəli bir sevgi macərəsini əsərinin əsasına qoymuşdur. Cabbarlı məhəbbətin elə bir şəkli və xarüqələdə vəziyyətini ifadə etmişdir ki, real həyatda çətin təsadüf olunur. Öz doğma qızına vurulan bir xanın vəhşi ehtiraslarının tüğyanı məsum Durnanı intihara məcbur edir.

Əsərin qısa süjeti bundan ibarətdir. Doğrudur, şair Durnanı gözəl, saf, ülvi bir xilqət kimi təsvir edir. Qeyri-qanuni və çılğın ehtiraslara qarşı onun təbii, təmiz məhəbbətini və nəhayət, məhz bu pak insani məhəbbətin qələbəsini verir. Ancaq nə Kantemir, nə də Durna əsl həyatı surətdir, məhz bir əfsanə qəhrəmanındırlar. Məlum olduğu üzrə burada biz realist, həyatpərəst Cabbarlıdan çox romantik, xəyalpərvər bir şair qələmini, qəlb çırpıntılarını görürük. Poemada real münasibətlərdən çox nadir hadisələr, nadir qəhrəman, nadir münəqişələr təsvir olunur. Xüsusən inqilabın ilk illərində şeirimizin və ədəbiyyatımızda realizmin qalib gəldiyi və

tam hakim bir mövqeyə keçdiyi zamanda, hətta Cabbarlının öz yaradıcılığında mühüm bir sıçrayış başlandığı halda belə bir poema müəllifinə layiq şöhrət tapa bilməzdi. Doğrudan da belə oldu. Poema janrı sovet ədəbiyyatında dəb düşüb və müxtəlif nümunələrini yaratdığı halda, “Qız qalası” kimi əfsanəvi süjetlər və ümumən bu istiqamət davam və inkişaf etmədi.

Sovet şairləri sonrakı illərdə bu gözəl və böyük ədəbi şəkillərdən daha canlı, daha müasir, daha vacib mövzularda istifadə etdilər.

20-30-cu illərdə bütün sovet respublikalarının ədəbiyyatlarında olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da poema janrı sürətlə inkişafa başladı.

Bunun bir sıra ictimai-tarixi səbəbləri vardır. Hər şeydən əvvəl müasir, azad inqilabi həyat coşqun bir ilhamla yazan gənc sovet şairlərinə poema üçün zəngin material verirdi. Azadlıq əldə etmiş, öz taleyinin ağası olmuş xalqların poeziyasında qəhrəmanlıq poemaları yaranmağa başlamaya bilməzdi. İkinci tərəfdən, oxucunun tələbi, ümumi mədəni yüksəliş, mətbuat, nəşriyyat şəbəkəsinin artması həyəcanlı hadisələrin müəyyən həyati süjetlərdə ifadə zərurətini yaratdı. Bütün bunlarla bərabər sovet şairlərinin öz tərcümeyi-halı, şəxsi müşahidələri, bəzilərinin şəxsən iştirak etdiyi inqilabi hadisələri ifadə arzusu və meylini də nəzərə almamaq olmaz. İlk sovet poemalarının çoxunda bioqrafik səhnələrin güclü olduğu bir həqiqətdir.

Şeirimizin inkişafında mühüm xidmətləri olan Xalq şairi Səməd Vurğun, yaradıcılığının ilk dövrlərindən lirika ilə yanaşı epik əsərlərin müəllifi kimi də tanındı. Onun birinci böyük poeması “Komsomol” yaranmağa başladığı günlərdən etibarən oxucular arasında rəğbət və hörmətlə qarşılandı. 25 ildən artıq bir dövrdə şairi məşğul edən bu maraqlı əsər, natamam bir şəkildə də olsa, ancaq Səmədin vəfatından sonra nəşr edilmişdir. Yalnız Səməd Vurğunun böyük şeir əsəri, yalnız komsomolun qəhrəman mübarizəsini əks etdirən əsər olmaqdan başqa bu ilk sovet poemalarında biri və bəlkə də ən əhəmiyyətli olmaq etibarını da diqqətə, xüsusi tədqiq-təhlilə layiqdir.

* * *

Səməd Vurğun “Komsomol”u 30-cu illərin başlanğıcından ta ömrünün axırına qədər uzun bir müddət ərzində yazmışdır. Yazmışdır, ancaq qurtara bilməmişdir. Ömrünün axırlarında bu əsərdən xüsusi həvəs və həsrətlə danışar, bütün qüvvəsini toplayıb qəhrəmanlarının taleyini başa vurmaq arzusunu ifadə edərdi.

Əslində şair bu əsəri öz gənclik dövrünün, Azərbaycanda komsomol təşkilatlarının yaranması illərinin parlaq bir xatirəsi kimi başlamışdı. Tez bir zamanda da onu bitirmək niyyətində idi. Çox təəssüf ki, şairin bu niyyəti icra oluna bilmədi. 30-cu illərin ortalarında, Vurğun yaradıcılığının parlamaya başladığı bir zamanda bir-birinin dalınca günün elə daha yeni, zəruri təxirəsalınmaz, mühüm məsələ, mövzu və mətləbləri şairi məşğul etdi ki, bu böyük əsər üzərində ardıcıl, müntəzəm surətdə işləməyə imkan qalmadı. Araya çox əsərlər, yeni-yeni yaradıcılıq planları daxil oldu. Buna baxmayaraq “Komsomol”un qəhrəmanları, onların maraqlı taleyi heç bir zaman Vurğunu tərk etməmişdi və şair hər münasib vaxtda onları xatırlar, özünün ən şirin uşaqlıq, gənclik günlərindən söhbət gedirmiş kimi, bu xatirədən xüsusi həzz alardı. Həmin cəhət xüsusən şairin yaxın müasirləri, komsomolun odalov içində yaranma, müəyyənləşmə, boy atma və mübarizə günlərinin şahidi olan yoldaşları üçün tamamilə aydın idi. Vurğun, əsərində komsomola məxsus yalnız təşkilati fəaliyyəti yox, ümumən Vətənimizin gəncliyini, həyatımızın yeniliyini, nəslimizin səadət yollarını göstərmək istəyirdi. Vurğun özü də fikrən, mənən, bütün varlığı ilə bu mübariz və böyük təşkilatın qabaqcıl üzvlərindən idi. Gəncliyinin ilk günlərindən kommunist cavanlar sırasında tərbiyə almışdı. Buna görə də şairin komsomol mövzusunda yazdığı böyük, mənzum epopeyaya çox tələbkar yanaşması təbii idi. Əsəri uzun illər boyu bitirməməsinin əsas bir səbəbi, bəlkə də bu idi ki, şair götürdüyü süjetə, yaratdığı aləmə daha çox bədii rəyihə və rəng vermək, həm də daha çox həyat materialı, hadisə təfəsilatı əhatə etmək istəyirdi. Bu cəhətdən də əsər, yaranmış poemaların çoxundan (S.Rüstəm, M.Müşfiq, A.Faruq və baş-

qalarının əsərlərindən) fərqlənirdi. Komsomol həyatı burada əsas alınır, ancaq məhdud götürülmürdü. Müasir kənd öz mürəkkəb, əlvan, ziddiyyətli səhnələri ilə, işıqlı və kölgəli cəhətləri ilə birlikdə, üzvi əlaqədə canlandırılırdı. Yerli həyat və kolorit ictimai münasibətlərin real zəminəsi, xüsusiyyəti Vurğunun əsərinin hər səhifəsində bütün qabarlıqlığı ilə görünür.

Gəray bəyin at oynatdığı kəndi biz nəinki Azərbaycan kəndi kimi, həm də məhz konkret Qazax-Tovuz mahalının kəndi kimi tanıyırdıq. Bu yerlərin adət-ənənələrini – aşıq məclislərini, toyunu, mağarını, qaçaq dəstələrini, ilxılarını, sürülərini, çobanlarını, Kür sahillərinin “qonaqlarını” aydın təsəvvür edirik.

Sınıf mübarizəsi həmin illərdə ölkənin hər yerində, bütün xalqların varlı və yoxsul təbəqələri arasında, “vətəndaş mübarizəsi” şəklində gedirdi. Bu mübarizənin istiqaməti, mahiyyəti eyni, ancaq şəkli, xüsusiyyəti, yerli koloriti başqa-başqa idi ki, Səmədin poemasında da bu tamamilə seçilirdi. “Məscidə it bağlanması” səhnəsi yadımızdadır. Bu “inqilabçılığı”, “dinə qarşı mübarizəsilə” Mir Paşa güya komsomola sədaqətini, fədakarlığını göstərmək istəyirdi. Bu hadisə yalnız bir şüursuz gənci yox, o zamankı gənclərin çoxunun fikir dayazlığını ifadə edirdi. Mübarizədən bəzən necə səhv və gülünc vasitələrə əl atıldığını göstərirdi. Əsərdə Mir Paşanın, ya Axundun adını, Bəxtiyarın adını dəyişsən də, bədii lövhə əsla öz rəngini dəyişmir. Oxucu dərhal haradan və hansı dövrün hansı mübarizəsindən söhbət getdiyini anlayır. Poemanın “Sahildə” parçasından aşağıdakı sətirləri oxuyaq.

*Kürün qumsal sahilində
Qaşlarını çataraq,
Qamçısını döyür suya
“Hiddətindən” Gəray bəy...
Üç aydır ki, meşələrin
arasında yataraq,
Əl üzmüşdür “vətəmindən”,
“millətindən” Gəray bəy*

*– Nədən mənim qabağımdan
artıqları yeyənlər,
Köhnə-kəşgül paltarımı
öz əyninə geyənlər
İndi mənə ağ olsunlar?...
Xanimanım dağılır,
Qızıyelin inəklərim
yad əllərdə sağılır...*

*Kürün sahilində var əski bir köy,
Üstündə hər zaman çılpaq olur göy.
Salahlı kəndidir bu kəndin adı,
Hər yerdə sahilə söykənir ardı.
Dalğalar qudurub daşdığı zaman,
Sahilə ən yaxın evləri haman
Kökündən qoparıb alır qoynuna,
Odur ki, ən köhnə zamandan ona
Deyirlər “Qadalı, qanlı Kür çayı”:
Keçidlər qarışır hər aprel ayı.
Bir axşam günəşin batdığı zaman,
Sizin bildiyiniz Gəray bəy haman.
Qalın bir meşənin arasında tək,
Ağacdən-ağaca göz gəzdirərək,
Kürün sahilində gəlib dayandı,
Gözləri hirsindən alışıb yandı.
Onun xatirindən keçdi doyunca,
Həmin bu meşədə sahil boyunca,
Bir zaman kükrəyib at oynatdığı,
Turaca, kəkliyə tüfəng atdığı...*

Bu lövhə haranın mənzərəsidir? Azərbaycan kəndinin, məhz bizim kəndin! “Qamçısını dalğalara döyən” kimdir? Azərbaycan mülkədarı, məhz bizim mülkədardır. Bu səhnədə sinfi mübarizənin məzmun, mənasından başqa, yerli həyat və kolorit öz parlaq

ifadəsini tapmışdır. “Mənim qabağımdan artıq yeyənlər, köhnə paltarımı geyənlər...” Zəhmətkeşlərə, yoxsul kəndli və muzdurlara belə baxış və münasibət məhz Gəray bəy kimi bir mülkədara xasdır. Bu sözlər doğrudan da ancaq onun ağzından çıxa bilərdi... “Qızıl-yelin inəklər” həsrətilə onun gözü doğrudan da belə qıza bilərdi. “Yad əllərdə sağılan” heyvanlarının dərdi bəyi məhz belə quduzlaşdırırdı bilərdi. Həqiqi, canlı, dərin realist təsvir, adamların daxili aləmini açmaq etibarını ilə bu səhnə C.Cabbarlının “1905-ci ildə”ki təsvirindən heç də geri qalmaz. Orada Salamov, Ağamov kimi Bakı milyonçularının xarakteri necə parlaq çıxıbsa, burada da mülkədar Gəray bəy bütün mahiyyəti və xüsusiyyəti ilə canlandırılıbdır. Bizim yolumuz Qazax, Tovuz rayonlarına düşəndə az qalır qəndlilərdən soruşaq: “Topal Gəray bəy burada öldürülməyib?”, “Qaçaqqlar daha hansıdır?...”. Çünki poemada biz hadisə, mübarizələrin yalnız rəsmi, tarixi, ictimai cəhətlərini deyil, həm də yerli, məhəlli, “milli”, “ənənəvi” rəng, əlamət və xüsusiyyətlərini görürük. Yalnız dərin və zəngin ümumiləşdirmələrin yox, həm də inandırıcı, təbii, bədii fərdiləşdirmənin şahidi oluruq. Bunsuz isə, yəni ümumiləşdirmə və fərdiləşdirmə vəhdəti, ahəngdarlığı, həqiqəti olmadan heç bir bədii əsər yaşaya bilməz!

“Komsomol”un qəhrəmanları əksərən şairin gənclik yoldaşları idilər. İnkilabın ilk illərində (1920-24-cü illər) Azərbaycan kəndinin vəziyyəti, qəhrəman fəhlə sinfinin ən sadıq müttəfiqi olan yoxsul kəndlilərin Sovet hökuməti yolunda fədakarlığı, mülkədarların, qaçaq-quldur dəstələrinin kənddə quduz müqavimətinə qarşı aparılan kəskin mübarizə yadımızdadır. İstismar dünyasının bu son istinadgahları harada, necə və nəyin bahasına olur-osun köhnə quruluşun, zülm və zorakılıq dünyasını qoruyub saxlamaq istəyirdilər. Buna görə də yeni nəslə, xüsusən komsomol nəslinə görmək də istəmir, qırıb məhv etməyə cəhd edirdilər. “Komsomol” poemasında gördüyümüz Gəray bəy və onun dəstəsi bu qara qüvvələrin, ölənin siniflərin canlı nümunəsidir. Əsərin bir-birilə əlaqədar bir sıra epizodları son nəşrdə 26 sərlövhə altında verilsə də, poema əsasən girişdən və 9 fəsildən ibarətdir:

1) Sahildə; 2) Humay; 3) İməcilik; 4) Kənddə teatr; 5) İlk görüş; 6) Qanlı çadır; 7) Humayın ölümü; 8) Sarı Şəmistan; 9) Son mühasirə.

Yeni nəşrdə poema “Qış gecəsi”, “Atışma”, “O bizdən ayrıldı”, “Sahildə”, “İlk təslim”, sərlövhələri ilə verilmiş epizodlarla başlanır. Vurğunun bir sıra poemalarındakı başlanğıcı, bir növ bədii müqəddəməni, əhvalata hazırlıq kimi alınan “Giriş”i burada görürük. Şair heç bir mücərrəd mühakimə və ya ricətlərə əl atmadan bilavasitə hadisədə, “Ayazlı, şaxtalı bir qış axşamı” partizan dəstəsinin gülüşündən danışır. Həcmcə balaca olsa da, bu parçalar əhvalatın kamil ekspoziyasını verir; vəziyyət ilə, vuruşan cəbhələr, qızıqşan münaqişələr əsas qəhrəmanlarla oxucunu tanış edir.

Poemanın bir xüsusiyyəti də budur ki, cəbhələrin mübarizəsi sxematikcəsinə hərbi, siyasi və təşkilati mənada əvvəlcədən ölçülüb-biçilmiş, həmin dövrə aid yazılan bir sıra əsərlərdə “ənənəyə” çevrilmiş bir şəkildə deyil, spesifik cəhətləri ilə verilmişdir. Oxucu dostu da, düşməni də müəyyən “təsadüfi” bir hadisə ilə birdən-birə tanıyır: qış axşamı yola çıxan, Dikdaşa gedən gənclər gözlənilmədən bandit dəstəsi ilə qarşılaşırlar. Atışma başlanır. Niyaz bəy ölür. Gəray bəy yaralanır, ürəyində böyük və romantik arzular olan Şahsuvar sevgilisi Gülcəmalın həsrəti ilə “ömrümlə vidalaşır”.

İki səhifəlik bir bədii təsvirdə biz bir sıra hadisələrin şahidi oluruq. Həm zamanı, məkanı, şəraitini, həm də ictimai konfliktini, xüsusilə əsas qəhrəmanları görüb tanış oluruq.

Bəxtiyarın aparıcı rolu, Cəlalin yoldaşlıq vəzifəsi, Gəray bəyin necə qorxulu bir düşmən olması, ürəyi böyük ideallarla çarpan, böyük gələcəyə dərin bir inam bəsləyən Şahsuvar kimi gənclərin mübarizəsindəki hərarət və səmimiyyət elə ilk səhifələrdən oxucunu tutur və bir an da olsa tərki etmir.

Poema ümumi mövzu etibarını ilə vətəndaş müharibəsi dövründə gənclərin, xüsusən komsomol gənclərin mübarizəsinə həsr olunmuşdur.

Ancaq əsərdə verilən mübarizənin məzmunu və mənası daha

genişdir. Yalnız cəbhə mübarizələrini yox, yalnız gənclər həyatını yox, yalnız Sovet hökuməti uğrunda vuruşmaları yox, daha geniş, daha mürəkkəb, daha zəngin bir mənəvi aləmi, mürəkkəb xarakterlər aləmini əhatə edir. Daha doğrusu bu poema “üç varlıq” haqqında yazılmış bir əsərdir. Burada biz ayrı-ayrı lövhələr və təsəvvürlərlə də olsa, həm acı keçmiş, həm keşməkeşli indini, həm də parlaq və böyük gələcəyi görürük; həm geniş ictimai aləmi, həm də qəhrəmanların mənəvi həyatını, qəlb çırpıntılarını, məhəbbət duyğularını görürük. Təbii ki, şair bizi bir sıra maraqlı, canlı surətlərlə tanış etsə də, ilham fəəninin işığını hər yerə eyni qüvvətlə salmır. Poemanın mərkəzi simalarından, həm də ilk inqilab illərinin məsum qurbanlarından olan romantik qız Humay və onun maraqlı, nakam, nisgilli taleyi şairi daha çox məşğul etmişdir. Humay elə bir qızıdır ki, “dan yerinin ağardığını” – gələcəyi görür, tarixin hərəkət və istiqamətini müəyyən qədər səthi də olsa dərk edir, işıqlı qüvvələrin arxasınca getmək istəyir. Ancaq onun vəziyyəti çətin və ziddiyyətlidir. O, hərəkətlərində tam sərbəst ola bilmir. Humay düşüncəli, qayğılı olduğu qədər də səmimi, sadə və sadələvhüdür; təcrübəsizdir, ailəyə, xanımana daha çox bağlıdır. Şair bu məsum qızın simasında “bizim əsrin geniş addımladığı” günlərdə yetişən, hələ lazımınca silahlanmamış, ictimai-inqilabi tərbiyə görməmiş mənşək ilə köhnə dünyaya bağlı olan gənclərin xarakter həyat yolunu canlandırır. Vurğunun poemasında süjet xətti möhkəm, mütənasib, təbii qurulmaqla bərabər, lirik və qeyri-lirik ricətlər də az yer tutur. Ricət Səməd Vurğun şeirinin, xüsusən süjetli əsərlərinin xarakter xüsusiyyətlərindəndir. Ədəbiyyatşünasların bəziləri bu keyfiyyəti düzgün izah etmir, mücərrəd “fəlsəfəçilik” kimi qiymətləndirirlər. “Komsomol”dakı ricətlərin hamısı mətləb ilə bağlı, şairin həyat hadisələrinə, insanlara münasibətini əks etdirən mühakimələrdir.

Vurğunun şeiri yalnız hissini, həyəcanın deyil, həm də fikrin, düşüncənin zənginliyi ilə güclüdür. Qəhrəmanların keçirdiyi sərgüzəşti şair bir təsadüf kimi yox, həyatın qanuniliyi, münasibətlərin labüd nəticəsi kimi verir. O, Cəlal ilə Humayın saf mə-

həbbətini, “ilk görüşün” şairanə təsirini tərənnüm edərkən qızğın, eyni zamanda sağlam mühakimələr yürüdür, oxucusu ilə könül söhbətindən özünü saxlaya bilmir:

*Ey könül beşiyi böyük məhəbbət,
Sənin də qədrini bilməyənlər var.
Varlığı daş kimi, kəsək kimi sərt,
Bir insan eşqilə gülməyənlər var.
Nə çoxdur gördüyün qoca dünyada.
Söz verib, söz alıb, söz unudanlar
Görəsən vicdanı salırmı yada
Eşqin mənasını ucuz tutanlar?
**Varmı sevməyənin bir istiqbalı,
Həyat da sərsəmin üstünə gülər.
Gün keçər, ağarar saçı-saqqalı,
Çöldə qurd-quş kimi yuvasız ölər.
Böyük yaranmışdır əzəldən insan,
Məhəbbət adlanır şirin neməti.
Eşqin meyvəsidir hər yeni dastan,
Duyanlar yaradır şeiri sənəti!...***

Kim deyə bilər ki, bu düşüncə və mühakimələr artıqdır? Kim deyə bilər ki, bunlar mətləbdən kənardır? Əksinə, bu fikirlər gənclərin sevgi dastanına zəngin, böyük məna verir, şəxsi məhəbbəti böyük bəşəri bir hiss kimi qanadlandırır, yüksəldir. Şair götürdüyü hadisələr dairəsi və çərçivəsində qısılıb qalmır. Qanadlanan ilham, yüksək hisslərin tüğyanı onu daha yüksək aləmə qaldırır, böyük fikirlə məşğul edir. Bunlarsız əsl insan adı və ləyaqəti yoxdur. İlqarı, inamı, məhəbbəti və ictimai ideali olmayanların, şair deyən kimi, “qurd-quşdan” fərqi nədir? Qarğa kimi 300 il yaşasalar da belələri “həyata bir yük” olub qalır... Vurğunun şeirində oxuduğumuz və şərik olduğumuz belə mühakimələr bizim ədəbiyyatımıza çox lazımdır. Bunlar oxucuya mənəvi qida, şeirimizə isə M.Müşfiq demişkən, “fikir mayası”dır. “Komsomol”da-

ki ricətlərin eləsi var ki, nəinki əsərin ayrı-ayrı fəsilləri, qəhrəmanları ilə bağlıdır, nəinki müəyyən ictimai-siyasi məsələlərin tərənnümünə həsr olunmuşdur, hətta əsərin əsl məna və mətləbini şərh etmək nöqtəyi-nəzərindən çox vacib və əhəmiyyətlidir.

Bu mənada da “Komsomol” tamam yeni bir əsərdir. Burada dərin və həyəcanlı hiss ilə yanaşı zəngin fikir, təsirli xitab və suallar, oxucunu düşündürən çox yeni mətləblər var. Süjet xəttinin əlaqədar olduğu elə bir mətləb yoxdur ki, şair buna özünə məxsus bir həyəcan və düşüncə tərzilə toxunmasın, münasibətini ifadə etməsin və çox hallarda oxucunu öz arxasınca aparmasın. Ricətlərin çoxu bir səviyyədə, bu mənada da.

“Komsomol poeması” nədən bəhs edir?

İlk baxışda adi görünən bu suala cavab vermək üçün əsərin özündən Humaya həsr olunan fəslin axırlarından bəzi parçaları oxuyaq:

*Nədən şeirimizin baş qəhrəmanı,
Gah Turandan gəlir, gah da İrandan?
Bəs mənim ölkəmin varlığı hanı?*

Şairin verdiyi bu sual sadə sual deyil. Bu, çox mənalı bir sualdır. Bu, o zamankı şeirimizin və ümumən ədəbiyyatımızın vəzifələrini müəyyən etmək nöqtəyi-nəzərindən mühüm və vacib sualdır. Mərkəzi Komitənin 1925-ci il tarixli məşhur qərarından, böyük Leninin ədəbiyyat, sənət haqqındakı tarixi göstərişlərindən, partiyamızın mədəni inqilab uğrunda başladığı tarixi mübarizələrdən sonra da Azərbaycanda elə şairlər var idi ki, ədəbiyyatda müasir həyatı, zəhmət adamlarını yox, tarixi əfsanələri qələmə almağı üstün tuturdular. Bunların arasında ən təcrübəli və ən istedadlısı da var idi. Məhz buna görə də Vurğun, şeirimizin vəzifə və istiqaməti məsələsinə təkrar-təkrar diqqət cəlb etməyi lazım bilirdi. Buna görə də yeni həyatın qəhrəmanlarını tarixdə, əfsanə və xəyalatda yox, bugünkü canlı, mübarizəli həyatda görüb göstərməyi təkid edirdi.

*Kimindir sabahdan axşama qədər,
Yağışda, yağmurda çalışan əllər?
Kimindir gecələr yuxusuz qalan,
Səhvlər, buraxan töhmətlər alan;
Fəqət hər ağrıya köksünü gərən,
İşıqlı bir günə yollar göstərən,
Günəşin altında, suyun içində,
Əkində, tarlada, suda, biçində
Dərisi büsbütün yanıb qaralan;
Torpağın bağrını təpiklə yaran,
Tər lan səhərlərin laçın övladı?
Şeirə yaraşmazmı onların adı?!*
*Qanadlan ilhamım, havalı könlüm!
Daşlı, tikanlıdır uğurlu yolum.
Böyük bir ölkənin vətəndaşın,
Çiyində torpaq da, daş da daşınan,
Ağ günlər əsrinə çox görmə bunu,
Həyata, insana ödə borcunu!..*

S.Vurğun hələ otuzuncu illərdə, poemanın ilk fəsillərini qələmə aldığı zamanlarda şeirimizin təxirsiz, mübariz vəzifələrini, ədəbiyyatımızı müasirlik problemlərini doğru-dürüst dərk etmişdi.

“Komsomol poeması”na “tarixi” əsər kimi baxanlar çox səhv edirlər. Çünki bu əsər **tamamilə müasir bir əsərdir**. Buradakı həyat və qəhrəmanlar öz şərafli dövrünü hələ də yaşayır. Partiyanın rəhbərliyi ilə komsomolçu nəslin Sovet hökuməti, sovet varlığı və münasibətləri uğrunda apardığı mübarizələrin hərarəti hələ də soyumamışdır və uzun illər soyumayacaqdır. Vurğunun əsərində qoyduğu əsas mövzu və mətləb xoşbəxt sabah uğrunda gedən bugünkü mübarizədir! Məhz buna görə də bu əsər yalnız Vurğun üçün yox, müəyyən dərəcədə bütün sovet şeirimiz üçün proqram əsəri sayıla bilər və sayılmalıdır.

Sovet şeiri bu əsərdə əsl qəhrəmanlarını arayıb tapmışdır.

“Tər lan səhərlərin laçın övladı”, həyatı yaradanlar, əsl zəh-

mət adamları, yeni dünya quran qəhrəmanlar! “Komsomol poeması” həmin qəhrəmanlar haqqında ilk dastandır.

Şairin verdiyi ricət poemanın leytmotivini təşkil edir və ricətlərdən çox-çox irəli gedərək sovet şer cəbhəsinin, sovet şairlərinin bir çağırışı, manifesti kimi səslənir. Maraqlıdır ki, inqilabın ilk illərində hadisələrə, sovet həyatına, azadlığın tərənnümünə həsr olunan əsərlərdə ən çox qabarıq verilən qəhrəmanlar – qızlar, qadınlardır: Pəricahan (“Laçın yuvası”), Sevil (“Sevil”), Almaz (“Almaz”), Dilarə (“Gələcək həyat yollarında”), Tükəzban (“Erkək Tükəzban”), Səriyyə (“Səriyyənin ölümü”), Əfşan (“Əfşan”)... Əlbəttə ki, bu, təsadüfi yox, təbiidir, qanunidir.

Çünki köhnə dünyada zülm və istibdadın ağırlığını, möhnətini qadınlar kişilərdən çox çəkmişlər. Zəhmətkeş kişilər həm sinfi, həm milli və ictimai zülm çəkmişlərsə, qadınlar onlardan əlavə olaraq dini zülm də çəkmiş qadın adı ilə bağlanan bütün **məhrumiyətlərə** düçar olmuşlar. Bu zülmü də ədəbiyyatımız vaxtı ilə çox qabarıq və dürüst əks etdirmişdir. Axundovun, Mirzə Cəlilin, Sabirin, Haqverdiyevin, Cabbarlının, Səmədin və başqalarının əsərlərində bunlara parlaq misallar vardır.

Ancaq azadlıq səhnələrinin, yeni həyat, yeni dünya lövhələrinin təsvirində qadının ilk planda və qabarıq göstərilməsi xüsusilə bizim həyatda, bir ölkədə ki, əsrlər boyu insanlıq hüququndan məhrum olan, adam yerinə qoyulmayan qadın birdən-birə zülmədən xilas olur, çadrasını atıb işıqlı dünyaya çıxır, belə bir hadisə təbii ki, inqilabi bir ədəbiyyatda öz inikasını tapmaya bilməzdi və doğurdan da tapdı. Nəinki inikasını tapdı, hələ bir növ nümunə kimi də göründü. Ədəbiyyatımızda ilk dövrlərdə yaradılmış olan yeni insanların – azadlığa çıxan qəhrəmanların silsiləsi göstərilərsə, qadınların birinci yerlərdə duracağı şübhəsizdir.

Vurğunun poeması **çoxplanlı, çoxcəhətli və çoxsüjetli**, ayrı sözlə desək çoxşaxəli bir əsərdir. Burada ictimai-siyasi hadisələr, hərbi-inqilabi hadisələr, məişət lövhələri və nəhayət, parlaq lirik, aşiqanə səhnələr vardır.

Doğrudur, şair, komsomol Bəxtiyarı hadisələrin inkişafında

heç vaxt tərki etmir, onu axıra qədər aparır, Bəxtiyar bir çox hadisələrin təsvirində qabaqcıl, rəhbər görünür. Bununla belə **Humay-Cəlal** xətti, bu iki gəncin nakam məhəbbəti poemada ən çox diqqəti cəlb edən, ən çox yadda qalan, həm də o dövr üçün ən xarakter olan həyat hadisəsidir.

Humay, şairin dediyi kimi, ayrı bir xilqətdir. Onun taleyi və bununla əlaqədar hadisələr poemanın mərkəzi mövzusu kimi verilmişdir:

*Humay düşündürür, Humay ağladır,
O, nə Tatyana'dır, nə Ofelyadır.*

Poemanın başlanğıcında oxuduğumuz bu yığcam və müqayisəli misralar hələ tanımadığımız, ancaq adını eşitdiyimiz qəhrəman haqqında ilk, mənalı bir **xasiyyətnamədir**.

Humay nə Tatyana'dır, nə də Ofelya!

Bu fərq onun ictimai vəziyyəti və ya təhsilinə görə əsla qabardılmır. Humay iki dünya, iki aləm arasında yetişmiş bir gəncdir. O, köhnə dünyanın, ata-baba xanımalarının sarsılıb töküldüyü, yeni münasibətlərlənsə hələ yaranıb müəyyənləşmədiyi bir dövrdə göz açmışdır. Humay bu keşməkeşli günlərin övlətidir. O, ictimai mənsəyi ilə keçmişə, qədəm qoyduğu təşkilata münasibəti ilə gələcəyə bağlıdır, ancaq nə keçmişin, nə də gələcəyin mahiyyətini lazımınca dərk etmişdir. O, uşaq sadəliyindən hələ ayrılmamış, həyata şairanə baxan bir kənd qızıdır.

Ona görə də Humay nəinki valideynini, nəinki sevgilisini, həm də oxucusunu düşündürən qızıdır:

Humay düşündürür, Humay ağladır!

İstər bizim şeirdə, istərsə nəsr və dramaturgiyada kamil qadın surətləri çox olmuşdur. Axundovun Səkinə xanımından (“Mürəfiə vəkilləri”), Mirzə Cəlilin Gülbaharından (“Anamın kitabı”), Nərimanovun Gülbadamından (“Pir”), Süleyman Saninin Tutusundan (“Qaraca qız”) tutmuş, Cabbarlının Sevilinə, Almazına; Vurğunun Səriyyəsinə (“Səriyyənin ölümü”) və “Bəsti”sinə qədər Azərbaycan qızlarının mürəkkəb faciəli taleyini və qurtuluş yolunu

əks etdirən zəngin bir surətlər silsiləsi yaradılmışdır. Hamısının taleyi üçün ümumi olan cəhətlərdən başqa, bu surətlərin hər birinin həyat yolu və fərdi xüsusiyyətləri vardır. Mürəkkəb tarixi dövrdə yaşamış olan Humay da nakam yaşayıb, nakam ölmüş Azərbaycan qızlarından biridir.

Adlarını çəkdiyimiz əsərlərin çoxunda qadın və qızlar adətən dinin, müsəlman ehkaminin qurbanı olurlar. Səmədin poemasında Humay isə bu çərçivələrdən daha geniş bir aləmə - açıq və kəskin sinif mübarizəsi səhnələrinə düşmüşdür. Bəlkə özünün də yaxşı anlamadığı, gözləmədəyi mürəkkəb bir şəraitdə “insana dərd verən hadisələrdən” yaxasını qurtara bilməyən, “sevgisi, taleyi, müqəddəratı vərəmli bir qışı andıran”, “bütün diləkləri gözündə qalan” qız ağır və çıxılmaz bir vəziyyətə düşür.

Şair, Humayın taleyini bir tərəfdən kəskin mübarizə şəraiti ilə, digər tərəfdən alovlu məhəbbət hissi ilə bağlayır, onu həm vuruşan ictimai qüvvələr iştirakçısı, həm də həssas bir qəlb, vurğun bir könül sahibi, aşıqanə bir həyat əsiri kimi təqdim edir. Qız bir tərəfdən keçmiş, mülkədar atası və ata xanimanı ilə, o biri tərəfdən yenice parlayan cavanlar mühiti, komsomol təşkilatı ilə bağlanır. Bir tərəfdən Humay adət və ənənələrə sadıq qalmaq istəyir, “ölümdən yaman” olan el-gün tənəsinə məruz qalmaqdan qorxur; ikinci tərəfdən də Cəlalın məhəbbətindən keçə bilmir, vurğun könlünün əsiri kimi çırpıntılı, iztirablı günlər keçirir.

Təxminən Cəlal da belə bir ruhi halla yaşayır. O da bir tərəfdən ictimai, vətəndaşlıq vəzifəsinə, mənsub olduğu komsomol təşkilatına sadıqdır; ikinci tərəfdən də əldə silah vuruşduğu, öldürmək istədiyi Gəray bəyin qızına vurğundur. Ona elə gəlir ki, bu sinfi ziddiyyətlər, mübarizələr sevgiyə, mütəqabil məhəbbətə mane olmamalıdır.

Cəlala təsir edən başqa bir qüvvə də var. Komsomol təşkilatının başçısı, həyata ayıq-sayıq baxan, gənclərin mübarizəsində qabaqcıl iş görən Bəxtiyar Cəlalın iztirablarını, tərəddüdlərini duyur və yoldaşına nəsihət edir:

*Sən məftun olma, qardaş
Məhəbbət dediyin daş,
Nəyə düşsə sındırar,
Onun ağırlığı var...
Bir də ki, sən komsomol,
Anla ki, tutduğun yol
Şərəflidir cahanda
Bu qarışıq zamanda
Humay düşmən qızıdır,
Qızıl əxlaqsızdır...*

Bəxtiyarın sözləri Cəlalı sarsıdır. Onun sadə, bəlkə də asan saydığı bu sevgi, həyatın mümkün faciələrindən xəbər verir. O, üz-üzə dayandığı sinif düşməni ilə “ülfət” bağlamağın dəhşətlərini təsəvvür etdikcə “İlan kimi qıvrılır”, canına üşütmə düşür...

Şübhə yoxdur ki, Bəxtiyarın sözləri yoldaşının qəlbinə toxunmuşdur. Humay kimi təmiz bir xilqətə “əxlaqsız” demək Cəlalı qəzəbləndirməyə bilməzdi. Bəs nə üçün Cəlal qaba hərəkətə cavab vermir? Biz bu sualı Cəlala yox, şairə verə bilərik. Cəlalın öz məhəbbətindən bir addım da geri çəkilməməsi, qıza sədaqətinə möhkəm durması Bəxtiyara ən yaxşı cavab idi. O, Humayı yaxşı tanıyırdı. Bəxtiyarın iddialarının ümumi, nəzəri mülahizələrdən gəldiyini də bilirdi. Buna görə də Humay onun gözündə böyüklüyünü saxlayır. Mümkündür ki, Bəxtiyar yoldaşını doğru yola çağırmaq, düşmən qızından uzaqlaşdırmaq üçün belə sərt bir hökm vermişdi. Hər halda onun Humay haqqında təsəvvürü səhv və hökmü də insafsız idi. Bu nəsihətlərdən, çəkdiyi ruhi iztirablardan sonra da Cəlal məhəbbətindən dönmür. O, yoldaşının təbliğatına etiraz edir. Çünki Cəlal Humaya möhkəm inanmışdır. Qızların “etibarsızlığı” haqqında eşitdikləri, düşündükləri bir əfsanə kimi uçub gedir. Humay isə bütün gözəlliyi, təmizliyi, sədaqəti ilə gəlib qarşısında durur.

O, Humayı ancaq belə, ancaq məsum bir vəziyyətdə duyub-düşünür, düşüncələrini isə əsil həyatı bir həqiqət kimi görmək istəyir.

*Mənim ki, sevgilim
Humaydır, Humay
Qəlbinin saflığı on dörd günlük ay,
O mənsiz keçinib, mənsiz yaşarmı?
Heç onun adına bu yaraşarmı?
Dedikcə Cəlalın gözləri yanır.
Fəqət qarşısında gəlib dayanır
Qaçaq Gəray bəyin qorxunc xəyalı,
Yenə də Cəlalın dəyişir halı...*

Bəxtiyar dediklərinin təsirsiz olmadığını düşünsə də, yoldaşını bu iztirablar içində tərk edir. Cəlal isə nə olur-olsun “Humay mənim olacaq” deyər qətiyyətdən dönmür.

Ədəbiyyatçıların bəzisi bir xəyal, bir romantika kimi baxıb, bu məhəbbəti “**keçici**” sayırlar. Doğrudur, bu münasibətlərdə, müqayisələr, ricətlər, hissi-dərüni epizodlar vardır. O da doğrudur ki, məhəbbət bu gənclərin hər ikisini “su çıxmaz arxa cuar” etmişdir; imkanı çox çətin olan bir izdivac eşqinə salmışdır. Amma bütün bunların hamısı xəyalət, təəssürat yox; tamamilə real bir həqiqətə, ictimai zəminəyə əsaslanan hadisələrdir. O dövrdə, o şəraitdə məhəbbət və izdivacın nə keçmiş, nə də indiki səhnələrini axtarmaq doğru olardı. O, elə bir **keçid** dövrü idi ki, **köhnəlik** yıxılmışdı, min illik adət və qanunlar sarsılmışdı, ancaq onların müqabilində **yenisi** hələ yaranmamışdı, müəyyənləşməmişdi. Humay da, Cəlal da həmin bu münasibətlərin, həmin bu tarixi şəraitin, dəyişməkdə olan kəndin övladıdır. Onların həyatı da, şüuru da, məhəbbəti də bu hadisələrlə məşruttur.

Səməd Vurğun öz qəhrəmanlarını günün şüurları ilə qanadlandırır silahlandırılmamışdır. Onların məhəbbəti nə qədər yenilik, sərbəstlik meyli ilə güclü olsa da, köhnə bağlardan, qanun-qaydadan qurtula bilməzdi. Çünki bu, bir həqiqət olmazdı və bizi inandırmazdı.

Humay necə bir qızıdır?

Şair, onu “tək ayaqlı bir qərinə” adlandırır. Deməli ruhən, tə-

biətən zəngin və həssas bir xilqətdir. Humay Azərbaycan kəndində yetişən müasir şüurlu, düşüncəli bir qızıdır. O, xalqının ənənələri ilə böyümüşdür. Qəddar bir mülkədarın qızı olsa da, ata xanımının yaratdığı mənəvi çərçivə içərisində qalmamışdır. Onu məşğul edən mülk, mal-dövlət, şöhrət deyil, gənclik həyatı, kəndin cazibəli mühiti, təbiətidir:

*İcazə versəniz danışaram mən,
O qız xəyalının incəliyindən:
Daldığı musiqi, sazların səsi,
Ya da ki, quşların vəhşi nəğməsi...
Dağların döşündə gəzinən çoban,
Dərnlənib neyini çaldığı zaman
Yaşarır Humayın qara gözləri...
Nə bir dəmir yolu, nə də bir qatar,
Görməmiş... Gecələr o qatar-qatar
Uzanan durnalar nələr andırır!
Humayın qəlbini niyə yandırır?...*

Humay belə bir qızıdır. O, ailəsindən çox kəndinə, şəxsi taleyindən çox kəndi taleyinə, kənd varlığına bağlıdır. Cəlal ilə görüş və tanışlıq sanki Humayın qarşısında yeni bir aləm açır. Məsum, səmimi bir qızcıgaz dərk etməyə başlayır ki, dünyada qoyun-quzu mələşməsindən, araba səsindən, “intizar çəkməkdən”, “paltar-palaz” daşımaqdan başqa şeylər də vardır. O, alovlanan gənclik hissələrinin təsiri ilə yaşayır. Həyatının hərərətli, iztirablı və həyəcanlı günləri başlanır. Qızın qəlbindəki bakir hissələr daha da tüğyan edir, onu, demək olar ki, hər şeydən ayırır, yalnız bir obyektə, ideala – Cəlala bağlayır.

Doğrudur, şair, bu yerdə qızın qəlb təlatümlərini, könül çırpıntılarını görüb göstərəndə təsdiq edir ki:

“O, nə Tatyanaadır, nə Ofelyadır!...”

Buna biz tamamilə inanırıq və əvvəlki təsvirlərdən bilirik ki, “əlinə kitab almamış” bir qız nə Tatyananı, nə Ofelyanı, nə də başqa ədəbi-bədii qəhrəmanları tanıyır... Səhnə və kitab qəhrəmanları heç onun yadına da düşə bilməzdi. Bunları şair özü xatırlayır. Humay ilə əlaqədar olaraq xatırlayır. Əlbət ki, şair Humayı bunlarla müqayisə etmək, bu nakam qızların taleyində nəşə bir müştərəklik göstərmək üçün xatırlayır.

Şairin Humaya münasibəti, hər şeydən əvvəl, böyük sənətkarların öz sevimli qəhrəmanlarına bəslədiyi münasibəti andırır. Şair istəyir ki, onun Humayı dünyada məşhur bədii surətlər silsiləsində başqalarından aşağı durmasın.

Təsadüfi deyil ki, müəllif, poemanın məhz bu yerindəki ricətdə şeirin “bazarının kəsad” keçməsindən, sovet şairinin böyük vətəndaşlıq vəzifəsindən danışır; nəinki Puşkini, Bayronu, həm də ümdə olaraq böyük Füzulini, şirin dilli Vaqifi yada salır.

Humay şairin nəzərində müasir Azərbaycan kəndinin, xüsusən yuxarı təbəqələrində böyümüş, lakin ata xanımının ağır sıxıntı və üzüntülərini dərinlən hiss etmiş xarakter bir qızıdır. Bu qızın təbiətə, saza, çobanlara, durnalara müraciəti də mənalıdır. Humay nakam Leyli kimi dərdlərini, qayğılarını unutmaq üçün, mülkədar xanımlarının ağır, kəsif havasından bir anlığa da qurtulmaq üçün çırpınır.

Cəlal da Humaya layiq bir gəncdir.

O da Humay kimi alovlu məhəbbətin əsiridir. O da bu yolda hər şeydən keçməyə hazırdır. O da taleyini, bəxtiyarlığını, gələcəyini bu ilk bakir məhəbbətdə görür. Onun da bütün sözlərində, tədbir və hərəkətlərində məhəbbətin hakim ahəngi duyulur.

Düzdür, komsomol təşkilatının rəhbəri Bəxtiyar Cəlalı sayıq olmaq, onu ayıltmaq, kim ilə həyat qurmağın nə qədər çətin və mühüm məsələ olduğunu anlatmağa çalışır. O zaman yenicə yaranmış olan komsomol özəklərində belə məsələlər, siyasi tərbiyədən çox, ictimai əlaqi, məişət məsələləri mühüm yer tuturdu.

Poemada komsomol rəhbəri öz vəzifəsini yerinə yetirmək istəyir:

*Kim çağırdı səni bu əyri yola,
Məhəbbət yararmı bir komsomola?*

Cəlal deyir:

Məncə məhəbbətsiz bir həyat boşdur!

Bəxtiyar isə sözündə ısrar ilə dostunun yanıldığını izah edir:

Yox, Cəlal, bu qədər hissə qapılmaq,

Gəncliyin keçici hissidir, ancaq!

Bəxtiyar da, Cəlal da komsomolun gənc üzvləridirlər. Hər iki si bir məsləkin yolçusudur. Amma bunların fərdi xüsusiyyətləri, hər birinə xas olan keyfiyyətlər o qədər canlı, qabarıq ifadə olunmuşdur ki, biz nəinki onların dostluq, həmməsləkliyini, həm də ziddiyyət və ixtilaflarını aydın görürük.

Bəxtiyarda məslək eşqi, Cəlalda isə intim duyğular güclüdür. Birincidə ictimai görüşlər, ikincidə fərdi düşüncələr; birincidə vəzifə məsuliyyəti, ikincidə sevgi hissi hakimdir. Bu ixtilaf, ziddiyyətlər, bir sıra sxematik əsərlərdə gördüyümüz kimi, gəncləri cəbhə ayrılığına gətirmir. Onların əsas məfkurəvi dostluq və birliyi axıra qədər qalır. Həmin vəhdət gənclərin xarakterindəki fərdi cəhətləri örtür, örtə bilmir. Əksinə, daha da qabardır.

Cəlal əslində kor olan məhəbbət duyğularının əsiridir. Bununla bərabər hörmət etdiyi komsomol yoldaşına da inanır. Bəxtiyara diqqətlə qulaq asır. Hətta eşitdikləri bir dərəcəyə qədər onu sarsıdır da. O, yalnız xeyli tərəddüd və düşüncələrdən sonra öz qəti rəyini ifadə edir. Məhəbbətini üstün tutduğunu deyib durur. Bəxtiyar da öz güman və etiqadında möhkəm dayanır.

Şair, insanların qəlb aləmində, mənəvi həyatında olan bu mürəkkəbliyi elə aydın, sağlam bir bədii məntiq ilə ifadə etmişdir ki, biz hər iki gənci başa düşür, hər ikisinin öz mühakiməsindəki təbiiliyə, səmimiyyəyə bəraət qazandırırıq. Cəlalin sadəliyi, sadələşməyi axırda onu fəlakətə aparsa da, bizə təbii, həyatı görünür. Zamanının, şəraitinin, məhəbbətinin qanuni münasibətləri içində hərəkət edən Cəlal kimi onlarla gənci biz həyatda görmüşük. Dostların mübahisəsi uzun sürür. Nəhayət, Bəxtiyar

Cəlala açıqca deməli olur ki, Gəray bəy düşməndir. O, düşmənlüyindən əl çəkməz, o, intiqamı unutmaz, qarşı-qarşıya durub atışdığı, gülləsindən yaralandığı düşmən bir adama qız verməz, inam bağlamaz!

Bəxtiyarın son sözləri Cəlali sarsıdır:

*Bu sözdən Cəlalin rəngi bozardı,
Xəyalı bir dərin heçliyə vardı.
O indi daş kimi yerində donmuş,
İçində çırpınır yaralı bir quş.
Şübhələr üşüdür onun canını,
Gizlətmək istərkən həyəcanını.
Yenə də Bəxtiyar tez duyub onu,
Dəyişir söhbətin bir az tonunu...*

Əlbət ki, bu söhbətlər hədəf getmir, Cəlal tutduğu işin aqibəti haqqında üzücü düşüncələrə dalır. Bilmir neyləsin. Bəzən “Qoy cəhənnəm olsun” – deyib üz döndərmək istəyir. Bütün varlığı ilə bağlı olduğu bir məhəbbət haqqında belə dəhşətli hökmün mümkün olmadığını görüb daha da möhkəm bir inamla deyir:

–Humay mənim sevgilimdir, o mənim olacaq!

Göründüyü kimi poema süjetinin mərkəzi xətlərindən olan bu məhəbbət nə qədər çətin, iztirablı, imtahanlı yollardan keçib gəlir! Cəlalin da, Humayın da xarakteri bu yollarda, mübarizə proseslərində ağarır aydınlaşır. Nəhayət, hər iki gəncin məhəbbət hissi və mütəqabil andı qalib gəlir. Heç bir maniyyə baxmadan Cəlal məqsədinə yetmək üçün ölümə də getməyə razı olur.

Vurğun sənətinin ən güclü tərəflərindən biri xarakter yaratmaq, insan mənəviyyətinin bütün daxili, zəngin, mürəkkəb aləmini qabarıq göstərə bilməkdir. Onun surətləri, xüsusən müsbət qəhrəmanları tamamilə canlı, həqiqi insanlardır. Biz onların həyat və hərəkətlərində qeyri-təbii, süni heç bir cizgiyə rast gəlmirik. Bunun da səbəbi var. Vurğun, qəhrəmanlarını real varlıqdan almaqla kifayətlənmirdi. O, bu varlığa həm də bir tədqiqatçı kimi nüfuz edirdi.

Orada ifadə etmək istədiyi fikir və hisslərin zəminəsini axtarıb tapırdı. Həyat həqiqətlərinə ülvü ideyalar cəbhəsindən yanaşır, onları mənalandırır, yüksəldirdi. Humay öz fikrini demişdi. Qoşulub qaçmaq yox, el adəti qaydası ilə “elçi göndər, al!” demişdi.

Cəlal isə elçiliyə özü getdi. Məhəbbət onu çəkə-çəkə düşməninin ayağına apardı. Biz onu gözü qanlı, qatil Gəray bəyin qapısında, Gəraya “atalıq haqqını əsirgəmə” deyib yalvaran görəndə həm yazığımız gəlir, həm də əsəbiləşirik.

Cəlal danışıqca Gəray dinləyir:

*– Gəray bəy! Yazığam, zavallıyam mən...
Sizin yanınıza məni gətirən
Böyük bir qüvvətdir, adı məhəbbət,
Yaşadıb-yaradan insandır əlbət!
Bu işdə vicdanı əsirgəmə sən,
Atalıq haqqını əsirgəməsən,
Humay xoşbəxt olar, nə zamandan biz,
Sevişdik and içib, birdir qəlbimiz...*

Bu sadələvh gəncin gəlişi Gəray bəyi sevindirir. O, “tələsində ov” görmüş adam kimi hərəkət edir, Cəlali gülər üzlə qarşılayır, axşam isə hamı yatdığı zaman alçaq niyyətini həyata keçirir – Cəlali qanına qərğ edir.

Poemanın “Qanlı çadır” və “Humayın ölümü” fəsillərində həm Cəlali və Humayın məhəbbətinin fəlakətli nəticəsi, həm də düşmən cəbhəsinin – “Qaçaq dağı”nın qanlı-qadalı mənzərəsi aydın görünür. Sanki şair poema süjetinin məzmununu və əsas qəhrəmanlarını bu fəsillərə köçürmüşdür. Cəlalin məhəbbət məsələsini səmimi, həm də sadələvh bir şəkildə düşünməsi, şüurdan çox hissini əsiri olub düşmən qapısına getməsi, acizənə yalvarması, qatil ata, övlad hissindən mərhum olan, canavar təbiətli Gəray bəyin isə bu fürsətdən kəmfürsətliliklə istifadə etməsi, nəinki hadisələrin təbii cərəyanını, həm də müasir ictimai münasibətlərin real, mürəkkəb, orijinal mənzərəsini verir.

Vurğunun sənətində canlı insanı bütün mənəvi keyfiyyətləri, təbiiliyi, həqiqiliylə göstərmək qüdrəti böyükdür. Hələ şairin Vaqif, Fərhad, Xanlar, Bəsti kimi müsbət qəhrəmanlarını yox, çox sənətkarların əsərdə ikinci, üçüncü dərəcəli saydığı mənfi surətlərini alağ “Vaqif” pyesində Qacar qəddar, qanıçən, işğalçı olaraq bütün rəzaləti ilə təsvir olunsa da, onun fərdi xüsusiyyətlərinin təfsilatı da unudulmur. Qacar bir düşmən, bir hökmdar kimi, çirkin məqsədlərinə müvafiq olaraq həm də ağılla hərəkət edən, siyasət işlədən adamdır. Şahın yaltaq təlxəyə acıqlanıb:

*Vətən!... çoxmu sevir məni o Vətən?
Mənə həcv yazır hər yoldan ötən.*

deyə qovarkən vəziyyəti düzgün başa düşüb qiymətləndirməsi, həmin surətin təsvirindəki təklik və ustalığın parlaq bir əlamətidir. Vurğun müsbət qəhrəmanlarının zəif cəhətlərini dürüst müəyyən etdiyi kimi, mənfi adamların xarakterindəki mürəkkəbliyi də nəzərdən qaçırmır. O, həmişə qarşısında canlı insanı görüb göstərir. Bu mürəkkəlik isə şairin sənətinə xüsusi bir təsir gücü verir.

Gəray bəy zalım, qanıçən bir mülkəddərdir. Şair surətin bu tərəfini təsvirlə kifayətlənsəydi, poema sxematik bir şəkildə alardı. Şair Gəray bəyi məhz canlı insan kimi, həm də xanıman sahibi, həm uzun təcrübə görmüş adam, həm də bir ata kimi göstərir.

Tələsinə Cəlal kimi bir “ov” düşəndə Gəray bəy çox məharətlə tərənir, etiqadını pozmur, sevincini gizlədə bilmir. Hətta zahirən qəzəbli də görünür. Cəlal deyəndə ki, biz Humayla “sevişdik, and içdik, birdir qəlbimiz...” Gəray çox kəskin cavab verir:

*O halda mən kiməm?
Cəlal! İki qılınc bir qına sığmaz!*

Cəlal nəinki qarşısındakı düşməninin qəsdini və niyyətini dərk etmir, əksinə, xəyali, idillik bir gələcəyə inanır. O, güman edir ki:

*Şübhəsiz bir zaman gələr,
Tarixdən silinər mübarizələr.
Bu qanlı cəbhələr, qanlı silahlar,
Boğuşuq hıçqırıqlar, dumanlı ahlar.
Bütün varlığı ilə bir heçə dönər,
Dünya başdan-başa təzə görünər...*

Cəlal əvvəldənmi belədir?

Əlbət ki yox! Cəlal Sovet hökuməti uğrunda dağda-daşda vuruşan, düşmənlərə qarşı igid gənclərin cəbhəsində fədakar çalışan zəhmətkeş gənclərdən biridir. Ancaq indi Cəlal dəyişmişdir. Humayın məhəbbəti demək olar, Cəlalin sərbəst günlərindəki fikir və düşüncələrini alt-üst etmişdir. Onun əli işdən sustalmışdır. O, düşməninə iltimasa gəlməyə məcbur olmuşdur. Keçdiyi mübarizə günlərini çox tez yadırgamışdır. Cəlalin fəlsəfəsi indi nəinki mübariz bir komsomolçunun, hətta sağlam düşüncəli sırayı bir zəhmətkeş gəncin də düşüncəsi deyildir. O, indi yalnız sevda düşkünü, məhəbbət əsiridir.

O, keçdiyi mübarizə günlərini nəinki arzulamır, nəinki bununla fəxr etmir, hətta unutmaq istəyir. Onun daxili aləmini şairin özü aşağıdakı misralarda çox gözəl və aydın ifadə etmişdir:

*Gəray bəy, bunları söyləmək boşdur...
Məncə, həyat kimi sevgi də xoşdur...
Yoxsa, unudulmuş faciələrdən
Ehtiyatla deyib-danışmaqda sən,
Məqsədin bəllidir...*

*Mən artıq cansız
Bir daş parçasıyam, duyğusuz, qansız...
Keçdi o günlər ki, silahımla mən,
Atılıb qanlardan və cəbhələrdən,
Əyərdim qarşımda yüz min düşmanı
İndi dayanmışdır qəlbimin qanı...
İndi döyüşlərdən doyub yoruldu.
Özgə bir cəbhənin əsgəri oldum...*

*Bir dərdlə vicdanım, ruhum didilir,
İçimdə bir yazıq səs eşidilir...
Duyan ürəkləri ağladacaq bu,
Mən nəyəm?.. Sonsuzluq, boşluq yolçusu...*

Cəlalin bu etirafları, əlbət ki, həqiqətdən çox hissi, həyəcanlı, romantik bir əhval-ruhiyyənin ifadəsi kimi düşünülməlidir. “Qəlbinin qanı dayanan”, daxilindən “yazıq səslər gələn”, “sonsuzluq, boşluq yolçusu” olan bir adam heç də özünü bu qədər məhəbbət məftunu etməz, özünü düşmən qarşısında yalvarışlar dərəcəsinə endirməz, fəlakət qucağına atmaz! Cəlal burada hissə qapılır, həyəcanlarını ifadəyə bəlkə də münasib söz tapmır, tapa bilmir. Vurğun xarakter yaradanda, xasiyyətnamə verəndə müstəqil yox, vasitəli üsuldan çox istifadə edir. O, qəhrəmanını kənar, qonşu, köməkçi hadisələrlə, dolayı yollarla da bizə tanıdır. Cəlalin xarakterini müəyyənləşdirəndə şairin yuxarıdakı etirafı, əlbət ki, əhəmiyyətlidir. Ancaq kifayət deyildir. Cəlalin necə bir gənc olduğunu, ictimai mühitdə necə tanındığını, qiymətləndiyini bilmək üçün, onun şəxsi mülahizələrinə yox, başqa vasitələrə müraciət etmək lazım gəlir.

Marksın dediyi kimi, adamlar haqqında hökm vermək üçün onların öz sözlərinə əsaslanmaq doğru olmaz. Cəlalin özü haqqındakı sözləri nəinki məğrur deyilməmiş, hətta son dərəcə “təvazökarlıqla” deyilmişdir. Ona obyektiv, kamil xasiyyətnamə vermək üçün real münasibətləri, yoldaşlarının, dostlarının, düşmənlərinin rəyini hesaba almaq zəruridir.

Cəlalin səhvi, bəzilərinin düşündüyü kimi “son qələbəni gözləmədən sevib evlənməsi”, yaxud, “Bəxtiyara məsləhət etməməsi” deyildir, bəlkə şüurdan çox, hissi ilə hərəkət etməsidir. “Sevgi, məhəbbət” məsələsinin mənsub olduğu ictimai mühitdən, uğrunda vuruşduğu məqsədlərdən kənar, “xüsusi”likdə alıb düşünməsidir. Şəxsi həyatı və tərcümeyi-halından, komsomolçuların apardığı mübarizələrdən bizə yaxşı məlumdur ki, Cəlal mətin, fədakar, döyüşkən, qabaqcıl, bir komsomolçudur. Bunu həm

Bəxtiyarın, həm Humayın sözlərində, hətta Cəlalin və inqilabın düşməni Gəray bəyin mülahizələrində də görmək olar.

Gəray bəy Cəlali öz qapısında “məhəbbət əsiri” kimi görəndə də ona inanmır, qızır. O, Cəaldan ehtiyat edib çəkinir:

*O, bəlkə öyrənib hər sirrimizi,
Sonradan guda verəcək bizi?
Bəlkə də davanın şirin yerində -
Xəlvətə arxama dolanıb yenə,
O öz gülləsini mənə çıxacaq?..*

Gəray bəy təcrübəli, ehtiyatlı adamdır. O, bir dəfə üz-üzə vuruşduğu, gülləsindən yaralandığı igid komsomolçunu tanımamış deyil. Cəlalin əliyalın bu qarıya gəlməyinə əvvəl təəccüb edir, səbəbini biləndə sevinir. Daha dərin düşünəndə isə şübhəyə düşür, ehtiyat edir. Bu axırıncı hiss onun hərəkət və hökmlərinə əsas olur. “Naqanını götürüb”, fürsətdən istifadə edir və alçaq niyyətini həyata keçirir. Cəlal, inqilabın ilk illərində bizim qala şəhərlərində yetişməkdə olan, qismən məktəb, kitab təhsilinə qapılan sadələvh cavanların xarakter nümayəndəsidir. Bu cavanlar üçün oyanan kənd, inqilabi hadisələr yoluna düşən kənd yeni və maraqlı bir aləm idi. Bu aləmdə həmin cavanlar ən həvəskar, arzu və ümidlə yaşayan adamlar idilər.

Doğrudur, onların biliyi, təcrübəsi yox idi. Hərəkət istiqamətini də dürüst təyin edə bilmirdilər. Ancaq bildikləri zəruri bir mətləb var idi ki, o da yeni həyatın başlanğıcı idi. Onların ən geridə qalmışı da dərk etmişdi ki, köhnə kənd öz mülkədarı, koxası, mollası ilə bərabər sıradan çıxmaqdadır. Yeni həyat qurulmaqdadır. Bu yolda isə kommunistlərin, komsomolçuların dalınca getmək lazımdır. Doğru yol budur.

Bu əsas mətləbi dərk edəndən sonra, Cəlal kimi gənclərin ən çətin bir əmrə də “baş üstə” deyib getməsi təbii idi. İnqilabi ruhda olan gəclərin qarşısında heç bir maneə davam gətirmirdi və gətirə bilməzdi. 20-ci illərin əsərlərində bu həqiqət geniş və doğru təsvir edilmişdir.

Bu, məsələnin bir tərəfi idi. Həmin fəal və həvəskar gənclərin xarakterində bəzən elə zəif hallar və xüsusiyyətlər olurdu ki, diqqət yetirməmək, ötüb keçmək mümkün deyildir.

S.Vurğun qəhrəmanını canlı bir insan, kamil bir xarakter kimi yaradanda məhz bu yolu tutmuşdur. Şair Cəlalin zəif cəhətlərinə, sadələşməsinə, xəyalpərəstliyinə qismən də qapalılığına nəinki göz yummuş, əksinə, bunları qabarıq şəkildə ifadə etmişdir. Bunun nəticəsində Cəlal surəti canlı, yadda qalan, oxucunun qəlbini tərpədən bir insan, sevən və iztirablar çəkən bir gənc kimi yaranmışdır.

S.Vurğunun xarakter yaratmaq təcrübələrində daha bir xüsusiyyət vardır. O xarakterin kamilliyinə, həqiqiliyinə, təhsilli olmasına diqqət yetirməkdən başqa, bir də ümumi həyat və ictimai inkişaf nöqtəyi-nəzərindən mənalandırılmasına, bir növ yüksəldilməsinə, hissi aləmdən təfəkkür göylərinə qaldırılmasına səy edir.

Həyat haqqında mülahizə yeridən şair, aydın məsələdir ki, sırf fəlsəfə ilə məşğul olan alimdən fərqlənəcəkdir. Mümkündür ki, şair, ictimai münasibətləri dərk və izahda həmin filosofdan aşağıda dursun. Çox zaman belə olur. Ancaq bu, heç də şairin elmi və ya nəzəri mülahizələrdən məhrum olması demək deyildir.

Vurğun şeirində xarakter xüsusiyyətlərdən biri də, yeri gələndə, qüvvətli, ümumiləşdirici fikirlər, mülahizələr yeritməkdir. Şair bunu həm özünün, həm də müəyyən qəhrəmanlarının dilindən deyir.

*Məhəbbət böyükdür azəldən bəri,
Həyat aşiqidir eşqi bilənlər.
Anar həsrət ilə keçən günləri,
Sevib yaşayanlar, sevib ölənlər...*

Belə bir ümumi hökm, aforizm halında deyilmiş bənd həmin mətnədən kənarında, müstəqil halında da qüvvəsini, mənasını saxlayır. Doğrudur, bəzən mücərrəd görünür, ancaq mənasını itirmir, boş söz deyildir. Buna görə də Səməd həmişə qəhrəmanlarının

sərgüzəştində rast gəldiyi mühüm fakt, hadisələr haqqında fikir deməkdən, mülahizə yeritmədən keçmir. Daha doğrusu, heç bir hadisəyə biganə qala bilmir. Onun yaratdığı müsbət qəhrəmanların çoxunda bu cəhət bariz görünür. Düşünmək, düşündürmək, həyat hadisələrinin mənə, mahiyyətinə dalmaq “düşünən başlar” üçün vacib və zəruridir. Vurğun mütəfəkkir bir şairdir. O, yalnız qəlbini müğənnisi deyil, həm də böyük fikirlərin, ideyaların carçısıdır.

Onun şeirində güclü ehtiraslar, qızğın hisslər heç bir zaman aydın təfəkkürdən, fikirdən ayrı olmamışdır. Ağır təmkin, zəka işığı onun şeirindəki məzmun zənginliyinin parlaq əlamətidir.

Xüsusən belə bir hadisəni – inqilabın qələbəsini tərənnüm edən bir poemanın qəhrəmanlarında bu mühüm cəhəti şair unuda bilməzdi və unutmamışdır. Yalnız kommunist Kərəmin, komsomol Bəxtiyarın keçdiyi mübarizələrə deyil, həm də cavab kimi nisbətən sentimental bir gəncin başına gələn sərgüzəştlərə də dərin mənə verir, ümumiləşdirir, oxucunu düşündürən nəticələr çıxarır:

*Ah, ölən məhəbbət, ah ölən istək!
Nədir həyatdakı bu çarpaşlıqlar?
Yaşasın gələcək, böyük gələcək!
Onda nə göz yaşı, nə ayrılıq var...*

Humayın ölüm səhnəsini şair daha dərin bir həyəcan və iztirabla qələmə almışdır.

Humay kənd qızıdır. Kənd məişətində el-oba qaydalarına sədaqətlə böyümüşdür. Bununla belə Humay müasir kənd qızlarından, yaşlılarından və tay-tuşlarından seçilir. Kəndə məxsus onda nə varsa, qızın xarakterini müəyyən etmək üçün kifayət deyildir. Köhnə kəndə xas olan avamlıq, qapalılıq, tabelik yox, tamam başqa keyfiyyətlər Humay üçün səciyyəvidir. O, “şair könüllü, xoş xəyalli” bir gəncdir. “Sevgidən, sadə həyatdan, nəşədən ayrılan talesiz bir qızıdır”. “Dağlar maralı”, “sakit səhərlərin dan ulduzudur”, “sürüdən ayrılmış mələk bir ahudur”.

Cəlalin intizarı qızın bütün varlığını əzib tərək edir. O, atasını

düşmən bilir, anasına sirr vermir. Dərdini deməyə adam tapmır. Nə ailəsi, nə yoldaşları, nə də bir ürək sirdaşı var. O, Leyli kimi üzünü dağlara tutub nalə çəkir, dərdini yanıqlı-yanıqlı izhar edir:

*Baharın fəslidir, a qarlı dağlar!
Oldu göz yaşlarım ümman, ağlaram.
Nə sözüm, söhbətim, nə həmdərim var,
Dərdim ürəyimdə pünhan, ağlaram.*

*Sirrimi vermədim dostu, yoldaşa,
İnsafsız ürəyim dönmüşdür daşa.
Baxmadı gözümdən tökülən yaşa,
Havada quş, yerdə insan, ağlaram!*

*Dəyişdi günbəgün, pozuldu halım,
Bitib-tükənmədi bu qeyli-qalım,
Getdi, qayıtmadı körpə Cəlalım,
Bürüdü yolları duman, ağlaram!..*

Göründüyü kimi bu şeir vurğun, məhzun bir qəlbədən qopan dərin kədər və qüssənin, şikayətin ifadəsidir. Bu sözlərdə Humayın təkə intizar iztirabları yox, bütün varlığı ifadə olunmuşdur. Biz indi onu yaxşı tanıyıırıq, Humayın həyat ideali nədir? Onu nə doğulduğu xaniman, nə ad-san, nə də firavan həyat maraqlandırır. Onun ən böyük arzusu Cəlalın məhəbbəti, vüsəlidir. Məhz bunun üçün o hər şeydən əl çəkməyə hazırdır və əl çəkmişdir də. Onun nə ailə həyatı, nə gənclik şənliyi, nə şəxsi gələcək ideali var. O, dünyada müqəddəs, gözəl, yüksək nə varsa, ancaq Cəlalın simasında, onun pak məhəbbətində görür. Onsuz həyat, səadət təsəvvür etmir.

Təəssüf ki, qızın bu arzuları alt-üst olur. Cəlalın yolunda çəkdiyi intizar və iztirablar faciə ilə qurtarır. Sevgilisinin ölüm xəbərini o, başqasından, kənardan yox, Cəlalə qardaş saydığı Bəxtiyarın özündən eşidir. Bəxtiyar bu acı xəbəri qıza nəinki təmkin və

ehtiyatla deyir, hətta çox qaba bir şəkildə, qəzəb və nifrətlə deyir və bu ölümü Humayın özündə görür:

*İtil gözlərimdən qoçunun qızı!
Tovlayıb azdırdın sən o baxtsizı.*

Humayın bundan ağır bir günü, vəziyyəti olmamışdır və ola bilməz! Həyatında ən əziz sevgilisini itirən qız, öz məslək yoldaşının nifrətinə məruz qalırsa, ən acı xəbəri ən ağır bir ittihamla eşidirsə, necə dözə bilər?

Doğrudan da Humay bu mənəvi zərbəyə dözə bilmir. Ailədən, sevgilidən, dostlardan, el-gündən kənar düşən qızı “çöllərin soltanı, şah çobanlar” bayılmış halda tapırlar. Həyatın, taleyin, hətta ən yaxın yoldaşların ağır zərbələrinə məruz qalan Humayın çobanlar qayğı və şəfqətlə qarşılayıb pərəstarlıq edirlər. Xalq həyatı və mənəvi aləminin qabarıq gördüyü bu səhnədə şair zəhmət adamlarının yüksək mənəvi keyfiyyətlərinə işarə edir.

Zalım Gəray bəy bu çobanlara qan uddurmuşdur. Onlar haqlı olaraq bəyin simasında ən qəddar düşmənlərini görürlər. Ancaq bununla belə onun qızını himayə edirlər: “Bu günahsız arvad xaylağıdır, özü də qızıdır...” Humay ayılmaq, kəndə çatdırmaq, müalicə etmək üçün “mehriban çobanlar” əllərindən gələni əsirgəmirlər.

Doğrudur, çobanların kamil təsviri və surəti poemada yoxdur. Doğrudur, şair onların fərdi cəhətləri üzərində dayanmır. Ancaq kiçik bir səhnə və mükəllimədə bu mühitin, zəhmət adamlarının mənəvi təmizliyi və yüksəkliyi parlaq görünür. Çobanlardan biri bəyə olan nifrətini gizlədə bilmir:

*Gəray bəy çoxunu diri soyubdur,
Qoy onun oduna balası yansın!..*

Belə bir intiqam hissi təbii olsa da, çobanlar arasında ciddi etiraz doğurur. Yoldaşlar bunu “səfehələmə” adlandırır, günahsız qıza isə əsl insani münasibət göstərirlər. Humay poemanın bütün

səhnələrində mərkəzi surətdir. Bəzən onun fəaliyyəti, hərəkəti, təşəbbüsü, hətta bir kəlmə sözü də olmur. Amma şair hadisələri elə qüvvətli bədii bir məntiqlə gətirir, qızın tale güzgüsündən keçirir ki, biz nəinki hadisələri, nəinki çaxnaşmaqda olan kəndi, vuruşan cəbhələri, eyni zamanda bunların insan qəlbində, özü də Humay kimi gənc, nakam, təcrübəsiz bir qızın həssas qəlbində necə iz buraxdığını və necə əks-səda verdiyini görürük.

Poemanın bir çox fəsillərində şair lirik ricətlərə yer verir. Bunların bir qismi ümumi, fəlsəfi mülahizə və düşüncələrlə, bir qismi də xalis hissi intim təsvirlərlə verilir. Məlum olduğu üzrə, Humayın Cəlal ilə məhəbbətində şairin həyəcanlı ifadələri daha çoxdur. Oxucuların hiss etdiyi kimi bu hərarətli, səmimi və eyni zamanda tez-tez ziddiyyətlərə, maniələrə rast gələn məhəbbətdə şairin avtobiografik notları yox deyildir. Bir komsomolçunun bəy qızına məftun olub könül verməsi və buna müqabil müasir “uçurumlara” rast gəlməsi gənc Səməd Vurğunun həyat və müşahidələrinə daha yaxın bir mövzudur. Buna görə də Humay ilə Cəlalin sevgisi istər-istəməz belə ricətlərlə müşayiət olunur:

*Sonra sevgililər sarmaşığı kimi,
Birdən qucaqlaşır.
Ay uzaqlaşır...
Mən bu gözəllikdən, bu yaraşıqdan
Bir zaman vardı ki, ilham alardım,
Havada quş kimi qanad çalardım.
Fəqət sevgilimin düşüncəsi dar,
Qəlbimi top kimi atıb oynadar.
Sonra divardakı daşa vurardı,
Ömrümün nə yazıq günləri vardı...*

Humayın faciəli iztirablarından, “ölən məhəbbətindən” sonra şair bizə kəndin ümumi vəziyyətini, böyük bir ağırlıq kimi çökən qış fəslini göstərir. Hər tərəfi buz kimi bir sükut və qara bir kədər çulğamışdır:

*At çapan dalğalar sır-sır bağlamış,
Gülür qəhqəhəylə bizə qara qış...*

Şairin burada verdiyi kənd səhnəsi – “sakitcə düşünən torpaqlı damlar”, qış fəslə, “yeddi həftə təbibsiz, dərmansız can üstündə” olan Humayın faciəsi poemanın ən parlaq fəsillərindəndir.

Başqa əsərlərində olduğu kimi burada da kənd məişəti və təbiət səhnələri çox əlvan canlıdır. Ancaq burada təbiət hadisələri üçün bir fon, vasitə deyil, varlıq həyatın özü kimi verilmişdir. Səmədin başqa bir əsərində (“Xanlar”) Xaspolad adlı bir cəsur qaçağın faciəsini oxumuşuq.

– “Qırx il at belində mürgüləyən” bu igid, zalımlardan intiqam almaq üçün ömrünü “qurd-quş kimi” dağda-dağda, səksəkəli keçirməyə məcbur olmuşdur.

Xaspolad surətinin ilk eskizini, aydın cizgilərini “Komsomol poeması”nın bu səhnələrində görürük. Xaspolad çar qanunlarına, istibdad quruluşuna, yüzbaşıya qarşı vuruşurdu. Ancaq buradakı “keşikçi qaçaq” Gəray bəy kimi bir cəlladın dəstəsindədir. Onu bu dəstəyə bir təsadüf gətirmişdir. Şair keşikçini bizə belə təqdim edir:

*Otuz ildir bu yolda saçlarını ağartmış,
Bu tükənməz dərd ilə nə yaz bilir, nə də qış.
O gənc ikən axıdıb bir igidin qanını,
Düşməninə tez aldı atasının qanını.*

*Anası da sevinib: - südüm halaldır, - deyə,
Aynalı saxlancını ona verdi hədiyyə.
O gündən şücaəti ağıza, dilə düşdü,
O zamandan bəridir onunku belə düşdü...*

Xaspolad bir qəhrəman kimi, ədalət, həqiqət yolunda vuruşan bir mübariz kimi verilmişdirsə, buradakı keşikçinin ziddiyyətli, faciəli həyatı qələmə alınır.

Otuz il qaçaqlıqda gün keçirən, köhnə quruluşa qarşı vuruşan

bir adam inqilabdan sonra, haqq, ədalət hakimiyyəti zamanında da üzə çıxma bilmir, dağlarda həyat keçirir. Nə üçün? Çünki o, həqiqəti tapa bilməmişdir. O, Gəray bəyin cənginə keçmişdir.

Şair çox haqlı olaraq göstərir ki, bəyin dəstəsindəkilərin hamısı qaniçən, başkəsən deyil. Bunların çoxunu mühit, şərait bu yola salmışdır. Bir qismini də Gəray bəy aldatmış, öz çirkin məqsədlərinə alət edə bilmişdir.

Keşikçinin simasında biz bu ziddiyyətləri, tərəddüdləri görürük. İndi o özü də vəziyyətinin faciəli olduğunu dərk etmişdir:

*Bəzən də qart fikirlər salınca gücdən onu,
Özü də anlayır ki, bu yolun yoxdur sonu:
Odur ki, şiş dağlara indi baxıb “ah” deyir,
Fikri dolaşdığı vaxt “ya böyük allah!” deyir.*

*O indi bir keşikçi, sabah nişan alacaq,
Bəlkə də düşmənin gülləsi ondan qabaq
Partlayıb bomba kimi dağılacaq başında?
O neyləsin ömrünün bu ixtiyar yaşında?:*

Gəray bəyin cinayətləri yalnız şəxsən tökdüyü qanlardan ibarət deyil. O həm də belə iradəsi zəif, vəziyyəti çətin, əlacsız adamları cinayət yoluna çəkib aparan, cinayətə sürükləyən, bədbəxt edən bir azğındır.

Aşıq Vəli də Gəray bəyin məclisinə gəlməyə məcbur olmuşdur. Adətən bədii ədəbiyyatda saz və musiqi insan qəlbinə dərin və xoş təsir buraxan, onu “yumşaldan”, adamları pis yollardan saqındıran, çirkin əməllərdən çəkindirən bir amil kimi təsvir olunmuşdur. Bəlkə də, buna görə şair Gəray bəyin məclisində sözü aşıq Vəliyə verir, musiqidən bir vasitə kimi istifadə edir. Amma təəssüf ki, nə saz, nə söz, nə də “haqqa müsafir gələn” aşığın mahnıları bəyin qəlbinə yumşalda bilmir. Gəray bəyin dəstəsində quldurluq “fəlsəfəsi” bunların hamısından güclü çıxır, bütün sağlam, insani hissləri tapdalayır. Gəray bəy adamları basıb-kəsməyə, ölüb-öldürmək kimi canavar iştahasına çağırır:

*İçin, oğlanlarım, dəmlənin bir vaxt,
Ömür dedikləri qızıldan bir taxt –
Olsa da, axırı puçdur, inanın!
Dünya meydanıdır, ölümün qanını!*

O, özünü bir qırğın talan hərəkətlərində, çirkin əməllərində tək görmək istəmir.

Keşikçidə Xaspolad surətinin ilk cizgiləri varsa, Gəray bəylə Qacarın (“Vaqif”) ayrı-ayrı əlamətləri vardır. Bunlardan, həm də səciyyəvi əlamətlərdən biri qana-qırğına hərislikdir. Həmin bu dəhşətli hiss ilə Gəray bəy Cəlali öz yanında “qonaq” saxlamışdır. Cəlal yuxuda olduğu zaman Gəray bəy naqanını alıb o məsum gəncin atəşin məhəbbət, dərin həsrət dolu qəlbinə parçalayır:

*Qatilin o dəmki həyəcanını
Mən necə göstərim
Cəlal yuxuda...
Humay yol gözləyir qan uda-uda,
Azacıq keçmədən açılır naqan,
Bir də ayılmayıb Cəlal yuxudan...*

Belə ağır və alçaq cinayətin məhz şənlik məclisindən, aşıq mahnılarından sonra verilməsi də mənalıdır. “Vaqif” pyesindən bizə bir səhnə məlumdur: Qacar Vaqifin xanəndədən eşitdiyi bir qəzəlinin şairin öz dilindən eşitmək istəyir. Vaqif ilə ötəri bir söhbəti, onun, şairin böyüklüyünə olan etiqadını nəinki zəiflətmir, əksinə, daha da möhkəmlədir. Vaqif cəsur, qüdrətli bir şair olaraq şahın gözündə nə qədər böyüyürsə, cəlladın nifrət və qəzəbi də bir o qədər artır. Şah, şairin qətlinə fərman verir. Gəray bəyin xarakterində də belə cəllad niyyətini görürük. O, Cəlalin səmimiyyətinə, köməkçisizliyinə, sadəliyinə inansa da, nifrəti daha da artır. İnsanlıqdan uzaq olan bir namərdliklə yuxudakı gənci öldürür. Özü də bu çirkin iqdama aşıq mahnılarından, şənlik məclisindən sonra başlayır...

* * *

Vurğunun şeirində məna və məzmun zənginliyini texnika, şəkil, üslub zənginliyi ilə vəhdətdə inkişaf etdiyini demişdik. Xalq şeirinin, realizm istiqamətində inkişaf edən şeiri mütərəqqi ənənələri Vurğunda olduğu qədər heç bir müasir şairdə güclü olmamışdır.

Vurğun tükənməz bir ilham qüdrəti ilə şeir şəkillərini və bədi vasitələri yeni məzmunu tabe edir, müasirləşdirir, yüksəldir. Aşıq ədəbiyyatından Vaqif, Zakir kimi böyük klassiklərdən gələn qoşma şəkli Vurğun şeirində daha yeni, daha büllurlaşmış halda meydana çıxır.

Bunu şairin zəngin və əlvan siyasi, ictimai, fəlsəfi, məhəbbət lirikasından başqa, epik formalı əsərlərində, həmin bu poemanın özündə də görürük.

Klassik şeir şəkli olan qoşmadan Səməd Vurğun həmişə geniş istifadə edir. Lakin Vurğun qoşma irsini passiv şəkildə qəbul və istifadə edən şairlərdən deyildir. Onun şeirlərində bu klassik nümunənin nəinki yalnız məzmunu, həm də quruluşu, texnikası, səpkişi, ahəngi, musiqisi yeniləşir, müasir təravət kəsb edir.

Səməd bu şeir şəklinə hər şeydən əvvəl yeni məzmun gətirmişdir. Müasir, zəngin ictimai mübarizə həyatının elə bir lövhəsi yoxdur ki, Vurğunun şeirində - əksərən qoşma formasında yazılan şeirində əks edilməmiş olsun.

Məlum olduğu üzrə qoşma, hər bəndi dörd misradan ibarət olan, bəndlərin son misraları həm qafiyə olan lirik bir şeir şəklidir. Ancaq Səməd Vurğun bu şəkllə həm yeni məzmun, həm də yeni texnika gətirmişdir. Xatirə üslubunda yazılmış iki qoşmanı müqayisə edək. Bunlardan biri Aşıq Ələsgərin, ikincisi isə S.Vurğunundur. Hər ikisi keçmişdən bəhs edir. Hər ikisi lirik qəhrəmanın keçmişə müraciətidir. Hər ikisi rədiflə qafiyələnir, hər ikisi kənd məişətinə aiddir. Aşıq yazır:

*Xəstə üçün təpəsində qar olur,
Hər cür çiçək açır, laləzar olur,
Çeşməsindən abi-həyat car olur,
Dağıdır möhnəti, məlalı dağlar.*

*Yazın bir ayıdır çox yaxşı çağın,
Kəsilməz çeşməndən gözəl yığnağın,
Axtarma motalın, yağın, qaymağın,
Zənbur çiçəyindən bal alı, dağlar.*

*Yayın əvvəlində dönürsən xana,
Son ayda bənzərsən yetkin bostana,
Payızın zəhməri qoyur virana,
Dağıdır üstündən cəlalı, dağlar.*

*Gahdan çiskin təkər, gah duman eylər,
Gah gəlib-gedəni peşiman eylər,
Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər,
Dinşəmər haramı, halalı dağlar.*

*Köçər ellər, düşər səndən aralı,
Firqətindən gül, nərgizin saralı,
Ələsgər Məcnuntək yardan yaralı,
Gəzər səndə dərdli, nalalı, dağlar...¹⁵*

S.Vurğunun qoşmasında oxuyuruq:

*Başına döndüyüm gül üzli sona,
Ömrümün ilk çağı yadıma düşdü.
Şairlər vətəni bizim tərəflər,
Tərlanlar oylağı yadıma düşdü.*

*Göylərə baş çəkir Göyazən dağı,
Axşam açıq olur ayın qabağı,
Bizim gəlinlərin bayram qabağı,
Fəsəli yaymağı yadıma düşdü.*

¹⁵ Aşıq Ələsgər (kitabı), səh.124, Bakı, 1956.

*Sən bizim ellərin ruhuna bir bax,
Bizdən inciməmiş bir əziz qonaq.
Nişanlı qızların görüşdən qabaq
Telini saymağı yadıma düşdü.*

*Vurğunun xəyalı gəzdi aranı,
Gözümdə oynadı dağın boranı,
Qışın buz qatığı, yayın ayranı,
Payızın qaymağı yadıma düşdü.¹⁶*

Təxminən eyni material, eyni məişət, eyni tarixi dövrün təsvirinə həsr olunmuş bu iki qoşmanın vəzni, quruluşu bir olsa da, ruhu, musiqisi, oyatdığı intibahlar başqa-başqadır. Aşıqda hüzn, kədər, şairdə isə həyata nikbin bir münasibət hakimdir. Aşıqda həsrət, şairdə isə iftixar hissi; aşıqda təsvir; Vurğunda isə tərənnüm üstündür. Varlığa münasibət, məna və ruh başqa-başqa olduğu üçün hər iki şeirin ahəng və musiqisi də (hər ikisi eyni vəzn, şəkildə olmasına baxmayaraq) kəskin ayrılır. Birincidə: “Dinşəmər haramı halalı dağlar”, ikincidə: “Sən bizim ellərin ruhuna bir bax – Bizdən inciməmiş bir əziz qonaq...”. Birincidə: “Payızın zəhməri qoyur virana, – Dağıdır üstündən cəlali, dağlar”, ikincidə: “Payızın qaymağı yadıma düşdü”. Göründüyü kimi, hər iki əsərdə realizm, həyat həqiqəti, canlı lövhələr verilir. Ancaq birincidə lirik qəhrəman təbiətin, dağların tabeyidir, ikincidə sahibidir və i.a.

Bircə bu misaldan da görünür ki, Vurğun klassik şer ənənələrinə həmişə fəal, yenipərəst münasibət bəsləyir. Eləcə də klassik qoşma onun üçün ideal, məqsəd yox, bir mənbə, bir vasitədir. Başqa, daha yeni mürəkkəb ictimai-siyasi mövzuları da yazanda isə şairin yaratdığı şəkillər daha zəngin, kamil olur.

Əvvəla, Vurğun bir çox hallarda bu şəklin həm həcmi, həm quruluşunu, həm də qafiyə sistemini dəyişmişdir.

İkinci tərəfdən, bəzən elə yeni üsullar işlətməmişdir ki, nəinki Vurğun poeziyası üçün, hətta ümumən şeirimiz üçün əsl bir yenilik və zənginlik sayılmalıdır.

Humayın ölüm səhnəsini verən fəsildən, qoşma çərçivəsini vurub dağıtmış olan, epik bir rəng alan təsvirlərdən bir neçə bəndi buraya köçürürük. Burada hər bəndin beş misradan ibarət olduğunu, hər bəndin ikinci və beşinci misralarının eynən təkrar olduğunu, bu təkrarın isə şeiri, məntiqi daha vəhdətdə ifadə edib qüvvətləndirdiyini, qafiyə sisteminin də tamam yeni bir şəkildə:

a –

b +

a –

b+

b+

verildiyini oxucu aşkar görür:

*Ey günəş, ey bulud şahid olun siz,
Göylərin altında bir həyat sönür.
Sönür sevgilisiz, sönür sevgisiz,
Asıman dolanır, asıman dönür,
Göylərin altında bir həyat sönür.*

*O artıq cahanda bir quru addır,
Susuram rüzgarın suallarına,
Bu axşam, şairim, şeirin azaddır,
Təftiş komissiyonu qalsın yarına
Susuram rüzgarın suallarına...*

*Humay anasının sonbeşiyidir,
Sonbeşik üstündə əsir analar,
Onun var-yoxudur, ev-eşiyidir,
Ananın yuxusuz gecələri var,
Sonbeşik üstündə əsir analar.*

¹⁶ S.Vurğun, “Lirika”, Azərənəşr, Bakı, 1957, səh. 381.

Bu üsul – misraların bu şəkildə qurulub qafiyələnməsi təkririn, şeirin məna və məntiq vəhdətinə bu qədər tabe tutulması, bəndlərin məhdud çərçivədən çıxaraq **epik** bir vüsət, dinamik bir **səlasət** kəsb etməsi Vurğunun şeir texnikasının yenilik xüsusiyyətlərindəndir.

Bu yeniliyi biz şairin həm lirikasında, həm də “Komsomol” kimi epik əsərlərində görürük. Vurğunun epik əsərlərində süjet ilə əhvalatın belə təbii, realistsəsinə həmahəng olaraq verilməsi halları, dərin fəlsəfi məna daşıyan parçaları az deyildir.

Bu parçalar, poemanın ümumi mətnində olduqca bitkin, olduqca zəruri və qüvvətli səslənməklə bərabər, ayrı-ayrılıqda, sadəcə gözəl şeir nümunəsi olaraq da yaşayır və şöhrət tapır. Hətta bunların çoxunu həssas, mahir bəstəkarlar alıb musiqiyə salırlar. Bu nümunələrdən birini, Humayın ölümündən sonra şairin yüksək bir həyəcan və dərin bir fikir iztirabı ilə qələmə aldığı “Dünya” rədifli şeiri də buraya köçürməyi lazım bilirik. Əvvəlki parça şəkli, texnikası ilə nə qədər maraqlı idisə, bu parça məzmunu, ümumiləşdirmə qüvvəsi etibarlı ilə mühüm, maraqlı və qiymətli. Şeir həcmcə balacadır. Beş bənddən ibarətdir. Ancaq dərin bir kitab qədər mənalıdır:

*Ulduzlar havanın bağrını dəlidir,
Qayalı dağlardan duman yüksəlir.
Xəyalım gecəni salama gəlir,
Çapdırır atını birbaşa dünya!*

*Yerlərə baxıram baxçalı-bağlı,
Göylərə baxıram, qapısı bağlı –
Kainat ixtiyar, sirrli, soraqlı,
Əzəldən yaranıb tamaşa dünya!*

*Bir də görürsən ki, açılan solur,
Düşünən bir beyin bir torpaq olur.
Bir yandan boşalır, bir yandan dolur.
Sirrini verməyir sirdaşa dünya.*

*Əzəldən belədir çünki kainat,
Cahan daimidir, ömür amanat.
Əldən-ələ keçir vəfasız həyat,
Biz gəldi-gedərik, sən yaşa, dünya!*

*Buludlar dağılır uzaqda lay-lay,
Yenə öz yerində yuvarlanır ay,
Fəqət nə Cəlal var, nə də ki, Humay,
Nə ömrə acıyır, nə yaşa dünya!...*

Bu misralar sanki şairin nakam qəhrəmanlarının acı taleyinə səmimi ittihaf, həyat ziddiyyətləri, keşməkeşləri içində, amansız müharibə səhnələrində məhv olanların yaratdığı ağır kədərə qarşı şairinə bir təsəllidir.

Göründüyü kimi şair “Komsomol” dastanını tamam sərbəst, bədii bir üsulla, orijinal istiqamətdə inkişaf etdirib tamam yeni realist bir əsər yaratmışdır.

Biz əsəri oxuyub qurtarandan sonra uzun müddət gördüyümüz hadisələrdən, tanış olduğumuz insanlardan ayrılı bilmirik. Biz bir daha möhkəm etiqat və inamla dərk edirik ki, yaşadığımız yeni cəmiyyət, xalqımızın bugünkü xoşbəxt həyatı necə mürəkkəb, çətin, ağır mübarizələrdən sonra necə böyük qurbanlar bahasına əldə edilmişdir. Biz Humay, Cəlal, Bəxtiyar kimi ilk mübariz komsomol gənclərin əziz xatirəsi qarşısında hörmətlə baş əyirik.

Azərbaycan. 1961.3 mart. S.168-182.

Maraqlı hekayələr

Müasir ədəbiyyatda hekayə az yazılır. Qəzet, jurnal, radio və rəlişi, televiziya, kütləvi nəşriyyat hekayə tələb edir, hamı bu janrda oxumaq istəyir. Ancaq bunların müqabilində hekayə az yazılır.

Yazılanın da bir hissəsi bədii keyfiyyət cəhətdən tələblər səviyyəsində olmur. Buna görədir ki, az-çox marağını oxşayan heka-

yə kitabı görəndə oxucu etinasız qalmır. Azərnəşr yazıçı Güllüsey-nin “ETİRAF” adlı hekayələr kitabını çapdan buraxmışdır.

Kitaba müəllifin son on beş il ərzində yazdığı hekayələrdən on beşi daxil edilmişdir. Bunları, mövzuca müxtəlif olsalar da, üslub, dil, təhkiyə tərzə etibarlı ilə müəyyən bir silsilə saymaq olar. Məktəb, təhsil, tərbiyə məsələləri, sovet gənclərinin əmək rəşadəti, inkişafı, ailə münasibətləri bu əsərlərin başlıca məzmunudur.

Güllüsey-nin hekayədə yumora və ya satiraya yox, lirikaya meyl edən yazıçıdır. Onun təsvir etdiyi məsələyə və qəhrəmanlarına münasibəti, demək olar ki, həmişə hissi, lirikdir. Kitabın başlanğıcındakı hekayədə biz bir müəllimin haçansa tələbəyə qiymət yazanda səhv etdiyini və buna görə də uzun müddət vicdan ağrısı çəkdiyini görürük.

Müəllifin “Mənsur şeir” adlandırdığı “Ata” hekayəsində ilk övlad sahibi olan bir atanın səadəti tərənnüm olunur. Atanı hər yerdə adı ilə, işdə peşəsi ilə, - müəllim, evdə isə ata deyər çağırırlar. “Birinci ad nə qədər əziz, ikinci nə qədər şərəflidirsə, üçüncü ad bir o qədər fərəhlidir”.

Təzə qurulan və həqiqi sevgi, əsl insani, sağlam vətəndaşlıq duyğusu və düşüncələri ilə qurulan ailədə ilk dəfə körpə səsinin eşidilməsi doğrudan da qibtəyə layiq bəxtiyarlıqdır. Müəllif bir səhifəlik təsvirdə bunu oxucusuna iftixar və sevinclə danışır.

“Müjdəçi” hekayəsi İran irticaçılarının həbsxanaya saldığı bir fədainin dilindən yazılmışdır. Fədainin ata həsrəti, ürək ağrıları, dərin ictimai ideali, tükənməz qələbə arzusu və inamı çox təbii şəkildə; inandırıcılıqla ifadə olunmuşdur. “Qibtə”, “Salam” hekayələri də yaxşı hisslər təbliğ edən kiçik hekayələrdir.

“Etiraf” kitabında ən yaxşı hekayələrdən biri də “Ömrün çiraqları”dır. Səriyyənin ailəsi minlərlə xarakterik sovet ailələrindən biridir. Ananın üç uşağı var – Rəfiqə, Validə, Elçin. Ataları Vətən müharibəsində, müqəddəs vuruşmalarda qəhrəman kimi həlak olan bu uşaqları (biri beş, biri üç, biri də bir yaşında) bəsləyib böyütmək Səriyyənin ən ülvəi idealıdır. Cavan ana, demək olar ki, şəxsi həyatını tamam unudur, bütün cismani, mənəvi iqtidarını

balalarını böyütməyə sərf edir. Bu çətin və şərəfli işdə, şübhəsiz, sovet şərəiti ona arxa və kömək olur. Çox çəkmir ki, uşaqların hər üçü sənət sahibi olur, evlənilir, xoşbəxt ailə qurur, analarını məhəbbət və qayğı ilə əhatə edirlər.

Səriyyənin əvvəl övladı üç idi, indi altı olmuşdur. Qızlar da, oğlan da xoşbəxt, mehriban, mədəni, müasir ailə qurmuşlar. Müəllif təsirli bir səhnə göstərir. Bayram və istirahət günlərində ananı qonaq aparmaq üçün oğul və qız ailələri bir-birinə macal vermir. Rəfiqə də, Validə də, Elçin də öz səadətini anadan ayrı hiss etmir. Ananın əvvəl bir, indi isə üç evi var. Hamısında eyni rahatlıq və eyni qızgın məhəbbət görünür və fəxr edir.

Güllüsey-nin hekayələrində ailə hissi – möhkəm, sağlam, müasir ailə hissi olduqca güclü və hər şeyə üstündür. Müəllif bu hissi bir fərdi xüsusiyyət kimi yox, sovet adamının zəruri əxlaqi keyfiyyəti kimi, vətəndaşlıq vəzifəsinin mühüm bir cəhəti kimi təsvir edir. Yazıçı sovet ictimaiyyətində məhz belə sağlam ailələri necə sevib hörmət bəslədiyini, Səriyyə kimi anaların qəhrəmanlığa layiq olduğunu inandırıcı lövhələrlə göstərir.

Ədibin yaxşı hekayələrində bir cəhət də diqqətəlayiqdir. Həyat hadisələrini tam mürəkkəbliyi ilə, ziddiyyəti ilə, işığı və kölgəsi ilə birlikdə alıb mənalandırmaq! Cavan bir ədib üçün, ümumən ədəbiyyat sənəti üçün bu, vacib keyfiyyətdir. Güllüsey-nin müsbət qəhrəmanlarının həyat və qələbə yolunu hamarlamır, adamlar “süd gölündə” üzümürlər. Cavanlar təhsildə də, işdə də, sənət öyrənməkdə də, əmək prosesində də sxem kimi yox, canlı insan kimi inandırıcı görünür, bir həqiqət kimi təsir bağışlayırlar. Hekayələrin bəzində yazıçı qəhrəmanın kədər və məyusluğunu göstərməkdən qorxmur. Lirikə, qəlbin ən incə tellərini tərpedən daxili həyəcan təhkiyənin üzvi bir xüsusiyyətinə, lirik ifadənin təbii ahənginə çevrilir.

Kitaba daxil edilmiş hekayələr arasında müəllifin ümumi üslubundan bir qədər yayınan əsərlər də var. (“Sabir düşünür”, “Geoloq qız”).

Güllüsey-nin dildə sadə, təmiz, müxtəsərlik sevən bir yazıçıdır.

Buna baxmayaraq, onun hekayələrində bəzən rəsmi, şablon ifadələr, cümlələr getmişdir:

“Qələbənin mənim tərəfimdə olduğunu görüb qız ilə açıqdan-açığa danışmaq qərarına gəldim”. (səh. 29).

“Əziz kişi... bükülməkdə olan belinin əlindən bilmirdi kimə şikayət eləsin...” (səh.71) və i. a.

Gözəl hekayələri ilə oxucunu maraqlandıran Gülhüseyn Hüseynoğlunun indi yalnız tip, süjet, lövhə üzərində deyil, ifadə, cümlə və söz üzərində də eyni səy və təmkinlə çalışmaq vaxtı çatmışdır.

Baki. 1961. №259. 1 noyabr.

1962

Yaradıcılıq yollarında möhkəm addımlamal

GƏNC YAZIÇILARIN ÜMUMİTTİFAQ MÜŞAVİRƏSİ

QARŞISINDA

Respublikamızda son on il ərzində bir neçə dəfə gənclərin yaradıcılıq müşavirəsi olmuşdur. Cavan yazıçıların müşavirəsi ədəbiyyata gələnləri pişvaz mərasiminə çevrilməməlidir. Bu, əsl yoxlama, təlim, təhsil kursu olmalıdır. Bunu elə keçirmək lazımdır ki, müşavirə qurtarandan sonra oxucuda və yazıçılar təşkilatında, məsələ haqqında aydın təsəvvür yarandığı kimi, hər bir gənc qələmin özündə də öz bacarığı, qabiliyyəti, vəzifələri, gələcəyi haqqında bir qətiyyət hasil olsun. O, gərək addımladığı yolun şərəf və çətinliklərini, mənzilin uzaqlığını, özünün isə yol tərəkünü, yürüş qüdrətini dürüst müəyyənləşdirmiş olsun.

Buna görə də müşavirə ərəfəsindəki qeyd və yazılarımız gərək təbrik, alqış yox, əsasən, gənclərə yaradıcılıq, yoldaşlıq köməyi, məsləhəti xarakteri daşsın.

Ədəbiyyata gələn indiki nəslin xoşbəxtliyindəndir ki, yaxşı yazan üçün hər bir şərait yaranmışdır. Gənc qələm sahibinin oxucuları var. Nəşriyyat, mətbuat vasitələri tarixdə heç bir zaman bu qədər geniş və əlvan olmamışdır. Bizdə oxucunun bilik səviyyəsi-

nə, peşəsinə, zövqünə görə müxtəlif qəzet və jurnallar, milyonlara xidmət edən radio, televiziya, tamaşa müəssisələri vardır. Hələ tarixdə heç bir zaman indiki qədər yazıçının kütlələr ilə dilləşmək, görüşmək vasitələri bu qədər geniş olmamışdır. Güman etmirəm ki məzmunu, bədii forması etibarlı ilə az-çox dəyəri olan bir şeir, hekayə, ya məqalə sovet oxucusunun diqqətindən kənar qalsın, əksinə, dəyərlə əsər nə qədər kiçik qəzetdə və nəşriyyatda, nə qədər bəzək-düzəksiz nəşr olunsada, xüsusi təbliğata ehtiyacı olmadan oxucusunu tapacaqdır və tapır.

“Arşın mal alan” filminin müharibədən sonra ekranlarda göstərilməsi yadımdadır. Əvvəl bu film Moskvanın kənar kino-teatrlarında göstərilirdi. Tamaşaçıların həmin teatrlara güclü axın ilə getdiklərini görəndən sonra bu filmi mərkəzi kino-teatrlarda nümayiş etdirməyə başladılar.

Demək istəyirəm ki, ədəbiyyata gələn gənclərimiz yaradıcı əmək məhsullarının yayılmasında nigarançılıq çəkməsinlər. Sovet ədəbiyyatı və mədəniyyətinin bu sahədə imkanları çox genişdir. Nigarançılığını çəkməli yeganə məsələ varsa, o da bu məhsulun ideya-bədii dəyəri və keyfiyyətidir. Məhz bu cəhətdən sovet oxucusunun gənclərimizə tələbləri böyükdür və haqlıdır.

Bu məsələdə oxucudan güzəşt gözləmək də lazım deyil. Çünki o, mənəvi məhsul bolluğu şəraitində yaşayır. Bir zaman var idi ki, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı kimi güclü bir yaradıcılıq təşkilatı illik məhsul hesabatında yalnız bir neçə şeir və hekayə almanaxının adını çəkməklə kifayətlənirdi. İndi isə ədəbi ilin yekunlarında bir neçə romanın, poemanın, onlarca hekayə, şeir məcmuəsinin, səhnə əsərlərinin adını çəkirik. Hələ rus ədəbiyyatından, başqa qardaş xalqların və xarici mütərəqqi yazıçıların əsərlərindən edilən onlarca tərcüməni demirik.

Belə bir şəraitdə ədəbiyyata gələn gənclərin işi həm çətin, həm də asandır. Ona görə asandır ki, qarşıda nümunə var, yol müəyyənləşmişdir. Ona görə çətin ki, deyiləni deməyə ehtiyac yoxdur. Təzə söz demək, oxucunun diqqətinə layiq əsər yazmaq lazımdır.

Yazıları ilə, bəzilərinin şəxsiyyəti ilə tanışlıq bunu deməyə imkan verir ki, müasir ədəbi gəncliyimiz yenilik hissi ilə, öyrənmək, yaratmaq həvəsi ilə çırpınan və öz gələcəyini, inkişafını böyük Vətənimizin gələcəyi və inkişafına möhkəm bağlamaq əzmində olan bir qüvvədir.

Heç kəs deyə bilməz ki, indi yazan, qəzet və jurnallarda çap olunan yüzdən çox gəncin on-on beş il sonra neçə nəfəri ədəbiyyatda möhkəm yer tutacaq, sovet oxucusunun hörmətinə, diqqətinə layiq olacaqdır. Bunu müəyyən etmək çətindir və lazım da deyil.

Ancaq hamıya aydındır ki, müqəddəs yazıçılıq sənətini təkmilləşdirmək, bu yolda ən ağır zəhmətə qatlaşmaq, müttəsil mütalif etmək, mürəkkəb həyat yollarında daim öyrənmək əzmində olanlar, təriflərə aldanmayanlar qalacaq və qalib gələcəklər. Bunu ədəbiyyat tarixinin zəngin təcrübəsi göstərmişdir.

Buna görə də gənclərimizə məsləhətimiz bu olmalıdır ki, onların yazılarından bəhs etməli, onları tərifləməli olan tənqidçilər axtarmasınlar. Yaxşı əsər öz təhlilini həmişə və hər yerdə tapacaqdır. Tez və ya gec!

Səməd Vurğun haqqında ilk məqalə, şairin ilk əsərindən səkkiz il sonra yazılmışdır. Cəfər Cabbarlı haqqında da bunu demək olar. Sabir, Mirzə Cəlil kimi böyük sənətkarlar isə öz əsərləri haqqında bəlli-başlı gözəl bir təhlil görmədən vəfat etmişlər (əlbət ki, bu, ədəbi mühitimizin bağışlanmaz qüsurudur).

Əksinə, vaxtı ilə yazan, çap olunan və ağız dolusu təriflənən bir neçə şairin adını çəkmək olar ki, ədəbiyyat tarixi indi artıq onları çoxdan unutmuşdur. Gənc yazıçı bütün istedad, səy və biliyini əsərinin get-gedə kamilləşməsinə, sənətinin büllurlaşmasına sərf etməli, xalq həyatının dərinliklərinə nüfuz etməyə çalışmalıdır.

Görkəmli ədibimiz Seyid Hüseynin hekayələrindən birində mömin Hacı camaatın yanında axunddan belə soruşur:

“ – Axund ağa, müsəlman özgəninin həyatında getdiyi zaman bir iynə tapsa, həmin iynə ilə özünə libas tiksə, həmin libasda qıl-

dığı namaz dürüstdür ya batildir? Şəriət bu işə necə baxır?”.

Sualından görünür ki, Hacı çox ehtiyatlı adamdır, şəriət qarşısındakı məsuliyyətini dərk edir, haramdan qorxur.

Hekayənin axırlarında görürük ki, həmin Hacı, məhsulunu satmağa gətirən avam bir kəndlini aldadır: qapan tərəzində, on girvənkə çəkən bir girvənkəlik daşı götürüb kəndliyə göstərir və xahiş edir:

“ – Qardaş, bir girvənkəliyi mənə bağışla, haqq-hesabımızı çəkim, qurtarsın getsin”. Çuval ilə taxıl satan kəndli də, əlbəttə, bir ya iki girvənkəyə mənə vermir. Çünki həmin daşların birə on çəkdiyini başa düşmür. Hacı isə bunu oğurluq, ya haram saymır: çünki o, “məsələsinə arif” adamdır. Kəndlidən halallıq almışdır.

İkinci kitabını təzəcə nəşr etdirən cavan nasir Gündüzün (“Canlı körpü”, Uşaqgənənəşr, 1962). “Ov” hekayəsində rəis Poladxanov da belə adamdır. Şoferin əlində sünbül görəndə Poladxanov özündən çıxır:

“ – Abas kişi!

– Bəli!

– Sən nə etmişən? Bu ki, cinayətdir! Dəhşət!.. Xalq malına belə qəsd eləmək, dövlətə məxsus olan bir dəni belə oğurlamaq... Ah, insanlar! Gör, şüur nə qədər geridir!..”.

Belə deyən rəis kolxoz sədrinin evində qarnını bərkidəndən, keyfini sazlayandan sonra şoferi çağırır: “Abas kişi, Məsum lazımsan! Gör nə deyir!”.

Məsum ferma müdirindən aldığı “saz bir erkəyi buynuzundan sürüyə-sürüyə” maşına çəkir. Sonra quşçuluq fermasından “on dənə toyuğu maşına atır...”.

Maşını doldurub şəhərə yollananda Məsum rəisə yanaşib sözünü deyir:

– “Yoldaş Poladxanov, o məsələ yadımdan çıxmasın!

– Arxayın ol! Mən dedim qurtardı!”.

Rəisin sünbül haqqındakı nəsihətini dinləyən və bu həyasız qarətçini görən şofer düşünür: “Bəs görəsən hər ova gələn bu cür hərəkət eləsə kəndlilərin halı necə olar?”.

Cavan yazıçı, Poladxanovun simasında hiyləgər bir oğrunu göstərmişdir. Poladxanov partiya biletinin arxasında gizlənmişdir. O, tribunada, iclasda camaata xoş gələn sözlər danışır, təklikdə, fürsət düşəndə isə öz cinayət işlərini görür. Hekayədə Poladxanovun sözü ilə işi, dili ilə əməli arasındakı ziddiyyət inandırıcı təsvir olunmuşdur. Poladxanov uzaq kəndlərdə, xəlvətə düşəndə ağalığ eləyir. Şoferə də bir zəhmətkeş, vətəndaş kimi yox, nökr kimi baxır. Sual verir, cavabını gözləmədən yuxuya gedir:

“– Abas kişi?

– Nə var?

– Necə keçdi sənin üçün?

Mən gülümsədim, o başa düşmədi, razı halda oturaçağa yayıldı. Çox çəkmədi ki, xorultusu maşını basdı...”

“Murtuz, Novruz və qarpız” “Şəpbəxeyir” və sair hekayələrində də Gündüz tüfeylilərin zahiri və mənəvi simasını açmağı, hiyləgər, ikiüzlü, cəmiyyətimizə yad hərəkətlərini dürüst göstərməyi, oxucuda bu köhnə dünya qalıqlarına qarşı nifrət, qəzəb oyatmağı bacarır. Bir işarə ilə tipləri təyin edə bilir. Bir əlini cibinə salıb töküşdürən və yoldaşına müraciətlə “Ə, neçən var?”, “Üstünü düzəlt” deyərən soruşan əyyaşların simasını müəyyənləşdirmiş olur.

Hekayələrin dili sadə, aydın olsa da, bəzən Gündüz söz və ifadələrində əndazəni lazımınca gözləmir: “Döşəmənin üstünə gillənərək palaz kimi yerə sərələnib qaldı...”. Qarpızın gillənməyi, dığırılmağı təbiidirsə də, “palaz kimi sərələnməyi” doğru olmaz.

Bədii məntiqi bütün hekayə boyu həm də ayrı-ayrı ifadələrdə gözləmək lazımdır. Gündüzün işlətdiyi “Sifəti turşumuş xəmir kimi köpmüşdü”, “Albuxaranı xatırladan qırışmış üz” ifadələri yaxşı təşbeh deyil, çünki mənfi bir səhnə müsbət bir şey ilə müqayisə olunur.

“Şəpbəxeyir” hekayəsində uşağa “adqoyma” mərasimini təmtəraqla keçirən avam, eybəcər bir ailə mühiti verilir. Burada qərribə mənzərə var. İştirakçıların zahiri və mənəvi aləmi ev sahibinin əxlaqı ilə həmahəngdir. Uşağa Həzrətqulu adı qoyulur. Dər-

hal qonaqlar onu Azik çağırmağa başlayırlar. Aziki “igid” göstərmək üçün tamada danışır” “– Camaat, bəs Qazrat Fataliyeviç bizimlə niyə vurmur? O necə kişidir ki, içmir?.. Mampası xanımın əlində gümüş qaşığı var idi. O, qaşığı şərəblə doldurub:

– Əsil kişi elə mənim balamdır, – deyər gül-gülə şərəbı uşağın boğazına tökdü... Bəli, buraya toplaşan bu “mədəni” adamlar Həzrətqulunun kişiliyini də boğazına gümüş qaşığıla tökdülər...”

Xarakter səhnə və hərəkətlər üçün münasib cizgi və boyalar seçməyi bacaran gənc müəllif, bəzən məişətdən gəlmə, ancaq bədii dilə yad ifadələri işlətməkdən çəkinmir. “Qoltuqlarının tərini silmək”, “Yumurtası tərs düşmüş toyuq kimi” (qadın haqqında), “söyrüşquluya dəm vermək” və s.

Bu və bu kimi qüsurlar yalnız Gündüzün deyil, hekayələrini oxuduğum başqa gənc nasirlərin də əsərlərində vardır.

Arzumuz budur ki, gənclərimiz ilk əsərlərində dilə, ifadəyə, – ədəbi əsərin bu “tikinti materialına” daha diqqət və məsuliyyətlə yanaşsınlar. Bu materialdan adi daxmalar, damlar yox, gözəlliyi ilə görənləri heyran edən bədii kaşanə və saraylar, abidələr yaratsınlar.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1962. №49.15 dekabr.

1963

Müasir tələblər səviyyəsində

Partiya və hökumət rəhbərlərinin yaradıcı ziyalılarla görüşü Vətənimizdə gözəl bir ənənə olmuşdur. Bu görüşlər partiyamızın ədəbiyyat və sənət xadimlərinə, onların yaradıcılığına əsl atalığ qayğısı və həssaslığının əyani, parlaq bir ifadəsidir. Bu yaxınlarda Kreml sarayında keçirilən görüşdə N.S.Xruşçov yoldaşın marksizm-leninizmi yaradıcı surətdə inkişaf etdirməyin gözəl nümunəsi olan dərin məzmunlu və geniş əhatəli, parlaq nitqə – indi bütün sənət adamlarının diqqət mərkəzindədir. Biz bu nitqə böyük partiyamızın, qəhrəman xalqımızın və kommünizm quran şanlı Vətənimizin öz sənətkarlarına qayğıkeş münasibətinin bir ifadəsi, hərarətli bir xitabı kimi baxırıq.

Çoxmillətli sovet ədəbiyyatı yaradıcılarının qabaqcıl dəstələrindən olan Azərbaycan yazıçıları sürətlə kommunizmə doğru gədən Vətənimizin bütün inkişaf mərhələlərində sovet adamlarının qəhrəmanlıq mübarizəsini əks etdirən, onların şüurunu daha da yüksəldən, qəlbini oxşayan, mübarizəsinə kömək edən ləyaqətli əsərlər yaratmışlar və indi də yaratmaqdadırlar. Yazıçılar partiya-mızın yaxın köməkçiləri, kommunizm ideyasının fəal təbliğatçısıdır. Lenin bizə öyrətmişdir ki, ədəbiyyat və sənət sinfi mübarizə silahıdır. Sinifli cəmiyyətdə bu mübarizədən kənar məfkurə yoxdur və ola bilməz. “Ədəbiyyat işi ümumi proletar işinin bir hissəsidir!”

Son zamanlar burjua ölkələrində çürüməkdə olan burjua sənəti və mədəniyyəti nümayəndələri sovet ədəbiyyatı və sənətinin əsas yaradıcılıq metodu olan sosialist realizminə qarşı daha çox iftira və böhtanlar yayır, yaradıcılarımız sırasına nifaq salmağa cəhd edirlər. Sovet yazıçılarının guya “fərdi azadlıq təşəbbüsü olmadığını” iddia edirlər. Formalistlər, mücərrədçilər sənət və ədəbiyyatı əsl cövherindən, mənasından, partiyalı məzmun və mahiyyətindən məhrum etmək istəyirlər. Kimə məlum deyil ki, Lenin partiyalılığı bayrağı altında inkişaf edib çiçəklənən, zəhmətkeşlərin fikir və hisslərini böyük kommunizm quruculuğunda səfərbərliyə alan sovet ədəbiyyatı, yalnız Vətənimizdə deyil, yalnız sosialist sistemli ölkələrdə deyil, bütün dünyada fəal, güclü və təsirli bir məfkurə olmuşdur. Bu ədəbiyyat bütün yaxşı nümunələri ilə zəhmətkeşlərin zəhninə, hissəsinə xeyirxah təsir göstərən, onları böyük ictimai ideallar üçün ilhamlandıran mənəvi silah vəzifəsini görür. Kimə məlum deyil ki, M.Qorkinin, M.Şoloxovun, N.Ostrovskinin, A.Tvardovskinin, habelə C.Cabbarlının, S.Vurğunun bir sıra əsərləri ancaq belə yüksək ideyası, bədii keyfiyyəti, məzmunu sayəsində oxucuların ruhunu oxşamaqda, ürəyində yer tapmaqda, onları mübarizəyə səfərbər etməkdədir. Təəssüf ki, bu həqiqəti hələ də lazımınca dərk etməyən, formalist təsirlərə qapılan, ədəbiyyatın partiyalı məzmun və mündəricəsinə yox, zahiri şəkli xüsusiyyət və əlamətlərinə məftun olan və

bununla, yalnız bununla “hünərlərini” göstərməyə cəhd edən yazıçılar, tək-tək də olsa tapılır.

N.S.Xruşşov yoldaş nitqində “İliç zastavası” filminin müzakirəsində qeydlər edən Nekrasovun sovet yazıçısına yaraşmayan əhval-ruhiyyəsini misal gətirir. Nekrasov “qoca fəhləni” ekranda görmək, onun “ibrətamiz sözlərini eşitmək” istəmir. “Qocaman fəhlə haqqında bu cür ağalara xas olan bir etinasızlıqla yazılan şeyləri oxuyanda adam qəzəblənməyə bilmir” (N.S.Xruşşov).

Ümumiyyətlə, son zamanlar bəzi yazıçıların süni surətdə yaratmaq istədikləri “atalar və oğullar” “problemi” əbəsdir və inkişafımızın xeyrinə deyildir. Atalar və oğullar sovet cəmiyyətində üzvi bir vəhdətdə yaşayan, böyük gələcəyi quran, irəliyə doğru addımlayan sağlam düşüncəli vətəndaşlardır. Əgər bunların cərgəsində tək-tək nadürüstlər tapılırsa, bu yalnız ataları yaxud yalnız oğulları yox, hamımızı narahat etməlidir. Atalar və oğullar, cəmiyyətimizdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da əlbir çalışan, əlbir yaşayan, kommunizmə xidmət edən bərabər hüquqlu üzvlərdir. Bunların qurduğu böyük ya kiçik kollektiv nə qədər birliyə, ittifaqa, prinsip əsasında dostluğa, mehribanlığa əsaslanarsa bir o qədər xeyirli və güclü olar. Atalar zəngin təcrübəsi, biliyi, mürəkkəb həyat yolu, iş stajı, xidmətləri ilə, oğullar isə daha çox yenilik hissi, enerjisi, mübarizə həvəsi və ümumi işimizə xidmətdə, böyük gələcək uğrunda mübarizədə vahid bir qüdrət təşkil edib birlikdə çarpışmalıdırlar. Şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün zərərli, xoşagəlməz nəticələrini ifşa edən və partiya rəhbərliyində Lenin prinsipini bərpa edən N.S.Xruşşov yoldaş öz çıxışlarında dəfələrlə göstərmişdir ki, bizim sənət və ədəbiyyatda partiyalılıq və xalqçılıq bir vəhdət təşkil edir. Partiyaya xidmət edən sənətkar, eyni zamanda xalqa xidmət edir. Xalqa xidmət edən sənətkar həm də partiya xidmət edir. Sənət və ədəbiyyatın qüdrəti xalq ilə sıx əlaqədədir.

Kommunizmi quran və mənəli, məhsuldar əməyi, rəşadəti ilə xarüqələr yaradan sovet adamlarının ecazkar yaradıcılıq qüdrəti tükənməz bir ilham mənbəyi olaraq bütün ədəbiyyat və sənət

adamlarının mövzu və müşahidə obyektini təşkil etməkdədir. Biz oxucu qarşısında hələ çox borcluyuq. Biz dərk edirik ki, qəhrəman müasirlərimizin bədii surətini hələ bütün kamilliyi, tam mənası ilə yarada bilməmişik. Qəhrəman fəhlələr, kolxozçu və ziyalılarımızın yüksək bədii zövqünü oxşayan, tələblərinə cavab verə bilən əsl bədii əsərlər az yaratmışıq. Bu zəiflik bizim müasir həyatı, adamları, onların iş prosesini və psixologiyasını əsl bir tədqiqatçı kimi lazımınca öyrənməməkdən, dərin tədqiq etməməkdən, maddi və mənəvi nemətlərin yaradıcıları ilə az əlaqə saxlamaqdan irəli gəlir. Biz yalnız həyatı yox, bədii əsərlərimizə müasirlərimizin münasibətini də diqqətlə öyrənməli, onları həmişə, hər şəraitdə, həssaslıqla eşitməyi bacarmalıyıq. Tənqid buna xüsusi diqqət verməlidir. Son zamanlar bəzi tənqidçi və dərslük müəlliflərinin təhlillərində əsərin üstünlüyünü müəyyən etmək üçün təzə bir “meyar” çıxmışdır: “Bu əsər İtaliyada, Fransada, Çində nəşr olunmuşdur”. Ancaq deyən azdır ki: Bu əsər filan zavodda, filan kolxozda, filan məktəbdə zəhmətkeşlər arasında maraqla, həvəslə oxunmuş, bəyənilmişdir... Ayrı-ayrı şair, yazıçılar yazanda birinci olaraq sovet oxucusunu, onun tələb və zövqünü yox, tərcüməçini, tənqidçinin mülahizələrini nəzərə alır, əsl oxucuya bir növ etinasızlıq göstərir.

Mətbuat və ədəbiyyat səhifələrində çox müzakirə və mübahisələrə səbəb olan ənənə və yenilik məsələsinə də məhz gələcəyə, kommunizmə ədəbiyyat və incəsənətin xidməti vəzifələri cəbhəsindən yanaşmaq, həll etmək lazımdır. Biz bütün gözəl ənənələrin əsl varisi və inkişaf etdirəniyik. Biz tarixin varisiyik. Ancaq tarix çaylağından daşı, çınqılı yox, gövhərləri, dürdanələri alırıq. Xalq şairi Rəsul Rza şeirdə yenilik axtaran və buna çox meyl edən bir sənətkardır. Onun bu yolda müvəffəqiyyətləri, müəyyən hallarda isə büdrəmələri də oxucuya məlumdur. Güman edirəm ki, Rəsul Rza heç vaxt bu axtarışlarında klassik şeirimizin gözəl ənənələrinə - füzulilərə, sabirlərə arxa çevirməmişdir və çevirməz. Əksinə, o, yenilik axtarışlarında bu ənənələri inkişaf etdirməyə cəhd etməkdədir. Eləcə də bədii nəsr sahəsində çalışan sənətkarlarımız

Qorki, Ostrovski, Axundov, Mirzə Cəlil və Haqverdiyev sənətinə fəal yaradıcı münasibət bəsləyirlər. Bu o deməkdir ki, klassik sənətkarların ənənələrindən yaradıcı kimi, tənqidi surətdə öyrəni və bu ənənələrin parlaq cəhətlərini bu günkü yeni vəzifələr, tələblər səviyyəsindən inkişaf etdirirlər.

Ənənəyə bağlanmaq onunla kifayətlənmək demək deyil, bu gözəl mirası keçmişin tozundan təmizləmək, bu gün üçün ondan yeni məqsəd, vəzifələr uğrunda mübarizədə istifadə etmək, daha da canlandırmaqdır. Hamıya məlumdur ki, bədii nəsr Azərbaycanda sovet dövründə nəhəng addımlarla inkişaf etmiş, görkəmli nümayəndələrini yaratmış, bir sıra yadda qalan əsərlər vermiş, oxucunun hörmətini qazanmışdır. Bununla bərabər bu sahənin hətta təcrübəli yaradıcılarının qələmindən hələ də zəif, sönük, bitkin olmayan, dönə-dönə yenidən işlənən, mənanı yox, ancaq həcmi genişləndirən, müasirlərimizin bədii zövqündən çox aşağıda duran əsərlər çıxır ki, bu da yalnız tək-tək müəlliflərin özünün yox, həm də respublikada bədii nəsr sahəsinin hörmətdən düşməsinə, çox həssas oxucuları itirməsinə səbəb olur.

Güman edirəm ki, N.S.Xruşov yoldaşın tarixi nitqi, keçirilən müzakirələr formalist, mücərrədçi meyllərin axıra qədər ifşa və rədd edilməsi, habelə mətbuatımızda genişlənən xeyirxah, qayğıkeş, işgüzar tənqid bütün sənət xadimlərimizi, yazıçılarımızı sosialist realizmi tələblərinə cavab verən yeni, yüksək ideya-bədii səviyyəli əsərlər yaratmağa daha da ilhamlandıracaqdır.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1963.30 mart.

Nəzəri fikir zəif olduqda...
(Professor Mir Cəlalin çıxışından)

Sovet romanının inkişafı haqqında müzakirə və mübahisələr təkcə universitet və Yazıçılar İttifaqı daxilində deyil, Ümumittifaq miqyasında gedir. Bugünkü məruzə və çıxışların romançılarımızın yaradıcılığı üçün böyük əhəmiyyəti ola bilər.

Təəssüf ki, mərkəzi mətbuatda gedən müzakirələrdə Azər-

baycan romanının adı belə çəkilmir. Kimə məlum deyil ki, sovet dövründə Azərbaycan romanı başqa janrlara nisbətən çox sürətlə inkişaf etmişdir. Bizim yaxşı romanlarımız təkcə Sovet İttifaqında deyil, bütün dünyada oxunur. Bizdə yaxşı romanlar da var, romançılar da. Ancaq respublikamızda roman haqqında nəzəri fikir zəifdir. Romanlarımız hələ də saf-çürük edilməmiş, dərinlən təhlil olunub ümumiləşdirilməmişdir. Bu cəhətdən “Azərbaycan” jurnalının, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin, ADU-nun “Elmi əsərləri”nin təşkilatçılıq fəaliyyətinə böyük ehtiyac vardır.

Məruzəçi Calal Abdullayev yaxşı deyir ki, Azərbaycan romanının inkişafında iki müstəqil xətt olmuşdur. Doğrudan da, Nəriman Nərimanovla Süleyman Rəhimovun romançılıq yolu eyni deyildir. Tolstoyla Turgenevin də romançılıq yolu başqa-başqadır. Bunlar hamısı realist ədiblərdir. Lakin Turgenev və Nərimanovda lirik xətt, həyata, hadisələrə konkret, yığcam münasibət, silsilə romanlarda isə həyata epik münasibət, təfərrüat üstün yer tutur. Zənnimcə, bir ovuc toxum bir qarış sahəyə səpilsə, daha yaxşı bəhrə verər, nəinki geniş bir sahəyə. Roman da belədir, hadisələrin təsviri nə qədər yığcam olanda götürülsə, bir o qədər də dərinliyə getmək mümkün olar. Əksinə, süjet xətti nə qədər geniş götürülsə, hadisə və insanlar nə qədər çox olarsa, yazıçı daha çox qüvvə, əmək sərf etməlidir. Süjet dairəsi, hadisələr elə götürülməlidir ki, yaradıcı ilhamın fanarı onu tam və mükəmməl işıqlandıra bilsin.

Romançı raykom katibini elə təsvir etməlidir ki, biz onun kommunist, raykom katibi, həm də azərbaycanlı olduğuna inanaq. Bəzən yazıçılar surətin zahiri qiyafəsi ilə mənəviyyatı arasında uyğunluq yarada bilmirlər.

Kənd həyatından yazılan romanlarımızda qüsurlar çoxdur. Amma bu romanları ucdantutma tənqid etmək də doğru olmaz. Yazıçı zəhmətini qiymətləndirmək lazımdır. Xalqda yaxşı məsəl var: “Mınarənin tikilməsinə xərc çəkməyən elə bilər ki, yerdən çıxmış göbələkdir”.

Güman edirəm ki, bu müzakirə və mübahisələr Azərbaycan

romanının gələcək inkişafına, ayrı-ayrı romançılarımızın yaradıcılığına kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1963. №. 42.-19 oktyabr

Oktyabra layiq, zəmanəmizə layiq

Vətənimiz və xalqımız, bütün mütərəqqi bəşəriyyət Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabının 46-cı ildönümünü bayram edir. Bu tarixi inqilab bayramını ümumi şənlik və sevinc ilə keçirməyə alışmışıq. İşimizin, inkişafımızın və həyatımızın bütün parlaq, yüksək xüsusiyyətlərinin inqilabımızın tükənməz feyzi ilə bağlanması həm təbii, həm də qanunidir.

Oktyabr bayramı bizim azad əməyimizin, sürətli inkişafımızın, qəhrəman xalqımızın, böyük Vətənimizin bayramıdır. Keçmişin istismar, işgəncə və məhrumiyyətlərindən qurtulmuş, azad sosialist həyatına, yüksək, müasir mədəniyyətə nail olmuş zəhmətkeşlərin bayramıdır. Ailəmizin, övladımızın, əbədi dostluğumuzun və qardaşlığımızın bayramıdır. Bayramlarımızın bayramıdır. Bu bayramda biz, ümumi sevincə bərabər, keçdiyimiz şərəfli yola, əldə etdiyimiz tarixi nailiyyətlərə və parlaq nəticələrə bir də nəzər salırıq. Yüzlərlə ədəbiyyat və sənət adamlarının, minlər, on minlərlə oxucu, dinləyici və tamaşaçının bu bayram günündə yaradıcılıq məhsulumuzun həm kəmiyyət, həm keyfiyyətcə müasir tələblər səviyyəsinə yüksəldilməsini düşünməyi də təbii və fərəhlidir. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin iyun Plenumunda məfkurə sahəsindəki işin növbəti vəzifələri müzakirə olunmuş, mühüm qərarlar və tədbirlər görülmüşdür. Plenumun qərarlarında ədəbiyyat və sənət adamlarının qarşısındakı vəzifələr bütün aydınlığı və zərurəti ilə göstərilir: “Hər bir sənətkar xalq qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, kommunizm uğrunda inadkar məfkurəvi mübariz” olmalıdır.

Bu bayram günündə biz, Azərbaycan yazıçıları, sovet ədəbiyyatının nailiyyətlərinə görə fərəh və iftixar hissi ilə yaşayırıq. Məhz Böyük Oktyabr inqilabı nəticəsində bizim, bütün sahələrdə

olduğu kimi, ədəbiyyatda da tarixi qələbələrımız vardır. İndi ədəbiyyat, yalnız bir ovuc həvəskarların yox, milyonların zəhnini məşğul edir, qəlblərə yol tapır. Başdan-başa savadlılar ölkəsi olan respublikamızda elə bir mədəni ailə yoxdur ki, orada bədii ədəbiyyat şərəfli yerini tutmasın. Fəhlə, kolxozçu, ziyalı yoxdur ki, sovet ədəbiyyatını özünün zəruri mənəvi qidası saymasın.

İnqilabdan əvvəl Azərbaycanda M.F.Axundov, Sabir kimi nəhəng klassiklərin əsərləri nadir hallarda çap edilirdi, özü də bir neçə yüz nüsxədən artıq nəşr olunmurdu. İndi Azərbaycanda yaxşı kitabların otuz-qırx min nüsxədə nəşri, adi bir haldır. Oxucunun hörmətini qazanmış sovet yazıçılarının əsərləri yalnız Azərbaycanda yox, rus dilində və başqa qardaş xalqların dilində yüz min nüsxələrlə nəşr olunur. Mətbuat, radio, televiziya, teatr, kino və estrada vasitəsilə yayılan ədəbi əsərlərin tirajını isə minlər, yüz minlərlə deyil, milyonlarla saymaq lazımdır. Heç bir dövrdə, heç bir ölkədə yazıçının əsəri bu miqyasda yayılmamış, hörmət və şöhrət qazanmamışdır.

İndi sovet oxucusunun ədəbiyyata münasibəti doğma, hərarətli və tələbkər bir münasibətdir. O, yalnız oxumaqla kifayətlənmir, yaradıcıların müvəffəqiyyəti ilə sevinir, zəif əsərə təsadüf edəndə isə kədərlənir, öz tələblərini deyir.

Kimə məlum deyil ki, bizdə, Azərbaycanda ədəbiyyat sahəsində həm məzmun, həm forma cəhətdən çox böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Əgər dram janrının ilk nümunələrini Mirzə Fətəli yaratmışdısa, roman, povest və poema janrı, habelə, elmi mənada ədəbi tənqid ancaq sovet dövrünün məhsuludur.

İndi Azərbaycan sovet ədəbiyyatında ictimai-inqilabi məzmunlu realist roman və poema görkəmli bir mövqe qazanmışdır.

Son zamanlarda mərkəzi mətbuatda roman janrının bəzi yaradıcılıq problemləri müzakirə olunur. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı, başqa janrlarda olduğu kimi, bu janrın inkişaf təcrübəsində də çox qiymətli material və nümunələr verməkdədir. İndi bizim diqqətəlayiq romanlarımız, qələm qüdrətinə malik romançılarımız, on minlərlə oxucularımız vardır. Azərbaycan ədiblərinin yaxşı ro-

manları, bütün mövcud kəsir və qüsurlarına baxmayaraq, sovet romanları sırasında ləyaqətli yer tutur. Bəzən bizdə, səhv olaraq, romanlarımızın məziyyətini göstərmək üçün onların xaricdə nəşr olunduğunu ilk planda qeyd edirlər. Halbuki, bu əsərlərin ən böyük məziyyətini onların məhz Vətəndə, sovet fəhlə, kolxozçu, ziyalısının zəruri kitab siyahısında möhkəm yer tutmasında, kütlələr içində qazandığı rəğbət və hörmətdə görmək və qeyd etmək lazımdır. Oxucularımızın bu əsərlərə olan tələb və marağı tamamilə aydındır. Çünki bu əsərlərdə doğma həyatımız, cəmiyyətimiz, inkişafımız, məişətimiz, ailəmiz, müasir münasibətlərimiz, ənənələrimiz görünür.

Sovet romanları müasir həyatımızın sürətli, çoxcəhətli və inqilabi xüsusiyyətlərini, keçmişimizin mürəkkəb, mübarizələrlə dolu, işgəncəli, iztirablı səhnələrini, zəhmət adamlarının şərəfli işini və qələbə yollarını doğru göstərir. Sovet oxucusu, bu romanların çoxunda özünü, öz ata və analarının, böyük qardaşlarının həyat və mübarizəsini, taleyini görür, bunları öz bədii tərcümeyi-halı kimi qəbul edib qiymətləndirir. Öz əsərlərinin məziyyəti və qüsuru haqqında yüzlərlə oxucu məktubları alan yazıçılar aydın görürlər ki, sovet adamları ədəbiyyat işini öz doğma işi kimi, öz mənəvi sərəvəti kimi qəbul edirlər.

Oxucularımızın haqlı tələblərini nəzərdən keçirəndə, biz əsərlərimizin, xüsusilə, müasir həyatımızı, kommünizm quran qəhrəmanlarımızı əhatəli, kamil, qabarıq təsvir etmək vəzifəsini qarşısında qoyan bir sıra realist romanlarımızın ideya-bədii keyfiyyət cəhətdən qüsurlardan xali olmadığını görürük.

Vasitə və imkanları etibarlı ilə çox janrlardan üstün olan müasir roman bədiyyatın bütün üsullarından istifadə etməlidir. Müzakirələrdə romanların sosioloji məzmun xüsusiyyətlərindən, qəhrəmanlarından bəhs olunduğu halda, sənətkarlıq məziyyət və qüsurlarından, bədii üsul və qaydalarından lazımınca danışılır. Halbuki, romanın üstünlüyü, zəhinləri, qəlbləri fəth etməsi, həmişəlik yadda qalması, fikirləri, hissələri təşkil edə bilməsi üçün bu bədii üsul və qaydaların böyük əhəmiyyəti vardır. Qəhrəman və onun

mənəvi aləmi, dialoqların qurulması, bədii mühakimə, lirik ricət, haşiyələr, təbiət lövhəsi, bədii konflikt, dil, üslub, təsvir vasitələri...

Bu və bu kimi yaradıcılıq məsələlərinə bizim müzakirələrimizdə, məclislərimizdə, tənqidi məqalələrimizdə, ədəbiyyat kitablarımızda, təəssüf ki, az təsadüf olunur. Doğru deyirlər ki, bizim roman, povest sahəsindəki nailiyyətlərimizi ədəbi nəzəri fikrimiz əhatə etmir, işıqlandırmır, təbliğ və saf-çürük etmir. Ədəbi təcrübəmizin yolunu işıqlandırmaq nəzəriyyəçilərimizin vəzifəsidir.

Romançılarımızı, müasir oxucunun tələblərini həssas və məsuliyyətlə dinləməyə çağırarkən, ədəbiyyat alimlərimizi də onlara nəzəri kömək etməyə, bütün ləyaqətli əsərlərin məziyyət və qüsurlarını obyektiv, elmi, aydın və dürüst təhlil etməyə çağırmalıyıq.

Çünki romanlarımızın, romançılarımızın müvəffəqiyyəti, eyni dərəcədə, ümumən ədəbiyyat cəbhəmizin, ədəbiyyat elmimizin, məfkurə sahəsindəki işimizin müvəffəqiyyətidir. Bu şərəfli bayram günündə bütün ədəbi məhsulumuz kimi, sovet romanlarımızın da ideya-bədii keyfiyyətinin daha artıq yüksəldilməsinə nail olmalıyıq.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1963. №45. 5 noyabr.

Maraqlı hekayələr və oçerklər

Realist nəsrimizin kiçik janrları müasir sovet oxucusunun ən çox izlədiyi və sevdiyi əsərlərdir. Qəzetlər, jurnallar, nəşriyyatlar, radio, televiziya, estrada bu janrlardan çox istifadə edir. Xüsusilə indi sovet nəsrində ən məşhur janr hekayə və oçerkdir. Çünki bu janrlarda yazılan əsərlərdə təfəssilat, təfərrüata getmədən mətləbi, məqsədi aydın, qısa, əlvan, zərif, gözəl bədii vasitələrlə ifadə etmək olur.

Həmin kitabda toplanan hekayələr və oçerklərin müəllifi Məmməd Əkbər bu janrın usta yazıçılardanıdır. Qırx ilə yaxındır ki, Məmməd Əkbər sovet mətbuatında qələm çalır. Sovet oxucusu onu mahir, təcrübəli, müasir mövzuda yazan bir yazıçı kimi tanıyır.

Məmməd Əkbərin rəvan, sadə, aydın, şirin nəsr üslubu vardır. O, ən sadə mətləblərdən yazanda da öz qələminin xüsusiyyətini saxlayır. Publisistika ilə yanaşı onun hekayələrində və oçerklərində incə bir yumor vardır. “Məstəli” adlı hekayədə qazancının azlığından şikayət edən bir əyyaş təsvir olunur. Məstəli deyir:

“Maaşımdan başqa ayda on manatlıq da butulka satıram, yə-nə də dolana bilmirəm”.

Bu dialoqa heç bir izah və əlavə lazım deyildir. Diqqətli oxucu bu bir cümlədən nə lazımsa dərk edir.

“Kağız” hekayəsində qızını ali məktəbə düzəltmək üçün Bakıya gələn avam qadın Leyla xalanın portreti verilmişdir. Bu qadını inandırblar ki, uşağı ali məktəbə qoymaq üçün pul lazımdır. Leyla xala da həmin təsəvvür ilə şəhərə gəlir. Leyla xala burada öz yerlisi, məşhur həkim Nərimanzadə ilə görüşür. Qızını söylə hazırladır. Qızı tibb institutuna müvəffəqiyyətlə imtahan verir. Qadın sonra dərk edir ki, həqiqi təhsil və inkişaf üçün rüşvət deyil, səy və gərgin əmək lazım imiş.

“Yadigar” adlı hekayədə Vətən müharibəsinin ağır günləri, sovet adamlarının siyasi-mənəvi birliyi təsvir olunur. Burada oxucu əldə silah vuruşan döyüşçülərlə yanaşı, arxa cəbhə adamlarını iztirab çəkən, məhrumiyyətlərə uğrayan, lakin ləyaqətini saxlayan evdar qadınları görür.

Mövzusunun asılı olmayaraq Məmməd Əkbərin bütün oçerklər və hekayələrində həyat həqiqəti, canlı, real xalq məişəti lövhələri, sadə, sınavi insanlar inandırıcı təsvir olunur.

Oxucu bu hekayələr və oçerklərdə hər şeydən əvvəl həyat həqiqətini, zəhmət adamlarının ləyaqətini, inkişafını, həyatımıza mane olan köhnə cəmiyyət qalıqlarının ibrətli aqibətini görəcəkdir. Şübhə etmir ki, Məmməd Əkbərin hekayələri rəğbət və maraqla oxunacaqdır.

*Məmməd Əkbər. Həyatımızdan səhifələr.
Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1963. S.78.*

Yüksək bədiilik, məfkurə saflığı uğrunda

Partiya və hökumət rəhbərlərinin yaradıcı ziyalılarla görüşü vətənimizdə gözəl bir ənənə olmuşdur. Bu görüşlər partiyamızın ədəbiyyat və sənət xadimlərinə, onların yaradıcılığına əsl atalıq qayğısı və həssaslığının əyani və parlaq bir ifadəsidir.

Kreml sarayında keçirilən görüşdə N.S.Xuruşov yoldaşın marksizm-leninizmi yaradıcı surətdə inkişaf etdirməyin gözəl nümunəsi olan dərin məzmunlu və geniş əhatəli, parlaq nitqi bütün ədəbiyyat, sənət adamlarının diqqət mərkəzindədir. Biz bu nitqə böyük partiyamızın, qəhrəman xalqımızın və kommunizm quran şanlı vətənimizin öz sənətkarlarına qayğıkeş münasibətinin bir ifadəsi, hərərətli bir xitabı kimi baxırıq.

Çoxmillətli sovet ədəbiyyatı yaradıcılarının qabaqcıl dəstələrindən olan Azərbaycan yazıçıları sürətlə kommunizmə doğru gədən vətənimizin bütün inkişaf mərhələlərində sovet adamlarının qəhrəmanlıq mübarizəsini əks etdirən, onların şüurunu daha da yüksəldən, qəlbini oxşayan, mübarizəsinə kömək edən ləyaqətli əsərlər yaratmışlar və indi də yaratmaqdadırlar. Sovet Vətənimizin bütün yaradıcı ziyalıları kimi Azərbaycan Yazıçıları da şanlı partiyamızın yaxın köməkçiləri, kommunizm ideyalarının aktiv təbliğatçılarıdır.

Lenin bizə öyrətmişdir ki, ədəbiyyat və sənət sinfi mübarizə silahıdır. Sinifli cəmiyyətdə bu mübarizədən kənar məfkurə yoxdur və ola bilməz. Yeni cəmiyyət, sosializm, kommunizm uğrunda mübarizə aparanaqlar üçün “Ədəbiyyat işi ümum proletar işinin bir hissəsidir!”

Sovet Yazıçıları özlərini bu şərəfli vəzifədən kənar təsəvvür etmirlər. Onlar kommunizm quruculuğunun, məfkurə cəbhəsinin silahlı bir əsgəri, yeni cəmiyyətin fəal mədəniyyət xadimləridirlər. Sovet şair və ədibləri öz yaradıcı əmək məhsullarının mənə və əhəmiyyətinin, bədii əsərin ictimai dəyər və kəsərini bu tarixi işə xidmət dərəcəsinə görürlər.

Son zamanlarda burjua ölkələrində çürüməkdə olan burjua

sənəti və mədəniyyəti nümayəndələri sovet ədəbiyyatı və sənətinin əsas yaradıcılıq metodu olan sosialist realizminə qarşı daha çox iftira və böhtanlar yayır, yaradıcılarımız sırasına nifaq salmağa cəhd edirlər. Sovet Yazıçılarının guya “fərdi azadlıq təşəbbüsü olmadığını” iddia edirlər. Guya onların – “sifarişlə” yazdıqlarını iddia edirlər. Kommunizm ədəbiyyatı və sənətinin durmadan inkişafı, zehnləri fəth etməsi burjua nöqərlərinin xoşuna gəlmir. Formalistlər, mücərrədçilər sənət və ədəbiyyatı əsl cövhrindən, **mənasından, partiyalı məzmun və mahiyyətindən** məhrum etmək istəyirlər.

Kimə məlum deyil ki, Lenin partiyalılığı bayrağı altında inkişaf edib çiçəklənən, zəhmətkeşlərin fikir və hisslərini böyük kommunizm quruculuğunda səfərbərliyə alan sovet ədəbiyyatı, böyük və çətin imtahanlardan çıxmış, yalnız vətənimizdə deyil, yalnız sosialist ölkələrdə deyil, bütün dünyada aktiv, **güclü və təsirli** bir məfkurə olmuşdur. İndi sovet ədəbiyyatını oxumayan, izləməyən, onun feyzli, nüfuzlu təsir və ideyaları ilə tanış olmayan mədəni adam təsəvvür etmək çətinidir. Bu ədəbiyyat bütün yaxşı nümunələri ilə zəhmətkeşlərin zehninə, qəlbinə xeyirxah təsir göstərən, adamları böyük ictimai ideallar üçün ilhamlandırان mənəvi silah vəzifəsini görür. Kimə məlum deyil ki, Qorkinin, Şoloxovun, Ostrovskinin, Tvardovskinin, habelə Cabbarlının, Vurğunun bir sıra əsərləri ancaq bu yüksək ideya, bədii-məzmun keyfiyyəti sayəsində oxucuların ruhunu oxşamaqda, qəlbinə yeriməkdə, onları mübarizəyə doğru səfərbər etməkdədir.

Milliyyətindən, irqindən, yaşından, ictimai mənsubiyyətindən, peşəsindən, savad dərəcəsinə asılı olmayaraq dünyanın bütün çoxmilyonlu ədəbiyyat oxucuları sovet ədəbiyyatının inkişafı, böyük şəxsiyyətləri, onların yaradıcılıq bioqrafiyası ilə maraqlanırlar.

Təəssüf ki, bu həqiqəti və bundan doğan ciddi məsuliyyəti hələ də lazımınca dərk etməyən, formalist təsirlərə qapılan, ədəbiyyatın partiyalı məzmun və mündərcəsinə yox, yalnız zahiri, şəkli xüsusiyyət və əlamətlərinə məftun olan və bununla, yalnız

bununla “hünərlərini” nümayiş etdirməyə cəhd edən yazıçılar, tək-tək də olsa tapılır.

Xuruşov yoldaş Kreml görüşündəki nitqində “İliç Zastavası” filminin müzakirəsinə qeydlər edən yazıçı Nekrasovun sovet yazıçısına yaraşmayan əhval-ruhiyyəsini misal gətirir. Nekrasov Sovet ziyalılarına yad olan bir təkəbbürlə “Qoca fəhləni” ekranda görmək, onun “İbrətəməz sözlərini eşitmək” istəmir. “Qocaman fəhlə haqqında bu cür ağalara xas bir etinasızlıqla yazılan şeyləri oxuyanda adam qəzəblənməyə bilmir”. (Xuruşov). Belə adamların, fəhləyə, onun şərəfli əməyi və tarixi mübarizəsinə yuxarıdan baxan yazıçıların hansı havaları çaldığını düşünmək, anlamaq olmur.

Ümumiyyətlə son zamanlarda bəzi yazıçıların süni surətdə ədəbiyyat, sənət aləmində yaratmaq istədikləri “Atalar və oğullar problemi” əbəsdir və inkişafımızın xeyrinə deyildir. Atalar və oğullar bizdə ziddiyyətli qruplar deyil, vahid bir cəmiyyətdir. Bunlar sovet cəmiyyətində üzvi bir vəhdətdə yaşayan, böyük gələcəyi quran, irəliyə doğru addımlayan sağlam düşüncəli, kommunist məfkurəli vətəndaşlardır.

Əgər bunların cərgəsində tək-tək nadürlülər tapılırsa, bu yalnız ataları, yaxud yalnız oğulları yox, hamımızı narahat etməlidir, həm ataların, həm də oğulların səyi ilə islah və ya rədd edilməlidir.

Böyük Vətən müharibəsinin tarixi təcrübəsi göstərdi ki, bizim vətənimizdə nəsillər ixtilafı yoxdur. Ata, oğul, qız, nəvə. Hamısı yüksək bir ictimai ideala bağlı, kollektivlik hissilə yaşayan, çarpışan, insanlardır. Krasno-Don qəhrəmanları, Zoya Kosmodemyanskaya, Aleksandr Matrosov və minlərlə başqa sovet gəncələri öz ata-analarının şərəfli inqilabi ənənələrinə necə sədaqətlə bağlı olduqlarını sübut etdilər.

Atalar və oğullar cəmiyyətdə olduğu kimi ədəbiyyatda da **əlbir çalışsan**, əlbir yaşayan, kommunizmə əlbir xidmət edən bərabər hüquqlu üzvləridir. Bunların qurduğu böyük ya kiçik kollektiv nə qədər birliyə, ittifaqa, prinsipli dostluq, mehribanlığa əsaslanarsa bir o qədər xeyirli və güclü olar. Atalar zəngin təcrübəsi, biliyi, mürəkkəb həyat yolu iş stajı, ictimai xidmətlərlə, oğullar

isə daha çox yenilik hissi, enerjisi, alovlu mübarizə həvəsi ilə ümumi işimizə xidmətdə, böyük gələcək uğrunda mübarizədə vahid bir qüdrət təşkil edib birlikdə çarpışmaqdadırlar.

Bu qüvvələri süni surətdə bir-birinə qarşı qoymaq, bu və ya başqa cəhətdən birinə üstünlük, imtiyaz vermək xeyirli olmaz.

Şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün zərərli nəticələrini cəsarətlə ifşa edən və partiya rəhbərliyində Lenin iş stilini bərpa edən Nikita Xuruşov yoldaş öz çıxışlarında dəfələrlə göstərmişdir ki, bizim sənət və ədəbiyyatda **partiyalıq və xəlqilik** prinsipi bir vəhdət təşkil edir. Bizim partiyamız xalq səadətinə çalışır. Partiyaya ləyaqətlə xidmət edən sənətkar eyni zamanda xalqa xidmət edir. Xalqa xidmət edən sənətkar həm də partiya xidmət edir. Sənət və ədəbiyyatın qüdrəti məhz burada, xalq həyatı ilə sıx əlaqədədir. Bizim vətənimizdə Kommünizm quran və mənalı, məhsuldar əməyi, rəşadəti ilə xarüqələr yaradan sovet adamlarının ecazkar yaradıcılıq qüdrəti tükənməz bir ilham mənbəyi olaraq bütün ədəbiyyat və sənət adamlarının mövzu və müşahidə obyektini təşkil etməkdədir. Kommünizm quruculuğunun bütün dünyanı heyrətə salan əlvan qəhrəmanlıq səhnə və mənzərələri, sovet adamının misilsiz rəşadət və fədakarlıq nümunələri hər bir yaradıcı üçün tükənməz ilham mənbəyidir. Biz bu tükənməz xəzinənin tam dərinlərinə hələ baş vura bilməmişik. Biz oxucu qarşısında, qəhrəman fəhlə, kolxozçularımız qarşısında hələ çox borcluyuq. Biz dərk edirik ki, ən yüksək ilhamla sənət zirvələrinə layiq, qəhrəman müasirlərimizin bədii surətini tam kamilliyi, mənasilə verən tam kamil əsərlər yarada bilməmişik. Butun bəşəriyyətə nümunə verən, yeni həyat və mübarizə yolu göstərən sovet fəhlələrimizin, kolxozçularımız və ziyalılarımızın çox yüksəlmiş olan bədii zövqünü oxşayan, mənəvi tələblərini tam ödəyə bilən əsl kommunizmə layiq bədii əsərlər az yaratmışıq. Bu kəsir və zəiflik bizim müasir həyatı, adamları, onların mürəkkəb iş prosesini, yeni, mürəkkəb və maraqlı psixologiyasını əsl bir **tədqiqatçı** kimi lazımcınca öyrənilməkdən, maddi nemətlərin yaradıcıları ilə – **fəhlə** kollektivlərilə az əlaqə saxlamaqdan irəli gəlir.

Biz yalnız həyatı yox, bədii əsərlərimizə müasirlərimizin **münasibətini** də diqqətlə öyrənməli, onları həmişə hər şəraitdə, **həssaslıqla eşitməyi** bacarmalıyıq. Mətbuat, tənqid buna xüsusi diqqət verməlidir.

Son zamanlarda bəzi tənqidçi və dərslik müəlliflərinin təhlillərində əsərin əsl keyfiyyəti az araşdırılır. Kitabın üstünlüyünü müəyyən etmək üçün təzə bir “meyar” çıxmışdır: “Bu əsər İtaliyada, Fransada, ya Çində nəşr olunmuşdur”. “Guya xaricdə nəşr olunmaq əsərin müsbət keyfiyyətini **təyin** üçün kifayət imiş. Belə bir “meyar” nəinki indi – kapitalist ölkələri nəşrlərinin qazanc ehtirası ilə çırpındığı, burjuva cızma-qaraçıların sovet ədəbiyyatına qarşı böhtan kampaniyası açdığı bir zaman üçün, ümumiyyətlə **heç bir zaman** üçün düzgün sayıla bilməz.

Ədəbiyyat tarixindən bizə yaxşı məlumdur ki, “Pul kisəsindən asılı olan” burjuva ədəbiyyat, nəşriyyat xadimləri əsərlərə cürbəcür tərəfdən yanaşmışlar. Keçən əsrin Azərbaycan yazıçılarından Mirzə Şəfi xaricdə yüz neçə dəfə nəşr olunduğu halda Mirzə Cəlil kimi nəhəng ədibin əsərləri heç nəşr olunmamışdır. Təkcə bunu əsas götürüb iddia etmək olarmı ki, Mirzə Cəlil Mirzə Şəfi-dən kiçik yazıçıdır? Yaxud, əsərləri ümumi şöhrətə layiq deyildir? Xüsusilə indi, bir əsərin bədii keyfiyyət səviyyəsini yoxlamaq üçün qətiyyətlə xarici nəşriyyat, tiraj miqdarı ölçü alınmalıdır.

Əksinə, bizdə bədii əsərin dəyərini, mənasını, təsir dairəsini yoxlamaq üçün məhz müasir sovet oxucusuna, həyatımızı yaran fəhlə, kolxozçu və zəhmətkeş ziyalılara müraciət etmək gərəkdir. Fabrik, zavod, institut, məktəb kollektivlərinin, istehsalat adamlarının müəyyən kitablara münasibətini yoxlamaq, hesaba almaq lazımdır. Ayrı-ayrı şair və yazıçılar yazanda bəzən birincisi olaraq sovet oxucusunu, onun haqlı tələb və yüksək zövqünü yox, tərcüməçini, tənqidçinin mülahizələrini nəzərə alır, əsl oxucuya bir növ etinasızlıq göstərilir. Bu isə, əsərin və ədəbiyyatın xeyrinə deyil, məhdudluğun bir nişanə və nəticəsidir.

Mətbuat və ədəbiyyat səhifələrində, çox müzakirə və müba-

hisələrə səbəb olan **ənənə və yenilik** məsələsinə də məhz gələcəyə, kommunizm ədəbiyyatı vəzifəsinə xidmət cəbhəsindən yanaşmaq, həll etmək lazımdır. Biz zəngin mədəniyyət, ədəbiyyat tarixinin varisiyik.

Ancaq biz tarix çaylağından sadəcə torpağı, **daşı, çınqılı yox**, məhz mübarizəmizə bu günümüzdə zəruri, lazım olan **gövhərləri, dürdanələri** alırıq. Parlaq ənənəni alırıq və inkişaf etdiririk.

Xalq şairi Rəsul Rza şeirdə yenilik axtaran və buna çox meyl edən bir sənətkardır. Onun bu yolda müvəffəqiyyətləri, müəyyən hallarda isə büdrəmələri də oxucuya məlumdur. Güman edirəm ki, Rəsul Rza heç vaxt bu axtarışlarında klassik şeirimizin gözəl ənənələrinə – füzulilərə, sabirlərə arxa çevirməmişdir və çevirməz. Əksinə, o, öz yenilik axtarışlarında bu ənənələri, bunların parlaq cəhətlərini (bədiilik, müxtəsərlik, söz sənəti və kəsəri, müasirlik və s.) inkişaf etdirməyə cəhd etməkdədir.

Böyük şairimiz S.Vurğunun ən çox müraciət etdiyi klassik şeir forması qoşmadır. Vaqifdə, Zakirdə, aşıqlarda bu şəkil çoxdan var idi. Amma kim deyər ki, Vurğunun qoşması keçmişlər kimidir, onlar səviyyəsindədir? S.Vurğun klassik şəkli ruhən dəyişdirmiş, partlatmış, ona yeni, zəngin məzmun, məna gətirmiş, onu intim, aşıqanə qalıbdan çıxarıb **ictimai-siyasi mündərəcə** ilə parlatmış, müasirləşdirmiş, kütləviləşdirmiş, hətta sırf şeir texnikası, qafiyə sistemi cəhətindən də **yeniləşdirmişdir**.

Eləcə də bədii nəsr sahəsində çalışan əsas sənətkarlarımız L.Tolstoy, M.Qorki, N.Ostrovski, M.Axundov və Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev sənətinə **aktiv yaradıcı** münasibət bəsləyirlər.

Bu o deməkdir ki, klassik sənətkarların ənənələrindən yaradıcı kimi tənqidi surətdə öyrənir və bu ənənələrin parlaq cəhətlərini bugünkü, yeni vəzifələr, tələblər səviyyəsində inkişaf etdirirlər.

Lenin bizə öyrədir ki, ənənəyə bağlanmaq, onunla kifayətlənmək demək deyil. Bu gözəl mənəvi silahı keçmişin, zamanın tozundan təmizləmək, parlatmaq, bu gün üçün, yeni məqsəd, vəzifələr uğrunda mübarizədə istifadə etmək, daha da canlandırmaqdır.

Hamıya məlumdur ki, bədii nəsr Azərbaycanda sovet dövründə nəhəng addımlarla inkişaf etmişdir və etməkdədir. İnqilabdan əvvəlki dövrdə, burjuva-mülkədar quruluşunda bu nəsr yaradan sənətkarlar ağır sıxıntı şəraitində idilər. Sosialist inqilabı bu böyük sənət sahəsinin qarşısında duran əngəlləri rədd və yox etdi. İndi sovet nasir və şairlərimiz bütün yaradıcılıq imkanlarından hərtərəfli, geniş istifadə edirlər (keçmişdə nəşriyyat məhdud idi, **savadlı əhali** ölkədə bir-iki faiz idi, çar senzurası ədiblərin əl-qolunu bağlamışdı, başqa xalqlarla mütəqabil, yaradıcı əlaqə, tərcümə zəif idi və s.)

Sovet dövründə bütün sovet **bədii nəsr** kimi Azərbaycan bədii nəsrinə də çox inkişaf etmiş, böyük bir sənət sahəsi kimi görkəmli nümayəndələrini yaratmış, bir sıra yadda qalan əsərlər vermiş, yalnız respublikada deyil, bütün İttifaqda oxucunun hörmətini qazanmışdır.

Bununla bərabər bu sahənin hətta təcrübəli yaradıcılarının qələmində hələ də zəif, sönük, bitkin olmayan, dönə-dönə yəni işlənən, işləndikcə **məzmunu, mənanı** yox ancaq **həcmi** genişləndirən, müasirlərimizin bədii zövqündən çox aşağı duran əsərlər çıxır ki, bu da yalnız tək-tək müəlliflərin özünə yox, həm də respublikada bədii nəsr sahəsinin hörmətdən düşməsinə, çox həssas oxucuları itirməsinə səbəb olur.

Bəzi nasirlər nəinki müasir tələblər səviyyəsindən, sovet oxucusunun haqlı tələblərindən, hətta öz yaradıcılıq imkanlarından çox aşağı səviyyədə çalışır, irəliyə meyl etmək yox, bəzən geridə qalmışlar kimi yazmaq, tələsik nəşrə verməklə oxucunun təəccüb və təəssüfünə səbəb olurlar. Belə yazıçılar düşünməlidirlər ki, mənəvi sərvət bolluğu yaranan bir ölkənin müasir zövqlü, müasir səviyyəli vətəndaşları uzun-uzadı, variantlar ədəbiyyatını izləməyəcəkdir. Bitkin saymadığı əsərlərdən üz döndərəcəkdir.

Respublika yaradıcı ziyalıların müşavirəsində Xasay Vəzirov yoldaşın məruzəsində, habelə natiqlərin çıxışlarında ayrı-ayrı yazıçıların, yaradıcı təşkilatların ünvanına deyilən qüsurular ta-

mamilə vaxtında və haqlı idi.

Yazıçılar İttifaqı Rəyasət Heyəti və katibliyinin müəyyən dərəcədə quruluşunu, iş stilini, işin məzmun və mündərəcəsini yəni nəzərdən keçirmək, burada aparatçılıq, rəsmi yazı-pozuya yox **canlı, işgüzar, obyektiv müzakirələrə** diqqəti artırmaq lazımdır. İşin ağırlığını yaradıcı seksiyalara, konkret əsərlərə, jurnal, nəşriyyat, teatr, kino ətrafında əsl yaradıcılıq-müzakirə, mübahisələrinə keçirmək, dəstədən, qərəzdən uzaq, açıq, cəsarətli, **əsl obyektiv, elmə əsaslanan tənqidi gücləndirmək lazımdır**. Ədəbi məhsulun yaranması, təhlili, qiymətləndirilməsində, elmin ümumiləşdirilməsində tənqidin iştirakını və məsuliyyətini artırmaq lazımdır. Neçə müddətdir ki, Elmlər Akademiyasının, ali məktəb kafedraları alimlərinin və Yazıçılar İttifaqı tənqid bölməsi üzvlərinin birgə səyi sayəsində ilin axırında **ədəbi ilin yekunlarına** həsr olunmuş müzakirələr keçirilir. Bu müzakirələri daha da sistemləşdirmək, ciddi alimləri, yazıçıları bu işə cəlb etmək, müzakirələri mətbuatda geniş işıqlandırmaq lazımdır. Hər beş ya on il müddətində bu müzakirələrin ciddi nəticələrini **salnamələr** şəklində, ayrıca kitab halında çap etmək çox faydalı olardı. Bu, bir tərəfdən yazıçıların fəaliyyətini vaxtında və müntəzəm surətdə elmi təhlildən keçirmək, digər tərəfdən gələcəkdə yazılacaq ədəbiyyat tarixi, dərslikləri üçün etibarlı bir mənbə yaratmaq nöqtəyi-nəzərində xeyirli bir tədbir olardı. Həm də tənqidin özünün müəyyən cəhətdən plan, təşkilat çərçivəsində işləməsinə kömək edərdi.

Adətən tənqid bizdə ədəbi məhsul ilə həmişə, müntəzəm məşğul olmur. Bütün diqqətini ya mükafat alan, yaxud ciddi məfkurə səhvləri buraxan əsərlər, yazıçılar üzərinə toplayır. Nüfuzlu tənqid ədəbi yaradıcılığın təbii inkişaf prosesini ümumiləşdirməyə, məhsulu saf-çürük etməyə, yaradıcılara konkret, vaxtında kömək etməyə lazımı diqqət və səy göstərmir.

Güman edirəm ki, Xuruşov yoldaşın tarixi nitqi, keçirilən və keçiriləcək müzakirələr formalist, mücərrədçi meyillərin axıra qədər ifşa və rədd edilməsi, habelə partiya və sovet mətbuatı səhifə-

lərində genişlənən xeyirxah, qayğıkeş, işgüzar tənqid bütün sənət xadimlərimizi, ədib və şairlərimizi mövcud nöqsan və kəsirlərdən tezliklə xilas olmağa, yaradıcılıq səyi və qüdrətini qat-qat artırmağa, sosializm realizmi tələbləri səviyyəsində yeni, yüksək ideyalı əsərlər yaratmağa daha da ilhamlandıracaqdır.

*S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti.
Elmi əsərlər. Ədəbiyyat və dil. Bakı, 1963. №2.S.3-8.*

1964

Bir hekayə barədə

“Azərbaycan” jurnalının 3-cü nömrəsində xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin “Rəqiblər” adlı hekayəsi çap olunub.

Hekayə sənətində kök salan birtərəfli, sxematik təsviri rədd edərək, ədib iki həmkar arasında ən psixoloji, intim duyğuları aşkara çıxarır, onların həm fərdi, həm ictimai tərəfini mənalandırır.

Ustalıqla qurulmuş təbii əhvalatda biz yalnız ustaları, onların müasir, sağlam mənəviyyatını, əmək iftixarını deyil, həm də mədən kollektivini, rəhbərliyini, tək-tək adamlar ilə kollektiv arasındakı münasibəti, bunun birlik və ayrılığını, işıqlı, kölgəli tərəflərini görürük. Görürük və sanki bu kollektivə daxil olub, onun içərində yaşayırdıq.

Usta Pirvəli söhbət əsnasında rəisinə ürəyini açır:

- Özgə vaxtı ədalətdən dəm vurursunuz... Bax, mən deyənə yaxşı mültəfit ol. Ömrümdə şöhrət və mükafat üçün işləməmişəm. Hələ bir yerdə bu barədə danışdığımı da görən olmayıb. Ancaq mənim yüzdən çox şagirdim var, hərəsi bir peşə sahibi, orda-burda pıçıldaşırlar ki, yaxşı işlədik, olduq Pirvəli, ona nə qiymət qoyublar? İndi gəl əyri oturaq, düz danışaq. Heybət məndən artıq neyləyib? O, əlli buruq qazıbsa mən altmışını qazmışam. O qırx il fəhlə olub, mən qırx iki il olmuşam. Dənizdə beş quyusu var, mənimki səkkizə çatır.

Bəlkə uşağı çoxdur? Yox, burada da ondan geri deyiləm. İntihası mənimkilərin üçü qız, biri oğlandır. Heybətinkilərin biri qız, üçü

oğlandır. Nə olar, indiki qızların hərəsi bir igidə bərabərdir...

Rəis ustanın haqlı sözlərini dinləyib təsdiq edir:

- Əlbəttə, usta, əlbəttə! Siz saçınızı xalq yolunda ağartmışınız.

Ustaların dostluğu da, dalaşma və rəqabəti də bizə tam bir həqiqət kimi gəlir. Hekayəni bitirəndən, jurnalı büküb kənara qoyandan sonra da bu hadisələr bizi tərk etmir, düşündürür. Əsərin finalı kədərliyədir. Kədərli olsa da mənəlidir. Məlum səbəblərə görə bir sıra əsərlərdə qəlib halına düşən sünilikdən uzaq, təmizdir. Ədib incə və təmkinli bir işarə ilə oxucusunu inandırır ki, həyat çox mürəkkəbdir və bəzən bizim ən yaxşı arzularımızın xilafına olaraq, öz təbii və möhkəm qanunları ilə davam və inkişaf edir. Hekayədə tək-tək ifadə ya söz qüsuruna rast gəlmək olur. Ancaq onun ümumi təsiri o qədər müstəqim və güclüdür ki, belə təfəsilat diqqəti çəkmir. İri həcmli əsərlərlə məşğul və məşhur olan müəllifin qələmindən təkrar-təkrar belə hekayələr çıxmasını arzu edərdik. Çünki o, fəhlə həyatını, xüsusən qəhrəman neft fəhlələrinin mübarizəsini çox yaxşı bili və yazır.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1964. №29. 18 iyul.

1965

Ədəbi növlərin tədqiqinə diqqət

Bizim ədəbiyyatımızda roman, əsl mənasında roman sovet dövrünün məhsuludur. İnkilabdan əvvəl yaranmış, xalq həyatının müəyyən dövrünü, lövhəsini verən “Bahadır və Sona” (N.Nərimanov), “İbrahimbəy səyahətnaməsi” (Marağalı Zeynalabdin), “Danabaş kəndinin əhvalatları” (Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə) kimi nümunələrin əhəmiyyətini azaltmaq fikrində deyiləm. XIX əsr böyük rus realizminin feyzli şüaları ilə işıqlanan bu ilk əsərlər Mirzə Fətəli Axundovun təkid ilə təbliğ etdiyi yeni ədəbiyyatın, ən müasir sayılan ədəbi şəkillərin nümunələri idilər. Nümunə idilər, “əndazə” idilərsə də, ədəbiyyatda tam realist sənətin üstünlüyünü təmin üçün hələ kifayət deyildir.

Ancaq sovet ədəbiyyatı müasir romana geniş inkişaf yolu açdı.

Rusiyada Maksim Qorkinin, Aleksandr Fadeyevin, Mixail Şoloxovun, Nikolay Ostrovskinin inqilabi mübarizələri bütün mürəkkəbliyi, əlvanlığı, genişliyi ilə aydın təsvir edən, yeni insani, ictimai münasibətləri ön plana çəkən, yeni cəmiyyət quran sovet adamlarını əsərin, hadisələrin mərkəzinə qoyan məşhur əsərlərindən sonra bütün respublikalarda olduğu kimi Azərbaycanda da roman janrının parlaq, çiçəklənmə dövrü başladı. Görkəmli ədiblərimizin (M.S.Ordubadi, H.Mehdi, Əbülhəsən, S.Rəhimov, M.İbrahimov, Ə.Vəliyev, İ.Əfəndiyev və b.) yaxşı əsərləri indi yalnız respublikada yox, bütün İttifaqda oxunur, bədii sərvət xəzinəmizi zənginləşdirirlər. Sovet romanlarının tədqiqinə az da olsa diqqət sərf edən adam bu ədəbi şəklin özünün maraqlı bir inkişaf yolu keçdiyini, sənətkarlıq, texnika, üslub, tərsim vasitələri cəhətdən də köhnə nümunələrdən tamamilə fərqləndiyini aşkar görə bilər.

Həyata fəal münasibəti, nikbin mübarizə ruhu, yeni həyat, cəmiyyət qurmaq şərafəti, idealları ilə, “göylərə hücum edən” kommunist qəhrəmanları ilə seçilən sovet romanlarında inilti, sızıltı, ah-nalə, yalvarış səhnələri yox, gələcəyə dərin inam bəsləyən döyüşkən bahadirlərin yürüş pafosu, üfüqləri yaran, inqilabi şüar kimi səslənən sədələri, dünyanı dəyişən əməl və arzuları oxucunun qəlbini fəth edir. Məzmundakı bu yeni keyfiyyətlər, ədəbi şəklin özünün də keyfiyyətini dəyişir, taleyini həll edir və bir ədəbi silah kimi onun kəsərini artırır, müasirləşdirir...

Hekayə də bizim ədəbiyyatımızda cavan janrdır. Realist hekayənin bir əsrdən artıq yaşı yoxdur. Bu janrın ilk yaradıcıları Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, S.Sani Axundov, Abdulla Şaiq kimi böyük demokrat ədiblər olmuşdur.

Sovet dövründə ən çox inkişaf edən, qəzet və jurnal, dərslik səhifələrində, radio və televiziya, estrada səhnələrində həm cəmiyyət, həm keyfiyyətə mühüm yer tutan, özünə diqqət cəlb edən janrlardan biri də məhz hekayədir.

Əfsanəvi-romantik üslubda, fransız dilində yazılmış “Rəşidbəy və Səadət xanım” da (İ.Qutqaşınlı) tarixi mövzuda, Şərq na-

ğılları üslubunda yazılmış “Aldanmış kəvakib”də (M.F.Axundov), yarandıqları dövrdə, müəyyən səbəblərə görə geniş oxucu kütlələrinin zehninə yeriyə bilməmişdi.

Ancaq 1905-ci ildən, birinci rus inqilabından sonra ana dilində mətbuatın yayılması, Puşkinin, Tolstoyun, Çexovun, Qorkinin hekayələrindən sıx-sıx edilən tərcümələr, “Molla Nəsrəddin” jurnalında, “Təkamül”, “İrşad” kimi qəzetlərdə, Orucov Qardaşlarının nəşriyyatında xırda şəkillər üçün yaranan münasib şərait nəticəsində hekayəçiliyə güclü meyl başlanmışdı.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində hekayə ilə müntəzəm məşğul olan böyük bir silsilə görkəmli ədiblər (Mirzə Cəlil, T.Ş.Simurq, Seyid Hüseyn, B.Talıblı, Y.V.Çəmənəminli, H.B.Nəzərli) bir-birinin ardınca müasir mövzuda, realist hekayə kitabları yaradılar. 1930-50-ci illərdə isə bu janrın dairəsi, imkanları xeyli genişləndi, tematikası böyüdü, texnikası yüksəldi. Azərbaycan kəndində və şəhərində sürətlənən inqilabi mübarizəni, dəyişmələri, sosializm quruluşunun qələbə və nailiyyətlərini, ailələrdə, məişətdə, şüurlarda əmələ gələn yeniləşmə prosesinin çox əlvan, maraqlı, səciyyəvi lövhələrini bir sıra müvəffəqiyyətli hekayələrdə görmək mümkündür. Son yarım əsrdə bu janrın yaddan çıxmayan nümunələri qocaman ədiblərin əsərləri – “Bəlkə də qayıtdılar”, “Mirzə Səfər”, “Səriyyə”, “Gələcək həyat yollarında”, “Erkək Tükəzban”, “Yox” bir az cavan sovet yazıçılarının qələm məhsulu: - “Qaralmaz günəş”, “Şirin bülbül”, “Azad”, “Xavər”, “Su ərizəsi”, “Görüş yeri” və s. yarandı.

Moskvada keçirilən birinci ədəbiyyat ictimaiyyətini vaxtında Azərbaycan bədii nəsrinin nümunələrini tərcümə və nəşr etmək məsələsinə diqqət artdı. Bunun nəticəsində Moskva bədii ədəbiyyat nəşriyyatında Azərbaycanın ədiblərinin, ayrı-ayrı kitablarından başqa “Азербайджанские рассказы”, adlı samballı bir kitab nəşr olundu (1948). Mərhum rus ədibi Y.Libedinskini müqəddiməsi ilə nəşr olunan, iyirmiyyə yaxın ədibin əsərindən nümunə verən, bir növ hekayə antologiyası xarakteri daşıyan bu kitabı rus oxucuları maraq və rəğbətlə qarşıladılar.

İndi isə Azərbaycan sovet ədəbiyyatının inkişaf vüsəti və sürətinə uyğun olaraq, başqa ədəbi şəkillər kimi hekayə janrının da mövqeyi, səviyyəsi xeyli yüksəlmişdir. Bu janra müraciət etməyə ədəb yox kimidir. Moskva mətbuatında, habelə, “Azərbaycan” və “Литературны Азербайджан”, “Кіргі”, “Pioner” jurnallarında, “Bakı”, “Azərbaycan gəncləri”, “Вышка” qəzetlərində hekayə çox çap olunur və bu janr üzrə sıx-sıx müsabiqələr keçirilir. Orta nəsiləndən olan gənc nasirlərin, demək olar ki, hamısı kiçik formalı əsər yazır və çoxu da bu janrdan ayrılır. Azərbaycan oxucusu Qılman Musayevi, S.Dağlı, Altay Məmmədov, Gülhüseyn Hüseynoğlu, İsa Hüseynov, Salam Qədirzadəni, Bayram Bayramov, Ələviyyə Babayevanı, Çingiz Hüseynov, Sabir Əhmədov, Emin Mahmudov, Hüseyn İbrahimov, Anarı, Yusif Səmədoğlunu və bir çox başqalarını yaxşı hekayə müəllifi kimi tanıyır.

Son illərdə hekayəçilərimizin sırası və fəaliyyəti artır. “Azərbaycan” jurnalının 5-ci nömrəsində (1965), Məhərrəm Bayramovun “Cehiz” adlı hekayəsi çap olunmuşdur. Təqaüddə olan Qasım kişi qızına toy tədarükü görmək, təzə mebel, televizor cehiz vermək üçün özünü olmanın əziyyətlərə salır. Ürək xəstəsi olsa, taqətdən düşsə də, daş karxanasına gedib maşınlara daş yükləyir, aldığı pulları gətirib arvadı Sənəmə təhvil verir: “Oğlana, onun anasına, atasına ipək köynək, bəyin sağdıq, solduşuna isə ipək şərf gərək alağ... Sərpayı, xanəndə, qarmon çalan, nağaraçı üçün də hərəyə bir şərf almaq lazımdır”.

Bu fikirlərlə məşğul olan qoca ata nəhayət naxoşlayıb yorğan-döşəyə düşür. “Qərənfil gəlib atasının başı üstündə durdu. Atasının yalnız onun üçün əziyyət çəkdiyini bilib, birdən-birə hıçqırır ağladı. Onun üzündən köhnə adət və ənənələrə amansız bir nifrət, amansız bir qəzəb oxunurdu”.

Köhnə vərdislərə qarşı çıxmaq niyyəti, tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edən bu hekayə, heyif ki, lazımi bədii ümumiləşdirmə səviyyəsində yazılmamışdır. Əvvəlki tədbir və tədarüklər müsbət planda, xoş bir təsvir ilə verildiyindən, hekayənin axırın-

dakı hökm ümumi ahəng ilə o qədər uzlaşmır və Qərənfilin hıçqırıqları da, “amansız nifrəti” də oxucunu inandırmır.

Gənc nasir Vaqif Musanın “Kişi, qadın və qız” (“Azərbaycan” jurnalı, №10) hekayəsi də məişət məsələsinə, “ilkini itirmiş” kişi və qadının yenidən ailə qurmasına həsr olunmuşdur. Şablondan uzaq, xüsusi bir ahəng ilə yazılmış bu hekayədə fərdi münasibət, “bakir məhəbbət” ilk alovu yox, acı təcrübələrdən keçmiş, müəyyən həyat dərsi almış sadə insanların canlı, real hissləri ön plana çəkilmişdir. Mərhumlara dərin hörmət, yetim qalmış uşağa əsl, insani qayğı, gələcək həyat, varlığa nikbin münasibətdə yeni ailənin qurulmasında mühüm iş görüb.

İsi Məlikzadənin “Oğul” hekayəsində də (“Azərbaycan”, №11) valideyn və övlad məsələsindən səciyyəvi bir hadisə təsvir olunur. Diqqətsiz ata, dedi-qodu əsasında əziz oğlundan narazıdır, onun gecə evə gec qayıtmasını böyük qəbahət sayır, hətta əsəbiləşərək igid oğlana şillə vurur. Sonra Tahirin xəstə atasına kömək məqsədilə işə girdiyinə, yalnız dərs və əməklə bağlı olduğuna inananda ata ağır peşmançılıq və mənəvi əzab çıxır...

Kiçik hekayələr məcmuəsini Gülhüseyn Hüseynoğlu “Mənsur şeirlər” (1964) adlandırmışdır. Buradakı hekayələrdən “İlk qədəm” müqayisədə verilmişdir. İlk dərsə, oxumağa gedən uşaq ilə, ilk dəfə oxutmağa gedən müəllim müqayisə olunur. Uşağın və müəllimin təlaş, sevinc, həyəcanları məvazi götürülmüşdür. Səkkiz yaşlı bir məktəbli uşağın, iyirmi üç yaşlı gənc müəllimin təsəvvürləri, düşüncələri keyfiyyət, mahiyyətə çox fərqlidir ki, oxucu müqayisəli təsvirdə heç olmasa bu fərqi görmək istəyir.

Gənc hekayəçilərin bəzi əsərlərini oxuyanda yeni mətləb, yeni bir söz deməyə cəhd etdiklərini, ancaq sənətkarlıq, yazıçılıq sənəti və texnikası cəhətdən çox şeylərin çatışmadığını hiss edirsən. Yazan cavanlar üçün xüsusi seminarlar təşkili, təcrübəli yazıçı və tanınmış alimləri cəlb etmək kimi bir üsuldan Yazıçılar İttifaqının nəsr bölməsi bir az da yüksək səviyyədə istifadə edə bilər.

Hekayəçilərimizin, demək olar hamısı müasir mövzudan yazırlar. Ancaq müasir mövzunun özünün də daha müasirliyi var.

Gözəl və sürətli elektrik qatarında gedən iki gəncin xoş danışıb-sevişdiyini təsvir etmək başqa, həmin elektrik qatarını, texnikanı **yaradan** bahadır **fəhlələri**, mahir **mühəndisləri**, onların ecazkar əməyini tərənnüm etmək bir başqa.

Bizim hekayələrin çoxunda bu ikinci pafos çatışmır. Bunun bir səbəbi yazıçının yeni quruculuğu, istehsalat həyatını, adamları, münasibətləri zəif bilməyirdisə, ikinci səbəbi mətbuatda, ədəbi tənqiddə nəzəri təhlillərin azlığı, bədii məhsulun diqqətlə izlənməməsi, qabaqcıl elm mövqeyindən vaxtında və lazımınca tədqiq edilməməsi və işıqlandırılmamasıdır. Hələ 35 il bundan əvvəl M.Qorki yazırdı ki, **tənqid yazıçını öyrətməlidir**. Əksinə, bəzən bizdə təsadüfi yazılar mətbuat səhifələrində mübahisə mövzusu götürülür. İstər təcrübəli, istər cavan tənqidçilərimizin məqalə və kitabçalarında hekayədən, roman, povestlərdən az yazılmamışdır. Ancaq bu ədəbi formaların heç birinin vəziyyəti, xüsusiyyəti, inkişaf yolu nəzəri cəhətdən izlənilib aydınlaşdırılmamışdır. Gənc ədiblərin bəziləri bu və ya başqa formalara müraciət edəndə tərəddüd göstərir, güman edirlər ki, “həmin mövzunu mən başqa formada yazsam bəlkə də belə sönük çıxmazdı!”.

Burada, məncə, yanlış təsəvvür vardır. Qələm qüdrəti və sənət hünəri hər bir ədəbi formada özünü göstərməlidir və göstərir. Məzmun şəkli təyin və həll edir. Yüksək məzmun kamil şəkil ilə üzvi **vəhdətdə** yaranmalıdır. Burada sənətkarın hünəri əsasdır. Miyana istedadı yüksəldib parlaq səviyyəyə qaldıran bir ədəbi forma düşünmək çətindir. Əksinə, parlaq istedad hansı formaya müraciət edirsə, orada öz qüdrətini göstərir. Müraciət etdiyi ədəbi şəkillərin hamısında – roman, povest, hekayə, dramalarında ya məqalələrində Qorki – Qorkidir. Habelə M.F.Axundov, Mirzə Cəlil, C.Cabbarlı, S.Vurğun... İstedada güvənib ağır yaradıcı zəhmətə qatlaşmamaq, ədəbi təhsilə etinasız olmaq qələm sahibinə yaraşmaz. İstedad məhz zəhmətdə, təhsildə, təcrübədə kamilləşir və gözəl bəhrə verir. Müraciət etdiyən ədəbi formanın öz tələb və texnologiyasını bir usta kimi öyrənmək, bilmək vacibdir. Bu mənada nəzəri fikrimiz, bütün ədəbi formaların mövcud nümunələri-

nin təhlil və tədqiqinə diqqətini artırmalıdır. Hekayə janrında bizim ədəbiyyatımızın təcrübəsi və ənənəsi zəngindir. Xalq dastanı və nağıllar, Molla Nəsrəddin lətifələri, klassiklərimizin və müasir ədiblərimizin məhsulları tələb edir ki, bu zəngin, əlvan ədəbi mirası diqqətlə tədqiq edib ideya, məzmun, dil, üslub, texnika, yenilik, ənənə və s. cəhətdən nəzəri işıqlandırılan. Bu, bir tərəfdən ədəbiyyat tarixi üçün, ikinci tərəfdən müasir ədəbiyyat təcrübəmiz, gənc həvəskar nasirlər üçün çox faydalı olardı.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1965. 18 dekabr.

1966

Vətən üçün, xalq üçün döyünən ürək

*Xalq şairi Süleyman Rüstəmin anadan olmasının 60 illiyi münasibəti ilə
Böyük günlər şairi*

Bizim zəmanəmizdə şeir ilə əlaqəli elə bir məclis, kitab, təşkilat, mətbuat tapmaq olmaz ki, orada Süleyman Rüstəmin adı hörmətlə çəkilməsin.

İndiki parlaq mərhələyə gəlib çıxmaq üçün sovet poeziyası uzun, çətin, mürəkkəb, mübarizəli, həm də şərəfli döyüş yolu keçmişdir. Təxminən yarıməsrlük yaradıcılıq stajı olan kommunist şairimiz bu mübarizələrin tozunağında böyümüş, boy atmış, bərkimişdir. İndi sovet ədəbiyyatı Vətənimizdə kommunizm qurmaq, xaricdə xalqların zəhmət azadlığına nail olmaq yollarında əsl kəsərli məfkurə silahına çevrilmişdir. Dost da, düşmən də bu mənəvi silahın qüdrət və parıltısını görür, hiss edir. Süleyman kimi görkəmli sovet şairinin səsi yalnız şeir, yalnız ədəbiyyat, mətbuat aləmindən, efirdən yox, kommunizm uğrunda mübarizənin bütün cəbhələrindən – fabrikdən, kolxozdan, məktəbdən, pioner düşərgəsindən, cavanlar, ağsaqqallar, döyüşçülər yığıncağından gəlir. Bu, təbiidir, çünki şairin ilhamı ilk gündən xalqdan, onun tükənməz həyat, idrak çeşməsindən qidalanmışdır.

Süleyman xüsusilə yaradıcılığının 50-ci illərdən sonrakı dövründə doğma şəhərini – respublikamızın paytaxtı şanlı Bakını,

onun qəhrəmanlıq ənənələrini və coşqun əmək həyatını, şanlı neftçiləri alovlu ilhamla tərənnüm edir.

*Coşqun sinəm sevincimdən qabarır,
Seyr etdikcə neft çıxaran ordunu.
Şair kimi ahəngini şeirim
Xəzərdəki dalğalardan alıram.
Gülüşünü, xoş rəngini şeirim
Köhnə dostum ilk bahardan alıram.
Bu torpağa alın təri qatmışam,
Şirin olub neftçilərlə söhbətim,
Abşeronun havasını udmuşam,
Mənə böyük dövlət verib Dövlətim.
Dan yerində qızıl rəngə boyanan
Özgə deyil, bu şairin özüdür.
Bayraq kimi üfiqlərdən boylanan,
Günəş mənim ürəyimin gözüdür.*

Şair əsərinin və zəhmətinin ilk mənasını Vətəninə, xalqına və qurmaqda olduğumuz yeni həyata xidmətdə görür.

Məlumdur ki, yeni şeir, partiyalı ədəbiyyat uğrunda mübarizə işində Süleyman həmişə fəal mücahid olmuşdur. O, əlinə qələm aldığı ilk gündən prinsipial mövqə tutmuş, köhnə – sxolastik şeir ehkamını – “mey-məzə”, “vüsal hicran”, “şam-pərvanə”, ənənələrini rədd etmiş, müasir şeirə ictimai mübarizə, məfkurə silahı kimi baxmışdır. “Saf sənət” nümayəndələrinin sovet şairinin partiyalı şeirinə dodaq büzüb çiyin oynatması, atmacalar deməsi Süleymanı doğru yolundan döndərə bilməmişdir. Süleyman yeni şeir yolunda daha inadla möhkəm addımlamışdır:

*Kim nə deyirsə desin, mən döyüş şairiyəm,
Ey əxlaq müdərrisi, mən söyüş şairiyəm.
Silahdır əlimizdə şeirimiz və nəsrimiz,
“Alicənablıq əsri deyil bizim əsrimiz”.*

Yarım əsrə yaxın bir müddətdir ki, xalqımızın sevimli şairi fəal yaradıcılıq yolunda, sovet ədəbiyyatının təntənəsi yolunda qələm çalır. İnqilab yurdumuzun keçdiyi şanlı mübarizə tarixinin elə bir mərhələsi yoxdur ki, Süleyman orada qabaqcıl mövqə tutmasın, sovet oxucusunun qurmaq, yaratmaq qüdrətini tərənnüm etməsin. Otuzuncu illərdə Süleyman fəhlə və kolxozçularımızın, zəhmətkeş ziyalılarımızın əmək rəşadəti və romantikasını, Vətən müharibəsi dövründə qəhrəman döyüşçülərimizin qəzəb və hiddətlə dolu, alovlu qəlbini, ecazkar hünərini ilhamla tərənnüm etmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi günlərində cəbhədən qayıtdığımız zaman şair ilə birlikdə rayonlara etdiyimiz səfər yadımdadır. Qasım İsmayılov rayonunda kənd klubunda kolxozçular Azərbaycan yazıçılarını dinləməyə toplaşmışdılar. Süleyman bir neçə şeir oxuyub alqışlanandan sonra, zaldakılar ondan başqa bir şeiri, gərək ki, “Gün o gün olsun ki” şeirini oxumağı xahiş etdilər. Şair dinləyənləri inandırır ki, həmin şeiri əzbər bilmir, əsər də əldə yoxdur. Sıralardan yaralı bir cəbhəçi ayağa qalxdı, əsgər köynəyinin cibindən qat kəsmiş qəzet parçasını Süleymana təqdim edib dedi:

– Həmin şeir cibimdədi, ay lələ, buyurun!

Süleyman da dinləyənlərin xahişinə əməl etdi. Sovet Ordusu İranda olanda hörmətli xalq şairimiz döyüşçülər sırasında idi. Cənubi Azərbaycanda onun saf ana dilində səslənən səmimi, odlu, təzə, tərəvətli şeiri Təbrizdə sovet məfkurəsinin, vətənpərvərlik və qardaşlığının bir manifesti kimi təsir bağışlamışdı. Böyük Sabirin, Vurğunun və Süleymanın şeiri Cənubi Azərbaycan oxucu və dinləyicilərinin yalnız fikir intibahına, inqilabi ruh yüksəkliyinə, ideyaca silahlanmasına deyil, həm də ESTETİK ZÖVQÜNƏ, SƏNƏT VƏ ƏDƏBİYYATA DAHA YENİ, DAHA AYIQ MÜNASİBƏTİNƏ səbəb olmuşdu. O günlərdə, o şəraitdə sovet şeirinin mənəvi təsirində, mübaligəsiz demək olar ki, qalib bir ordu gücü hiss olunurdu. Təsədüfi deyil ki, Süleyman Rüstəm indi də Yaxın Şərqdə məşhur kommunist şairlərdən biri kimi tanınır. Şairin nəzm ilə yazdığı “Qaçaq Nəbi” qəhrəmanlıq dramı ölməz xalq qəhrəmanı Nəbinin adını əbədiləşdirməkdə mühüm iş

görmüş, tamaşaçıların hörmətini qazanmış, səhnəmizdə ləyaqətli yer tutmuşdur. Süleyman son illərdə bir-birinin ardınca bir neçə şeir kitabları nəşr etdirmişdir. Onun “Rus qardaşıma” adlı poeması rus, Azərbaycan və ümumiyyətlə millətlər qardaşlığının təntənəsinə həsr olunmuş qiymətli bir əsərdir.

Süleyman Rüstəm səciyyəvi sovet şairidir. Zəmanəmizin, böyük Vətənimizin qüdrət və əzəməti onun lirikasında həmişə iftixar hissi ilə tərənnüm olunur. Lenin, Oktyabr, kommunizm, xalq səadəti – şairin əbədiyyət nəğmələrinin başlıca məzmunudur:

*Lenin! Ey sadə insan, ey dühalar dühası,
Dünyanın hər yerində şöhrətimizsən bizim.
Əridi məşəlinlə qaranlıqlar dünyası.
Hər zaman, hər cəbhədə qüdrətimizsən bizim.
İnqilab gəmisini qoynundan tufanların
Dahi kapitan kimi sən çıxartdın sahilə.
Dostun, günəşə yazdın bəxtini insanların,
Yer verdin ürəyində hər millətə, hər elə.*

Süleyman Rüstəmin poeziyası milli və coğrafi hüduqları çoxdan aşmış, bütün ittifaqımızda şöhrət tapmışdır. Sovet ictimaiyyəti Süleyman Rüstəmin anadan olmasının altmış illik yubileyini fərəhlə qeyd edir.

Dostumuza, qələm yoldaşımıza, sovet şeirinin qvardiyaçı əsgərinə uzun ömür, möhkəm cansağlığı, yeni yaradıcılıq zəfərləri arzu edir, onu həmişə hörmət bəslədiyi sovet oxucularını alovlu şeirləri ilə sevindirən görmək istəyirik.

Baki. 1966. 14 aprel.

Satira jurnalları

Son iyirmi beş ildə respublikamızda ictimai elmlər sahəsində görülən mühüm işlərdən biri partiya tarixinin, vətəndaşlıq, ədəbiyyat və müəyyən dərəcədə sənət tarixinin yaradılmasından ibarətdir.

Çox arzu olunardı ki, alimlərimiz fəlsəfə, hüquq, dil, pedoqoji, maarif, mətbuat sahəsində də bu işi başa çatdırıdılar. Əlbəttə ki, bu yalnız bir adamın, hətta yalnız bir kollektivin səyi ilə olmur. Burada bütün alimlərimizin birgə təşəbbüsü və fədakarlığı lazımdır.

Nazim Axundovun “Azərbaycan satira jurnalları” adlı doktorluq dissertasiyası dediyimiz sahədəki boşluğu doldurmaq cəhətdən əhəmiyyətlidir və səmərəli zəhmətin məhsuludur. Bu əsər Azərbaycanda satirik jurnalların tədqiqinə həsr olunmuş maraqlı bir monoqrafıyadır. Dissertasiyada, əsrimizin əvvəllərində müxtəlif illərdə çıxmış və “Molla Nəsrəddin” jurnalı da daxil olmaqla on iki jurnal tədqiq edilmişdir. Həmin jurnalların məzmunu, məsləki, nəşri tarixi, müəllifləri və taleyi diqqətlə, faktlar əsasında izlənmiş, təhlil olunmuş və qiymətləndirilmişdir. Bunlar: “Bəhlul” (1907), “Zənbur” (1909-1910), “Mirat” (1910), “Arı” (1911), “Leylək” (1914), “Tuti” (1914-1917), “Məzəli” (1914-1915), “Babayi-Əmir” (1915-1916), “Tartan-partan” (1918), “Məşəl” (1919-1920) jurnallarından ibarətdir. Zənnimizcə, Azərbaycan satira jurnallarını təhlil etmək – həmin dövrdə xalqın tarixini, onun ictimai fikir tarixini tədqiq etmək deməkdir. Təsədüfi deyildir ki, “Molla Nəsrəddin” xalq həyatının namusu adlandırılmışdır.

Jurnalların yalnız məfkurə istiqaməti, məzmunu deyil, forması, üslubu, materiallarının xarakteri də əsərdə təhlil olunur. Müəllif göstərir ki, satirik yazı təfəkkürünün felyeton, səyahətnamə, mükalimə, teleqram, elan, poçt qutuları, lüğət, atlar sözü, tapmaca kimi bütün forma və janrları bu zaman çox yayılmışdır. Bu jurnallarda yüzdən çox səyahətnamə nəşr olunmuşdur. (“Mozalanbəyin səyahətnaməsi”, “Aeroplada səyahət”, “Qarabağ səyahətnaməsi”, “Cəhənnəm məktubları” və s.). Müasirlik Azərbaycan satira jurnallarında ən gözəl bir keyfiyyətdir. Xalqın gündəlik həyatında baş verən ən xarakter hadisələr həmin jurnalların əsas mündəricəsi idi. Əsər boyu satiriklərin geniş fəaliyyətini görürük. Yalnız C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev kimi böyük sənətkarların deyil, həm də az tanınmış şair və ədiblərin

(Bayraməli Hammal, Cabbar Əsgərzadə, Əli Məhzun, Əli Razi) satira sahəsindəki yaradıcılıq bioqrafiyaları ilə tanış oluruq.

Müəllif satirik mətbuat ilə ədəbi irs arasındakı münasibət üzərində xüsusi dayanır. Ə.Talıbov, Mirzə Mülkümxan, Marağalı Zeynalabdin kimi az öyrənilən, lakin ədəbiyyat tarixində mühüm xidmətləri olan ədiblər qeyd edilir. Satirik jurnallarda bir tərəfdən Azərbaycan mətbuatının, o biri tərəfdən rus və Avropa ədəbiyyatının qiymətləndirilməsi, orada xüsusilə Firdovsi, Nizami, Sədi, Şekspir, Puşkin kimi böyük simalara münasibətin də mühüm yer tutduğu göstərilir. Satira jurnalları səhifələrindəki ədəbi mübahisə, münasibətlərdən nümunələr gətirilir və əsasən doğru izah olunur.

Əsərin yaxşı xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, müəllif satirik ədəbiyyatı məhdud götürmür. Bir tərəfdən dövrün ictimai mübarizələri ilə, ikinci tərəfdən başqa ölkələr, məfkurələrlə sıx əlaqədə alıb izləyir. Müəllifin təhlilindən aşkar görürük ki, Azərbaycan satirasının fəaliyyət, təsir dairəsi həm məkan, həm zaman, həm mövzu cəhətdən çox genişdir, fərəhlidir. Yalnız yaxın Şərq ölkələrində deyil, həmçinin Avropada, Rusiyada bu əsərlər döndə-döndə diqqəti cəlb edir, müzakirələrə, mübahisələrə səbəb olur; türk, fars və Orta Asiya yazıçılarına müsbət, işıqlı təsir bağışlayır. Nazim Axundovun əsərində ədəbi əlaqələr yaxşı və dolğun işıqlandırılır. Geniş, zəngin, tarixi, ədəbi material əhatə və tədqiq edilir, müasir sovet elmi cəbhəsindən qiymətləndirilir. Oxucu, xüsusən ədəbiyyat və mətbuat həvəskarları, müəllimlər burada çox yeni, faydalı fikirlər, hökmlər tapacaqlar.

Uzun illərin ağır zəhməti, zəngin, mürəkkəb, ziddiyyətli materialların tədqiqi, işıqlandırılması nəticəsində yaranan bu əsərdə müəyyən qüsurlar da vardır.

Birinci nəzərə çarpan budur ki, əsərdə elmi ümumiləşdirmə azdır və daha doğrusu zəifdir. Nazim ədəbiyyat, mətbuat sahəsində çoxdan çalışan tanınmış alimdir. XX əsr mətbuatını onun qədrətraflı, dəqiq bilən şəxs az tanıyıram. Uzun illər respublika kitabxanalarında işlədiyi müddətdə Nazim bu materialları çox izləyib, çox öyrənib, saf-çürük edib, amma bunun elmi işıqlandırılmasına lazımı macal və imkan tapa bilməyib.

Təhlil olunan on iki jurnaldan (“Molla Nəsrəddin”i müstəsna tutsaq) heç biri tarixçi və ədəbiyyatçılar tərəfindən indiyəcən lazımınca öyrənilməmişdir. Bu jurnalların ictimai fikir tariximizdəki mövqeyi də lazımınca işıqlandırılmamışdır. Həm əsərin mövzuna, həm elmi qüdrət və ehtiyacına görə, bu vəzifə Nazimin boyuna düşürdü. Məhz bu səbəbdən dərin və elmi ümumiləşdirməyə xüsusi diqqət yetirmək lazım idi.

Nazim bu jurnalları, hər şeydən əvvəl, **dövrünə** və satirik **formaya** görə birləşdirir. Amma bu jurnalların öz arasında təsnifləşdirmə aparmır. Satira – tənqiddir, amma hər satira eyni cəhətdən tənqid deyil. Burada diqqətli olmaq lazımdır. Mirzə Cəlilin satirası hara, Əli Razinin satirası hara? Burada dürüst meyar və diqqətli hökmlər lazımdır. Əsərin bir yerində oxuyuruq:

“Azərbaycanda satirik ədəbiyyatın C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, Ə.Razi, Müznib, Əsgərzadə, Bayraməli, Salman Mümtaz və s. nümayəndələri vardır”.

Mirzə Cəlil ilə Salman Mümtazı, Sabir ilə Müznibi bir cərgəyə qoymaq doğru deyil. Əli Razi isə bu əsərin səviyyəsindən çox aşağıda dayanan şairdir.

Satiriklərin, hətta “Molla Nəsrəddin”dəki satiriklərin özünü dürüst təsnifləşdirmək, bunların ziddiyyətli və fərqli cəhətlərini aydınlaşdırmaq vaxtı çoxdan çatmışdır. **Mollanəsrəddinçi** termini doğru işlədilməlidir. Bu jurnal ictimai-fəlsəfi məslək sahibi idi. Bu, müsəlman Şərfinin müstəmləkə zülmündən və din tiryəkindən qurtuluşu yolunda qorxmaz, fədakar mücahid idi. Mirzə Cəlili, Sabiri oxucu belə tanıyır və buna görə də hədsiz məhəbbətlə sevir. Halbuki bu səviyyə, bu kəskinlik nə Əli Razidə, nə də Mümtaz və başqalarında var idi. Hər parıldayan – gümüş deyildir. Hər satira ictimai-inqilabi mahiyyətdə deyildir. Nazimin tədqiq etdiyi dövrdə Mirzə Səməndər, Sərraf, Ləli və başqaları da satira, həcv yazırdılar. Ancaq bunlar ayrı yolun adamları idilər. Satira jurnallarını da bu cəhətdən dürüst araşdırmaq lazımdır.

Üçüncü qeydim klassik satiramızın təsirinə və gələcəyinə aiddir. Müəllif bu təsiri hər yerdə - Şərqdə, Qərbdə izləyir, amma

satiranın öz vətəninə, sovet yazıçılarının yaradıcılığında nədənsə axtarmır. Bu mühüm elmi əsərdə belə bir bəhs, fəsil lazım idi. Bunun həm elmi, həm də sovet ədəbiyyatının inkişaf təcrübəsi nöqtəyi-nəzərindən əməli əhəmiyyəti olardı. Bu bəhsin özü Mirzə Cəlil, Sabir satirası istiqamətinin fərəhli nəticələrini aydın göstərirdi.

Elmi əsərlərimizdə biz gərək dilimizin də inkişafını, gözəlliyini, indiki parıltısını, cilasını görək. Bir çox başqa müəlliflər kimi Nazim də bu cəhətə az fikir verir: “Kəskin mübarizə şəraitində hökm sürən mənfiliklərə, xalqın məhrumiyyətlə dolu olan yaşayışına diqqəti cəlb edən satira jurnalları gülüş vasitəsilə kütlələri ayıldır, onları öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qoşurdu”.

“Mədəni gerilik”, “yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki,” “Bakıdakı bolşevik mətbuatı” və s. kimi ifadələr də üslub cəhətdən yaxşı təsir bağışlamır.

Azərbaycan oxucusu Nazim Axundovu XX əsr ədəbiyyatı və mətbuatının yaxşı bir mütəxəssisi və bir sıra qiymətli kitabların müəllifi kimi tanıyır. Onun “Azərbaycan satira jurnalları” (1906-1920-ci illər) adlı monoqrafiyası klassik satiramızın tədqiqinə həsr olunmuş əhəmiyyətli bir əsərdir.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1966. 23 iyul.

1967

Günün tələbləri səviyyəsinə

Sovet yazıçılarının IV qurultayı qarşısında

Bir neçə gündən sonra sovet yazıçılarının Ümumittifaq qurultayı öz işinə başlayacaqdır. Bədii söz ustalarının ən nüfuzlu, məsul və böyük məclisində sovet ədəbiyyatının inkişafının mühüm problemləri, vəzifələri haqqında yüksək səviyyədə geniş müzakirələr olacaqdır. Sovet oxucularının, bütün dünyanın tərəqqipərvər oxucularının diqqəti buraya cəlb olunmuşdur.

Bütün respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da sovet ədəbiyyatı böyük və sürətli inkişaf yolu keçmişdir. İnkilabdan sonrakı yarım əsrlik bir müddət ərzində bədii nəsr, şeir, dramatur-

giya sahəsində, eləcə də tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Marksist-leninçi ədəbiyyat elmi Oktyabr inkilabının yetirməsidir. Xüsusilə, Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın bir elm kimi sürətli inkişafı Sovet hakimiyyəti sahəsində mümkün olmuşdur. İnkilab ədəbiyyat, sənət və mədəniyyət qapılarını zəhmətkeş kütlələrin üzünə açdığı kimi, elmi təfəkkürün diqqətini də ədəbiyyat və sənət prosesinə cəlb etmişdir. Hələ 1905-ci ildə böyük Leninin “Partiya təşkilatı və partiyalı ədəbiyyat” haqqındakı dahyanə məqaləsi yeni ədəbiyyat və sənətin xarakteri və vəzifələrini müəyyən etmiş, yeni cəmiyyətin estetik prinsiplərini əsaslandırmışdır. Sovet ədəbiyyatşünaslığı bu əsaslar üzərində inkişaf edərək müasir ədəbi prosesi nəzəri cəhətdən tədqiq edib işıqlandırmış, istiqamətləndirmiş və sənətkarları silahlandırmışdır.

Məlumdur ki, keçmiş cəmiyyətdə savadsızlıq, cəhalət və əsarət nəticəsində əsrlər boyu ədəbiyyat və sənət əsərləri milyonlarla zəhmətkeşə qapalı qalmışdı.

Sovet ədəbiyyatşünaslığı bu zəngin mənəvi irsi geniş zəhmətkeş kütlənin malı etmiş, onun dərindən təhlil, tədqiq və təbliği üçün bütün tədbirləri görmüşdür. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, Nizami kimi dahi bir şairin əsərləri ancaq sovet dövründə və Sovet hökumətinin tədbirləri sayəsində doğma xalqına çatdırılmışdır. Nizami, Füzuli, Nəsimi, M.F.Axundov, Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə və b. kimi klassik sənətkarlar haqqında geniş tədqiqat aparılmış və xüsusi monoqrafiyalar yazılmışdır. F.Köçərli kimi ədəbiyyatşünasların əsərləri də ancaq sovet dövründə nəşr olunmuşdur. İki dəfə ədəbiyyat tarixi nəşr edilmiş, qədim dövrlərdən bu günə qədər bütün mərhələləri əhatə edən ədəbiyyat dərslikləri yaradılmışdır.

Respublikada nəinki yalnız milli ədəbiyyatın, həm də dünya ədəbiyyatının, rus və başqa qardaş xalqlar ədəbiyyatının tədqiqinə aid onlarca elmi əsər yaradılmışdır. Klassik, müasir ədəbiyyatın və ədəbi əlaqələrin öyrənilməsi respublika elmi idarələrində mühüm bir tədqiqat sahəsi olmuşdur. İki yüzə yaxın elmlər dok-

toru və namizədi ədəbiyyat üzrə müvəffəqiyyətlə çalışır. Ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığı ilə yanaşı, ədəbiyyatın ümumi nəzəri problemləri – sənətkarlıq, xəlqilik, realizm, forma və məzmun vəhdəti, ənənə və yenilik məsələləri öyrənilir.

Roman, hekayə janrlarının tərəqqi yolu, şeirin vəznləri, formaları, bədii ifadə vasitələrindəki yeniliklər, söz və səsin mahını da mövqeyi, mütəqabil münasibətlərinə ayrıca tədqiqat əsərləri həsr olunur. Bütün bu ədəbi elmi tədqiqat əsərlərində burjuva ideologiyası qalıqlarına – formalizm, vulqar-sosiologizm, vahid axın və s. kimi meyllərə qarşı fəal mübarizə aparılır. Sovet ədəbiyyatı elmi indi güclü bir məfkurə silahına, ictimai-siyasi tərbiyə vasitəsinə çevrilmişdir.

Qələm sahiblərinin dördüncü Ümumittifaq qurultayında ədəbiyyatımızın və ədəbiyyat elminin seçdiyi bu mürəkkəb və şərəfli yolun işıqlandırılması ilə yanaşı, gələcək vəzifələrin dürüst müəyyənləşdirilməsi də nəzərdə tutulur.

Məlum olduğu üzrə, ədəbiyyat elmi tarix, fəlsəfə, estetika, dilşünaslıq, etnoqrafiya kimi humanitar elmlərlə əlaqəlidir. Bu əlaqələrin xarakter və xüsusiyyətinin öyrənilməsi də ədəbiyyatşünasların vəzifəsidir. Ədəbiyyat sahəsində aparılan tədqiqatın miqyasına, miqdarına nisbətən keyfiyyəti heç də həmişə müasir tələblər səviyyəsində olmur. Ayrı-ayrı tədqiqat əsərlərində dayazlıq, bəsitlik, ümumilik nəzərə çarpır. Bəzən konkret əsərlərin təhlili və tənqidi subyektiv meyllərlə, simpatiya və antipatiya ilə aparılır. Bəzi təhlillərdə bədii əsərdən, yoxsa tarixi-iqtisadi hadisələrdən söhbət getdiyini ayırd elmək çətin olur.

Bədii əsər cəmiyyət həyatının inikasıdır. İctimai hadisələrdən danışsa da, onun öz spesifikasiyası var; öz sənət dili və bədii üsulu var. Burada biz məhz bu surətlər aləmini görüb-göstərməliyik. Bəzən bizim tənqidi məqalələrdə əsərin məzmununu danışmaq, sənətin bu spesifikasiyasına laqeydlik, vuruşan qütblərin dramatik münəqişəsinə açıq müdaxilə etmək, cılpaq tərəfgirlik göstərmək hiss olunur. Elmi əsərin dili, üslubu da cazibəli olmalıdır. Ədəbiyyatşünas təhlil etdiyi əsərdə gözəlliyi, mütərəqqi estetikani

təbliğ və müdafiə edir. Bu təbliğ məzmunca dərin elmi əsasa söykəndiyi kimi, formaca, ifadə və üslubca da gözəl, aydın, şirin, oxunaqlı olmalıdır.

Bütün bu və bu kimi elmi təhlil məsələləri haqqında qələm sahiblərinin müzakirə və fikir mübadiləsini sovet oxucuları maraqla gözləyirlər. Qurultayımız son illərdə keçdiyimiz inkişaf yolunu qiymətləndirməklə, yaxın gələcəkdəki zəruri vəzifələrimizi də göstərəcək, sovet sənətkarları və alimlərinin yaradıcılıq yollarını marksist elmi, nəzəriyyəsi ilə işıqlandıracaqdır.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1967. №20. 20 may.

1970

Sabir haqqında monoqrafiya

Böyük sənətkarlar zaman, məkan və şərait hüduduna sığmırlar. Sabir də belə nəhənglərdəndir. Onun nəinki bütün yaradıcılığı, hətta ayrı-ayrı proqram şeirləri yarandığı gündən indiyə qədər tədqiqat obyektinə olmuş və olmaqdadır.

Məmməd Məmmədovun “M.Ə.Sabir və Azərbaycan demokratik mətbuatı” monoqrafiyası ölməz şairin ədəbi irsini ətraflı tədqiq baxımından, qiymətlidir.

Əsər müqəddimə və kitabiyatdan başqa altı əsas fəsildən ibarətdir: M.Ə.Sabir və “Molla Nəsrəddin”; “Bəhlul” və “Zənbur” jurnallarında şairin iştirakı; M.Ə.Sabir və uşaq mətbuatı; ictimai-publisist fəaliyyəti; “Həqiqət”, “Günəş” və “Yeni Həqiqət” qəzetlərində; Sabir; “Hophopnamə”nin nəşri tarixi.

Bütün fəsillərdə bir tərəfdən Sabir yaradıcılığı, ikinci tərəfdən həmin tarixi dövrdə mətbuatda və mədəniyyət aləmində gedən ictimai-siyasi, ədəbi mübarizələr diqqətlə izlənilir. Sabir şeiri dövrün qızgın münəqişələrində həmişə bir ildırım kimi çaxır, çox yerdə qaranlıq mühitin işıqlanmasına, üfüqlərin, ictimai təlatümün aydın görünməsinə xidmət edir. Müəllif Sabirin inqilabi satirasını dövrün mübarizələri, ictimai fikrin oyanması ilə, verdiyi əks-səda ilə birlikdə götürür. Bu və ya başqa, şeirin təhlilində həm də məfkurə

mübarizəsinin ətraflı mənzərəsini verməli olur. Əsəri diqqətlə oxuyan hər bir kəsin nəzərində, həm Sabir yaradıcılığı bütün zənginliyi ilə, həm də dövrün mürəkkəb ədəbi inkişafı, vuruşan qütblər, keşməkeşli ictimai-siyasi mübarizələr canlanır.

Aydındır ki, həmin dövr inkişaf tariximizdə kəskin və gərgin mübarizələr dövrüdür. Sabir və Cəlil Məmmədquluzadənin sənətində, yaratdıqları bədii mənzərələrdə məfkurə mübarizələri, dövrün vətəndaşlıq tarixi öz əksini tapmışdır. Müəllif əsərin elmi məntiqinə sadıq qalaraq, həmin mübarizələrin bəzən tarixçəsini verməli olmuşdur. Buna görə də əsərdə tez-tez rast gəldiyimiz haşiyələr; izahlar; qeydlər və s. mətləbin aydınlığına, dürüstlüyünə xidmət edir.

Sabir və Cəlil Məmmədquluzadə - bu iki nəhəngin mübarizə günlərində sıx əməkdaşlığı əsərdə diqqətlə izlənmiş və əsasən dürüst əks olunmuşdur. Böyük ədiblə böyük şairin məslək dostluğunu onların əsərləri əsasında, açıb şərh edən müəllif, bu dostluğun məna-məzmununu doğru müəyyənləşdirir. Bu dostluğun şəxsi-aile; məişət dostluğu deyil, məhz dərin məzmunlu, yüksək, məslək dostluğu olduğunu, azadlıq uğrunda mübarizə idealına xidmət etdiyini ilk mənbələr əsasında yaxşı səciyyələndirir.

Xalqımızın bu nadir simaları mətbuat səhifələrində müxtəlif məsələlər münasibəti ilə tez-tez görüşürlər. Bu görüşlər, onlardakı məfkurə birliyi, məslək aydınlığı, silahdaşlıq sədaqəti həmişə bizi heyran edib sevindirir. Bizə elə gəlir ki, onlar ayrı-ayrı sənətkarlar deyil, gah kəsərli satirik şeirlə, gah kinayəli bədii nəsrə danışan bir adamdırlar.

Əsərdə istər Sabir və Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına aid, istərsə də onların başçılıq etdiyi məktəbin, üslubun, “Molla Nəsrəddin” cərəyanına mənsub yazıçıların mübarizəsi ilə əlaqədar mətləblər geniş tədqiq olunmuşdur. İndiyə qədər mətbuatda həmin mövzuda çıxan yazıların çoxu dəqiq deyildi, bəzən pərəkəndə və fərziyyələr şəklində idi.

Məmməd Məmmədov ilk mənbələr, əlyazmaları, qəzet və jurnallar üzərində səbrlə işləmiş, əsərlərin nəşr tarixini dürüstləş-

dirmiş, Sabir və Cəlil Məmmədquluzadənin qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinə, yazışmalarına dair bir sıra materialları müəyyənləşdirib meydana qoymuşdur.

Müəllifin əməyi və uzun axtarışları nəticəsində Sabirin 36 gizli imzası ətrafında əsaslı tədqiqat aparılmışdır. Yalnız miqdar etibarlı ilə deyil, həm də məzmun, xarakter cəhətdən bu imzalar təhlil edilir və qruplaşdırılır. Bu imzaların bəziləri neçə yerdə təkrar olunur. Amma 26-sı ayrı-ayrılıqda hərəsi bir şeirin imzasıdır. Məmməd Məmmədov çox doğru müəyyən etmişdir ki, bu imzalar şeirin məzmunu, mövzusu, yaxud yaranan satirik tipin xarakteri ilə bağlıdır. Beləliklə, ədəbiyyat sahəsində uzun illərdən bəri şübhə və ixtilaf doğuran qaranlıq mətləblər həll olunmuş, gizli imzalar müəllif tərəfindən dürüst aydınlaşdırılmışdır.

Maraqlıdır ki, Məmmədov Sabir məktəbinin başqa şəxsiyyətlərini də yeri gəldikcə tədqiq obyektinə cəlb etmişdir. Bu şəxsiyyətlərə yaradıcılıq xarakteristikası vermək üçün Sabir satirası həmişə bir vasitə olmuşdur. Bu şəxsiyyətlər istedad, bilik səviyyəsi, həm də fəaliyyət dairəsi etibarlı ilə müxtəlif adamlardır. M. Məmmədov bunların yaradıcılıq inkişafında Sabir inqilabi satirasının rolunu düzgün göstərə bilmişdir.

Sabirşünaslıqda bir adət olaraq tədqiqatçılar ancaq “Molla Nəsrəddin” jurnalını əsas götürüb mülahizələrini bununla məhdudlaşdırırlar. Məmməd Məmmədovun əsərində isə Sabirlə əlaqədar bütün mətbuat orqanları tədqiq edilmişdir: “Bəhlul”, “Zənbur”, “Dəbistan”, “Rəhbər”, kimi jurnalların məfkurə, siması və səciyyəsi göstərilmişdir. Bu orqanlar haqqında Sabirin öz şeirlərindən çıxış edərək müəllifin verdiyi məlumat maraqlı, təzə və orijinaldır. “Zənbur” jurnalında şairin gizli imza ilə çap etdirdiyi naməlum təziyanələri araşdıran müəllif müəyyənləşdirmişdir ki, jurnal məhz həmin təziyanələrə görə bağlanmışdır.

Əsərin yaxşı cəhətlərindən biri də odur ki, M. Məmmədov yalnız şairin satirasını yox, həm də publisist əsərlərini nəzərdən keçirir. Məlumdur ki, Sabir publisistikası indiyədək bizdə natamam nəşr olunmuş, dürüst tədqiq edilməmişdir. Monoqrafiyanın

bu hissəsində Məmməd Məmmədovun əldə etdiyi və oxucularımıza verdiyi məlumat çox maraqlıdır.

Sabirşünaslıqda mübahisəli məsələlərdən biri də ayrı-ayrı şeirlərin dəqiq oxunması və dürüst təhlili məsələsidir. Bu cəhətdən mətbuat orqanlarında müxtəlif rəy və təsəvvürlər var. Mənim yadımdadır ki, bir sıra məqalələrdə M.T.Sidqinin Avropadan çağırılması iddia olunurdu və burada da dumanlı mətləblər çox idi. Mətnlərin diqqətlə və düzgün oxunması, yoxlanması nəticəsində müəllif müəyyən etmişdir ki, bu, “Avropa” deyil, “Ordubad”dır. Köhnə əlifba qüsurları nəticəsində səhv oxunan bir söz tədqiqatçıları dağa-daşa salmışdır. Yaxud “Tazə həyat” qəzetində Sabirin məşhur şeirindəki “Bisütün” sözü səhv olaraq kitablarda “büsbütün” şəklində getdiyindən mənə və təsir tamam dəyişib. Əsərdən xeyli belə misallar göstərmək olar.

M.Məmmədov bir sıra tarixi ictimai-siyasi hadisələri Sabir şeiri, Sabir misra və ifadələrinin vasitəsilə açıb təhlil etmişdir. Misraların indiyədək işlənilməmiş, toxunulmamış sətiraltı mənaları müəllifin əsərində təfsilatı ilə verilmişdir.

Bütün bunlar göstərir ki, M.Məmmədov tədqiq obyektinə diqqət və məsuliyyətlə yanaşmış, böyük şairimizin zəngin irsini dərin məhəbbətlə izləyib öyrənmişdir.

Cəsarətlə demək olar ki, M.Məmmədovun əsəri bir sıra hökmləri və mətləblərə ayıq münasibəti ilə təzədir və sabirşünaslığımıza yaxşı hədiyyədir. Müasir tələblər səviyyəsində və sovet ədəbiyyatşünaslığı cəbhəsindən yazılan monoqrafiya o cəhətdən də diqqətə layiqdir ki, müəllif yarım əsr müddətində keçilən tədqiqat yolunu bu və ya başqa dərəcədə işıqlandırmağı unutmamışdır. “Hophopnamə”dən bəhs açan bütün müəlliflərə və əsərlərə münasibət Məmməd Məmmədovun əsərində “görünməkdədir.

Belə böyük və mühüm bir əsərdə bəzi nöqsan cəhətlər də vardır.

Məlumdur ki, Sabir təkcə Azərbaycanın deyil, bütün məzlum Şərqi sevimli şairidir. “Hophopnamə” təkcə bizdə deyil, İranda, Türkiyə və Əfqanıstanda, Orta Şərqi bəzi başqa ölkələrində zi-

yalıların mizüstü kitabıdır. Buna görə pis olmazdı ki, həmin ölkələrdə də, “Hophopnamə”nin nəşri, təsiri, tədqiq tarixi haqqında müəyyən mülahizələr söyləniləydi.

Monoqrafiyanı oxuyarkən qarşıya suallar da çıxır. Xeyirxah təşəbbüsləri ilə tanınan, adı çəkilən qəzet və jurnalların bir çoxuna maddi kömək göstərən H.Z.Tağıyev necə olub ki, Sabirin ağır maddi ehtiyac çəkdiyi günlərdə, ianə topladığı zamanda məsələyə biganə qalıb?

Bu xarakterdə suallara müəllif cavab tapa bilərdi.

Mən Məmməd Məmmədovu sabirşünaslığın yaxşı mütəxəssislərindən biri kimi tanıyıram; “Hophopnamə” nəşrlərindəki qüsurları dönə-dönə görüb-göstərən qiymətli məqalələrini xatırlayıram.

Yaxşı olar ki, onun “M.Ə.Sabir və Azərbaycan demokratik mətbuatı” adlı yeni monoqrafiyası Akademiyada rus və azəri dillərində nəşr edilsin.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1970. 10 yanvar. S.10.

Qiymətli tədqiqat əsəri

Azərbaycan sovet ədəbiyyatının görkəmli simalarının həyatı və yaradıcılığı haqqında son illərdə qiymətli tədqiqat əsərlərinin yaranması çox faydalı işdir. Bu baxımdan Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı İnstitutunun baş elmi işçisi Yəhya Seyidovun yazdığı “Mehdi Hüseynin yaradıcılıq yolu” elmi əsəri diqqəti cəlb edir.

Mehdi Hüseyn sovet ədəbiyyatının görkəmli simalarından, Azərbaycan mədəniyyətinin mübariz əsgərlərindən biridir. 1925-1965-ci illərdə təxminən yarım əsr yorulmadan çalışıb yaradan, əsərləri, ictimai fəaliyyəti ilə həmişə, hər yerdə görünən, orijinal yaradıcılıq siması və dəst-xətti olan bu ədibin ədəbiyyat, mədəniyyət tarixində özünə məxsus mövqeyi vardır. Bu dövrdə elə mühüm bir ədəbi-ictimai hadisə olmamışdır ki, orada Mehdi Hüseynin özü görünməsin və sözü eşidilməmiş olsun.

Yəhya Seyidovun əsəri bir ədəbi simadan bəhs etsə də,

müəyyən mənada sovet ədəbiyyatının tarixini və mübarizə yolunu da işıqlandırır. Biz bu əsərdə yalnız Mehdi Hüseyni, onun əsərlərini yox, eyni zamanda sovet ədəbiyyatının mühüm problemlərini, mürəkkəb, həm də şərəfli mübarizə, inkişaf yolunu görürük. Görürük ki, bu yorulmaz, fədakar ədəbiyyat xadimi şüurlu ömrünü ədəbiyyat, mədəniyyət sahəsində səmərəli zəhmətə həsr etmişdir.

Yəhya Seyidov ədibin əsərlərinə ehtiramla yanaşır, ona məhəbbətini əsla gizlətmir. Bu cəhət elmi əsərin məziyyətlərindənədir. Çünki hər hansı bir tədqiqat, xüsusən sovet ədəbiyyatından olan təhlil müasir tələblər səviyyəsindən, sovet ədəbiyyatının təbliğinə, tərəqqisinə xidmət cəhətlərindən edilməlidir.

Müəllif öz tədqiqatında xronoloji prinsipi əsas götürmüş, ədibin yaradıcılığını dövrləşdirərkən ənənəvi bölgüyə əsaslanmışdır. Bu, tədqiqatçıya imkan vermişdir ki, Mehdi Hüseynin yaradıcılığını ümumi ictimai-ədəbi inkişaf sız əlaqədə izləsin.

Lakin hər janrın öz xüsusiyyəti, estetik-normativ tələbləri vardır. Əsərin quruluşu isə müəllifə müəyyən dərəcədə imkan vermişdir ki, təhlildə xalis sənətkarlıq məsələləri qabarıq, müfəssəl işıqlandırılınsın. Onun təhlilində ayrı-ayrı əsərlərin janr xüsusiyyətləri müəyyən dərəcədə kölgədə qalmışdır. Başqa sözlə, oxucu romançı, dramaturq, təhqidçi Mehdi Hüseynin yaradıcılıq xüsusiyyətləri, dəst-xətti haqqında bəzən aydın təsəvvür ala bilmir.

Mehdi Hüseynin Bakı neftçilərinin həyatından olan əsərlərində Bakı proletariyatının şanlı inqilabi mübarizəsi, neft fəhləsinin əmək rəşadəti, yeni əxlaq uğrunda mübarizə, gözəl paytaxtımızın yarıməsrlilik bədii tarixi, müasir mənzərəsi, əzəməti öz inikasını tapmışdır. Təkcə bu fakt, Mehdi Hüseynin ədib xasiyyətnaməsi üçün çox mənalıdır. Müəllifin bu cəhətə xüsusi diqqət yetirməsi diqqətəlayiqdir. Mehdi Hüseynin “Səhər”, “Abşeron”, “Qara daşlar”, “Yeraltı çaylar dənizə axır” kimi əsərlərinin neftçi qəhrəmanları həmin kitabların səhifələrindən qalxaraq bizimlə danışdıqları kimi, tədqiqatçının əsərindəki müəyyən fəsillərdən də baş qaldırıb oxucu ilə dilləşirlər.

Demək istəyirəm ki, müasir ədəbi təhqidimizin fəal nümayəndələrindən olan Yəhya Seyidov öz təhlilində “soyuq mühakiməyə” üstünlük verməmişdir. O, sovet məfkurəsi, sovet adamının yüksək mənəvi keyfiyyətləri uğrunda mübarizə aparən bu qəhrəmanların həyatını, məişətini dərinədən duymuş, əsərlərin və surətlərin təhlilinə səmimiyyətlə yanaşmışdır.

Müəllifin təhlil dili aydın və yığcamdır, dəlilləri əsaslıdır. O, yeri gəldikcə müəyyən ədəbi-nəzəri məsələlərə toxunur. Mehdi Hüseynin öz mülahizələrinə də istinad edərək, onları ətraflı, ümumi inkişaf nöqtəyi-nəzərindən işıqlandırmaya çalışır. “Qara daşlar” romanında Lətifənin canlı və real xarakter kimi, müəllifin ilkin niyyətinə müqavimət göstərməsi haqqında mülahizələr maraqlı və əsaslıdır. Qeyd etmək istərdik ki, bəzən tədqiqatçı elmi ümumiləşdirmədə çətinlik çəksə də, ayrı-ayrı əsərlərin təhlili əsasən müasir tələblər səviyyəsindədir.

Y.Seyidov öz tədqiqatında yazıçının təhqidçilik fəaliyyətinə, Azərbaycan ədəbiyyatının ideya saflığı və bədii yüksəkliyi uğrunda ardıcıl, prinsipial mübarizəsinə də yüksək qiymət verməkdə, ədəbiyyat tariximizdə mühüm xidmətini qeyd etməkdə, bəzi zəruri yaradıcılıq problemlərini ön plana çəkməkdə haqlıdır. Məsələn, onun ənənə və yenilik məsələsi üzərində xüsusilə dayanıb, Mehdi Hüseynəndən gətirdiyi bu fikirləri yerindədir: “Ənənəyə sadıq qalmaq haqqında danışmaq hələ bu ənənəyə həqiqətən sadıq qalmaq demək deyildir. “Böyük səlflərimizin əsərləri daldalanmaq üçün səngər deyildir”.

Müəllif Mehdi Hüseynin başqa xalqların təcrübəsindən öyrənmək məsələsinə çox əhəmiyyət verdiyini göstərir və N.Q.Çernişevsgidən gətirilən yaxşı bir misalı təkrar edir: “Biz gördük ki, həyatda fransızlara və ingilislərə təqlid etmək, Almaniyanı axırda yalnız axmaq nəticələrə gətirib çıxardı. Bunun səbəbi odur ki, təqlid etmək həmişə ruhu öldürən zahiri bir formalizimdir. Təqlid edənlər isə yalnız öz xüsusi fikirləri, öz məzmunu olmayan məhdud adamlardır. Lakin bir xalqın o biri xalqa etdiyi zahiri formal təsirdən başqa bir də ayrı, canlı, səmərəli bir təsir vardır. Bu təsir

ondan ibarətdir ki, yüksək inkişaf pilləsində dayanan bir xalqın müvəffəqiyyətləri öz inkişaf yolunda geri qalmış o biri xalqın adamlarını düşündürən bir predmetə çevrilir. Düşüncələri öz xalqına kömək etmək üçün vasitələr axtarmaqla məşğul olan bu adamlar başqa xalqların həyatında elə nümunələr tapırlar ki, bunlara diqqət etdikdə, həmin adamların “öz xüsusi mülahizələri asanlaşır, elə faktlar tapırlar ki, millətin həyatını yaxşılaşdırmaq üçün, millətin öz vəziyyətinin tələb etdiyi şərtləri həyata keçirməyin lazım və mümkün olduğuna kütlələri inandırmaq üçün həmin faktlardan bir dəlil kimi istifadə edirlər”.

Böyük inqilabçı demokratin əsərlərindən gətirilmiş bu fikir, Mehdi Hüseynin də, onun qələm dostlarının da ənənəyə münasibətini aydın ifadə edir. Hazırda sovet xalqları arasında iqtisadi, ədəbi-mədəni əlaqələrin xüsusilə möhkəmləndiyi, sosialist millətlərin bir-birinə yaxınlaşma prosesinin dərinləşdiyi bir vaxtda ənənəyə əsl kommunist münasibəti zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də müəllifin bu məsələni ayıraraq, üzərində müfəssəl dayanması yerində və mənalıdır.

Yəhya Seyidovun əsasən diqqət və təmkinlə yazılmış bu elmi tədqiqatında müəyyən nöqsan və kəsirlər də yox deyildir. Biz yuxarıda, əsərin quruluşu ilə əlaqədar bir nöqsanı-janr xüsusiyyətlərinin dərin işlənmədiyini qeyd etdik. Y.Seyidov öz əsərində həyat materialının müqavimətindən danışır. Belə bir çətinlik tədqiqatçının da qarşısına çıxmışdır. Monoqrafiyanın məhz xronoloji prinsip əsasında qurulması nəticəsində roman, dram, hekayələr bir-birinin ardınca, əsasən, sosioloji planda izlənməmiş, eyni janr nümunələrinin təhlilində sənətkarlığa da yer verilmiş, möhkəm bədii sənət meyarı kifayət qədər ardıcıl olmamışdır. Müəllif Mehdi Hüseyni öz ədəbi mühitində göstərməyə çalışmış, ancaq bunu ümumi qeydlər şəklində verməklə kifayətlənməmişdir.

Monoqrafiya Mehdi Hüseynin ilk dövr (1926-1932) fəaliyyəti üzərində ətraflı dayanılır, bu illərdə yazılmış məqalələrin məziyyət və kəsirləri göstərilir. Məlum həqiqətdir ki, bu səhvlərin bir qismi həmin illərdə ədəbiyyat və sənətə, onun cəmiyyətdə ro-

luna düzgün olmayan baxışdan doğmuşdur. Belə səhvlər təkcə Mehdi Hüseynin yox, başqa tənqidçilərin də əsərində vardır.

Mehdi Hüseynin bədii məntiqi, dili, xarakterlər yaratmaq üsulunda qüsurlu tapmaq çətinidir. Məsuliyyətli bir yaradıcı kimi ədib özünə çox tələbkar idi. Onun elə bədii məhsulları olmuşdur ki, dönə-dönə yenidən işlənmişdir. Bununla belə onun bəzi əsərlərində məişət lövhələrinin azlığı, dayazlığı, təsvirdə kitab təsiri hiss olunur. Müəllif bu məsələ üzərində də kifayət qədər dayanmışdır.

Tədqiqatçının dili, əsasən, səlis və aydın olsa da, monoqrafiyada bəzi dil xətalalarına, ifadə təkrarlarına rast gəlirik. Məsələn, “Mehdi Hüseyn hadisələrin təbii inkişafını və insani münasibətlərin məntiqini pozmadan surəti ziddiyyətli hadisə və dərin ruhi çirpıntılardan keçirərək canlı tip, bütöv xarakter səviyyəsinə qaldırmışdır”. Bu cümlədə “surət”, “tip”, “xarakter” kimi təxminən eyni mənalı sözlər bir-birinə mane olur.

Yəhya Seyidovun on illik gərgin zəhmət məhsulu olan bu monoqrafiyası M.Hüseyn yaradıcılığının diqqətli tədqiqi, həm də ümumiyyətlə, sovet ədəbiyyatşünaslığının mühüm bir inkişaf mərhələsini işıqlandırmaq cəhətindən qiymətli və əhəmiyyətlidir.

Bakı.1970. 25 mart. S.3.

1971 Yaradıcılıq eşqi

Sovet həyatımızın ilk on illiklərində əli qələm tutan ədəbiyyat xadimlərimizin indi 60-70 yaşı var. Bu adamların qələbə sevincinə minlər, on minlərlə sovet oxucuları ürəkdən şərkdir.

60 il vurulan külüng də daşda yer salar, itilənər, cilalanar, parlayar! - Handakı qələm ola!

Sovet ədiblərinin əsas oxucuları həm də onların qəhrəmanları, həyatımızı yaradan adamlardır. Bizim sənətkarların fəaliyyəti ümumən zəhmət adamlarımızın fəaliyyəti ilə vəhdətdədir. Buna görə də yaradıcıların bu bayramları tək-tək ədəbi simaların yox,

ümumən ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin bayramıdır. Dönüb arxaya, keçdiyimiz mürəkkəb mübarizə və əlvan inkişaf yoluna diqqətlə baxanda, qocaman sənətkarlarımızın çöhrəsindəki qırıqların mənasını oxuyanda adamı iftixar dolusu təəccüb götürür:

- Məgər bu, döşündə qızıl ulduzlar sayrışan qoca dünənki pioner, komsomol, məktəbli deyil? “Şair, nə tez qocaldın sən?”.

Qocalıq, vaxt kimi elə sakit, xəbərsiz, səssiz addımlarla gəlir ki, dönüb arxaya diqqətlə baxmağa macal tapmırsan, çünki, daha vacib mətləblə, qayğılarla məşğulsan. Şair demişkən:

*Silahım, qələmim sərt döyüşdədir,
Gecəli-gündüzlü əlim işdədir.!*

Sovet ədəbiyyatımızın taleyi sovet quruluşunun taleyi ilə həmahəngdir. Hər ikisinin mayası inqilab günəşidir. Hər ikisi bu günəşin övlətidir. Hər ikisinin qəhrəmanları gələcəyin yarıdanlarıdır.

Bəşəriyyətə yeni sənətin şəfəqlərlə rəngin və səmalarla əngin üföqləri açıldı.

Sovet dövrü sovet ədəbiyyatını yaratdı, parlatdı. Sovet ədəbiyyatı sovet adamlarının mənəvi sərvəti, kəsərli mübarizə silahı oldu. Buna görə də təəccüblü deyil ki, ədəbiyyatımızın görkəmli xadimlərinin yubiley bayramı ümumxalq mərasiminə çevrilir.

Bu ədəbiyyatın xadimlərindən biri hörmətli ədibimiz Mirzə İbrahimovdur. Onu həm yarım əsrlik məzmunlu ictimai fəaliyyəti, həm qiymətli bədii, elmi əsərləri ilə hamı tanıyır və sevir. Yazıcının xoşbəxtliyidir ki, özünü görəndə əsərlərini, əsərlərini görəndə özünü xatırlayırsan. Bu vəhdət ədibin xarakteri üçün çox əlamətdardır. Mirzə ilə ədəbiyyata bir ildə, Mərkəzi Komitənin ədəbi-bədii təşkilatların yenidən qurulması haqqında məşhur qərarı (23 aprel 1931-ci il) nəşr olunanda, sovet ədəbiyyatına böyük müəllimimiz Maksim Qorki əməli surətdə fəal rəhbərlik edən zamanda gəlmişik. Mirzə o zaman neftçi fəhlə gənclər məktəbini

yenidən bitirib əlinə qələm almışdı. Partiyamızın, sovet məktəbinin qayğısı sayəsində bu 20 yaşlı gənci yazıçılar təşkilatına qəbul etdilər və dərhal təşkilatın rəhbərliyinə seçdilər.

İ. Mirzə, M. Ənvər və mən beşilliklərin nəhəng tikintilərini öyrənməkdə böyük Qorkinin çağırışına səs verərək Ağ dəniz - Baltik kanalına səyahətə gedən ədiblər qrupuna düşmüşdük. Kitablarımızda həmin günlərin yadigarı əsərlər vardır.

İlk günlərdən cavan ədib Mirzə alovlu bir həvəs, ilhamla, tükənməz bir enerji ilə sovet həyatını tərənnümə başladı. Onun ilk kitabı Ukraynaya - Donbas fəhlələrinin yaşayışını öyrənməyə etdiyi ilk yaradıcılıq səfərindən, ilhamını qanadlandıran səyahətdən yaranmışdır: “Giqantlar ölkəsi”!

“Əziz, köhnə dostumu ədəbi-ictimai fəaliyyətinin bu əlamətdar günündə ürəkdən təbrik edirəm. Görkəmli yazıçıya, dramaturqa, tənqidçiyə sovet ədəbiyyatının şöhrəti naminə möhkəm cansağlığı, gözəl əhval-ruhiyyə, yeni-yeni yaradıcılıq nailiyyətləri arzu edirəm.

Nikolay TIXONOV

Mirzə, Cəfər Cabbarlının sənətini, həyat, ədəbiyyat yolunu diqqətlə izləyən cavanlardan idi. Onun ilk mühüm əsəri MTS-lərdə, kolxoz quruluşunun möhkəmlənməsi yolunda vuruşan siyasi şöbələrin işindən yazılmış “Həyat” pyesi oldu. Bu pyesində Cəfərin yolunu davam etdirərək Almas təbiətli xarakter qəhrəmanını – həyatı, yeni kəndin fədakar əmək adamlarının surətini yaratdı və tanıtdı.

Mirzənin yaradıcılığı məzmunca vahid məfkurə istiqamətli, formaca isə şaxəli, çoxcəhətlidir. O, həm müasir səhnə əsərlərinin, həm ictimai roman, hekayələrin, həm də elmi-ədəbi tədqiqatın yorulmaz yaradıcılarından. Vətənimizin ağır mübarizə günlərində onu Qızıl Ordu sıralarında, İran Azərbaycanında, “Vətən yolunda” qəzetində məsul redaktor vəzifəsində görürük.

Müharibədən sonra biz bu dövrün məhsulu olaraq ədibin çox səmimi, kəsərli, bədii hekayələrini – “Cənub hekayələri” silsiləsini və məşhur “Gələcək gün” romanını görürük. Bu əsərlərdə, demək olar, təxəyyüldən çox həyat, canlı insanlar, gərgin mübarizələr, parlaq səhnələr qabarıq verilir. Gənc ədib içərisində yaşadığı qaynar mübarizə günlərinin bədii lövhələrini yaradıb. Sonrakı illərdə ədibin müasir kəndimizə, sovet adamlarının yeni həyat məişətinə həsr olunmuş “Böyük dayaq” romanı, “Kəndçi qız” pyesi, Mirzə Cəlil kimi klassiklərimizin realizminə və ümumən sənətkarlıq məsələlərinə aid əsərləri göstərdi ki, Mirzə həmişə qaynar bir yaradıcılıq eşqi ilə çırpınır.

Mən, Mirzə İbrahimovu da Mehdi Hüseyn kimi həmişə xarakter sovet ədibi tanıyıram, qvardiyaçı adlandırırım. Onun qələmi həmişə cilalı, parlaq, kəsərli, heç vaxt qınına salınmayan silahdır. Kənd olsun, şəhər olsun, müharibə, sülh olsun, ailə, ya ictimaiyyət olsun, kütləvi səhnə, ya qəlb aləmi olsun. Həyatımızın elə sahəsi yoxdur ki, oraya Mirzənin qələmi nüfuz etməsin, ədibin səsi, sözü eşidilməsin. O, təbiətən fəal, özünə tələbkar şəxsiyyətdir.

Son illərdə ədibi məşğul edən mövzu keçən əsrin axırları, ərimizin əvvəllərində böyük inqilabçı, sevimli ədibimiz Nəriman Nərimanovun həyatı və mübarizəsidir. Bu böyük planlı və həcmli əsərin nəşr olunan birinci kitabından görünür ki, ədib inqilabi həyatımızın xarakter bir dövrünü – mərhələ təşkil edən 50-60 illik bir inqilabi tariximizi qələmə almaqdadır. Bu hadisələrlə, mübarizələrlə zəngin dövrün bədii lövhələrini çəkməkdə ədib ağır zəhmətdən, axtarış və tədqiqatdan qorxmamışdır. Güman edirik ki, vətəndaşlıq tariximizi işıqlandırmaqda tədqiqatçılara çox kömək edən bir sıra bədii əsərlərimiz kimi, bu yeni roman da Azərbaycanda inqilabi mübarizələrin doğması, alovlanması və qələbəsi səhnələrini geniş təsvir edəcək, bir çox tədqiqatçılara – tarix, fəlsəfə, dil, ədəbiyyat xadimlərinə qiymətli mənbə-vəsait olacaqdır.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1971. 4 dekabr.S.9

1973

Canlı lövhələr

Gülhüseyn Hüseynoğlu sovet ədəbiyyatının orta nəslinə mənsub nasirdir. Onun hekayə və mənsur şeirləri sovet adamlarının dinc, qəhrəman əmək coşqunluğu tərənnümünə, müasir insanın saf və təmiz əxlaqi keyfiyyətlərinə həsr olunmuşdur. On altı kitabın, bir neçə tədqiqat əsərinin müəllifi olan bu əməksevər yazıçının xarakterik bir əsəri qarşımızdadır. "Mücrü" həcmcə kiçik, məzmunca cazibəli və mənalı bir şeirdir. Müəllifin diqqətini çəkən hadisə həyat və cəmiyyətimiz üçün xarakterik, hər kənd və hər şəhərdə, hər ailədə təsadüf edilən canlı bir səhnədir. Ana gəlin köçən qızına kiçik, yaraşlıq bir mücrü bağışlayır. Mücrünü əziz ana yadigarı kimi həmişə paltar dolabının yuxarısında qoyur, qiymətli şeyləri orada saxlayırlar.

1941-ci ildə faşistlərin torpaqlarımıza basqın etdiyi zamanda – Vətənin ağır günündə ailə başçısı cəbhəyə gedir. Ana ehtiyac içində olanda, körpələri saxlamaq qayğısı mücrünü boşaldır. Ana uşaqları çətinlik ilə böyüdür. Günün birində mücrü açılır, boşalmaq üçün yox, daha mühüm hədiyyələr – məktəb bitirən balaların diplomları ora qoyulur.

Adi, təbii, həyatı bir mənzərə yazıçının həyəcanlı ürək döyüntüsü ilə, ilhamla təsvir olunmuşdur.

Biz sadə sovet ailəsinin nə ünvanını bilir, nə familiyasını, nə tərcümeyi-halını, nə də tarixini görürük. Ancaq ailəni bütünlüklə öz şərafəti, öz taleyi, öz mənliliyi ilə görürük. Kiçik və yığcam bir sujetdə səmimi, həqiqi bir löhvə canlanır.

Gülhüseynin mənsur şeirlərində kəskin müşahidə qüvvəti, coşqun hiss, həyəcan, sadə hadisə, fakt adamlara hərtərəfli səmimi münasibət duyuruq.

Bədii əsərin vacib xüsusiyyətləri – sözə qənaət, iti müşahidə, ictimai məna, təfəssilatdan qaçmaq, mürəkkəb həyatı hadisələri safçürük eləmək, müasir inkişaf baxımından mənalandırmmaq - Gülhüseynin mənsur şeirlərini sevirir və yayır.

Mənsur şeir bizim ədəbiyyatda az yazılan, az yayılan bir bədii formadır. Bəziləri güman edirlər ki, burada fakt yox, həyat yox, pafos, nida, xitab, çağırış, söz təkrarı ilə ötürmək olar. Səhvdir.

Hər yerdə, hər sənətdə, hər janrda olduğu kimi mənsur şerin də canı və qanı həyat, həqiqətdir.

Yuxarıda misal çəkdiyimiz bədii lövhəni sənətkar gözü ilə mənalandırmaq Gülhüseynin qələminin həssaslığı və itiliyinə sübutdur.

Gülhüseyn müsbət qəhrəmanlarının həyat və qələbə yolunu hamarlamır. Cavanlar təhsildə də, işdə də, sənət öyrənməkdə də, əmək prosesində də sxem kimi yox, canlı insan kimi inandırıcı görünür, bir həqiqət kimi təsir bağışlayırlar. Hekayələrin bəzində yazıçı, qəhrəmanın kədər və məyusluğunu göstərməkdən qorxmur. Lirikə, qəlbin ən incə tellərini tərpedən, daxili həyəcan təhkiyənin üzvi bir xüsusiyyətinə, lirik ifadənin təbii ahənginə çevrilir.

Gülhüseyn özünə tələbkər, oxucusuna və ümumən ədəbiyyata hörmət bəsləyən, az yazmağı sevən yazıçıdır. Onun yazılarında süni effekt tapmaq çətinidir. Onun hekayə və povestləri yalnız respublikamızda yox, qardaş respublikalarda yayılmaqda və bir sıra xarici dillərdə nəşr olunmaqdadır.

O, həm də diqqətli, məsuliyyətli bir ədəbiyyat tədqiqatçısıdır. Gülhüseynin böyük sovet şairimiz M.Müşfiq haqqında tədqiqatı hər yerdə sevilir, təqdir olunur. Ədəbiyyat tariximizə, ədəbi simalara və əsərlərə münasibətdə onun diqqəti, səlqiəsi həmişə seçilir.

Gülhüseyn Dövlət Universitetində sovet ədəbiyyatından oxuduğu məzmunlu, maraqlı mühazirələri ilə də tələbə kütləsinin hörmətini qazanmışdır.

Gülhüseyn Hüseynoğlu yaradıcılığının kamil dövrünü yaşayır. Sovet oxucuları ondan, qələmindən ideya-bədii cəhətdən daha kamil əsərlər gözləyirlər.

Hörmətli yubilyara ömrünün ikinci əlli ilində möhkəm cansağlığı, yeni yaradıcılıq qələbələri arzu edirik!

Ədəbiyyat və İncəsənət. 1973. 27 oktyabr

Poemalarda müasirlik

Müasir sosialist həyatımızın zəngin və əlvan lövhələrini vermək üçün poema janrından faydalanmaq şairlərimizin, demək olar, ümumi meyli, vərdişi halına gəlmişdir.

Məlum olduğu üzrə, S.Vurğunun əsərləri arasında da diqqəti cəlb edən nümunələrin çoxu pyeslər, poemalar olmuşdur.

Xüsusilə ömrünün axırlarına qədər məşğul olduğu, şairlik taleyinin üzvi surətdə bağlı olduğu məşhur “**Komsomol**” poemasını kim unuda bilər? Bu poemanın əsas qəhrəmanları şairin müasirləri, mübarizə, məslək yoldaşları, ilk komsomolçu cavanlar deyilmi?

Şair, poemasının əsas qəhrəmanları – Bəxtiyar, Cəlal, Humay... ilə o qədər dərin ünsiyyət bağlamışdı ki, onlar döyüşən gəncliyin xarakter nümayəndələri, komsomol nəslin ilk qvardiyası sayır, doğma qardaş, bacıları kimi sevir, alqışlayırdı.

“Komsomol”da cavanlar Sovet hökuməti yolunda sinfi düşmənlərlə vuruşurdular. Onların silahı tüfəng, tapanca, soyuq, isti silahlar deyil, düşmənləri mülkədar, qolçomaqlar idilərsə, yeni həyat, yeni cəmiyyət quruculuğunu təsvir edən “Bəsti”, “Muğan” kimi əsərlərdə silah da, **düşmən** də, mübarizə üsulu da başqa idi. Burada gənclərin yeni ictimai şüuru, azad, kollektiv zəhmətin məhsuldar bəhrəsi, ecazları ilk plana çəkilirdi.

Bəsti, Sarvan, Manya müstəsna qəhrəmanlıq, hünər nümunələri göstərir, başqalarını da ruhlandırır, öz arxalarında aparırlar. Bunu həyat mübarizələrinin əsas məqsədi sayırlar. Komsomolun, sovet məktəbi və məfkurəsini tərbiyə edib böyütdüyü bu yeni cavanlar dərk edib düşünmüşlər ki, inqilabın bəxş etdiyi azadlıq, torpaq, istehsal vasitələri qələbənin ilk mərhələsidir. Bundan sonra mübarizənin yeni dövrləri – əmək cəbhəsində kəndi, şəhəri yenedən qurmaq, insanları səadətə aparmaq mərhələsi gəlir.

Buna görə də “Muğan” poemasında adamların əmək qəhrəmanlığı, gənclərin yarış üsulu əsas, aparıcı üsul kimi qoyulur, təsvir olunur. Sarvan ilə Manyanın yarışı burada ən xarakter mübari-

zə səhnələrindən biridir. Burada sosialist əməyinin ümumi ruhu, vahid kommunist məqsədi ön plana çəkilməmişdir. Cəbhə yoldaşı ilə yarışda Manya Sarvanın qələbə sevincini alqışlayaraq deyir:

*“Sarvan tez əritdi yıxdığı dağı,
Çünki ildırımmiş əli-ayağı...
Mən də çox əlləşdim, çarpışdım, ancaq
Keçici bayrağı Sarvan alacaq.
Şadam, sevinirəm ürəkdən buna,
Eşq olsun Vətənin igid oğluna!”*

Sarvan da, Manya da əmək cəbhəsinin bütün qəhrəmanları da bu qələbədən, təbiət stixiyasının insana təslim olmasından sevinir, şənlik, bayram edirlər. Sarvanın şəxsi hünər və məharəti ümumən kollektivi sevindirir, vəcdə gətirir. Azad kommunist əməyinin xarakter xüsusiyyəti Sarvan, Manyanın həyatında yox, bütün Muğanda ümumi bayrama çevrilir.

Sarvan yalnız əmək rəşadəti, igidliylə yox, düşüncəliliyi, bəxtiyar sabahı aydın görməyilə, sovet tikintisinin mahiyyətini dərk edib sevinməyilə başqalarından seçilir. O da sovet şairi kimi narahatdır. Muğan çöllərinin sabahkı güllü-çiçəkli baharını görüb başqalarına göstərmək istəyir. Sarvan da sovet şairi kimi İliç lampalarının işığında bərq vuran Kürü, Kür sahili yeni sovet şəhərini aydın görür, bu mənzərəni məhəbbət məktubunda şairin bir töhfə kimi sevgilisinə təqdim edir!

Əmək prosesinin zahiri, texniki cəhətini bəzən şair və ədiblər əyani canlandırmaqda çətinlik çəkirlər. Ancaq bu çətinlik şəkildən şairə lövhənin dəyərini, təsirini azaltmamalıdır!

Qazılan, tökülən, daşınan torpağın, daşın miqdarı yox, kommunist əməyinin **məqsədi, mahiyyəti, keyfiyyəti** oxucunu daha çox maraqlandırır.

Nəhəng, qəhrəman əməyin, texniki silahların vasitəsilə Kür suyunun məcrasının dəyişməyi, insan iradəsinə tabe olub məhsuldar torpaqlara axmağı mənalı və maraqlıdır. Muğanı əsl Muğan eləyən də, ona yeni sima, yeni **ahəng** verən də budur! Şair haqlı olaraq bu faktı ön plana çəkib təsvir edir.

Səməd Vurğunun poemalarında **keçmiş** ilə **indinin, köhnə** dünya ilə **yeni** həyatın, azad vətən ilə əsarət dünyasının bədii **müqayisəsi** adi bir yaradıcılıq vərdişidir. Bunlar vasitəsilə tarixi, ictimai hadisələr daha qabarıq, canlı verilmiş olur.

Əsrlər boyu “bir ədəmgaha” doğru axıb gedən, məcrası boyunca neçə fəlakətli səhnələr şahidi olan Kür indi, inqilab dövründə qəhrəman insanların, nəhəng sovet texnikasının gücüylə cilovlanmışdır. Onun gücü və qüdrəti yeni həyatın - dünyanı yenedən quran insanın ülvə məqsədlərinə yönəldilmişdir.

Şair burada, pambıq şaxlarının arasında “ürkmüş bir qız” ilə, Muğan gözəli ilə qarşılaşır. Bu yerlərin təbiət tərəvətindən söhbət açır, qıza suallar verir, cavablar alır.

Bu Muğan gözəli keçmişdə xatırlanan çadralı, savadsız müsəlman qızı deyildir. O öz vətəni haqqında şairə fərəhli səhnələr danışır, pambıqçıların əməyi, həyatı, arzularından xəbər verir.

Bu, qəzəl şairlərinin təsvirindəki “kaman qaşlı, ox kirpikli” gözəl yox, əsrinin, dövrünün ayıq-sayıq fədakar əməyinə, elinə güvənən həqiqi el qızıdır, öz zəhmətilə fəxr edir, el içində də buna güvənir:

*Şaxta da görürük, ayaz da, gün də,
Hərə zəhmət çəkir, bir iş üstündə.
Odur ki, canımız, başımız sağdır,
Elin yanında da üzümüz ağdır.*

Muğan gözəli şairi tanıyır, onun Muğana, Kür üstündə pambıq qəhrəmanlarına dediyi ilhamlı bir qoşmanı oxuyur.

Şair Muğan çölünün keçmişini ilə kəskin bir təzad təşkil edən lövhələri qabarıq verəndən sonra cilovlanmış Kürün özünü yarışa çağırır:

*Zamandır qanlı Kür, qaçma meydandan,
Çıxar qılıncını bu mən, bu da sən!
Qoy sən arxanda dursun “yaradan”,
Mənsə qüvvət alım ellər gücündən!*

Həmin mənalı bənd ilə təzadlı lövhələrə yekun vuraraq şair sovet adamlarının diqqətini məhz əmək, qələbə dünyasına cəlb edir. “Yaradanın” mərhəmətinə, təvəkkülə, qismətə yönələn etiqadların əfsanə və puç olması haqqında inam yaradır, qəti hökm verir.

II

Mingəçevir tikilişinin Muğan səhrasını bağ-bağata, güllü-gülzara çevirməsini bir böyük qələbə müjdəsi kimi oxucusuna söyləyir.

Doğrudur, poema “**Muğan**” adlanır. Ancaq şairin diqqəti, ilhamı bu coğrafi ad ilə məhdudlaşmır. “Muğan”da “pambıqçıları, kəndliləri” gördüyümüz kimi, ixtiraçıları, alimləri, tədqiqatçıları, **ümumən sovet adamlarını, onların ilhamlı, məhsuldar əməyini**, polad iradə, işıqlı məqsədlərini, gələcək uğrunda rəşadətə döyüşmələrini də görürük.

“Muğan” poemasının əsas qəhrəmanı məhz müasir sovet adamları, sovet həyatı və məfkurəsinin təntənəsidir. Poemanı oxucuya sevdiren, yaşadan da bu, Vurğun şeirinin yaradıcı, gələcək istiqamətli, qanadlı ilhamıdır!

Mingəçevir tikintisi yalnız şairlərimizin, ədiblərimizin yox, bütün xalqımızın, Vətənimizin, vətəndaşlarımızın diqqətini cəlb edən, coşğun senincinə səbəb olan tarixi bir hadisə idi.

Şeirlə yalnız S.Vurğun yox, qüdrətli şairlərimizdən Mikayıl Müşfiq də bu hadisəyə ilhamlı əsərlər həsr etmişdir.

Müşfiq də S.Vurğun kimi bu nəhəng tikintini dərin bir sevinc, coşğun bir ilhamla tərənnüm etmişdir.

M.Müşfiq, Azərbaycan sovet şeirində **alovlu ilhamı, hərərətli, kəsərli sözlərilə** seçilən şairdir. Onun həmişə haray salan, səs salan, oxucuları hər şəraitdə çağıran, diqqətləri cəlb edən nəğmələri vardır. Bu nəğmələrin çoxu da məhdud, dayaz mətləblərə yox, böyük, dərin mənalı, **ümumi, əlamətdar** iş və hadisələrə həsr olunur.

“**Ədəbiyyat nəğməsi!**”. “Bu, təsadüfi sərhləvlə deyil, şair ilhamının təbii sədasıdır. Bəzən şair götürdüyü, qələmə almaq istədiyi mövzu ilə məhdudlaşa, nəzərini bir dairədə toplaya bilmir. Çağlayan bir şələlə kimi çəpərləri, sədləri vurub dağıdır, aşib-daşır, çərçivə bilmir.

Ona görə də əmək, rəşadət, hünər, döyüş yox, məhz **ədəbiyyat nəğməsi** çağırır! Bu dəqiqələrdə şair əlinə polad bir saz almış haqq aşiqi kimi üzünü əngin üfüqlərə, dibsiz göylərə tutub **bütün kainata** müraciət edir, sinəsini qabardan, alovlu, coşğun, ictimai hisslərlə hay-haray salır:

*Ay acıqlı günəş, soyuqqanlı ay!
Haray bu gərdeşin əlindən, haray!
Siz ey ağır başlı buludlar, keçin
Başımın üstündən hey alay-alay!
Gurulda, ey səma, ağla, ey yağış!
Sən də yatağında qurcalan, ey can!
Haydı fikrim kimi qalınlaş, orman!
Rüzgar, duyğum kimi əs kolay-kolay!
Bizə əlvan ruhlar, əlvan xəyallar
Göstərərkən hər il, hər fəsil, hər ay,
Şair yeni-yeni sözlər bulacaq,
Kainat olduqca şeir olacaq!*

*Bəxtiyar günləri gəlmiş Qafqazın,
Ürəklər doludur, a dostlar, yazın!
Sən də, könül, mənə lazım deyilsən,
İş başa çıxmadan tükənsə arzun.
Açardım dərdimi hələ dağlara,
Əlimə düşsəydi, ay aşiq, sazın.
Bizim payımıza düşmüş əzəldən
Qayğısını çəkmək olur-olmazın.*

*Ey türk, ey erməni, ey gürcü yoldaş,
İşlədikə Zəngin, Kürün, Arazın,
Şair yeni-yeni sözlər bulacaq,
Kainat olduqca şeir olacaq!..*

“Mingəçevir həsrəti” 30-cu illərin ortalarında, Vətənimizdə sosializm hücumunun genişləndiyi, quruculuq işlərinin dünyanı heyrətə saldığı, Bakıda beşilliyin iki il yarımında həyata keçirildiyi möcüzəli bir zamanda yazılmışdı!

Vətəni ecazkar sürətlə dəyişən, yenidən quran kommunist əməyinin, sosialist sənayeləşdirməsinin tarixi qələbələri bütün sənətkarlarımız kimi Müşfiqi də vəcdə gətirmiş, Mingəçevir həsrətini yaratmışdır!

Bu poema hələ Mingəçevir tikintisinin planları tərtib və müzakirə olunan günlərdə yaranmışdır. Ona görə də buradakı fəsillərin, nəğmələrin, təranələrin bəzi ümumiliyinə təəccüb etmək lazım deyildir.

Əsər on yeddi fəsildən ya bənddən ibarətdir. Şair fəsillərin həcmi, quruluşunu ilhamına, məqsədinə uyğun tərtib edir. İlk səhifələrdən ürək sevincimizi böyük bir qələbə müjdəsi kimi tərənnüm edir:

*Artıq döyün, ürəyim,
Çırpın, öyün, ürəyim!
İllərin arasında
Hər könül bir quş olsun,
Sevincinə qoşulsun
Kürün də, Arazın da.
Qoy canlansın varlığın,
Ömrün, bəxtiyarlığın.
Şadlıq kamançasında
Könül quşu oxusun,
Şən bir yuva toxusun
Elin gül baxçasında,
Gülsün hər qız, hər gəlin.*

*Parlasın hər gözəlin
Bir günəş yaxasında.
Hər kəs öz xülyasını,
Baxtını, sevdasını
Çəksin öz arxasında.
Ey işıqlı devir, gəl!
Dövlətinlə, varınla!
Xoşbəxt dalğalarınla
Gəl ey Mingəçevir, gəl!
Duru arxın olaram,
Dönən çarxın olaram,
Səni ruhum sevir, gəl!
Bəlalı sayrılığın,
Baxtsiz ayrılığın
Ölkəmədən devir, gəl!
Gördüyün rüyaları,
Nəşəli xülyaları
Həqiqətə çevir gəl!*

Buradakı həsrət həm böyük ictimai arzuları, həm xalq həyatı və məişətinin tələb və sevinclərini, Muğan çöllərinin parlaq gələcək günlərini, həm alovlu şair ilhamının **həqiqət, həyat nəğmələrini** tərənnüm edən **müqəddəs həsrətdir!**

Şair Mingəçevir tikintisini kommunizm həyatı lövhələrinin gələcək simvolu, Vətənin sabah mənzərələri kimi tərənnüm edir. Şairin həsrət və arzuları bütün xalqın, bütün Vətənin arzuları kimi səslənir.

Şeir xalqın ürək nəğmələri kimi hərərət, səmimiyyətlə səslənir.

Güman edirsən ki, böyük bir tikintinin yaranma prosesinə düşməsən, hara baxırsan canlı, qızgın həyat qaynayır, təbiət kollektiv, yaradıcı insan əməyi sayəsində simasını dəyişir, hər şey canlı, həyəcanlı mahnıya dönür.

Elektrik işığı qoca Kür çayının qüdrətindən yaranıb gəlir. Əsrlər boyu avamlıq, elmsizlik qaranlıqlarında boğulub gedən işıq indi **sovet elminin zəkası, gücü ilə gəlir!**

Hər iki şair bu tarixi həqiqəti dürüst dərk və ilhamla təbənnüm edərək elektrik gücünün yalnız bir **ışığı** kimi yox, **mədəni** qüdrət, texniki **əzəmət** kimi Kür sahillərinə gəldiyinə ürəkdən sevinirlər.

Əsrlər boyu sakit axıb gedən, bəzən coşan, kükrəyən dəli Kür aşıb-daşmış kəndləri, əkinləri, məskənləri dağıdanda, insanları fəlakətə salanda fəryadlar göylərə qalxırdı.

İndi isə azad **sovet cəmiyyətinin, sovet quruluşunun** sayəsində Kür öz yatağında ram edilmiş, dalğalar qüdrətə, enerjiyə çevrilmiş, kəhər at kimi cilovlanmış, xalq **həyatına xidmət üçün səfərbər edilmişdir**.

Sovet şairlərini də ürəkdən sevindirən, vəcdə gətirən, ilhamlandıran məhz bu tarixi ictimai həqiqətdir!

Mingəçevir tikintisi ilk növbəsinin başa çatmasını təntənə ilə qarşılayan sovet adamlarına müraciət edərək Səməd Vurğun sevincə deyirdi:

“...Bu gün... biz təbiətin qüvvələrini cilovlamağı, onun gücünü və sərvətlərini özünə tabe etməyi öyrənmiş sovet adamlarının yaradıcı zəhmətinin xoşbəxtliklə başa çatmasını bayram edirik. Kür çayının coşğun dalğaları bu gündən sonra Azərbaycan düzlərinə şəfa suyu aparacaq suvarma kanallarının sakit hovuzuna axıb töküləcəkdir.

Artıq bu gün Mingəçevir SES Azərbaycanın əhalisi çox olan paytaxtı Bakıya, sənaye mərkəzlərinə - Kirovabada, Sumqayıta, Daşkəsənə və onların ətrafındakı kəndlərə işıq və **qüvvə verir**... Mingəçevirin işıqları baharda cənub göylərinin sıx ulduzları kimi Azərbaycan torpağının ən uzaq guşələri üzərində yanacaqdır. Kolxozçuların evlərində İliç lampaları artıq yanmışdır, adamlar onun işığında Leninin ölməz əsərlərini oxuyub öyrənir, onun ideyaları ilə öz zəkalarını nurlandırır.

Mingəçevir SES-in respublikamıza gətirdiyi nemətlər sonsuz-hesabsızdır. Onun qüvvəsi fabrik və zavodların polad damarlarına

axıb gələcəkdir. Mingəçevir dənizi isə indi qurumuş kol-kosların arasında ceyranlar qaçan Qarabağ və Şirvan düzlərini çiçəklənən bağlara çevirəcəkdir. Daha çox torpaq sahələri çiçək açıb ağappaq pambıqla örtüləcəkdir. Sudan cana gələn Azərbaycan düzlərində daim yaşıl meşələr boy atacaqdır.

...Kommunist Partiyamızın başçılığı ilə irəliləyən, zəhmət və zəkadan ilhamlanan xalqımız yer üzərində insanın böyük bir taleyə və xoşbəxt həyata daimi hüququnu, əbədiyyət hüququnu təsdiq edir!” (Kursiv bizimdir – M.C.).

III

İstedadlı şair Nəriman Həsənzadə son illərdə gərgin zəhmətlə yaratdığı “Nəriman” poemasında inqilabçı, xalq müəllimi və realist ədib, dahi Leninin sadıq silahdaşı Nəriman Nərimanovun həyat və fəaliyyətindən parlaq bədii səhnələr vermişdir.

“Nəriman” poeması siyasi məzmunlu, yetkin bədii əsərdir.

Bəzən məşhur şəxsiyyətlər haqqında yazılan bədii əsərlərdə əsas diqqət tərcümeyi-halın, vəzifə, qulluq illərinin təsvirinə verilir.

Bu poemanın müəllifi nisbətən asan, ağırdılmış olan belə bir yol tutmamışdır. Həsənzadənin qəhrəmanı, hər şeydən əvvəl **canlı, müasir, aktiv, mübariz bir insandır**. O, həyatını, mübarizəsini partiyaya, dövlətə, xalqa xidmət işinə yönəldən mübariz, mətin bir **kommunist** kimi canlandırılmışdır.

Poemanın bir yerində oxuyuruq:

*...Sonra Həştərxana yola saldılar,
Ürəyi Bakıdan uzaq olmadı!
O, cəbhəçi oldu,
Dustaq olmadı.
Səngərə səslədi qarışıq illər,
Kimi tərən oldu, kimi sarı oldu,
Döyüşlər vaxtında s i y a s i r ə h b ə r,
Kommuna vaxtında k o m i s s a r o l d u!*

Nərimanovun gənclik, sevgi məhəbbət duyğularını epik bir dil ilə, intim şəkildə tərənnüm edən şair qəhrəmanını siyasi düşmənlər ilə qarşı-qarşıya təsvir edəndə onu qətiyyətlə siyasi xadim, əsil kommunist, məslək adamı kimi təsvir edir.

Belə səhnələrdə şair, Nərimanovun düşməne qarşı necə amansız, barışmaz olduğunu, qəhrəman bir xalqın, milyon-milyon zəhmətkeşin dili ilə danışdığını, qələbəyə möhkəm inamını, etiqadını göstərir.

“Müsavat” hökumətinin başçısı Nəsim bəyə müraciət məktubunda Nəriman xalq işi, zəhmətkeşlərin taleyi üçün canını fəda etməyə hazır olan alovlu bir natiq kimi danışır:

*Vətənə, millətə dostsunuz üzdə,
Dağlır ölkənin cahı-cəlalı.
Denikin yeriyir Bakının üstə,
O ingilis başlı
çar generalı.
Nəsim bəy,
nəsilər səhih biləcək,
Kimin sinəsində yanırda ürək.*

Poemanın əsas fəsillərində qəhrəmanın tərcümeyi-halı ölkənin, xalqın tarixi, mübarizəsi, **taleyi ilə bağlı** bir şəkildə, həm də bədii dillə təsvir edilir.

Məlum olduğu kimi, Nəriman Nərimanovun həyatı, mübarizəsi keçən əsrin son rübündən başlayaraq XX əsrin birinci rübünə – ən böyük mübarizələr, inqilablar dövrünə təsadüf etmişdir.

Təbiidir ki, poema qəhrəmanının görkəmli sima, mətin bir kommunist kimi şəxsiyyəti də bu ictimai hadisələr, çarpışmalar, ziddiyyətlər içərisində müəyyən olmuş, bərkimişdir.

Şair bu hadisələrin hamısını yox, Nərimanovun inkişafı ilə ən sıx bağlı olan səhnələri qələmə almış, inqilab dövrü xadimləri üçün xas olan cəhətləri seçib, bədii ümumiləşdirmə yolu ilə işıqlandırmışdır.

Buna görə də poema müəllifindən dövrün **bütün** siyasi hadisələrini, inqilabi inkişafın **bütün** mərhələlərinin təfəssilatlı təsvirini tələb etmək doğru olmazdı.

Qarşımızdakı tam bədii əsərdir. Burada bizi qənaətləndirən, ya təmin etməyən cəhətləri, sənət əsərlərinin ləyaqət və kəsirlərini nəzərə almalıyıq.

Güman edirəm ki, Nəriman Həsənzadə götürdüyü mövzuya bir kommunist şair məsuliyyətilə yanaşmış, qəhrəmanın həyatına, mübarizəsinə aid bütün materialları diqqətlə tədqiq etmiş, arxiv sənədlərindən, mətbuatdan, xatirələrdən səliqəli bir tədqiqatçı kimi istifadə etmişdir. Bu yolda zəhmət, əziyyətdən qorxmamışdır.

Tarixi hadisələrin, materialların bəzilərini (Gəncə xanı Cavad xanın mübarizəsini, knyaz Sisyanovun ölümü) qabarıq göstərməyə əsas mövzudan bir qədər yayınmağa əlbət ki, ehtiyac yoxdur. Bunlar bilavasitə Nərimanovun mübarizəsi ilə bağlı olmadığı kimi, müasirlik ruhunda yazılmış poemanın ümumi ruhuna, ahənginə də bir şey əlavə etmir.

Poemanın ideya məzmunu kimi, bədii keyfiyyəti də yaxşıdır. Həmin tarixi hadisələri, Nərimanovun mübarizəsini gözəl bilən bir oxucuya da bu əsər xoş və sevindiricidir. Çünki şair bu dövrün hadisələrini quru tarixi faktlar, rəqəmlərlə yox, məhz canlı bədii surətlərlə işıqlandırır.

Nəriman Həsənzadə qısa yazan, tutarlı yazan, xalq dilinin əlvan, mənalı, koloritli cəhətlərini ön plana çəkən şairlərdəndir.

Bu əsər də rəvan bədii dili ilə seçilir. Bir sıra dialoqlarda (Nəriman – redaktor, Nəriman – Qələndar) münəqişələr, fikri döyüşlər inandırıcı, əyani verilmişdir.

Əsərin dili həm də kəsəri, müxtəsərliyi ilə seçilir. Şeir texnikasındakı sərbəstlik, ənənəvi ölçü, qafiyələrə fəal münasibət də təbii görünür.

“Nəriman” poeması əsrimizin ilk rübündə ictimai-siyasi hadisələri əsasən doğru işıqlandıran, gənclərimizin müasir ictimai tərbiyəsinə kömək edən müvəffəqiyyətli əsər kimi təqdirəlayiqdir.

Ulduz. 1973. №9. S.57-61

1974

Həyat, zəhmət, hekayə

M.Cəlalin "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin müasir hekayə barədə keçirdiyi söhbətdə çıxışı

Mir Cəlal: Aldığım zərflər içərisində “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetindən göndərilən bir məktubu açıb məzmunu ilə, orada yazılmış suallar ilə tanış oldum. Məktubda qoyulan suallar tək mənim deyil, hamı üçün – mən yaradıcı ziyalılarımızı nəzərdə tuturam – düşündürücü və vacibdir. Ədəbi məsələlər ətrafında mübahisə, müzakirə, elmi söhbətlərə çox böyük ehtiyac var. Qocaman yazıçıların, orta və gənc nəsllərin nümayəndələrinin yeni hekayə kitabları, nəsr əsərləri çap olunur. Onlar barədə fikir söyləmək, meydana çıxan kitabların yaxşı və nöqsan cəhətlərini göstərmək çox vacib işdir. Təəssüflə demək lazımdır ki, biz geniş ədəbi söhbətlər keçirmirik, nəsrimizin vaxtı çatmış məsələlərini dərinləndirən şərh edən tutarlı sanballı məqalələrə nadir hallarda rast gəlirik. Bildiyimiz kimi, bu məclisimizdə söhbət hekayədən, Azərbaycan sovet ədəbiyyatında onun tutduğu mövqedən, inkişaf perspektivlərindən gedəcək. Fikrimizi bu səmtə istiqamətləndirməyə, faydalı söz deyib, arzu və təklif eşitməyə istər bizim özümüzün, istər geniş oxucu kütləsinin çox böyük ehtiyacı var. Əvvəlcə onu deyim ki, Azərbaycan nəsrində hekayə janrı, hekayəçilik zəngin bir ənənənin davamıdır. Hələ keçən əsrin ortalarında və daha sonralar Mirzə Fətəli Axundov, böyük hekayə ustası Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Y.V.Çəmənşəminli, Seyid Hüseyn, Cəfər Cabbarlı elə klassik bir irs qoyub gedibdir ki, biz bu gün həmin zəngin ədəbi irsin davamçıları olduğumuzla fəxr edirik. Eləcə də bu irsi yaşatmağın, inkişaf etdirməyin bütün məsuliyyətini anlamalıyıq.

Etiraf edirəm ki, son vaxtlar mən hekayəmizin nə vəziyyətdə olduğunu yaxşı izləyə bilməmişəm. Xüsusən təəssüf edirəm ki, son illərdə meydana çıxan yeni-yeni yazıçıların nəsr əsərlərini

müntəzəm oxumağa imkan tapmamışam. Lakin onu deməliyəm ki, biz yaxşı hekayələr yazan yaradıcı gəncliyin qədrini bilməli, onların əməyini qiymətləndirməliyik. Yaxşı hekayə barədə gərək yaxşı da söz deyilsin, təbliğ edilib yayılsın. Tək bir hekayə haqqında ayrıca məqalə də vermək olar. Ədəbiyyat tariximizdən belə faktlar məlumdur. “Usta Zeynal” haqqında Firidun bəy Köçərli ayrıca məqalə yazıb...

Eşitdiyimə və bildiyimə görə, çap olunmuş hekayələrə dəyərinə əhəmiyyət verilmir. Elə düşünürəm ki, bu da qismən rol oynayır. Yaxşı olar ki, müasirlərimiz olan əmək adamlarının bu gününü, onların zəhmətini layiqincə əks etdirən hekayələrə xüsusi mükafatlar ayrılınsın. Mətbuatda çap olunmuş hekayələrin hər ilin axırında açıq müsabiqəsini keçirməliyik. İl ərzində çap olunmuş hekayələrin ən yaxşılarını toplayıb ayrıca kitabça şəklində buraxmaq hekayəmizin inkişafına, geniş yayılmasına əməli yardım olar.

Ədəbiyyat və incəsənət. 1974. 2 noyabr. S.8-11

Gülhüseyn Hüseynoğlu haqqında söz

Gülhüseyn Hüseynoğlu Azərbaycan sovet ədəbiyyatının orta nəslinə mənsub görkəmli ədiblərdəndir. O, otuz ildir ki, öz saf, səmimi, təbii hiss, həyəcanlarını bədii sözün qüdrətilə öz oxucularına deyir, onları düşündürür və ruhunu, zövqünü oxşayır.

Gülhüseyn Hüseynoğlu oxucuların dərin rəğbətini qazanmış, imzasını sevdirə bilmişdir. Onun hekayə, povest və mənsur şeirləri sovet adamlarının dinc, qəhrəman əməyini, müasir insanın saf və təmiz əxlaqi keyfiyyətlərini tərənnüm edir.

On altı kitabın (“Xəzərin qoynunda”, “Bir ömrün çiraqları”, “Nigarançılığın sonu”, “Ay nur çiləyəndə”, “Mənsur şeirlər”, “Yaşatmaq üçün”, “İnsan”, “Mücrü” və s.), çoxlu tədqiqat əsərinin müəllifi bu əməksevər yazıçının xarakter bir əsəri qarşımızdadır: “Mücrü”!

Bu, həcmcə kiçik, məzmunca cazibəli, formaca gözəl və mənalı bir şeirdir. Müəllifin diqqətini çəkən hadisə ictimai həyat və cəmiyyətimiz üçün xarakter, hər kənd və hər şəhərdə, ailədə təsadüf edilən canlı bir səhnədir: Ana gəlin köçən qızına kiçik, yaşlıqlı bir mücrü bağışlayır. Mücrünü əziz ana yadigarı kimi həmişə paltar dolabının yuxarısında qoyub, qiymətli şeyləri orada saxlayırlar.

1941-ci ildə faşistlərin ana torpağımıza basqın etdiyi zamanda –Vətənin ağır günündə ailə başçısı cəbhəyə gedir. Ailə ehtiyacı, körpələri saxlamaq qayğısı mücrünü boşaldır. Ana balalarını çətinliklə böyüdür.

Günün birində mücrü yenə açılır. Boşalmaq üçün yox, daha mühüm hədiyyələri – ali məktəb bitirən balaların diplomlarını qoynuna almaq üçün açılır.

Əsərdə adi, təbii, həyatı bir mənzərə yazığının diqqətini cəlb etmiş, ilhamla təsvir olunmuşdur.

Biz sadə sovet ailəsinin nə ünvanını bilir, nə tərcümeyi-halından xəbərdarıq. Ancaq ailəni bütünlükdə öz şərafı, öz taleyi, öz mənliliyi ilə görürük. Kiçik və yığcam bir süjetdə səmimi, həqiqi bir lövhə canlanır.

Sovet ədəbiyyatının ağsaqqalı, böyük zövq və diqqət sahibi Konstantin Fedin “Mücrü” barəsində gözəl yazmışdır: “Bu əsər ona görə diqqətəlayiqdir ki, oxucunun hissini hökmlə, lakin çox incə bir tərzdə keçmiş günlərdən bu günə gətirib çıxarır və yeni dünyamızı onun əsl ideal mənasında açıb göstərir.

Əsərdəki məcaz varlığın canlı obrazına çevrilir. Bu metamorfoza məni ovsunlamışdır”.

Ədəbiyyatımızda mənsur şeirin inkişafı Gülhüseyn Hüseynoğlunun adı ilə bağlıdır. Gülhüseynin mənsur şeirlərində dərin müşahidə, coşqun hiss, həyəcan, sadə adamlara səmimi münasibət duyuruq.

Bədi əsərin vacib xüsusiyyətləri – sözə qənaət, iti müşahidə, ictimai məna, təfsilatdan qaçmaq, mürəkkəb həyatı hadisələri saf-

çürük eləmək, müasir inkişaf baxımından mənalandıрмаq bacarığı – Gülhüseynin mənsur şeirlərini oxuculara sevdidir.

Müəllifin başqa bir mənsur şeirini götürək. “Ata” adlandırılan bu şeirdə ilk övlad sevinci duyan bir gəncin atalıq sədəti tərənnüm olunur. Atanı hər yerdə adı ilə, işdə peşəsi ilə – müəllim, evdə isə ata deyə çağırırlar. “Birinci ad nə qədər əziz, ikinci nə qədər şərəflidirsə, üçüncü də bir o qədər fərəhlidir”.

Həqiqi sevgi, yüksək insani hisslər əsasında təzə qurulan ailədə ilk dəfə körpə səsinin eşidilməsi doğrudan da qibtəyə layiq bəxtiyarlıqdır. Müəllif bir səhifəlik təsvirdə bunu oxucusuna iftixar və sevinclə danışır. Bir səhifəlik təsvirə bir povestin materialını sığışdırmaq hünər istəyir və bu, haqqında danışdığımız mənsur şeirlərin səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Gülhüseyn Hüseynoğlunun “Seçilmiş əsərləri” kitabı onun ilk hekayəsi – “Ana” ilə açılır. “Ana dili” şeirində ədib dilimizə müraciətən yazır: “İlk gecədə, yuxusuz qaldığım ilk gecədə, ilk ağır sınaq gecəsində necə də köməyimə gəldin, qüdrətinlə ana bərəsindəki düşüncələrim öz qalibinə düşdü, söz qalibinə düşdü. Səxavətini unutmamışam!”.

Sınaq uğurlu olub, dilin səxavəti yerinə düşüb, yadımdadır, ilk dəfə Natavan adına klubda oxunan, sonra “Ədəbiyyat qəzeti”ndə (3 noyabr, 1944) çap olunan “**Ana**” hekayəsi o zaman bizim hamımızın xoşuna gəldi. Müzakirə zamanı, xalq şairimiz Səməd Vurğun bu əsərdən ağızdolusu danışdı, onu əsl poeziya nümunəsi adlandırdı, müəllifin istedadına yüksək qiymət verdi. Bu hekayə indi də şairanə nümunə kimi dərsliklərə salınır. Çünki bu hekayədə oğul itirən, gözü yollarda qalan anaların ümidi ifadə olunub. Qələbə naminə qəhrəmanlıqla həlak olan igid oğulların xatirəsi əbədiləşib. Bu hekayə Böyük Vətən müharibəsi dövründə yazılan ən yaxşı əsərlərimizdən biridir.

Gülhüseyn əsərlərində müasir, sağlam ailə məsələsini sovet adamının zəruri əxlaqi keyfiyyəti kimi, vətəndaşlıq vəzifəsinin mühüm bir cəhəti kimi təsvir edir. Yazıçı sovet ictimaiyyətində

məhz belə sağlam ailələrin necə sevilib hörmət bəsləndiyini, Səriyyə (“Bir ömrün çıraqları”) kimi anaların qəhrəmanlığını inandırıcı lövhələrlə göstərir...

Gülhüseyn Hüseynoğlu yurdumuzun, el-obamızın nəğməkarıdır. Onun qələmində vətənin gözəl lövhələri: “Dağ da qartallı yalçın qayalarıynan, gurultulu şələsiynən. Meşə də yeddi bulağının suyuynan, yarpaqları titrək ağaclarıynan, bülbüllü kol-kosuynan. Dəniz də dəstə-dəstə qağayılarıynan, kəhrəba qumlara ütü çəkən ləpələriynən, təmiz, ürək açan, səliqəli sahiliynən” sənətkarlıqla gözlərimiz qarşısında canlandırılır və bizim torpağa bağlılığımızı daha da gücləndirir.

Gülhüseyn Hüseynoğlu bədii ədəbiyyatı, ictimai-tərbiyəni, əxlaqın mühlüm, kəsərli, silahı kimi düşünür, buna görə də o yalnız böyüklərə yox, balaca dostlara da öz ürək sözünü və məsləhətini deyir. Yaxşı ki, deyir! Balacaları unutmağa bizim heç birimizin haqqı yoxdur.

Ədibin əsərlərində bir cəhət də diqqətəlayiqdir. Həyat hadisələrini tam mürəkkəbliyi ilə, ziddiyəti ilə, işığı və kölgəsi ilə birlikdə alıb mənalandırmaq! O, müsbət qəhrəmanlarının həyat və qələbə yolunu hamarlamır. Bu surətlər təhsildə, işdə, peşə seçməkdə, əmək prosesində sxem kimi yox, canlı insan kimi təbii, inandırıcı görünür, bir həqiqət kimi təsir bağışlayır. Yazıçı qəhrəmanın kədər və məyusluğunu göstərməkdən qorxmur. Lirikə, qəlbən ən incə tellərini tərpedən, daxili həyəcan təhkiyənin üzvi bir xüsusiyyətinə, təbii ahənginə çevrilir.

Gülhüseyn heç kimə bənzəməyən, özünün dəsti-xətti, üslubu olan, həmişə axtaran, poetik kəşflər edən, özünə tələbkar, əsərləri üzərində zərgər dəqiqliyi ilə işləyən, oxucusuna və ümumən ədəbiyyatına hörmət bəsləyən, az yazmağı, mənalı yazmağı sevən yazıçıdır. Onun yazılarında süni effekt tapmaq çətindir. Şairənəlik, emosionallıq, axıcılıq, aydınlıq və sadəlik onun bədii dilini sevdirən cəhətlərdəndir. Onun hekayə, povest və mənsur şeirləri yalnız respublikamızda yox, qardaş respublikalarda yayılmaqda

və bir sıra xarici dillərdə (ingilis, fransız, alman, ispan, polyak, makedon və s.) nəşr olunmaqdadır.

O, həm də diqqətli, məsuliyyətli bir ədəbiyyat tədqiqatçısıdır. Gülhüseynin böyük Azərbaycan sovet şairi Mikayıl Müşfiq haqqındakı tədqiqatı hər yerdə sevilir, təqdir olunur.

Gülhüseyn Hüseynoğlu yaradıcılığının kamil dövrünü yaşayır və ildən-ilə daha məzmunlu yaradıcılıq məhsulu verir. Sovet oxucuları onun yeni-yeni əsərlərini səbirsizliklə gözləyir və izləyirlər.

Gülhüseyn Hüseynoğlu
Seçilmiş əsərləri. Bakı. Gənclik. 1974. S.5-8.

Mündəricat

Tərtibçidən	3
Ədəbi tənqid. Mənəviyyat məcrasında	6
Ədəbiyyatdan romantizmə	36
Komsomol tematikası uğrunda	38
“Hücum”	41
Bolşeviq ədəbiyyatı kadroları	45
Proletar ədəbiyyatını komsomola doğru	50
Bədii dəyər uğrunda	55
Geridə qalmağımız haqqında	56
Bədii obraz uğrunda	57
Əsaslı dönüş uğrunda	61
Özünü yenidən qurma yollarında	62
Quruluş qahramanlarımızın bədii ifadəsi uğrunda	81
Simasızlıq əleyhinə	93
Rast gələni yok, əsil qəhrəmanı göstərməli	96
Sxematizm, biologizmə Q A R Ş I	98
Konkret faktlar ətrafında kütləni təşkil etməli	101
Yeni başlayanlar haqqında	104
Yeni yaradıcılıq pafosunu bolşeviqçəsinə təşkil edəlim	109
Azad qadın bədii ədəbiyyatda	111
Şura yazıçılarının geniş müşavirəsində	115
Şeirin gəncliyi	115
Gəncliyin səsi	118
Gənc yazıçılara bolşevik tərbiyəsi	122
Bir şair, iki “alim”	125
Yeni başlayanlarla iş metodu haqqında	129
Gənc yazıçılara yardım etməli	132
Azad qadın – ədəbiyyatda	133
Qüvvə	138
Gənc qələmlər	139

İlk addım	145
Söz qurultayındır!	150
Azərbaycan şura yazıçılarının birinci qurultayı	153
Böyük problemlər romanı	154
Okucudan məktub	167
Qurtarıcı qəhrəman ardınca	174
Ədəbiyyatımızın yeni əsgərləri	188
Yüksək tələblər səviyyəsində	189
Formalizm və naturalizm əleyhinə	193
Yaxşı bir əsər haqqında	200
Ən qüvvətli yaradıcılıq silahı	204
Mircəlal Əlioğlu yoldaşın çıxışından	205
Bədii dilimiz haqqında	206
Nəsrimizi daha da inkişaf etdirək	210
Epoxamıza layiq əsərlər yazaq!	211
Yeni qüvvələr	212
Xalqın ədibi	219
Gənc alim	223
Yazıçı M.Ənvərin yaradıcılıq hesabatı	226
Mir Cəlal yoldaşın çıxışından	227
Zeynal Cabbarzadənin şeirləri	230
Sənət və həqiqət	234
Günün nəğmələri	239
Həyatı dərinədən öyrənməli	244
Yaradıcı tənqid uğrunda	246
Tənqid və özünü tənqidi genişləndirək!	252
Şərəfli yaradıcılıq yolu	253
Nəsrimiz haqqında qeydlər	256
Ədəbi söhbətlər	261
Gənc nasirlərə məsləhət	274
Ədəbiyyatımızın gənc qüvvələri	281
Əsl sənətkar	331
Böyük sənətkarın xatirəsi	333
Xalq şairi	338
Ədəbiyyatşünaslığımızın inkişaf yollarında	347

Ölməz ənənələr	358
Nəsr haqqında	360
Bədii nəsrimiz yeni mərhələdə.....	360
Görkəmli ədib	367
Hekayələr	373
Bədii nəsrimiz haqqında bəzi mülahizələr.....	375
Maraqlı hekayələr	438
Yaradıcılıq yollarında möhkəm addımlamalılı	441
Müasir tələblər səviyyəsində.....	446
Nəzəri fikir zəif olduqda... ..	450
Oktyabra layiq, zəmanəmizə layiq.....	452
Maraqlı hekayələr və oçerklər	455
Yüksək bədiiilik, məfkurə saflığı uğrunda.....	457
Bir hekayə barədə	465
Ədəbi növlərin tədqiqinə diqqət.....	466
Vətən üçün, xalq üçün döyünən ürək.....	472
Satira jurnalları.....	475
Günün tələbləri səviyyəsində	479
Sabir haqqında monoqrafiya	482
Qiymətli tədqiqat əsəri.....	486
Yaradıcılıq eşqi	490
Canlı lövhələr.....	494
Poemalarda müasirlik.....	496
Həyat, zəhmət, hekayə	507
Gülhüseyn Hüseynoğlu haqqında söz.....	508

Qeyd üçün

Qeyd üçün

Qeyd üçün

Mir Cəlal

ƏDƏBİ TƏNQİD

Mətbənin direktoru: *Elman Qasimov*

Çapa imzalanmışdır: 12.12.2018. Format: 60x90 1/16.

Həcmi: 32,5 ç.v. Sifariş № 36. Tiraj: 500

“Zərdabi-Nəşr” MMC Nəşriyyat Poliqrafiya müəssisəsi

☎ iş (012) 498-79-62, mob. (050; 070) 344 76 01

e-mail: zerdabi_em@mail.ru